

การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์รัตนาวลีของนาคารชุน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์รัตนาวลีของนาคารชุน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF RATNĀVALĪ BY NĀGĀRJUNA

By
Phramaha Tiwa SUKHUM

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (SANSKRIT STUDIES)
Department of Oriental Languages
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2021
Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ	การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์รัตนาวลีของนาคราชุน
โดย	ทิวา สุขุม
สาขาวิชา	สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คนบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

(รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(รองศาสตราจารย์ ดร.พระเทพวัชรอาจารย์ (เทียบ) มาลัย)

60116203 : สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : รัตนาวลี, มายมิกะ, ศุนยตา, ปกติยสมุตปาท, สัมวัตติ, ปรมารณะ

พระมหา ทิวา สุขุม: การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์รัตนาวลีของนาคคารชุน อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาคัมภีร์รัตนาวลีของท่านนาคคารชุน โดยมีขอบเขต
เนื้อหาคือแนวคิดทางปรัชญาและจริยศาสตร์โดยทำการแปลจากตัวบทที่เป็นภาษาสันสกฤตของ
Giuseppe Tucci แต่เนื่องจากเนื้อหาที่เป็นสันสกฤตหายไปจำนวนมาก โดยเหลือเพียง 223 คาถา
จาก 500 คาถา จึงได้นำส่วนที่ได้มีการแปลเป็นอังกฤษจากภาษาทิเบตมาแปลเสริมลงไปเพื่อให้
เนื้อหาต่อเนื่องและไม่ขาดหาย และทำการวิเคราะห์เนื้อหาในคัมภีร์ แนวคิดทางปรัชญาที่ปรากฏใน
คัมภีร์ รวมถึงข้อโต้แย้งทางปรัชญา จากนั้นจึงได้ทำการวิเคราะห์หลักปฏิบัติที่คัมภีร์ได้แนะนำโดย
การนำมาจัดหมวดหมู่และนำมาเทียบเคียงกับพระไตรปิฎก

ผลการวิจัยพบว่า

คัมภีร์รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ที่ท่านนาคคารชุนแต่งขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อทำลายพิธีดั้งเดิมของ
ฝ่ายตรงข้าม ชักเข้าหลักการของตน และเสนอแนวทางเลือกรวมถึงข้อปฏิบัติที่เหมาะสม เป็นคัมภีร์
ที่เขียนในรูปแบบของจดหมายให้เพื่อนของตนคือ เคาตมิปุตระ ศาตการณิราช (King Gautamiputra
Shatakarani) ซึ่งปกครองอยู่ในช่วง ค.ศ. 80-104 หรือ 106-130 ของราชวงศ์ศาควาหนะ ผู้ละทิ้ง
แนวความเชื่อทางพุทธศาสนาและหันไปสนใจลัทธิอื่นในสมัยนั้น

แนวคิดทางปรัชญาในคัมภีร์รัตนาวลี เรียกว่า มายมิกะ หรือ ศุนยตาว่าท ดำรงอยู่บน
กฎเกณฑ์ 2 ประการ คือ หลักปกติยสมุตปาท และศุนยตา พร้อมมุ่งประเด็นว่า กฎเกณฑ์ทั้ง 2
ประการนี้ไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่บนพื้นฐานตรรกะ แต่เป็นความจริงแท้ 2 ระดับ โดยทุกสิ่งที่ปรากฏ
และเข้าใจกันว่ามี เป็นเพียงความไม่รู้จักจริงผ่านปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากระบบของปกติยสมุตปาท
ซึ่งดำรงอยู่บนพื้นฐานของความจริงระดับสัมวัตติ ส่วนศุนยตาเป็นความจริงระดับปรมารณะซึ่งอยู่ใน
ทุกปรากฏการณ์

หลักปฏิบัติ กล่าวคือจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลี มีจุดประสงค์คือการทำให้ผู้ปฏิบัติอยู่เป็น
สุขในปัจจุบัน เกิดใหม่ในภูมิที่สูงขึ้น และบรรลุนิรวาณในท้ายสุด จากการวิจัยพบว่า ไม่มีความต่างกับ
พระไตรปิฎกมากนัก มีเพียงบางส่วนที่ต่างไป สาเหตุที่มีความต่างกันเพียงเล็กน้อยเนื่องเพราะเป็น
คัมภีร์ที่ถูกแต่งในยุคแรกของสำนักมายมิกะ ที่มีต้นเค้าคือนิกายสรวาทิวาที่แยกนิกายมาจาก

มหิงสาสกะซึ่งเป็นฝ่ายเถรวาท โดยจากการวิเคราะห์เนื้อหาในคำภีร์ทำให้สามารถจัดหมวดหมู่ตามบุคคล
ผู้ปฏิบัติได้ 4 กลุ่ม คือ บุคคลทั่วไป นักปกครอง นักบวช และผู้ปรารถนาสัมยักสัมโพธิ ตามลำดับ

60116203 : Major (SANSKRIT STUDIES)

Keyword : Ratnāvalī philosophy Mādhyaṃika Śūnyatā Pratītyasamutpāda

Samvṛtisatya Paramārthasatya and ethic

PHRAMAHA TIWA SUKHUM : AN ANALYTICAL STUDY OF RATNĀVALĪ BY
NĀGĀRJUNA THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR ASSISTANT PROFESSOR
SOMBAT MANGMEESUKSIRI

The purpose of this thesis is to study the Ratnāvalī of Ven. Nāgārjuna. The content scope is philosophical and ethical concepts in scripture, translated from Giuseppe Tucci's Sanskrit texts. But due to the loss of Sanskrit verses, therefore, translation from the English version is important to fulfill the content and to analyze the Ratnāvalī scripture, philosophical arguments, including ethics.

The results showed that

The Ratnāvalī is written to destroy the orthodox views of the opponent and to offer new options. This is a latter for his friend, King Gautamiputra Shatakarani, who was a ruler of the Satavahana Empire in the 1st or 2nd century CE, and who is apostate of Buddhism, that his parents respected.

The philosophical concepts in the Ratnāvalī scriptures, known as The Middle way (Mādhyaṃika) and The Emptiness (Śūnyatā). To these things happen from an understanding to dependent origination (Pratītyasamutpāda) including the two truths doctrine viz. the empirical truth (samvṛtisatya), ultimate truth (paramārthasatya).

The ethics in Ratnāvalī are the Buddhist practice, which aims to attain Three benefits viz. The good to be won in this life, the good to be won in the next life, and the highest good: final goal. From analysis, the practice in Ratnāvalī doesn't different from Buddhist Scriptures (Tripitaka), because of its closeness to Theravada Buddhism, and has presented the practices follow the type of person viz. Householder's practice, Monarch's practice, Monastic practice, and Bodhisattva's practice.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เนื่องด้วยความอนุเคราะห์และกำลังใจจากบุคคลหลาย ๆ ฝ่าย ผู้วิจัยซาบซึ้งและรับรู้ในความกรุณาที่ได้รับมาเป็นอย่างยิ่ง

เบื้องต้นผู้วิจัยใคร่ขออนุโมทนาขอขอบคุณ อาจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ที่กรุณาให้ความรู้ คำปรึกษา คำแนะนำ ตรวจสอบแลแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ อันมีคุณค่ายิ่งต่อการเรียบเรียงวิทยานิพนธ์

อีกประการหนึ่ง วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คงไม่อาจเสร็จสมบูรณ์ได้หากไม่ได้รับการสอนและคำแนะนำที่มีค่ายิ่งของคณาจารย์ผู้ได้ถ่ายทอดความรู้ให้อย่างเสมอมา กล่าวคือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส, รองศาสตราจารย์ ดร.ปรมัตต์ คำเอก, และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย รวมไปถึงคณาจารย์ประจำคณะโบราณคดี สาขาวิชา สันสกฤตศึกษาทุกท่านที่คอยให้คำแนะนำต่อข้าพเจ้าตลอดระยะเวลาการศึกษา ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. พระเทพวัชรอาจารย์ (เทียบ มาลัย) คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผู้สละเวลามาให้คำแนะนำแลติชมเพื่อให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ดำเนินมาจนแล้วเสร็จ และขออนุโมทนารองศาสตราจารย์ ดร. สุมาลี มหณรงค์ชัย ผู้ที่สนับสนุนด้านเอกสารสำหรับค้นคว้า รวมถึงตำราและแนวคิด

ขอกราบขอบพระคุณ ดร. พระเทพญาณมงคล (เสริมชัย พลพัฒนานาฤทธิ์) ผู้เป็นประหนึ่งพ่อที่คอยสร้างแรงบันดาลใจให้เสมอมา, หลวงพ่อปราโมทย์ ปาโมชโช วัดสวนสันติธรรม ศรีราชา ผู้ที่แม้ไม่เคยได้พบ แต่ก็เพราะอาศัยธรรมที่ท่านสอนจึงสามารถประคองใจจนสามารถทำวิทยานิพนธ์จนแล้วเสร็จ, พระครูสิทธิสรกิจ (พิศุทธิ์ อังศุปาลี) วัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร หัวหน้าคณะ 10 ผู้ให้อุปถัมภ์เรื่องสถานที่พักอันสะดวกต่อการทำวิจัย, และ พระมหาธรรูปพล วิมลธมโม (วิมลเก็จ) ผู้ที่คอยอุปถัมภ์ในเรื่องจีปาถะทุกประการ, ขอขอบพระคุณ คุณพ่อสมชาย สุขุม และคุณแม่เพ็ญทิพย์ จันทร์ศรีวงศ์ ผู้ให้กำเนิดและคอยสนับสนุนการศึกษาเสมอมา ขอขอบคุณเพื่อนสหธรรมิกมี พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, พระมหาจตุภูมิ แสนคำ, และ คุณสุปรีชญา จับใจ เป็นต้น รวมถึงท่านที่ไม่ได้กล่าวนามอีกเป็นจำนวนมากที่คอยช่วยพุงและประคับประคองกันจนจบการศึกษา

คุณค่าหรือประโยชน์จากงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมเพื่อบุชาคุณของพระรัตนตรัย บิดามารดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ที่คอยอบรมสั่งสอน แนะนำและให้การสนับสนุนด้วยดียิ่งเสมอมา

ณ

พระมหา ทิวา สุขุม

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ญ
สารบัญตาราง.....	ท
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	9
ขอบเขตการศึกษา	10
ข้อตกลงเบื้องต้น	10
คำนิยามศัพท์เฉพาะ	14
ขั้นตอนของการศึกษา.....	18
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	19
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	26
บทที่ 2 บทปริวรรตและแปลรตนาวลี.....	27
หลักในการปริวรรตและแปลคัมภีร์รตนาวลี.....	27
1.การปริวรรตตัวบท.....	27
2.การแปลตัวบท	29
2.1 การแปลรตนาวลีเป็นภาษาไทย.....	31
2.2 ข้อตกลงในการแปล	32
รตนาวลี ปริเภทที่ 1 ชื่อว่า อภุทยไนรศเรยโสปเทศ.....	36

รัตนาวลี ปรีเฉพที่ 2 ชื่อว่า มิศรค	60
รัตนาวลี ปรีเฉพที่ 3 ชื่อว่า โพธิสมภกร (ไม่มีโศลกสันสกฤต)	79
รัตนาวลี ปรีเฉพที่ 4 ชื่อว่า รารวฤตโตปเทศ	92
รัตนาวลี ปรีเฉพที่ 5 ชื่อว่า โพธิสัตตวรจรโยปเทศ	117
บพที่ 3 แนวคิตทงปรีชญของนาคารชุนในคัมภีร์รัตนาวลี.....	131
การเกิดขึ้นของปรีชญมัตถมกะ	131
แนวคิตเรื่องศุนยต	133
ประตียสมตปาทกับศุนยต	136
ทงสายกลางกับศุนยต	138
ศุนยตในคัมภีร์รัตนาวลี.....	140
ตัวเรและของเรเป็นศุนยต.....	140
โลกเป็นศุนยต.....	142
เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างระหว่างศุนยตในคัมภีร์รัตนาวลีกับแหล่งอื่น.....	144
เปรียบเทียบกับศุนยตในคัมภีร์มุลมัตถมภกริกา.....	144
เปรียบเทียบศุนยตในคัมภีร์รัตนาวลีกับสุญญตในพระไตรปิฎก	146
เปรียบเทียบศุนยตในคัมภีร์รัตนาวลีกับสุญญตในแนวคิตของพุทธทาส	148
วิภษวิธี.....	150
หลักเกณฑ์ของวิภษวิธี	151
รูปแบบของการใช้วิภษวิธีในคัมภีร์รัตนาวลี.....	152
รูปแบบที่ 1 การรับฟังข้อเสนอและแนวคิตพร้อมกัตั้งคำถามเพื่อให้ผู้ฟังเห็น	
ข้อบกพร่องของแนวคิตเดิมของตนด้วยตนเอง	152
รูปแบบที่ 2 การนำเสนอแนวคิตใหม่ซึ่งเถียงไม่ได้	156
การวิเคราะห์จตุชโกฏฐในคัมภีร์รัตนาวลี	160
ประเภทของโครงสร้างประโยคจตุชโกฏฐในคัมภีร์รัตนาวลี.....	161

โครงสร้างประโยคจตุษโกฏิประเภทยืนยัน.....	161
โครงสร้างประโยคจตุษโกฏิประเภทปฏิเสธ.....	173
ประมวลสิ่งที่ถูกปฏิเสธด้วยประโยคจตุษโกฏิในคัมภีร์รัตนาวลี	176
บทที่ 4 หลักจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลี.....	184
จริยศาสตร์.....	184
จุดยืนของจริยศาสตร์ต่อการดำเนินชีวิต	184
จริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลี.....	185
รูปแบบความดีในคัมภีร์รัตนาวลี.....	186
วิเคราะห์รูปแบบการนำเสนอจริยศาสตร์ของคัมภีร์รัตนาวลี	188
การชี้ให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษ.....	188
การนำเสนอกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผล.....	192
การแนะนำเชิงคำสอนเพื่อป้องกันแก้ไขและพัฒนาให้เจริญยิ่งขึ้น	197
การแนะนำตามความมุ่งหมายทั่วไป.....	197
การแนะนำตามความมุ่งหมายเฉพาะ	210
มาตรการจริยะในคัมภีร์รัตนาวลี.....	218
มาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป	220
เปรียบเทียบมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปในคัมภีร์รัตนาวลีกับพระไตรปิฎก ...	223
มาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครอง.....	233
วิเคราะห์มาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครองในคัมภีร์รัตนาวลี	233
มาตรการจริยะสำหรับพัฒนาตนของผู้ปกครอง	234
เปรียบเทียบมาตรการจริยะสำหรับพัฒนาตนของผู้ปกครองในคัมภีร์รัตนาวลีกับ พระไตรปิฎก.....	235
มาตรการจริยะสำหรับส่งเสริมพัฒนาบุคลากรที่อยู่ในการปกครอง.....	237

เปรียบเทียบมาตรการจริยะสำหรับส่งเสริมพัฒนาบุคลากรในคัมภีร์รัตนาวลীกับ พระไตรปิฎก.....	239
มาตรการจริยะสำหรับบริหารรัฐและท้องถิ่น	241
มาตรการจริยะสำหรับภิกษุและนักรบ.....	246
ปราติโมกษสูตรและพระวินัย.....	246
เปรียบเทียบปราติโมกษสูตรกับพระปาติโมกข์ของเถรวาท	250
การกำจัดอุปกิเลส 57 ประการ	253
เปรียบเทียบกับกิเลสและอุปกิเลสในพระไตรปิฎก.....	256
โดยสรุปมาตรการจริยะสำหรับภิกษุและนักรบ.....	274
มาตรการจริยะสำหรับผู้ปรารถนาโพธิญาณ.....	275
วิเคราะห์ “บารมี” หลักการสำหรับประพฤติดนของพระโพธิสัตว์	276
เปรียบเทียบปารมิตา 6 ในคัมภีร์รัตนาวลীกับบารมี 10 พระไตรปิฎก.....	278
สรุปการวิเคราะห์มาตรการจริยะในคัมภีร์รัตนาวลী	284
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	286
สรุปผลการวิจัย.....	286
ปัญหาและข้อเสนอแนะ	291
รายการอ้างอิง	292
ภาคผนวก.....	299
ภาคผนวก.ก	350
ประวัติผู้เขียน.....	392

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 อักษรย่อพระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย.....	12
ตารางที่ 2 แสดงตัวอย่างรูปแบบที่ 1 ของวิภาษวิธีที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี	153
ตารางที่ 3 แสดงตัวอย่างรูปแบบที่ 2 ของวิภาษวิธีที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี	157
ตารางที่ 4 แสดงประโยคเอกโกฐิในคัมภีร์รัตนาวลี.....	165
ตารางที่ 5 แสดงประโยคไตรโกฐิในคัมภีร์รัตนาวลี 1.38.....	167
ตารางที่ 6 แสดงประโยคไตรโกฐิในคัมภีร์รัตนาวลี 1.42.....	168
ตารางที่ 7 แสดงประโยคไตรโกฐิในคัมภีร์รัตนาวลี 1.57.....	168
ตารางที่ 8 แสดงประโยคไตรโกฐิในคัมภีร์รัตนาวลี 1.65.....	169
ตารางที่ 9 แสดงประโยคจตุชโกฐิในคัมภีร์รัตนาวลี 2.6.....	169
ตารางที่ 10 แสดงประโยคจตุชโกฐิในคัมภีร์รัตนาวลี 2.15.....	170
ตารางที่ 11 แสดงประโยคจตุชโกฐิในคัมภีร์รัตนาวลี 4.95-4.96.....	172
ตารางที่ 12 แสดงประโยคที่ยืนยันเพื่อปฏิเสธ	174
ตารางที่ 13 แสดงประโยคที่ปฏิเสธโดยตรง.....	175
ตารางที่ 14 แสดง “ตัวตน” บนความจริงสองระดับ.....	177
ตารางที่ 15 แสดง “ธาตุและขันธ” บนความจริงสองระดับ.....	180
ตารางที่ 16 แสดง “โลก” บนความจริงสองระดับ.....	183
ตารางที่ 17 แสดงผลของการกระทำที่เป็นโทษ	189
ตารางที่ 18 แสดงการนำเสนอกรรมซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผลตามที่มุ่งหวัง	192
ตารางที่ 19 แสดงการแนะนำเพื่อป้องกันปัญหา.....	198
ตารางที่ 20 แสดงการแนะนำเพื่อแก้ไขปัญหา.....	202
ตารางที่ 21 แสดงการแนะนำเพื่อส่งเสริมพัฒนา.....	205

ตารางที่ 22	แนะนำถึงสิ่งที่เป็นศูนยตา โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่บอกว่าสิ่งใดเป็นศูนยตา และ ส่วนที่บอกถึงสาเหตุของการเป็นศูนยตา.....	211
ตารางที่ 23	แนะนำความหมายและประโยชน์ของศูนยตา มีลักษณะเป็นคำสอนโดยตรงมุ่งแสดง ความหมาย หรือประโยชน์สูงสุดของศูนยตาอย่างใดอย่างหนึ่ง	212
ตารางที่ 24	แสดงการแนะนำความหมายและองค์ประกอบของมหายาน	213
ตารางที่ 25	แสดงการแนะนำประโยชน์ในการปฏิบัติและโทษในการตำหนิมหายาน	214
ตารางที่ 26	แสดงการแนะนำเพื่อให้เข้าใจและปฏิบัติในวิถีแห่งโพธิสัตว์	216
ตารางที่ 27	แสดงมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป	220
ตารางที่ 28	แสดงหลักที่ควรปฏิบัติของมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป	222
ตารางที่ 29	แสดงหลักที่ควรเว้นของมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป.....	223
ตารางที่ 30	แสดงเปรียบเทียบมาตรการจริยะสำหรับพัฒนาตนของผู้ปกครอง.....	235
ตารางที่ 31	แสดงรูปแบบของมาตรการจริยะสำหรับส่งเสริมและพัฒนาบุคลากร	238
ตารางที่ 32	สรุปรูปแบบมาตรการจริยะเพื่อส่งเสริมและพัฒนาบุคลากร.....	239
ตารางที่ 33	แสดงอุปนิสัยที่เหมาะสมกับการจัดตั้งเข้ามาทำหน้าที่.....	245
ตารางที่ 34	แสดงการเปรียบเทียบจำนวนของสิกขาบท	250
ตารางที่ 35	แสดงอุปกิเลส 57 ประการในคัมภีร์รัตนาวลี.....	253
ตารางที่ 36	เปรียบเทียบอุปกิเลสในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์รัตนาวลี	257
ตารางที่ 37	เปรียบเทียบอุปกิเลส 5 ซึ่งปรากฏในอุปกิเลสสูตรกับคัมภีร์รัตนาวลี	258
ตารางที่ 38	แสดงอุปกิเลส 11 ประการ	260
ตารางที่ 39	เปรียบเทียบมานะ 7 ประการ	263
ตารางที่ 40	เปรียบเทียบมถิยาชีวะ 5 ประการ.....	264
ตารางที่ 41	เทียบเคียงปารมิตาและบารมี.....	279
ตารางที่ 42	ประมวลบารมี 10 ลงในปารมิตา 6.....	283

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 หรือที่ 7 พระพุทธศาสนานิกายใหม่ซึ่งแตกต่างจากนิกายเดิมได้เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย มีจุดหมายที่จะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ชื่อว่า มหายาน แปลว่า ยานใหญ่ ซึ่งมีหลักเกณฑ์ที่ตรงข้ามกับนิกายเดิมที่ชื่อว่า หินยาน¹ แปลว่า ยานเล็ก² โดยคัมภีร์ในนิกายมหายานหลายคัมภีร์แสดงว่า มหายานเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงแก่เหล่าสาวกที่มีจิตใจพัฒนาไปได้อย่างที่สุด ซึ่งต่างกับคำสั่งสอนเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้สำหรับผู้ปฏิบัติเริ่มต้นที่มุ่งหวังการบรรลุจำเพาะตัวบุคคล มหายาน ได้พัฒนาจุดมุ่งหมายปลายทางจากเดิมคือ การบรรลุความเป็นพระอรหันต์อันเป็นธรรมสูงสุดของนิกายเดิม เปลี่ยนมาเป็นการบำเพ็ญโพธิจิตในสภาวะของโพธิสัตว์ที่มากไปด้วยมหากรุณาธิคุณ ไม่เข้าสู่นิพพาน ใช้อำนาจจิตช่วยเหลือสรรพสัตว์จนกว่าสัตว์ทั้งปวงจะพ้นทุกข์ ข้อความหลายแห่งในคัมภีร์มหายานที่พรรณนาถึงการอุทิศชีวิตของพระโพธิสัตว์เพื่อสวัสดิภาพของสัตว์ทั้งปวงนั้นนับว่าเป็นข้อความที่แสดงให้เห็นความเป็นผู้มีใจเมตตากรุณาต่อผู้อื่นอย่างมากยิ่งที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมทางศาสนา นิกายมหายานได้พัฒนาทฤษฎีทางหลักปรัชญาขึ้นมารองรับแนวคิดต่าง ๆ เพื่อช่วยในการหาเหตุผลที่มีอิทธิพลต่อความคิดของศาสนาอื่นและความคิดของเอเชียตะวันออก โดยสำนักปรัชญาที่ได้รับการยอมรับจากนักปราชญ์ในยุคนั้น ได้แก่ สำนักมหายิมิกะซึ่งก่อตั้งโดยพระนาคราชุน³

พระนาคราชุนเป็นนักปรัชญาอันดับต้น ๆ ของโลก มีชีวิตอยู่ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 1 และได้รับการยอมรับในฐานะเป็นผู้คิดค้นแนวคิดมัธยมิกะ (ทางสายกลาง) ของพระพุทธศาสนา

¹ หินยาน (Skt. and Pali. hīnayāna) มาจากคำว่า หิน ที่แปลว่า เลว, ทราม, แยม, ต่ำทราม + ยาน แปลว่า ยานพาหนะ เมื่อนำมารวมกันจึงแปลได้ว่า ยานพาหนะที่แยء แต่เพราะเป็นคำที่ตรงกันข้ามกับคำว่า “มหายาน” ที่แปลว่า ยานใหญ่ ดังนั้น คำว่า หินยาน หรือ หินยาน จึงถูกแปลว่า ยานเล็ก แสดงถึงคุณสมบัติที่ด้อยกว่ามหายาน ทั้งด้านขนาดและคุณภาพในการรื้อสัตว์ชนสัตว์ออกจากสังสารวัฏ คำว่า หินยาน เป็นคำที่นิกายพุทธศาสนาซึ่งเกิดในภายหลัง เมื่อประมาณ พ.ศ. 500-600 คิดขึ้นโดยเรียกตนเองว่า มหายาน และเรียกพระพุทธศาสนาแบบอื่นที่มีอยู่ก่อนรวมกันไปว่าหินยาน พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทอย่างที่บ้านนี้บดบังกันอยู่ในไทย พม่า ลังกา เป็นต้น ก็ถูกเรียกรวมในชื่อว่าเป็นนิกายหินยาน ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 25 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2556), 471-472.

² จานงค์ ทองประเสริฐ, *บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่มที่ 1 ภาคที่ 1-4*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 158.

³ เรื่องเดียวกัน, 161.

ท่านเกิดในตอนกลางของอินเดียใต้ หรือในปัจจุบันคือรัฐมหาราษฏระ (Maharashtra) ลักษณะจำเพาะตัวของพระนาคราชถูกกล่าวไว้ในพระสูตรมากมาย เช่น ลังกาวตารสูตร⁴ มัญจุศรีมูลกัลปสูตร⁵ มหาเมฆสูตร⁶ และมหาเถรีสูตร⁷ เป็นต้น ตัวท่านเป็นคนวรรณะพราหมณ์ที่ผ่านการศึกษาระยะสูงและอุปนิสัย⁸มาแล้วเป็นอย่างดี การบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาและเลือกเดินตามรอย

⁴ ลังกาวตารสูตร (Skt. Laṅkāvatāra Sūtra) เป็นพระสูตรที่เป็นต้นกำเนิดของนิกายเซน ไม่ทราบปีที่แต่ง ใช้ภาษาสันสกฤตแบบดั้งเดิมในการประพันธ์ ปรากฏครั้งแรกในประเทศจีน โดยการนำเข้ามาของภิกษุชาวอินเดียนามว่า โพิธธรรม ผู้มักแสดงอาการยิ้มแย้มเล็กน้อย อยู่ตลอดเวลา ภายหลังได้มอบให้หลวงจีนชู่เค่อเป็นผู้สืบทอด คัมภีร์นี้เชื่อว่าสังเขปแท้เพียงจิต ดู Red Pine, *The Lankavatara Sutra. A zen text. Translation and Commentary by Red Pine*, (Berkeley: Counterpoint; Illustrated edition, 2013), 9-14.

⁵ มัญจุศรีมูลกัลปสูตร (Skt. Mañjuśrīmūlakalpa Sūtra) เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นด้วยสันสกฤตแบบผสม มีลักษณะการประพันธ์เป็นสังคีติ มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยเป็นพระสูตรที่แยกมาจากไวปุลยสูตร (Vaipulyasūtras) คัมภีร์นี้มีความสำคัญ เพราะนำเสนอต้นตระกูลของชาวพุทธในยุคต้น ซึ่งแสดงการเปลี่ยนผ่านระหว่างคัมภีร์ประเภทสูตรเข้าสู่ต้นระเป็นคัมภีร์พุทธยุคแรก ๆ ที่มีการกล่าวถึงการสร้างครอบครัว การวาดภาพ การทำนาย โดยคัมภีร์นี้มักโดนนำมากล่าวถึงบ่อย ๆ ในส่วนของการทำนายถึงพระนาคราช ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, (New Jersey: Princeton University Press, 2014), 1957-1958.

⁶ มหาเมฆสูตร (Skt. Mahāmegha Sūtra) เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนสำหรับโพธิสัตว์ ทางหลุดพ้น และอานุภาพของเหล่าอารักษ์ คัมภีร์ระบุว่า “พระพุทธองค์แม้ว่าจะปรินิพพานไปแล้ว แต่ก็ยังคงดำรงอยู่ไม่แปรผันในพระธรรมและพระสงฆ์” เป็นคัมภีร์ที่ได้รับอิทธิพลการเขียนมาจากมหาปริณิรวาณสูตรในหลายตอน ทั้งได้ทำนายถึงเรื่องราวการเกิดของพระนาคราชไว้ล่วงหน้า ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 1855.

⁷ มหาเถรีสูตร (Skt. Mahābherī Sūtra) เป็นคัมภีร์ที่นำเสนอเรื่องของตถาคตตรรก ซึ่งรู้จักในอีกชื่อว่า อาตมัน เป็นสิ่งสำคัญของทุกชีวิต คัมภีร์นี้เน้นย้ำการดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้าผู้ที่ปรินิพพานด้วยกายเนื้อว่ายังดำรงอยู่ในนิรวาณ โดยกำหนดขอบเขตว่า นิรวาณคือเป้าหมายที่โพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อให้ได้ไปอยู่และไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ที่สภาวะที่ดำรงอยู่ถาวร คำสอนของคัมภีร์นี้จัดเข้าในกลุ่มเอกยาน เน้นการบรรลุจำเพาะตน ดู C.V. Jones, “Beings, Non-Beings, and Buddhas: Contrasting Notions of Tathāgatagarbha in the Anu natvāpūrṇatvamrdeśaparivarta and *Mahābherī Sūtra”, *Journal of the Oxford Centre for Buddhist Studies* 10 (2016): 53–54.

⁸ พระเวท หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับพระเป็นเจ้า เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์พื้นฐานของศาสนาฮินดู ประพันธ์ด้วยสันสกฤตยุคพระเวท (vedic sanskrit) แบ่งเป็นสี่ประเภทหลัก คือ ฤคเวท ว่าด้วยการสรรเสริญ ยชุรเวท ว่าด้วยการบูชา สามเวท ว่าด้วยบทเพลงขับกล่อมเทพ และอถรรพเวท ว่าด้วยเวทมนต์คาถาที่มุ่งให้เกิดผลที่น่าปรารถนา ดู ทองสุก เกตุโรจน์, *ศัพทานุกรมวรรณคดีสันสกฤต*, (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2559), 280-287.

⁹ อุปนิษัต (Skt. upaniṣad) หมายถึง การเข้าไปนั่งใกล้หรืออยู่ใกล้ เพราะผู้ศึกษาต้องเข้าไปรับฟังจากสำนักของครูเท่านั้น เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยความนึกคิดทางด้านปรัชญา หรือหนึ่งหนึ่งคือความนึกคิดเกี่ยวกับจิตวิญญาณหรืออาตมัน พระเป็นเจ้าโลก และมนุษย์ แสดงคำสอนที่ลึกซึ้ง เป็นปรัชญาชั้นสูง เรียกอีกอย่างว่า “เวทานตะ” แปลว่าที่สุดแห่งพระเวท เป็นพัฒนาการขั้นสุดท้ายของคัมภีร์พระเวท ดู เดือน คำดี, “พระเวทในสายตาพุทธปรัชญา”, *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* 41, 2 (เมษายน-มิถุนายน, 2559), 70-72.

พระพุทธบาทของท่านมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการปรับตัวของพราหมณ์ในสมัยต่อมา¹⁰ มีหลายแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของชื่อ “นาคารชุน” บ้างว่าท่านเกิดใต้ต้นไม้ที่มีชื่อว่า อรชุนะ จึงถูกขนานนามว่า อรชุน ต่อมาเมื่อเข้ามาในพระพุทธศาสนา ได้ลงไปแสดงธรรมโปรดพวกนาค และได้นำปรัชญาปารมิตาสูตรกลับมาเผยแพร่แก่เหล่ามนุษย์ จึงถูกเรียกว่า นาคารชุน แปลว่า อรชุนของนาค¹¹ บ้างว่าคำว่า “นาค” เป็นคำสำหรับเรียกพระอรหันต์ผู้ที่ทำลายอาสวกิเลส ตัวท่านเกิดที่ใต้ต้นอรชุนะ และได้รับการสั่งสอนปรัชญาปารมิตาจากพระอรหันต์ที่ถูกเรียกว่านาคเหล่านั้น จึงถูกขนานนามว่า นาคารชุน¹²

ท่านพระนาคารชุนได้แต่งคัมภีร์ไว้เป็นจำนวนมาก ปัจจุบันเหลือส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤตเพียงเล็กน้อย ส่วนมากถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาทิเบตและภาษาจีน คัมภีร์ของท่านมีความเกี่ยวเนื่องกับหลายศาสตร์แยกไปหลาย ๆ คัมภีร์ เช่น คัมภีร์ที่ใช้ในการวิภาษสำนักปรัชญาอื่น โดยเฉพาะเรื่องราวของสำนักสรวาสตีวาท ได้แก่ มัชฌิมกคศาสตร์¹³, คัมภีร์ที่ช่วยอธิบายหลักปรัชญา ได้แก่ ประติตยสมุตปาตทฤททัยศาสตร์¹⁴, คัมภีร์ที่บันทึกคำสอน(อุบเทส) ได้แก่ มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์¹⁵, คัมภีร์ที่มีลักษณะเป็นจดหมายบันทึกหลักจริยศาสตร์ ได้แก่ รัตนาวลี เป็นต้น¹⁶

¹⁰ สุมาลี มหณรงค์ชัย, ภูมิปัญญาอินเดียโบราณ: ประวัติศาสตร์และปรัชญา ทางสายกลางแบบ พุทธ พราหมณ์ (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2562), 218.

⁴ Jai Deva Singh, **The Conception of Buddhist Nirvāna with Sanskrit text of Madhyamaka kārikā**, 7th ed. (Delhi: Motilal Banarsidass, 2018), 5.

¹² Ibid.

¹³ มัชฌิมกคศาสตร์ (Skt. Madhyamakāsāstra) หรือ มุลมัชฌิมกการิกา (Skt. Mūlamadhyamakakārikā) เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยข้อปฏิบัติทางสายกลางเพราะไม่ตกไปสู่ฝั่งแห่งความคิด ท่านนาคารชุนประพันธ์ขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 2 เป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของท่านนาคารชุน นำเสนอการตรวจสอบประเภทของความคิด พร้อมอธิบายว่าสิ่งที่เกิดจากความคิดเป็นสิ่งไม่มีสาระ ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2052.

¹⁴ ประติตยสมุตปาตทฤททัยศาสตร์ (Skt. Pratītyasamutpādaḥṛdayasāstra) คัมภีร์นี้มุ่งเสนอความหมายหลักของประติตยสมุตปาตคือ การอิงอาศัยกันเกิดขึ้นของเหตุและผล ซึ่งมีหลัก 12 ประการ (ปัจจุการ 12) โดยทำการแบ่งเป็น 3 กลุ่มหลักคือ 1. กลุ่มของกิเลสได้แก่ อวิชชา ความไม่รู้, ตฤณณา ความอยาก, และอุปาทาน ความยึดมั่น 2. กลุ่มของกรรม ได้แก่ สัมสการ การปรุงแต่งที่ก่อให้เกิดรูป, ภา การดำรงอยู่ และ 3. กลุ่มของทุกข์ ได้แก่ เจ็ดประการที่เหลือ สองกลุ่มแรกเป็นเหตุกลุ่มที่สามเป็นผล รวมถึงมุ่งแสดงถึงความไม่อยู่ของสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นตัวตนรวมไปถึงองค์ประกอบของมัน ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2476-2477.

¹⁵ มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ (Skt. Mahāprajñāpāramitāsāstra) มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มหาปรัชญาปารมิตอปเทส (Skt. Mahāprajñāpāramitopadeśa) เป็นผลงานของท่านนาคารชุนที่ไม่พบต้นฉบับภาษาสันสกฤตหรือฉบับที่ได้แปลเป็นภาษาทิเบต คงเหลืออยู่เพียงฉบับที่มีการแปลไว้เป็นภาษาจีน แต่มักถูกอ้างถึงโดย ท่านกุนารชิพในคัมภีร์

รัตนาวลีเป็นหนึ่งในบทประพันธ์อันยอดเยี่ยมของพระนาคารชุน เกิดขึ้นก่อนหน้า
ที่แนวทางของวรรณกรรมจะได้รับความนิยมในทิเบตช่วงราวศตวรรษที่ 12-13 เป็นพื้นฐานที่สำคัญ
สำหรับเนื้อหาในตำราอื่น ๆ ของอินเดีย เนื้อหาในรัตนาวลีหลายประเด็นถูกนำไปเพิ่มเติม
ทั้งในโพธิจรรยาवाद¹⁷ ของท่านศานติเทวะ¹⁸ ว่าด้วยความกรุณาที่มีอยู่ในการกระทำของโพธิสัตว์
ทั้งในมัธยมกาวตารของท่านจันทรกิริติ¹⁹ โดยเพิ่มเติมในส่วนของทางสายกลาง และทั้งในอภิธรรม-
สมุจจยะ ของท่านอสังคะ²⁰ในการสรุปเรื่องปัญญา

ปัญจวิมศติสาหัสริกาปรัชญาปารมิตา (Skt. Pañcaviṃśatisāhasrikāprajñāpāramitā) เรื่องที่คัมภีร์มุ่งเน้นจะเป็นในส่วน
มุมมองด้านพุทธภาวะ การประพฤตินของโพธิสัตว์ วิถีแห่งมหายาน และการทำสมาธิ ดู Robert E. Buswell Jr. and
Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 869-870.

¹⁶ K. Venkata Ramanan, **Nāgārjuna's Philosophy as presented in the MahāPrajñāpāramitā-
Śāstra**, 8th ed. (Delhi: Motilal Banarsidass, 2016), 37.

¹⁷ Khesur Jampa Tegchok, **Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on
Nagarjuna's Precious Garland** (Somerville Massachusetts: Wisdom Publications, 2017), 8.

¹⁸ โพธิจรรยาवाद (Skt. Bodhicaryāvatāra) เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นโดยภิกษุชาวอินเดียนามว่าศานติเทวะ (Skt.
Śāntideva) ซึ่งมีชีวิตอยู่ที่นาลันทาในช่วงศตวรรษที่ 8 มีเนื้อหาเกี่ยวกับข้อปฏิบัติตนของโพธิสัตว์ มีจำนวน 10 ปริเฉท เริ่มต้น
จากการจำแนกลักษณะของโพธิจิต และนำเสนอวิธีการอธิษฐานตามแนวทางของมหายานในท้ายคัมภีร์ ดู Robert E. Buswell
Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 517-518 และ 2851.

¹⁹ มัธยมกาวตาร (Skt. Madhyamakāvātāra) เป็นคัมภีร์ที่เขียนโดยพระภิกษุจากสำนักมัธยมกษณนามว่า
จันทรกิริติ (Skt. Candrakīrti) คัมภีร์มัธยมกาวตารมีการประพันธ์ในรูปแบบฉันทลักษณ์ เนื้อหาของคัมภีร์ว่าด้วยการดำรงอยู่ใน
สายกลาง ซึ่งเน้นย้ำอย่างมากในด้านปรัชญาที่นำเสนอผ่านความจริงสองระดับ นำเสนอเรื่องภูมิ 10 ซึ่งเกิดขึ้นจากการบำเพ็ญบารมี
(Skt. pāramitā)เพื่อการตรัสรู้ของโพธิสัตว์ หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงภูมิทั้ง 10 ความสำเร็จของแต่ละภูมิ และคุณสมบัติ
ของโพธิสัตว์ ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**,
645-646 และ 1814-1815.

²⁰ อภิธรรมสมุจจยะ (Skt. Abhidharmasamuccaya) ประพันธ์โดยท่านอสังคะ (Skt. Asaṅga.) ผู้มีชีวิตอยู่
ในช่วงราวพุทธศักราช 843-913 คัมภีร์นี้ได้อธิบายธรรมะตามหลักอภิธรรม และทำการจัดหมวดหมู่การอธิบายเป็น 5 หัวข้อ
ใหญ่ ๆ คือ 1. ลักษณะสมุจจยะ (Skt. Lakṣaṇasamuccaya) ว่าด้วยการอธิบายคุณลักษณะของสภาวะมีขั้น 5 อายนะ 12
เป็นต้น 2. สัตยวินิจจยะ (Skt. Satyavinīścaya) ว่าด้วยการพิจารณาและจำแนกสัตย์ 4 (Skt. catvāryāryasatyāni)
3. ธรรมวินิจจยะ (Skt. Dharmavinīścaya) ว่าด้วยการสรุปรูปแบบของธรรมในพระพุทธศาสนาออกเป็น 12 ประการ
4. ปราปติวินิจจยะ (Skt. Prāptivinīścaya) ทำการแบ่งประเภทของพระพุทธศาสนิกชนพร้อมทั้งนำเสนอหลักปฏิบัติจำเพาะ
กลุ่มบุคคล 5. สำกถยวินิจจยะ (Skt. Sāṃkathyavinīścaya) ว่าด้วยการโต้แย้งแนวคิดอื่น ดู Robert E. Buswell Jr.
and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 70-71. การแบ่งลักษณะของธรรมเป็น 12
ประการ มีชื่อว่า ทวาตศางคประวจนะ (Skt. dvādaśāṅga-pravacana) ในบาลีถูกเรียกว่า นวังคสัตตฤคาสน์ (Pali.
navaṅgasatthusāsna) หมายถึง รูปแบบคำสอนของพระศาสดา 9 ประการ โดยฉบับภาษาสันสกฤตจะเพิ่ม นิทาน (Skt. and
Pali. nidāna) เรื่องเล่า, อวทาน (Skt. avadāna) เรื่องจำเพาะส่วน และอุปเทศ (upadeśa) ข้อแนะนำ ดู Robert E.
Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 1050.

คัมภีร์รัตนาวลีมีลักษณะเป็นการบรรยายหลักการทางจริยศาสตร์แก่คฤหัสถ์²¹ หลักปรัชญาที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลีไม่มีความต่างจากหลักปรัชญาที่ปรากฏในหลาย ๆ คัมภีร์ของท่านนาคราชุน เช่น มุลมัธยมกการิกา²² ศูนย์ตาสัปตติ²³ และยุคติษฏิกกา²⁴ เป็นต้น แต่เสริมส่วนวิชาวิธีขึ้นมามากเล็กน้อย²⁵ โดยเพิ่มหลักเกณฑ์การปฏิบัติฝ่ายพุทธศาสนาหลายส่วนที่เป็นของคฤหัสถ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมที่พระราชกัรปฏิบัติเข้าไป

คัมภีร์รัตนาวลีประพันธ์ขึ้นในรูปแบบของจดหมายที่ส่งให้พระราชกั แต่ว่าได้สอนแก่พระราชกัท่านใดไม่ได้ปรากฏ นักปราชญ์ทางทิเบตเชื่อว่า เป็นพระราชกันามว่า อุทายิภัระ (Udayibhadra) แต่นักปราชญ์ทางตะวันตกบางคนก็บอกว่า อุทายิภัระ รู้จักกันในอีกพระนามหนึ่งว่า เคาตมิปุระ ศาตการณิราช (King Gautamiputra śatakarani) ซึ่งปกครองอยู่ในช่วง ค.ศ. 80-104 หรือ 106-130 ของราชวงศ์สาตวาหนะ ซึ่งอยู่ในแคว้นอันธระของอินเดียในปัจจุบัน บางคนก็เชื่อว่า เป็นพระราชกัที่คอยติดตามท่านนาคราชุน มีพระนามว่าวาสิษฏิปุระ ศรี ปุลมาวิ (Vāsiṣṭhiputra Śrī Pulumāvi) ซึ่งอยู่ในช่วง ค.ศ.130-158²⁶ ประพันธ์ด้วยฉันทแบบอนุษฏิก

²¹ คฤหัสถ์ (Skt. grhastha) บาลีว่า คหัทฐะ (Pali. gahatṭha) หมายถึง ผู้ครองเรือน ผู้ไม่ใช่นักบวช ฆราวาส ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2556), 235.

²² มุลมัธยมกการิกา (Skt. Mūlamadhyamakakārikā) ดูคำว่า มัชฌิมกศาสตร์.

²³ ศูนย์ตาสัปตติ (Skt. Sūnyatāsaptati) เป็นงานประพันธ์ของท่านนาคราชุน ที่มีจำนวนโคลกเพียง 73 โคลกเท่านั้น เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นเพื่อเป็นส่วนเสริมของคัมภีร์มุลมัธยมกการิกา โดยสรุปและเพิ่มเติมเนื้อหาบางส่วน เช่น ปัจจยการ 12 เป็นต้น โดยนำเสนอความเป็นศูนย์ตาของทุกสิ่ง ศูนย์ตาเป็นปรมารณะของทุกสิ่ง ท่านจันทรกิริติได้นำคัมภีร์นี้มาเขียนอธิบายไว้ในคัมภีร์ศูนย์ตาสัปตติดูตติ ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 3212.

²⁴ ยุคติษฏิกกา (Skt. Yuktiṣaṣṭikā) เป็นงานประพันธ์ของท่านนาคราชุน มีจำนวน 60 โคลก ต้นฉบับภาษาสันสกฤตได้หายไป เหลือเพียงฉบับที่เป็นภาษาจีนและทิเบต เป็นการรวบรวมคติพจน์ในหัวข้อเกี่ยวเนื่องด้วยประติยสมุตปาท โดยนำเสนอประติยสมุตปาทในมุมมองที่มองข้ามประเด็นของการเกิดขึ้นและความเสื่อม และได้เถียงสิ่งที่ชาวโลกยึดถือว่ามี โดยระบุว่า การเข้าใจสิ่งในโลกว่าเกิดและเสื่อมสลาย ล้วนเป็นเพราะความไม่รู้ชัดตามเป็นจริง และเส้นทางที่พระพุทธรังค์ทรงสอนไว้มีเพื่อทำลายความไม่รู้เหล่านั้น ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 3833-3834.

²⁵ Chr. Lindtner, **Nagarjuniana Studies in the writings and Philosophy of Nāgārjuna** (Delhi: Motilal Banarsidass, 2011), 163.

²⁶ Khesur Jampa Tegchok, **Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland**, 11.

ในส่วนของหลักการบำเพ็ญตนสำหรับคฤหัสถ์ รัตนาวลีจะกล่าวถึงหลักปฏิบัติสำหรับผู้ที่ปรารถนาจะทำตนให้เจริญขึ้นในปัจจุบันและพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไปในอนาคต โดยทำนาคารชุนได้แนะนำหลักธรรมที่นำมาซึ่งความสุข รวมไปถึงสิ่งที่ใช้ประดับประดาหลักเหล่านั้นกล่าวคือ ศรัทธา เพื่อให้ได้รับประโยชน์ที่แท้จริงในปัจจุบันและได้รับความสงบสุขตราบเท่าที่ยังอยู่ในสังสารวัฏ²⁹ จากนั้นจึงได้บอกวิธีพิจารณาเพื่อเจริญปัญญา อันเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการตัดอวิชชาคือความไม่รู้ ทำให้ได้เห็นการเกิดดับของเหตุและผลตามความเป็นจริง นำมาซึ่งประโยชน์อย่างสูงสุดคือ โมกษะ ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสาระ³⁰

ในส่วนของหลักปฏิบัติของพระราชา รัตนาวลี ได้แนะนำหลักของการประพฤติตนและการปกครองทั้งทางบ้านเมืองและทางกฎหมายตามหลักของมหายาน³¹ ได้สอนให้พระราชาดำรงอยู่ในธรรมไม่ตกไปในอคติธรรม มีการอนุเคราะห์สงเคราะห์ประชาชนที่ดีทุกคนขึ้น กำราบชนที่ไม่ดีด้วยธรรม ไม่ใช่ด้วยอาชญา มีความกรุณาเกื้อกูลหวังให้เขาข้ามพ้นจากความทุกข์และจากการทำกรรม และแนะนำหลักการบำเพ็ญบารมีตามหลักมหายานแก่พระราชา

ในส่วนของหลักปฏิบัติสำหรับนักบวช รัตนาวลี ได้นำเสนอทางออกของการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุสัมมัคัมโพธิ³² ด้วยเส้นทางของนักบวชแก่พระราชา พร้อมชี้ว่า เพราะโลกรั้ธรรมการปกครองโดยธรรมจึงเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก การบวชจึงเป็นทางเลือกหนึ่งในการที่จะช่วยเติมเต็มการปฏิบัติที่เป็นผลให้เข้าถึงโพธิจิตที่มุ่งหวัง โดยนำเสนอหลักการในส่วนศีลของภิกษุ ที่ปรากฏอยู่

²⁹ สังสารวัฏ (Skt. saṃsāravṛtta) บาลีว่า สังสารวัฏฏ์ (Pali. saṃsāravatṭa) หมายถึง วัฏวนแห่งการเวียนเกิดเวียนตาย, การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกหรือในภพต่าง ๆ โดยใจความได้แก่ “สังสาระ” นั่นเอง; สังสารวัฏฏ์ หรือ สงสารวัฏฏ์ ก็เขียน ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, 422; และเขียนว่า “วัฏสงสาร” ก็มี ดู ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, 1202.

³⁰ Khesur Jampa Tegchok, *Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland*, 10.

³¹ Ibid., 13.

³² สัมมัคัมโพธิ (Skt. samyaksambodhi) บาลีว่า สัมมาสัมโพธิ (Pali. sammāsambodhi) หมายถึง ผู้ที่รู้ธรรมด้วยสติปัญญาของตนเองอย่างถูกต้อง แล้วจึงนำมาแสดงแก่ผู้อื่นด้วยความกรุณา โดยหวังว่าจะช่วยให้เขาหลุดพ้นจากความทุกข์ คำนี้มีกถูกใช้อ้างถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นโพธิ์ นักปราชญ์ทางพุทธศาสนามหายานยืนยันแนวคิดที่ว่า การบรรลุนี้มี ความต่างกับการบรรลุของพระอรหันต์ เพราะเป็นการทำลายกิเลสด้วยตน และรอบรู้ทุกอย่าง ส่วนของพระอรหันต์เป็นบรรลุตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้เท่านั้น มีคำที่ใช้แทนกันได้คือ อนุตตรสัมมัคัมโพธิ (Skt. anuttarasamyaksambodhi) และบาลีว่า อนุตตรสัมมาสัมโพธิ (Pali. anuttarasammāsambodhi) ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 2814.

ในปราติโมกษสูตร³³ พระวินัย และพร้อมเสนออุปกิเลสที่ควรกำจัด 57 ประการที่ปรากฏในคัมภีร์ อภิธรรมสมุจจะ โดยชี้ว่า เหล่าสัตว์ผู้มุ่งโพธิจิตต้องกำจัดให้ได้อย่างเด็ดขาด

ในการบำเพ็ญตนตามหลักการของพระโพธิสัตว์ ได้เสนอหลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุปโพธิญาณไว้ 6 ประการ โดยเรียกว่า ปารมิตา 6 มีดังนี้คือ 1. ทานปารมิตา, 2. ศีลปารมิตา, 3. กษมาปารมิตา, 4. วิริยปารมิตา, 5. ฌยานปารมิตา, และ 6. ปรีชญาปารมิตา³⁴ โดยทุกประการต้องประกอบด้วยกรุณา อันเป็นหลักธรรมที่สำคัญสำหรับพระโพธิสัตว์หรือผู้ที่ต้องการปฏิบัติเพื่อความ เป็นพระโพธิสัตว์ อันเป็นเหตุให้ละอกุศลมูล³⁵ กล่าวคือ โลภมูล โทสมูล และโมหมูล พร้อมทั้งบอก หลักการของมหายานเพื่อความมั่นคงและปลุกศรัทธาในการปฏิบัติสำหรับผู้เข้ามาศึกษา

จุดมุ่งหมายสำคัญของคัมภีร์รัตนาวลี คือ มุ่งให้ผู้ศึกษาได้ประพตปฏิบัติจนได้รับ ประโยชน์ทั้ง 3 คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์เบื้องหน้า และประโยชน์สูงสุด³⁶ โดยการจำแนกออก ตามความสามารถของบุคคลผู้ศึกษา 3 ระดับ³⁷ คือ ขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูง เป้าหมายสำหรับ บุคคลขั้นต้น คือ หลีกเลียงการทำความที่ไม่ดีในปัจจุบันอันเป็นเหตุที่สืบเนื่องไปถึงการเกิดในภูมิที่ต่ำ พร้อมกันกับทำความที่ดีเพื่อความสุขในปัจจุบันและการเกิดใหม่ในภูมิที่สูงขึ้น เป้าหมายสำหรับบุคคล

³³ ปราติโมกษสูตร (Skt. *prātimokṣasūtra*) บาลีว่า ปาฏิโมกขสูตร (pali. *pāṭimokkhasutta*) เป็นคัมภีร์ที่ รวบรวมข้อสิกขาบทที่ภิกษุและภิกษุณีต้องประพตตาม รู้จักกันในชื่อว่า วินัย (Skt. and pali. *vinaya*) ดูเพิ่มเติมใน Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 2460-2462.

³⁴ Étienne Lamotte, *The Treatise on the great virtue of wisdom by nāgārjuna (Mahāprajñāpāramitāśāstra). VOL. I. Chapters I – XV*, Translated from the French by Gelongma Kanna Migme Chodron Gampo Abbey (2001), 216.

³⁵ อกุศลมูล (Skt. *akuśalamūla*) บาลีว่า อกุสลมูล (Pali. *akusalamūla*) รากเหง้าของอกุศล, ต้นเหตุของอกุศล, ต้นเหตุของความชั่ว มี 3 อย่างคือ โลภะ โทสะ โมหะ ทั้งสามประการนี้ เป็นมูลเหตุให้สัตว์ผู้ปฏิบัติไปเกิดในทุคติภูมิ (Skt. *durgati*) บาลีว่า ทุคติ (Pali. *duggati*) อกุศลมูลนี้เป็นที่รู้จักในวรรณกรรมพระสูตรในอีกชื่อหนึ่งว่า พิช 3 (Skt. *trivīṣa*) เพราะก่อให้เกิดทุกข์แก่เหล่าสัตว์ที่ได้ลิ้มรสของยาพิษคืออกุศลอย่างเจ็บแสบ โดยทำให้เกิดในอบาย สิ่งที่ตั้งร้งข้ามกับอกุศลมูล คือกุศลมูล (Skt. *kuśalamūla*) ตรงกับบาลีว่า กุสลมูล (Pali. *kusalamūla*) ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*, 474; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 148.

³⁶ อรรถ (Skt. *artha*) บาลีว่า อตถะ (Pali. *attha*) หมายถึง ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดมุ่งหมาย มี 3 ประการคือ ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์ขั้นต้นที่ได้รับในภพนี้, ประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ที่มุ่งหวังจะได้ในภพถัด ๆ ไป, ประโยชน์สูงสุด หรือจุดหมายสูงสุดในทางศาสนา หากเป็นในพระพุทธศาสนาจะมุ่งถึงนิรวาณ (พระนิพพาน) ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*, 110.

³⁷ Khesur Jampa Tegchok, *Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland*, 10.

ชั้นกลางคือ การนำประโยชน์จากการเกิดใหม่ในภูมิภาคที่สูงขึ้นไปช่วยในการสร้างบารมีเพื่อความหลุดพ้น และบรรลुरुธรรมชั้นสูงสุดบางส่วน เป้าหมายสำหรับบุคคลชั้นสูง คือ การตรัสรู้และรู้แจ้งธรรมทั้งปวง ตามวิถีแห่งโพธิจิต

การศึกษาคัมภีร์รัตนาวลีจากฉบับภาษาสันสกฤตอันเป็นภาษาเดิมของคัมภีร์ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องด้วยการศึกษาจากฉบับภาษาอื่นอาจมีการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของภาษานั้น ๆ ทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนในเนื้อหาและความหมาย เนื่องจากโดยทั่วไป เราจะแปลจากภาษาหนึ่งไปอีกภาษาหนึ่ง ดังนั้น รูปแบบของการเสนอความหมายจึงมักจะเป็นปัญหาที่หนักใจของนักแปลเมื่อต้องพยายามรักษารูปแบบของต้นฉบับไว้พร้อม ๆ กับคงความหมายไปด้วย เช่น ถ้าเปรียบเทียบภาษาอังกฤษกับภาษาไทย รูปแบบการเสนอความหมายมีทั้งที่ตรงกัน โกล่กัน และแตกต่างกัน แต่รูปแบบที่แตกต่างนั้นมีมากกว่าที่ตรงกัน³⁸ ซึ่งจุดนี้เองทำให้การศึกษาคความหมายและเนื้อหาของคัมภีร์รัตนาวลีจากภาษาสันสกฤตมีความคลาดเคลื่อนน้อยกว่า และตรงประเด็นมากกว่าการศึกษาจากฉบับภาษาทิเบตหรือภาษาอื่น ๆ ส่วนวิธีการแปลที่เหมาะสมกับเนื้อหาของคัมภีร์ ผู้วิจัยเห็นว่าควรใช้ลักษณะการแปลแบบตรงตัว โดยรักษาไวยากรณ์ไว้บางส่วน เพื่อไม่ให้อ่านได้ยาก แต่ก็ไม่ใช่วลีที่จั้นจนทำลายเนื้อหาเดิมของคัมภีร์ซึ่งแต่งด้วยภาษาสันสกฤตอันเป็นภาษาที่ลึกซึ้ง

โดยสรุปคัมภีร์รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องของหลักธรรมสำหรับปฏิบัติของสัตว์ผู้มุ่งโพธิจิต ทั้งบุคคลทั่วไป พระราชา นักบวช ผู้หวังการบรรลุความเป็นสัมยักสัมโพธิ และสัตว์ผู้ไม่ได้มุ่งโพธิจิตแต่หวังความเจริญแก่ตนและแก่คนอื่น ก็ควรน้อมนำไปปฏิบัติและศึกษา ดังนั้น เนื้อหาที่ควรศึกษาในคัมภีร์จึงมีอยู่ 2 ประเด็นหลัก ๆ คือ การศึกษาแนวคิดทางปรัชญาของท่านนาคารชุน และส่วนของหลักจริยศาสตร์ กล่าวคือข้อปฏิบัติที่ควรประพฤติ เพราะถ้าไม่เข้าใจแนวคิด การปฏิบัติตามหลักของคัมภีร์ก็ย่อมจะผิดจากจุดประสงค์ ทั้งถ้าไม่เข้าใจหลักปฏิบัติ ก็ย่อมจะไม่ถึงจุดมุ่งหมายคือโพธิญาณ ทั้งสองประเด็นนี้จึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาในคัมภีร์รัตนาวลี

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อปริวรรตและแปลความของคัมภีร์รัตนาวลี จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย
2. เพื่อศึกษาหลักปรัชญาที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลีและวิธีนำมาใช้

³⁸ สันธุลี สายบัว, *หลักการแปล* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525), 2.

3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์รัตนาวลี

ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์รัตนาวลีของนาการชุนในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตเป็นการศึกษาวิเคราะห์จากเนื้อหาทั้งหมดของต้นฉบับภาษาสันสกฤตอักษรโรมันและฉบับภาษาอังกฤษที่แปลมาจากต้นฉบับภาษาทิเบต โดยผู้วิจัยใช้ต้นฉบับภาษาสันสกฤต-โรมัน จากบทความเรื่อง *The Ratnavali of Nagarjuna* ของ Tucci Giuseppe ที่ถูกตีพิมพ์ไว้ในวารสาร *The Journal of The royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* ปีที่ 66, ฉบับที่ 2 เดือนเมษายน 1934 หน้า 307-325 และในวารสารเดียวกัน ปีที่ 68 ฉบับที่ 2 เมษายน 1936 หน้า 237-252

ข้อตกลงเบื้องต้น

การปริวรรตคัมภีร์รัตนาวลี เป็นการปริวรรตจากภาษาสันสกฤตอักษรโรมัน ดังนั้นจึงเป็นการเทียบเคียงจากหลักอักษรไม่ใช่จากระบบเสียง ส่วนการแปล จะทำการแปลจากภาษาสันสกฤตที่ยังมีต้นฉบับเหลืออยู่เป็นภาษาไทย ในส่วนที่ไม่มีต้นฉบับจะแปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ

สำหรับชื่อเฉพาะ ผู้วิจัยจะถ่ายทอดชื่อเฉพาะดังกล่าวตามที่คนไทยใช้กัน และถ่ายทอดเป็นอักษรโรมันไว้ในนขลิขิต³⁹ เมื่อกล่าวถึงชื่อเฉพาะนั้น ๆ ในครั้งแรก เพื่อแสดงให้เห็นถึงระบบเสียงในภาษาเดิม เช่น ลังกาวตารสูตร (*Laṅkāvatāra Sūtra*) มัญจุศรีมูลกัลปสูตร (*Mañjuśrīmūlakalpa Sūtra*) มหาเมฆสูตร (*Mahāmegha Sūtra*) แต่จะไม่ถ่ายทอดตามรูปคำและการออกเสียงในภาษาสันสกฤตเป็นลังkawatara sutra มัญจุศรีมูลกัลปสูตระ มหาเมฆสูตระ เป็นต้น ส่วนชื่อเฉพาะที่ไม่มีรูปคำในภาษาไทย ผู้วิจัยจะใช้รูปคำสันสกฤตและถ่ายทอดเป็นอักษรโรมันไว้ในนขลิขิต เช่น ประตีตยสมุตปาต (*pratītyasamutpāda*) และในกรณีที่มีชื่อเฉพาะนั้น ๆ มีการใส่เชิงอรรถเพื่ออธิบาย จะไม่ถ่ายทอดไว้หลังคำที่เป็นชื่อเฉพาะ แต่จะทำการถ่ายทอดเป็นอักษรโรมันไว้เฉพาะที่เชิงอรรถ

สำหรับการอธิบายความหมายของคำ หากเป็นชื่อเฉพาะและเป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่มีใช้อยู่แล้วในภาษาไทย เช่น สังสารวัฏ บารมี เป็นต้น ผู้วิจัยจะอธิบายตามที่

³⁹ นขลิขิต หมายถึง เครื่องหมายวงเล็บ รูปดังนี้ () ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 604.

ปรากฏในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ส่วนที่ไม่ปรากฏในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน จะยึดตามที่ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ และพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมของ ป.อ.ปยุตโต และ พจนานุกรมพุทธศาสนาภาษาอังกฤษชื่อ **The Princeton Dictionary of Buddhism** รวบรวมและเรียบเรียงโดย **Robert E. Buswell Jr.** และ **Donald S. Lopez Jr.** โดยคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ผู้วิจัยจะถ่ายทอดเป็นอักษรโรมันไว้ในนขลิขิตทุกครั้งที่มีการนำศัพท์นั้น ๆ ขึ้นมากล่าวครั้งแรก

วิธีการอธิบายของศัพท์เฉพาะจะทำการอธิบายไว้ใน 2 ส่วนคือ ส่วนของเชิงอรรถเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการอ่าน และส่วนของอภิธานศัพท์ เพื่ออำนวยความสะดวกในการสืบค้นในเล่ม โดยจะมีรูปแบบเป็น การถ่ายทอดแบบคำไทย การถ่ายทอดแบบโรมัน และคำอธิบายความหมายตามลำดับ เช่น ประติตยสมุตบาท (*pratītyasamutpāda*) การอิงอาศัยกันเกิดขึ้น เป็นต้น หากคำนั้นมีค่าที่ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลีหรือคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่นิยมใช้ในภาษาไทย ก็จะใช้คำนั้นไว้เบื้องหลังของคำศัพท์ที่ถ่ายทอดจากอักษรโรมันในนขลิขิต และใส่อักษรย่อบ่งบอกประเภทของคำไว้ เช่น ประติตยสมุตบาท (Skt. *pratītyasamutpāda*) บาลีว่า ปฏิจจสมุบาท (Pali. *paṭiccasamuppāda*) การอิงอาศัยกันเกิดขึ้น เป็นต้น

การถ่ายทอดเป็นคำอ่านภาษาไทยสำหรับอักษร “r - ร” เพื่ออำนวยความสะดวกการยกศัพท์มาอธิบาย มีรูปแบบการถ่ายทอดออกเป็นคำไทยดังนี้คือ

1. ra สันสกฤต-โรมัน หรือ ร สันสกฤต-ไทย หากไม่ได้ใช้เป็นคำควบกล้ำ จะคงรูปเดิมไว้เช่น “sarāṇa - สรณ” ถ่ายทอดเป็น “สรณะ” อ่านว่า สะ-ระ-ณะ

2. หากใช้ “ร” เป็นคำควบกล้ำเช่น “prati - ประติ” จะพบว่าไม่มีสระอยู่ที่อักษร “ป” ให้ถ่ายทอดเป็น ประติ อ่านว่า ประ-ติ

3. หากเป็น “r - ร” เผละ เช่น “dharma - ธรรม” จะทำการซ้อน “ร” อักษรและลบ “.” อนุสวาระได้อักษร ร ดังนั้น ธรรม จะถ่ายทอดเป็น ธรรม

เนื่องจากโคลงในคัมภีร์มีจำนวนมาก จึงได้ใส่เลขไว้ด้านท้ายของโคลง เพื่ออำนวยความสะดวกอ้างอิงและค้นหา ตัวอย่างเช่น

ปราศ ธรรมาภยทโย ยตร ปศฺจาน ไนะเศรยโสทยะ |

สปรายาภยทโย ยสฺมา- เทติ ไนะเศรยสํ กุรฺมาต || 1.3 ||

เพราะบุคคลบรรลุความเจริญยิ่งในธรรมแล้ว จึงค่อยดำเนินไปสู่อมตะธรรมโดยลำดับ ดังนั้น ความเจริญยิ่งในธรรม(ธรรมมาภยฺย)จึงมีก่อน ในภายหลังจากนั้น จึงจะมี ความเจริญยิ่งแห่งอมตะธรรม(ไนเรศฺรยโสทยะ) (1.3)

ตัวเลขที่อยู่ท้ายภาษาสันสกฤต 1.3 และเลขที่ในส่วนท้ายของคำแปล (1.3) หมายถึง ปริจเฉทที่ 1 และโคลกที่ 3

สำหรับการนำเนื้อหาในคัมภีร์มาอ้างอิง จะใช้ชื่อคัมภีร์ เลขปริจเฉท และลำดับบท โดยเขียนว่า รัตนาวลี, 1.3 ซึ่งหมายถึง คัมภีร์รัตนาวลี ปริจเฉทที่ 1 โคลกที่ 3

และเนื่องจากการนำคัมภีร์พระไตรปิฎกมาใช้ในการศึกษาและเปรียบเทียบ เพื่อง่ายต่อการสืบค้นจึงต้องทำการกำหนดรูปแบบของการอ้างอิงและอักษรย่อ โดยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อ้างอิงพระไตรปิฎก ฉบับบาลีสยามรัฐ พ.ศ.2470 และจะใช้หลักเกณฑ์อักษรย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ภาษาไทย อรรถกถา ฎีกาปกรณ์วิเสส และไวยากรณ์ (ภาษาบาลี) ของกองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย⁴⁰ โดยอักษรย่อชื่อคัมภีร์ที่ได้นำมาใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1 อักษรย่อพระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย

เล่มที่	คำย่อ	คำเต็ม
1	วิ.มหา. (บาลี)	วินยปิฎก ภิกขุวิภังคปาติ
4	วิ.ม. (บาลี)	วินยปิฎก มหาวคคปาติ
6-7	วิ.จุ. (บาลี)	วินยปิฎก จุฬวคคปาติ
11	ที.ปา. (บาลี)	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคคปาติ
12	ม.มู. (บาลี)	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ
13	ม.ม. (บาลี)	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสกปาติ
14	ม.อุ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสกปาติ
16	สั.นิ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก สัยุตตนิกาย นิตานวคคปาติ
17	สั.ข. (บาลี)	สุตตันตปิฎก สัยุตตนิกาย ขนธวคคปาติ
	สั.ข. (ไทย)	สุตตันตปิฎก สัยุตตนิกาย ชั้นธรรค (ภาษาไทย)

⁴⁰ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อักษรย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ภาษาไทย อรรถกถา ฎีกาปกรณ์วิเสส และไวยากรณ์ (ภาษาบาลี), เข้าถึงเมื่อ 8 พฤศจิกายน 2564, เข้าถึงได้จาก http://gds.mcu.ac.th/site/office/images/b7_acronym.html

18	ส.สพ. (บาลี)	สุตตนปิฎก สยุตตนิทาย สพายนวคคปาลี
19	ส.ม. (บาลี)	สุตตนปิฎก สยุตตนิทาย มหาวารวคคปาลี
20	อง.ตีก. (บาลี)	สุตตนปิฎก องคุดตนิทาย ติกนิปาตปาลี (ภาษาบาลี)
21	อง.จตุกก. (บาลี)	สุตตนปิฎก องคุดตนิทาย จตุกกนิปาตปาลี
22	อง.ปญจก. (บาลี)	สุตตนปิฎก องคุดตนิทาย ปญจกนิปาตปาลี
23	อง.สตุตค. (บาลี)	สุตตนปิฎก องคุดตนิทาย สตุตคนิปาตปาลี
	อง.อฏฐก. (บาลี)	สุตตนปิฎก องคุดตนิทาย อฏฐกนิปาตปาลี
	อง.นวก. (บาลี)	สุตตนปิฎก องคุดตนิทาย นวกนิปาตปาลี (ภาษาบาลี)
25	ช.ช. (บาลี)	สุตตนปิฎก ชุททกนิทาย ชุททกปาฐปาลี
	ช.อิตติ. (บาลี)	สุตตนปิฎก ชุททกนิทาย อิตติวุตตคปาลี
	ช.สุ. (บาลี)	สุตตนปิฎก ชุททกนิทาย สุตตนิปาตปาลี
28	ช.ชา.ปญญาส. (บาลี)	สุตตนปิฎก ชุททกนิทาย ปญญาสนิปาตชาตคปาลี
29	ช.ม. (บาลี)	ชุททกนิทาย มหานิทเทสปาลี
31	ช.ป. (บาลี)	ชุททกนิทาย ปฐิสมภิตามคคปาลี
33	ช.พุทธ. (บาลี)	ชุททกนิทาย พุทธวิสปาลี
34	อภิ.สง. (บาลี)	อภิธมมปิฎก ธมมสังคณิปาลี
35	อภิ.วิ. (บาลี)	อภิธมมปิฎก วิภังคปาลี
37	อภิ.ก. (บาลี)	อภิธมมปิฎก กถาวตถุปาลี (ภาษาบาลี)

การนำอักษรย่อชื่อคัมภีร์มาใช้ จะนำมาใช้โดยการระบุชื่อคัมภีร์ที่เป็นอักษรย่อ และระบุเล่ม/ข้อ/หน้า ของพระไตรปิฎกเล่มนั้น ๆ ตามลำดับ เช่น อภิ.วิ. (บาลี), 35/874/475. หมายถึง อภิธมมปิฎก วิภังคปาลี เล่มที่ 35 ข้อที่ 874 หน้าที่ 475 เป็นต้น

กรณีของคำย่อที่นอกเหนือจากคำย่อของพระไตรปิฎก จะเป็นในส่วนของประเภทของคำ และชื่อย่อตำรา โดยในส่วนของประเภทของคำ หากเป็นคำภาษาสันสกฤต เมื่อมีการถ่ายทอดเป็นอักษรโรมัน จะใช้คำย่อว่า Skt. โดยจะวางไว้หน้าคำที่ถ่ายทอดเป็นอักษรโรมัน เช่น ประติตยสมุตปาท (Skt. Pratītyalsamutpāda) หากคำนั้นมีคำที่ตรงกับคำในภาษาบาลี ซึ่งเป็นที่รู้จักในไทย จะใช้คำย่อว่า Pali. ตามด้วยศัพท์บาลีที่ถ่ายทอดเป็นอักษรโรมัน เช่น (Pali. paṭiccasamuppāda) โดยคำย่อที่บอกประเภทของคำนี้จะนำมาใช้ก็ต่อเมื่อต้องการจะนำคำนั้น ๆ มาอธิบายเท่านั้น

การอธิบายชี้แจงในเนื้อหากรณีที่ทำกรเปรียบเทียบระหว่างคัมภีร์รัตนาวลีฉบับภาษาสันสกฤตและพระไตรปิฎกฝ่ายบาลี หากมีการอธิบายด้วยคำศัพท์ภาษาสันสกฤตให้ทราบว่า ใช้เพื่ออธิบายเนื้อหาจากคัมภีร์รัตนาวลี ส่วนที่เป็นคำบาลีให้ทราบว่า เป็นคำอธิบายที่ยกมาจากพระไตรปิฎกเพื่อนำมาขยายเนื้อหาและเปรียบเทียบกับคัมภีร์รัตนาวลี

แต่ในส่วนชื่อย่อตำรา เนื่องจากมีการนำรัตนาวลีฉบับของ Michael Hahn จากหนังสือชื่อ *nāgārjuna's ratnāvalī Vol. 1. The Basic texts (Sanskrit, Tibetan, Chinese)* มาเทียบให้เห็นความต่างกันของตัวโคลกโดยเพิ่มเติมไว้ในเชิงอรรถเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงใช้อักษรย่อว่า Mhn. Rā. ตามด้วยลำดับโคลก และหน้า แทนชื่อตำรา เช่นหากต้องการระบุว่า Michael Hahn, *nāgārjuna's ratnāvalī Vol. 1. The Basic texts (Sanskrit, Tibetan, Chinese)*, โคลกที่ 1.10 หน้าที 4. เป็นต้น จะเขียนเป็นอักษรย่อได้ว่า Mhn: Rā. 1.10, 4.

ค่านิยมศัพท์เฉพาะ

กถุณกรรมปะละ (Skt. *kṛṣṇakarmapatha*) ถ้ายถอดเป็นบาลีได้ว่า กัณห์กัมมปะ (Pali. *kaṇhakammapada*) หมายถึง กรรมบถฝ่ายดำ ในคัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ มีส่วนคล้ายกับบอกุลกรรมบถ แต่เพิ่มส่วนทฤษฎีของพวกเขาอัสติกะคือ ปรัชญา 6 สำนัก⁴¹ และพวกนาสติกะคือปรัชญาจรวากและไชนะ⁴²

⁴¹ ปรัชญา 6 สำนัก เป็นปรัชญาที่แยกออกมาจากปรัชญาอุปนิษัท โดยมีความเชื่อข้างฝ่ายอัสติกะ (Skt. *āstika*) เพราะเชื่อว่าทุกสิ่งไม่สามารถเกิดขึ้นได้เองจำต้องมีผู้สร้าง ตัวปรมาณูเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ประกอบไปด้วย 1.สาขชยะ (Skt. *sāṅkhya*) ก่อตั้งโดยกบิลฤชชี, 2.โยคะ (Skt. *yoga*) ก่อตั้งโดยฤชชีปตัญชลี, 3.นยายะ (Skt. *nyāya*) ก่อตั้งโดยฤชชีโคตมะ, 4.ไวเศชีกะ (Skt. *vaiśeṣika*) ก่อตั้งโดยฤชชีกนาทะ, 5.มีมางสา (Skt. *mīmāṃsā*) ก่อตั้งโดยฤชชีไซมินี, 6. เวทานตะ (Skt. *vedānta*) ก่อตั้งโดยฤชชีวายาส โดยปรัชญาทั้ง 6 สำนักนี้ นยายะและไวเศชีกะ เน้นด้านตรรกวิทยา วรรณคดีวิจารณ์ และปรัชญาธรรมชาติ โยคะเน้นวิธีดับพหุติจิตให้หลุดพ้นจากโลกอันเป็นแนวคิดที่มีแนวคิดจากปรัชญานยายะอยู่เบื้องหลัง มีมางสาก็มีแนวคิดเสมอกับเวทานตะแต่เน้นที่จะนำเสนอเหตุผลที่ช่วยสนับสนุนให้การประกอบพิธีกรรมเป็นสิ่งสำคัญ มีเพียงปรัชญาสาขชยะและเวทานตะเป็นปรัชญาล้วน ดู สมัคร บุรวาส, *วิชาปรัชญา*, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2563), 82.

⁴² ไชนะ, เซน, หรือ ชิน (Skt. *jaina*) เป็นชื่อศาสนาหนึ่งในอินเดีย ศาสนาเชื่อมหาวิระ ศาสดวงค์นี้มีประวัติใกล้เคียงพระพุทธเจ้ามาก มี 2 นิกายคือ นิกายทิกัมพรคือพวกชีเปลือย และนิกายเศวตัมพรหรือเศวตตามพรคือพวกนุ่งขาวใช้ภาษาปรากฤตเป็นภาษาทางศาสนา ถิ่นมั่นในหลักอหิงสาและมังสวิรัต, คาดว่ามีต้นกำเนิดมาจากปรัชญาสาขชยะ คำสอนของศาสนานี้ถูกเรียกว่า ทวตวาทะ (Skt. *dvaitavāda*) เพราะมหาวิระผู้เป็นศาสดายืนยันว่า ความจริงแท้ที่ประกอบในทุกสิ่งมีเพียง 2 ชนิดคือ 1. ชีวะ สิ่งที่มีชีวิต และ 2. สิ่งที่ไม่มีชีวิต, นักบวชของศาสนานี้มีชื่อว่า นิครนถ์ ดู ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, 387; และ สมัคร บุรวาส, *วิชาปรัชญา*, 84.

จตุชโกฏิ (Skt. catuskoṭi) บาลีว่า จตุกโกฏิ (Pali. catukkoṭi) หมายถึง แ่งมุมทั้ง 4 เป็นหลักการจัดกลุ่มแนวคิดทางปรัชญา เพื่อรู้จุดยืนของแนวคิดของคู่สนทนา คัมภีร์รัตนาวลีนำกฎเกณฑ์นี้มาใช้ร่วมกับวาทวิธี เพื่อผลึกแนวคิดของฝั่งตรงข้ามให้เข้าสู่ความขัดแย้ง โดยที่ไม่กระทบหลักการของตน พร้อมจุดยืนของตนว่าข้อเสนอของตนไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นจากความคิด แต่เป็นการนำเสนอความจริงเชิงประจักษ์ซึ่งเถียงไม่ได้

จริยศาสตร์ หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับความประพฤติ, ศาสตร์เกี่ยวกับความประพฤติ เน้นให้ผู้ปฏิบัติเกิดความเข้าใจถึงประโยชน์ที่ตนจะได้รับและประพฤติตาม ไม่ใช่การบังคับ เนื้อหาของจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลีจะเน้นในหลักปฏิบัติแนวพุทธ

ธรรมเยาตก (Skt. dharmayautaka) ถ้ายถอดเป็นบาลีว่า ธัมมยุคะ (Pali. dhammayuga) มาจากคำว่า ธรรม (ธรรม) + เยาตก (คู่) หมายถึง คู่แห่งธรรม หรือ ธรรมที่เป็นคู่ ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึง ธรรมที่เป็นคู่เช่น กุศล อกุศล, ความเห็นว่ามี และไม่มี, ธรรมฝ่ายดำและขาว การละคู่แห่งธรรมได้นับเป็นความหลุดพ้น

ธรรมาภยหะ (Skt. dharmābhyudya) ถ้ายถอดเป็นบาลีว่า ธัมมาภยหะ (Pali. dhammābhayudya) มาจากศัพท์ว่า ธรรม (ธรรม) + อภยหะ (การเริ่มต้น) หมายถึง การเริ่มต้นปฏิบัติธรรม คัมภีร์รัตนาวลีนำเสนอว่า เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ได้รับความสุขสามระดับ เป็นภาชนะรองรับความสุขชั้นยอด ถ้าไม่มีธรรมาภยหะ ก็จะไม่มีการบรรลุธรรมได้

นาสติตาทฤษฏี (Skt. nāstitādṛṣṭī) บาลีว่า นัตถิกทฤษฏี (Pali. natthikaditṭhi) มาจากคำว่า นาสติตา (ความไม่มี) + ทฤษฏี (ความเห็น) ดังนั้น นาสติตาทฤษฏี หมายถึง ความเห็นที่ไม่มีปฏิเสธผลของกรรมและภพชาติ ในคัมภีร์รัตนาวลี บ่งชี้ว่า โดยสมวฤตินาสติตาทฤษฏีเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดโทษ โดยปรมาณะเกิดจากโมหะและอวิชชา

นิรวาณ (Skt. nirvāṇa) บาลีว่า นิพพาน (Pali. nippāna) หมายถึง ความดับสนิท ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึง สภาวะพ้นจากความเข้าใจของชาวโลก ไม่เกี่ยวเนื่องกับความมีและความไม่มี โดยปรมาณะ เป็นศูนย์ตาไม่มีความต่างกับโลก โดยสมวฤติ ถูกนำเสนอในรูปแบบของสถานที่ซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับโลก

ไนเรศรายโสทยะ (Skt. nairśreyasodya) มาจากศัพท์ว่า ไนเรศรายส (ความหลุดพ้น) + อุทย (การเข้าถึง) หมายถึง การเข้าถึงความหลุดพ้น คัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า ไนเรศรายโสทยะ

และโมกษะ เป็นอย่างเดียวกัน ดังนั้น ไนรศเรยโสทยะและโมกษะในคัมภีร์รัตนาวลี จึงมุ่งถึงสถานะที่บุคคลเข้าถึงมากกว่าที่จะมุ่งถึงสถานที่

ปรมารถสัจย (Skt. paramārthasatya) บาลีว่า ปรมัตถสัจจะ (Pali. paramatthasacca) มาจากคำว่า ปรมารถ (อรรถอย่างสูงสุด) + สตย (ความจริง) หมายถึง ความจริงอย่างสูงสุด คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึง ความจริงแท้ เพราะไม่ถูกปรุงแต่งด้วยความคิด ทรรศนะ ทฤษฎี สิ่งที่เป็นความจริงอย่างสูงสุดในคัมภีร์รัตนาวลี คือ ปรากฎการณของศูนยตาและประตียสมุตปาท เพราะมีอยู่ในทุกสิ่งและปฏิเสธไม่ได้

ปรยุกาสะ (Skt. paryudāsa) หมายถึง เป็นชื่อของการปฏิเสธที่ยังมีทางเลือก คัมภีร์รัตนาวลีใช้ในการสนับสนุนแนวคิดตน โดยปฏิเสธสิ่งที่ดำรงอยู่ต่างพื้นฐานกัน ทำให้ไม่เกิดความขัดแย้งระหว่างแนวคิด เช่นว่า โลกมีที่สุดในระดับสัมภวติ โลกไม่มีที่สุดในระดับปรมารถะ ทั้งสองปฏิเสธกันแต่ไม่ขัดแย้งกัน

ประตียสมุตปาท (Skt. pratītyasamutpāda) บาลีว่า ปฏิจจสมุตปาท (Pali. paṭiccasamuppāda) มาจากคำว่า ปรตีย (อาศัย) + สมุตปาท (เกิดขึ้นพร้อมกัน) หมายถึง อิงอาศัยกันเกิดขึ้น คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งแสดงว่า ประตียสมุตปาท เป็นปรากฏการณที่มีอยู่ในทุกสิ่ง เพราะสิ่งที่เราเข้าใจกันว่ามีเป็นเพียงสภาวะเชิงปรากฏการณเท่านั้น การเข้าใจชัดประตียสมุตปาท จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการเข้าใจศูนยตา และทำลายความยึดถือว่ามีและไม่มี

ประสัจญะ (Skt. prasajya) หมายถึง เป็นชื่อของการปฏิเสธแบบคัดค้านทุกด้าน คัมภีร์มักใช้การปฏิเสธแบบนี้เพื่อทำลายแนวคิดอื่น โดยดึงทุกแนวคิดให้มาอยู่บนพื้นฐานเดียวกันในแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งของจตุสโกฏฐิ จากนั้นทำการปฏิเสธ ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดอย่างสูง เช่นว่า คนที่มีความเห็นว่า กรรม(การกระทำ)และผลของกรรมไม่มีอยู่จริง จะต้องไปสู่ทุกคติ เช่น นรก อบายภูมิ เป็นต้น เป็นการปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงว่าทางนี้มีโทษ และด้านตรงข้ามมีประโยชน์

ปรามิตา (Skt. pārmitā) บาลีว่า บารมี (Pali. pāramī) หมายถึง คุณธรรมอันจะนำให้ถึงฝั่งแห่งนิรวาณ คัมภีร์รัตนาวลีแสดงว่าเป็นสิ่งที่โพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญจนบริบูรณ์ มี 6 ประการ เพื่อบรรลุภูมิทั้ง 10

โพธิจิต (Skt. and Pali. bodhicitta) มาจาก โพธิ (การตรัสรู้) + จิตต (ความเอาใจฝักใฝ่ไม่วางธุระ) หมายถึง ความฝักใฝ่ที่จะตรัสรู้ คัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า เป็นเจตจำนงที่สำคัญต่อการบรรลุธรรม ยิ่งมั่นคงยิ่งก่อประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่สรรพสัตว์

โพธิสัตว์ (Skt. bodhisattva) บาลีว่า โพธิสัตว์ (Pali. bodhisatta) มาจาก โพธิ + สत्व (สัตว์) หมายถึง สัตว์ผู้ที่มีความปรารถนามุ่งตรงต่อโพธิ ในคัมภีร์รัตนาวลี ไม่ได้บังคับว่าจะต้องเป็นผู้ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า เป็นเพียงผู้ที่ตั้งใจเพื่อจะบรรลุธรรมโดยมีความกรุณาต่อผู้อื่นเป็นที่ตั้ง และปฏิบัติตามหลักของมหายาน

มิดยาทฤษฎี (Skt. mithyādr̥ṣṭī) บาลีว่า มิจฉาทิฏฐิ (Pali. micchāditt̥hi) มาจากคำว่า มิดยา (ผิด) + ทฤษฎี (ความเห็น) ดังนั้น มิดยาทฤษฎี จึงหมายถึง ความเห็นผิด ในคัมภีร์รัตนาวลี ระบุว่า ความเห็นผิดคือการไม่เข้าใจศูนยตาและประตียสมุตปาทตามความเป็นจริง

โมกษะ หรือ มุกติ (Skt. mokṣa or mukti) บาลีว่า วิโมกข์ (Pali. vimokkha) หมายถึง ความหลุดพ้น ในกรณีที่เป็นคำสอนฝ่ายตน คัมภีร์รัตนาวลีจะแสดงถึงสภาวะการหลุดพ้นของตัวบุคคล แต่ในกรณีที่เป็นคำสอนฝ่ายอื่น คัมภีร์จะแสดงในเชิงของสถานที่ ๆ บุคคลจะไปถึงเมื่อบรรลุความหลุดพ้น

วิภาววิธี (dialectic) เป็นรูปแบบการโต้เถียงทางปรัชญา เน้นการกล่าวแย้งแนวคิดของฝั่งตรงข้าม ทำลายแนวคิดเดิมและนำเสนอแนวคิดตนเป็นทางเลือกใหม่ พบว่าในคัมภีร์รัตนาวลี มีการนำหลักการนี้มาใช้เป็นส่วนมาก

ศุกกรรมปะถะ (Skt. śuklakarmapatha) ถ่ายถอดเป็นบาลีได้ว่า สุกกัมมปะถะ (Pali. sukkakammapada) หมายถึง กรรมบถฝ่ายขาว ในคัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า กรรมบถฝ่ายขาวคือสิ่งที่ควรทำ เพราะเป็นประโยชน์ มีส่วนคล้ายกับกุศลกรรมบถ ต่างแต่ว่าห่างเหินจากทฤษฎีของพวกอัสติกะคือปรัชญา 6 สำนัก และพวกนาสติกะคือปรัชญาจรวากและไชนะ

ศูนยตา (Skt. śūnyatā) บาลีว่า สุญญตา (Pali. suññatā) หมายถึง ความว่างเป็นสภาวะทั่วไปของทุกสิ่ง คัมภีร์รัตนาวลี ไม่ได้ใช้ศูนยตาเพื่อปฏิเสธสิ่งที่เกิดขึ้นเชิงปรากฏการณ์ เช่น ผลของกรรม เป็นต้น เพียงแต่ยกให้เห็นถึงความเป็นจริงของมันผ่านหลักความจริงสองระดับ ว่าทุกสิ่งล้วนเป็นศูนยตา

สัมยักสัมโพธิ (Skt. samyaksambodhi) บาลีว่า สัมมาสัมโพธิ (Pali. sammā-sambodhi) มาจาก สมยัก (ถูก) + สโพธิ (การตรัสรู้) หมายถึง การตรัสรู้โดยชอบ คัมภีร์รัตนาวลี แสดงว่า เป็นสิ่งที่บุคคลจะได้รับเมื่อปฏิบัติตามหลักมหายาน

สัมยัคทฤษฎี (Skt. samyagdr̥ṣṭī) บาลีว่า สัมมาทิฏฐิ (Pali. sammādiṭṭhi) มาจากคำว่า สมยก (ถูก) + ทฤษฎี (ความเห็น) ดังนั้น สัมยัคทฤษฎี จึงหมายถึง ความเห็นถูก ในคัมภีร์รัตนาวลี ระบุว่า ความเห็นถูกคือการเข้าใจศูนยตาและประติตยสมุตบาทตามความเป็นจริง การเชื่อและเข้าใจในความจริงสองระดับ

สัมวตติสัจย์ (Skt. samvṛtisatya) บาลีว่า สมมติสัจจะ (Pali. sammatisacca) มาจากคำว่า สัมวตติ (ปกปิด) + สตย (ความจริง) หมายถึง ความจริงเชิงประจักษ์ระดับชาวโลก คัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า เป็นความจริงเชิงประจักษ์ระดับที่คนทั่วไปยอมรับและเชื่อว่ามีจริงผ่านอภิปยา

อภิปยา (Skt. avidyā) บาลีว่า อวิชชา (Pali. avijjā) หมายถึง ความไม่รู้ชัด เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นจากโมหะ ความหลง คัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า อภิปยาเป็นสิ่งที่ปกปิดความรู้ชัดของสรรพสัตว์ ทำให้สัตว์ยึดติดอยู่กับความเห็นว่ามีตน มีของ ๆ ตน เชื่อมั่นในสัมวตติสัจย์ และมองไม่เห็นปรมารตสัจย์

อัสติตาทฤษฎี (Skt. astitādr̥ṣṭī) บาลีว่า อัตถิกทิฏฐิ (Pali. atthikadiṭṭhi) มาจากคำว่า นาสติตา (ความไม่มี) หรือ อสติตา (ความมี) + ทฤษฎี (ความเห็น) ดังนั้น และอัสติตาทฤษฎี หมายถึง ความเห็นว่ามี เป็นความเห็นว่าการกระทำมีผล ในคัมภีร์รัตนาวลี บ่งชี้ว่า ถ้าโดยสมวตติ อัสติตาทฤษฎีเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ โดยปรมารตสเกิดจากโมหะและอภิปยา

อนาตมัน (Skt. anātman) บาลีว่า อนัตตา (Pali. anattā) อนาตมัน หมายถึง สิ่งที่ไม่ดำรงอยู่ได้ด้วยตน เป็นสภาวะเชิงปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในทุกสิ่ง ในคัมภีร์รัตนาวลีใช้คำนี้ในการแสดงถึงสิ่งว่า ไม่มีสิ่งที่เป็นอนาตมัน มีเพียงอนาตมันที่เป็นเชิงสภาวะ อิงตามกฎของประติตยสมุตบาทที่ต้องอิงอาศัยกันเกิดขึ้นเท่านั้น

อาตมัน (Skt. ātman) บาลีว่า อัตตา (Pali. attā) อาตมัน หมายถึง สิ่งที่ไม่ดำรงอยู่ด้วยตน ในคัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า อาตมันไม่มีจริง การเข้าใจว่าอาตมันมีอยู่เป็นความเข้าใจที่เกิดจากอภิปยา

ขั้นตอนของการศึกษา

6.1) สำรองและศึกษาค้นคว้าเอกสาร ตำรา บทความ งานวิจัยจากแหล่งข้อมูลฉบับภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ รวมถึงทฤษฎีต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับประเด็นที่ต้องการศึกษา

- 6.2) ศึกษาที่มาและขอบเขตเนื้อหาของคัมภีร์รัตนาวลี โดยสังเขป
- 6.3) ประวัติรัตนาวลี จากภาษาสันสกฤต อักษรโรมันเป็นอักษรไทย
- 6.4) แปลคัมภีร์รัตนาวลีของนาคราชุนเป็นภาษาไทย
- 6.5) ศึกษาวิเคราะห์หลักปรัชญาและจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลี
- 6.6) จัดลำดับข้อมูลและเรียบเรียงผลการศึกษาที่ได้ขึ้นเป็นบท
- 6.7) สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะในการพัฒนางานวิจัยให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ ผู้วิจัยอาศัยแนวทางจากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้และปรัชญาของท่านนาคราชุน เพื่อใช้ในการเทียบเคียงและหาความเป็นมาต่าง ๆ ของคัมภีร์รัตนาวลี จากการค้นคว้าพบว่า ในปัจจุบันคัมภีร์รัตนาวลีตลอดถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์รัตนาวลีที่เป็นภาษาไทย มีการตีพิมพ์เผยแพร่จำนวนน้อย ที่ปรากฏส่วนมากก็เป็นคัมภีร์อื่นของท่านนาคราชุนซึ่งพอนำมาอ้างอิงได้ เพราะมีหลักการและวิธีคิดเดียวกัน ในเอกสารและงานวิจัยที่เป็นภาษาอื่นที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์รัตนาวลีโดยตรงก็พบว่ามีไม่มากนัก

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคประทีป) ได้แปลคัมภีร์รัตนาวลี ปริเฉทที่ 1 ตั้งแต่ โศลกที่ 1-77 ไว้ในหนังสือชื่อว่า รัตนาวลี ได้รับพระราชทานรัตนาวลี ฉบับของ Giuseppe Tucci ที่ตีพิมพ์ไว้ในวารสาร The Journal of the royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland ปีที่ 66, ฉบับที่ 2 เดือนเมษายน 1934 หน้า 307-325 จากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้เป็นกรรมการของวารสารในสมัยนั้น โดยพระสารประเสริฐได้ให้ความเห็นว่า รัตนาวลีเป็นที่รู้จักกันดี เพราะอาจารย์อ้างถึงเนื่อง ๆ ในคัมภีร์ฝ่ายมหายานของอินเดีย คัมภีร์โบลานที่รวบรวมรัตนาวลีไว้ที่น้อยอยู่ที่เนปาล คัมภีร์นี้เป็นบทมาติกาเขียนทำนองเลขะ เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ราชปริกษา หรือ คำทูลพระเจ้าแผ่นดิน⁴³

Khensur Jampa Tegchok ได้อธิบายความเป็นมาและความหมายของเนื้อหาคัมภีร์รัตนาวลีไว้เป็นภาษาทิเบต ถูกเรียบเรียงออกมาเป็นภาษาอังกฤษ โดย Bhikshuni Thubten

⁴³ พระสารประเสริฐ (ตรี นาคประทีป), รัตนาวลี, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 5-7.

Chodron ไว้ในหนังสือ “Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna’s Precious Garland” พบว่า รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ที่บอกถึงหลักธรรมที่ศฤงษณ์ควรประพฤติ โดยแบ่งจุดประสงค์หลักเป็นเป็นสามระดับ คือ เพื่อเกิดใหม่ในภุมิที่สูงขึ้น เพื่อความรู้แจ้งจำเพาะตัวบุคคล และเพื่อทำให้บุคคลอื่นรู้แจ้งตามไปด้วย⁴⁴

Giuseppe Tucci เขียนบทความเรื่อง The Ratnavali of Nagarjuna และแปลเป็นภาษาอังกฤษตีพิมพ์ไว้ในวารสาร The Journal of the royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland ในปี 1934 ระบุว่า เป็นคัมภีร์สำคัญที่ไม่ควรมองข้าม ช่วยให้เราเข้าใจพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น⁴⁵

Michael Hahn เขียนหนังสือชื่อ nāgārjuna’s ratnāvalī Vol. 1. The Basic texts (Sanskrit, Tibetan, Chinese)⁴⁶ โดยนำรัตนาวลีจากบทความเรื่อง The Ratnavali of Nagarjuna ของ Giuseppe Tucci มาตรวจชำระและเรียบเรียงใน 3 ภาษา คือ สันสกฤต ทิเบต และจีน โดยในเล่มนี้มีความพิเศษคือ มีการนำคัมภีร์รัตนาวลีที่เป็นภาษาทิเบตมาแปลและปริวรรตเป็นภาษาสันสกฤต ทางผู้วิจัยได้นำหนังสือเล่มนี้มาใช้อ้างอิงในส่วนที่มีความต่างกับฉบับของ Giuseppe Tucci

Jeffrey Hopkins วิเคราะห์ แปล และเรียบเรียง คัมภีร์รัตนาวลี ในหนังสือเรื่อง Nagarjuna’s Precious Garland Buddhist Advice for Living and Liberation จัดหมวดหมู่ของเนื้อหาโดยสรุปในรัตนาวลี ออกเป็น 5 กลุ่มใหญ่ คือ สาเหตุที่บุคคลผู้มีความกรุณามีความสำคัญกับทุกชีวิต หลักธรรมในการใช้ชีวิต หลักธรรมเพื่อการบรรลุ ความกรุณาและปัญญาเพื่อการโปรดสัตว์ และมหายาน⁴⁷

K. Ventaka Ramanan เขียนหนังสือชื่อ Nāgārjuna’s philosophy ไว้ โดยได้กล่าวถึงคัมภีร์รัตนาวลีผ่านการนำเสนอผลงานโดยรวมของท่านนาคารชุน โดยระบุว่า คัมภีร์รัตนาวลี

⁴⁴ Khesur Jampa Tegchok, **Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna’s Precious Garland**, 10.

⁴⁵ Tucci Giuseppe, “The Ratnavali of Nagarjuna” **The Journal of the royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland** 66, 2 (April 1934): 307.

⁴⁶ Michael Hahn, **Nāgārjuna’s Ratnāvalī Vol. 1. The Basic texts (Sanskrit, Tibetan, Chinese)**, (Bonn: R. Schwarzbold, 1982).

⁴⁷ Jeffrey Hopkins, **Nagarjuna’s Precious Garland** (New York: Snow Lion Publications, 2007), 5.

คือจดหมายที่ท่านนาคารชุนเขียนถึงพระเจ้าศาคทวาหนะผู้เป็นสหายของตน⁴⁸ เป็นคัมภีร์ที่ถูกเขียนขึ้นในลักษณะของจดหมาย

Chr. Lindtner เขียนถึงคัมภีร์รัตนาวลีไว้ในหนังสือชื่อ *Nagarjuniana Studies in the writings and Philosophy of Nāgārjuna* โดยระบุว่า คัมภีร์รัตนาวลีมีจำนวน 500 โศลก แบ่งออกเป็นปริจเฉทละ 100 โศลก จำนวน 5 ปริจเฉท และส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤตบางส่วนได้หายไป แต่ก็ถูกทำให้สมบูรณ์ได้โดยส่วนที่แปลเป็นภาษาทิเบต ในเอกสารฉบับนี้มีส่วนสำคัญมากต่องานวิจัยในเรื่องของการระบุถึงสัปตปัญญาศโทषา⁴⁹ (saptapañcāsaddoṣāh) หรือ อุปกเลส 57 (upaklesa) เพราะเอกสารที่ระบุไว้เป็นภาษาสันสกฤตในส่วนนี้ได้หายไปเหลือเพียงส่วนที่เป็นภาษาทิเบตซึ่งถูกแปลออกมาเป็นภาษาอังกฤษเท่านั้น

T.R.V. Murti อ้างถึงคัมภีร์รัตนาวลี ในปริจเฉทที่ 1 โศลกที่ 61 เพื่อยืนยันแนวคิดที่ท่านนาคารชุนและท่านอารยะทเวซซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งมารยัมิกะน่าจะมีความคุ้นเคยกับสาขชยะ⁵⁰ ไวเศษิกะ⁵¹ และเวทานตะ^{52, 53} และจากการที่คัมภีร์รัตนาวลีมักถูกนำมาอ้างโดยจันทรกิริติ

⁴⁸K. Venkata Ramanan, *Nāgārjuna's Philosophy as presented in the MahāPrajñāpāramitā-Śāstra*, 35.

⁴⁹ Chr. Lindtner, *Nagarjuniana Studies in the writings and Philosophy of Nāgārjuna*, 167.

⁵⁰ สาขชยะ (sāṅkhya or saṅkhya) แปลว่า หลัคนับ เป็นชื่อของสำนักปรัชญาฝ่ายทวินิยม (Skt. dvaita) ด้ด้วยความจริงแท้ 2 ประการ คือ ประภคฤติ ที่เป็นตัววัตถุ และบุรุษะ ที่เป็นจิต สาขชยะนับเป็นปรัชญาแท้ ดู John M. Denton, *A Sanskrit Dictionary. A concise sanskrit dictionary of words from principal traditional scriptures, major philosophical works, and historical texts*. V3.1 (2014), 554; และ สมัคร บุรราวาส, *วิชาปรัชญา*, 83.

⁵¹ ไวเศษิกะ (vaiśeṣika) มีความหมายว่า “พิเศษ” เป็นชื่อของสำนักปรัชญาสายหนึ่ง มีที่มาจากชื่อของไวเศษิกะสูตร (vaiśeṣikasūtra) ของท่านกณาทะ (kaṇāda) ที่เป็นผู้ให้กำเนิดสำนักปรัชญานี้ ปรัชญาไวเศษิกะได้รับอิทธิพลด้านตรรกศาสตร์และญาณวิทยาจากปรัชญานายยะ (nayāya) สำนักปรัชญานี้จัดเป็นสัจนิยมเพราะถือว่าสิ่งที่เราได้รับผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และจิตเป็นความจริง พร้อมนำเสนอว่า จิตเป็นเครื่องมือในการรับรู้ ผ่านอายตนะภายนอก ข้อสังเกตของสำนักปรัชญานี้คือการรับรู้ต้องเป็นไปตามลำดับและไม่พร้อมกัน แต่เราเข้าใจว่ามันพร้อมกันเพราะความต่อเนื่องของการรับรู้ ซึ่งแสดงถึงการรวมจุดรับรู้ให้เป็นหนึ่ง หรือการที่จิตมีอารมณ์เดียวอย่างยอดเยี่ยม (Skt. ekāgratā, Pali. ekaggatā) ว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญของการรับรู้ที่ถูกต้อง ดู อติคักดิ์ ทองบุญ, *ปรัชญาอินเดีย*, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2555), 205-207; and kapil Kapoor and Kumar Singh, *Indain knowledge systems*, (New Delhi: Indian Institute of Advanced Study, 2005), 24-25.

⁵² T.R.V. Murti, *The Central Philosophy of Buddhism: A study of the mādhyaṃika system*, 3rd ed. (London: George Allen and Unwin Ltd, 1970), 60.

⁵³ เวทานตะ (vedānta) มีความหมายว่า “ที่สุดของพระเวท” เป็นหนึ่งในสาขาปรัชญาหลักของอินเดียที่เป็นสาขาของปรัชญาอุปนิษัต ปรัชญาเวทานตะจัดเป็นปรัชญาแท้ มีความขัดแย้งกับปรัชญาสาขชยะ เพราะเป็นเอกนิยม (Skt. advaita)

(*candrakīrti*)⁵⁴ และปรัชญากรรมติ (*prajñākaramati*)⁵⁵ รวมไปถึงการแต่งบทประพันธ์ด้วยอนุชฎก ฉันท์ก็เป็นเครื่องยืนยันได้อย่างดีถึงตัวผู้แต่งว่าเป็นท่านนาคคารชุน⁵⁶

Richard H. Jones ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับคัมภีร์รัตนาวลีไว้ในหนังสือชื่อ *Nagarjuna Buddhism's Most important Philosopher*⁵⁷ ว่าเป็นผลงานที่แตกต่างจากผลงานอื่น ๆ ของท่านนาคคารชุน เพราะเน้นความเชื่อ การบูชา และการปฏิบัติตามแนวทางของพุทธมหายานมากกว่าผลงานอื่นที่มักจะมุ่งเน้นไปในแนวทางปรัชญาพุทธสำหรับนักบวชในพระพุทศศาสนา ให้สาเหตุว่า เพราะเป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นเพื่อพระราชา จึงมีมุมมองต่างจากคัมภีร์อื่น ทั้งได้ระบุว่าตัวคัมภีร์ส่วนที่เป็นสันสกฤตได้หายไป พร้อมกับยกคำแปลของโคลกในคัมภีร์รัตนาวลีขึ้นมาเป็นตัวอย่าง

Kyabje Kangyur Rinpoche ได้เขียนถึงคัมภีร์รัตนาวลีไว้ในหนังสือชื่อ *Nagarjuna's Letter to a friend* ว่าเป็นที่มาได้ระบุว่า นาคคารชุนไม่เพียงแต่เขียนสุทถลเลขะ (*Suhr̥llekha*)⁵⁸ ให้แก่พระราชาสุริภัทระ (*Surabhibhadra*) เท่านั้น แต่ยังได้เขียนคัมภีร์รัตนาวลี

โดยยึดถือว่า สิ่งจริงแท้มีเพียงจิต ทุกสิ่งล้วนรวมลงในจิต ดู สมัคร บุราवास, *วิชาปรัชญา*, 85-86; and see “veda”, Monier Williams, *Sanskrit-English-Dictionary*, (London: The Oxford University Press, 1992), 965.

⁵⁴ จันทรกีร์ติ (*candrakīrti*) เป็นชาวอินเดียใต้ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงคริสต์ศักราช 600-650 มีชื่อด้านการเขียนอธิบายคำภีร์ของท่านนาคคารชุนและของท่านอารยะเทวะ ท่านเป็นนักวิชาการทางพุทธศาสนา ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุโดยมีอุปัชฌาย์คือท่านกมลพุทธิ (*Kamalabuddhi*) ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านพุทธปาติตะ (*Buddhapālita*) ท่านเป็นนักปรัชญาสำนักมารยมิกะ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการช่วยปกป้องแนวคิดวิภาววิธของปรัชญามัธยมกะซึ่งได้รับถ่ายทอดมาจากท่านพุทธปาติตะ โดยดำรงอยู่บนพื้นฐานของประสังคะ (*Skt. prasāṅga*) ภายหลังได้ไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย และได้เป็นผู้อำนวยการของสถานศึกษานั้น ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 645-646; and James B Apple, “Candrakirti and Lotus sutra” *Bulletin of the Institute of Oriental Philosophy, Tōyō Tetsugaku Kenkyūjo Kiyō* (*The Journal of Oriental Studies*) no 31 (2015): 102.

⁵⁵ ปรัชญากรรมติ (*prajñākaramati*) เป็นชาวอินเดีย ที่ได้แสดงความคิดเชิงวิจารณ์ได้อย่างยอดเยี่ยมต่อคัมภีร์โพธิจรยวารตารของท่านศานติเทวะ ทั้งยังเขียนบทความสั้น ๆ ซึ่งเป็นบทสรุปที่ทรงอิทธิพลต่อคัมภีร์อภิสมยาลังการวิฤติ (*Skt. abhisamayālaṅkāravivṛti*) ของท่านหริภัทระ (*Haribhadra*) ท่านปรัชญากรรมติเป็นหนึ่งในหกผู้เฝ้าประตูของอารามแห่งหนึ่งทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียซึ่งมีความรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในสมัยของราชวงศ์ปาละ ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 2423.

⁵⁶ T.R.V. Murti, *The Central Philosophy of Buddhism: A study of the mādhymika system*, 90.

⁵⁷ Richard H. Jones, *Nagarjuna Buddhism's Most Important Philosopher*, (New York: Jackson Square Books, 2010), 57-65.

⁵⁸ สุทถลเลขะ (*Suhr̥llekha*) เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นโดยท่านนาคคารชุน มีความหมายว่า จดหมายถึงเพื่อน (*Skt. suhr̥d+lekha*) เป็นคัมภีร์ประเภทเดียวกันกับคัมภีร์รัตนาวลี เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นเพื่อแนะนำกษัตริย์ โดยนำเสนอเกี่ยวกับการใช้

ให้เขาด้วย และคำว่า สุรภิกษุ ก็เป็นเพียงชื่อของพระราชาจากหลาย ๆ ชื่อที่ถูกแปลมาจากชื่อในภาษาทิเบตว่า bde spyod bzang po⁵⁹ จากเนื้อความดังกล่าวทำให้เราสามารถคาดคะเนได้ว่า คัมภีร์รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ที่ถูกเขียนในรูปแบบของจดหมาย

A.M. Padhye ได้อ้างอิงคัมภีร์รัตนาวลีในการอธิบายถึง ความสัมพันธ์กันระหว่างทางสายกลางและนิรวาณ (Nirvāṇa) ว่า ถ้าไม่มีทางสายกลางการบรรลุพระนิรวาณก็เป็นไปไม่ได้ เพราะทั้งสองสิ่งนี้ต้องอิงอาศัยกัน ไว้ในหนังสือ *The Framework of Nagarjuna's Philosophy*⁶⁰

องค์ทะไลลามะ ที่ 14 (Tenzin Gyatso) ท่านเขียนไว้ในหนังสือชื่อ *The middle way. Faith Grounded in Reason* ไว้ว่า รัตนาวลี นาการชุนได้วิเคราะห์เกี่ยวกับบุคคลและอัตลักษณ์⁶¹ ว่า บุคคลไม่ได้เป็นเพียงธาตุใดธาตุหนึ่ง เป็นเพียงการบรรจบของธาตุทั้ง 6 ที่อิงอาศัยกันและกัน เกิดขึ้นร่วมกัน⁶² ทั้งยังเขียนเกี่ยวกับรัตนาวลีไว้ในหนังสือชื่อ *Essence of The Heart Sutra* อีกว่า ในงานนิพนธ์เรื่อง รัตนาวลี ครูนาการชุนกล่าวว่า ผู้ที่ปรารถนาจะบรรลุสภาวะสัพพัญญูแห่งพุทธะ จะต้องปฏิบัติธรรมพื้นฐาน 3 คือ มหากรุณา โพธิจิต และศูนยตา⁶³

สุมาลี มหณรงค์ชัย ได้พูดถึงคัมภีร์รัตนาวลีไว้ในหนังสือชื่อ พระนาการชุนกับคำสอนว่า ด้วยทางสายกลางว่า รัตนาวลี (Ratnāvalī - Rā: The jewel Garland) เป็นคำสอนที่ท่านนาการชุน

ชีวิตและการสะสมบุญ (Skt. punya, Pali. puñña) ตามแนวทางพระพุทธศาสนาหายาน ที่ได้กล่าวถึงพระอวโลกิเตศวร (avalokiteśvara) และพระอมิตาภะ (amitābha) ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 3187-3188.

⁵⁹ Kyabje Kangyur Rinpoche, *Nagarjuna's Letter to a friend*, (London: Snow Lion, 2013), 165.

⁶⁰ A.M. Padhye, *The Framework of Nagarjuna's Philosophy*, (Delhi: Indian book centre, 2011), 146.

⁶¹ อัตลักษณ์ หมายถึง ลักษณะจำเพาะตนมาจาก อัต (Skt. ātman, Pali. atta) แปลว่า ตัวตน + ลักษณะ (Skt. lakṣaṇa, Pali. lakkhaṇa) แปลว่า คุณสมบัติ, เครื่องหมาย ตัวอย่างเช่นดิน ก็มีลักษณะคือความแข็ง คุณสมบัติของดินคือแข็ง เป็นต้น เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกันจึงควรมีความหมายว่า คุณลักษณะจำเพาะตัวของสิ่ง หรือว่าคุณสมบัติจำเพาะตัวของสิ่งก็ได้ ดู ātman, Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 330-331; and lakṣaṇa, *Ibid.*, 1721-1722.

⁶² เทนซิน เกียตโซ, *ทางสายกลาง ศรีทธาอย่างมีเหตุผล*, แปลจาก *The middle way. Faith Grounded in Reason*, แปลโดย นัยนา นาควัชระ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลมคิมทอง, 2561), 103.

⁶³ เทนซิน เกียตโซ, *ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร*, แปลจาก *Essence of The Heart Sutra*, แปลโดย นัยนา นาควัชระ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลมคิมทอง, 2559), 153.

เผยให้เห็นการประยุกต์ปรัชญาพุทธเข้ากับการปฏิบัติทางศาสนา⁶⁴ และยังสามารถนำเนื้อความจากคัมภีร์รัตนาวลีมาใช้อธิบายถึงการไม่ตกไปในทิวแบบเลือกข้างว่า สิ่งนี้มี สิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ดีกว่าสิ่งนั้น สิ่งนี้เป็นตัวตน สิ่งนี้ขาดสูญ เป็นต้น เป็นการสลายข้อความจริงทั้งสอง⁶⁵ และผลักดันให้ผู้ฟังเข้าสู่ความจริงที่เป็นปัจจุบัน แนวคิดนี้จะถูกนำมาวิเคราะห์ในงานชิ้นนี้ต่อไป

อดิศักดิ์ ทองบุญ ได้กล่าวถึงคัมภีร์รัตนาวลีไว้ในหนังสือปรัชญาอินเดีย โดยยกตอนหนึ่งที่พระนาคาชุน ได้ชี้ให้เห็นถึงความชำนาญในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าว่าทรงเลือกธรรมซึ่งเหมาะสมแก่ผู้ฟัง⁶⁶ ประเด็นนี้จะถูกนำมากล่าวในงานวิจัยในเรื่องของจตุชโกฏิประเภทที่ยืนยันซึ่งแสดงว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไม่มีความขัดแย้งกัน

พระมหามิตร ฐิตปณฺโณ ได้อธิบายเกี่ยวกับรัตนาวลีไว้ในหนังสือชื่อ พระพุทธศาสนามหายาน⁶⁷ โดยได้มุ่งประเด็นที่คัมภีร์รัตนาวลี มีการกล่าวถึงลัทธิอื่นนอกจากสาขชยะคือ นิครนถ์⁶⁸ และโลกุกะ⁶⁹ รวมไปถึงการวิพากษ์คำสอนของไชนะที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล รวมทั้งความคาบเกี่ยวในเรื่องของกรรมและจริยศาสตร์ระหว่างคำสอนของไชนะกับพุทธศาสนา

⁶⁴ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระนาคาชุนะ กับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง, (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2548), 274.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 197.

⁶⁶ อดิศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, 165.

⁶⁷ พระมหามิตร ฐิตปณฺโณ, พระพุทธศาสนามหายาน, (ขอนแก่น: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น), 63.

⁶⁸ นิครนถ์ (Skt. nirgrantha) บาลีว่า นิคณฐะ (Pali. nigantha) นักบวชในศาสนาไชนะ เป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนา ที่เป็นสาวกของนิครนถนาฏบุตร (Skt. Nirgrantha jñātiputra, Pali. Nigantha Nātaputta) ผู้นำของศาสนาเป็นที่รู้จักในพระพุทธศาสนาในอีกชื่อว่า “มหาวีระ” นักบวชของศาสนานี้มักมีการบำเพ็ญตนอย่างสุดโต่ง เพราะพวกเขาเชื่อว่าสามารถกำจัดบาปที่ตนเคยทำไว้ได้ด้วยการกตสันร่างกายให้ไม่ได้รับสิ่งที่อยาก ความดับสิ้นของร่างกายที่ผ่านการบ่มเพาะด้วยการทรมานเช่นนี้ เป็นการบรรลุขั้นสูงสุดหยุดการเวียนว่ายตายเกิด ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 633; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 21 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2556) 165; Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2171-2172.

⁶⁹ คำว่า โลกุกะ เป็นคำที่พระมหามิตร ฐิตปณฺโณ นำมาอธิบายไว้ในหนังสือพระพุทธศาสนามหายาน ระบุว่านำมาจาก หนังสือชื่อ “รัตนาวลี” ซึ่งเป็นสำนวนแปลของท่านสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เมื่อทำการสืบค้นพบว่า น่าจะเป็นคำว่า โอลุกกะ (Pali. olukka) ที่ท่านสารประเสริฐทำการถ่ายจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษามคร มาจากคำว่า เอาลูกกะ (skt. aulūkyā) เป็นหนึ่งในฉายาของพวกคนสำนักไวเศษิกะเปรียบเทียบกับนกกูก เพราะพวกเขาถลึงตาใส่คู่สนทนาในขณะที่ทำการโต้เถียง, ดู พระมหามิตร ฐิตปณฺโณ, พระพุทธศาสนามหายาน, 63; พระสารประเสริฐ (ตรี นาคประทีป), รัตนาวลี, 65; and Monier Williams, **Sanskrit-English-Dictionary**, 192.

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นจะพบว่า ยกเว้นงานของพระสารประเสริฐ (ตรี นาคประทีป), Khensur Jampa Tegchok, Giuseppe Tucci, Michael Hahn และ Jeffrey Hopkins แล้ว เอกสารที่เหลือเกี่ยวกับคัมภีร์รัตนาวลี มักจะเป็นการนำแนวคิดหรือคำพูดในคัมภีร์ไปใช้ในการยืนยันแนวคิดของตน หรือเพิ่มเติมส่วนที่ขาดหายของคัมภีร์มากกว่าที่จะนำมาอธิบาย ส่วนเอกสารของห้าท่านข้างต้น เมื่อพิจารณารายละเอียดของเนื้อหาจะพบว่า เอกสารของพระสารประเสริฐ (ตรี นาคประทีป), Khensur Jampa Tegchok, และ Giuseppe Tucci เป็นการแปลและอธิบายไปตามลำดับโดยไม่จัดหมวดหมู่ ฉบับของ Michael Hahn จะเป็นการนำฉบับของ Giuseppe Tucci มาชำระและตรวจทาน แต่ไม่ได้อธิบาย ส่วนเอกสารของ Jeffrey Hopkins จะเป็นการนำเนื้อหาในคัมภีร์มาจัดเข้าเป็นหมวดหมู่และนำมาอธิบาย ซึ่งการจัดหมวดหมู่ของ Jeffrey Hopkins มีผลต่อแนวคิดในการแบ่งจำพวกบุคคลผู้ปฏิบัติในงานวิจัยฉบับนี้

กฤษฎา ภูมิศิริรักษ์ ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การใช้เหตุผลแบบวิภาษวิธีในคัมภีร์มูลมถยมกการิกา” ได้อธิบายหลักการใช้เหตุผลแบบวิภาษวิธีไว้ เนื่องด้วยทั้งคัมภีร์รัตนาวลีและคัมภีร์มูลมถยมกการิกา มีผู้แต่งคนเดียวกัน ผู้ศึกษาจึงได้นำหลักการวิเคราะห์วิภาษวิธีในเชิงตรรกวิทยาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มาเป็นแม่แบบในการพิสูจน์ว่ามีผลอย่างเดียวกันหรือไม่อย่างไรกับคัมภีร์รัตนาวลี

พระไตรปิฎก ฉบับบาลีสยามรัฐ พ.ศ.2470 เป็นเอกสารสำคัญที่ผู้ศึกษานำมาเปรียบเทียบกับคัมภีร์รัตนาวลี โดยเทียบเคียงในประเด็นต่าง ๆ ทั้งด้านความหมายและข้อปฏิบัติ เพราะพระไตรปิฎกถูกนับว่าเป็นแม่แบบที่สำคัญในการประเมินคุณค่าของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา การอ้างอิงนั้นจะระบุถึงชื่อคัมภีร์รวมไปถึงเล่ม ข้อ และหน้าตามลำดับ พระไตรปิฎกฉบับนี้แม้จะเป็นฉบับเก่า แต่ก็ยังเป็นพระไตรปิฎกฉบับที่เข้าถึงได้ง่าย เพราะมีการนำมาเผยแพร่ทางออนไลน์ ผ่านทางเว็บไซต์ “พระไตรปิฎกสยามรัฐออนไลน์ เล่ม 1-45⁷⁰” หรือทางแอปพลิเคชัน “E-Tripitaka” ซึ่งสามารถติดตั้งได้บนแพลตฟอร์มต่าง ๆ

⁷⁰ พระไตรปิฎกสยามรัฐออนไลน์ เล่ม 1-45, เข้าถึงเมื่อ 8 พฤศจิกายน 2564, เข้าถึงได้จาก http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/Trapitaka_v1-45_2470-1-22-2018.pdf

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.) ทำให้ได้คัมภีร์รัตนาวลีของนาคารชุนฉบับที่ปริวรรตและแปลเป็นภาษาไทย
- 2.) ทำให้รู้แนวคิดทางปรัชญาและวิธีนำเสนอในคัมภีร์รัตนาวลีของนาคารชุน
- 3.) เข้าใจองค์ความรู้และหลักจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลีของนาคารชุน

บทที่ 2 บทปริวรรตและแปลรัตนาวลี

คัมภีร์รัตนาวลีประพันธ์โดยพระนาคาชุนเป็นภาษาสันสกฤต ต้นฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤตจำนวนมากได้สูญหายไป อย่างไรก็ตาม ในส่วนที่ขาดหายสามารถศึกษาได้จากฉบับภาษาอังกฤษที่แปลมาจากภาษาทิเบต ทำให้สามารถศึกษาเนื้อหาได้จนจบสมบูรณ์ ปัจจุบันคัมภีร์รัตนาวลีเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในพุทธศาสนานิกายมหายาน มีการนำมาตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษควบคู่กับภาษาทิเบตในหนังสือและวารสารหลายฉบับ คัมภีร์รัตนาวลีได้มีการตีพิมพ์ในเมืองไทยสองครั้งคือ ในปี พ.ศ. 2478 และปี พ.ศ. 2534 โดยเป็นส่วนแปลของพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) มีการยกโคลกภาษาสันสกฤตมา 77 โคลกจากปริเฉทที่หนึ่ง โดยเป็นฉบับที่แปลมาจากบทความเรื่อง *The Ratnavali of Nagarjuna* ของ Tucci Giuseppe ที่ตีพิมพ์ไว้ในนิตยสาร *The Journal of The royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* ปี ค.ศ.1934 และ 1936 ซึ่งได้นำคัมภีร์รัตนาวลีฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤตอักษรโรมันมาตีพิมพ์ไว้ เมื่อทำการศึกษาเพิ่มเติมพบว่ามีการตีพิมพ์เพิ่มเติมในวารสารเดียวกันใน ปี ค.ศ. 1936 โดยเป็นส่วนภาษาสันสกฤตที่ยังเหลืออยู่รวมทั้งหมดจากการตีพิมพ์ทั้งสองครั้งพบว่า มีโคลกส่วนที่เป็นสันสกฤต 223 โคลก เพื่อจะทำการศึกษาได้อย่างสมบูรณ์ ทางผู้วิจัยจึงต้องนำส่วนที่เป็นภาษาทิเบตที่ได้รับการแปลออกมาเป็นภาษาอังกฤษมาแปลประกอบ

หลักในการปริวรรตและแปลคัมภีร์รัตนาวลี

1.การปริวรรตตัวบท

การปริวรรต คือ การถอดตัวอักษรจากระบบตัวอักษรหนึ่งไปเป็นระบบตัวอักษรอีกแบบหนึ่ง เพื่อให้อ่านภาษาหนึ่งด้วยภาษาหนึ่งได้โดยที่ยังรักษาตัวอักษรและเครื่องหมายวรรคตอนทุกอย่างไว้ ก็การปริวรรตภาษาสันสกฤตอักษรโรมัน เป็นอักษรภาษาไทยนั้น มีความสะดวกในเรื่องของการเทียบภาษามากกว่าการปริวรรตอักษรเทวนาครี เพราะรูปแบบของอักษรที่เป็นพยัญชนะสังยุคต์ในอักษรโรมันมีความซับซ้อนน้อยกว่าอักษรเทวนาครี ทั้งยังไม่มี การเปลี่ยนรูปแบบของตัวอักษร เช่น ๓ ตร ในอักษรเทวนาครีจะมีการเปลี่ยนรูป จากรูปเดิม คือ sq+r ส่วน tra ตร ในอักษรโรมันก็ยังคงรูปเดิมของตัวมันเองไว้ คือ t+ra เป็นต้น การปริวรรตมีส่วนช่วยในการศึกษา

วิเคราะห์สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาและสนใจเรื่องได้ง่ายต่อการอ่าน เพราะเป็นอักษรที่คุ้นเคย และทำให้ง่ายต่อการเข้าใจความหมายได้มากขึ้น เพราะภาษาสันสกฤตก็เป็นหนึ่งในภาษาที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทย ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้จากการเทียบเคียงกับคำศัพท์ที่ตนคุ้นเคยในชีวิตประจำวัน แม้ว่าบางคำจะมีความหมายแตกต่างไปจากเดิมก็ตาม การปริวรรตคัมภีร์รัตนาวลีฉบับที่เป็นอักษรสันสกฤตโรมันนี้ ผู้วิจัยจะปริวรรตโดยอ้างอิงจากหลักการปริวรรตของสำเนียงเสียมไฮ ในหนังสือชื่อ มหาเทพพุทธจริต ฉบับสมบูรณ์⁷¹ โดยมีหลักในการปริวรรตดังต่อไปนี้

1.พยัญชนะโรมันที่ไม่มีสระ เมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทย ให้ใส่จุด (.) ใต้พยัญชนะนั้น เช่น k ḁ kh ข g ḁ gh ข เป็นต้น

2.พยัญชนะโรมันที่มีสระ อะ ผสมอยู่ เมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทย ไม่ต้องใส่เครื่องหมายใด ๆ ใต้พยัญชนะ เช่น ka kha ga gha เขียนเป็นอักษรไทยว่า ก ข ค ข อ่านว่า กะ ขะ คะ ขะ เป็นต้น

3.พยัญชนะอักษรโรมันตัวใดที่ไม่มีสระ หากตามหลังสระ นับว่าเป็นตัวสะกดของสระนั้น เมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทย ให้ใส่จุดใต้พยัญชนะ (.) เช่น om ปริวรรตเป็นอักษรไทยว่า โอม อ่านว่า โอม เป็นต้น

4.พยัญชนะอักษรโรมันเหล่านี้คือ y r l v ซึ่งผสมกับสระ e ai o au ที่ออกเสียงควบกล้ำกับอักษรโรมันซึ่งวางอยู่หน้า เมื่อปริวรรตเป็นไทยให้เขียน สระไว้หน้าพยัญชนะที่ควบกล้ำ เช่น kleśa ปริวรรตเป็นไทยว่า เกลศ อ่านว่า กุ เล ศะ (เกล ศะ) เป็นต้น

5.พยัญชนะอักษรโรมันที่ประกอยกับสระ r ḁ อยู่หลัง เมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทยให้ใส่จุด (.) ใต้พยัญชนะที่อยู่หน้าสระ ḁ เพื่อแสดงว่าพยัญชนะกับสระนั้นมีการออกเสียงควบกล้ำกัน เช่น mr̥tyu ปริวรรตเป็นไทยว่า มฤตยู อ่านว่า มริ-ตยู เป็นต้น

6.เครื่องหมาย ° อนุสवार เมื่อวางไว้เหนือพยัญชนะ หรือสระใด พยัญชนะหรือสระเหล่านั้น จะออกเสียงเหมือนมี ม เป็นตัวสะกด เช่น กัม (kaṁ) ออกเสียงว่า กัม, กิม (kiṁ) ออกเสียงว่า กิม, กิม (kīṁ) ออกเสียงว่า กิม

7.เครื่องหมายจบประโยคหรือจบโคลก ใช้เครื่องหมายเหมือนกับต้นฉบับเทวนาครี ดังนี้

⁷¹ สำเนียง เสียมไฮ, มหาเทพพุทธจริต ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), (24).

เครื่องหมาย | ใช้ปิดท้ายบาทที่สองของโคลง

เครื่องหมาย || ใช้ปิดท้ายบาทที่สี่ของโคลง หรือจบโคลง

2. การแปลตัวบท

การแปล คือ ถ่ายถอดความหมายจากภาษาหนึ่งเป็นภาษาหนึ่ง เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจเนื้อหาและแนวคิดที่ผู้ประพันธ์ในภาษาดั้งเดิมต้องการจะสื่อ ไม่ได้เป็นเพียงการการแปลจากศัพท์ต่อศัพท์ เหมือนการค้นคว้าศัพท์จากพจนานุกรม แต่ผู้แปลต้องเข้าใจทั้งในส่วนหลักภาษา อรรถรส⁷² ของเนื้อหา และสิ่งที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะสื่อจากต้นฉบับ แล้วจึงเรียบเรียงออกมาเป็นภาษาพื้นถิ่นของตน ซึ่ง Eugene Albert Nida⁷³ ผู้เชี่ยวชาญทฤษฎีการแปล กล่าวว่า บางครั้งผู้แปลก็ได้รับแรงกดดันจากรูปแบบและความหมาย เพราะเมื่อรักษารูปแบบความหมายก็ผิดแปลกไป หากรักษาเนื้อหา ก็มักจะทำลายอรรถรสของเนื้อหา

พัชนีัย สรรคบุรานุรักษ์⁷⁴ ได้ให้คำนิยามถึงการแปลที่ดีไว้ว่า ลักษณะงานแปลที่ดี ควรมีเนื้อหาข้อเท็จจริงตรงตามต้นฉบับ ใช้ภาษาที่ชัดเจน กระชับความ ใช้รูปประโยคสั้น แสดงความคิดเห็นได้แจ่มแจ้ง ใช้ภาษาเปรียบเทียบอย่างเหมาะสม รักษารูปแบบ สไตล์การเขียนของผู้แต่งเดิม พร้อมทั้งปรับให้เข้ากับยุคสมัยเพื่อให้ผู้อ่านงานแปลเข้าใจได้ง่าย

วรนาถ วิมลเฉลา⁷⁵ ให้นิยามของการแปลว่า การแปลคือการถ่ายถอดจากภาษาหนึ่งไปยังภาษาหนึ่ง โดยให้มีความครบถ้วนสมบูรณ์ตามต้นฉบับทุกประการ ไม่มีการตัดต่อหรือแต่งเติมที่ไม่จำเป็นใด ๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งควรรักษาให้ได้รูปแบบตรงตามต้นฉบับเดิม

เฉลิมศรี จันทร์สิงห์⁷⁶ ให้นิยามของการแปลว่า การแปลหมายถึงกระบวนการที่ผู้แปลถ่ายถอดข้อเขียนที่เขียนโดยใช้ภาษาที่หนึ่งออกเป็นข้อเขียนที่มีความเท่าเทียมกันในภาษาที่สอง

⁷² อรรถรส (Skt. artharasa) บาลีว่า อัถธรส (Pali. attharasa) อ่านว่า อัถธระด หมายถึง รสแห่งถ้อยคำ, ถ้อยคำที่ทำให้เกิดความซาบซึ้ง, ถ้อยคำที่ทำให้เกืออารมณ์สะเทือนใจ ดู อรรถ, ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1377-1378.

⁷³ Eugene Albert Nida, **Toward a science of Translating** (Leiden: E.J. Brill, 1964), 2.

⁷⁴ พวชนีัย สรรคบุรานุรักษ์, การแปลอังกฤษเป็นไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 11.

⁷⁵ วรนาถ วิมลเฉลา, คู่มือสอนแปลสำหรับผู้แปลมือใหม่, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), 2.

⁷⁶ เฉลิมศรี จันทร์สิงห์, การแปลเบื้องต้น ทฤษฎี และแบบฝึกหัด (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), 3.

ทั้งนี้ต้องระมัดระวังที่จะพยายามเลือกใช้ถ้อยคำ สำนวนให้เหมาะสม เพื่อรักษาความหมาย สำเนียง ลีลา ของข้อเขียนเดิมไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

จากข้างต้นพบว่า การแปลก็คือการถอดภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่ง โดยที่ยังรักษา วรรณรสและความหมายที่ผู้ประพันธ์ต้องการที่จะสื่อไว้ มีใจความครบถ้วนสมบูรณ์ ต้องมีภาษา ที่ชัดเจนและกระชับ มีหลักเกณฑ์การแปลที่ไม่ตายตัว แต่จากการสรุปหลักเกณฑ์ที่ทำให้การแปล ถูกต้องของ วิทย์ ศิวะศรียานนท์⁷⁷ ได้ความว่า 1) ต้องมีความรู้เกี่ยวกับหลักภาษาในภาษาทั้งสองคือ ทั้งจากภาษาที่ทำการแปลและภาษาที่แปลออกมา 2) การแปลที่ดีไม่ใช่การแปลเป็นคำ ๆ แต่ต้อง จับใจความในภาษาหนึ่งแล้วแปลออกมาเป็นอีกภาษาหนึ่ง 3) ต้องแปลให้ได้วรรณรสเหมือนในภาษา เดิม 4) การแปลที่ดีต้องไม่อธิบายต่อเติมหรือย่อความของเดิมให้สั้น 5) ต้องแปลโดยคำนึงถึง ความรู้สึกนึกคิดของเจ้าของภาษา และถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดเหล่านั้นออกมาให้อ่านเข้าใจ 6) การแปลต้องคำนึงถึงข้อความแวดล้อม กล่าวคือองค์รวมของข้อความที่ทำการแปลทั้งตอนต้นและ ตอนท้ายให้สืบเนื่องไม่ขาดตอน 7) การแปลต้องคำนึงถึงความต่างของภาษา เพราะทุกภาษาล้วนมี ความเหลื่อมล้ำอันเนื่องมาจากการใช้ชีวิตที่แตกต่างกัน 8) หากการแปลตามพื้นภาษาเดิมทำให้เกิด ความหมายที่คลาดเคลื่อนไป ควรหาหลักมาเทียบเคียงให้เกิดความเข้าใจตามที่ผู้แต่งต้องการที่จะสื่อ 9) การนำค่านิยมประเพณีมาเข้าร่วมในการแปล เพื่อทำให้เกิดจินตภาพในใจของผู้อ่าน 10) การแปลคำ ต้องมีความสละสลวยเหมือนเรียงความ ไม่ตะกุกตะกัก

สำหรับประเภทของการงานแปล เมื่อพิจารณาจากรูปแบบของเนื้อความ พบว่าสามารถสรุป ออกมาได้เป็นสามกลุ่มใหญ่ ๆ คือ 1) กลุ่มคำสอนทางพระศาสนา 2) กลุ่มวรรณคดีและบทละคร 3) กลุ่มบทความวิชาการและจารึกทางประวัติศาสตร์ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้อธิบายเกี่ยวกับ ประเภทของงานแปลไว้ว่า การแปลนั้นแยกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้คือ 1) การแปลที่มุ่งความรู้ ทางศาสนาและศีลธรรมเป็นสำคัญ เช่น การแปลพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาต่าง ๆ เป็นต้น 2) การแปลนิพนธ์ของชาติโบราณโดยมุ่งเน้นรสทางวรรณคดีเป็นสำคัญ 3) การแปลนิพนธ์ ของเชื้อชาติที่มีความใกล้เคียงและสัมพันธ์กัน เพื่อศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ และความ เป็นมาเป็นสำคัญ⁷⁸

⁷⁷ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและหนังสือแห่ง ประเทศไทย, 2514), 354-360.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, 346.

สัญญาวิ สายบัว ได้จัดประเภทของงานแปลตามประเภทของนักแปล โดยระบุว่างานแปลมี 4 ประเภทคือ 1) งานแปลที่นักแปลผู้มีความสามารถในการใช้ภาษาต้นฉบับแปลขึ้น 2) งานแปลที่นักแปลได้แปลเนื้อหาจากภาษาแม่ไปสู่ภาษาที่สอง 3) งานแปลที่นักแปลได้แปลจากต้นฉบับภาษาที่สองมาสู่ภาษาแม่ 4) งานแปลที่นักแปลได้แปลจากต้นฉบับภาษาที่สองเป็นภาษาที่สาม

พรพิมล เสนะวงศ์⁷⁹ อ้างถึงบริสลิน ว่า ได้วิเคราะห์และแบ่งงานแปลออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้คือ 1) การแปลเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติ มุ่งเสนอข้อมูลที่ถูกต้องจากภาษาต้นฉบับอย่างเดียว 2) การแปลเพื่อสุนทรียรส มุ่งเน้นด้านอรรถรส ควบคู่ไปกับรูปแบบการเขียน 3) การแปลให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม มุ่งจะสื่ออารมณ์ผ่านการใช้คำที่เหมาะสมกับบริบทของเนื้อหาและผู้อ่านเป็นสำคัญ 4) การแปลทางภาษาศาสตร์ มุ่งหาคำและโครงสร้างประโยคของผู้อ่านที่สอดคล้องกับของต้นฉบับ

Peter Newmark⁸⁰ ได้จัดประเภทงานแปลไว้คร่าว ๆ 7 ประเภทตามลักษณะการแปล ดังนี้คือ 1) การแปลแบบคำต่อคำ กล่าวคือการแปลจากคำหนึ่งไปคำหนึ่งจนจบเนื้อหา 2) การแปลแบบตรงตัว กล่าวคือการแปลที่พยายามรักษาทั้งรูปแบบเนื้อหาและไวยากรณ์ของภาษาเดิมไว้ให้มากที่สุด 3) การแปลแบบเน้นอรรถรส คือการแปลที่เน้นย้ำทางด้านรสของวรรณกรรมและสุนทรียศาสตร์ที่สื่อออกมาทางเนื้อหาซึ่งมีการใช้คำเพื่อเล่นเสียงทำนอง 4) การแปลแบบประยุกต์ กล่าวคือการแปลที่ดัดแปลงเนื้อหา ไม่รักษาเนื้อหาเดิมมากนัก ส่วนมากจะเป็นการประพันธ์ขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับเนื้อหาเดิม ยังมีโครงสร้างของเนื้อหาที่ทำให้ทราบว่าเป็นเรื่องที่ถูกแปลมา 5) การแปลอิสระ กล่าวคือการแปลที่ไม่คำนึงถึงรูปแบบ เนื้อหา และส่วนอื่น ๆ ของต้นฉบับเลย 6) การแปลแบบสำนวน กล่าวคือการแปลที่ยังรักษาเนื้อหาและความหมายของต้นฉบับเดิมไว้ แต่ได้มีการนำสำนวนพื้นถิ่นของภาษาใหม่เข้าไปแทนที่เพื่อต่อการเข้าใจ 7) การแปลเชิงสื่อสารคือการแปลที่ตรงประเด็นของเนื้อหาที่ต้องการจะสื่อ โดยใช้ภาษาที่เป็นทางการและเข้าใจง่าย

2.1 การแปลรัตนาวลีเป็นภาษาไทย

การแปลรัตนาวลีจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาอื่นมีขึ้นในสมัยใดไม่มีปรากฏเป็นหลักฐานที่ชัดเจน ทราบเพียงว่ามีการแปลออกเป็นภาษาทิเบตเป็นภาษาแรก และเป็นฉบับที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ ส่วนการแปลเป็นภาษาอื่นพบว่า The Ratnavali of Nagarjuna ของ Tucci Giuseppe ที่ได้รับ

⁷⁹ พรพิมล เสนะวงศ์, **พื้นฐานของการแปล** (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), 6-9.

⁸⁰ Peter Newmark, **A Textbook of Translation** (New York: Prentke Hall International, 1988), 45-47.

การตีพิมพ์ไว้ในวารสาร *The Journal of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* ปี ค.ศ.1934 เป็นฉบับแรก ที่มีการแปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นภาษาอังกฤษ โดยในฉบับนี้ **Tucci Giuseppe** ได้มีการเรียบเรียงตัวโคลกของรัตนาวลีอักษรสันสกฤตโรมันควบคู่ไปกับการแปลเป็นภาษาอังกฤษ พร้อมกับระบุไว้ในตอนต้นว่า คัมภีร์ต้นฉบับที่มีการจารึกลงในใบลานบางส่วนได้หายไปแต่ไม่ใช่เรื่องยากที่จะศึกษาจากส่วนที่เป็นคำแปลภาษาทิเบตซึ่งมีเนื้อหาสมบูรณ์⁸¹ และด้วยการแปลเป็นภาษาอังกฤษของ **Tucci Giuseppe** นี้เอง ทำให้คัมภีร์รัตนาวลีเป็นที่รู้จักของชาวตะวันตกและเป็นที่แพร่หลายไปทั่วโลก รัตนาวลีนี้ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษอีกหลายครั้งในเวลาต่อ ๆ มา โดยนำคำแปลจากฉบับภาษาทิเบตมาช่วยเสริมส่วนที่ขาดหายไปสมบูรณ์ เช่นหนังสือชื่อว่า *Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland* ของ **Khesur Jampa Tegchok** ที่นำคัมภีร์รัตนาวลี มาแปลพร้อมกับอธิบายเป็นภาษาอังกฤษ และหนังสือ ชื่อว่า *Nagarjuna's Precious Garland* ของ **Jeffrey Hopkins** ที่นำมาแปลและเรียบเรียงใหม่ ไม่ได้เน้นอธิบายตามลำดับข้อ เป็นต้น คัมภีร์รัตนาวลีนี้มีลักษณะเฉพาะตัว ทั้งในเรื่องรูปแบบ เนื้อหา และความหมาย การแปลคัมภีร์รัตนาวลีจึงเป็นเรื่องที่แปลได้ยาก หากไม่เข้าใจในหลักธรรมของของพระพุทธศาสนา ทั้งยังมีกฎเกณฑ์ข้อจำกัดของภาษา เนื่องมาจากการแปลออกมาจากภาษาที่สองซึ่งอาจทำให้ความหมายคลาดเคลื่อนไปเรื่อย ๆ ทำให้งานแปลรัตนาวลีเป็นสิ่งสำคัญที่ควรจัดทำ เพื่อรักษาแนวคิดและหลักธรรมผ่านการถ่ายทอด ปรีวรรต และแปลออกมาเป็นภาษาไทย ซึ่งจากการสืบค้นก็ยังไม่พบการปรีวรรตและแปลรัตนาวลีทั้งหมดเป็นภาษาไทยแต่อย่างใด พบเพียงฉบับแปลของพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) ที่ได้ทำการแปลจากฉบับที่รวบรวมโดย **Tucci Giuseppe** ซึ่งก็ได้แปลไว้เพียง 77 โคลกต้นจากปริเฉทที่ 1 เท่านั้น

2.2 ข้อตกลงในการแปล

การแปลสันสกฤตเป็นภาษาไทยจำเป็นต้องมีความเข้าใจในหลักของภาษาทั้ง 2 อย่าง เนื่องด้วยระบบภาษาที่แตกต่างกัน เพราะว่าภาษาไทยมีลักษณะเป็นคำโดด มีความหมายในตัวเอง ไม่มีวิภัติปัจจัย เมื่อมีการเปลี่ยนตำแหน่งความหมายก็เปลี่ยนไปด้วย แต่ภาษาสันสกฤตนั้นจำเป็นต้องมีการประกอบเข้ากับวิภัติและปัจจัยจึงจะนำมาใช้ได้ โดยแต่ละคำจะมีรากฐานมาจากธาตุกล่าวคือรากศัพท์เดิม เมื่อประกอบกับวิภัติและปัจจัยแล้วก็จะแปลรวมกันไป พร้อมกับบ่งบอกหน้าที่และความหมายของคำนั้น ๆ เช่น เทว แปลว่า เทวดา เมื่อยังไม่ได้ประกอบวิภัติ ก็รู้เพียง

⁸¹ Tucci Giuseppe, "The Ratnavali of Nagarjuna" *The Journal of the royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 307.

ความหมายเดิมคือ เทวดา แต่ยังไม่รู้หน้าที่ของคำ แต่เมื่อประกอบ ส วิภตติก็จะเปลี่ยนรูปเป็น เทวส ซึ่งหมายถึง เทวดาหนึ่งตน ทำหน้าที่เป็นประธานของประโยค เป็นต้น แม้เปลี่ยนตำแหน่งก็ยังทำหน้าที่เดิมของตน ซึ่งต่างกับภาษาไทยอยู่หลายส่วน

ในการแปลรัตนาวลี ผู้ศึกษาใช้ต้นฉบับส่วนที่เป็นสันสกฤตจากบทความชื่อ *The Ratnavali of Nagarjuna* ของ Tucci Giuseppe ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ในนิตยสาร *The Journal of The royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* ปี ค.ศ.1934 และปี ค.ศ.1936 ทั้งใน ส่วนเนื้อหาและลำดับ ซึ่งก็คือ โศลกที่ 1-77 ของปริเฉทแรก โศลกที่ 1-46 ของปริเฉทที่ 2 และโศลก ที่ 1-100 ของปริเฉทที่ 4 รวมเป็นจำนวน 223 โศลก ซึ่งเป็นจำนวนโศลกสันสกฤตที่ยังสามารถสืบค้น ได้ ส่วนที่เหลืออีก 277 โศลกจะเป็นการแปลจากคำแปลภาษาอังกฤษของฉบับภาษาทิเบต ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ไว้ในหนังสือชื่อว่า *Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland* ที่เรียบเรียงไว้โดย Khesur Jampa Tegchok พร้อมทั้ง เที่ยบเคียงกับฉบับอื่นที่มีการตีพิมพ์ เพื่อให้สอดคล้องกันทั้งในส่วนเนื้อหาและหัวข้อธรรม ในส่วนการยึดความหมายของคำศัพท์ในการแปล ผู้ศึกษาจะอิงตามพจนานุกรมของ Monier Williams ชื่อ *A Sanskrit-English Dictionary*⁸², ของ Vaman Shivram Apte ชื่อว่า *The Practical Sanskrit Dictionary*,⁸³ ของ Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr. ชื่อว่า *The Princeton Dictionary of Buddhism*, ของ John M. Denton ใน หนังสือ ชื่อ *A Sanskrit Dictionary. A concise sanskrit dictionary of words from principal traditional scriptures, major philosophical works, and historical texts.* และจากพจนานุกรมสันสกฤตออนไลน์ <http://sanskritdictionary.com/>

เนื่องจากคัมภีร์รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ทางศาสนา ดังนั้นการแปลคัมภีร์รัตนาวลีในงานวิจัย ฉบับนี้เป็นการแปลเน้นกลุ่มคำสอนทางศาสนา มุ่งความรู้ทางศาสนาและศีลธรรมเป็นสำคัญ เพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติ มุ่งเสนอข้อมูลที่ถูกต้องจากภาษาต้นฉบับอย่างเดียว และเมื่อพิจารณา จากวิธีการแปลที่ Peter Newmark นำเสนอทั้ง 7 วิธี จะพบว่าวิธีที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการแปล คัมภีร์รัตนาวลีคือ การแปลแบบตรงตัว โดยการแปลแบบตรงตัวที่เหมาะสมกับคัมภีร์รัตนาวลีมีอยู่ 2 ประการ คือ 1. การแปลโดยคงลักษณะของไวยากรณ์ทั้งหมด ประเภทนี้เมื่อแปลออกมาแล้ว คำแปล

⁸² Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary* (Oxford: The Oxford University Press, 1992).

⁸³ Vaman Shivram Apte, *The Practical Sanskrit Dictionary* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1965).

จะเป็นภาษาทางไวยากรณ์ล้วน อ่านได้ยากหากไม่เข้าใจกฎเกณฑ์ของไวยากรณ์ และ 2. การแปลโดยคงลักษณะของไวยากรณ์ไว้เพียงบางส่วน ประเภทนี้เน้นเนื้อความ อาจมีการปรับเปลี่ยนหรือตัดทอนคำเชื่อมตามกฎของไวยากรณ์บางส่วน เพื่อให้อ่านได้ง่าย เพื่อให้เข้าใจถึงความต่างจึงต้องยกตัวอย่างการแปลทั้งสองแบบจากเนื้อหาเดียวกัน

ตัวอย่างที่ 1 การแปลโดยคงลักษณะของไวยากรณ์ทั้งหมด

ศราทฐตวาท ภชเต ธรมิ ปราชญตวาท เวตติ ตตตวตะ |
 พรชญา พรธานิ ตวนโยะ ศรทธา ปุรวคมาสย ตู || 1.5 ||

บุคคลย่อมเข้าถึงธรรม เพราะความที่แห่งตนมีศรัทธา บุคคลย่อมรู้ตามความเป็นเช่นนั้น เพราะความที่แห่งตนมีปัญหา ก็ในบรรดาธรรม 2 ประการนี้ ปัญหาเป็นประธาน ส่วนศรัทธา เป็นคุณชาติดำเนินไปเบื้องหน้าของปัญหานั้น (1.5)

ตัวอย่างที่ 2 การแปลโดยคงลักษณะของไวยากรณ์ไว้เพียงบางส่วน

ศราทฐตวาท ภชเต ธรมิ ปราชญตวาท เวตติ ตตตวตะ |
 พรชญา พรธานิ ตวนโยะ ศรทธา ปุรวคมาสย ตู || 1.5 ||

เพราะความมีศรัทธา จึงเข้าถึงธรรม เพราะความมีปัญหา จึงรู้ตามความเป็นจริง ก็ในธรรมทั้งสองนี้ ปัญหาเป็นประธาน ส่วนศรัทธา มาก่อนหน้าของปัญหานั้นเป็นประธาน (1.5)

จากตัวอย่างที่ 1 จะพบว่าการแปลโดยคงลักษณะไวยากรณ์ไว้ทั้งหมดมีความเยิ่นเย้อของเนื้อความทำให้อ่านได้ยากกว่า แต่มีความสมบูรณ์ในด้านไวยากรณ์และง่ายต่อการถ่ายทอดมาเป็นภาษาต้นฉบับได้มากกว่า เพราะเห็นไวยากรณ์ของภาษารวมไปถึงองค์ประกอบของเนื้อหาที่ชัดเจน ส่วนตัวอย่างที่ 2 เป็นการแปลโดยคงลักษณะไวยากรณ์ไว้เพียงบางส่วน หากพิจารณาเนื้อหาของกรการแปลจะพบว่าเนื้อความที่สั้นกระชับกว่า อ่านเข้าใจได้ง่ายตรงประเด็นกว่า และมีจุดมุ่งหมายของเนื้อความไม่ต่างกับตัวอย่างที่ 1 อาจมีบางคำที่ลดทอนลงไปแต่ไม่ทำให้เสียความ ดังนั้นในงานวิจัยฉบับนี้ เมื่อพิจารณาจากจุดมุ่งหมายของคัมภีร์ที่เป็นคัมภีร์ทางศาสนาและตัวอย่างการแปลทั้ง 2 รูปแบบ ผู้วิจัยจึงเลือกใช้การแปลโดยคงลักษณะไวยากรณ์ไว้เพียงบางส่วนเพื่อความกระชับของเนื้อหาและเพื่อให้อ่านได้ง่ายตรงประเด็นตามความนิยมใช้ในภาษาที่ 2 มากกว่าจะคงลักษณะไวยากรณ์ไว้ทั้งหมด

โดยสรุปการแปลคัมภีร์รัตนาวลีนี้ เป็นการแปลในเชิงกลุ่มคำสอนทางศาสนาที่จะเน้นใน ส่วนของการถ่ายทอดความหมายที่ต้นฉบับต้องการจะสื่อออกมาให้ตรงประเด็น มุ่งความรู้ทางศาสนา และศีลธรรมเป็นสำคัญ ยังคงรักษารูปแบบของไวยากรณ์ไว้เพียงบางส่วนเฉพาะที่เมื่อแปลออกมาแล้ว ไม่มีการขัดกันทางความหมายที่ต้องการจะสื่อ กล่าวคือในส่วนที่ภาษาต้นฉบับและภาษาแปล มีความหมายตรงกัน แต่ส่วนที่จะต้องเสริมเติมความหมายจะมุ่งเสนอข้อมูลที่ถูกต้องเพื่อประโยชน์ ในการปฏิบัติ พร้อมกับใช้วิธีการแปลที่ต่างออกไปตามความเหมาะสมของภาษาแปล บริบท ตัวละคร และวัฒนธรรม เพื่อให้รู้สึกเหมือนอ่านจากต้นฉบับ โดยไม่ติดขัดและขาดตอน

รัตนาวลี ปริเฉทที่ 1 ชื่อว่า อภยอุทยไนรศเรยโสปเทศ⁸⁴

นโม รตนตรยาย

ขอนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย

สรวโทยวินิรมุกต์ คุโณระ สรวโทยลัภฏตม |

ปรณมย สรวชอุหมหิ สรวสตุตไวกพานธวม || 1.1 ||

ธรมเมกานตกลยาณิ ราชนุ ธรุโทยาย เต |

วกุชยามิ ธรมะ สิทธิ หิ ยาติ สทธรรมภาชเน || 1.2 ||

ดูกรพระราชา หลังจากข้าพเจ้านอบน้อมพระสัพพัญญูผู้ปราศจากจากโทษทั้งปวง ผู้
ประดับด้วยคุณทั้งหลายทั้งปวง ผู้เป็นเพื่อนแท้เพียงหนึ่งเดียวของสรรพสัตว์แล้ว⁸⁵ ก็จักแสดงธรรมอัน
งามในเบื้องต้นและเบื้องปลาย แก่พระองค์⁸⁶ เพื่อความรุ่งเรืองในธรรม ด้วยว่า พระธรรมน้อมนำ
ความสำเร็จไปในบุคคลผู้ประกอบด้วยพระสัทธรรม (1.1-2)

ปราศ ธรรมาภยอุทย โย ยตร ปศุจानโนะเศรยโสทยะ |

สิปราปยาภยอุทยิ ยสมาทติ โนะเศรยสิ กรมาต || 1.3 ||

เพราะบุคคลเริ่มต้นปฏิบัติธรรมแล้ว จึงค่อยจะเข้าถึงความหลุดพ้น ดังนั้น การเริ่มต้น
ปฏิบัติธรรม (ธรรมาภยอุทยะ) จึงมีก่อน ในภายหลังจากนั้น จึงจะมีความหลุดพ้น (ไนรศเรยโสทยะ)
(1.3)

⁸⁴ อภยอุทยไนรศเรยโสปเทศ (abhyudayanaisreyasopadeśa) ชื่อนำเนนการเริ่มต้นปฏิบัติธรรมและการหลุด
พ้น.

⁸⁵ เอกพานธวะ (Skt. ekabāndhava) บาลีว่า เอกพันธุ (Pali. ekapandhu) มาจากคำว่า “เอก” ที่แปลว่า หนึ่ง
กับคำว่า พันธุ ที่แปลว่า เผ่าพันธุ์, เชื้อสาย ประกอบกับ อ ปัจจัย ตัทธิธซึ่งใช้ในอรรถที่ทำให้เป็นนามธรรม คำว่า “พันธุ”
จึงเปลี่ยนรูปเป็น “พานธว” ซึ่งใช้ในอีกความหมายคือ ผู้เป็นสหาย, ผู้เป็นเพื่อน, ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ เมื่อรวมกับคำว่า เอก สำเร็จรูป
เป็น เอกพานธวะ หมายถึง ผู้เป็นเพื่อนแท้เพียงหนึ่งเดียว พบมีการนำมาใช้ตั้งชื่อเป็นภาษาไทยว่า เอกพันธุ ดู Moressshwar
Ramchadra (M.B.) Kale, **A Higher Sanskrit Grammar** (Delhi: Motilal Banarsidass, 1977), 195-196;
and Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 680.

⁸⁶ คำว่า “พระองค์” ในตัวคัมภีร์รัตนาวลี มุ่งถึงพระราชานามว่า อุทายิภทระ (Udayibhadra) หรือที่รู้จักกันในอีก
พระนามหนึ่งว่าเศตมิปุตระ ศาตการณิราช (King Gautamiputra śātakarāni).

สุขมภยทยส ตตร โมกโข ไนะเศรยโส มตะ |

อสย สาธนส์เกษปะ ศรทฐาปรชญเฐ สมาสตะ || 1.4 ||

ในสองอย่างนั้น ธรรมภยทยะ รู้จักกันว่า ความสุข ส่วนไนะเศรยโสทยะ รู้จักกันว่า โมกษะ ความสงบของการทำให้ธรรมภยทยะและไนะเศรยโสทยะทั้งสองนั้นสำเร็จ ว่าโดยย่อคือ ศรทฐา⁸⁷และปัญญา⁸⁸ (1.4)

ศรทฐตวาท ภชเต ธรมิ ปราชญตวาท เวตติ ตตตวตะ |

ปรชญา ปรธานิ ตวนโยะ ศรทฐา ปุรวคมาสย ตู || 1.5 ||

เพราะความมีศรทฐา จึงเข้าถึงธรรม เพราะความมีปัญญา จึงรู้ตามความเป็นจริง ก็ในธรรมทั้งสองนี้ ปัญญาเป็นประธาน ส่วนศรทฐามาก่อนหน้าของปัญญาอันเป็นประธานนั้น (1.5)

ฉนทาท ทเวชาท ภยานิ โมหาท โย ธรมิ นาติวตเต |

ส ศรทฐธ อิติ วิชญเฐยะ เศรยโส ภาชนิ ปรม || 1.6 ||

⁸⁷ ศรทฐา (Skt. śraddhā) บาลีว่า สัทธา (Pali. saddhā) ความเชื่อ, ความเชื่อถือ; ในทางธรรมหมายถึง เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล, ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม, ความเลื่อมใสซาบซึ้งซึ่งชื่นใจสนิทใจเชื่อมั่นมีใจโน้มมนุ่มง่วนไปตามไปรับคุณความดีในบุคคลหรือในสิ่งนั้น ๆ, ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งดีงาม และในการทำความดี ไม่รู้ไหลตื่นตามไปตามลักษณะอาการภายนอก, ศรทฐาที่ดีต้องประกอบด้วยปัญญาและสติ มิเช่นนั้นจะเกิดความศรทฐาที่ผิดทาง วัตถุเป็นที่แห่งความศรทฐา หรือสิ่งที่ควรศรทฐาในพระพุทธศาสนา มี 4 ประการ คือ 1. เชื่อมผลของการกระทำว่าจะติดตมทั้งในภพนี้และภพหน้า 2. เชื่อหลักคำสอนที่เป็นธรรมแท้ได้เถียงไม่ได้เพราะเป็นจริง เช่น ประตียสมุตบาท และไตรลักษณ์ คือ อนิยตะ (Skt. aniyata) บาลีว่า อนิจจัง (Pali. aniccama) ความไม่เที่ยง ทุกข์ (Skt. duḥkha) บาลีว่า ทุกขัง (Pali. dukkham) ความไม่สบายทางกายและทางใจ และอนาตมัน (Skt. anātman) บาลีว่า อนัตตา (Pali. anattā) ความไม่ใช่ตัวตน 3. ความเชื่อในพระรัตนตรัย 4. ความเชื่อในมรรค (mārga) บาลีว่า มัคคะ (Pali. magga) ว่าเป็นหนทางให้บรรลุนิรวาณ ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 429; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 3120-3121.

⁸⁸ ปรชญา (Skt. prajñā) บาลีว่า ปัญญา (Pali. paññā) ความรู้ทั่ว, ปรชชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการทำให้บรรลุผล ล่วงพ้นปัญหา, ความรอบรู้ในกองสังขารตามที่เป็นจริง, ปัญญาเป็นสิ่งที่ถูกนับเนื่องในไตรสิกขา (Skt. TRISIKSĀ) บาลีว่า ตติสิกขา (Pali. tisikkhā) กล่าวคือ หลักที่จำต้องศึกษาและปฏิบัติ 3 ประการของชาวพุทธ เป็นเครื่องมือในการก้าวข้ามผ่านความไม่รู้ ปัญญาเป็นสิ่งที่ต้องมีศรทฐาและสติมาประกอบเสมอ มิเช่นนั้นจะเป็นไปข้างฝ่ายแห่งความฟุ้งซ่าน แต่ถ้ามีการประกอบด้วยศรทฐาและสติ ปัญญาจะเป็นองค์คุณสำคัญที่ทำหน้าที่ในการตัดความลังเลสงสัย (Skt. vicikitsā) บาลีว่า วิจิกิจฉา (Pali. vicikicchā) ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 231; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2418-2419, and 3554.

ผู้ใดไม่ประพฤติล่วงธรรม เพราะเหตุแห่งความพอใจ ความโกรธ ความกลัวและความหลงไม่รู้จริง บัณฑิตพึงรู้ผู้้นั้นว่า เป็นผู้มึศีรธา เป็นสุยอดภาชนะรองรับความสุข (1.6)

กายวางมานส์ กรม สรวุ สมยทุกปรีกษย ยะ |

ปราตุมหิตมาชญา สทา กุรยต ส ปณทิตะ || 1.7 ||

ผู้ใดพิจารณากรรมทางกาย วาจา และใจทั้งปวงโดยแยกคาย รู้ทั่วถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ของคนอื่นและของตนแล้วจึงทำตลอดเวลา ผู้้นั้นชื่อว่าบัณฑิต⁸⁹ (1.7)

อหีสา เจารยวิริติะ ปรทรวีรชนม |

มิถยาไปศุนยปารุชยาพทฐวาเทษุ สยมะ || 1.8 ||

โลภวาปาทนาสติกยทฤษฏีนำ ปวีรชนม |

เอเต กรมปะาะ ศุกลา ทศ กฤษณา วิปรยยต || 1.9 ||

กรรมบถเหล่านี้ คือ การไม่เบียดเบียน การเว้นจากการขโมย การงดเว้นจากภรรยาของบุคคลอื่น การงดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด⁹⁰ พูดคำหยาบ และพูดคำที่ไม่มีประโยชน์ การเว้นขาดจากความโลภ พยาบาท และทฤษฏีของพวกนาศติกะ⁹¹ นับเป็นกรรมบถฝ่ายขาว 10 ประการ ส่วนที่ตรงกันข้าม รวมเป็น กรรมบถฝ่ายดำ 10 ประการ (1.8-9)

อมทยปานี สุวาซีโววิหีสา ทานมาทราต |

⁸⁹ บัณฑิต (Skt. and Pali. *paṇḍita*) อ่านว่า พัน-ดิด เป็นคำคุณศัพท์ หมายถึง ผู้ดำเนินชีวิตด้วยคติคือความรู้ในประโยชน์ที่เป็นปัจจุบันและประโยชน์ในอนาคต ผู้ฉลาด ปราดเปรื่อง ชำนาญ หลักแหลม มีเขาวน รู้จักคิด ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญา ผู้มีความสามารถพิเศษโดยกำเนิด ดู T.W. Rhys Davids and William Stede, *Pāli-English Dictionary* (Bristol: Pāli Text Society, 1999), 922; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, 179; และ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, 662.

⁹⁰ พูดส่อเสียด สันสกฤตว่า ไปศุนยวาท (Skt. *paiśunya-vāda*) บาลีว่า ปิสุนวาจา (Pali. *pisuṇavācā*) กิริยาอาการที่พูดยุยงให้ผู้อื่นแตกแยกกัน ดู ส่อ, เรื่องเดียวกัน, 1187.

⁹¹ นาศติกะ (Skt. *nāstika*) บาลีว่า นัตติกะ (Pali. *natthika*) ในที่นี้มาจากศัพท์ว่า “นาศติก” น่าจะเป็นคำสมาสรูปแบบหนึ่ง ที่ใช้วิธีการลบศัพท์หนึ่งคงไว้ศัพท์หนึ่ง ดังนั้น “นาศติกะ” ในที่นี้น่าจะหมายถึง อาสติกะ สำนักทั้ง 6 ในศาสนาพราหมณ์อื่นดู ผู้มีความเชื่อในพระเวท ในการดำรงอยู่ของเทพผู้สร้าง รวมถึงโลกอื่น และนาศติกะฝ่ายที่ตรงข้ามกับพุทธศาสนา คือ โชนะที่เชื่อเรื่องกรรมมากเกินไปจนต้องปีนคั่นกายเพื่อกำจัดกรรมที่มีอยู่และไม่สร้างกรรมใหม่ให้เกิดขึ้นอย่างสุดโต่ง และจารวากผู้ที่ปฏิเสธผลของกรรมและการเกิดใหม่ ดู Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 135; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 1409-1410, 2136.

ปุชฺยปุชฺชา จ ไมตรี จ ธรรมศุโฆชะ⁹² สมาสตะ || 1.10 ||

อนึ่ง การไม่ดื่มน้ำเมา การเลี้ยงชีพชอบ⁹³ การไม่เบียดเบียน การให้ด้วยความเอื้อเพื่อ การบูชาบุคคลที่ควรบูชา และความเป็นมิตรต่อผู้อื่น ว่าโดยย่อ นี้คือ “ธรรม” (1.10)

ศรีรตาปนาทธรรมะ เกวลานนาสติ เตน หิ⁹⁴ |

น พรโทรทวิริตฺริ น ปเรชามนุครหะ || 1.11 ||

ธรรมไม่ได้มีขึ้นจากการทรมานร่างกายอย่างแน่นอน เพราะว่า การงดเว้นจากการ ประทุษร้ายผู้อื่น กดี การอนุเคราะห์ผู้อื่นกดี ไม่ได้มีขึ้นด้วยคุณคือการทรมานร่างกายนั้น (1.11)

ทานศีลภุชมาสุปะญฺญิ ยะ สทธรรมมหาปถม |

อนาทฤตฺย วุระเขต กายเกลศโคทณฺชโกตปโปชะ || 1.12 ||

ส สํสารากฺกวี โฆรามนตชนปาทปาม |

เกลศวยาถาวลีตฺมางคะ สุทฺริณํ ปฺรติปทยเต || 1.13 ||

ผู้ใดเป็นผู้ปฏิบัติทรมานร่างกาย ไม่เอื้อเพื่อหนทางใหญ่คือพระสัทธรรม อันบุคคลเห็นชัด ได้ด้วยทาน ศีล และขันติ เดินทางผิด เขาผู้นั้น ชื่อว่าก้าวไป สู่ตงคือสังสารวัฏมีต้นไม้อคือการเกิดเป็น อเนก มีร่างกายถูกกัดกินโดยสัตว์ร้ายคือกิเลส⁹⁵ ตลอดกาลยี่ดยาว (1.12-13)

หีสยา ชายเตลปายุชะ พหฺวาพาโธ วิหีสยา |

⁹² ธรรม เอช แปลว่า “นี่คือ ธรรม” หรือแปลว่า “ธรรมนี้” ก็ได้, Mhn: Rā. 1.10, 4.

⁹³ การเลี้ยงชีพชอบ สันถฤตฺวา สวาชีวะ (Skt. svājīva) บาลีว่า สัมมาอาชีวะ (Pali. sammāājīva) ตรงกับคำไทย ว่า สัมมาชีพ หมายถึง อาชีพที่สุจริต อาชีพที่ชอบธรรม เช่น การทำไร่ไถนาที่เป็นสัมมาชีพอย่างหนึ่ง ในพระพุทธศาสนา หมายถึง เลี้ยงชีพดีชอบ คือเว้นจากการเลี้ยงชีพผิดในทางที่ผิด เช่น โกงเขา หลอกหลวง สอพลอ ค้ามนุษย์ ค้ายาพิษ เป็นต้น ดูคำว่า “สัมมา” ใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1211; และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 437.

⁹⁴ ยต ตตะ แปลว่า เหตุที่ (การงดเว้นจากการประทุษร้ายและการอนุเคราะห์ผู้อื่น) ไม่ได้มีขึ้นจาก (การทรมานร่างกาย) นั้น, Mhn: Rā. 1.11, 6.

⁹⁵ กเลส (Skt. kleśa) บาลีว่า กิเลส (Pali. kilesa) อ่านว่า กิ-เหลด หมายถึง เครื่องทำให้เศร้าหมอง ความชั่วที่ แผงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ และเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำการมซึ่งนำไปสู่ปัญหา ความยุ่งยาก เตือดร้อนและความทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำจัดออกจากจิตใจเพื่อข้ามพ้นความทุกข์ ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 22-23; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 1633-1634.

เจาะเขณ โภควยสนี สศ(ตรุระ) ปารทาทิกะ || 1.14 ||

เพราะการฆ่าผู้อื่น บุคคลย่อมเกิดเป็นผู้มีอายุน้อย เพราะการเบียดเบียนผู้อื่นโดยวิธีต่าง ๆ บุคคลย่อมเกิดเป็นผู้มีอาพาทมาก เพราะการลักขโมย บุคคลย่อมเกิดเป็นผู้เสื่อมสิ้นจากโภคะ⁹⁶ บุคคลผู้ข้องเกี่ยวกับภรรยาของบุคคลอื่น ย่อมเป็นผู้มีศัตรู (1.14)

ปรตยาขยานัน มฤชาวาทาท ไปศุนยานมิตรเภทนม |

อปริยศรวณิ เรากุชยาทพาทธาท ทุรกคิ วจะ || 1.15 ||

การไม่ถูกยอมรับ เป็นผลจากการพูดเท็จ การเสียมิตรสหาย เป็นผลจากการพูดส่อเสียด การได้อื่นสิ่งที่ไม่น่าพอใจ เป็นผลจากการพูดคำหยาบ การพูดที่ไร้ประโยชน์ เป็นผลจากการพูดเพื่อเจ้อ (1.15)

มโนรธาน หนตยภริยา วยาปาโท ภยทะ สมฤตะ |

มิถยาทฤษฐิ กุทฤษฐิตวิ มทยปาน⁹⁷ มติภระมะ || 1.16 ||

การเพ่งอยากได้ของผู้อื่น กำจัดความอิจฉา, ความพยาบาท เป็นที่รู้กันว่า ให้ความกลัว, มิถยาทฤษฐิ มุ่งถึงความเห็นที่น่ายังเกียด, การดื่มน้ำเมา⁹⁸ ทำให้เกิดความสับสนทางความคิด (1.16)

อปรทานเนน ทาริทรยิ มิถยาซีเวน วณจนา |

สตุเมณ พุชกุลินตวมลเปาชสกตวมิริชยา⁹⁹ || 1.17 ||

⁹⁶ โภคะ (Skt. and Pali. bhoga) แปลว่า สมบัติ ทรัพย์ ของกินของใช้, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 874.

⁹⁷ มทยปานาน มาจาก มทยปานาต เปลี่ยนอักษรจาก ต เป็น น เพราะมีอักษร ม ตามหลัง แปลว่า เพราะการดื่ม น้ำเมา หรือ จากการดื่มน้ำเมา, Mhn: Rā. 1.16, 8.

⁹⁸ มทยปานะ (Skt. madyapāna) บาลีว่า มัชชปานะ (Pali. majjapāna) มาจากคำว่า มทย แปลว่า มึนเมา ปาน แปลว่า น้ำดื่มก็ได้ การดื่มก็ได้ เมื่อนำศัพท์มาประกอบกันสามารถแปลได้ว่า เครื่องดื่มที่มีมึนเมา และว่า การดื่มสิ่งมึนเมา ในที่นี้แปล มทย ว่า น้ำเมา เพื่อให้เข้ากับบริบทของปานะที่มุ่งถึงการดื่ม จึงได้คำแปลว่า การดื่มน้ำเมา ซึ่งเป็นองค์ประกอบของสิ่งที่ควรเว้นที่ถูกระบุไว้ในศีล 5 (Skt. pañcaśīla) บาลีว่า ศีล 5 (Pali. pañcaśīla) และศีล 8 สันสกฤตว่า อุโปษธศีล (Skt. upośadhaśīla) บาลีว่า อุโปสถศีล (Pali. uposathasīla) ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., The Princeton Dictionary of Buddhism, 3936-3937, and 3957.

⁹⁹ อิริชชยา, Mhn: Rā. 1.17, 8. แปลว่า โดยความริษยา เพราะความริษยา เป็นค่านามสตรีลิงค์ที่แจกรูปด้วยวิภक्ति ที่ 3 แต่ ในฉบับของ Tucci Giuseppe แปลจะใช้คำว่า อิริชชยา ที่อยู่ในรูปกริยาตุนาที่ปัจจัย ที่แปลในลักษณะของเหตุ ดังนั้นจึงแปลว่า “เพราะ”, คำว่า ริชชยา หรือ อิจฉา เป็นคำยืมไทยที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า อิริชชยา (Skt. Irṣyā) หรือบาลีว่า อิสสา

ความยากจน เกิดขึ้นเพราะการไม่ให้แก่ผู้อื่น ความถูกหลอกลวง เกิดขึ้นเพราะการเลี้ยงชีพผิด ความเป็นผู้ตระกูลต่ำ เกิดขึ้นเพราะความเย่อหยิ่ง ความเป็นผู้มีเรี่ยวแรงทางกายน้อย เกิดขึ้นเพราะความริษยา (1.17)

โกธธา ทูรอรณดา เมารุขมปรศเนน วิปศิจิตาม |

ผลเมตนมมนุษย์ตเว สรวะเญยะ ปฺราก จ ทฺรคตฺติฯ || 18 ||

ความมีผิวพรรณทราม เป็นผลจากความโกรธ, ความโง่เขลา เกิดขึ้นเพราะการไม่ไตร่ตรองจากผู้รู้จริง, นี้เป็นผลเฉพาะในตอนที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ แต่ทุกคติ¹⁰⁰ เป็นผลที่เขาพึงได้รับก่อนกว่า ผลทั้งหมด (1.18)

เอชามกุศลาชยานำ วิปโก ยะ ปฺรกีรตฺติฯ |

กุศลานำ จ¹⁰¹ สรวะเญำ วิปรีตฺติฯ ผลโทยะ || 1.19 ||

วิบาก¹⁰²ของบาปที่ถูกเรียกว่าอกุศลเหล่านี้ ได้ถูกประกาศไว้แล้วข้างหน้า ส่วนความเจริญขึ้นแห่งผลของกุศลทั้งหมด พึงเห็นว่าเป็นคุณสมบัติตรงกันข้ามกับอกุศลเหล่านั้น (1.19)

โลโห ทเวชศจ โมหศจ ตชชั กรเมติ จาคฺคฺม |

(Pali. issā) คือ ความรู้สึกไม่พอใจในขณะที่เห็นว่าผู้อื่นได้รับสิ่งที่ดีกว่า หรือแม้กระทั่งจิตใจต่อการอยู่เป็นสุขตามปกติของผู้อื่น เป็นสิ่งตรงข้ามกับมูทิตา (Skt. and Pali. muditā) ความยินดีเมื่อผู้อื่นมีความสุข ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 1403.

¹⁰⁰ ทุกคติ อ่านว่า ทุกคะติ สันสกฤตว่า ทูรคตติ (Skt.durgati) บาลีว่า ทูคคตติ (Pali. duggati) ภูมิที่ถือว่าไปเกิดแล้วมีความทุกข์ความลำบาก คดีไม่ดี ทางดำเนินที่ไม่ดีมีความเดือดร้อน ที่ไปเกิดอันชั่ว หรือไปเกิดของผู้ที่ทำการชั่ว แดนกำเนิดที่ไม่ดีมากไปด้วยความทุกข์ บางครั้งเรียกว่า อบาย แบ่งเป็น 4 จำพวก คือ 1. นารกะ (Skt. nāraka) บาลีว่า เนรยิกะ (Pali. nerayika) สัตว์นรก 2. ตีรยัก (skt.tiryak) บาลีว่า ตีรจฉาน (Pali.tiracchāna) สัตว์ทุกประเภทบนโลกที่ไม่ใช่มนุษย์ 3. เปรต (skt. preta) บาลีว่า เปตะ (Pali. peta) ฝัจำพวกหนึ่งมีลักษณะจำเพาะคือหัวโหยงอยู่ตลอด อยู่ได้ด้วยบุญที่ผู้อื่นอุทิศให้เท่านั้น 4. อสูร (Skt. and Pali. asura) ปีศาจจำพวกหนึ่งซึ่งรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว บ้างว่าเป็นยักษ์ ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 575; พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 136-137; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 1043.

¹⁰¹ ตู แปลว่า “ส่วน, แต่” ใช้แสดงถึงเนื้อความที่ตรงกันข้าม, Mhn: Rā. 1.19, 8.

¹⁰² วิบาก (Skt. and Pali. vipāka) หมายถึง ผลแห่งกรรม ผลดีผลร้ายที่เกิดแก่ตน คำว่า วิบาก เป็นคำที่มีความหมายเสมอกันกับคำว่า ผล (Skt. and Pali. phala) มุ่งถึงผลลัพธ์ของกรรมที่ได้กระทำไว้ทางกาย วาจา และใจ แสดงผลลัพธ์ในเมื่อกรรมที่ทำนั้นถึงจุดที่จะแสดงผลออกมาในเชิงปรากฏการณ์อย่างเต็มที่ ผลลัพธ์นี้เกิดได้ทั้งจากกรรมที่ได้ทำในภพนี้และภพก่อน ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 373; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 3594.

อโลภาโมหาทุเวหสาจุ ตชชั กรเมตจรจุม¹⁰³ || 1.20 ||

โลภะ โทษะ โมหะ และกรรมอันเกิดจากอกุศลมูลทั้ง 3 นั้น ชื่อว่า กรรมอันไม่งาม, ส่วน
อโลภะ อโทษะ อโมหะ และกรรมอันเกิดจากอกุศลมูลทั้ง 3 นอกนี้ ชื่อว่ากรรมอันงาม (1.20)

อสุภาต สรวทุษานิ สรวทุคตยส ตถา |

สุภาต สุกตยะ สรวาจะ สรวชนมสุขานิ จ || 1.21 ||

ความทุกข์ทุกอย่าง รวมทั้งทุกดีทุกอย่าง ล้วนเกิดจากอสุภกรรม(กรรมอันไม่งาม)ทั้งสิ้น
เช่นเดียวกัน สุกดีทุกอย่างและความสุขในชีวิตทุกอย่างก็ล้วนเกิดจากสุภกรรม (1.21)

นิวฤตติรสุภาต กฤตสนาต ปรวฤตติส ตุ สุเก สทา |

มนสา กรมณา วาจา ธรโม'ยั ทวีริจะ สมฤตะ || 1.22 ||

การงดเว้นจากกรรมอันไม่งามทุกอย่าง และการปฏิบัติในกรรมอันงามอย่างสม่ำเสมอ
ทั้งทางกาย วาจา และใจ นี้ชื่อว่า ทวีริชธรรม¹⁰⁴ (1.22)

นรกเปตติรยคฺภโย ธรมาทสมาท วิมุจยเต |

นญุ เทเวษุ จาปโนติ¹⁰⁵ สุขศริราชยวิสตราน || 1.23 ||

ธยานาปรมาณารูปโยส ตุ พรหมาทยสุขมศฺนุเต¹⁰⁶ |

อิตยภยทุยธรโม'ยั ผลั จาสย สมาสตะ || 1.24 ||

เพราะธรรมนั้น บุคคลย่อมพ้นจากกำเนิดของสัตว์นรก เปต และสัตว์เดรัจฉาน ทั้งจะ
ได้รับความสุข เกียรติยศ และราชอำนาจกว้างขวางกว่าใคร ๆ ในหมู่มนุษย์และเทวดา ได้รับความสุข

¹⁰³ กรม จ ตจจุม แปลว่า กรรม(ที่เกิดจากอโลภะ อโทษะ และอโมหะ)นั้น ชื่อว่า กรรมอันงาม, Mhn: Rā. 1.20,
8.

¹⁰⁴ คำว่า ทวีริชธรรม (Skt. dvividhadharma) ในคัมภีร์รัตนาวลี หมายถึงหลักธรรม 2 ประการ คือ การไม่ทำ
กรรมชั่วหยาบกล่าวคือกรรมที่ประกอบด้วยโลภะ โทษะ โมหะ และการทำกรรมที่ดีกล่าวคือกรรมที่ประกอบด้วยอโลภะ อโทษะ
อโมหะ ทวีริชธรรมเป็นธรรมสำหรับผู้เริ่มต้นปฏิบัติ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อภยทุยธรรม (Skt. abhayudyadharm) การปฏิบัติ
ทวีริชธรรมนับเป็น “ธรรมภยทุย” การเริ่มต้นปฏิบัติธรรม.

¹⁰⁵ เทเวษุวาปโนติ แปลว่า เขาจะได้รับ (ความสุข..กว่าใคร ๆ ในหมู่มนุษย์) และในหมู่เทวดา, Mhn: Rā. 1.23,
10.

¹⁰⁶ พรหมาทย สุขม แปลว่า ซึ่งความสุข มีความสุขในพรหมเป็นต้น, Mhn: Rā. 1.24, 10.

ของเทวดา มี พรหม เป็นต้นด้วยรูปฌาน¹⁰⁷ 4 อัปปมัญญา¹⁰⁸ 4 และอรุปฌาน¹⁰⁹4 นี้คือ อภยทุย-
ธรรม¹¹⁰และผลของอภยทุยธรรมนั้น โดยสังเขปแล (1.23-24)

โนะเศรยสะ ปุณรุ ธรรมะ สุกุขโม คมภีรทฺรศนะ |

พาลานำ [อโศตรรวตาม]¹¹¹ อุกตสฺ ตฺราสกาโร¹¹² ชิโนะ || 1.25 ||

¹⁰⁷ รูปฌาน (Skt.rūpāvacaradhyāna) บาลีว่า รูปฌาน (Pali. rūpajhāna or rūpāvacarajhāna) ในรัตนาวลี
โคลกที่ 1.24 ปรากฏคำว่า “ธยาน” ซึ่งแปลว่า ฌาน, สมาธิ แต่เพราะมีคำว่า “อรุป” อยู่ในตอนท้ายของศัพท์สมาส ทำให้ต้อง
แปลว่า รูปฌาน เพื่อให้สอดคล้องกับคำว่า “อรุป” ซึ่งหมายถึงอรุปฌาน, คำว่า รูปฌาน หมายถึง ฌานที่มีรูปเป็นอารมณ์ มี 4
ระดับ ตามลักษณะขององค์ฌาน โดยกิเลส (Skt. kleśa, Pali. kilesa) ที่เป็นเครื่องขัดขวางการเกิดขึ้นของรูปฌานคือ นิวรณ์
(Skt. nīvaraṇa, Pali. nivarana) มี 5 ประการ เมื่อนิวรณ์ทั้ง 5 สงบลง ฌานที่ 1 มีองค์ฌาน 5 ประการจะเกิดขึ้นดังนี้คือ 1.
วิตรกก (Skt. vitarka) บาลีว่า วิตกคะ (Pali.vitakka) ความตรึกเกิดขึ้นเมื่อระงับสตายานมิทระ (Skt.styāna-middha) บาลี
ว่า ถีน-มิทระ (Pali. thīna-middha) ความง่วงงุนเชื่องซึม 2. วิจาร (Skt. and Pali. vicāra) ความตรองเกิดขึ้นเมื่อระงับ
วิจิตตา (skt.vicikitsā) บาลีว่า วิจิตตา (Pali.vicikicchā) ความลังเลสงสัย 3. ปริติ (Skt. prīti) บาลีว่า ปิติ (Pali. pīti)
ความอิ่มใจเกิดขึ้นเมื่อระงับพยาบาท (Skt. and Pali. vyāpāda) ความคับแค้นใจมุ่งร้าย 4. สุข (Skt. and Pali. sukha)
เกิดขึ้นเมื่อระงับเอาทตัยะ-เกากฤตยะ (Skt.audhatya-kaukrtya) บาลีว่า อุทธัจจะ กุกุกจะ (Pali. uddhacca-
kukkucca) ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ 5. เอกาครตา (Skt. ekāgratā) บาลีว่า เอกัคคตา (Pali. ekaggatā) ความแน่วแน่เป็น
หนึ่งเดียวของใจเกิดขึ้นเมื่อระงับกามัจฉันทะ (Skt. and Palikāmacchanda) ความยินดีพอใจในกาม เมื่อฌานที่ 1 ละเอียดก็
จะก้าวขึ้นสู่ฌานที่ 2 มีองค์ฌานลดน้อยลงตามความละเอียดของฌาน โดยฌานที่ 2 มีองค์ฌาน 3 ประการคือ 1.ปริติ 2.สุข
3.เอกาครตา ฌานที่ 3 เหลือองค์ฌานอยู่เพียง 2 คือ 1.สุข 2.เอกาครตา ในฌานที่ 4 ปล่อยวางอารมณ์ละเอียดทั้งหมดเหลือองค์
ฌานอยู่เพียงเอกาครตาเท่านั้น ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**,
347-348; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**,
978-979.

¹⁰⁸ อัปปมัญญา สันสกฤตว่า อปรมาณะ (Skt. apramāṇa) บาลีว่า อัปปมัญญา (Pali.appamañhā) ธรรมที่แผ่ไป
ไม่มีประมาณ แผ่ไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างเสมอกัน ไม่จำกัดขอบเขต เป็นที่รู้จักในอีกชื่อหนึ่งคือ พรหมวิหาร (Skt.
and Pali. brahmavihāra) แต่จะเป็นระดับที่สูงกว่าพรหมวิหาร ถ้าเป็นการเจริญไปในบุคคลจำเพาะกลุ่มจะเรียกว่า
พรหมวิหาร ถ้าเจริญไปไม่มีประมาณจะเรียกว่าอัปปมัญญา ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์
ฉบับประมวลศัพท์**, 536; Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of
Buddhism**, 259.

¹⁰⁹ อรุปฌาน (Skt. ārūpyāvacaradhyāna) บาลีว่า อรุปฌาน (Pali. arūpajhāna or arūpāvacarajhāna)
หมายถึง ฌานที่มีอรุปธรรมเป็นอารมณ์ เป็นฌานที่ละเอียดกว่ารูปฌาน ผู้ที่ปฏิบัติถึงระดับนี้จะได้ไปเกิดในอรุปพรหม ดู
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, 519-520.

¹¹⁰ อภยทุยธรรม (Skt. abhayudyadharma) มาจาก อภยทุย (การเริ่มต้น) + ธรรม (ธรรม) หมายถึง ธรรมสำหรับการ
การเริ่มต้น(ปฏิบัติ) ในคัมภีร์รัตนาวลีถึงทวิวิธรรม ดูคำว่า **ทวิวิธรรม**.

¹¹¹ อศฺรุตมตาม แปลว่า (แก่เหล่าชน)ผู้ไร้การสดีรับฟัง, Mhn: Rā. 1.25, 10.

¹¹² ตฺราสกาโร แปลว่า อันกระทำความสะดุ้ง, Mhn: Rā. 1.25, 10.

อีกประการหนึ่ง ไนะเศรยสะ¹¹³ เป็นธรรมละเอียด ที่เห็นได้ด้วยปัญญาอันลึกซึ้ง พระชินเจ้าจึงตรัสว่า เป็นธรรมที่ทำความหวาดหวั่นแก่พวกคนโง่ ผู้ไร้การสดับ (1.25)

นาสมยหํ น ภวิษยามิ น เม'สติ น ภวิษยติ |

อิติ พาลสฺย สํตราสะ ปณฺชิตสฺย ภยภุชเย || 1.26 ||

สำหรับคนโง่ เมื่อพระชินเจ้าตรัสคำว่า เราไม่มีอยู่ และจักไม่มี ของของเราก็ไม่มีอยู่ และจักไม่มี ดังนี้ ความสะดุ้งกลัวจึงเกิดขึ้น, แต่สำหรับบัณฑิต จะหมดสิ้นความกลัว (1.26)

อหํการปรสฺสุเตยํ มมกาโรปสํหิตา |

ปรชา ปฺรชาหิไตกานตฺวาทินาภิตา ขิลา || 1.27 ||

อนึ่ง พระดำรัสว่า หมูสัตว์นี้ เป็นผู้เกิดจากความสำคัญว่าเรา มีความสำคัญว่าของ ๆ เรา เข้ามาประกอบไว้ ดังนี้ พระชินเจ้าผู้มีปกติตรัสสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่หมูสัตว์โดยส่วนเดียวก็ได้ ตรัสไว้ชัดเจนแล้ว (1.27)

อสฺตยหํ มม จาสตีติ มิถโยตฺต ปรมารฺถตะ |

ยถาภูตปริชฺญาณาน น ภวตฺยภุญฺย ตะ || 1.28 ||

ที่จริง ความคิดว่า มีตัวเรา และมีของ ๆ เรา เป็นความเห็นผิด เพราะโดยปรมารถะ¹¹⁴ ความคิดทั้งสองนั้น จะไม่มีเลย หากรู้ชัดตามความเป็นจริง (1.28)

อหํกาโรทฺทวาระ สฺกนธาระ โส'หํกาโร'นฺถโต'รฺถตะ |

พีชํ ยสฺยานฤตํ ตสฺย ปฺรโรหะ สฺตยตะ กุตะ || 1.29 ||

ชั้น¹¹⁵เป็นสิ่งที่ขึ้นจากความสำคัญว่าเรา ก็ความสำคัญว่าเรานั้น โดยความเป็นจริงก็ไม่มีอยู่ ถ้าเมล็ดพันธุ์ของต้นไม้ใดไม่มีอยู่ ต้นอ่อนของต้นไม้ นั้น โดยความเป็นจริงจะหาได้แต่ที่ไหนเล่า (1.29)

¹¹³ ไนะเศรยสะ (Skt. naihsreyasa) มาจาก นิรุ + เศรยส หมายถึง อันยอดเยี่ยมอย่างไม่มีใครเทียบ ในคัมภีร์ รัตนาวลีมักใช้คำนี้คู่กับธรรม ทำหน้าที่เป็นคุณศัพท์ของธรรม ดังนั้นหากแปลตามศัพท์จะแปลได้ว่า ธรรมอันยอดเยี่ยมไม่มีธรรมใดเยี่ยมกว่า โดยตัวคัมภีร์ใช้คำว่า “ไนเศรยสะ” สื่อถึง อมตะธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อการบรรลุ ใช้ในการแสดงถึงคำสอนเนื่องด้วยประติยสมุตปาหะและศูนยตา และสื่อถึง พระนิรวาณ ในกรณีแสดงภาวะของธรรมที่บุคคลได้บรรลุ.

¹¹⁴ ปรมารถะ (Skt. patamārtha) หมายถึง ความจริงแท้ ดูคำว่า ปรมารถสตีตย์.

สกุณฐานสตยาน ทฤษฏีววมหังการะ ปรีหิตเต |

อหังการปฺรหาณาจ จ น ปุณะ สกุณธสัฎฐา || 1.30 ||

บุคคลผู้พิจารณาเห็นชั้นทั้งหลายว่าไม่เป็นจริง ย่อมจะละความสำคัญว่าเราได้ ก็เพราะ
ละความสำคัญว่าเราได้ การเกิดขึ้นแห่งชั้น ก็จะไม่มียก (1.30)

ยถาทรมุปาทาย สวมุขปฺรติพิมพกม |

ทฤษฏยเต นาม ตจฺจใจ¹¹⁶ น กิจฺพิ ตตฺตวเต || 1.31 ||

อหังการส ตถา สกุณฐานูปาทาโยปลภยเต |

น จ กศฺจิตฺ ส ตตฺตเวณ สวมุขปฺรติพิมพวต || 1.32 ||

เพราะยึดถือรูปตามที่ได้เห็น รูปสะท้อนใบหน้าของตน จึงชื่อว่าปรากฏอยู่, ก็รูปสะท้อน
เช่นนี้นั้น แม้อะไร ๆ ที่เป็นของจริงก็ไม่มีอยู่ ฉะนั้น ความสำคัญว่าเราก็นั้น เพราะยึดถือชั้น
จึงถูกยึดมั่น ทั้งที่โดยความเป็นจริง มันไม่ได้เป็นของใคร ๆ เลย เหมือนอย่างเงาสะท้อนใบหน้าของตน
ฉะนั้น (1.31-32)

ยถาทรมนาทาย สวมุขปฺรติพิมพกม |

น ทฤษฏยเต ตถา สกุณฐานนาทายาหิตยปี || 1.33 ||

เช่นเดียวกัน เพราะไม่ยึดถือรูปตามที่ได้เห็น รูปสะท้อนใบหน้าตน ก็ย่อมจะไม่ปรากฏ
ฉะนั้น คำว่าเราก็นั้น เพราะไม่ยึดถือชั้น ก็ย่อมจะไม่มี (1.33)

เอววิธารุทฺตรวณาทฺธรมจฺจุรฺวาทวาน |

¹¹⁵ ชั้น (Skt. skandha) บาลีว่า ชั้นธะ (Pali. khandha) กอง พวก หมวด หมู่ ลำตัว; หมวดหนึ่ง ๆ ของรูปธรรม
และนามธรรม, มวลรวมของสิ่งที่เข้าใจกันว่ามี เป็นหมวดหมู่ที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดในทางพระพุทธศาสนาเมื่อต้องการที่กล่าวถึง
องค์ประกอบของสิ่งที่ยึดถือกันว่าเป็นตัวบุคคล หลังจากทำการจำแนกตัวบุคคลออกเป็น ส่วน ๆ จะพบว่า มี 5 ชั้นคือ 1. รูป
(Skt. and Pali. rūpa) กายหยาบ ร่างเนื้อ 2. เวทนา (Skt. and Pali. vedanā) ความรู้สึกเสวยอารมณ์ 3. สัมชญา (Skt.
saṃjñā) บาลีว่า สัญญา (Pali. saññā) ความจำได้หมายรู้ 4. สัมสการะ (Skt. saṃskāra) บาลีว่า สังขาร (Pali. saṅkhāra)
สิ่งหรือภาวะที่ถูกปรุงแต่ง 5. วิชญาณ (Skt. vijñāna) บาลีว่า วิญญาณ (Pali. viññāna) ความรู้แจ้งอารมณ์ผ่านสัมผัสทั้ง 6 ดู
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 32; and Robert E. Buswell Jr. and
Donald S. Lopez Jr., The Princeton Dictionary of Buddhism, 3049.

¹¹⁶ ตจฺจใจ ตัดบทเป็น ตต-จ-เอว แปลว่า ก็รูปสะท้อนนั้นนั่นแล, Mhn: Rā. 1.31, 14.

อารยานนทะ สวयी ไจว ภิกษุภโย'ภิกษุณมุกตวาน || 1.34 ||

ท่านพระอานนท์¹¹⁷ผู้ประเสริฐ ครั้นดับเนื้อความอันมีอย่างนี้แล้ว ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ก็พร่ำบอกตัวท่านเองและภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ (1.34)

สกุณธคราโห ยาวทสติ ดาวเทวาหมีตยปี |

อหังการะ สติ ปุณะ กรม ชนม ตตะ ปุณะ || 1.35 ||

อีกประการหนึ่ง การยึดถือขั้นนี้ ยังมีอยู่ตราบไต แม้การยึดถือว่าเรายังมีอยู่ตราบนั้นแล เมื่อความสำคัญว่าเรามีอยู่ กรรมก็จะมิขึ้นอีกครั้ง จากนั้น การเกิดใหม่ก็จะมิขึ้นตามมา (1.35)

ตริวรตไมตพนาทยุนตมธย สสารมณฑลล |

อลาตมณฑลปรชย ฎรมตยโนนยเหตุกม || 1.36 ||

วงล้อแห่งสังสาร อันไม่มีเบื้องต้นเบื้องปลายและท่ามกลาง ซึ่งดำรงอยู่ในวิถีทั้งสาม¹¹⁸ ที่เป็นเหตุเนื่องกันและกันนี้ ย่อมหมุนไป ประหนึ่งวงล้อที่ติดไฟ ฉะนั้น (1.36)

สวปโรภยตส ตสย ไตรกาลยโต'ปยปราบติตะ |

อหังการะ กษย ยาดิ ตตะ กรม จ ชนม จ || 1.37 ||

ขณะที่ความสำคัญว่าเรา ของตนเอง ของบุคคลอื่น หรือของสองฝ่ายนั้น ไม่ปรากฏ แม้ทั้งสามกาล¹¹⁹ ความสำคัญว่าเรา ก็ถึงความสิ้นไป จากนั้น กรรมและการเกิดก็สิ้นไปตาม (1.37)

¹¹⁷ พระอานนท์ (Skt. and Pali. ānanda) พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ เป็นโอรสของพระเจ้าอมิตโชนผู้เป็นพระเจ้าอาของเจ้าชายสิทธารถะ (Skt. siddhārtha) บาลีว่า สิธัทถะ (Pali. siddhattha) ท่านเกิดวันเดียวกันกับเจ้าชายสิทธารถะผู้ที่ภายหลังสำเร็จเป็นพระโคตมพุทธเจ้า (Skt. gautama buddha) บาลีว่า พระโคตมพุทธะ (Pali. gotama) หลังจากอุปสมบทท่านพระอานนท์ได้เป็นพุทธอุปัฏฐาก และได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นพหูสูต มีสติ คติ ธิติ ดำรงชีวิตสืบมาจนอายุได้ 120 ปี ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 543-544; Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., The Princeton Dictionary of Buddhism, 183-185.

¹¹⁸ วิถีทั้งสาม มาจากคำสันสกฤตว่า ตริวรตมน (Skt. trivartman) คัมภีร์รัตนาวลีถึงองค์ประกอบ 3 ประการที่ทำให้สังสารวัฏเกิดการหมุนไปต่อเนื่องไม่ขาดสายคือ การยึดถือตัวตน กรรมที่บุคคลกระทำ และการเกิดใหม่ โดยการยึดถือว่าตัวตนมี ของ ๆ ตนมี เป็นจุดเริ่มต้นแรก จากนั้นตัวบุคคลผู้ยึดถือเช่นนั้นจะทำการที่ดีหรือชั่วตามแต่ความยึดถือของตน และตัวกรรมนี้เองเป็นเหตุนำไปเกิดในสุดติบังทุกติบังไม่รู้จบ.

เอวํ เหตุผลโลตปาหํ ปศยํส ตตฺกษยเมว จ |

นาสตีตามสตีตา ใจว โนตี โลกสย ตตฺตวตตะ || 1.38 ||

บุคคลครั้นเห็นการเกิดขึ้นของเหตุและผล และความสิ้นไปแห่งเหตุและผลนั้น ตามความเป็นจริง อย่างนี้แล้ว ย่อมจะไม่ยึดติดภาวะที่โลกไม่มีและมีอยู่ (1.38)

สรวทุชกษยํ ธรรมํ ศฺรุตฺวโวมปรีกษกะ |

สํกมฺปตฺยปรีชญาณาทภยสถานกาตระ¹²⁰ || 1.39 ||

ส่วนบุคคลผู้ไม่พิจารณา ครั้นพึงธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดทุกข์ทั้งปวง เป็นผู้สั่นกลัวต่อสิ่ง ๆ ไม่น่ากลัว ย่อมหวั่นไหว เพราะความไม่รู้จริง (1.39)

น ภวียติ นิรวาณํ สรวเมตฺนํ น เต ภยม |

อุจฺยมาณ อีหาภาวสฺ ตสย เต กิ ภยํกระ || 1.40 ||

เมื่อพวกเขากล่าวว่า สิ่งทั้งปวงนี้ จักไม่มีในพระนิรวาณ ดังนี้ ความกลัวก็ไม่ได้มีแก่พระองค์ โฉนพอคำว่า สิ่งทั้งปวงนั้นไม่มีในโลกนี้ ดังนี้ เป็นสิ่งที่ถูกเรายกขึ้นมา มันจึงกระทำความกลัวให้แก่พระองค์เล่า (1.40)

โมเกษ นาทมา น จ สกนธา โมกษศฺเจทีทฤตะ ปรียะ |

อาตฺมสกนธาปนยํ กิมิโหว ตวาปรียม¹²¹ || 1.41 ||

¹¹⁹ คำว่า ทั้งสามกาล จากคำว่า ไตรกาลยตสฺ (Skt. traikālyatas) คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึง อดีตกาล ช่วงเวลาที่ผ่านพ้นไปแล้ว, ปัจจุบันกาล ช่วงเวลา ณ ขณะนั้น, และอนาคตกาล ช่วงเวลาที่ยังดำเนินมาไม่ถึง. คำว่า ไตรกาลยตสฺ มาจาก ทฺริ + กาล + ย ปัจจัยในตฺทิต สำเร็จรูปเป็น ไตรกาลย แปลว่า สิ่งที่ตั้งอยู่ในกาลทั้งสาม จากนั้นนำคำว่า ไตรกาลย มาประกอบกับ ตสฺ ซึ่งเป็นปัจจัยตฺทิต สำเร็จรูปเป็น ไตรกาลยตสฺ คำนี้หากแปลตรงตัวตามหลักไวยากรณ์จะแปลว่า จำเดิมแต่ความสำคัญว่าเราซึ่งดำรงอยู่ในการทั้งสาม ดังนั้นเพื่อไม่ให้เนื้อความของโคลกดูเยิ่นเย้อเกินไป เพราะมี ตสฺ ปัจจัยตฺทิตถึงสามตัว จึงออกศัพท์ว่า “ขณะที่” เพียงหนึ่งครั้งแล้วแปลอมความไปเสียทั้งหมด.

¹²⁰ สฺตรสยตฺยปรีชญาณาทภยสถานกาตระ แปลว่า เขา(ผู้ไม่พิจารณา)ผู้สั่นกลัวธรรมอันเป็นฐานะที่ไม่น่ากลัว ย่อมสั่นสะท้านเพราะไม่พิจารณาให้ชัด, Mhn: Rā. 1.39, 16.

¹²¹ น เต ปรียม แปลว่า ไม่เป็นที่รักของพระองค์, Mhn: Rā. 1.41, 18.

ในโมกษะ(ที่พระองค์เชื่อว่ามีอยู่) ไม่มีทั้งอัตตา ไม่มีทั้งขันธ ถ้าหากโมกษะอันเช่นนี้
ยังเป็นที่ชอบใจแก่พระองค์ไซ้ เพราะเหตุไร การนำออกจากอัตตาและขันธในโลกนี้ จึงเป็นที่ไม่ชอบ
ใจของพระองค์เล่า (1.41)

น จาภาโวปี นิรวาณํ กุต เอว ตสย¹²² ภาวตา |

ภาวาภาวปรัมรศกษโย นิรวาณมฺยเต || 1.42 ||

พระนิรวาณ แม้จะเป็นความไม่มีก็ไม่ใช่ ความมีอยู่ของภาวะที่ไม่มีนั้นจะมีแต่ที่ไหนเล่า
นิรวาณถูกกล่าวว่าเป็นสิ่งที่พ้นไปจากความเกี่ยวเนื่องกับความมีและความไม่มี (1.42)

สมาसान นาสติตาทฤษฏีเ ผลํ นาสติตี กรรมณะ¹²³ |

อปฺนุยาปายีเก โจชา มิถยาทฤษฏีริติ สมฺฤตา || 1.43 ||

ความเห็นว่าคุณไม่มี โดยสังเขปว่า ผลของกรรมไม่มี ดังนี้ นี้เป็นคุณชาติอันไม่ใช่บุญ
และเป็นทางแห่งอบาย¹²⁴ ซึ่งบัณฑิตรู้กันว่า มิถยาทฤษฏี (1.43)

สมาสาทสฺติตาทฤษฏีเ ผลํ จาสฺติตี กรรมณาม |

ปฺนุยา สฺคฺตนิชยนทา สมฺยคฺทฤษฏีริติ สมฺฤตา || 1.44 ||

ส่วน ความเห็นว่าคุณมีอยู่ โดยสังเขปว่า ผลของกรรมมีอยู่ ดังนี้ เป็นคุณชาติอันเป็น
บุญ และเป็นทางดำเนินไปสู่สุคติ ซึ่งบัณฑิตรู้กันว่า สัมยคทฤษฏี (1.44)

ชญาเน¹²⁵นาสฺตยสฺติตาसानเตะ ปาปฺปฺนุยวฺยติกรรมะ |

¹²² เอวาสย ตตฺบพเป็น เอว-อสย แปลว่า (ความมีอยู่)ของสภาวะที่ไม่มีนั้นนั่นแล(จะมีได้แต่ที่ไหน), Mhn: Rā. 1.42, 18.

¹²³ กรรมณาม แปลว่า ผลของกรรมทั้งหลายไม่มี, Mhn: Rā.1.43, 18.

¹²⁴ อบาย (Skt. and Pali. apāya) มาจาก อป (ปราศ, หลีก, ลั่น) + อาย (เจริญ) หมายถึง สิ่ง, ที่, หรือภูมิที่ปราศจากความเจริญ เป็นคำที่มีความหมายพ้องกันกับคำว่า ทฺคฺติ, วินิปาต (Skt. and Pali vinipāta) มาจาก วิ (วิเศษ) + นิ(ลง) + ปตฺ ธาตุในความตก หมายถึง ภูมิเป็นที่เสื่อมลงอย่างพิเศษ แดนเป็นที่ตกไปพินาศย่อยยับ, และนรก (Skt. naraka) มาจาก น (ไม่) + ร อาคม + อก ตฺทิตฺปฺรตฺยะ หมายถึง ภูมิที่ไม่ใช่ที่อยู่ (เพราะเต็มไปด้วยความทุกข์) หรือมาจาก นร (สัตว์, คน) + อก (ความทุกข์) + อ ตฺทิตฺปฺรตฺยะ หมายถึง ภูมิที่เหล่าสัตว์มีความทุกข์ (Pali. niraya) มาจาก นิ (ไม่มี) + ร อาคม + (อย) ความเจริญ แปลว่า ไม่มี ความเจริญ ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., The Princeton Dictionary of Buddhism, 253.

ทุรคเตะ สุกเตศุ จาสมาค ส โมกษะ สทภีรุจยเต || 1.45 ||

ในเพราะความรู้ทั่วโดยชอบ การก้าวข้ามบาปและบุญก็ย่อมมีขึ้นได้ จากการหยุดนาสติตาทฤษฎีและอัสติตาทฤษฎี การพ้นจากสุคติ¹²⁶ ทุคติและจากทั้งสองนั้น สัตบุรุษทั้งหลาย¹²⁷ เรียกว่า โมกษะ (ความหลุดพ้น) (1.45)

สเหตุมุทย์ ปศยณฺ นาสติตามติวรุตเต |

อสติตามปิ โนไปติ นิโรธํ สห เหตุนา || 1.46 ||

บุคคลเมื่อเห็นการเกิดขึ้นอันเป็นไปพร้อมกับเหตุ ก็จะข้ามพ้นความเห็นว่ามี ทั้งเมื่อเห็นความดับอันเป็นไปพร้อมกับเหตุ ก็จะไม่ดำเนินไปสู่ความเห็นว่ามีอยู่ (1.46)

ปราคชาตะ สหชาตศจ เหตุรเหตุโก'รุตตะ¹²⁸ |

ปรชยุปเตรปรตีตตวาทุตตเตศุใจว ตตตวตะ || 1.47 ||

เหตุที่เกิดขึ้นก่อนผล หรือพร้อม กับผล โดยความเป็นจริง ก็ไม่นับเป็นเหตุ เพราะโดยจริงแท้ เหตุจะปรากฏจากสิ่งที่ล่วงพ้นไปก่อนแล้วและสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นเท่านั้น (1.47)

¹²⁵ ชูญานาน แปลยนรูปมาจาก ชูญานาต ด้วยด้วยนาจสนธิ เพราะมี น ตามมาด้านหลังพยัญชนะ ต แปลว่า เพราะความรู้, Mhn: Rā.1.45, 18.

¹²⁶ สุคติ (Skt. and Pali. sugati) แปลว่า ดำเนินไปดี มักใช้ในการกล่าวถึงภพภูมิฝ่ายดี ในกามธาตุ (Skt. kāmādhātu) บาลีว่า กามภพ หรือกามาวจร (Pali. kāmabhava or kāmāvacara) ได้แก่ ภูมิแห่งสวรรค์และมนุษย์, รูปธาตุ (Skt. rūpadhātu) บาลีว่า รูปภพ (Pali. rūpabhava) ภูมิแห่งพวกพรหม, และอรุปรธาตุ (Skt. arūpyadhātu) บาลีว่า ออรุปรภพ (Pali. arūpabhava) ภูมิของอรุปรพรหม ออรุปรภพนี้บ้างว่าเป็นทุคติ เพราะเกิดจากตัณหาติดยึดสิ่งที่ไม่มียุติ ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 276-277, and 3185-3186.

¹²⁷ สัตบุรุษ (Skt. satpuruṣa) บาลีว่า สัปปริสะ (Pali. sappurisa) ในตัวโคลกใช้คำว่า สทภิส เกิดจากการแจกรูปจากคำว่า สต ตามวิภक्तिที่ 3 ฝ่ายพหู คำว่า สต นี้เมื่อมีการแจกวิภक्तिที่ 3 และใช้ในโคลกนิยมแปลว่า สัตบุรุษ พบในบาลีมีการนำมาใช้เหมือนกันคือ สทภิ (ดู ที.ปา. (บาลี), 11/171 /192.) แปลว่า อันสัตบุรุษทั้งหลาย, คำว่า สัตบุรุษ หมายถึง คฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาในพระศาสนา ผู้ไปร่วมกิจกรรมทางกุศล ผู้รักษาศีล ฟังธรรม และปฏิบัติธรรม คนผู้ฉลาดในการพิจารณาถึงคุณและโทษของสิ่งที่ทำ แล้วเลือกทำแต่ความดี ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึงบุคคลผู้เข้าใจถึงประตียสมุตปาตและศูนยตาอย่างชัดเจน ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, 432-433; and Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 1052.

¹²⁸ เหตุราเหตุโก'รุตตะ ตตตวตะเป็น เหตุส-อาเหตุกส-อรุตตส แปลว่า เหตุ (ที่เกิดขึ้นก่อนผล หรือพร้อม กับผล) โดยความเป็นจริง ก็ไม่นับเป็นเหตุ, Mhn: Rā. 1.47, 20. อาเหตุกส เป็นคำศัพท์ซึ่งมีสมาสเป็นภายใน สมาส น + เหตุ เป็น อเหตุ และ อเหตุ + อก ตัทธิตปรัตตะ สำเร็จรูปเป็น อาเหตุก.

อสมิน สตีท ภาติ ทิระเม หุสว ยถา สติ |

ตสโยตปาทาทุเทตีท ทีโปตปาทาทุ ยถา ปรภา || 1.48 ||

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็ย่อมมี เหมือนอย่างเมื่อมียวาก็ย่อมมีสัน เพราะสิ่งนั้นเกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิด
เหมือนอย่างว่า เพราะประทีปเกิดขึ้น แสงสว่างก็เกิดขึ้น (1.48)

หุสเว'สติ ปุณรทึรขน์ น ภาติ สุวภาวตะ¹²⁹ |

ปรทีปสยาปยุตปาทาต ปรภายา อปยส์ภว || 1.49 ||

แต่โดยภาวะของตัวมันเอง เมื่อเป็นของสัน ก็เป็นของยาวไม่ได้อีก เมื่อประทีปไม่ได้
เกิดขึ้น แม้แสงสว่างจะมีขึ้นเองก็ไม่ได้ (1.49)

เอว เเหตุผลโตปาท ทฤษฏา โนไปติ นาสตักยม¹³⁰ |

อภยเปตยาสย โลกสย ยาถาภูตย ปรปญจขม || 1.50 ||

เพราะเห็นการเกิดขึ้นแห่งเหตุและผลโดยประการอย่างนี้แล้ว บุคคลย่อมจะไม่เข้าไป
สู่ความเห็นว่ามี ทั้งย่อมจะยอมรับความจริงตามที่เป็น อันเกิดขึ้นในความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอื่น
ของโลกนั้น (1.50)

นิโรธ จ ปรปญโจตถ¹³¹ ยาถาภูตยาทุปากตะ |

โนปยาศยสตีตา ตสมานมุจยเต'ทวยนิศรีตะ || 1.51 ||

อนึ่ง บุคคลผู้เข้าถึงนิโรธอันตั้งขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอื่น จากความจริงตามที่
เป็น ย่อมจะไม่เข้าไปติดความเห็นว่ามีอยู่ เพราะเหตุนี้ ผู้ไม่ติดอยู่ในทวิภูมิตั้งสองนี้ บัณฑิตจึงเรียกว่า
ผู้เที่ยงต่อพระนิรวาณ (1.51)

ทุราทาโลกิต ฐปมาสนไนร ทฤษฏยเต สมุฏม |

¹²⁹ ภาตยสุวภาวตะ ตตบทเป็น ภาติ-อสุวภาวตะ แปลว่า (เมื่อเป็นของสัน ของยาวก็ไม่มี เพราะไม่มีสภาวะของตัวมัน
เอง หมายถึง ไม่มีสภาวะของความยาว เพราะมันสั้นไปแล้ว, Mhn: Rā. 1.49, 20.

¹³⁰ นาสตักยม แปลว่า สู่ความเห็นว่ามี, Mhn: Rā. 1.50, 20.

¹³¹ จาปรปญโจตถ ตตบทเป็น จ-อปรปญโจตถ (น+ปรปญจ+อุท+สธา ธาตุ+ต) แปลว่า ที่ตั้งขึ้นจากความไม่
เปลี่ยนแปลง, Mhn: Rā. 1.51, 22.

มรีจิริ ยทิ วาริ สยาทาสนโนะ กิ น ทฤษยเต || 1.52 ||

รูปที่ปรากฏแต่ที่ไกล อันพวกคนที่อยู่ใกล้ย่อมเห็นชัด ถ้าหากพยับแดด¹³²พืงเป็นน้ำจริง
ไซร์ ทำไมพวกคนที่อยู่ใกล้จึงมองไม่เห็นเล่า (1.52)

ทฤษฏิตริ ยถาภูโต โลโก'ยิ ทฤษยเต ตถา |

น ทฤษยเต ตทาสนโนรมิตโต มรีจิวต || 1.53 ||

อนึ่ง โลกตามที่เป็นอยู่นี้ ผู้ที่อยู่ไกลย่อมเห็นได้ ผู้ที่อยู่ใกล้โลก¹³³นั้นกลับไม่เห็น เปรียบ
เหมือน พยับแดด อันไม่มีจริง คนอยู่ไกลมองเห็น พออยู่ใกล้กลับไม่เห็นฉะนั้น (1.53)

[มรีจิส โทยสทฤษยติ ยถา นามโก น] จารตตะ |

สกันธาสตถาตมสทฤษยติ นาทมาโน นาปี เต'รตตะ || 1.54 ||

พยับแดด เป็นสิ่งที่ดูเหมือนน้ำ แต่ไม่ใช่ น้ำ และไม่ใช่ของจริง ฉันทิ ชันธทั้งหลายก็
เช่นนั้น ถึงดูคล้ายตัวตน แต่ก็ไม่ได้เป็นตัวตน และไม่ได้มีจริง (1.54)

มรีจิริ โทยมิตยเตทิตติ มตวาคโต'ตร สน |

ยทิ นาสตีติ ตตโตยิ คฤทณียานมุตม เอว สะ || 1.55 ||

บุคคลครั้งคิดว่า “พยับแดดนั่นคือน้ำ” แล้วเดินไปใกล้ที่นั่น หากเขายังคิดว่า “น้ำ
หายไป”อีกไซร์ เพราะการที่เขายังยึดถือว่ามีน้ำในที่นั้น เขาจึงเป็นคนโง่แท้ (1.55)

มรีจิปรมิ โลกเมวมสตีติ คฤทตตะ |

นาสตีติ จาปี โม'โฮ'ยิ สติ โม'เห น มุจยเต || 1.56 ||

เพราะยึดถือโลกอันเปรียบเหมือนพยับแดดนั่นแล้วว่ามีอยู่ บ้าง ว่า ไม่มีอยู่บ้าง บุคคลนี้
ย่อมเป็นผู้มีโมหะ เมื่อมีโมหะ เขาย่อมจะไม่หลุดพ้นไปได้ (1.56)

¹³² พยับแดด หมายถึง เงาแดด, แสงแดดกล้าที่ปรากฏในระยะไกลเป็นระยิบระยับลงตา ทำให้เห็นเป็นน้ำเป็นต้น ดู
ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 804.

¹³³ จากเนื้อความว่า “ผู้ที่อยู่ไกลย่อมเห็นได้ ผู้ที่อยู่ใกล้โลกกลับไม่เห็น” คำว่า “ไกล” ในที่นี้มุ่งถึง การบรรลุธรรมคลาย
ความยึดถือในโลก เพราะการไม่ยึดถือทำให้มองโลกได้ชัด และเพราะไม่ได้ปรุงแต่งจึงเห็นโลกตามความเป็นจริง ส่วนคำว่า “ใกล้”
มุ่งถึงการยึดถือว่า “โลกมี” อันเกิดจากอภิปิณฑลที่ประกอบเข้ากับความคิดทำให้เกิดการปรุงแต่ง ในคัมภีร์รัตนาวลีการรับรู้และ
ความคิดที่ปรุงแต่งผ่านอภิปิณฑล ล้วนไม่ใช่ความจริง ทั้งเป็นเหตุก่อให้เกิดโทษ.

นาสติโก ทุรคตี ยาติ สุกคตี ยาติ จาสติกะ |

ยถาภูตปริชญานาน โมกษมทวยนิคริตะ || 1.57 ||

บุคคลผู้ยึดถือว่ากรรมไม่มี ย่อมจะไปสู่ทุกคติ และบุคคลผู้ยึดถือว่ากรรมมี ย่อมดำเนินไปสู่สุคติ เพราะรู้ทั่วตามที่ เป็น โมกษะย่อมจะมีแก่ผู้พ้นจากความยึดถือทั้งสองนั้น (1.57)

อนิจจน นาสติตาสติเตเว ยถาภูตปริชญา |

นาสติตา ลภเต โมหต กสมาน น ลภเต'สติตาม || 1.58 ||

บุคคลผู้ไม่ปรารถนาความเป็นผู้มีความเห็นว่ามีและมีความเห็นว่ามีอยู่ด้วยความรู้ทั่วตามที่ เป็น ก็ยังได้ความเห็นว่า“ไม่มี”จากโมหะ โฉนจะไม่ได้ความเห็นว่า“มี”จากโมหะเล่า (1.58)

สยาทสติทุชณาทสย นาสติตา กชปิยเต'รุตตะ |

นาสติตาทุชณาเทว¹³⁴กสมานนากชปิยเต'สติตา || 1.59 ||

โดยแท้จริง เป็นไปได้ที่ เพราะกำจัดความเห็นว่ามี ความเห็นว่ามีของเขาก็ย่อมจะถูกทำลายไปด้วย และเพราะกำจัดความเห็นว่ามีนั้นแล เหตุไฉน ความเห็นว่ามีจึงจะไม่ถูกทำลายไปเล่า (1.59)

น ปติชญา น จริต น จิตต โโพธินิศรยาต |

นาสติกตเว'รุตโต เยชา กถ เต นาสติกาะ สมฤตาะ || 1.60 ||

ชนเหล่าใด ไม่มีปัญญา¹³⁵ ไม่มีจริต¹³⁶ ไม่มีจิต¹³⁷ เพราะอาศัยการตรัสรู้ในความเห็นว่ามี ไม่อย่างแท้จริง ชนเหล่านั้นจะถูกนับว่าเป็นผู้มีความเห็นว่ามีได้อย่างไร (1.60)

¹³⁴ เอว, Mhn: Rā. 1.59, 24.

¹³⁵ ปติชญา (Skt. pratijñā) บาลีว่า ปญญา (Pali. paññā) การให้คำมั่น, การแสดงความยืนยัน, ให้การยอมรับ, การให้คำมั่นสัญญาหรือการแสดงยืนยันโดยถือเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือความสุจริตใจเป็นที่ตั้ง ในทางปรัชญามุ่งถึงการยืนยันแนวคิดทางปรัชญาของตน หลักปรัชญาอารยมิกะของท่านนาคารชุนเป็นหลักปรัชญาที่ไม่จำเป็นต้องรักษาปัญญา เพราะท่านนาคารชุนถือว่าหลักปรัชญาของท่านไม่ใช่แนวความคิด ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 195; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 694; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., The Princeton Dictionary of Buddhism, 2459.

¹³⁶ จริต (Skt. and Pali. carita) ความประพฤติ, พันนิสัยหรือพื้นเพทางจิตใจที่หนักไปทางด้านใดด้านหนึ่ง แตกต่างกันไป จำแนกเป็น 6 ตามจริยา 6 ในการเจริญกรรมฐานท่านแนะนำให้เลือกกรรมฐานให้เหมาะหรือเข้ากับจริต โดย

โลกไม่แตกสลาย ไม่พังย่อยยับ และไม่คงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง ๆ อันที่จริง โลกคืออาตมันที่อยู่เหนือกาลทั้งสาม (คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต) จะมีแต่ที่ไหนเล่า (1.63)

ทวยโรรปยาคติคตี ปุสสุติศจ¹⁴¹ น ตตตวตะ |

โลกนिरวณโยส ตสมาท วิเศษะ ก อิวารุตะ || 1.64 ||

โดยความเป็นเช่นนั้น การมา การไป และการออกไป จากโลกและพระนิรวณทั้งสอง ก็ไม่มีอยู่ ดังนั้น โลกกับพระนิรวณจะต่างอะไรกัน เพราะแท้จริงโลกก็เหมือนนิรวณและนิรวณก็เหมือนโลก¹⁴² (1.64)

สุติเตรภาวาทุทโย นิโรธศจ น ตตตวตะ |

อุทิตศจ สุติตศเจติ นิรุทศจ กุโต'รุตะ || 1.65 ||

โดยความเป็นจริง เพราะไม่มีการดำรงอยู่ การเกิดขึ้นและการดับไปจึงมีไม่ได้ เมื่อเป็นอย่างนี้ สิ่งที่เกิดขึ้น ที่ดำรงอยู่ และที่ดับไป ตามความจริง จะมีแต่ที่ไหน (1.65)

กถมกษณิกิ ภวาระ ปริณามะ สทา ยทิ |

นาสติ เจต ปริณามะ สยาทนุยถาตุว กุโต'รุตะ || 1.66 ||

ภาวะที่ไม่ดำรงอยู่เพียงชั่วขณะ (ที่ดำรงอยู่ถาวร) จะมีได้อย่างไรถ้ามีการแปรเปลี่ยนไปเสียตลอดเวลา และถ้าการแปรเปลี่ยนไม่มี โดยที่แท้ ความเป็นอย่างอื่นไปจะพึงมีได้แต่ที่ไหนเล่า (1.66)

เอกเทเศ กุชยาท วา สยาต กษณิกิ สรวโต'ปี วา |

ไวชมยानุปลทเชศจ ทวิธาปะเขตทุกติมต || 1.67 ||

สิ่งที่ดำรงอยู่เพียงชั่วขณะ พึงมีจากความเสื่อมในส่วนหนึ่ง หรือแม้จากความเสื่อมโดยสิ้นเชิง, แต่เพราะทั้งสองประการไม่เข้าถึงความต่างกัน สิ่งที่ดำรงอยู่ชั่วขณะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ (1.67)

¹⁴¹ ยต สุติตศจ แปลว่า เพราะ(การมา การไป จากโลกและนิรวณ) รวมถึงการดำรงอยู่ (โดยเนื้อแท้ ก็ไม่มี), Mhn: Rā. 1.64, 26.

¹⁴² คำว่า อิวารุตะ ในโคลงหากแปลตรงตัวจะแปลว่า โดยเนื้อแท้ก็เหมือนกัน แต่แปลเสริมเข้ามาว่า เพราะแท้จริงโลกก็เหมือนนิรวณและนิรวณก็เหมือนโลก เพื่อให้เกิดความชัดเจนของเนื้อความ.

กษณิกะ สรวรณภาเวต กุตะ กาจิต ปุราณตา |

สโรรยาทกษณิกะ จาปี กุตะ กาจิต ปุราณตา || 1.68 ||

เมื่อไม่มีภาวะโดยทุกประการอันเป็นไปชั่วขณะ ความเสื่อมจะมีแต่ที่ไหน ทั้งเมื่อมีภาวะอันไม่เป็นไปชั่วขณะ เพราะเป็นสิ่งคงที่ ความเสื่อมอะไร ๆ จะมีแต่ที่ไหนได้ (1.68)

ยถานโต'สติ กษณสโยมาทิม มธย¹⁴³จ กลปยตาม |

ตฺรยาตมกตฺวาต กษณสโยวํ น โลกสฺย กษณํ สฺถิตึะ || 1.69 ||

ที่สุดแห่งสิ่งที่ดำรงอยู่เพียงชั่วขณะ มีอยู่ฉับใด เบื้องต้นและท่ามกลางของมัน บัณฑิตก็พึงเห็นว่ามี ฉะนั้น ก็เพราะสิ่งที่ดำรงอยู่ชั่วขณะประกอบเข้าในกาลทั้งสามอย่างนี้ การที่โลกซึ่งดำรงอยู่ชั่วขณะ จะเป็นของถาวรจึงเป็นไปไม่ได้ (1.69)

อาทิมธฺยวสานานิ จินฺตฺยานิ กษณฺวต ปุณฺะ |

อาทิมธฺยวสานตฺวํ น สฺวตฺะ ปฺรโต'ปิ วา || 1.70 ||

บัณฑิตพึงพิจารณาเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด เหมือนอย่างพิจารณาสิ่งที่ดำรงอยู่ชั่วขณะเถิด (เมื่อนั้น จะพบว่า) ความเป็นเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ทั้งจากตนและจากบุคคลอื่น ก็ไม่มี (1.70)

โนโกเนกปฺรเทศฺตฺวาน นวปฺรเทศฺตฺจ กศฺจน |

วิโนกมฺปิ นานะโก นาสฺติตฺตฺวมฺปิ จาสฺติตาม || 1.71 ||

เพราะมีส่วนอื่นหลายส่วน ส่วนเดียวจึงไม่มี และก็ไม่ได้มีส่วนอื่นอีกในที่ไหน ๆ ทั้งเว้นส่วนเดียวแล้ว ส่วนอื่นหลายส่วนก็มิได้มีอีก ก็เพราะเว้นจากความยึดถือว่ามี ความยึดถือว่ามีก็จะมีไม่ได้ (1.71)

วินาศาท ปฺรติปฺกษาท วา สฺยาทสฺติตฺตฺวสฺย นาสฺติตา |

วินาศะ ปฺรติปฺโกษ วา กถํ สฺยาทสฺตยสํภฺวต || 1.72 ||

¹⁴³ อาทิมธฺย ตັตฺบทเป็น อาทิมธฺย เป็นคำสมาส แปลว่า เบื้องต้นและท่ามกลาง, **Mhn: Rā. 1.69, 28.**

ความไม่มีของสิ่งที่มีอยู่ พึงมีได้จากความพินาศ¹⁴⁴หรือสิ่งที่เป็นข้าศึก อีกประการหนึ่ง เพราะไม่มีสิ่งที่มีอยู่ ความพินาศและข้าศึกจะพึงมีได้อย่างไรเล่า (1.72)

นิรฤเตส เตน โลกสย โนไปตยุนตวมรฤตเต |

อนตวานิติ โลกศจ ปฤษฏส ตูษณิ ชิโน'ภวต || 1.73 ||

เพราะเหตุนั้น โดยแท้จริง การที่โลกจะเสื่อมไปเพราะพระนิรวาณ จึงเกิดขึ้นไม่ได้เลย ทั้งพระชินเจ้าพุทธทรงถามว่าโลกมีที่สุตหรือไม่ ดังนี้ ก็เป็นผู้หนึ่ง (1.73)

สรวชญ อิติ สรวชโย พุโธส เตเนว คมยเต |

เยเนตทธรรมคามภีรย โนวาจาภาชเน โลเก¹⁴⁵ || 1.74 ||

พระสัพพัญญู¹⁴⁶ ถูกผู้รู้ทั้งหลายยอมรับว่า เป็นพระผู้รู้สิ่งทั้งปวง ก็ด้วยเหตุที่พระองค์ไม่ทรงตรัสพระธรรมมีความลึกซึ้งตามธรรมดานั้น ในชาวโลกผู้ไม่ควรที่จะรับ (1.74)

อิติ โนะเศรยโส ธโร คมภีโร นิชปรีครหะ |

อนาลย อิติ โปรกตะ สัพพุโธส ตตวทริศิกะ || 1.75 ||

เพราะเหตุอย่างนี้ โนะเศรยสธรรม อันลึกซึ้ง อันกิเลสไม่กำหนดจับ พระสัพพัญญูทั้งหลาย ผู้ทรงเห็นชัดตามความเป็นจริง จึงทรงเรียกว่า เป็นธรรมอันไม่มีความอาลัย (1.75)

¹⁴⁴ พินาศ (skt.vināśa) บาลีว่า วินาส (Pali. vināsa) มาจาก วิ บทหน้า นศ ธาตุ ลงในอรรถแห่งความสูญเสีย หมายถึง ความสูญเสียอย่างถึงที่สุด ความย่อยยับดับสูญ การพลาดโอกาส ดู John M. Denton, **A Sanskrit Dictionary. A concise sanskrit dictionary of words from principal traditional scriptures, major philosophical works, and historical texts**, 756.

¹⁴⁵ ชเน แปลว่า ในชาวโลก ศัพท์เดิมคือ ชน (Skt. And Pali. Jana) ตามรากศัพท์แปลว่า สัตว์เกิด หมายถึง สัตว์โลก ชาวโลก มนุษย์ หรือ สิ่งมีชีวิต, Mhn: Rā. 1.74, 30.

¹⁴⁶ สรวชญะ (Skt.sarvajña or sarvajñatā) บาลีว่า สัพพัญญู (Pali. sabbañña) หมายถึง ผู้รู้สิ่งทั้งปวง, ความรู้สิ่งทั้งปวง ใช้แสดงในสองลักษณะ คือ ลักษณะของตัวบุคคล และลักษณะของสภาวธรรม ในลักษณะของตัวบุคคลจะหมายถึง พระพุทธเจ้าผู้รู้แจ้งธรรมทั้งปวงโดยชอบ ส่วนในลักษณะของสภาวธรรมจะหมายถึง การรู้ภูมิธรรมทั้งหมดอย่างบริสุทธิ์ และชัดแจ้งผ่านอารยสัจ 4 (Skt. catvāryāryasatyāni) บาลีว่า อริยสัจ 4 (Pali. cattāri ariyasaccāni) ทั้งในทางบวก และทางลบ โดยทางบวกจะเป็นรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นแล้วนำมาแสดงแก่สาวก (Skt. śrāvaka) บาลีว่า สาวก (pali. sāvaka) ส่วนทางลบจะเป็นในส่วนของความฉลาดในอุบาย (Skt. And Pali. upāya) เป็นเครื่องกำจัดกิเลส แยกแยะ รูป ชั้น ๓ และ นาม ชั้น ๓ ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2871-2871.

อสมาทนาลยาท¹⁴⁷ ธรรมาท อลยาภิรตา ชนาะ |

อสตินาสตุยวติกรานตา ภีตา นศยนตยเมธสะ || 1.76 ||

อนึ่ง คนทั้งหลาย ผู้ยินดีอยู่แล้วในความเสื่อมและความตาย ผู้กระทำไว้อย่างยิ่งในความ ยึดถือว่ามีและความยึดถือว่าไม่มี ผู้ฉลาดกลัว ย่อมจะพินาศจากธรรมนั้นอันไม่มีความอาลัย เพราะไม่มีปัญญา (1.76)

เต นชฎา นาศยนตยนยานภยสถานภีระวะ |

ตถา กुरु ยถา ราชาน นชฎุ น วิปรณาศยเส || 1.77 ||

ชนเหล่านั้นผู้กลัวต่อฐานะ¹⁴⁸อันไม่น่ากลัวพินาศแล้ว และยอมยั้งผู้อื่นให้พินาศด้วยแล ดูกรพระราชา ขอพระองค์จงกระทำโดยประการที่พระองค์จะไม่ถูกพวกคนที่พินาศแล้วทำให้พินาศไป ด้วยเถิด (1.77)

จบปริเฉทที่ 1 (เฉพาะส่วนที่ยังมีโคลกสันสกฤตเพียงเท่านี้)

ปริเฉทที่ 1 รัตนาวลี(ส่วนที่ไม่ปรากฏโคลกสันสกฤต)

ดูกรมหาบพิตร อย่าให้พระองค์ต้องถูกทำให้พินาศเลย อาตมภาพจะอธิบายให้สอดคล้อง กับพระคัมภีร์ อันถูกต้องและยอดเยี่ยม อันไม่หยั่งลงสู่ที่สุดทั้งสอง (1.78)

นี่คือความหมายที่ลึกซึ้งของพระคัมภีร์ พ้นไปจากอกุศลกรรมและกุศลกรรม ที่คน ลัทธิ¹⁴⁹อื่นและแม้พวกเราเองบางคน ไม่ได้รับรู้ถึงมัน เพราะพวกเขากลัวการไม่ได้ดำรงอยู่ (1.79)

¹⁴⁷ ตสมาทนาลยาท ตัดบทเป็น ตสมาท-อนาลยาต แปลว่า (จากธรรม)อันไม่มีอาลัยนั้น, Mhn: Rā. 1.74, 32. อนาลยะ (Skt and Pali. anālaya) หมายถึง พระนิรวาณ, ธรรมอันไม่มีอาลัย ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งแสดงถึงการบรรลุนุยตา โดยปรมาณะโดยเห็นเห็นว่าโลกและนิพพานไม่ต่างกันโดยความเป็นศูนย์ตา ตรงข้ามกับอาลยะ (Skt and Pali. ālaya) หมายถึงธรรมเป็นที่อาศัย มุ่งถึงการมีอยู่เชิงสภาวะของทุกสิ่ง พร้อมชี้ว่าการยึดถือการมีอยู่เชิงสภาวะของทุกสิ่งเป็นเหตุให้พัวพัน อยู่ในโลกไม่รู้จบ.

¹⁴⁸ สถานะ หรือ ฐานะ ในที่นี้หมายถึง ธรรมขั้นสูงสุด (ปรมาณธรรม) และ ความว่างคือศูนย์ตา เนื่องด้วยคัมภีร์ ต้องการแสดงว่า ส่วนมากเมื่อมนุษย์ที่มีความยึดถือว่า “มีตัวตน” ได้ยินว่า “ตัวตนไม่มีอยู่” พวกเขา มักจะเกิดความกลัว เพราะกลัวจะเสียสิ่งที่ตัวเองยึดถือ.

¹⁴⁹ ลัทธิ (Skt.Labdhi) บาลีว่า ลัทธิ (Pali. laddhi) หมายถึง คติความเชื่อถือ ความคิดเห็น และหลักการที่มีผู้นิยม นับถือ และปฏิบัติตามสืบเนื่องกันมา คำว่า “คนลัทธิอื่น” หมายถึง คนที่อยู่ต่างคติความเชื่อกัน ในที่นี้หมายถึงเอาทุกคติความเชื่อที่ไม่ใช่คติความเชื่อในพระพุทธศาสนา ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1049.

ร่างกายไม่ใช่ทั้งดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งไม่ใช่การรวมพวกมันทั้งหมดเข้าด้วยกัน คนอื่นไหนจะมีอะไรต่างไปจากนี้เล่า (1.80)

เหมือนอย่างว่า ตัวบุคคล ไม่ได้มีอยู่จริง เพราะว่าเป็นเพียงการประกอบขึ้นมาของธาตุ¹⁵⁰ทั้ง 6 อีกทั้งแต่ละธาตุ ก็ไม่ได้เป็นของจริง เนื่องจากเป็นสิ่งทีเพียงประกอบขึ้นมา (1.81)

การรวมกันของสิ่งที่ประกอบขึ้นมา ไม่ได้เป็นตัวตน ทั้งสิ่งเหล่านั้นก็ไม่ได้ดำรงอยู่ในสิ่งที่เป็นตัวตนเลย ทั้งไม่มีตัวตนอยู่ในสิ่งเหล่านั้น แต่ว่า พ้นจากสิ่งที่ประกอบเหล่านั้นไปแล้ว ตัวตนก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ทั้งตัวตน และการรวมกันของสิ่งที่ประกอบขึ้นมา นั้น ไม่ได้เจอกันเหมือนไฟกับเชื้อเพลิงด้วยเหตุนี้ สิ่งที่เป็นตัวตนจะดำรงอยู่ได้อย่างไร (1.82)

เหมือนอย่างเช่น ธาตุทั้งสามอย่างอื่น ไม่ใช่ธาตุดิน ทั้งพวกมันก็ไม่ได้มีอยู่ในธาตุดิน ทั้งธาตุดินก็ไม่ได้อยู่ในพวกมัน แต่เว้นจากพวกมัน ธาตุดินก็ดำรงอยู่ไม่ได้ แต่ละธาตุก็เหมือนกัน ต้องอาศัยธาตุอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ ธาตุทั้งหลาย โดยแท้แล้วก็เหมือนตัวตน คือไม่ได้มีอยู่จริง (1.83)

ดิน น้ำ ไฟ และลม แต่ละอย่างโดยเนื้อแท้ก็ไม่ได้มีอยู่จริง เพราะแต่อย่างจะดำรงอยู่ไม่ได้เลยหากขาดจากธาตุทั้งสามอย่างอื่น และหากขาดไปเพียงธาตุเดียว ธาตุทั้งสามอย่างอื่นก็ดำรงอยู่ไม่ได้เช่นเดียวกัน (1.84)

ถ้าหากแต่ละธาตุ ดำรงอยู่ไม่ได้หากปราศจากธาตุอื่นอีกสามประการ และธาตุอื่นอีกสามประการก็ดำรงอยู่ไม่ได้หากขาดไปแม้ธาตุใดธาตุหนึ่ง อีกทั้งพวกมันแต่ละธาตุก็ไม่มีการดำรงอยู่ตามความเป็นจริง เช่นนั้น พวกมันจะเกิดขึ้นในฐานะขององค์ประกอบได้อย่างไร (1.85)

อีกประการหนึ่ง ถ้าแต่ละธาตุดำรงอยู่โดยตัวของมันเองไซ้ เพราะเหตุไร ไฟจึงเกิดขึ้นเองไม่ได้หากปราศจากน้ำมัน เช่นเดียวกัน น้ำก็มิได้หากขาดการเชื่อมประสาน ลมก็มิได้หากขาดการเคลื่อนไหว และดินก็มิได้หากขาดความแข็งแกร่งต่าง (1.86)

¹⁵⁰ ธาตุ (Skt. and Pali. dhātu) สิ่งทีถือว่าเป็นส่วนสำคัญทีประกอบกันเป็นร่างของสิ่งทั้งหลาย โดยทั่วไปเชื่อว่ามี 4 ธาตุ คือ ธาตุดินมีลักษณะแข็ง, ธาตุน้ำมีลักษณะเอิบอาบซึมซาบ, ธาตุลมมีลักษณะเคลื่อนไหว, และ ธาตุไฟมีลักษณะร้อนอบอูน แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่ามีชีวิตเพิ่มอีก 2 ธาตุ คือ ธาตุอากาศที่มีลักษณะว่าง และธาตุวิญญาณที่เป็นเป็นตัวรู้รวมเป็นธาตุ 6 อีกนัยหนึ่ง ธาตุมี 18 ประการแบ่งเป็น อินทริยธาตุ 6 (Skt. indriyadhātu) บาลีว่า อินทริยธาตุ (Pali. indariyadhātu) อาลัมพนธาตุ 6 (Skt. ālambanadhātu) บาลีว่า อารัมมณธาตุ (Skt. ārammaṇadhātu) และวิญญาณธาตุ 6 (Skt. vijñānadhātu) บาลีว่า วิญญาณธาตุ (Pali. viññānadhātu) ถ้าว่าโดยทางวิทยาศาสตร์ ธาตุคือสารเนื้อเดียวล้วนซึ่งประกอบไปด้วยบรรดาอะตอมที่มีโปรตอนจำนวนเดียวกันในนิวเคลียส ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 153; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 970.

ถ้าคุณอ้างว่า มีเพียงแคไฟเท่านั้นที่ยอมรับกันว่า เกิดขึ้นจากน้ำมันไซรั หากเป็นตามที่ คุณพูด เช่นนั้นแล้ว ธาตุ 3 อย่างอื่นสามารถเกิดขึ้นเองได้อย่างไรเล่า มันไม่สมเหตุผลเลยที่ สามธาตุ เหล่านี้จะไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น (1.87)

อนึ่ง ถ้าธาตุเหล่านี้แต่ละธาตุดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง พวกมันจะสามารถอยู่ร่วมกันได้ อย่างไรเล่า และหากพวกมันแต่ละธาตุไม่ได้ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง พวกมันสามารถอยู่ร่วมกันได้ อย่างไร (1.88)

หากว่า แต่ละธาตุไม่ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง เช่นนั้น เมื่อไรก็ตามที่สิ่งหนึ่งดำรงอยู่ สามธาตุที่เหลือก็ย่อมจะปรากฏ อีกประการหนึ่ง หากว่า ไม่มีการผสมกัน ธาตุเหล่านี้ก็ไม่สามารถ ที่จะดำรงอยู่ในที่เดียวกันได้ และถ้ามีการผสมกันแล้ว พวกมันก็จะไม่สามารถที่จะดำรงอยู่ด้วยตัว ของพวกมันเอง (1.89)

ธาตุที่ไม่ได้แม้จะดำรงอยู่ด้วยตัวของพวกมันเอง จะสามารถมีลักษณะตามธรรมชาติได้ อย่างไรเล่า ทั้งเมื่อผสมกัน แม้ธาตุหนึ่งก็ไม่สามารถที่จะควบคุมธาตุอื่นได้ เพราะว่า มันไม่สามารถ ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง ด้วยเหตุดังนี้ ลักษณะของธาตุเหล่านี้จึงถูกกำหนดตามคุณสมบัติของตัวมัน เอง (1.90)

วิธีการนี้ยังใช้ได้กับสี กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัสได้ รวมไปถึง สิ่งที่รับรู้ด้วยตาคืออภิปา สติ และรูปที่ปรากฏชัด กระทั่งแม้อภิปา กรรม และการเกิด (1.91) ผู้กระทำ วัตถุที่ถูกทำ และกิริยา ที่ทำ จำนวน การผสมผสาน เหตุ และผล เวลาไม่ว่ายาวหรือสั้น การกำหนด และสิ่งที่ถูกกำหนด อื่น ๆ ก็ใช้วิธีการจำแนกเช่นเดียวกัน (1.92)

พระพุทธองค์ทรงระบุไว้ว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม สั้น ยาว หยาบ ละเอียด กุศล อกุศลอื่นใดก็ ตาม, ทุกอย่างนั้นจะหยุดลงในตระหนักรู้ขั้นสูงสุด (1.93)

เพราะว่า ธาตุดิน น้ำ ไฟ และลม ไม่สามารถที่จะหาพบสถานที่สำหรับอยู่ในสิ่งที่ไม่ สามารถหยั่งรู้ได้ ไม่มีขอบเขต และมีความอิสระในตนอย่างเต็มที่ (1.94) ความสั้น ยาว ละเอียด หยาบ กุศล อกุศล แม้กระทั่งนาม และรูป¹⁵¹ ทุกอย่าง จะหยุดลงในการตระหนักรู้ (1.95)

¹⁵¹ นามรูป (Skt. and Pali. nāmarūpa) หมายถึง นามธรรม และรูปธรรม นามธรรมหมายถึงสิ่งที่ไม่รูปร่าง คือรูปร่างไม่ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่รู้ได้ด้วยใจ ได้แก่ เวทนา สัมชญา สัมสการ และวิชญาณ รูปธรรมหมายถึง สิ่งที่มีรูปร่างที่เป็นรูป ได้แก่ รูปขั้นทั้งหมด (ดูคำว่า ขั้น, จิตและวัตถุ, ความคิดและกายเนื้อ, ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธ

ด้วยว่า ทุกสิ่งที่ปรากฏจากการตระหนักรู้ก่อนหน้านี้ทั้งหมด มาจากการไม่ตระหนักรู้ตามความเป็นจริง แต่ภายหลัง ทุกสิ่งก็จะหยุดลงด้วยการตระหนักรู้เช่นเดียวกัน เพราะบุคคลรู้ตามที่เป็นจริง (1.96)

มันได้ถูกบันทึกไว้ว่า สิ่งมีชีวิตและลักษณะของสิ่งมีชีวิตทุกอย่างดำรงอยู่เพื่อจุดประกายของความตระหนักรู้ และทุกสิ่งทุกอย่างจะสงบระงับดับไป เมื่อถูกเผา(พิจารณา) ด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอย่างแยบคาย (1.97)

ความจริงเท่านั้น มักได้มาหลังจากใคร่ครวญสิ่งที่เข้าใจผิดไปเพราะความไม่รู้จริง ก็เมื่อไม่พบสิ่งที่มีอยู่ แล้วสิ่งที่ไม่จะมีจะมีได้อย่างไร (1.98)

ก็เพราะว่า มันเป็นเพียงการไม่มีรูป ทั้งการไม่มี ก็เป็นเพียงสิ่งที่กำหนดขึ้นมาหากปราศจากธาตุ จะมีรูปร่างได้อย่างไรเล่า ดังนั้น นามล้วน ๆ จึงดำรงอยู่ไม่ได้เลย (1.99)

บุคคลจึงควรพิจารณาให้แยบคายถึงความรู้สึก การแยกแยะ ปัจจัยที่สำคัญ และความตระหนักรู้ โดยประการที่ตนจะสามารถพิจารณาเห็นทั้งธาตุและตนเอง เช่นนี้ ธาตุทั้ง 6 จึงจะกลายเป็นตัวตนไปได้ (1.100)

รัตนาวลี ปริเฉทที่ 1 ชื่อว่า อภยุททยไนเรศเรยโสปเทศ จบแล้ว

รัตนาวลี ปริเฉทที่ 2 ชื่อว่า มิศรก¹⁵²

กทลี ปาฏิตา ยทวนนิเศษาวยโวะ สห |

น กิจิต ปุรุชส ตทวดต ปาฏิตะ สห ธาตุภีชะ || 2.1 ||

สรวรรมา อนาตมาน อิตยโต ภาชิต ชีไนชะ |

ธาตุษฎัก จ ไตะ สรวุ นิรณิตต ตจจ นารถตะ || 2.2 ||

ศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 161-162; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 2096.

¹⁵² มิศรก (misraka) ความเจือกัน บทนี้จะว่าด้วยหลักธรรมที่สัมพันธ์มาจากบทแรกและเจือด้วยประเด็นอื่น ๆ.

ต้นกล้วยที่ถูกบุคคลฉีกทำลายไปพร้อมกับองค์ประกอบทั้งหลาย ย่อมไม่มีอะไรเหลือ (ให้
รู้ว่าเป็นกล้วย) ฉนั้นใด คนที่ถูกทำลายไปพร้อมกับธาตุทั้งหลาย ก็ย่อมไม่มีอะไร ๆ เหลือฉนั้นนั้น,
เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ พระชินเจ้าทรงตรัสพระดำรัสว่า ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา¹⁵³ ดังนี้ และด้วย
พระดำรัสตามที่กล่าวมานั้น สิ่งทั้งปวงที่ประกอบด้วยธาตุ 6 นั้น ก็เป็นอันถูกระบุลงไ้ว่า ไม่มีอยู่
โดยปรมาวระ (2.1-2)

โนวมาตมา น จานาตมา ยาถาภูตเยน ลภยเต |

อาตมานาตมกถเต ทฤษฏี ววาราสมาน มหามุนี || 2.3 ||

ด้วยประการอย่างนี้ ความเห็นว่ามีตนและและความเห็นว่ามีตน บุคคลจึงไม่ได้มาด้วย
ความรู้ตามที่เป็นจริง เหตุฉนั้น พระผู้จอมมุนี¹⁵⁴ จึงทรงห้ามความเห็นที่ถูกสร้างมาจากความเห็นว่ามี
ตนและความเห็นว่ามีตน (2.3)

ทฤษฏศรุตาทย์ มุนินา น สตยํ น มลโษทิตม |

ปักษาทธิ ปฤติปักษะ สยาทภยํ ตจจ นารถะ || 2.4 ||

อติ สตยานถตาทิต โลโก'ยํ ปรมาวระ |

อสมาทเว จ ตตตเวเน โนไปตยสตี จ นาสตี จ || 2.5 ||

สิ่งที่มาจากการเห็นและการได้ยิน พระมุนีไม่ได้ทรงแสดงว่า เป็นจริง หรือว่า เป็นเท็จ
เลย ด้วยว่า ฝ่ายที่ตรงกันข้ามทั้งเกิดขึ้นได้ในเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งเกิด แต่ทั้งสองฝ่ายนั้น โดยความเป็นจริง
ก็ไม่ได้มีอยู่, ฉนั้น โดยอรรถอย่างสูงสุด โลกนี้ จึงเป็นสิ่งที่พ้นไปจากความจริงและความเท็จ ก็โดยแท้
ที่จริง จากเนื้อความข้างต้นนั้น พระมุนีก็ไม่ได้ระบุเลยวว่า ตนมีอยู่ หรือไม่มีอยู่ (2.4-5)

ยจโจวํ สรวธา เนติ สรวชยุส ตต กถ วเทต |

सानตमितยถวานนตํ ทวยํ วาทวยเมว วา || 2.6 ||

¹⁵³อนัตตา ดูคำว่า อนาตมัน.

¹⁵⁴ มหามุนี, จอมมุนี (Skt. and. Pali. mahāmuni) เป็นหนึ่งในพระนามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในมันตระตอน
หนึ่งว่า โอม มุนิ มุนิ มหามุนี ศากยมุนิ สวาหา (Skt. om muni muni mahāmuni śākyamuni svāhā) แปลว่า โอม
พระศากยมุนี ผู้รู้ ผู้หนึ่ง(ไม่หวั่นไหวต่อกิเลส) ผู้เป็นจอมมุนี สวาหะ ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr.,
The Princeton Dictionary of Buddhism, 1858.

หากมีคำถามว่า พระสัพพัญญูครั้งทรงรู้สิ่งที่ปรากฏว่า ไม่มีอยู่ ในที่ทั้งปวงอย่างนี้แล้ว พึงตรัสได้อย่างไรว่า สิ่งนั้นมีที่สุดหรือว่าไม่มีที่สุด ว่าเป็นไปกับด้วยสิ่งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุดทั้งสอง หรือว่า ไม่เป็นไปกับด้วยที่สุดและไม่มีที่สุดทั้งสอง (2.6)

อสัขเยยา คตา พุทธาสตโทษยนตยถ สำปรตาะ |

โกฏยครศศจ สตตวานตสเตภยส ไตรกาลยโซ มตะ || 2.7 ||

ตอบว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งล่วงไปแล้ว ล่วงไปอยู่ และที่จะมีต่อไปในอนาคต มีจำนวนอันนับประมาณไม่ได้ (ดังนั้น) การเกิดขึ้นในกาลทั้งสามทั้งในเบื้องปลายและเบื้องต้นของสัตว์ทั้งหลาย บัณฑิตจะรู้ได้ จากพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นเท่านั้น (2.7)

วฤทธิเหตुरु น โลกสย กษยสตรีกาลยสัภวะ |

สรุขญเณน กถิ ตสย ปุรวานโตวยาภตตะ กตตะ || 2.8 ||

ความเสื่อมของโลก อันมีความมีความเกิดขึ้นเป็นเหตุ ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับกาลทั้งสาม เบื้องต้นและที่สุดของโลกนั้น พระสัพพัญญูทรงกระทำให้เป็นสิ่งที่ไม่ต่างกันได้อย่างไร (2.8)

เอตต ตู ธรรมคามภีรยั ยต ตท คุหยั ปถกคชนเ |

มาโยปมตวั โลกสย พุทธานำ ศาสนามฤตม || 2.9 ||

ก็ นี่เป็นความลึกซึ้งแห่งพระธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ลึกสำหรับคนทั่วไป ด้วยว่า คำสอนที่ว่า โลกเป็นเหมือนมายา¹⁵⁵ เป็นอมตะคำสอน ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (2.9)

มายาคชสย ทฤศเยต ยถา ชนมานต เอว จ |

น จ กศจิต ส ตตตเวณ ชนมานตศไจว วิทยเต || 2.10 ||

มาโยปมสย โลกสย ตถา ชนมานต เอว จ |

¹⁵⁵ มายา (Skt. and Pali. māyā) หมายถึง ไม่จริงไม่แท้ เล่ห์กล การลวงหลอก อีกนัยหนึ่ง คำว่า มายา เป็นคำนิยามของสิ่งที่ปรากฏขึ้นผ่านการรับรู้ ก่อให้เกิดความเข้าใจว่าจริงหรือไม่จริงตามระบบการนึกคิด ทั้งที่ความจริงเป็นเพียงสภาวะที่เกิดและดับไป ไม่มีลักษณะจำเพาะตน การเข้าใจว่ามีในสิ่งที่ไม่มีจึงถูกนับว่าเป็นมายา ดู John M. Denton, *A Sanskrit Dictionary. A concise sanskrit dictionary of words from principal traditional scriptures, major philosophical works, and historical texts*, 306.

ทฤศยเต ปรมารเถน น จ ชนมานุต เอว จ || 2.11 ||

การเกิดและการตายของช้างที่เป็นมายาบุคคลก็ยังมีมองเห็นได้ ทั้งที่การเกิดและการตายนั้น บุคคลก็ไม่ได้รู้ตามความเป็นจริงฉันใด การเกิดและการดับของโลกอันเป็นมายาก็ฉันนั้น แม้บุคคลจะมองเห็นได้ แต่โดยความเป็นจริงอย่างที่สุด การเกิดและการดับของโลกมันก็ไม่ได้อยู่ (2.10-11)

ยถา มายาคโซ ไนติ กุตศจิทฺยาติ น กฺวจิตฺ |

จิตตโมหนมาตฺรตฺวาหุ ภาวตฺเวน น ติษฐติ || 2.12 ||

ตถา มาโยปโม โลโก ไนติ ยาติ น กุตฺรจิตฺ |

จิตตโมหนมาตฺรตฺวาหุ ภาวตฺเวน น ติษฐติ || 2.13 ||

ช้างที่เป็นมายา ไม่มีได้มาจากที่ไหนและไม่ได้ไปในที่ไหน ทั้งไม่ได้ดำรงอยู่ เพราะเป็นสิ่งที่มีได้ จากเหตุเพียงความหลงแห่งจิต ฉันทใด โลกที่เป็นมายา ก็ไม่ได้มา และไม่ได้ไปในที่ไหน ทั้งไม่ได้ดำรงอยู่ เพราะเป็นสิ่งที่มีได้ จากเหตุเพียงความหลงแห่งจิต ฉันทนั้น (2.12-13)

ไตรกาลยวฺยติวฺฤตฺตาทฺตมา โลก เอวํ นุ โภจฺรตฺตะ |

โย'สฺติ นาสฺตยถวาปี สฺยาทฺนยตฺร วฺยวหารตฺตะ || 2.14 ||

เมื่อเป็นอย่างนั้น โดยเนื้อแท้ อะไรหนอแล คือโลกที่มีตนเป็นไปล่วงเลยกาลทั้งสามที่ซึ่งยังมีอยู่ ไม่มี หรือแม้ที่พึงมีในที่อื่น ตามความเป็นจริง (2.14)

จตุษฺปรการมิตฺยสฺมาตฺ สานโต'นนโต ทวโย'ทวฺยะ |

พฺพุธเนน เห'ไตรนาณยสฺมาทฺยมวฺยาภฺฤตฺตะ กฤตฺตะ || 2.15 ||

จากเหตุอันไม่ใช่จากเหตุอื่นเลย พระพุทธรองค์ จึงทรงแสดงโลกนี้ อันเปลี่ยนแปลงไม่ได้ว่ามี 4 ประการ คือ สิ่งที่มีที่สุด สิ่งที่ไม่มีที่สุด สิ่งที่เป็นคู่ และสิ่งที่ไม่เป็นคู่ (2.15)

ศรีราศฺจฺจิตา ตาวตฺ สฺถูลา ปฺรตฺยภฺษโคจฺรา |

สฺตตฺ ทฤศฺยมานาปี ยทา จิตฺเต น ติษฐติ || 2.16 ||

ตราบเท่าที่จิตไม่ตั้งมั่น ร่างกายแม้ที่บุคคลดูแลอยู่เนื่อง ๆ ก็เป็นของไม่สะอาด เป็นของหยาบ และมีความประพตฺติซัดส่าย (2.16)

ตทาทิสูกษโม คมกีระ สทฐโร'ยมนาลยะ |

อปรตยกษะ กถ จิตเต สุขเนาตริษยติ || 2.17 ||

ดังนั้น พระสัทธรรมนี้ ซึ่งมีขณะอันดียิ่ง ลึกซึ้ง ไม่มีความอาลัยคือกิเลส และไม่ปรากฏชัด
ในจิต บุคคลจะบรรลุโดยง่ายได้อย่างไร (2.17)

สัพฺพยาสมาน นินฺวฤตฺโต'ภูทฐรมํ เทศยิตฺตํ มุนีชะ |

ทฺรชญาณมตिकाมีการยาท ชญาตวา ธรรมิมํ ชโนชะ || 2.18 ||

จริงอยู่ พระมุนีเจ้า ครั้นตรัสรู้แล้ว หวังจะแสดงธรรมที่ยังไม่ปรากฏ ตระหนักถึงธรรมนี้
ว่า เป็นธรรมอันชนทั้งหลายรู้ได้โดยยาก เหตุมีความลึกซึ้งอย่างยิ่ง ก็ทรงคลายความหวังที่จะแสดง
ธรรมนั้น (2.18)

วินาศยติ ทฺรชญาโต ฐโร'ยมวิปศฺยติ |

นาสติตาทฤษฏิสฺมเล ยสมาทสมินนิมชติ || 2.19 ||

ธรรมที่บุคคลรู้ได้โดยยากนี้ ย่อมจะยังบุคคลผู้ที่ไม่รู้แจ้งชัดให้พินาศ เหตุเพราะจมลงใน
มลทินคือความเห็นว่สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่นั้นแล (2.19)

อปโร'ปยสย ทฺรชญานานมฺรุชะ ปณฺทิตมานิกะ |

ปรดิเกชปวิณฺฆาตมา ยาทยวีจิมโรมุชะ || 2.20 ||

คนไม่ฉลาดบางคน เป็นผู้สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต เหตุไม่รู้ชัดธรรมนั้น เขานั้นเป็นผู้มีตน
ถูกตนทำลายแล้วตามปกติ ย่อมมุ่งหน้าลงไปสู่นรก (2.20)

ทฺรภุกฺเตน ยถานเนน วินาศมธิกจจติ |

สุภุกฺเตนายุราโรคฺยํ พลํ เสชยานิ จาศฺนุเต || 2.21 ||

ทฺรชญาเตน ตถาเนน วินาศมธิกจจติ |

สมยคฺชญาเตนาตฺร¹⁵⁶ สุขํ โปธิ จาปโนตยนฺตตราม || 2.22 ||

¹⁵⁶ สมยคฺชญาเตน ตฺ แปลว่า แต่เพราะธรรมที่ถูกรู้โดยชอบ, Mhn: Rā. 2.22, 48.

เพราะอาหารที่บริโภคไม่ดี บุคคลย่อมจะถึงความพินาศ และเพราะอาหารที่บริโภคดี บุคคลย่อมจะเพลิดเพลินกะความมีอายุ ความไม่มีโรค ความมีกำลัง และความสุขฉันทใจ เพราะธรรมนั้นที่ถูกรู้แบบผิด บุคคลก็ย่อมจะถึงความพินาศ และเพราะธรรมที่ถูกรู้โดยชอบ บุคคลย่อมจะเพลิดเพลินกะความสุข และปัญญาเครื่องตรัสรู้อันยอดเยี่ยม ในอรรถภาพนั้น ฉะนั้น (2.21-22)

ตสมาทตฺร ปฺรติเกษฺปิ ทฤษฏี ตยฺกตฺวา จ นาสุติกิม |

สมยคฺชฎานปรี ยตฺนํ กุรุ สุวฺวารุถสิทฺทเย || 2.23 ||

เพราะเหตุนี้ ขอพระองค์พึงละการปฏิเสธในธรรมนั้น และความเห็นอันเป็นไปข้างฝ่ายที่ไม่มีอยู่ พึงทำความพยายามอันมีความรู้โดยชอบเป็นไปในเบื้องหน้า เพื่อความสำเร็จประโยชน์ทุกอย่างเถิด (2.23)

ธรมสฺยาสยาปรีชฎานาททหฺกาโร'นฺวฺรุตเต |

ตตะ ศุภาคุภํ กรม ตโต ชนม ศุภาคุภม || 2.24 ||

เพราะไม่รู้ชัดซึ่งธรรมนั้น ความสำคัญว่าเรา ก็ย่อมจะติดตามพระองค์ไป จากนั้น กรรมทั้งที่ดีและไม่ดีก็ย่อมจะตามมา ต่อจากกรรมที่ดีและไม่ดีนั้น การเกิดอันเป็นภูมิที่ดีและไม่ดีก็ย่อมจะติดตามมา (2.24)

ตสมาทฺยวทวิชฎาโต ธฺรโม'หฺการศานตะ |

ทานศีลภษมาธฺรเม ตาวทาทรวาน ภว || 2.25 ||

เพราะเหตุนี้ トラบใดที่ธรรมอันระงับความเห็นที่เรา ยังไม่ถูกพระองค์รู้ชัด ขอพระองค์จงเป็นผู้มีความใส่ใจ ในธรรมคือทาน¹⁵⁷ ศีล¹⁵⁸ และขันติ¹⁵⁹ トラบนั้นเถิด (2.25)

¹⁵⁷ ทาน (Skt. and Pali dāna) การให้, ยกมอบแก่ผู้อื่น, ให้ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้เพื่อประโยชน์แก่เขา, สละให้ปันสิ่งของ ๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น; สิ่งที่ให้, ทรัพย์สินสิ่งของที่มอบให้หรือแจกออกไป; ทานเป็นคุณธรรมที่นายกองประการหนึ่ง นับว่าเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญของผู้ครองเรือน เพราะเห็นสาเหตุให้ผู้ประพฤติดลยความยึดถือยินดีในทรัพย์สิน และสิ่งที่สำคัญกันว่าเป็นของตนซึ่งนำไปสู่การบวชเป็นภิกษุ เป็นหนึ่งในหน้าที่ของพุทธบริษัทที่พึงทำเพื่ออนุเคราะห์สงฆ์ รวมถึงเป็นเหตุให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีอันได้แก่สวรรค์ชั้นกามาวจร ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, 128; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 814-815.

¹⁵⁸ ศีล (Skt. śīla) บาลีว่า สील (Pali. sīla) ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษาศกตตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ, ข้อ

ธรรมปุรวาณิ การยาณิ ธรรมชยานิ ปารถิว |

สาธยณ ธรรมนิชฐานิ เนห นามุตฺร สีทติ || 2.26 ||

ดูกรพระราชอาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน บุคคลผู้ที่ยังกรรมที่มีธรรมเป็นเบื้องต้น กรรมที่มีธรรมเป็นท่ามกลาง และกรรมที่มีธรรมเป็นที่สุดที่บุคคลพึงกระทำให้สำเร็จอยู่ ย่อมไม่เดือดร้อนทั้งในโลกนี้และในโลกอื่น (2.26)

ธรรมาต กิริต๊ะ สุขํ ใจว เนห ภิฐ น มุมฺรชต๊ะ |

ปรโลกสุขุ¹⁶⁰ สฺมิตฺ ตสมมาท ธรรม สทา ภาช || 2.27 ||

เพราะธรรม เขาย่อมจะมีเกียรติและความสุข ไม่มีความกลัว ทั้งในปัจจุบันนี้และในเวลาใกล้ตาย มีความสุขในโลกอื่นอย่างแพร่หลาย เพราะเหตุนั้น ขอพระองค์จงบูชาธรรมในกาลทุกเมื่อเถิด (2.27)

ธรรม เอว ปรา นิติร ธรรมาลโลกิ'นุรชยเต |

รณชิตเน หิ โลเกน เนห นามุตฺร วณฺจยเต || 2.28 ||

ธรรมนั้นแล เป็นข้อกำหนดอย่างสูงสุด เพราะธรรม โลกจึงถูกสัตว์ตามยินดีอยู่ได้ ด้วยว่าธรรมย่อมไม่ถูกโลกที่สัตว์ยินดีหลงหลอก ทั้งในกาลนี้ ทั้งในกาลไหน ๆ (2.28)

อธฺรเมณ ตุ ยา นิติส ตยา โลโก'ปรชยเต |

โลกาปรณชนาจใจว เนห นามุตฺร นนฺทติ || 2.29 ||

ปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ; การปฏิบัติที่มีจุดมุ่งหมายคือการรักษากายและวาจาให้บริสุทธิ์ เป็นหนึ่งในหลักปฏิบัติที่มีชื่อว่า ตรีกสิกขา (Skt.triśikṣā) บาลีว่า ติลิกขา (Pali. tisikkhā) ในภาษาไทยรู้จักกันในชื่อว่า ไตรสิกขา หมายถึงข้อที่ควรศึกษา 3 ประการ โดยเป็นคุณธรรมข้อแรกในตรีกสิกขา จากนั้นจึงเป็น สมาธิ (Skt. and Pali. samādhi) และปรัชญา (Skt.prajñā) บาลีว่า ปัญญา (Pali. paññā) ตามลำดับ และนับเข้าในปารมิตาข้อที่ 2 จากปารมิตาทั้ง 6 ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 392; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 3024-3025.

¹⁵⁹ กษมะ (Skt.kṣama) บาลีว่า ขันติ (Pali. khanti) ความอดทน คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ, ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายที่ตั้งงาม ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 32.

¹⁶⁰ ปรโลก สุขุ, Mhn: Rā. 2.27, 50.

ส่วนข้อกำหนดใดมีขึ้นโดยธรรม เพราะข้อกำหนดนั้น โลกจึงไม่ถูกยึดอยู่ และเพราะ
ไม่ยึดในโลกนั้นแล สัตว์โลกจึงไม่ยึดทั้งในกาลนี้และในกาลไหน ๆ (2.29)

ปราติสธานปรา กษฎา ทุคติปทุตติะ |

อนรวิทยา ทุชฺชปรชฺฌนรวิทยา กถํ กถตา || 2.30 ||

ทำไม ความรู้ที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ซึ่งมีการหลอกลวงผู้อื่นเป็นไปในเบื้องหน้า
อันทราม อันเป็นทางดำเนินไปสู่ทุกติ พวกคนโง่จึงคิดว่า เป็นความรู้ที่ประกอบด้วยประโยชน์เล่า
(2.30)

ปราติสธานปโร นิติมาน กถมรุตตะ |

เยน ชนมสหสฺสราณิ พหุญยาตไมว วญฺจยเต || 2.31 ||

อนึ่ง คนผู้มีปัญญา โดยเนื้อแท้ จะเป็นผู้มีการหลอกลวงผู้อื่นเป็นไปในเบื้องหน้า อันเป็น
เหตุให้ตนถูกลวงหลอกลงหลายพันชาติ ได้อย่างไรเล่า (2.31)

ริโปปรियมนวิจฺจนฺ โทษาสฺ ตยกตฺวา คุณานํ ศฺรย |

สฺวหิตฺวาปติเรวม ตู¹⁶¹ ริโปศฺจาปยปรียํ ภเวต || 2.32 ||

ถ้าพระองค์ บรรณาความไม่สบายใจสำหรับศัตรู ฟังละสิ่งที่มีโทษแล้ว ระลึกถึงแต่สิ่ง
เป็นประโยชน์เถิด ด้วยว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ การได้รับสิ่งที่เป็นประโยชน์ตน พร้อมกับกับความไม่สบายใจ
ของศัตรู จึงจะพึงมีได้ (2.32)

ทาเนน ปริยวทเยน หิตเณการจฺจรยยา |

เอภีราจฺร โลกสฺย ธรรมสฺสโยว จ สํศฺรหม || 2.33 ||

ขอพระองค์จงทำการสงเคราะห์โลกและธรรม ด้วยองค์คุณเหล่านี้คือ ทาน ปิยวาจา¹⁶²
หิตจริยา¹⁶³ และเอกัตถจริยา¹⁶⁴เถิด (2.33)

¹⁶¹ เต , Mhn: Rā. 2.32, 52.

¹⁶² ปริยวาทะ (Skt.priyavadya) บาลีว่า ปิยวาจา หรือ เปยวัทตะ (Pali. piyavācā or peyyavajja) วาจาเป็นที่รัก, พูดจาน่ารัก, น่านิยมนับถือ, วาจาที่น่ารัก, วาจาที่กล่าวด้วยจิตด้วยจิตเมตตา, คำที่พูดด้วยความรักความปรารถนาดี เช่น คำพูดสุภาพอ่อนโยน คำแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 242.

วิศาล ษณตยยก สตย ราชญา ยถา ทถตม |

ตไถวาทตมปเยชามวิทวาสกร¹⁶⁵ปรม || 2.34 ||

คำสัตย์ที่หนักแน่นเพียงคำเดียวของพระราชา ยังทำความวางใจให้เกิดขึ้นได้ฉันใด แม้คำอันไม่เป็นจริง ของพระราชาเหล่านั้นก็ฉันนั้นนั่นแล เป็นคำอันสร้างคำอันไม่น่าไว้วางใจอย่างยิ่ง (2.34)

นาวิสวาทตตย [สตตเว] โอทคตมรตตะ¹⁶⁶ |

ปไรกานตหิต สตยมhitตวานมฤเชตรต || 2.35 ||

โดยความจริงแท้แล้ว คำที่ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งซึ่งถูกสร้างขึ้นมาจากจิตใจที่ดี ยังไม่นับว่าเป็นคำสัตย์ คำที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยส่วนเดียวถึงจะเป็นคำสัตย์ คำอื่นนอกนี้ ล้วนเป็นคำเท็จ เพราะเป็นคำที่ไม่มีประโยชน์ (2.35)

โทษาน ปรจฉาทยตยอกส ตยาโค ราชญา ยโถชชวละ |

ตถา การปณมปเยชา คุณสรวสวฆาตกม || 2.36 ||

การเสียสละอย่างเผื่องใสเพียงครั้งเดียว ยังช่วยปกปิดโทษทั้งหลายของพระราชาได้ ฉันใด แม้ความตระหนี่ที่ฉันนั้น เพียงครั้งเดียว ก็เป็นสิ่งที่ทำลายคุณทั้งหมดของพระราชาเหล่านั้น (2.36)

อุปศานตสย คามกรีย คามกรียาท เคารวี ปรม |

เคารวาท ทิปติราชญา จ ตสมาทูปศม ภาช || 2.37 ||

¹⁶³ หิตจรรยา (Skt. hitacaryā) บาลีว่า หิตจริยา (Pali.hitacariyā) มาจาก “หิต” ประโยชน์เกื้อกูล, ความเกื้อกูล และ “จรรยา” ความประพฤติ, การครองตน, การดำเนินชีวิต เมื่อนำมาประกอบกันจึงหมายความว่า การประพฤติอันเป็นประโยชน์เกื้อกูล, การประพฤติที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล(ทั้งแก่ตนและคนอื่น) ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1336; และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 57-58.

¹⁶⁴ เอกการจรรยา (Skt. ekārthacaryā) ปวิวรรตเป็นบาลีได้ว่า เอกตถจริยา (Pali.ekatthacariyā) มาจาก “เอก” หนึ่ง + “อรธ” ประโยชน์ + “จรรยา” ความประพฤติ, การครองตน, การดำเนินชีวิต หมายถึง การประพฤติเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์, การดำเนินชีวิตมีประโยชน์โดยส่วนเดียว, การครองตนให้มีประโยชน์ร่วมกัน ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 57-58 และ 533.

¹⁶⁵ ตไถวานตมปเยชามวิทวาสกร ตตบทเป็น ตถา-เอว-อนตม-อปิ-เอชาม-อวิทวาสกร แปลว่า แม้คำอันไม่เป็นจริงก็อย่างนั้นนั่นแล เป็นคำอันกระทำความไม่น่าวางใจให้(ชนพวกอยู่ในปกครอง)เหล่านั้น, Mhn: Rā. 2.34, 52.

¹⁶⁶ น ภาโวทรวี อรตตะ แปลว่า โดยปรมารละ คำที่เข้าถึงภาวะ(หมายถึง คำที่เป็นจริง) ก็ยังไม่(นับว่าเป็นคำสัตย์), Mhn: Rā. 2.35, 52.

เมื่อบุคคลมีความสงบ ความลึกซึ้งจึงมีได้ เพราะมีความลึกซึ้ง จึงมีความเคารพอย่าง
สูงสุด เพราะมีความเคารพ จึงมีความรุ่งเรืองและอำนาจ เพราะเหตุนี้ ขอพระองค์โปรดรักษาความ
สงบเกิด (2.37)

อาหารยพุทธิะ ปราชญุตวาทปรปรตยยะ สติระ |

นาตีสถียเต ราชา ตสมาตฺ ปรชญาปโร ภว || 2.38 ||

เพราะมีปัญหา บุคคลจึงเป็นผู้มีความคิดแน่วแน่ ไม่ต้องอิงอาศัยผู้อื่น เป็นผู้มั่นคง
อันใคร ๆ หลอกไม่ได้ ดูกรพระราช เพราะเหตุนี้ ขอพระองค์จึงเป็นผู้ปัญญาเป็นไปในเบื้องหน้าเกิด
(2.38)

สตยตยาคคมปรชโญ¹⁶⁷ จตุรภทฺร นราธิปะ |

ธรมศฺ จตุรภทฺร อิว สตยเต เทวมานุไซะ || 2.39 ||

พระราชผู้ที่เจริญด้วยธรรม 4 ประการ คือ คำสัตย์ การสละ ความสงบ และปัญญา
ย่อมจะถูกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสรรเสริญเหมือนอย่างธรรมอันเจริญ 4 ประการ (2.39)

นิคฺคหฺยวาทิกิเษ สุทฺโธเษ ปรชญาการุณฺยนิรมฺไละ |

สหาสินฺสย สตตฺ ปรชญา ธรมศฺ จ วรุตเต || 2.40 ||

ปัญญาและธรรมของบุคคลผู้ที่อยู่ร่วมกับเหล่าชนที่มีปกติกล่าวตำหนิกิเลส ผู้บริสุทธิ์
ผู้มีปัญญา กรุณา และไม่มีมลทินคือกิเลส ย่อมจะเจริญเนื่องนิยต์ (2.40)

ทฺุรลภาะ ปถยวตฺตาระ โศรตฺตารสฺ ตวติทฺุรลภาะ |

เตภโยติทฺุรลภตฺมา เย ปถยสฺยาศฺ การิณะะ || 2.41 ||

ผู้ที่บอกสิ่งที่มีประโยชน์ หาได้ยาก แต่ผู้ที่รับฟังสิ่งที่มีประโยชน์นั้นหาได้ยากยิ่งกว่า
ส่วนผู้ที่มีปกติทำในสิ่งที่มีประโยชน์ เป็นผู้หาได้ยากยิ่งอย่างที่สุดกว่าผู้บอกและผู้ฟังสิ่งที่เป็น
ประโยชน์นั้น (2.41)

ปถยมปฺยปฺริยํ ตสมา ชฺญาตฺวา ศีฆริํ สมารจ |

¹⁶⁷ สตยตยาคคมปรชญา ตัดบทเป็น สตย-ตยาค-คม-ปรชญา แปลว่า คำสัตย์ การสละ ความสงบ และปัญญา, Mhn: Rā. 2.39, 54.

ปิเพทោชธมปยุครมาโรคยาตมวานิว || 2.42 ||

ดังนั้น บุคคล พอรู้สิ่งที่ไม่น่าพอใจ แต่มีประโยชน์ ก็จงประพฤติดุโดยเร็วเกิด เหมือนอย่าง
บุคคลผู้ปรารถนาความที่ตนไม่มีโรค ตีหมาแม่ที่ไม่ร่อยเลย ฉะนั้น (2.42)

ชีวิตาโรคยราชยานำ จินตยานิตยดำ สทา |

ตตะ ส่วความ ธรรมเมกานเตน ปุรยาสยเส¹⁶⁸ || 2.43 ||

ขอพระองค์พึงคิดถึงความไม่เที่ยง ของชีวิต ความไม่มีโรค และความเป็นพระราชา
ทุกเมื่อเกิด ด้วยวิธีนั้น พระองค์ผู้มีสังเวค(ความริบเร่ไม่ประมาท) ย่อมยังธรรมให้ปรากฏได้อย่าง
แน่นอน (2-43)

อวศย มรณ ปศยน ปาปาท ทุช มฤตสย จ |

ไอหิเกน สุขนาปี น ปาปี ภาษามรลสิ || 2.44 ||

พระองค์เมื่อทรงเห็นว่าความตายว่าแน่นอน และเห็นความทุกข์(ที่เกิด)จากบาป
ของบุคคลผู้ตายไป ก็ไม่ควรที่จะใช้ความสุขอันเป็นปัจจุบันแผดเผาบาป¹⁶⁹ (2.44)

กสมิตฺเจท¹⁷⁰ อภยํ ทฤษฺฐํ ภยํ ทฤษฺฐํ กวจิตฺกษณํ |

ยทุเยกสมิน สมาสวาสะ กิเมกสมิน น เต ภยม || 2.45 ||

ความไม่น่ากลัวนั้น ถูกพบได้ ในกาลบางครั้ง และบางครั้งก็พบความน่ากลัว ถ้าความ
ผ่อนคลายของพระองค์มีอยู่ในผู้ ๆ หนึ่ง ไซ้ไร เป็นไปได้อย่างไร ที่พระองค์จะไม่มีความสะดวกกลัวในอีก
ผู้หนึ่งเล่า (2.45)

มทยาด ปริกโว โลเก การุยานิรุ ฌนภษยะ |

อการุยกรณ โมหาค มทยํ ตยช ตตะ สทา || 2.46 ||

¹⁶⁸ ปยุตสยเส มาจาก ปริ+ อท ในความความ “กิน”+ สยเส อาตมเนบท มัธยมบุรุษ เอกพจน์ แปลว่า จักได้กิน, จัก
ได้เสวย แต่เมื่อต้องการแปลให้เข้าสภาวะธรรมจึงแปลว่า จักได้บรรลุ, Mhn: Rā. 2.43, 56.

¹⁶⁹ หมายถึง ไม่ควรเดือดร้อนเพราะบาปที่ตนก่อ เพียงเพราะหวังว่าจะได้รับความสุขชั่วขณะนั้น.

¹⁷⁰ กสมิตฺจิท แปลว่า ในกาลบางครั้ง, Mhn: Rā. 2.45, 56.

ความน่าละอายในโลก ความเสื่อมจากสิ่งที่กระทำ ความสิ้นทรัพย์ และการไม่ทำในสิ่งที่เหมาะสมจากความหลงเกิดขึ้นจากความมัวเมา ดังนั้น ขอพระองค์ทรงสละความมัวเมาในกาลทุกเมื่อเถิด (2.46)

จบปริเฉทที่ 2 (เฉพาะส่วนที่ยังมีโคลกสันสกฤตเพียงเท่านี้)

ปริเฉทที่ 2 (ส่วนที่ไม่มีโคลกสันสกฤต)

การพนันเป็นเหตุแห่งความหลงมัวเมา ความเดือดร้อนใจ ความโกรธ ความฉ้อฉล¹⁷¹ เล่ห์กล และเป็นปากทางแห่งความเสื่อม ความโกหก การพูดเพ้อเจ้อ และการพูดหยาบคาย ดังนั้น ขอพระองค์จงหลีกเลี่ยงจากโทษอบายมุขเถิด (2.47)

ความใคร่ในสตรีของบุรุษทั้งหลายส่วนมาก มาจากความเชื่อที่ว่า ร่างกายของผู้หญิงทั้งหลายเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์สะอาด แต่ในความเป็นจริง มันไม่มีความสะอาดอยู่ในส่วนไหน ๆ ของร่างกายของสตรีทั้งหลายเลย (2.48)

ปากของหญิงสาวเป็นภาชนะของสิ่งที่ไม่สะอาดคือน้ำลาย ที่สกปรกส่งกลิ่นเหม็น และเศษอาหารที่เน่าเสียในระหว่างซี่ฟัน จมูกนั้นก็เหมือนถังของเสมหะเสลดเมือกและมูก กระทั่งดวงตาก็เป็นบ่อเกิดของมูกตาและน้ำตา (2.49)

ร่างของเธอเป็นภาชนะที่บรรจุอุจจาระ ปัสสาวะ ปอด ตับ และอื่น ๆ ที่ไม่สะอาด เพราะความสับสนไม่รู้จริง จึงทำให้ไม่เห็นร่างของสตรีอย่างที่มีมันเป็น ดังนั้นคนทั้งหลายจึงใคร่ปรารถนาในร่างกายของสตรี (2.50)

เหมือนอย่าง คนโง่บางคนที่ยึดติดอยู่กับหม้อเครื่องประดับที่เต็มไปด้วยสิ่งสกปรกฉันใด คนผู้ไม่ฉลาดและหลงมัวเมาติดอยู่ในโลกก็ฉนั้นแล ถูกความกำหนัดผูกติดอยู่กับสตรี (2.51)

ถ้าชาวโลกยึดมั่นในสิ่งที่สกปรกไม่สะอาดเช่นกับร่างกายซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่น่ายึดมั่นไשר์ เช่นนั้นมันจะสามารถนำไปสู่การไม่ยึดมั่นได้อย่างไรเล่า (2.52)

¹⁷¹ ฉ้อฉล หมายถึง การใช้อุบายหลอกลวงโดยเอาความเท็จมากล่าวเพื่อให้เขาหลงผิด ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 346.

เหมือนอย่างว่า หมูที่ชอบสิ่งสกปรกจมอยู่ในกองมูล¹⁷²และคูถ¹⁷³ เช่นใด คนผู้ปรารถนา
ในร่างกายก็เช่นนั้น ยึดมั่นอยู่ในกองอุจจาระและปัสสาวะ เหมือนอย่างหมูที่รักความสกปรก ฉะนั้น
(2.53)

คนผู้โง่เขลาคิดว่า ร่างกายและโพรงที่เป็นบ่อเกิดของสิ่งปฏิภูลนี้ อันเป็นเมืองของหมู
หนอน เป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความสุข (2.54)

เมื่อพระองค์เห็นความสกปรกของอุจจาระปัสสาวะและอย่างอื่นด้วยตัวพระองค์เองแล้ว
ร่างกายที่เต็มไปด้วยสิ่งสกปรกเหล่านั้น ยังจะเป็นที่น่าชอบใจแก่พระองค์อีกหรือ (2.55)

ร่างกายนี้ มันถูกสร้างขึ้นมาจากเมล็ดพันธุ์ของสิ่งที่ไม่สะอาด ซึ่งผสมมาจากไข่และ
น้ำกาม ความปรารถนาที่จะคลอเคลียกับร่างกายนี้ยังมีอยู่หรือ หากคนทั้งหลายได้รู้ว่า ธรรมชาติ
ของร่างกายนี้คือสิ่งสกปรก (2.56)

แต่คนโง่ผู้ที่นอนเกลือกกลิ้งอยู่บนร่างอันสกปรกเห็นปานนี้ อันห่อหุ้มด้วยแผ่นหนัง เปียก
ชุ่มอยู่ด้วยเลือดและหนองเป็นต้นเหล่านั้น กลับทำเหมือนว่าไม่มีอะไรมากไปกว่าการนอนเสพสุขอยู่
บนโยนีย์ของหญิงสาว (2.57)

เพราะว่า ไม่ว่าร่างของสตรีนี้จะสวยหรือน่ารังเกียจ จะสาวหรือว่าแก่ มันก็ยังคงเป็นสิ่ง
สกปรก เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งทีประเสริฐน่าชอบใจอะไรที่พระองค์จะยึดถือในร่างนี้ได้อีกเล่า (2.58)

มันคงไม่ใช่สิ่งที่ดี หากจะกำหนดยินดีของปฏิภูล แม้ว่ามันจะมีสี่สดใส สดใหม่ และมี
รูปทรงที่ดี ดั่งนั้น ในทำนองเดียวกัน บุคคลก็ไม่ควรกำหนดยินดีในร่างกายของสตรี (แม้ที่มีผิวพรรณ
ดี เยาววัย และรูปงาม) เลยแล (2.59)

ทั้งที่ธรรมชาติของซากศพที่เน่าเปื่อยนี้ มีบรรจุเต็มด้วยสิ่งโสโครก ถูกห่อหุ้มไว้ด้วยผืน
หนัง ซึ่งดูน่ากลัวเป็นอย่างยิ่ง ทำไมพวกคนที่มักกำหนดยินดีจึงไม่เห็นมันอีกเล่า (2.60)

ผิวหนังมันไม่ได้แค่สกปรกเหมือนอย่างที่ว่านุ่ม ๆ ทั้งหลายเป็น ที่แท้มันเหมือนกับ
ถุงหนังสัตว์ที่บรรจุไปด้วยอุจจาระ¹⁷⁴ แล้วมันจะสามารถทำให้สะอาดได้อย่างไรเล่า (2.61)

¹⁷² มูล (Skt.mūtra) บาลีว่า มุตตะ (Pali.mutta) น้ำปัสสาวะ, น้ำเบา, เยี่ยว ดูราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 916.

¹⁷³ คูถ (Skt. and Pali. gūtha) ขี้, อุจจาระ, กากอาหารที่ร่างกายไม่ต้องการแล้วขับถ่ายออกทางทวารหนัก ดู
เพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, 197.

แจกันที่ถูกบรรจุเต็มไปด้วยอุจจาระอาจจะดูแวววาว แต่มันก็ยังคงน่ารังเกียจ เมื่อเป็นเช่นนั้น ทำไม ร่างกายที่มีธรรมชาติสกปรกอยู่เสมอ เต็มไปด้วยอุจจาระ มันจะไม่เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจเล่า (2.62)

อนึ่ง ถ้าพระองค์รังเกียจสิ่งสกปรก เหตุใดจึงไม่รังเกียจร่างกายนี้ที่รับเอาแต่เครื่องลูบไล้ พวงดอกไม้ อาหาร เครื่องดื่มที่สะอาดเข้าไปแล้ว ขับถ่ายพวกมันออกมาเป็นสิ่งสกปรกเล่า (2.63)

กองอุจจาระ ไม่ว่ามันจะมาจากตัวพระองค์หรือคนอื่นก็ตาม ล้วนแต่เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจทั้งสิ้น ร่างกายที่สกปรกเหล่านี้ก็เช่นกัน จะเป็นของตัวพระองค์หรือคนอื่นก็ตามทีเกิด ทำไม พระองค์ถึงไม่รังเกียจมันเล่า (2.64)

ร่างกายของพระองค์ก็สกปรกเช่นเดียวกันกับร่างกายของหญิงสาวนั้นแหละ ดังนั้น มันยังมีอะไรที่ไม่เหมาะสมอีกเล่า ที่พระองค์จะคลายความยินดีพอใจในร่างกายของพระองค์เอง และของคนอื่น ทั้งสองประการ (2.65)

ทั้งที่พระองค์ต้องคอยล้างสิ่งสกปรกที่ไหลออกมาจากบาดแผลทั้งเก้า (ตา 2, หู 2, จมูก 2, ปาก, ทวารหนัก, ทวารเบา) ของพระองค์ทุกวัน กระนั้นพระองค์ก็ยังไม่รู้ว่า ร่างกายนี้สกปรกเช่นนั้นจะมีสิ่งไหนช่วยอธิบายความไม่สะอาดของร่างกายนี้ให้พระองค์ทราบได้แล้ว (2.66)

คนบางคนแต่งบทกวีเชิงรักใคร่ในร่างกายที่สกปรกเช่นนี้ นำเศร้านัก ช่างเป็นอะไรที่ไร้ ยางอายุเสียจริง ช่างเป็นสิ่งที่โง่งง บอกหน่อยเถิดว่า มีวิธีไหนที่จะตำหนิคนเหล่านั้นได้อย่างเหมาะสม (2.67)

สรรพสัตว์ในโลกนี้ล้วนถูกห่อหุ้มด้วยความมืดคืออวิชชา ทะเลาะกันเพื่อสิ่งที่พวกเขา กำหนดยินดี เหมือนอย่างพวกสุนัขที่กัดกันเพียงเพื่อกองคุลแท้ (2.68)

ถ้าพระองค์รู้สึกคัน การเกาส่วนที่คัน มันก็จะทำให้รู้สึกดี แต่มันจะไม่ดีกว่าหรือ ถ้าพระองค์จะไม่ต้องรู้สึกคันอีก เช่นเดียวกัน บุคคลมีความสุขจากการที่ได้รับสิ่งที่ตนปรารถนาในโลก แต่จะมีความสุขที่ยอดเยี่ยมได้ก็เมื่อไม่มีความปรารถนาในสิ่งไหน ๆ อีก (2.69)

¹⁷⁴ อุจจาระ (Skt. and Pali. uccāra) หมายถึง ของที่เหลือจากระบบย่อยอาหารซึ่งร่างกายขับออกทางทวารหนัก มีลักษณะอ่อนนุ่มเป็นพื้นฐาน ส่วนมากมีกลิ่นเหม็น มีสีตามแต่ลักษณะอาหารที่สัตว์นั้น ๆ ทานเข้าไป แต่ส่วนมากมีสีหม่นเหลือง เขียวอันมีที่มาจากสีของน้ำดี บ้างว่า ชี, อี, กรีส ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1421.

เมื่อใด ที่พระองค์พิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ในหลักการนี้ได้ แม้ถ้าพระองค์จะไม่ได้หลุดพ้นจากตัณหา¹⁷⁵ ไซ้ร้ ถึงอย่างนั้นหลังจากที่พระองค์ค่อย ๆ บรรเทาตัณหาของตัวพระองค์แล้ว พระองค์ก็ย่อมจะคลายความกำหนดยินดีในสตรีได้ในที่สุด (2.70)

อนึ่ง ปราณาติบาต¹⁷⁶ การยังสัตว์มีลมปราณให้ตกลงไปจากชีวิต เป็นสาเหตุของการมีอายุสั้น ความหวาดระแวง ความป่วยไข้ รวมไปถึงการเกิดในนรก อันน่าสยดสยอง ดังนั้น ขอพระองค์จงละเว้นจากการยังสัตว์มีลมปราณให้ตกลงไปจากชีวิต อย่างสม่ำเสมอเถิด (2.71)

ความรู้สึกนารังเกียจเป็นเพียงสิ่งเดียวที่ช่วยอธิบายถึงผู้ที่คนอื่นพากันหวาดกลัว เหมือนอย่างงูพิษที่ทั้งตัวของมันอาบไปด้วยพิษที่นารังเกียจ ซึ่งหยดออกมาจากปลายเขี้ยวของมันเอง ถูกคนรังเกียจ ฉะนั้น(2.72)

เช่นเดียวกัน ความรู้สึกชื่นชมในหลักปฏิบัตินี้ เป็นเพียงสิ่งหนึ่งที่อธิบายถึงคนที่ประชาชนรู้สึกมีความสุข (เมื่อได้เข้าใจ) เหมือนอย่างเมื่อเมฆฝนอันน่าพึงใจปรากฏ ชาวเขาก็ย่อมจะรู้สึกยินดีเป็นอย่างมาก ฉะนั้น (2.73)

หากพระองค์และสัตว์โลกปรารถนาที่จะเข้าถึงการตรัสรู้อันไม่มีเครื่องกังวลไซ้ร้ เช่นนั้นขอพระองค์จงละเว้นจากสิ่งที่ไม่ชอบธรรม และจงเลือกปฏิบัติเฉพาะสิ่งที่เป็นธรรมอย่างเดียวเถิด (2.74)

เพราะว่า โปริจิตที่มีนคงประดุจดั่งราชาแห่งขุนเขากี้ดี ความกรุณา¹⁷⁷ซึ่งกว้างขวางประดุจดั่งจักรวาลกี้ดี ปัญญาอันไม่เข้าติดอยู่ในส่วนสุดทั้งสองกี้ดี ล้วนเป็นรากเหง้าของการตรัสรู้¹⁷⁸ (2.75)

¹⁷⁵ ตัณหา (Skt. *trṣṇā*) บาลีว่า ตัณหา (Pali. *taṇhā*) ความกระหาย, ความอยาก ความปรารถนาต้องการไม่คลาดจากความสุข, ความปรารถนาจะไม่มีทุกข์, และความปรารถนาที่ไม่หยั่งลงในความสุขและความทุกข์ มักใช้ในเรื่องของความใคร่ในกาม, ตัณหามี 3 ประเภทตามชนิดของสิ่งที่ทะยานอยาก คือ กาม (Skt. and Pali. *kāma*) เกี่ยวข้องกับความยึดติดคะเนงหาปรารถนาที่จะได้ในสิ่ง, ภพ (Skt. and Pali. *bhava*) เกี่ยวข้องกับการมีอยู่ดำรงอยู่ต่อไปอย่างสืบเนื่องไม่เสื่อมสลาย และ วิภพ (Skt. and Pali. *vibhava*) เกี่ยวข้องกับความดับสูญ การไม่มี และการไม่ดำรงอยู่, ตัณหาเป็นเหตุของตัวทุกข์ ดังนั้นจึงเป็นที่รู้จักในอีกชื่อว่า สมุทัย (Skt. and Pali. *samudaya*). ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 3411.

¹⁷⁶ ปราณาติบาต (Skt. *prāṇātipāta*) บาลีว่า ปาณาติบาต (Pali. *pāṇātipāta*) การฆ่าสิ่งมีชีวิต, ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป, เป็นข้อหนึ่งในศีล 5 ของคฤหัสถ์ ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 253.

ดูกรมหาบพิตร ขอพระองค์จงสดับก่อน ถึงวิธีที่ในอนาคต ร่างกายของพระองค์จะถูก
ประดับเฉพาะด้วยมหาปฐิสลักษณ์ 32¹⁷⁹ ซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงการเป็นสิ่งมีชีวิตที่ยอดเยี่ยมเถิด
(2.76)

เพราะการไหว้พระเจดีย์และบุคคลที่ควรบูชา กล่าวคือพระอริยะบุคคลและผู้ที่เกี่ยวข้อง
กว่าพระองค์ พระหัตถ์และพระบาทอันมีเกียรติของพระองค์ จะปรากฏสัญลักษณ์งลื้อ อันแสดงถึง
เหตุที่พระองค์ควรจะหมั่นงลื้อธรรม (2.77)

ดูกรมหาบพิตร ของพระองค์จงยึดมั่นในปฏิปทาอันดำรงอยู่ในธรรมของพระองค์เถิด
เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์จึงจะเหมาะสมที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ ผู้ที่มีความสม่ำเสมอในทุกส่วน แม้กระทั่ง
พระบาท (2.78)

อนึ่ง ด้วยความเอื้ออาทร การพูดจาอ่อนหวาน การกระทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์
และการประพฤติสิ่งเหล่านั้นอย่างสม่ำเสมอ พระองค์จะทรงมีพระหัตถ์และพระบาทที่ประกอบด้วย
นิ้วทั้งหลายอันประดับด้วยขำอันมีเกียรติ (2.79)

ด้วยการให้อาหารและน้ำดื่มอันยอดเยี่ยมเป็นนิตย์ พระหัตถ์และพระบาทอันเต็มไปด้วย
เกียรติของพระองค์จะอ่อนนุ่ม ทั้งมีร่างกายที่ใหญ่สมส่วน ส่วนโค้งงอทั้งเจ็ด(แขน 2 ขา 2 บ่า 2 และ
คอ 1) จะกลมกลิ้งบริบูรณ์ (2.80)

¹⁷⁷ กรุณา (Skt. and Pali. karuṇā) ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ ความหวั่นใจเมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ คิดหาทาง
ช่วยเหลือเพื่อปลดเปลื้องทุกข์ของเขา เป็นข้อที่สองของพรหมวิหาร (Skt. and Pali. brahmavihāra) รวมถึงเป็นคุณธรรม
ประการหนึ่งของผู้บรรลุเจโตวิมุกติ (Skt.cetovimukti) บาลีว่า เจโตวิมุตติ (Pali. cetovimutti) ความหลุดพ้นทางใจซึ่งเป็น
อันสูงสุดของการเจริญพรหมวิหาร ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, 7; Robert
E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 1581; and T.W.
Rhys Davids and William Stede, *Pali-English Dictionary*, 468.

¹⁷⁸ ตรัสรู้ หมายถึง รู้แจ้ง หมายถึง รู้ร้อยสัจจ 4 หรือ อารยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ (Skt.duḥkha) บาลีว่า ทุกข์
(Pali.dukkha) ความลำบากกายใจ, สมุทัย เหตุแห่งความทุกข์, นิโรธ (Skt. and Pali. nirodha) ความดับทุกข์และดับเหตุ
ของทุกข์, และ มรรค (Skt. mārga) บาลีว่า มัคคะ (Pali.magga) วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดูคำว่า สรรพคุณ; พระพรหม
คุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, 99; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S.
Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 1151.

¹⁷⁹ มหาปฐิสลักษณ์ (Skt. mahāpurisalakṣaṇa) บาลีว่า มหาปฐิสลักษณ์ (Pali. mahāpurisalakkhaṇa)
เครื่องหมายแห่งมหาบุรุษ บางครั้งเป็นเครื่องบ่งชี้สำคัญว่าเป็นผู้ควรแก่การบรรลุดุธรรม หรือควรแก่การประกอบกิจต่าง ๆ ให้
สำเร็จ มีจำนวน 32 ลักษณะ (Skt. dvātriṃśadvaralakṣaṇa) ถ้ามีครบทั้ง 32 ลักษณะจะเป็นเครื่องหมายบ่งชี้ความเป็น
พระพุทธเจ้า หรือพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งคนทั้งสองประเภทนี้จะต้องประกอบด้วยอนุพยัญชนะ 80 ประการด้วย เป็นเครื่อง
แสดงผลของกุศลกรรมที่ท่านเหล่านั้นได้สั่งสม ดูเพิ่มเติมใน *Ibid.*, 1878-1879.

ด้วยการงดเว้นการประหารและการทำร้าย ร่างกายของพระองค์จะสง่างาม ตั้งตรง และสูง และด้วยการอภัยโทษเหล่านักโทษที่จะถูกประหารให้เป็นอิสระ พระองค์จะมีอายุยืนยาว อนึ่ง นิ้วทั้งหลายของพระองค์จะยาว ทั้งสั้นเท้าก็จะกว้าง (2.81)

ด้วยการทำการปฏิบัติที่พระองค์ดำเนินอยู่ให้มากยิ่งขึ้นไปอีก พระองค์จะเป็นผู้ที่วิญญูชนสรรเสริญ จะมีผิวพรรณที่งดงาม ข้อพระบาทของพระองค์จะไม่ปรากฏปุ่มโปนจนมองเห็นได้ชัด และขนตามร่างกายของพระองค์ที่ม้วนเป็นขนดจะปรากฏเป็นเป็นเครื่องหมาย (2.82)

ด้วยการเรียนและการท่องจำสืบทอดศาสตร์ศิลป์และภูมิปัญญาอื่น ๆ โดยเคารพ พระองค์จะมีน้องเพียงดั่งน้องของละมั่ง มีสติที่เฉียบแหลม และมีปัญญาที่ยอดเยี่ยม (2.83)

ด้วยการฝึกที่จะให้ทรัพย์ทั้งหลายของตนในเมื่อคนอื่นขออย่างรวดเร็วตามที่ทรงรับพระวาทะ ขนของพระองค์จะมีกำลังมากและอ่อนไหว ทั้งพระองค์จะได้เป็นผู้นำของสัตว์โลก (2.84)

ด้วยการเพ่งเล็งถึงการให้อภัยเหล่าเพื่อนแม่ที่เคยแตกหักกันไป พระองค์จะเป็นผู้ที่ควรเคารพบูชา ทั้งองค์ชาติของพระองค์ก็จะหุดซ่อนกลับเข้าไปในท้อง ไม่ปรากฏออกมาภายนอก (2.85)

ด้วยการให้ที่อยู่อาศัยอันน่าพึงใจและยอดเยี่ยม ซึ่งประดับไปด้วยพรหมอันงาม วรรณะของพระองค์จะมีสีนวลตาเช่นเดียวกับทองชมพูอันปราศจากมลทินคือสนิม (2.86)

ด้วยการมอบอำนาจอย่างไม่มีอะไรมาเทียบได้(แก่ผู้ที่ควรได้รับอำนาจ) และด้วยการประพฤติตามครูของพระองค์อย่างถูกต้องเหมาะสม พระเกศาบนร่างของพระองค์จะงามเป็นประกาย จะงอกเพียงขุมขนละหนึ่งเส้น และพระนลาฏ¹⁸⁰ของพระองค์จะถูกประดับไปด้วยอุณาโลม¹⁸¹ (2.87)

¹⁸⁰ พระนลาฏ เป็นคำราชาศัพท์ อ่านว่า นะ-ลาด หมายถึง หน้าผาก สันสกฤตว่า ลลาฏ (Skt. *lalāṭa*) บาลีว่า นลาฏ หรือ นลาด (Pali. *nalāṭa* or *nalāṭa*) ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 608.

¹⁸¹ อุณาโลม ขนระหว่างคิ้ว มีที่มาจาก อูรณา (Skt. *ūrṇā*) มาจาก (อุ + ร อากม + นม) + อ ปรัตตยะ บาลีว่า อุณณา (Pali. *uṇṇā*) แปลว่า สิ่งเป็นเครื่องน้อมเข้าไปประดับ; บ้างว่าขนแกะ หรือ ขนสีขาวอ่อนนุ่ม + โลม แปลว่า ขน เมื่อนำมาประกอบกัน หมายถึง ขนขาวอ่อนนุ่มที่ประดับเหนือระหว่างคิ้ว; เครื่องรูปร่างคล้ายเลขหนึ่งไทยที่เอาปลายขึ้นเอาหัวลง ดู เรื่องเดียวกัน, 1422.

ด้วยการฟังโดยชอบ การพูดด้วยถ้อยคำที่น่าเจริญใจ และด้วยการกระทำที่คล้อยตาม คำพูดที่ถูกกล่าวไว้ดีแล้วนั้น ไหล่ทั้งสองของพระองค์จะกลมมน ทั้งพระองค์จะมีร่างกายส่วนบนที่ อองอาจประหนึ่งราชสีห์ (2.88)

ด้วยการช่วยเหลือเหล่าชนผู้ตกยาก และด้วยการรักษาคนผู้ป่วยไข้ พระองค์จะมีแผ่น หลังที่กว้าง จะเป็นผู้มีจิตใจไม่หวั่นไหวต่อสิ่งที่มากระทบ ทั้งประสาทรบรสของพระองค์จะบริบูรณ์ครบ ทุกเส้น (2.89)

ด้วยการยึดมั่นในการกระทำที่ประกอบด้วยธรรม บนศีรษะของพระองค์จะมีโหนกนูนตั้ง ไส้มงกุฏ ทั้งร่างกายของพระองค์ทั้งสองฝั่ง(ชาย-ขวา)จะมีความสมมาตรเทียบเท่ากัน (2.90)

คุณงามความดี เมื่อพูดแต่คำพูดที่เป็นความจริงและอ่อนหวานเป็นระยะเวลานาน พระองค์จะมีแผ่นลิ้นที่กว้าง ทั้งเสียงของพระองค์จะไพเราะดุจพรม (2.91)

ด้วยการเอื้อนเอ่ยแต่ถ้อยคำที่เป็นจริงอย่างสม่ำเสมอ ไม่ละทิ้งเสียกลางคัน คางของ พระองค์จะเป็นคางที่มีเกียรติ ประดุจคางของราชสีห์ ถ้อยคำของพระองค์จะเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ลบล้าง ไม่ได้ (2.92)

ด้วยการปฏิบัติธรรมโดยเคารพ และด้วยการทำงานเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม ฟันของ พระองค์จะขาวและมันวาวเรียบชนิดสนิทดี (2.93)

ทั้งเมื่อพระองค์เป็นผู้ที่สั่งสมมาแต่ถ้อยคำที่เป็นจริงและไม่ทำให้แตกแยก ฟันอัน ประกอบด้วยสิริของพระองค์ จะเป็นฟันที่บริบูรณ์ครบ 40 ซี่ เรียงติดกันสนิททุกซี่อย่างยอดเยี่ยม (2.94)

ด้วยการมองสิ่งมีชีวิตที่ระทมทุกข์ทั้งหลายด้วยแววตาที่ประกอบด้วยความรัก โดยไม่มี ราคะ โทสะ และโมหะ พระเนตรทั้งสองของพระองค์จะเป็นประกายดังท้องฟ้าสีคราม และประดับ ด้วยขนพระเนตรอันยาวสลวยอย่างแก้วว (2.95)

ดังนั้น พระองค์โปรดจำไว้เถิดว่า มหาบุริสลักษณะเหล่านี้ที่ประมวลมาโดยสรุป มีจำนวน 32 ลักษณะ เป็นลักษณะที่บ่งบอกว่า ใครเป็นมหาบุรุษที่องอาจเพียงดังราชสีห์ (2.96)

อนึ่ง อนุพยัญชนะ¹⁸²อีก 80 ประการ ก็มีเหตุสืบเนื่องมาจากความกรุณาเหมือนอย่างของมหาปุริสลักษณะ 32 ประการทีเดียว แต่กังวลว่ามันจะเป็นเหตุแห่งความเย็นเยื่อของเนื้อความ ดังนั้น จะไม่กล่าวเรื่องเหล่านั้นแก่พระองค์ (2.97)

แม้ว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ที่ทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมจะมีมหาปุริสลักษณะ และอนุพยัญชนะดังกล่าวมา ถึงอย่างนั้น ความบริสุทธิ์ ความงดงาม และความรุ่งเรืองแห่งสิริของกษัตริย์เหล่านั้น ก็ยังไม่สามารถจะเทียบเคียงกับพระพุทธเจ้าได้ (2.98)

เพราะว่า แต่ละมหาปุริสลักษณะ แต่ละอนุพยัญชนะของกษัตริย์ที่ทรงหมุนกงล้อแห่งธรรม อาจจะถูกกล่าวได้ว่า ล้วนมีจุดกำเนิดมาจากเหตุเพียงประการเดียวคือ ความศรัทธาที่ไม่สั่นไหวในพระพุทธเจ้าผู้เป็นประมุขของเหล่าสมณะทั้งปวง (2.99)

แต่ถึงแม้ว่าจะนำคุณธรรมแต่ละอย่างไม่ให้ซ้ำกันเลยแม้มากกว่าหลายล้านกลับ¹⁸³มารวมกันเป็นหนึ่งเดียว มันก็ยังไม่เพียงพอที่จะเทียบเคียงได้แม้กับรุ่มขุมขนเพียงขุมขนเดียวของพระพุทธเจ้า ก็พระอาทิตย์และหิ้งห้อยหากเทียบเคียงกันว่าเป็นสิ่งที่มีแสง ก็พอเทียบเคียงกันได้นั้นใด มหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระมหากษัตริย์ก็ฉนั้นนั้นถึงคล้ายกันแต่ไม่เท่าเทียมกัน (2.100)

รัตนาวลี ปริเฉทที่ 2 ชื่อว่า มิตรก จบแล้ว

¹⁸² อนุพยัญชนะ (Skt. and Pali anuvyañjana) ลักษณะที่รองลงมาจากมหาปุริสลักษณะ เป็นลักษณะปลีกย่อยซึ่งก่อให้เกิดการจดจำและเป็นที่รับรู้ของคนทั่วไปว่า คนนี้คือพระพุทธเจ้า คนนี้คือจักรพรรดิ ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 493-495; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 246.

¹⁸³ กลับ (Skt. kalpa) บาลีว่า กัปป์ (Pali. kappa) อายุของโลกตั้งแต่พระพรหมสร้างเสร็จจนถึงเวลาที่ไฟประลัยกลับมาล้างโลก ซึ่งได้แก่ช่วงเวลากลางวัน วันหนึ่งของพระพรหมคือ 1,000 มหายุค (เท่ากับ 4,320,000,000 ปีมนุษย์) เมื่อสิ้นกลับ พระอิศวรจะล้างโลกด้วยไฟประลัยกลับ โลกจะไร้สิ่งมีชีวิตและอยู่ในความมืดมจนถึงรุ่งเช้าของวันใหม่ แล้วพระพรหมก็จะสร้างโลกเป็นการขึ้นต้นกลับใหม่ โลกจะถูกสร้างและถูกทำลายเช่นนี้สลับกันตลอดอายุของพระพรหม ทั้งนี้ตามคติของพราหมณ์ ดูเพิ่มเติมใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 108.

รัตนาวลี ปริเภทที่ 3 ชื่อว่า โพธิสมภาร¹⁸⁴ (ไม่มีโคลกสันสกฤต)

คุกรมหาบพิตร ขอพระองค์โปรดจงสดับปฏิบัติทานอันเป็นเหตุให้มหาปุริสลักษณะที่เกิดจากบุญนับประมาณไม่ได้ของพระพุทธเจ้าปรากฏ จากคัมภีร์ที่ลึกซึ้งของมหายานเถิด (3.1)

เพียงรุ่มขมคนเดียวของพระพุทธเจ้า ล้วนถูกสร้างขึ้นมาจากบุญนับไม่ถ้วน มากขึ้นไปสิบเท่า มีจำนวนดังต่อไปนี้ คือ บุญทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากการตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง ประการหนึ่ง บุญทั้งหมดที่ทำให้เกิดเหล่าสาวกทั้งหลายทั้งปวง คือทั้งเหล่าสัตว์ที่สามารถเรียนรู้ได้ และไม่สามารถเรียนรู้ได้ประการหนึ่ง และบุญทุกประการในสกลจักรวาล อนันตจักรวาลไม่มีประมาณ อีกประการหนึ่ง เพียงรุ่มขมคนเดียวของพระพุทธเจ้าก็เป็นราวกะว่าเกิดขึ้นมาจากบุญทุกประการ เหล่านั้นแล (3.2-3)

อนึ่ง จำเป็นต้องใช้บุญทั้งหมดที่เพียงพอสำหรับการสร้างรุ่มขมทั้งหมดของพระพุทธเจ้า คุณขึ้นไปอีกร้อยเท่า ถึงจะทำให้ได้รับมาซึ่งอนุพยัญชนะของพระพุทธเจ้าสักอย่างหนึ่ง (3.4)

คุกรมหาบพิตร อนุพยัญชนะอันมีสิริเพียงประการเดียวสำเร็จได้จากบุญจำนวนมาก ฉันท อนุพยัญชนะ 80 ประการแต่ละอย่างก็ฉันทนั้น ล้วนสำเร็จได้ด้วยบุญเป็นอันมากประมาณเท่านั้น ทุกอย่างไป (3.5)

กองบุญที่เพียงพอสำหรับการสร้างอนุพยัญชนะทั้ง 80 ประการทั้งหมดคุณไปอีกร้อยเท่า จึงจะทำให้มหาปุริสลักษณะสักอย่างหนึ่งปรากฏขึ้นมาได้ (3.6)

ด้วยบุญอันนับประมาณไม่ได้ซึ่งทำให้เกิดมหาปุริสลักษณะได้ถึง 30 ประการถึงพันเท่า จึงจะทำให้เกิดการหมุนเป็นขนดของพระโลมา (อุณาโลม) ซึ่งมีลักษณะราวกะพระจันทร์เต็มดวง ขึ้นมาในระหว่างคิ้วได้ (3.7)

ด้วยบุญที่ทำให้เกิดอุณาโลมนั้นตั้งแสนเท่า จึงจะทำให้เกิดการโหนกนูนครอบรักษาเหนือ ศีรษะซึ่งดูประหนึ่งมงกุฏ เป็นจอมขึ้นซึ่งไม่สามารถมองเห็นด้วยตา ทั้งพระองค์ควรตระหนักไว้เถิดว่า เสียงเพียงดังเสียงแห่งสังข์ของพระพุทธเจ้าที่บำเพ็ญปารมิตาครบทั้ง 10 ประการเพียงอย่างเดียว ก็เกิดมาจากบุญที่เพียงพอจะทำให้เกิดการโหนกนูนประหนึ่งมงกุฏถึงสิบล้านเท่า (3.8)

¹⁸⁴ โพธิสมภาร (bodhisambhāra) ว่าด้วยหลักปฏิบัติและคุณสมบัติที่ทำให้บรรลุโพธิ

ก็บุคคลแสดงอาณาเขตของจักรวาลซึ่งประมาณไม่ได้ โดยการประมวลพวกมันเข้ามาในทิศทั้งสี่ด้านใด บุญนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน แม้ว่าจะประมาณไม่ได้ แต่ก็พอจะแสดงถึงขอบเขตของมันได้บ้าง (3.9)

ด้วยว่า ถ้าหากเหตุเกิดขึ้นของพระรูปกายพระพุทธเจ้า จะมีมากมายยิ่งเกินจะนับประหนึ่งจักรวาลไซ้ร้ เช่นนั้น เหตุเกิดขึ้นแห่งพระรูปกายเหล่านั้น จะเป็นสิ่งที่สืบเสาะได้จากไหนเล่า (3.10)

อนึ่ง ถ้าหาก ผลจำนวนมากในทุก ๆ เรื่องล้วนเกิดมาจากเหตุเพียงเล็กน้อยไซ้ร้ เช่นนั้น มันก็สมควรอย่างยิ่งแล ที่จะหยุดเชื่อว่า ผลที่พอสืบเสาะได้พวกนั้น เกิดขึ้นมาจากสาเหตุอันนับประมาณมิได้ของพระพุทธเจ้า (3.11)

ดูกรมหาบพิตร โดยสรุปแล้ว รูปกายของพระพุทธเจ้าเกิดจากการบำเพ็ญบุญ และพระธรรมกาย¹⁸⁵ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ก็เกิดจากการบำเพ็ญปัญญา (3.12)

ดังนั้น การบำเพ็ญบุญและปัญญาทั้งสองประการนี้ จึงเป็นสาเหตุแห่งการบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า เพราะประการดังกล่าวมาโดยสรุป แม้ตัวพระองค์เอง ก็ควรใส่ใจอย่างสม่ำเสมอในการบำเพ็ญบุญและปัญญา (3.13)

พระองค์จึงไม่ควรย่อท้อต่อการบำเพ็ญบุญเพื่อที่จะบรรลุการตรัสรู้เลย เพราะว่า เพียงการยืนยันด้วยเหตุผลและพระคัมภีร์ทั้งสองประการนี้ ก็เพียงพอที่ทำให้บุญเหล่านี้เป็นเหตุผลที่ถูกต้องยอมรับได้แล (3.14)

อนึ่ง ในจักรวาลทั้งปวง อากาศ ดิน น้ำ ไฟ และลมล้วนเป็นสิ่งที่นับประมาณไม่ได้แล ในทำนองเดียวกัน มันก็ถูกยอมรับว่า เป็นที่สถิตอยู่แห่งความทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายผู้หลงระเรีงอยู่นับประมาณไม่ได้แล (3.15)

¹⁸⁵ ธรรมกาย (Skt. *darmakāya*) บาลีว่า ธรรมกาย (Pali. *dharmakāya*) “ผู้มีธรรมเป็นกาย” เป็นพระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า (ตามความในอัครคัมภีร์สูตร แห่งที่ขนิทาย ปาฎิกวรรค) หมายความว่า พระองค์ทรงคิดพุทธพจน์คำสอนด้วยพระหทัยแล้วทรงนำออกเผยแผ่ด้วยพระวาจา เป็นเหตุให้พระองค์ก็คือพระธรรม เพราะทรงเป็นแหล่งที่ประมวลหรือที่ประชุมอยู่แห่งพระธรรมอันปรากฏเปิดเผยออกมาแก่ชาวโลก; “กองธรรม” หรือ “ขุมนุมแห่งธรรม” ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึงกองธรรมที่พระพุทธเจ้าองค์ทรงแตกฉานและได้บรรลุอย่างชัดแจ้ง ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, 142-143.

แต่ด้วยความรักและความกรุณาของพระโพธิสัตว์ เหล่าสัตว์ผู้เศร้าโศกอันนับประมาณไม่ได้ จึงถูกช่วยออกไปจากกองทุกข์ และถูกนำเข้ามาสู่ความเป็นแห่งพุทธะ (3.16)

นับจากนั้น เหล่าสัตว์ผู้เศร้าโศกมีจำนวนนับประมาณมิได้ ก็มุ่งมั่นเพื่อก้าวสู่ความเป็นพุทธะ, บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ใด แน่วแน้อยู่เสมอ ไม่ว่าจะหลับ จะตื่น หรือแม้กระทั่งประมาทขาดสติ ก็ยังบำเพ็ญบุญทั้งหลายเนื่องนิത്യ ทั้งบำเพ็ญมากเข้าถึงระดับที่บุญมีจำนวนอันนับประมาณไม่ได้ประหนึ่งจำนวนของเหล่าสัตว์, สัตว์นั้นนับได้ว่าไม่ยากเลยที่จะบรรลุความเป็นพุทธะอันไม่มีอะไรเทียบได้ (3.17-18)

สิ่งที่ยังคงอยู่ ของเวลาอันนับไม่ถ้วน ของความต้องการที่จะบรรลุการตรัสอันไม่มีที่สุด เพื่อประโยชน์แก่เหล่าสัตว์อันไม่มีประมาณ และของพระโพธิสัตว์ซึ่งแสดงหลักธรรมอันประเสริฐค่ามิได้ ก็ยังมีอยู่ แล้วเหตุใดพวกเขาจะไม่ได้รับสิ่งใดเลยก่อนที่จะตรัสรู้อย่างแท้จริงเล่า เพราะบุญของพวกเขาก็นับประมาณไม่ได้ ทั้งองค์ประกอบทั้งสี่อย่างเหล่านี้ (เวลา, สิ่งมีชีวิต, คุณสมบัติ, และหลักธรรม) ของพวกเขาก็เป็นสิ่งที่นับประมาณไม่ได้ (3.19-20)

ความจริง สิ่งที่ถูกเรียกว่าบุญและปัญญาอันนับประมาณไม่ได้นั้น สามารถช่วยกำจัดความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจทั้งสองประการได้อย่างรวดเร็ว (3.21)

ความหิว ความกระหาย และความทุกข์ทางกายอื่น ๆ นานัปการ ล้วนเกิดขึ้นในการเกิดใหม่อันตรามซึ่งมีเหตุมาจากบาปของแต่ละบุคคล แต่เหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ์ ไม่ข้องเกี่ยวในสิ่งผิดทั้งหลายเลย เกี่ยวข้องก็แต่เพียงบุญ ดังนั้น พวกเขาจึงจะไม่มีทุกข์ในการเกิดใหม่ ณ ครั้งไหน ๆ (3.22)

เพราะไม่ว่าความสับสนที่มาจากความทุกข์ทางใจซึ่งเกิดจากความรัก ความโกรธ ความกลัว ความหลง และความรู้สึกอย่างอื่นใดจะเกิดขึ้นก็ตามที่ เหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ์ก็จะข้ามผ่านมันไปได้ด้วยการพิจารณาอย่างแยบคายว่า ทุกสิ่งล้วนไม่มีมูลเหตุ (3.23)

ถ้ามีคำถามว่า หากเหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ์ไม่ได้รับความเดือดร้อนอย่างรุนแรงทั้งทางกายและทางใจไซ้ เหตุไฉน พวกเขาผู้ขึ้นนำสัตว์โลกในจักรวาลอันไม่มีจุดสิ้นสุดจึงท้อใจไปเสียเล่า (3.24)

แม้ความทุกข์เพียงชั่วครู่ก็ยังยากที่จะทานทน จะต้องกล่าวอะไรถึงความทุกข์ที่ยาวนาน, อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเวลาไร้จะที่สิ้นสุด แต่สิ่งใดไหนเล่าจะเผาผลาญคนที่ไม่มีทั้งความทุกข์และความสุขได้ (3.25)

ก็เหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ แม้ความทุกข์ทางกายก็ยังมี แล้วจะมีความทุกข์ทางใจได้อย่างไร

ขอตอบว่า เนื่องแต่ความเมตตากฎาต่อสัตว์โลก พวกเขาจึงรู้สึกทุกข์ใจแทนสัตว์โลกเหล่านั้น นี่เองคือเหตุผลที่พวกเขาจึงดำรงอยู่ในโลกเป็นเวลานาน (3.26)

ดังนั้น ขอพระองค์อย่าได้ท้อแท้ ด้วยคิดว่า ความเป็นพุทธะช่างยาวไกล และจงบากบั่นอย่างสม่ำเสมอเพื่อก้าวข้ามความบกพร่องและเพื่อที่จะบรรลุคุณสมบัติอันประเสริฐเถิด (3.27)

อนึ่งเมื่อพระองค์เข้าใจถึงสิ่งที่ทำให้เกิดมลทินว่าคือ โลภะ¹⁸⁶ โทสะ¹⁸⁷ โมหะ¹⁸⁸ แล้วพระองค์ควรละทิ้งพวกมันเสีย, ทั้งเมื่อตระหนักรู้ถึงสิ่งที่มีคุณอันประเสริฐว่าคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ แล้ว ก็จงทรงน้อมนำพวกมันเข้ามาในตัวพระองค์โดยเคารพเถิด (3.28)

เพราะด้วยอำนาจของโลภะ จะทำให้พระองค์ต้องไปเกิดในภูมิแห่งเปรต ด้วยอำนาจของโทสะ จะทำให้พระองค์ตกไปสู่นรก และด้วยอำนาจของโมหะ ก็จะทำให้พระองค์เกิดในภูมิของดิรัจฉาน, แต่ด้วยอำนาจของสิ่งที่ตรงกันข้ามกับอกุศลเหล่านั้น จะทำให้พระองค์ได้เกิดเป็นมนุษย์หรือพวกเทวดา (3.29)

¹⁸⁶ โลภะ (Skt. and Pali. lobha) ความอยาก, ความละโมภ เป็นหนึ่งในอกุศลมูล 3 จัดเข้าในสังโยชน์ 10 และอนุสัย 7 ในส่วนของกามราคะ จัดเข้าในอวารณ (รู้จักกันในชื่อนิรัน) 5 ในส่วนของกามฉันท์ ลักษณะอาการของโลภะ จะเป็นปฏิกิริยาของจิตที่มุ่งไล่ตามไขว่คว้าดิ้นรนเพื่อให้ได้รับสิ่งที่ต้องการ เป็นคำพ้องความหมายกับคำว่า “ราคะ” มีสภาวะที่ตรงกันข้ามคือ “อโลภะ” ดูเพิ่มเติมใน Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 1779.

¹⁸⁷ โทสะ (Pali. dosa) สันสกฤตว่า ทเวชะ หรือ โทษะ (Skt. dveṣa or doṣa) ความเกลียดชัง, ความมุ่งร้าย, รังเกียจ เป็นหนึ่งในอกุศลมูล 3 จัดเข้าในสังโยชน์ 10 และอนุสัย 7 ในส่วนของประติฆะ จัดเข้าในอวารณ 5 ในส่วนของพยาบาท เป็นปฏิกิริยาของจิตที่เนื่องด้วยการขัดเคือง, การต่อต้าน, การแสดงออกถึงความไม่ชอบต่อสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เป็นคำพ้องความหมายกับคำว่า ประติฆะ (skt. pratigha) บาลีว่า ปฏิฆะ (Pali.patigha) มีสภาวะที่ตรงกันข้ามคือ “อโทสะ” ดูเพิ่มเติมใน Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 1054.

¹⁸⁸ โมหะ (Skt. and Pali. moha) ความหลง, ความหลง, ความสับสน, ความโง่เขลาไม่รู้จริง, ความมึนเมา เป็นหนึ่งในอกุศลมูล 3 โมหะเป็นเหตุตั้งต้นของความทุกข์ เป็นคำพ้องความหมายกับคำว่า อวิชชา มีสภาวะที่ตรงกันข้ามคือ “อโมหะ” ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2024.

การละอกุศลและเพิ่มพูนกุศลคือหลักธรรมสำหรับผู้ที่ยุติการเกิดใหม่ในภูมิที่สูง ส่วนการชำระมลทินทางใจทั้งหมดโดยการพิจารณาด้วยปัญญา คือ หลักธรรมสำหรับผู้ที่ยุติการเกิดใหม่ในภูมิที่สูงอย่างสูงที่สุดแล (3.30)

สำหรับวิธีการทำความเคารพ ขอพระองค์จงให้เขียนรูปของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จงสร้างสถูป¹⁸⁹ เจดีย์¹⁹⁰ และสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ที่กว้างใหญ่ สามารถใช้งานได้อย่างดี ประดับตกแต่งอย่างวิจิตร ด้วยของมีค่าทุกอย่าง และโปรดจงให้เขียนรูปของพระพุทธเจ้า อันสวยงามและถูกลักษณะ ซึ่งประดิษฐ์ฐานไว้บนดอกบัวเกิด (3.31-32)

ขอพระองค์โปรดช่วยรักษาและพระธรรมอันบริสุทธิ์ หมู่แห่งภิกษุ และหมู่แห่งภิกษุณี โดยความพยายามทุกวิถีทาง โปรดประดับเจดีย์ ด้วยทองคำและด้วยม่านแห่งแก้วมณีเกิด (3.33)

ขอพระองค์จงบูชาสถานที่ที่มีสถูปเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยเครื่องสักการะที่ทำมาจากดอกไม้ทองและดอกไม้เงิน ด้วยเพชร กิลบิงหา ไช่มุก ไพลิน ไพฑูรย์ และมรกต, จงบูชาสงฆ์ผู้แสดงธรรมอันสะอาดหมดจด ด้วยปัจจัยสี่และการบำรุง โปรดจงทำสิ่งที่จะนำมาซึ่งความสงบสุขแก่พวกเขา จงน้อมนำหลักธรรมทั้งหกเข้ามาในตนด้วยความเคารพทุกเมื่อ จงอุปัฏฐากครูทั้งหลาย และรับฟังคำของพวกท่านโดยเคารพ จงอนุเคราะห์และดูแลพวกเขา ทั้งจงให้ความเคารพยำเกรงต่อเหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ์ไม่ดูหมิ่น ทุกเมื่อเกิด (3.34-36)

อนึ่งพระองค์ไม่ควรที่จะสักการะ เคารพ บูชา และนับถือผู้อื่นที่ไม่ใช่ผู้นับถือพุทธ เพราะด้วยการเคารพที่ดำรงอยู่บนฐานของความผิด พวกคนที่โง่เขลาที่จะพากันยึดมั่นพวกครูผู้มีแต่มลทิน¹⁹¹นั้น (3.37)

ขอพระองค์จงประทานคัมภีร์ต้นฉบับและบทสวดที่มาจากวจนะของพระพุทธเจ้า และเอกสารที่มาจากคัมภีร์เหล่านั้น พร้อมทั้งอุปกรณ์ที่จำเป็นเช่น ปากกาและน้ำหมึก เพื่อที่จะทำ

¹⁸⁹ สถูป อ่านว่า สะ-ฐูป มาจากสันสกฤตว่า สตุป (Skt. satūpa) บาลีว่า ฐูป (Pali. thūpa) หมายถึงสิ่งก่อสร้างที่มีรูปโอคว่าซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของศรัทธาของพระพุทธรูปและพระธาตุของพระอรหันต์เป็นต้น, บางทีใช้เข้ากับคำว่า เจดีย์ เป็นสถูปเจดีย์ เช่น เวียนเทียนรอบสถูปเจดีย์ ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1160.

¹⁹⁰เจดีย์ มาจากสันสกฤตว่า ไจตยะ (Skt.caitya) บาลีว่า เจตียะ (Pali. cetiya) สิ่งซึ่งก่อเป็นรูปคล้ายลอมฟาง มียอดแหลม บรรจุสิ่งที่มีพระธาตุเป็นต้น, สิ่งหรือบุคคลที่เคารพนับถือ ดู เรื่องเดียวกัน, 332.

¹⁹¹มลทิน (Skt. and Pali. mala) หมายถึง ความมัวหมอง, ความต่างพร้อย, ความไม่บริสุทธิ์; ในคัมภีร์รัตนาวลี หมายถึง กิเลสอันเป็นคุณสมบัติเครื่องเศร้าหมอง, สภาวะข้างฝ่ายอกุศล, และมิฉชาติคุณ 882.

ให้สติปัญญาเพิ่มพูนยิ่งขึ้น จึงให้เบี้ยสนับสนุนการดำรงชีพแก่พวกครูอาจารย์ที่อยู่ในทุกสถาบันที่มีการเรียนการสอน ของอาณาจักร ทั้งจงพระราชทานตำแหน่งพร้อมที่ดินแก่พวกเขา (3.38-39)

ขอพระองค์จงใช้ภาษีที่ได้มาจากอาณาจักรของพระองค์มาจัดตั้งสวัสดิการสำหรับพวกหมอและช่างกลบ¹⁹² เพื่อที่จะเป็นประโยชน์ต่อพวกคนแก่ เด็ก และคนเจ็บไข้ เป็นต้น เพื่อช่วยบรรเทาความทุกข์ของพวกสัตว์ผู้มีการโคกเศร่าเป็นนิตยเกิด (3.40)

ขอพระองค์ผู้มีปัญญาอันประเสริฐ จงโปรดจัดตั้งโรงพยาบาล สร้างสวนสาธารณะ พัฒนาเส้นทางสัญจร ให้ขุดคลอง สร้างศาลา และขุดบ่อเก็บน้ำ จงตระเตรียมเครื่องหลับนอน หล้า และฟืนไว้ให้พร้อมสรรพ (3.41)

โปรดจงให้สร้างศาลาสำหรับพัก ในทุกหมู่บ้าน ในวัด และในเมืองทุกเมือง พร้อมกับตั้งน้ำสำหรับใช้ดื่มกินไว้ในเส้นทางหลวงทุก ๆ เส้นทางที่น้ำหาได้ยาก (3.42)

เนื่องด้วยความกรุณาของพระองค์ ได้โปรดดูแลพวกคนที่ป่วยไข้ ไร้บ้าน ทั้งพวกที่เศร้าเสียใจด้วยความทุกข์ พวกไร้งาน และพวกที่กำลังโศกเศร้า ขอพระองค์โปรดเสวยสละพระองค์เพื่อช่วยเหลือพวกเขาโดยให้เกียรตินิตยเกิด (3.43)

อนึ่ง ไม่สมควรเลยที่พระองค์จะบริโภคอาหาร เครื่องดื่ม ผลผลิต ธัญพืช และผลไม้ตามฤดูกาล จนกว่าพระองค์จะได้ถวายสิ่งเหล่านั้นแก่ภิกษุ¹⁹³และภิกษุณี¹⁹⁴ที่มาบิณฑบาตขออาหาร (3.44)

ในพื้นที่ ๆ ตั้งอ่างน้ำ โปรดวางรองเท้า ร่มกันแดด ที่กรองน้ำ แหนบสำหรับดึงหนาม เข็ม ด้าย และพัด ไว้เถิด (3.45)

¹⁹² ช่างกลบ (Skt. kalpaka) บาลีว่า กัปปกะ (Pali. kappaka) หมายถึง ช่างตัดผม, ช่างโกนผม คนกลุ่มนี้มีหน้าที่ในการตัดผมและหนวดให้ผู้อื่น, ผู้รับใช้ของกษัตริย์ บ้างทำหน้าที่ในการเตรียมน้ำอาบให้พระราชชาติด้วย ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 108; and T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 450.

¹⁹³ ภิกษุ (Skt. bhikṣu) บาลีว่า ภิกขุ (Pali. bhikkhu) ชายที่บวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา, ชายผู้ได้อุสมบทแล้ว ชายที่บวชเป็นพระ, พระผู้ชาย; แปลตามรูปศัพท์ว่า “ผู้ขอ” หรือ “ผู้มองเห็นภัยในสงสาร” หรือ “ผู้ทำลายกิเลส” ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 870; และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 288.

¹⁹⁴ ภิกษุณี (Skt. bhikṣuṇī) บาลีว่า ภิกขุณี (Pali. bhikkhūnī) หญิงที่บวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา เทียบเคียงกับภิกษุ ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 870.

เช่นเดียวกัน ที่อ่างน้ำ ก็ควรวาง ผลไม้สามชนิด เปลือกสามแบบ น้ำผึ้ง ยาหยอดตา และยาสำหรับแก้พิษที่รุนแรง พร้อมกับเขียนวิธีใช้ยา วิธีรักษา และคาถากำกับ¹⁹⁵ ไม่เพียงเท่านั้น ควรวางน้ำมันสำหรับขโลมตัว สำหรับทาเท้าและทาศีรษะ ควรวางเปลสนาม ทัพพี กาน้ำ หม้อทองเหลือง ขวาน และสิ่งทีจำเป็นอย่างอื่น (3.46-47)

ในจุดที่เย็นและมีร่มเงาของพื้นที่นั้น ควรตั้งอ่างที่เต็มไปด้วยน้ำสำหรับดื่ม พร้อมกับตระเตรียมข้าว ธัญพืช อาหาร และน้ำตาลอ้อยไว้ให้พร้อม อนึ่ง ในส่วนนอกของศาลาที่ใกล้กับรั้วของพวกแมลง ควรจัดคนทีซื้อสัตว์ให้วางเศษอาหาร น้ำ น้ำตาลอ้อย และกองแห่งพันธพิชไว้เป็นนิตย์เถิด (3.48-49)

ทั้งก่อนและหลังของมื้ออาหารแต่ละมื้อ พระองค์ก็ควรแบ่งให้อาหารแก่พวกเปรต¹⁹⁶ สุนัข นก และสัตว์อื่น ๆ ด้วยกิริยาที่นาพึงใจ (3.50)

ขอให้พระองค์แผ่การช่วยเหลือให้ทั่วถึงไปในทุกที่ในโลก ซึ่งเป็นที่ ๆ ถูกกดขี่ ที่ ๆ ไม่สามารถเพาะปลูกอะไรได้ ที่ ๆ มีแต่อันตราย ที่ ๆ เต็มไปด้วยโรคระบาด หรือแม้กระทั่งที่ ๆ พ่ายแพ้จากสงคราม (3.51)

โปรดให้เมล็ดพันธุ์และอาหารแก่พวกชาวนา ผู้กำลังตกอยู่ในช่วงเวลาที่ยากลำบาก โปรดยกเลิกภาษีที่เกินความจำเป็น และลดจำนวนภาษีลงตามเหมาะสมแก่ผลผลิตที่จะจัดเก็บภาษี (3.52)

โปรดคุ้มครองรักษาประชาชนทั้งหลายจากการเป็นหนี้ โดยการไม่ให้ด้านภาษี¹⁹⁷ ประเภทใหม่ ๆ เกิดขึ้น และลดด้านภาษีที่เกินความจำเป็นลง โปรดลดความร้อใจของเหล่าชนผู้ที่ย่ำแย่คอยพร้อม ๆ กับคำร้องทุกข์ที่ไม่ได้คำตอบที่หน้าประตูของคุณเถิด (3.53)

¹⁹⁵ ในประเด็นที่ว่า “คาถากำกับ” จากเนื้อความว่า “เขียนวิธีใช้ยา วิธีรักษา และคาถากำกับ” แสดงถึงมุมมองที่ยุทธเวทสาขาหนึ่งของอาถรรพเวทมีอิทธิพลต่อตัวผู้ประพันธ์และผู้ที่ถูกเขียนถึงในคัมภีร์รัตนาวลี เพราะหากมองเพียงแนวของประติยสมุตปาทและศูนยตา คาถากำกับหรือการร้ายคาถาเพื่อการรักษาจะเป็นเพียงความเชื่อที่เกิดจากแนวคิดเท่านั้น ทั้งประเด็นนี้จะเป็นเครื่องช่วยยืนยันถึงความเชื่อชาวนาในพระเวทรวมถึงวรรณคดีเดิมของท่านนาคารชุนที่เป็นพราหมณ์.

¹⁹⁶ เปรต (Skt. preta) บาลีว่า เปตะ (Pali. peta) สัตว์จำพวกหนึ่งเกิดในอบายภูมิคือแดนทุกข์, ฝิเลวจำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด ชนิดหนึ่งตามที่ว่ากันว่า มีรูปร่างสูงโย่งเยงเท่าต้นตาล ผมยาวหยอกหย้อย คอยาว ผอมโซ มีปากเท่ารูเข็ม เป็นต้น ดูคำว่า ทุกติ และคำว่า อบาย; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 755; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 2495-2496.

โปรดขับไล่พวกโจรออกไป ทั้งจากอาณาจักรของพระองค์ ทั้งจากดินแดนเหล่าอื่น
จงกำหนดราคากลางของสินค้าและตั้งราคาที่เหมาะสมกับคุณภาพสินค้า (3.54)

ขอพระองค์จงมีความคุ้นเคยกับพวกที่ปรึกษาของพระองค์ และทำในสิ่งที่ทำให้เกิด
ประโยชน์แก่ชาวโลกอยู่เสมอเถิด (3.55)

พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับสิ่งที่พระองค์ดำริว่าเป็นประโยชน์แก่พระองค์โดยประการ
ใด ก็จงให้ความสำคัญกับสิ่งที่พระองค์คิดว่ามีประโยชน์สำหรับคนอื่นโดยประการนั้นเถิด (3.56)

ขอพระองค์เป็นประดุจดิน น้ำ ไฟ ลม สมุนไพรร และพืชพันธุ์ที่ดำรงอยู่ในป่า จงทำตน
และสมบัติทั้งหลายของตนให้เป็นประโยชน์ที่นำความสุขอันสธารณมาแก่สัตว์ทั้งปวงเถิด (3.57)

ด้วยว่าเหล่าสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิ์ แม้เมื่อจะได้รับการก้าวไปถึงก้าวที่เจ็ด ล้วนต้องมีจิตใจ
ที่ยินดีในการให้สมบัติของพวกตนอยู่เสมอ ข้อนี้เองทำให้เกิดบุญในตัวของพวกเขาเองจนถึงขั้นไม่มี
ประมาณ เหมือนอย่างท้องฟ้า ฉะนั้น (3.58)

หากพระองค์มอบหญิงสาวผู้งามพร้อมซึ่งประดับตกแต่งอย่างดี แก่เหล่าชนผู้แสวงหา
สตรี อันน่าปรารถนาเหล่านั้นไซ้ โดยประการดังกล่าวมานั้น พระองค์จะเป็นผู้ที่ถูกจดจำอยู่เสมอว่า
เป็นคนที่เข้าถึงพระธรรมอันบริสุทธิ์ (3.59)

ได้ยินว่าในภพอดีต พระชินเจ้าได้ทรงมอบหญิงสาว 80,000 นางที่ประดับแล้วด้วยชนิด
แห่งเครื่องประดับทุกอย่าง พร้อมกับสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิตทุกชนิดแก่ผู้ที่ปรารถนา (3.60)

สำหรับผู้ที่มาเพื่อขอ ขอพระองค์โปรดให้เสื้อผ้า เครื่องประดับ น้ำหอม พวงมาลัย
และสิ่งอันน่าพอใจ อย่างดีอันนับไม่ถ้วนแก่พวกเขาด้วยความเมตตาเถิด (3.61)

อนึ่ง ไม่มีการประพฤติดด้วยความเอื้ออาทรใดที่จะดีไปกว่าการมอบหนทางแห่งความสุข
ที่จะได้มาจากการสอนธรรมะนั้นแก่ผู้ที่คลาดไปเส้นทางแห่งพระธรรมอันโชคร้ายอย่างที่สุด (3.62)

¹⁹⁷ ภาณี เป็นคำไทย สันสกฤตว่า ศุลกะ (Skt. śulka) บาลีว่า สุกกะ (Pali. sunka) หมายถึง เงินหรือทรัพย์สินที่มี
กฎหมายกำหนดให้รัฐหรือท้องถิ่นเรียกเก็บจากบุคคลในเหตุต่าง ๆ เช่นการมีรายได้ เพื่อใช้จ่ายในการบริหารประเทศหรือท้องถิ่น
มีการนำคำว่า “ศุลกะ” มาใช้ในคำไทยเช่น “ศุลกากร” หมายถึง ผู้ทำหน้าที่เก็บภาษี ดู T.W. Rhys Davids and William
Stede, **Pali-English Dictionary**, 1619; และ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554,
870.

หากยาพิษจะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่พวกเขาแล้วละก็ พระองค์ก็ควรให้แม่กระทั่งยาพิษแก่พวกเขา และถึงแม้ว่ามันจะเป็นอาหารที่ยอดเยี่ยม แต่หากมันไม่ได้ช่วยอะไรพวกเขาได้เลย พระองค์ก็ไม่ควรให้แก่พวกเขา (3.63)

มีคำพูดที่กล่าวกันว่า ถ้าคนถูกงูกัดที่นิ้ว การจะตัดอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต ก็เป็นสิ่งที่สมควรแล้ว ข้อนี้ก็เช่นเดียวกัน บัณฑิตกล่าวว่า ถ้าสิ่งนั้นมันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นไซ้ บุคคลก็ควรทำแม้บางสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาสำหรับคนเหล่าอื่นแล (3.64)

ขอพระองค์จงมีความเคารพอย่างสูงสุดทั้งต่อพระธรรม และต่อผู้ที่กล่าวพระธรรมนั้น จงตั้งใจฟังธรรมและสอนธรรมแก่ผู้อื่น โดยเคารพเถิด (3.65)

โปรดจงอย่าหลงผิดติดอยู่ในวาทกรรม¹⁹⁸ อันเป็นของชาวโลก จงเปลितเพลिनแต่ในวาทกรรมที่เป็นปรมาเถิด ไม่เพียงแค่นั้น ขอพระองค์จงพัฒนาคุณสมบัติที่ดี ทั้งในตนเอง และในชนเหล่าอื่นเถิด (3.66)

อย่าเพิ่งเชื่อธรรมเท่าที่เพียงได้รับฟังมา แต่จงเก็บมันไปวิเคราะห์พิจารณาในใจอย่างละเอียดก่อนเถิด ทั้งจงคอยจัดแจงถวายวัตถุที่ควรถวายเพื่อบูชาแก่เหล่าครูของพระองค์ (3.67)

ขอจงอย่าได้ศึกษาหลักปรัชญาที่มลทินทั้งหลาย¹⁹⁹ อย่างเช่นปรัชญาจารย์วาก²⁰⁰ โปรดจงยอมแพ้การโต้เถียงที่มุ่งหวังแต่เพียงชัยชนะ อย่าได้มัวแต่ไปประกาศคุณสมบัติที่ดีของพระองค์ แต่จงพูดถึงคุณสมบัติที่ดีแม่ของคนทีพระองค์ไม่ชอบเถิด (3.68)

¹⁹⁸ วาทกรรม เกิดจากการนำคำสันสกฤตสองคำมาผสมกันคือ วาท (Skt. and Pali. vāda) ที่แปลว่า การพูด การสนทนา การกล่าว + กรรม (Skt. karman) บาลีว่า กัมมะ (Pali. kamma) ที่แปลว่า การกระทำ, กิริยา, การแสดงออกทางกายภาพ เมื่อนำมารวมกัน จึงหมายถึง การแสดงออกทางวาจา, ถ้อยคำ; คำว่า “วาทกรรม” ในคัมภีร์รัตนาวลีหากกล่าวถึงฝ่ายอื่น จะมุ่งถึงถ้อยคำที่ใช้แสดง ประกาศ และยืนยันแนวคิดของฝ่ายนั้น ๆ แต่ถ้ากล่าวถึงฝ่ายตน จะมุ่งถึงความจริงอันเป็นที่สุดซึ่งพ้นจากความคิดที่ประกอบด้วยอวิชชา.

¹⁹⁹ คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งชี้ให้เห็นว่าปรัชญาอื่นมีมลทิน โดยในฝ่ายปรัชญา 6 สำนัก และไซนะ คัมภีร์รัตนาวลีชี้ว่าเป็นมลทินเพราะปรัชญาเหล่านั้นแสดงถึงความเที่ยงของสิ่ง ส่วนในฝ่ายจารย์วาก คัมภีร์รัตนาวลีชี้ว่าเป็นมลทิน เพราะปรัชญาจารย์วากนี้ปฏิเสธเรื่องปรากฏการณ์ แต่หากว่าโดยองค์รวม คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งแสดงว่าปรัชญาอื่นเป็นมลทิน เพราะหลักปรัชญาเหล่านั้นเป็นเพียงทรรศนะทางความคิดที่ถูกปรุงแต่งด้วยอวิชชา.

²⁰⁰ จารย์วาก หรือ จากวาก (Skt. cārvāka or cākvāka) มาจากคำว่า จารุ ที่แปลว่า ไพเราะ + วากะ ที่แปลว่า “คำพูด” รวมทั้ง 2 คำ แปลความได้ว่า “คำพูดที่อ่อนหวานไพเราะ”; ปรัชญาจารย์วาก ได้สมญานามว่า “ปรัชญาปากหวาน” เพราะหลักปรัชญานี้เป็นข้อความสั้น ๆ ฟังรื่นหูชวนให้หลงเชื่อได้ง่าย เป็นปรัชญาแบบชาวบ้าน เป็นไปตามกระแสโลก ๆ เช่นจากความตอหนหนึ่งของคำสอนว่า “จงกิน จงดื่ม จงรื่นเริงเสียแต่วันนี้ พรุ่งนี้เราอาจตาย” ดู อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, 19.

อย่าได้ทำลายสิ่งสำคัญของผู้อื่น อย่ากล่าวถ้อยคำที่มุ่งร้ายต่อคนอื่น แต่จงพิจารณาดูสิ่ง
ที่ผิดพลาดในตัวพระองค์เองเถิด (3.69)

ครั้นเห็นแล้ว พระองค์พึงแก้ไขข้อผิดพลาดนั้นโดยไวเถิด หากต้องการให้ยอดเยี่ยมขึ้นไป
อีก พึงนำสิ่งที่วิญญูชน²⁰¹ตำหนิผู้อื่นมาพิจารณาตน หากพบข้อผิดพลาดพึงแก้ไข รวมถึงแนะนำ
วิธีแก้ไขข้อผิดพลาดให้กับพวกเขา (3.70)

ขอพระองค์อย่าได้โกรธเวลาที่ถูกคนอื่นประทุษร้ายเลย แต่จงพิจารณาเถิดว่ามันเกิดมา
จากผลของกรรมในกาลก่อน โปรดอย่าได้ก่อเหตุที่จะทำให้มีความทุกข์มากมายนับไม่ถ้วนเลย
จงกำจัดความขัดเคืองของตนด้วยตนเถิด (3.71)

ขอพระองค์จงทำสิ่งที่เป็นประโยชน์กับชนเหล่าอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน จงอดทนต่อ
ความทุกข์ของตนด้วยตน และจงแบ่งปันความสุขของตนกับพวกคนทุกข์ยากมีขอทานเป็นต้น (3.72)

แม้ว่าพระองค์จะมีฐานะเฉกเช่นเทพอันยอดเยี่ยม พระองค์ก็อย่าได้กลายเป็นคนหลง
ระเริงด้วยความทะนงตน ทั้งอย่าได้ท้อแท้เพราะความยากจนเหมือนที่พวกเปรตเป็น (3.73)

ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของพระองค์เอง พระองค์จงพูดแต่ความจริงเสมอ แม้ว่ามันจะนำพา
ความตายมาแก่พระองค์หรือทำให้พระองค์สูญเสียอำนาจ ก็อย่าได้พูดสิ่งที่ไม่เป็นจริงอย่างอื่นเลย
(3.74)

โปรดจงอุทิศพระองค์ให้กับความยึดมั่นที่จะทำตามคำพูดของพระองค์อยู่เสมอ เพราะ
ด้วยการรักษาคำพูดอันมีเกียรตินั้น พระองค์จะกลายเป็นผู้มีอำนาจอย่างสูงสุดเพื่อประโยชน์ของสัตว์
โลก (3.75)

พระองค์ควรที่จะคิดพิจารณาให้ดีกว่าก่อนที่จะทำอะไรในทุกเรื่อง จงใช้การพิจารณาเห็นสิ่ง
ต่าง ๆ ตามความเป็นจริงอย่างที่มีนัยเป็น อย่าได้คล้อยตามแต่คนอื่น (3.76)

เพราะธรรม อาณาจักรของพระองค์จะเต็มไปด้วยความสุข เกียรติของพระองค์อันกว้าง
ใหญ่ประหนึ่งท้องฟ้าจะแผ่ไปทั่วทุกทิศ ทั้งเหล่าเจ้าเมืองทั้งหลายจะพากันนับถือพระองค์ (3.77)

²⁰¹ วิญญูชน เป็นคำไทยที่ประกอบขึ้นมาจากคำบาลี 2 คำ คือ วิญญู (Pali. viññū) แปลว่า ผู้รู้แจ้ง, นักปราชญ์ กับ
คำว่า ชน (Pali. jana) หมายถึง คน, บุคคล, ชน เมื่อนำมารวมกันแปลได้ว่า “บุคคลซึ่งรู้ผิดรู้ชอบตามปกติ” และสามารถถ่าย
ถอดเป็นภาษาสันสกฤตได้ว่า วิชญะชน (Skt. vijñā-jana) ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
2554. 1119.

อนึ่ง สาเหตุของความตายนั้นมีมากมายหลายประการ เช่น ปัจจัยดำรงชีพหมด และไม่เพียงเท่านั้น กระทั่งปัจจัยดำรงชีพเองนั้นแหละก็ยังสามารถเป็นเหตุของความตายได้ ดังนั้น ของพระองค์จึงประพடுத்தธรรมเป็นนิตย์เถิด (3.78)

ถ้าพระองค์ปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอด้วยวิธีอย่างนี้ไซ้ ความเมตตา²⁰²ที่จะเกิดขึ้นในตัวเองและในสัตว์โลก ก็จะเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ได้ (3.79)

ทั้งด้วยการปฏิบัตินั้น พระองค์จะเป็นผู้หลับเป็นสุขและตื่นเป็นสุข เพราะว่า ธรรมชาติภายในจิตของพระองค์ไม่มีการประทุษร้าย ดังนั้นพระองค์จะมีความสุขแม้ด้วยความฝัน (3.80)

ขอพระองค์ปรนนิบัติมารดาบิดาด้วยความเคารพยำเกรง งามอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล งามใช้สมบัติของรัษฎ์ด้วยความรอบคอบ งามมีความอดทน งามเป็นผู้ที่มีความกรุณาเป็นที่ตั้ง งามกล่าววาจาอันอ่อนโยนโดยไม่เลือกปฏิบัติ และงามหมั่นฝึกฝนตนให้มีความรับผิดชอบต่อคำสัตย์, ด้วยการทำสิ่งเหล่านี้ในชาตินี้เพียงชาติเดียว พระองค์จะได้เป็นจอมเทพ และเป็นพระราชอาสูภะธรรมแม้อันปัจจุบัน ดังนั้น ขอพระองค์จงอุทิศตนให้กับหลักธรรมนี้เถิด (3.81-82)

แม้การให้อาหารถึงสามร้อยหม้อวันละ 3 เวลาในทุก ๆ วัน ก็ไม่สามารถจะเทียบได้กับ ส่วนบุญที่เกิดจากเมตตาเพียงขณะสั้น ๆ (3.83)

แม้ถ้าหากพระองค์จะไม่ได้บรรลุธรรมไซ้ พระองค์ก็จะได้รับอานิสงส์²⁰³ 8 ประการ²⁰⁴ จากการเจริญเมตตา คือ 1. เป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ 2. เทวดาและมนุษย์จะตามรักษา 3. จะมี

²⁰² เมตตา (Pali. mettā) สันสกฤตว่า ไมตฺระ (Skt.maitra) ความรัก, ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีสุข, แต่ไม่ตรีจิตคิด จะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า เป็นข้อแรกของพรหมวิหาร 4 ดูเพิ่มเติมใน T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 1220; และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, 324.

²⁰³ อานิสงส์ (Skt. ānṛsaṃsa) บาลีว่า อานิสังสะ (Pali.ānisamsa) หมายถึง ผลแห่งกุศลกรรม, ผลบุญ มักใช้แสดงถึงผลของกรรมฝ่ายดี; ประโยชน์เช่น อานิสงส์กฐิน ดู ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**, 1405.

²⁰⁴ ในพระไตรปิฎก อานิสงส์ของเมตตามี 11 ประการ คือ 1.หลับเป็นสุข, 2. ตื่นเป็นสุข, 3.ไม่ฝันร้าย, 4.เป็นที่รักของเหล่ามนุษย์, 5. เป็นที่รักของเหล่าอมนุษย์, 6. เทวดาคู่มือครองรักษา, 7. ไฟ ยาพิษ ศาสตร์ทำอันตรายไม่ได้, 8.จิตเป็นสมาธิได้เร็ว, 9. ใบหน้าผ่องใส, 10. ไม่เป็นผู้หลง(ขาดสติ)ในเวลาตาย และ 11. เพื่อยังไม่บรรลุธรรมขั้นสูง จะได้เกิดในพรหมโลก (อง.อฏฐก. (บาลี) 23/91/151.) แม้ในคัมภีร์รัตนาวลิจจะมีจำนวนน้อยกว่า แต่ก็มีอานิสงส์ที่ต่างกันเล็กน้อยเท่านั้น โดยเฉพาะอานิสงส์การเจริญเมตตาในคัมภีร์รัตนาวลิจข้อที่ 7 มีใจความว่า “คุณจะได้รับสิ่งที่หวังโดยไม่ยาก” เป็นส่วนที่เพิ่มเติมพิเศษจากพระไตรปิฎก ผู้วิจัยเห็นว่า “ข้อนี้เป็นข้อที่เพิ่มเข้ามาเพื่อสร้างแรงจูงใจแก่ผู้บำเพ็ญ” แต่ส่วนที่มีในพระไตรปิฎกแต่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกเช่น การหลับเป็นสุข, ตื่นเป็นสุข, ใบหน้าผ่องใส, เป็นผู้ไม่หลงในเวลาตาย ก็สามารถประมวลเข้าในข้อที่ 4 คือ “มากไปด้วยความสุข”

ความอ่อนใจไม่ระวาง 4. มากไปด้วยความสุข 5. ยาพิษจะทำร้ายพระองค์ไม่ได้ 6. อาวุธอะไร ๆ ก็ทำร้ายไม่ได้ 7. จะได้รับสิ่งที่หวังโดยไม่ยาก และ 8. จะได้เกิดใหญ่ในพรหมโลก (3.84-85)

ถ้าพระองค์นำพาคนเหล่านี้ให้เจริญโพธิจิต และเจริญจนถึงขั้นที่ทำมันให้มั่นคงไซ้ พระองค์จะมีโพธิจิตที่มั่นคงประหนึ่งราชาแห่งขุนเขาเป็นนิตย์ (3.86)

ด้วยความมั่นคงไม่คลอนแคลนนั่น พระองค์จะไม่ไปเกิดในภพภูมิที่ไร้อิสระ²⁰⁵, ด้วยการปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม พระองค์จะมีการเกิดใหม่ในภูมิที่ดี, และด้วยการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับศูนยตา พระองค์จะเข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีอาลัยในสิ่งทั้งปวง (3.87)

ด้วยการใช้ชีวิตโดยไม่หลอกลวง พระองค์จะเป็นผู้มีสติที่สมบูรณ์, ด้วยการพิจารณา ทบทวน พระองค์จะถึงพร้อมด้วยปัญญา, ด้วยการให้ความเคารพ พระองค์จะตระหนักถึงความหมายของธรรม, และด้วยการธำรง²⁰⁶รักษาศรัทธา พระองค์จะได้เป็นบัณฑิตที่ฉลาดรอบรู้ (3.88)

ด้วยการกำจัดความหลงงมงายในการฟังและการเผยแพร่ธรรม พระองค์เข้าถึงความเป็นหมู่แห่งพุทธะ และเติมเต็มสิ่งที่พระองค์มุ่งหวังได้อย่างเร็วพลัน (3.89)

ด้วยความไม่มีสิ่งผูกพันกำหนด พระองค์จะบรรลุความประสงค์ของตน, ด้วยการไม่มี ความโลภ สมบัติของพระองค์จะเพิ่มมากขึ้น, ด้วยความไม่อวดดี พระองค์จะเป็นผู้มีชื่อเสียง, และด้วยความอดทนต่อธรรม พระองค์จะเป็นผู้ที่ทรงจำได้ไม่ลืม (3.90)

ด้วยการให้ปัจจัยสำคัญทั้ง 5 ประการและด้วยการไม่รู้สึกลัวหวาดกลัวต่อสิ่งทั้งหลาย ในที่ ๆ อันตราย พระองค์จะเป็นผู้ที่สิ่งชั่วร้ายทั้งปวงเข้ามาทำอันตรายไม่ได้ และจะเป็นคนที่มี พละกำลังที่ยอดเยี่ยม (3.91)

ด้วยการประดับมาลาดอกไม้และประทีปสำหรับบูชาพระธาตุ ด้วยการให้แสงสว่างแก่ผู้ที่ ถูกบดบังด้วยความมืด และด้วยการให้น้ำมันสำหรับเติมประทีปเหล่านั้นทั้งหมด พระองค์จะได้รับ ทิพย์จักขุ (3.92)

เพราะอาการดังกล่าวเป็นสภาวะของความสุข และในส่วนของข้อที่ว่า ไม่ฝันร้าย ก็จะเทียบได้กับข้อที่ว่า มีความอ่อนใจไม่ระวาง เป็นต้น.

²⁰⁵ ภพภูมิที่ไร้อิสระ หมายถึง ทุกคติ.

²⁰⁶ ธำรง หมายถึง ทรงไว้, ชูไว้ (แปลงมาจาก ธรง) ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.

ด้วยการมอบฉาบและกระดิ่งถวายเพื่อบูชาสฤๅพระธาตุ และด้วยการมอบสังข์เป่าและกลองถวาย พระองค์จะได้รับพระโสติพิพ²⁰⁷ (3.93)

ขอพระองค์อย่าได้กล่าวถึงความไม่ดีของผู้อื่น หรือแม้กระทั่งอย่าได้กล่าวกระทบกระเทียบถึงความพิการทางร่างกายของพวกเขาเลย เพราะด้วยการถนอมจิตใจของพวกเขาอย่างรอบคอบ พระองค์จะได้รับปัญญาเป็นเครื่องรู้จิตใจของผู้อื่น (3.94)

ด้วยการจัดเตรียมรองเท้าและยานพาหนะสำหรับคนทั้งหลาย ด้วยการคอยดูแลเหล่าคนที่อ่อนแอ และด้วยการช่วยสนับสนุนครูของพระองค์ด้วยพาหนะรับส่ง พระองค์ผู้เป็นบัณฑิตจะได้รับคุณวิเศษที่เหนือธรรมชาติ (3.95)

ด้วยการทำความพากเพียรเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ธรรม ด้วยการจดจำตำราพระธรรมพร้อม ๆ กับความหมายของธรรมเหล่านั้นไว้ในพระทัย และด้วยการแสดงธรรมโดยไร้ความผิดพลาด พระองค์จะระลึกถึงความทรงจำในอดีตชาติของพระองค์ได้ (3.96)

ด้วยการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนไม่มีสาระ พระองค์จะได้บรรลุอิฏฐญา 6 กล่าวคือ การดับสนิทลทินทั้งปวงอย่างไม่เหลือเศษ (3.97)

ด้วยการเจริญสมาธิ ซึ่งมีสติเป็นพื้นฐาน อันประกอบพร้อมด้วยพระกรุณาเพื่อจะปลดปล่อยเหล่าสัตว์ทั้งปวงอย่างสม่ำเสมอ พระองค์จะได้เป็นพระชินเจ้าผู้ประกอบพร้อมด้วยคุณลักษณะอันบริสุทธี (3.98)

ด้วยความเชื่อมั่นไม่คลอนแคลน พุทธภูมิของพระองค์จะเป็นสิ่งพิศุทธิ²⁰⁸, และด้วยการมอบรัตนชาติอันเลอค่าถวายแก่จอมมุนี พระองค์จะเปล่งรัศมีได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด (3.99)

ดังนั้น ของพระองค์โปรดตระหนักไว้เถิดว่า ผลของกรรมที่ทำล้วนสอดคล้องกับเหตุของกรรมที่ทำด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงสมควรยิ่งที่พระองค์จะทำประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ เพราะสิ่งที่พระองค์ทำนั้นก็จะเป็นประโยชน์แก่พระองค์เช่นกันแล (3.100)

²⁰⁷ โสติพิพ สันสกฤตว่า ทิวโยไตรตระ (Skt.divyaśrotra) บาลีว่า ทิวโยโสติ (Pali.dibbasota) หมายถึง พุทธิพิพ, ญาณพิเศษที่ทำให้ฟังอะไรได้ยินหมดตามปรารถนา ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 132.

²⁰⁸ พิศุทธิ (Skt. viśuddhi) บาลีว่า วิสุทธี (Pali. visuddhi) หมายถึง ความผ่องใส, ความงาม, ความดี, ความสะอาด, ความบริสุทธี, ความถูกต้อง; การล้าง ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 838.

รัตนาวลี ปริเภทที่ 3 ชื่อว่า โปธิสมภาร จบแล้ว

รัตนาวลี ปริเภทที่ 4 ชื่อว่า ราชวฤตโตปเทศ²⁰⁹

อธรรมมนวายมปิ ปุราโย ราชานุชีวิริกะ |

อาจารย์ สุตยเต ตสมาต กุญจฉราท เวตติ กษมากษम्म || 4.1 ||

โดยมาก พระราชา ถึงจะประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและมีประโยชน์น้อย ก็ยังถูกพวกคนที่ติดตามสรรเสริญ ดังนั้น พระราชาจึงรู้ว่าอะไรดีไม่ได้ยาก (4.1)

อนโยปิ ตาวทุ ยะ กศิจิทุรวจะ กษम्मปรियม |

กิมุ ราชา มหาเกามส ตวิ มยา ภิกษุณา สตา || 4.2 ||

ตราบเท่าที่พระองค์ยังเป็นผู้ที่แนะนำได้ยาก²¹⁰ ใครอื่นใดไหนจะพูดสิ่งที่มีประโยชน์แต่มิที่น่าชอบใจแก่พระองค์ พระองค์เป็นถึงพระราชาผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน แล้วตัวอาตมาผู้เป็นภิกษุจะพูดอะไรได้เล่า (4.2)

ตวตถกฤตาเทว ตุ สเนหาชชคตามนุกมปยา |

อหเมโก วทามิ ตวว่า ปถยมปยุปริยิ ภฤตสม || 4.3 ||

แต่ เพราะความรักและความเอ็นดูต่อสรรพสัตว์ที่อาตมามีต่อพระองค์ อาตมาจึงเป็นผู้เดียวที่บอกสิ่งที่เป็นประโยชน์แม้ที่ไม่น่าชอบใจแก่พระองค์ซ้ำแล้วซ้ำอีก (4.3)

สตุยิ ศลภษณารถวตปถยิ ศิษยะ กาเล'นุกมปยา |

²⁰⁹ ราชวฤตโตปเทศ (rājavr̥ttopadeśa) ว่าด้วยการแนะนำข้อประพฤติของพระราชา

²¹⁰ ทูรวจะ (Skt. durvaca) บาลีว่า ทูพพจ (Pali.dubbaca) แปลว่า ผู้ที่แนะนำได้ยาก คำนี้บาลีจะมีการแปลเป็นสองความหมาย คือ ผู้ว่ายาก และผู้กล่าวชั่ว ประเด็นของการแปลว่า “ผู้ว่ายาก” พบทั่วไปในพระไตรปิฎก ส่วนการแปลว่า “ผู้กล่าวชั่ว” พบเพียงใน วิ.จ. (บาลี), 6/647/342. แต่ในสันสกฤตถ้าแปลว่า “ผู้กล่าวชั่ว” จะใช้คำว่า เทราวัจสย (Skt. daurvacasya) แทน โดยคำนี้ปรากฏอยู่ในส่วนของอุปกิเลส 57 ประการ.

วาจย อิตยาห ภควาสุตเทวมภีชเยเส || 4.4 ||

ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขอเธอจงพร่ำบอกศิษย์ถึงสัจจะ²¹¹ พร้อมๆกันกับลักษณะ อรรถ และประโยชน์(ของสัจจะ) ด้วยความเอ็นดู ในกาลที่เหมาะสม, ดังนั้น อาตมาจึงให้พระองค์ทรง ธรรมไว้อย่างยิ่ง (4.4)

อโกรธ สตยวากเย จ ศลาขยมาโน²¹²ยทิ สติตะ |

ศรวญ สंपริคฤหณียาต สโตยํ สนาปยมานาวต || 4.5 ||

ถ้าหากคนที่มั่นคงในความไม่โกรธ และในการกล่าวคำสัตย์ ถูกสรรเสริญอยู่ไซ้ร้ เขาจัก เลือกเฟ้นแต่สิ่งทีควรฟัง เหมือนอย่างบุคคลผู้ที่เขาให้อาบ เลือกอาบแต่น้ำสะอาดฉะนั้น (4.5)

ตสย เม วทโต วากยํ ตวมิหามุตฺร จ กษम्म |

ชญาตวา กुरु หิตายะทมาตมโน ชคโตปี จ || 4.6 ||

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสพระดำรัสแก่อาตมานั้นว่า เธอครั้นรู้สิ่งทีเป็นประโยชน์ ทั้งในโลกนี้และในโลกอื่นแล้ว จงกระทำสิ่งทีเป็นประโยชน์นั้น เพื่ออนุเคราะห์ทั้งแก่ตนและแก่สัตว์ โลกเกิด (4.6)

ยาจเกภยะ ปุรา ทานาต ปราปยารุถาศเจนน ทาสยสิ |

อกฤตชญตวโลภายา นารถาน ปุนร อวาปสยสิ || 4.7 ||

ก็ถ้าหากพระองค์ จักไม่ได้ประโยชน์แม้อื่นจากการให้แก่ผู้ขอ(นักบวช)ในกาลก่อนไซ้ร้ พระองค์ก็จักไม่ได้ประโยชน์อะไรอีกเลยจากความอกตัญญู²¹³ และความโลภ (4.7)

²¹¹ สัจจะ (Pali. sacca) สันสกฤตว่า สัตยะ (Skt. satya) เขียนเป็นคำไทยได้ว่า สัจ, สัจจะ, สัตย์ แปลว่า ความจริง มีการนำมาใช้ใน 2 นัย คือ 1. การนำมาใช้เพื่อมุ่งแสดงถึงสภาวะ ส่วนนี้จะเป็นการกล่าวถึงความจริง 2 ระดับคือ สัมมฤตีสัตย์ และปรมาภัสตย์ 2. การนำมาใช้มุ่งแสดงถึงคุณลักษณะทีดีเช่น กล่าวคำสัตย์ หมายถึง พูดจริง มักมากู้กับ ทำจริง หมายถึงการทำตามคำทีพูด, ชื่อสัตย์ หมายถึง จริ่งใจไม่ลวงหลอก เป็นต้น ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1202; เรื่องเดียวกัน, 1205; และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 423.

²¹² ศรวายมาโน แปลว่า ถูกสอนอยู่, อันเขาให้ฟังอยู่ เมื่อนำมาแปลเต็มประโยคจะได้ว่า (ถ้าหากคนที่มั่นคงในความไม่โกรธ และในการกล่าวคำสัตย์) ถูกสอนอยู่ไซ้ร้, Mhn: Rā. 4.5, 92.

อิห ปถยทน์ โลกเ น วหตยภฤโต ภฤตตะ |

ยาจกสตรภฤโต'มูตร หีนะ ศตคุโณทวหะ || 4.8 ||

คนรับใช้ผู้ไม่ได้แบกเสปียงทาง ยังดำเนินไปในโลกนี้ไม่ได้ แต่ผู้ขอ(นักบวช) ผู้ไม่ได้พกเสปียงทาง จะดำเนินไปในโลกอื่น ที่ยากกว่าร้อยเท่าได้อย่างไร (4.8)

อุทธารจิตตะ สตตํ ภโวทธารกริยารตะ |

อุทธารกรรมณะ สรวุมทาร์ ชายเต ผลม || 4.9 ||

ขอพระองค์จงเป็นผู้ที่มีใจสูง และยินดีในการกระทำที่ประเสริฐเนื่อง ๆ เกิด ด้วยว่า ผลที่สูงสุดทั้งปวงเกิดขึ้นได้ จากการกระทำที่สูงสุดแล (4.9)

มโนรโถรปิ กสิโพรนาสีตมฺ นราธิโปะ |

กुरु ธรรมาสปทํ ศรีมิต ขุยาตํ รตนตฺรยาสปทมฺ || 4.10 ||

อนึ่ง ขอพระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์จงทำตนให้เป็นผู้ที่ไม่หวั่นไหวเพราะความอิจฉาและความเดือดร้อนใจ ทำตนให้เป็นที่ตั้งของธรรม ที่มีสิริและมีชื่อเสียง และทำตนให้เป็นที่พำนักของพระรัตนตรัยเถิด (4.10)

สามนตราชโรมาณจกริ ธรรมาสปทํ น ยต |

มฤตสยาปยปรศสยตฺวาท ราชิสตทกฤตํ วรม || 4.11 ||

ดูกรพระราชา ที่ตั้งแห่งธรรมใดไม่มีแม้แต่จะทำความชูชันแห่งชนแก่พระราชาผู้อยู่ประเทศรอบข้าง การที่พระองค์ไม่ทำที่ตั้งแห่งธรรมนั้นน่าจะดีกว่า เพราะแม้เมื่อพระองค์ตายไป มันก็ไม่ปรากฏ (4.11)

อุตเยาทารยาทุทธารานำ วิสมโยตฺสาหฺวรณม |

อุตฺสาหฺพนํ จ มนทานำ สรวสฺเวนาปี การย || 4.12 ||

²¹³ ความออกตัณญู บาลีว่า ออกตัณญูตา (Pali. akataññūtā) สันสกฤตว่า “ออกฤตฺชยฺตฺวะ (Skt. akṛtajñatva) ความเป็นผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ท่านทำแก่ตน เป็นภูมิของอสัตบุรุษ เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับกตัญญูตาอันเป็นเครื่องหมายของคนดี อันเป็นภูมิของสัตบุรุษ ดูเพิ่มเติมใน อจ.ติก. (บาลี), 20/277/78.

พระองค์ ครั้นสละออกแล้ว เหตุเป็นผู้มีความกรุณา โปรดทำพวกคนดีให้มีความกล้าหาญ และอุทิศสาหัส และทำลายความอสุสาหัสของพวกคนพาล²¹⁴ที่มีปัญญาน้อย แม้ด้วยเรี่ยวแรงของ พระองค์ทั้งหมดเกิด (4.12)

อุตสฤษยามุตร คนตวยั สรวสวามวเสน เต |

จรเม นิยุกต์ ยาดเยว ปุรสตาด สรวเมว ตต || 4.13 ||

พระองค์ครั้นละของ ๆ พระองค์ทุกสิ่งไปแล้ว ก็ต้องไปในโลกอื่นโดยไร้อำนาจ สิ่งใด ประกอบในธรรมของพระองค์ เฉพาะสิ่งนั้นทั้งหมดนั้นแลย่อมตามพระองค์ไปเบื้องหน้า (4.13)

สรวสว ปุรวนถุปรเตร นถุปรสย วศมาคตม |

ก็ ปุรวกสย จรมาย สุขาย ยศเสปี วา || 4.14 ||

สมบัติทั้งหมดของพระราชองค์ก่อน ๆ ก็เป็นของมาสู่อำนาจพระราชองค์ใหม่ ประโยชน์อะไรสำหรับพระราชองค์ก่อน ๆ เล่า ทั้งเพื่อธรรม เพื่อสุข หรือเพื่อยศ (4.14)

ภุกดาทรถาทิห สุขิ ทตตาด ปารตริกิ สุขม |

อภุกดาทตตณษฏตวาท ทุชเมว กุตะ สุขม || 4.15 ||

ความสุขในภพนี้ มีขึ้นจากสมบัติที่ตนได้ใช้สอย ส่วนสุขที่มีในภพหน้า มีขึ้นจากสมบัติที่ ตนได้บริจาค เพราะไม่ได้ใช้สอย ไม่ได้บริจาคและมีความเลื่อมสูลง จึงมีแต่ทุกข์เท่านั้น จะหาสุขได้ แต่ที่ไหนเล่า (4.15)

วินศยน สจิวโร ทาตุม อสวาตตตรยาน น ศกยสิ |

อาปติจเจทนิเสนไทร²¹⁵ นวราชปริโยชิกะ || 4.16 ||

พระองค์ เมื่อเสื่อมจากการเป็นที่พึ่งพิง มีแต่ราชบริพาร²¹⁶ทั้งหลายผู้ทั้งหมดรักจาก พระราชองค์เดิม และหวังความโปรดปรานจากพระราชองค์ใหม่ ก็ย่อมไม่อาจที่จะให้ได้อีก (4.16)

²¹⁴ พาล (Skt. and Pali. bāla) ใช้ในสองความหมายคือ โง่ และ เด็กอ่อน ในที่คัมภีร์รัตนาวลีจะใช้ในความหมายว่า โง่ มุ่งถึงผู้ที่เพิกเฉยต่อธรรมคำสั่งสอนที่เป็นฝ่ายขาว และมักประพฤติดุศีลธรรมอย่างร้ายกาจ ดูเพิ่มเติมใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 833.

²¹⁵ อาปติจเจทนิเสนไทร ตัดบทเป็น อาปติจ-เจท-นิเสนไทร แปลว่า มีแต่(บริวาร)ผู้หมดรักเพราะการจากไปของ พระราชา(องค์เก่า), Mhn: Rā. 4.16, 98.

สรวสเวนาศยตส สวสเถ ศีฆริ ฐรมาสปท กุรุ |

มฤตยปรตยมธยสเถ ปรวตสเถปรทปวต || 4.17 ||

ดังนั้น พระองค์ผู้มีสุภาพดี จงกระทำที่พึงทางธรรม แม้ด้วยสมบัติทั้งหมดโดยเร็วเกิด
ด้วยว่า พระองค์เป็นผู้ยืนอยู่ท่ามกลางหลักการแห่งความตาย เหมือนอย่างประทีปที่ตั้งอยู่ในกระแสม
ลมนั้น (4.17)

ฐรมาธิการา เย จานเย ปรวราชปรวฤติตา |

เทวโทรณยาทยสเดปี ปรวฤตยนต่า ยถาสถิตา || 4.18 ||

อธิการแห่งธรรมเหล่าใด มีการสงน้ำเทพ²¹⁷ เป็นต้น ที่พระราชองค์ก่อน ๆ ประพฤติกัน
มาแล้ว อธิการแห่งธรรมเหล่านั้น ขอพระองค์จงยังบุคคลเหล่านั้นให้ประพฤติตามที่ดำรงอยู่เกิด
(4.18)

อหีสโกะ ศุภจาไรรุ วรตสไทรตติปิโยะ |

สรวกษไมรกลไทร ภษเยริส ไตะ สโท(ทย)ไตะ || 4.19 ||

²¹⁶ ราชบริพาร หมายถึง ผู้แวดล้อมพระราชฯ, ผู้ห้อมล้อมติดตามพระราชฯ เขียนว่า ราชบริวาร บ้าง ดู พระพรหม
คุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, 340.

²¹⁷ การสงน้ำเทพ สันสกฤตว่า เทวโทรณิ (Skt. devadorṇi) มาจากคำว่า เทว (เทพ) + โทรณิ (รงน้ำ) หากแปล
ตามศัพท์จะแปลได้ว่ารงน้ำสำหรับเทพ แต่เมื่อพิจารณาจากเนื้อความที่บอกว่าเป็นสิ่งทีพระราชองค์ก่อน ๆ ประพฤติกัน เห็นว่า
น่าจะเป็นสิ่งทีเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมจึงควรแปลว่า “การสงน้ำเทพ” เมื่อสืบค้นหลักการสำหรับบูชาที่ชื่อว่า โષทโศปจาระ (Skt.
Ṣoḍaśopacāra) หรืออุปจาร 16 ซึ่งเป็นหนึ่งในแปดวิธีบูชาของฮินดู พบว่า มีอุปจาร 4 ประการทีเกี่ยวข้องกับการใช้น้ำคือ
อรคหยะ (Skt. arghya) การถวายน้ำล้างมือ โดยการนำน้ำทีเจอน้ำหอมประมาณ 1 ฟายมือมาเซ็ดทีมือของเทวรูป สิ่งนี้บรวม
การบูชาด้วยด้วยอาหารและเครื่องดื่มเข้าไปด้วย, ปาทยะ (Skt. pādya) การถวายน้ำล้างเท้าเทวรูป โดยการตักน้ำประมาณ 2
ฟายมือแล้วล้างทีเท้าของเทวรูป, อาจมนะ (Skt. ācamana) การใช้น้ำประพรมเทวรูป ส่วนนี้จะใช้น้ำประมาณ 3 ฟายมือแต่ที
ริมฝีปากของเทวรูปแล้ว ให้นำส่วนทีเหลือรดลงไปที่ฐานขององค์เทวรูป, สนานะ (Skt. snāna) การอาบน้ำให้เทพ จะนำน้ำผสม
ดอกไม้มาราดบนองค์เทวรูป ใช้น้ำจำนวนเท่ากับอาจมนะ แต่ในพิธีใหญ่จะเป็นการอาบองค์ของเทวรูปด้วยวัตถุดิบ 5 อย่าง คือ
นม, โยเกิร์ต, เนย, น้ำผึ้ง และน้ำตาล ดูเพิ่มเติมใน Paṇḍit Srirama Ramanujācāri, **Theory and Practice of Hindu
Ritual Vol. 1 Pūjā** (Montana: srimatham, 2013), 35-36. และจากเนื้อความว่า “ทั้งได้น้ำและอาหาร อย่างเท่าเทียม
กัน” (รัตนาวลี, 4.20) ทำให้พบว่าการสงน้ำเทพคืออุปจารทั้ง 4 ชนิดนี้ เพราะตามทำเนียมแล้วเครื่องบูชาทีใช้ในพิธีส่วนใหญ่
หลังจากจากเสร็จพิธีจะถูกนับเป็นของมงคลและใช้ในการแจกจ่าย.

ด้วยว่า เหล่าชนผู้ไม่เบียดเบียน มีความประพฤติอันงาม ตั้งมั่นในวัตร ผู้เป็นที่รักของแขก มีความอดทนในทุกสถาน ไม่มีความกระทบกระทั่ง ผู้ตื่นอยู่ในทุกกาล นั้นพึงประพฤติธรรมเหล่านั้นเถิด (4.19)

อนธยาธิตหินางคทีนนานาถวนิปกาะ |

เต'ปย อนนพานํ สามเยน ลเถรณนวิฆฎฐิตาะ || 4.20 ||

เพราะธรรมเหล่านั้น เหล่าชนผู้บอด ป่วย พิการ อนาถา และขอทาน จะไม่ถูกบีบคั้น ทั้งได้น้ำและอาหาร อย่างเท่าเทียมกัน (4.20)

อนรณานามปี สตำ ธารมิกาณามนุครทาน |

อปยนยราชยสสุณานามนุรูปานํ ปรวรุตย || 4.21 ||

ขอพระองค์จงยังบุคคลให้ปฏิบัติอนุเคราะห์พวกคนดีผู้ตั้งอยู่ในธรรมแม้ผู้ไม่ปรารถนา ทั้งให้ปฏิบัติอนุเคราะห์พวกเขาผู้ไปอยู่ในแผ่นดินอื่นตามเหมาะสม (4.21)

สรวธรรมาธิกาเรชฺช ธรรมาธิกฤตมุตถิตม |

อลุพฺธิ ปณฺชิตํ ธมฺมยํ กุรุ เตสามพาทกม || 4.22 ||

ขอพระองค์จงจัดบุคคลผู้กระทำยิ่งแล้วในธรรม ผู้ตื่นแล้ว ไมโลภ เป็นบัณฑิต ผู้ประพฤติธรรม และไม่เบียดเบียนธรรมเหล่านั้นไว้ ในอธิการ²¹⁸แห่งธรรมทั้งปวง (4.22)

นิตฺติชฺชฺชานํ ธารมิกานํ สนิคฺชานํ ศุจฺฉินํ ภกฺตทานกาทรานํ |

กุลีณานํ สีลสํปนฺนानํ กฤตชฺชฺชานํ สจฺฉิวานํ กุรุ || 4.23 ||

²¹⁸ อธิการ (Skt. and Pali. adhikāra) 1. “ตัวการ” หมายถึง ตัวทำการ, เจ้าการ, เจ้ากรรม, เจ้าของเรื่อง, เรื่องหรือกรณีที่กำลังพิจารณา, เรื่องที่เกี่ยวข้อง, เรื่องที่เป็นข้อสำคัญ, หรือเป็นข้อที่พิจารณา, ส่วนหรือตอนที่ว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ เช่น “ในอธิการนี้” หมายความว่า ในเรื่องนี้หรือในตอนนี้, 2. “การอันยิ่ง” หมายถึง การทำความดีที่ยิ่งใหญ่หรืออย่างพิเศษ, บุญหรือคุณความดีสำคัญที่ได้บำเพ็ญมา, ความประพฤติปฏิบัติที่เคยประกอบไว้หรือการอันได้บำเพ็ญมาแต่กาลก่อนหรือได้สะสมเตรียมเป็นทุนไว้, การอันสำคัญหรือที่ทำอย่างจริงจัง, 3. “การทำให้เกิน” หมายถึง การเติม, การใส่เพิ่ม, การทำให้เพิ่มขึ้น, 4. อานาจ, ตำแหน่ง, หน้าที่, กิจการ, ภาระ ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, 483-484; ในที่นี้คำว่า “อธิการ” มุ่งถึงคำแปลว่า “การอันสำคัญหรือที่ทำอย่างจริงจัง” และคำแปลว่า “ตำแหน่ง, หน้าที่” เพราะการจัดแจงคนเข้าสู่ตำแหน่งหน้าที่ในการทำงานเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการบริหาร.

ขอพระองค์จงทำกลุ่มคนผู้ฉลาดในกฎหมาย ผู้ประพฤติธรรม ผู้อ่อนโยน มีสมาจาร
สะอาด ภาทิตี ผู้ไม่กระสับกระส่าย น่านับถือ ถึงพร้อมด้วยศีล และกตัญญู ไว้เป็นสหายที่ปรึกษา
(ปุโรหิต²¹⁹)เถิด (4.23)

อกษุทราส ตยาคินะ ศุราน สนิคธาน สโกคินะ สติราน |

กुरु นิตยาปรมตตำสจ ชารุมิกาน ทณทนายกาน || 4.24 ||

และขอจงตั้งพวกชนที่ไม่เอนเอียง เสียสละ กล้าหาญ อ่อนโยน ผู้บริโศคร่วมกัน มั่นคง
ผู้ไม่ประมาทเนื่องนิตยฺ ทรงธรรม ให้เป็นแม่ทัพเถิด (4.24)

ธรรมศีลาน ศุจัน ทกษาน การยชญาณ ศาสตรโกวิทาน |

กฤตวฤตตีเน สมาน สนิคธาน วฤทธานธิกฤตทาน กुरु || 4.25 ||

ขอจงตั้งเหล่าชนผู้มีปกติทรงธรรม มีสมาจารสะอาด²²⁰ มีความสามารถ รู้สิ่งที่ตนควรทำ
ฉลาดในศาสตร์²²¹ การงานเรียบร้อย สม่่าเสมอ อ่อนโยน มีวัยเจริญ ให้เป็นผู้จัดแจงเถิด (4.25)

ปรติมาส จ เตภยส ตว สรวมายวยยิ ศฤณ |

ศรุตวา ธรรมาธการาทยิ การยิ สรว สวยิ วท || 4.26 ||

อนึ่ง ทุก ๆ เดือน ขอพระองค์จงรับฟังเรื่องราวทั้งดีและร้ายจากพวกเขา ครั้นฟังแล้ว
จงบอกสิ่งที่ควรทำทุกอย่าง มีการจัดแจงธรรมเป็นต้น โดยพระองค์เองเถิด (4.26)

ธรมารถิ ยทิ เต ราชยนิ กิรตยรถิ น กามตะ |

ตตะ สพลมตยรถมนรถารถมโตเนยถา || 4.27 ||

ถ้าหาก ราชอาณาจักรของพระองค์มีเพื่อธรรม ไม่ใช่เพื่อเกียรติ และเพื่อกำไรร่ำ เช่นนั้น
ราชอาณาจักรของพระองค์จะเป็นไปด้วยผล²²² ทั้งมีประโยชน์อย่างยิ่ง ผิดไปอื่นจากนั้น ย่อมมีเพื่อ
โทษมิใช่ประโยชน์เลย (4.27)

²¹⁹ ปุโรหิต (Skt. and pali. purohita) พราหมณ์ที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ในทางนิตี คือ ขนบธรรมเนียมจารีต
ประเพณี ในโคลกใช้คำว่า สจิวาน (Skt. saciva) ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 749.

²²⁰ สมาจาร (Skt. and Pali. samācāra) ความประพฤติที่ดี, ธรรมเนียม, ประเพณี ดู ราชบัณฑิตยสถาน,
พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1171.

²²¹ ศาสตร์ (Skt. śāstra) หมายถึง ระเบียบวิชาความรู้, มักใช้ประกอบหลังคำอื่น ดู เรื่องเดียวกัน, 1142.

ปรสปรามิณีภูเต โลเก'สมิน ปรายโศ นฤป |

ยถา ราชย์ จ ธรรมศจ ภเวต ตว ตถา ศฤณฺ || 4.28 ||

ดูกรนฤปะ²²³ ในโลกที่สัตว์ตกเป็นเหยื่อของกันและกันเสียโดยมากนี้ ขอพระองค์จงเลือก ฟัง โดยประการที่ราชอำนาจและธรรมของพระองค์จะเจริญขึ้นเถิด (4.28)

ชญาณวฤทฐาธา กุเล ชาตา นยายชญาธา ปาปภีระธา |

สเมตา พหโว นิตยํ สนตุ เต การยทหฺคินธา || 4.29 ||

ที่นั่น คนผู้แก่โดยความรู้ เกิดในตระกูล ฉลาดในหลักคิด กลัวต่อบาป ซึ่งพระองค์ รวบรวมมาเป็นจำนวนมาก จะกลายเป็นผู้ซึ่งเหตุที่ควรทำแก่พระองค์เนื่องนิตย์ (4.29)

ทณฺทพฺนธปรหารทินํ กุรุยฺสุ เต นยายโตปิ เจต |

การุณยารทธา สทา ภุตฺวา ตวม อนุครหฺวาน ภว || 4.30 ||

แม้ถ้าพวกเขาจะให้ทำอาชญา มีการโบย จองจำ และประหารเป็นต้น ตามหลักคิดแล้ว ไชรี ขอพระองค์ เป็นผู้มากด้วยความการุณย์²²⁴แล้ว จงเป็นผู้ช่วยเหลือทุกเมื่อเถิด (4.30)

หิตาโยว ตวยยา จิตตมนฺนามยํ สรวเทหิณาม |

การุณยาสตตํ ราชฺสูตีวรปาปกถตามปิ || 4.31 ||

²²² คำว่า “พระราชอำนาจของพระองค์จะเป็นไปก็ด้วยผล” หมายความว่า พระราชอำนาจของพระราชาจะเป็นที่ยอมรับของชนทุกจำพวก อาณาจักรและศาสนจักรจะรุ่งเรืองควบคู่กันไป ผลประโยชน์เป็นอันมากจะเกิดขึ้นทั้งแก่ตัวผู้ปกครอง และชนผู้อยู่ในการปกครอง ดู Khesur Jampa Tegchok, **Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland**, 385-386.

²²³ นฤปะ (Skt. nrpa) ผู้ปกครอง, พระราชา ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 608.

²²⁴ การุณย์ (Skt. kārūṇya or karuṇā) บาลีว่า การุณฺญะ (Pali. kārūṇṇa) ความกรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์, ความห่วงใย เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ คิดหาทางปลดปล่อยความทุกข์ของเขา เป็นหนึ่งในพรหมวิหาร เป็นองค์คุณที่พัฒนาให้ผู้ปฏิบัติก้าวเข้าสู่กระแสแห่งโพธิจิต เพราะหวังให้สัตว์พ้นทุกข์ ดูเพิ่มเติม ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 70; เรื่องเดียวกัน, 119; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, 7; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 1581.

ดูกรมหาบพิตร เพราะความกรุณา พระองค์พึงน้อมจิตไปเพื่อประโยชน์ของสัตว์
ทุกจำพวก กระทั่งแม้พวกที่ทำบาปหนัก เนื่อง ๆ เกิด (4.31)

ตีรปาเปชฺฐ หีเสรชฺฐ กุฎปา การยา วิเศษตเต |

ต เอว หิ กุฎปาสุถาณ²²⁵ หตาทมาโน มหาตมนาม || 4.32 ||

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเหล่าชนผู้บาปหนัก ดุร้าย พระองค์ก็ควรทำความกรุณาแท้
เพราะว่า เหล่าชนผู้ที่ทำลายตนเองนั้นนั่นแล เป็นที่ตั้งแห่งความกรุณา ของเหล่าชนผู้มีใจดี (4.32)

ปรตยหิ ปญจราตริ วา พุธานุ กุชีณาน วิโมจย |

เศชานปิ ยถาโยคฺ มา กาศิจิต โนว โมจย || 4.33 ||

ขอพระองค์จงปล่อยเหล่าชนที่ถูกจองจำและถูกทรมาน²²⁶ และแม่ที่เหลือ ทุก ๆ วัน
หรือ ทุก ๆ 5 วัน อย่าได้ปล่อยเพียงตามกรรมที่ประกอบ ทั้งอย่าสั่งให้ปล่อยเพียงบางคน (4.33)

เยชวโมกุษณจิตฺตเต เต ชายเต เตชวสวาระ |

ตสมาทสวารต ปาปมชสรูปจียเต || 4.34 ||

ด้วยว่า ความคิดที่จะไม่ปล่อยของพระองค์มีอยู่ในชนเหล่าใด ความไม่สังวรชื่อว่า
ย่อมเกิดขึ้นแก่พระองค์ ในเพราะชนเหล่านั้น เพราะความไม่สังวร²²⁷ นั้น พระองค์ก็ชื่อว่ายอมเข้าไป
สั่งสมบาปเป็นนิตย์ (4.34)

ยาวจ จ น วิมุจเยริสฺ ตาวต สยุสะ สุขพนธนาะ |

นาปิตสุณานปานานนโภชชยวสนานวิตาสะ || 4.35 ||

²²⁵ กุฎปาปาตริ ตัฒบพเป็น กุฎปา (Skt. kṛpā) ความกรุณา + ปาตริ (Skt. pātra) ภาชนะ เมื่อนำมารวมกันแปลได้
ว่า เป็นภาชนะแห่งความกรุณา, เป็นเครื่องรองรับความกรุณา, Mhn: Rā. 4.32, 104.

²²⁶ ทรมาน หมายถึง ทำให้ลำบาก, ทำทรมาน, ช่ม, ปราบ, ฝึก, ทำให้เสื่อม, ทำให้เสื่อมการถือตัว, ทำให้กลับใจ, ทำให้
ละพยศหรือลดทิวี่มานะลงด้วยการแผ่เมตตาเป็นต้น, ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554,
542; และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 123.

²²⁷ ความไม่สังวร (Skt. and Pali. asaṃvara) ความไม่ระวัง, ความไม่ป้องกัน, ความไม่สำรวม, ความไม่ระวังปิด
กั้นบาป ดูความหมายด้านตรงข้ามของคำว่า “สังวร” ใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554,
1201; และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 420.

อนึ่ง พวกเขายังไม่ถูกปล่อยเพียงใด ขอให้การจงจำที่เป็นสุข ซึ่งมีการตัดผม อาบน้ำ น้ำ
ข้าว ยา และเครื่องนุ่งห่ม พึงมีแก่พวกเขาเพียงนั้นเถิด (4.35)

อปาเตรษวิว ปุเตรษุ ปาตรีกรณทางกษยา |

การุณยาดตาทนั การุณิ น ทเวชาน นารุถลิปสยา || 4.36 ||

การลงโทษ เป็นสิ่งที่พระองค์ควรทำด้วยความกรุณา ไม่ใช่เพราะความโกรธ ไม่ใช่เพราะ
หวังอามิส²²⁸ เหมือนอย่างบุคคลทำการลงโทษในเหล่าบุตรที่ยังไม่เหมาะสมกับความเป็นทนายาท
ด้วยหวังที่จะทำให้เป็นผู้เหมาะสมนั้น (4.36)

วิมฤศย สมยควิชญาย ปรทุษฏวาน ฆาตกานปิ |

อหตวา ปิทยิตวา จ กुरु นิริวิชยาน นราน || 4.37 ||

ครั้นพิจารณาและรู้ชัดด้วยดีถึงเหล่าชนผู้เป็นฆาตกร ผู้ประทุษร้ายผู้อื่นแล้ว ขอพระองค์
อย่าฆ่า หรือทรมานพวกเขาเลย จงทำการเนรเทศพวกเขาเถิด (4.37)

สวตนตระ ปศย สรวี จ วิษยั จารจกษุชา |

นิตยาปรมตตะ สมฤติมานุ กुरु การุณิ จ ธารมิกรม || 4.38 ||

พระองค์ครั้นตรวจดูประเทศทั้งหมดที่อยู่ในการดูแลของพระองค์ด้วยจารบุรุษ²²⁹ ของ
เป็นผู้ไม่ประมาท รอบคอบเป็นนิตย์ กระทำแต่สิ่งที่ควรทำอันประกอบด้วยธรรมเถิด (4.38)

ปรทานมานสตุกาโรร คุณสถาน สตตึ ภช |

อุทาโรนรุไปสตุ เศษานปิ ยถาวิริ || 4.39 ||

ขอพระองค์จงหมั่นคบหาเหล่าชนผู้ดำรงอยู่ด้วยคุณคือ การให้การนับถือและการบูชา
ผู้อื่น ส่วนคนที่เหลือพึงคบหาตามวิธีที่ดีและเหมาะสมเถิด (4.39)

²²⁸ อามิส (Pali. āmisa) สันสกฤตว่า อามิช (Skt. āmiṣa) สิ่งของวัตถุเครื่องล่อใจมีเงินเป็นต้น, เหลือ, สิ่งของ ดู
ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1406.

²²⁹ จารบุรุษ (Skt. cārapuruṣa) บาลีว่า จารบุรีสะ (Pali. cārapurisa) หมายถึง คนผู้ทำหน้าที่สอดแนม ในตัว
โคลกใช้คำว่า จารจกษุส (Skt. cāracakṣus) แปลตามศัพท์ว่า ดาสอดสาย แต่ตามความหมายหมายถึง หน่วยสอดแนม, คนที่ทำ
หน้าที่สอดแนม, คนที่ทำหน้าที่สืบข่าวสาร, คนที่ทำหน้าที่เป็นหูตาให้พระราชา; ในภาษาไทยมักใช้ประกอบหน้าคำอื่นเช่น
จารกรรม, จารบุรุษ, จารชน, จารสตรี ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 318.

สัมานสพีตกุสมะ สंपราทานมหาผละ |

ราชวฤกษะ กุษมาจฉายะ เสวยเต ภฤตยปฤชิจิ || 4.40 ||

ต้นไม้คือพระราชา อันสะพรั่งไปด้วยดอกคือความนับถือด้วยดี อันมากไปด้วยผลคือทาน
อันดีเพื่อผู้อื่น อันมีร่มเงาคือขันติ ย่อมถูกนกคือประชาชนเกาะอาศัยแล (4.40)

ตยาคศีลโมโย ราชา เตชสวี่ ภวติ ปรียะ |

ศรกรโหมทโก ยทวเทลามริจกรุกสะ || 4.41 ||

พระราชารู้พร้อมด้วยการสละและศีล ผู้เต็มไปด้วยเดช ย่อมเป็นที่รัก เหมือนอย่าง
ชนผู้ยินดีในน้ำตาลกรวด มีอาวุธคือกระวาน²³⁰ และพริกไทยเป็นที่รัก ฉะนั้น (4.41)

มาตสยนยายศจ เต โนวี่ นยายาทุ ราชย์ ภวิษยติ |

น จานยาโย น วาธโร ธรรมศโจวี่ ภวิษยติ || 4.42 ||

ก็ เมื่อเป็นอย่างนี้ ราชอาณาจักร ก็จักไม่มีกฏอย่างปลา (ปลาใหญ่กินปลาเล็ก) ทั้งไม่ใช่
ไม่มีกฏ หรือไม่ใช่ไม่มีธรรม เพราะข้อกำหนดของพระองค์ จักเป็นธรรมแท้ ๆ ทีเดียว (4.42)

ปรโลกาต ตวยา ราชย์ นานิต์ นาปี เนษยสิ |

ธรมาท ปราปตมโต'สยารเถ นาทรมี่ กรตุมรหสิ || 4.43 ||

ราชอาณาจักร อันพระองค์นำมาจากโลกอื่นไม่ได้ด้วย ทั้งพระองค์จักนำมันไปไม่ได้ด้วย
ราชอาณาจักรเป็นสิ่งที่พระองค์ได้รับมาจากธรรม ดังนั้น เมื่อต้องการราชอาณาจักร พระองค์จึงไม่
ควรที่จะทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรม (4.43)

ราชเยน ภานชมูลเยน พุชฆาณชปรีปรัม |

ราชนุ ยถา นารชยสิ ปรียตุนะ กิริยตำ ตถา || 4.44 ||

²³⁰ กระวาน (Skt. and Pali. elā) ชื่อไม้ล้มลุกชนิด *Amomum testaceum* Ridl. ในวงศ์ Zingiberaceae มักจะขึ้นในป่าดิบตามภูมิประเทศที่เป็นเขา ผลค่อนข้างกลม สีน้ำตาล มี 3 พู มีกลิ่นหอมฉุน ใช้ปรุงอาหารและทำยา ดู เรื่องเดียวกัน, 56.

ดูกรมหาบพิตร พระองค์จะไม่ยั้งความต่อเนื่องของทุกขภณธ์²³¹ให้คงอยู่ ด้วยมูลค่าภณธ์²³²อันเป็นของราชาอาณาจักรโดยประการใด พระองค์พึงทำความเพียรโดยประการนั้นเถิด (4.44)

ราชเยน ภาณตมูลเยน ราชยภาณตปรปรัม |

ราชนุ ยถา นิรุวิศสิ ปรยตนะ ฤยิตำ ตถา || 4.45 ||

ดูกรมหาบพิตร พระองค์จะเข้าถึงความต่อเนื่องแห่งราชภณธ์²³³ ด้วยมูลค่าภณธ์อันเป็นของราชาอาณาจักรโดยประการใด พระองค์ ก็พึงทำความพยายามโดยประการนั้นเถิด (4.45)

จตุรทวิปามปี ปราบย ปถลิวิจกรวรินะ |

ศาริริ มานส์ ใจว สุขทวยมิท มตม || 4.46 ||

บุคคลแม้จะได้เป็นแห่งพระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองแผ่นดินตลอดทวีปทั้ง 4²³⁴ ก็รู้จักเพียงสุขสองประการนี้ คือ สุขทางกายและสุขทางใจ (4.46)

ทุชขปรติกรियามาตรี ศาริริ เวทนาสุขม |

²³¹ ทุกขภณธ์ (Skt. duḥkhabhāṇḍa) บาลีว่า ทุกขภณฺฑะ (pali. dukkhabhāṇḍa) ตัดบทเป็น ทุชข (ความลำบาก, ความไม่สบายกายไม่สบายใจ, ความทนอยู่ในสภาพทนไม่ได้; ใช้เพื่อแสดงถึงความยาก) + ภาณฑะ (สิ่งของ, เครื่องใช้) เมื่อรวมกันจะแปลได้ว่า “สิ่งของที่ดูแลได้ยาก” แต่ตามเนื้อความของคัมภีร์จะหมายถึง สิ่งของที่รักษาได้ยากและเป็นไปเพื่อความเสียหายภัยในการดูแลไม่รู้จัก, สิ่งของที่ต้องใช้ทรัพยากรในการรักษาอย่างสิ้นเปลืองเกินกว่ามูลค่าของตัวทรัพยากรตนเอง ดูราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 575; และ เรื่องเดียวกัน, 866.

²³² มูลค่าภณธ์ (Skt. bhāṇḍamūlya) ตัดบทเป็น ภาณฑะ (สิ่งของ) + มูลยะ (มูลค่า, ราคา, คุณค่า, ค่าใช้จ่าย, ค่าของสิ่งของ, ราคาของสิ่งของ) เมื่อรวมกันแปลได้ว่า ราคาของสิ่งของ, สิ่งที่มีมูลค่า ในเนื้อความของคัมภีร์จะหมายถึง สิ่งของที่มีมูลค่าหรือทรัพยากรที่มีมูลค่าซึ่งต้องนำมาใช้จ่ายเพื่อรักษาสิ่งของอื่น ดู เรื่องเดียวกัน, 917.

²³³ ราชภณธ์ (Skt. rājabhāṇḍa) บาลีว่า ราชภณฺฑะ (pali. rājabhāṇḍa) ตัดบทเป็น ราชัน (พระราชา) + ภาณฑะ (สิ่งของ) แปลว่า สิ่งของของพระราชา, เครื่องใช้ของพระราชา, ทรัพยากรของพระราชา, ทรัพยากรสิ่งของที่เคลื่อนที่ได้และไม่ได้ของพระมหากษัตริย์.

²³⁴ ทวีป (Skt. dvīpa) บาลีว่า ทิป (Pali. dīpa) ในทางพระพุทธศาสนาระบุว่ามี 4 ทวีป โดยทั้ง 4 ทวีปนี้จะอยู่ล้อมรอบภูเขาสุมเมรุตามทิศทั้ง 4 โดยภูเขาสุมเมรุตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก กว้าง 7,000 โยชน์ มีมณฑลโดยรอบ 21,000 โยชน์ (1 โยชน์ เท่ากับ 16 กิโลเมตร), อดตกรทิวตั้งอยู่ทางทิศเหนือ กว้าง 8,000 โยชน์ มีมณฑลโดยรอบ 32,000 โยชน์, อมรโคยานทิวตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก กว้าง 7,000 โยชน์ มีมณฑลโดยรอบ 22,000 โยชน์, และชมพูทวีปตั้งอยู่ทางทิศใต้ กว้าง 10,000 โยชน์ มีมณฑลโดยรอบ 300,000 โยชน์, กรมศิลปากร, ไตรภูมิภณธ์ หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชานิพนธ์พระมหารัชมหาราชที่ 1 พญาสิทธิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), 132-133.

สัณฺฑามยฺ มาณสํ ตุ เกวลํ กลปนากฤตม || 4.47 ||

สุขเวทนาทางกาย ก็เป็นเพียงการกำจัดความทุกข์ ส่วนสุขเวทนาทางใจ ซึ่งสำเร็จได้ด้วยความรู้พร้อม ก็เป็นสิ่งที่ทำได้จากจินตนาการอย่างเดียว (4.47)

ทฺชฺชปรตฺติกริยามาตรํ กลปนามาตรเมว จ |

โลกสฺย สุขสรวสฺสํ วุยฺรธเมตทโตะ'รฺถตฺตะ || 4.48 ||

ดังนั้น สิ่งที่เป็นสุขทั้งหมดของโลก ซึ่งเป็นเพียงการกำจัดความทุกข์และเป็นเพียงจินตนาการนั้น โดนเนื้อแท้ จึงเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ (4.48)

ทฺวิปเทศปุรฺวาวาสปรเทศสถานวาสสาม²³⁵ |

ศยฺยานนปฺนหฺสฺตยศฺวสฺตรีนํ ใจโกกโกคฺยตา || 4.49 ||

ยทา จ ยตฺร จิตฺตํ สฺยาตฺ ตทาเนน สุขํ กิล |

เศษานามมนสฺการาตฺ เตษํ วุยฺรธตฺวมฺรฺถตฺตะ || 4.50 ||

อนึ่ง ภาวะที่ส่วนแห่งทวีป เมือง อาวาส ประเทศ สถานที่อยู่ ที่นั่ง ที่นอน ข้าวน้ำ ช้าง ม้า และหญิงงาม มีความน่าบันเทิงแตกต่างกัน มีอยู่, ก็ ในกาลใด จิตยึดติดอยู่ในสิ่งใด เพราะเล่นกับสิ่งนั้น ในกาลนั้น ความสุขก็จะพึงมีได้ เพราะไม่ใส่ใจถึงสิ่งที่เหลือ ภาวะที่สิ่งเหล่านั้นไร้สาระ จึงมีขึ้นโดยปรมาวธ (4.49-50)

วิษฺยาน ปณฺจกิเษ ปณฺจ จกฺขุราทิกิริณฺทริโยเษ |

น กลปฺยติ เยท²³⁶ คฤทฺถนฺนาสมฺมาตฺ เตชฺช ตทา สุขม || 4.51 ||

กาลใด บุคคลรับรู้อารมณ์ 5 (อายตนะภายนอก) ด้วยอินทรีย์²³⁷ 5 มีจักขุเป็นต้น (อายตนะภายใน) แต่ไม่กำหนด, กาลนั้น ความสุขในเพราะอารมณ์²³⁸เหล่านั้นก็จะไม่มีอีก เพราะไม่ได้กำหนด (4.51)

²³⁵ ประเทศาสนาสาม ตัดบทเป็น ประเทศ-อาสน-วาสสาม แปลว่า แห่งประเทศ ที่อยู่ และเครื่องแต่งกาย , Mhn: Rā. 4.49, 110.

²³⁶ ยท แปลว่า ไต , Mhn: Rā. 4.51, 112.

²³⁷ อินทรีย์ (Skt. and Pali. indriya) ความเป็นใหญ่, สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน, ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่ย่างหนึ่ง ๆ เช่น ตาเป็นใหญ่หรือเป็นเจ้าในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน วิริยะเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความ

ชานีเต วิษยํ ยํ ยํ เยน เยนเนทริเยณ จ |

ตทา น เสีชะ เสีชาณิ วยรณานเวย ยตส ตทา || 4.52 ||

อนึ่งในกาลใด บุคคลรู้อารมณ์แต่ละอย่าง ด้วยอินทรีย์แต่ละอย่าง ในกาลนั้น เขาก็จะไม่รู้
อารมณ์ทั้งหลายที่เหลือ ด้วยอินทรีย์ทั้งหลายที่เหลือ เพราะเหตุฉะนั้น ในกาลนั้น อารมณ์ที่เหลือก็จะไร้
ความหมายไป (4.52)

อินทริโยรูปลพฺรสุย วิชยสยาภุทฺตี มนระ |

อุปลภย วยตีสย กลฺปนฺน มนฺยเต สุขม || 4.53 ||

ใจครั้งรับอาการของอารมณ์ที่อินทรีย์ทั้งหลายรับมาแล้ว มีการกำหนดเข้ากับอารมณ์ที่
เป็นอดีต²³⁹ ก็พลอยนึกว่ามันเป็นความสุข (4.53)

เอกมฺรณํ วิชานาติ ยทฺยบุเยกมิเหเนทฺริยม |

ตทปฺยรณํ วินา วยรณํ วยรโถ'รโถ'ปี จ ตทวินา || 4.54 ||

ถ้าอินทรีย์อย่างหนึ่งในโลกนี้ รับรู้อารมณ์อย่างหนึ่งอย่างใด เว้นอารมณ์นั้นเสีย
อินทรีย์ก็จะเป็นสิ่งไม่มีสาระไป และเว้นอินทรีย์นั้น แม้อารมณ์ก็จะเป็นสิ่งไม่มีสาระเช่นกัน (4.54)

ปรตฺติย มาตาปีตเราย โลกฺกตตะ ปุตรสํภวเ |

จกฺขุรูปเ ปรตฺติโยวมุกฺโต วิชฺญาณสํภวเ || 4.55 ||

เกียจคร้าน เป็นต้น; อินทรีย์นั้นว่าเป็นชั้นภายใน; คำว่า “อินทรีย์” ในที่นี้มุ่งถึงสภาวะที่เป็นใหญ่ในการรับรู้ ประกอบไปด้วย ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, และใจ; ในกรณีที่บอกว่าอินทรีย์ 5 เพราะมุ่งอินทรีย์ที่เป็นรูปขันธ์ ได้แก่ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, และกาย ซึ่งทำหน้าที่ในการรับรู้อารมณ์ที่เป็นรูปขันธ์กล่าวคือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, และสัมผัส ส่วนอินทรีย์ข้อที่ 6 คือ “ใจ” ที่เป็นวิญญาณขันธ์ก็ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ข้อที่ 6 คือ “ธรรม” ที่เป็นนามขันธ์ 3 อันได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 32.

²³⁸ อารมณ์ (Skt. ālambana or in Rā: viṣaya) บาลีว่า อารัมมณะ (Pali. ārammaṇa or viṣaya) พื้นฐานการทำงานของจิตและปัญญาชนิดหนึ่ง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของความคิดหรือจิตใจ องค์ประกอบภายนอกและภายในที่เกี่ยวข้องด้วยนามขันธ์และรูปขันธ์ สิ่งที่ชื่อว่า “อารมณ์” นี้เป็นที่รู้จักในชื่อว่า आयतने บ้างว่า วิสยะ ดู T.W. Rhys Davids and William Stede, Pāli-English Dictionary, 262.; อธิบายเพิ่มเติม อารมณ์จัดเป็นชั้นภายนอก เพราะคำว่า “ขันธ์” ไม่ได้นับเฉพาะสิ่งมีชีวิตเท่านั้น เพราะทุกสิ่งบนโลกล้วนประกอบขึ้นจากขันธ์ หากไม่มีชีวิตก็จะนับว่ามีขันธ์เดียวคือรูปขันธ์ ถ้าเป็นสิ่งมีชีวิตก็มี 5 ขันธ์ ยกเว้นแต่อสัญญีสัตตาพรหม ที่มีเพียง 4 ขันธ์ เพราะไม่มีสัญญาขันธ์.

²³⁹ อารมณ์ที่เป็นอดีต มุ่งถึงธรรมารมณ์คือนามขันธ์ 3 อันได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ ที่เป็นอดีต เพราะผ่านความทรงจำที่ปรุงแต่งสำเร็จมาแต่อดีตว่า นี่เป็นสุข ที่เป็นทุกข์.

ตามความจริง การเกิดขึ้นของบุตร กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ถูกแม่และพ่อกำหนดแล้ว ฉันทไ
การเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ²⁴⁰ในอินทรีย์คือจักขุและอารมณ์คือรูป ก็ฉันทนั้น กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ถูกสติ
กำหนดไว้แล้วแล (4.55)

อดีตานาคตา วยรธา วิชยาะ สารธม อินทรีโยะ |

ตททวยานตริกตตวาท วยรธา เยปิ จ สำปรตาะ || 56 ||

อารมณ์ทั้งที่เป็นอดีตทั้งที่เป็นอนาคต พร้อมกับอินทรีย์ เป็นสิ่งไม่มีสาระ ดังนั้น อารมณ์
ทั้งหลายแม้ที่เป็นปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งที่ไร้สาระไปด้วย เพราะไม่มีความต่างกับกับอารมณ์ที่เป็นอดีต
และอนาคตทั้งสองนั้น (4.56)

อลาตจกริ คฤหณติ ยถา จกษุรุ วิปรยยาต |

ตเถนทริยาณิ คฤหณติ วิชยาน สำปรตานิวิ || 4.57 ||

เพราะรับรู้แบบผิด ๆ จักขุจึงยึดถือลูกไฟที่หมุนอยู่ว่าเป็นวงล้อ ฉันทไ อินทรีย์ทั้งหลาย
ก็ฉันทนั้นนั่นแล เพราะเข้าใจผิด จึงยึดถืออารมณ์ทั้งหลายเหมือนว่าเป็นปัจจุบัน (4.57)

อินทรียานินทรียารธาจจ ปณจกฏตมยา มตาะ |

ปรติสว ภูตไวยรธยาเทษ่า วยรตตวมรตตะ || 4.58 ||

อินทรีย์ทั้งหลายและอารมณ์ที่เข้ามากระทบอินทรีย์ ถูกเรียกว่า เป็นสิ่งที่ถูกทำสำเร็จได้
ด้วยธาตุทั้ง 5, บรรดาธาตุเหล่านั้นแต่ละอย่างก็เป็นสิ่งที่ไร้สาระโดยปรมาณะ เหตุไม่มีอยู่ในความเป็น
จริง (4.58)

นิรินธโน'คนิรุ ภูตาน่า วินิรภาเค ปรสชยเต |

สำปรเก ลกษณภาวอะ เศเชษวูปเยช นิรณยะ || 4.59 ||

²⁴⁰ วิญญาณ (Pali. viññāṇa) สันสกฤตว่า วิชญาณ (Skt.vijñāna) ความรู้แจ้งอารมณ์, จิต, ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่อ
อายตนะภายใน (อินทรีย์ หรือ ชันธภายใน) และอายตนะภายนอก (อารมณ์ หรือ ชันธภายนอก) เข้ามากระทบกัน เช่น รู้อารมณ์
เมื่อรูปมากระทบตาเป็นต้น มี 6 ประการ คือ รู้แจ้งอารมณ์ทางตาที่เห็น, รู้แจ้งอารมณ์ทางหูที่ได้ยิน, รู้แจ้งอารมณ์ทางจมูกที่ดม
กลิ่น, รู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้นที่ลิ้มรส, รู้แจ้งอารมณ์ทางกายที่สัมผัส และรู้แจ้งอารมณ์ทางใจที่รู้สึก วิญญาณเป็นสิ่งเชื่อมระหว่าง
อายตนะภายในและภายนอก หากไม่มีวิญญาณถึงมีตาก็ไม่นับว่ามองเห็น มีหูก็ไม่นับว่าได้ยิน ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุต
โต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 366.

หากบุคคลเข้าใจองค์ประกอบของไฟ ในเพราะการจำแนกธาตุทั้งหลายไซ้ ไฟแม้ที่ไม่มี
 ฟืน ก็ยังติดขึ้นได้ แต่ในเพราะรวมเข้าธาตุด้วยกัน มันก็จะไม่ปรากฏลักษณะเดิมของมัน แม้ในธาตุที่
 เหลือ ก็สรูปแบบนี้ (4.59)

เอวํ ทวิธาปิ ภูตานํ วยรตฺวาต สํคตฺริ วุถฺถา |

วยรตฺวาตสํคตฺเตจํ ุรูปํ วยรตฺมโต'รตฺเต || 4.60 ||

เมื่อเป็นอย่างนี้ เพราะธาตุทั้งหลายเป็นสิ่งไร้สาระแม้โดยทั้งสองด้าน (การรวมและการ
 แยก) การรวบรวมพวกมันเข้าด้วยกัน จึงไร้ประโยชน์ไปด้วย ก็เพราะการรวมพวกมันเข้าด้วยกัน
 เป็นสิ่งไร้สาระอย่างนี้ ดังนั้น รูป จึงเป็นสิ่งไร้สาระโดยปรมารณะ (4.60)

วิชฺฌานเวทนาสํชฺญาสํสการานํ จ สรวุชฺเช |

ปรตฺเยกม อาทมวอยรฺถยาท วอยรฺถยํ ปรมารฺตเต || 4.61 ||

ก็โดยปรมารณะ เพราะเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ในตัวมันเอง วิชฺฌาน เวทนา สํชฺญา²⁴¹
 สังขาร²⁴² แต่ละอย่าง ๆ จึงเป็นสิ่งไร้สาระไปเสียทั้งหมด (4.61)

สุขาภิมาโน ทุชฺชสย ปรตฺติกาเร ยถารตฺเต |

ตถา ทุชฺชภิมาโน'ปิ สุขสย ปรตฺติชฺชาตเต || 4.62 ||

²⁴¹ สํชฺญา (Pali. saññā) สันสกฤตว่า สัมชญา (Skt.samjñā) ความรู้สึกรับรู้, ความสังเกตจดจำ, ความหมายรู้,
 ความจำได้, ความตระหนัก เป็นขั้นที่ 3 ในขั้นที่ 5 มีลักษณะคือ การกำหนดรู้อารมณ์ที่เคยได้รับรู้รับทราบมาก่อนแล้ว นำมา
 ประมวลผลหาคำตอบและข้อสรุปในสิ่งที่รับรู้ได้อย่างรวดเร็ว พร้อมกับจัดหมวดหมู่ตามความรู้เดิม มี 6 ประการโดยจำแนกตาม
 อารมณ์ที่เคยรับรู้ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สัมผัส, และความรู้สึก ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์
 ฉบับประมวลศัพท์**, 424; T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 1508-1509; and
 Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2778-2779.

²⁴² สังขาร (Pali. saṅkhāra) สันสกฤตว่า สัมสการะ (Skt.samskāra) ประการแรก หมายถึง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุง
 แต่ง, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย เป็นรูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม, โลกแห่งปรากฏการณ์ ทุกสิ่งทุกอย่างที่ถูกสร้างโดยเหตุที่มีอยู่
 ก่อน, การรวมของสภาวะหรือสมบัติที่สำคัญ เพื่อกระบวนการหรือผลบางอย่าง, ส่วนรวมของสภาวะหรือสมบัติก่อให้เกิดเป็นการ
 ดำรงอยู่, ส่วนประกอบสำคัญหรือธาตุของทุกสิ่ง, สัมประสิทธิ์ทางใจ, ปัจจัยสำคัญต่อการกระทำ ต่อการพูด และการคิด, ประการ
 ที่ 2 สังขาร หมายถึง สภาวะที่ปรุงแต่งใจให้ดีหรือชั่ว, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งความคิด เป็นหนึ่งในขั้นที่ 5 หรือ
 องค์ประกอบที่ทำให้เกิดเป็นชีวิต เป็นสิ่งที่เกิดร่วมทางใจหรือเครื่องประกอบทางใจที่จะปรากฏก่อต่อเมื่อใจรับรู้อารมณ์ ดูเพิ่มเติม
 ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, 412; Robert E. Buswell Jr. and
 Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2792; and T.W. Rhys Davids and
 William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 1495-1496.

โดยแท้จริง ในเพราะบรรเทาความทุกข์ลง ความรู้สึกว่า สุข ก็มีขึ้นได้ฉับใด แม้ความรู้สึกทุกข์ก็ฉับนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกำจัดความทุกข์แล (4.62)

สุขเข สโยคตฤษโณว โนระสุวาภาวยาต ปรหียเต |

หุเข วิโยคตฤษณา จ ปศยตำ มุกติริตยเต || 4.63 ||

เพราะไม่มีการยึดถือตัวตนอย่างนี้ ความกระหายที่จะประกอบในสุข และความกระหายที่จะพรากทุกข์ไปย่อมจะถูกละได้, จากการละนั้น ความหลุดพ้นของเหล่าชนผู้เห็น(ตามที่เป็น) จึงจะมีได้ (4.63)

กะ ปศยตีติ เจจ จิตตํ วุยาเรณ กถยเต |

น หิ ใจตตํ วินา จิตตํ วุยรุตวาน น สหะยเต || 4.64 ||

หากมีคำถามว่า ใครยอมเห็น, โดยธรรมดา พวกบัณฑิตก็จะกล่าวตอบว่าจิต, เพราะว่าเป็นจิตเสีย ก็ไม่มีความคิด จิตจึงไม่ถูกประมวลรวมไปว่า เป็นสิ่งที่ไร้สาระ (4.64)

วุยรุตเมวํ ชคนมตวา ยาถาภูตยาน นิราสปทะ |

นิรวาติ นิรุปาทาโน นิรุปาทานวหนิวต || 4.65 ||

บุคคลครั้งรู้โลกว่าเป็นสิ่งไร้สาระ ไม่ใช่ที่พึ่ง ตามความเป็นจริงที่มันเป็นอย่างนี้แล้ว เป็นผู้ไม่มีความยึดมั่น ย่อมดับสนิท เหมือนอย่างไฟที่หมดเชื้อดับสนิทฉะนั้น (4.65)

โพธิสตตโวปี ทฤษโณวํ สโพธา นิยโต มตเต |

เกวลํ ตว อสย การุณยาทาโพเธรุ ภาวสตีเต || 4.66 ||

พระโพธิสัตว์ผู้เห็นอย่างนี้ รู้ว่า เป็นผู้เที่ยงในการตรัสรู้อย่างสมบูรณ์, ส่วนความสืบต่อแห่งภพของพระโพธิสัตว์ผู้รู้ชัด มีขึ้นจากความกรุณาของโพธิสัตว์นั้นเพียงอย่างเดียว (4.66)

โพธิสตตวสย สภาโร มหayaan ตถาคโตเต |

นิรุทิกษณะ ส ตุ สมุโฒะ ปรวทิกษโณจว นินทยเต || 4.67 ||

การบำเพ็ญของพระโพธิสัตว์ เป็นอันพระตถาคตทั้งหลายทรงแสดงไว้แล้วในธรรมอันเป็นดั่งยานใหญ่²⁴³ แม้ก็จริง, ถึงอย่างนั้น การบำเพ็ญนั้นก็ยังถูกเหล่าชนผู้หลงพร้อมแล้วด้วยความโง่เขลา และความเกลียดชังพากันตำหนิ (4.67)

คุณโทษานภิชโย วา โทษสัชฌี คุณษุ วา |

อถวาปี คุณทเวชี มหายานสย นินทกะ || 4.68 ||

อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้ชัดคุณและโทษ ทั้งสำคัญในสิ่งที่เป็นคุณว่าเป็นโทษ ทั้งมักเกลียดชังสิ่งที่เป็นคุณ ย่อมเป็นผู้ตำหนิธรรมอันเป็นดั่งยานใหญ่แล (4.68)

ปโรปมาติโน โทษาน ปราณุคราหิโน คุณาน |

ชญาตโวจยเต คุณทเวชี มหายานสย นินทกะ || 4.69 ||

ผู้ที่เกลียดชังสิ่งที่เป็นคุณ ถึงเป็นผู้ที่รู้ว่าการเข้าไปทำร้ายผู้อื่นเป็นโทษ และการเข้าไปอนุเคราะห์ผู้อื่นเป็นคุณ ก็ยังถูกเรียกว่า เป็นผู้ตำหนิธรรมอันเป็นดั่งยานใหญ่แล (4.69)

ยตสวารถนिरเปกษตวาท ปรรารุโถกรสปรियม |

คุณากัร มหายานัน ตททวิชี เตน ทหุยเต || 4.70 ||

ก็ชนผู้ตำหนิยานใหญ่ซึ่งรักในรสอันเอกคือประโยชน์เพื่อผู้อื่น เพราะไม่คำนึงถึงประโยชน์ของตน ย่อมถูกการตำหนินั้นเผาตัวเอง (4.70)

ศุราทโรปี ทุรคฤหิเตน ทวิชยาด กรุทโรถเวตระ |

ศุราทโรปี ทคธ อิตยุกตะ กา จินตา ทเวชาพนุรุเร || 4.71 ||

²⁴³ มหายาน (Skt.mahāyāna) ธรรมอันเป็นดั่งยานใหญ่, มหายานเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงแก่เหล่าสาวกที่มีจิตใจพัฒนาไปได้อย่างที่ สุด ต่างกับคำสอนเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้สำหรับผู้ปฏิบัติเริ่มต้นที่มุ่งหวังการบรรลุจำเพาะตัวบุคคล มหายานธรรมได้เปลี่ยนจุดมุ่งหมายปลายทางจากเดิมคือการบรรลุความเป็นพระอรหันต์มาเป็นการบำเพ็ญโพธิจิตในสถานะของโพธิสัตว์เพื่อหวังจะช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์; เป็นชื่อของนิกายหนึ่งทางพุทธศาสนา ที่เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน 500-600 ปี โดยสืบเชื้อสายจากนิกายที่แตกแยกออกไปเมื่อใกล้ พ.ศ.100 เรียกชื่อตนว่า มหายาน และบางทีเรียกว่าโพธิสัตว์ยาน, มหายานนั้นมีผู้นับถือมากในประเทศแถบเหนือของทวีปเอเชีย เช่น จีน เกาหลี ญี่ปุ่น เป็นต้น บางครั้งจึงถูกเรียกว่า อุตหรินิกาย (นิกายฝ่ายเหนือ) เป็นคู่กับทักษิณนิกาย (นิกายฝ่ายใต้) คือ เถรวาท ที่เป็นที่นับถือในประเทศแถบใต้เช่น ไทย และลังกา, บ้างถูกเรียกว่า อัจฉริยวาท ลัทธิของอาจารย์ที่เป็นเจ้านิกายนั้น ๆ ลือกันว่า สืบต่อมาจากนิกายมหาสังฆิกะที่สูญไปแล้ว ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 305-306.

กระทั่งคนที่มีความศรัทธาเพราะเชื่ออย่างผิด ๆ และคนที่โกรธเพราะดูหมิ่นนอกจากนี้ ยังถูกพระสูตร²⁴⁴บรรยายไว้ว่า ถึงมีศรัทธาก็ถูกไฟไหม้ ดังนี้ แล้วในคนที่เอนเอียงไปเพราะความเกลียดชัง จะคิดอะไรไปอื่นได้เล่า (4.71)

วิเศษณาปิ วิษั หนยาททยไถโวกตฺ จิกิตสโกะ |

ทุเขณาบยหิตฺ หนยาทิตยุกเต เก วิรุชยเต || 4.72 ||

เหมือนอย่างหลักการที่หมอทั้งหลายบอกกันว่า บุคคลพึงแก้พิษด้วยพิษ ดังนั้น เมื่อกล่าวคำว่า บุคคลพึงกำจัดสิ่งที่ไร้ประโยชน์แม้ด้วยความทุกข์ มันก็ไม่ขัดแย้งอะไร (4.72)

มณะปุรวคมา ธรรมา มณะเศรชฐา อิติ ศรุเตะ |

หิตฺ หิตมณะะ กุรวน ทุเขณาบยหิตฺ กถม || 4.73 ||

เมื่อบุคคลฟังว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด ดังนี้แล้ว เขาผู้มีใจประกอบในสิ่งที่มีประโยชน์ กระทำสิ่งที่มีประโยชน์, สิ่งที่ไม่มีความจำเป็นแม้ด้วยสักว่าความทุกข์จะมีได้อย่างไรเล่า (4.73)

ทุเขมบยายตีปถยฺ การยํ กิมุ สุขํ หิตม |

อาตมณศจ ปเรชา จ ธรรม เอช สนาตนะ²⁴⁵ || 4.74 ||

²⁴⁴ พระสูตร (Skt. sūtra) บาลีว่า สุตตะ (Pali. sutta) หากแปลตามศัพท์จะหมายถึง ด้าย, เชือก, เส้นด้าย ในทางพระพุทธศาสนาจะหมายถึง โอวาทคำสอน, คัมภีร์, และข้อบัญญัติของพระพุทธเจ้าที่ถูกรวบรวมไว้โดยเหล่าพุทธสาวกทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ พระสูตรมักจะได้รับการนำไปพัฒนาต่อยอดในวรรณคดีพุทธศาสนา คำว่า “เอวมเม สุตํ” (Pali. evamme sutam) สันสกฤตว่า “เอว มยา ศรุตม” (Skt. evam mayā śrutam) แปลได้ว่า “ข้าพเจ้าฟังมาแล้วอย่างนี้” มักจะเป็นข้อพิจารณาสำคัญที่ทำให้รู้ว่าเป็นพระสูตร คำว่า เม และ มยา แปลว่า เรา ในเนื้อความดังกล่าวได้รับการอธิบายว่าเป็นพระอานนท์ ผู้เป็นพุทธอุปฐากของพระพุทธเจ้า ท่านได้ถ่ายทอดเนื้อหาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงจากความจริงใจของตน พร้อมระบุว่า พระพุทธองค์แสดงที่ใดอย่างไรและกับใคร พระสูตรได้รับการถ่ายทอดเพื่อบันทึกและทรงจำครั้งแรกในคราวปฐมสังคายนา ครั้งจากที่พระพุทธองค์ได้ปรินิพพาน; พระสูตรเป็นหนึ่งในปิฎกทั้ง 3 ซึ่งรวบรวมเนื้อหาคำสอนพื้นฐานทั้งหมด รู้จักกันในชื่อว่าพระสุตตันตปิฎก ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 3223; และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, 463.

²⁴⁵ สนาตนะ (Skt. sanātana) บาลีว่า สันตนะ (Pali. sanantana) แปลว่า เก่า, แก่, สมัยแรกเริ่ม, แต่เก่าก่อน, ตลอดไป, นิรันดร ในคัมภีร์รัตนาวลี “สนาตนะธรรม” หมายถึง ธรรมอันเป็นนิรันดร, พระนิรวาณ ดู สมาคมบาลีปกรณ์, *พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิโศภิกขุ* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิโศภิกขุ, 2556), 3483.

สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่ออนาคต แม้ที่น่าลำบากเป็นสิ่งที่บุคคลพึงทำ, ยิ่งไปกว่านั้น สิ่งที่เป็นสุข และมีประโยชน์ ทั้งของตนและของชนเหล่าอื่น ก็เป็นสิ่งที่บุคคลก็พึงทำ, นี้ เป็นธรรมอันเป็นนिरันตร์แล (4.74)

มาตราสุขปริตยาคาต ปศจาจเจท วิปุลี สุขม |

ตยเชน มาตราสุขํ ธีระ สंपศยน วิปุลี สุขม || 4.75 ||

ถ้าความสุขที่ไพบุรณ์ในภายหลัง จะมีได้เพราะการสละสุขที่เล็กน้อยไซ้ร บุคคลผู้มีปัญญา เมื่อเห็นสุขอันไพบุรณ์ก็พึงสละสุขอันเล็กน้อยเสีย (4.75)

น มฤคยเต จ ยทเยตต กฏุโฆษชยทายินะ |

ตตศ จิกิตสกาทยาตจ หตา โนวี จ ยชยเต || 4.76 ||

ถ้าสิ่งนั้น ใคร ๆ ก็แต่ต้องไม่ได้ และจากการแต่ต้องไม่ได้นั้น ชนทั้งหลายมี หมอ เป็นต้น ผู้ให้ยาแรงจึงถูกทำลายไซ้ร อย่างนั้น มันก็ไม่เหมาะสม (4.76)

อปลยมปิ ยททฤษฏี ตต ปถยํ ปณตีโตะ กวจิต |

อุตสรคศจาปวาทศจ สรวตาสเตรษุ ศัสยเต²⁴⁶ || 4.77 ||

ในกาลบางครั้ง แม้สิ่งที่เห็นกันว่าไม่มีประโยชน์ บัณฑิตก็ยังเห็นว่าเป็นประโยชน์ได้ ทั้งกฎพื้นฐานและข้อยกเว้นบางอย่าง ยังถูกสรรเสริญในทุกคำสอน (4.77)

กรุณาปุรวากะ สรวะ นิษยนทา ชญานนิรมลละ |

อุกตา ยตร มหายาเน กสฺ ตนฺ นินเทตฺ สเจตนะ || 4.78 ||

ทุกคำสอน ที่เต็มไปด้วยความกรุณา ชำระดีแล้ว ไร้มลทินทางปัญญา เป็นสิ่งที่ถูกกล่าวไว้ในธรรมเพียงดั่งยานใหญ่โต คนที่มีสติคนไหนจะตำหนิธรรมเพียงดั่งยานใหญ่นั้นได้เล่า (4.78)

อตเยาทารยาติคามภีรยาท วิษณฺโณรฤตตามภีระ |

นินทยเต'ทย มหายานํ โมหาทฺ สวปรโวรិภีระ || 4.79 ||

²⁴⁶ ศสยเต แปลว่า ถูกสรรเสริญ , Mhn: Rā. 4.77, 122.

เพราะมีความเอื้อเฟื้ออย่างยิ่งมีความลึกซึ้งอย่างยิ่ง คำสอนอันเป็นดั่งยานใหญ่ ในวันนี้ จึงถูกเหล่าชนผู้เป็นข้าศึก ผู้ไม่ได้ฝึกตน ผู้มีเวรทั้งต่อตนเองและคนอื่นเพราะความหลง ดำหนิ (4.79)

ทานศีลภษาสมาธิวิริยธานปรชญาภฤปาตมกม |

มหายานมตส²⁴⁷ ตสมิน กสฺมาท ทุรภาชิตํ วจะ || 4.80 ||

คำสอนอันเป็นดั่งยานใหญ่นี้ เป็นคำสอนที่ประกอบไปด้วยทาน ศีล ความอดทน ความกล้าหาญ สมาธิ ปัญญา อันอ่อนโยน คำที่กล่าวไว้ไม่ดี ในคำสอนอันเป็นดั่งยานใหญ่นั้นจะมีได้ แต่ที่ไหนเล่า (4.80)

ปรารุโธ ทานศีลาภยา กุชานตยา วิริเยณ จาตมนะ |

ธยานํ ปรชญา จ โมกษาย มหายนารุสฺครหะ || 4.81 ||

ประโยชน์ของผู้อื่น ด้วยทานและศีล ประโยชน์อันเป็นของตน ด้วยความอดทนและความกล้าหาญ สมาธิ และปัญญา เพื่อความหลุดพ้น เป็นสิ่งที่ถูกรวมลงในความหมายของยานใหญ่แล้ว (4.81)

ปราทมทิตโมกษารถา สํเกชปาท พุทฺธศาสนม |

เต ชฎุปารมิตาครุภาส ตสฺมาท เพาฑม อิทํ วจะ || 4.82 ||

โดยสังเขป คำสอนของพระพุทธเจ้า ก็เป็นสิ่งที่มิเพื่อประโยชน์แก่อกุลและเพื่อความหลุดพ้นทั้งแก่ผู้อื่นและแก่ตน ทั้งธรรมมีทานเป็นต้นเหล่านั้น ก็เป็นสิ่งที่รวมเข้าในปารมิตาทั้ง 6, ดังนั้น มหายานนี้จึงเป็นคำสอนของพุทธเจ้าแล้ว (4.82)

ปุณยชฎานมโย ยตฺร พุทฺโธโร โโพเธรมหาปละ |

เทคิตสฺ ตน มหายนมชฎานาท ไว น ทุคฺศยเต²⁴⁸ || 4.83 ||

มหายานที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงแสดงหนทางใหญ่²⁴⁹แห่งการตรัสรู้ ซึ่งสำเร็จได้ด้วยบุญและปัญญา พวกเขาเฝ้ามองไม่เห็นเพราะไม่มีปัญญาแล้ว (4.83)

²⁴⁷ มหายานมต ตัดบทเป็น มหายาน-มต แปลว่า คำสอนของมหายาน , Mhn: Rā. 4.80, 122.

²⁴⁸ อชฎานานโร น สหฺยเต แปลว่า อันเหล่าคนบอดไร้ปัญญา อดทนไม่ได้; อชฎานานโร มาจาก อชฎาน (น+ชฎาน)-อนธ, Mhn: Rā. 4.83, 124.

ขมิวจินตยคุณตวาทุกโต'จिनตยคุโณ²⁵⁰ ชินะ |

มหายาเน ยโต พุทธมาหัตมย กุขมยตามัทม || 4.84 ||

เพราะเหตุที่พระชินเจ้า ผู้มีคุณอันใคร ๆ ไม่พึงคิด ยังถูกกล่าวไว้ในมหายาน เพราะมีคุณอันใคร ๆ ไม่พึงคิดเหมือนดังทองฟ้า ดังนั้น มหายานอันเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้านี้ พระองค์จึงยอมตามเถิด (4.84)

อารยสารทวตสยาปิ ศิลมาเตร'ปโยโคจระ |

ยสมาท ตทพุทฐมาหัตมยมจिनตย กิ น มฤษยเต || 4.85 ||

เพราะเหตุที่ แม้เพียงศีล(ของพระชินเจ้า) ก็ยังไม่ใช้โคจร²⁵¹ของพระอริยสารทวตบุตร²⁵² ฉะนั้น ทำไม พระองค์จึงไม่ยอมรับมหายานที่ไม่ควรคิด ซึ่งเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าเล่า (4.85)

²⁴⁹ มหาปถะ (Skt. and Pali. mahāpāṭha) หมายถึง หนทางใหญ่คืออริยมรรคมีองค์ 8 (Skt. āryaṣṭāṅga mārga) บาลีว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค (Pali. ariyāṭṭhaṅgikamagga) เป็นข้อปฏิบัติหรือปฏิบัติทางเครื่องกำจัดทุกข์ที่อยู่ในอริยสัจ 4 เป็นเหตุแห่งการตรัสรู้. เป็นทางสายกลางแห่งการปฏิบัติ ดูเพิ่มเติมใน Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 284-285.

²⁵⁰ ขมิวจินตยคุณตวาทุกโต'จिनตยคุโณ ตตบทเป็น ขมิวจินตยคุณตวา-อุกตส-อจिनตยคุณส แปลว่า (พระชินเจ้า) ผู้มีคุณอันใครไม่พึงคิด ยังถูกกล่าวไว้ในมหายาน) เพราะมีบุญประหนึ่งทองฟ้าอันใครไม่พึงคิด, Mhn: Rā. 4.84 Ibid.

²⁵¹ โคจร (Skt. and Pali. gocara) “ที่โคเที่ยวไป”, “เที่ยวไปตั้งโค” 1. ที่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย มีตาเป็นต้น ท่องเที่ยวไป ได้แก่ อารมณ์ (กรรมฐาน บางครั้งก็เรียกว่า “โคจร” เพราะเป็นอารมณ์ของการเจริญภาวนา) 2. สถานที่ที่ที่เที่ยวไปเสมอ หรือไปประจำ เช่น ที่ภิกษุไปเที่ยววิณฑบาต, บุคคลหรือสถานที่ที่เที่ยวไปมาหาสู่ 3. การดำเนินไปในวิถีแห่งการปฏิบัติ; คำว่า โคจร ในโคลกนี้มุ่งถึงการดำเนินไปในวิถีการปฏิบัติมี ศีล เป็นต้นระดับปกติสวาก ซึ่งไม่เพียงพอให้พระ อริยสารทวตบุตรได้บรรลุความเป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้า ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, 53.

²⁵² พระอริยสารทวตบุตร หรือ พระสารีบุตร (Skt. āryaśāradvatīputra or śāriputra) บาลีว่า สารีบุตร (Pali. sārīputra) มีความหมายว่า บุตรของนางสารี, พระสารีบุตร เป็นลูกชายพราหมณ์ผู้มั่งคั่งนามว่า “ติชยะ” มีมารดานามว่า “สารี” มารดาของท่านถูกขานนามไว้หลายชื่อตามลักษณะพิเศษ เช่น เพราะมีดวงตางามประดุจตาของนกศาริกา จึงถูกขานนามว่า ศาริกา และเพราะเป็นสตรีที่ฉลาดที่สุดในควนมคร จึงถูกขานนามว่า ศารทวตี ทำให้ให้ท่านพระสารีบุตรเป็นที่รู้จักในชื่อว่า สารีบุตร บ้าง และว่า ศารทวตีบุตร บ้าง ส่วนชื่อ “อุปัชยะ” ที่เป็นชื่อที่ใช้ในคราวเป็นคฤหัสถ์ เป็นชื่อที่ตั้งตามชื่อบิดา, ท่านเกิดที่นาลกะ (Skt. nālaka) ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมืองราชคฤห์ ท่านมีพี่น้องชาย 3 ท่านและพี่น้องหญิงอีก 3 ท่าน ภายหลังทุกท่านได้ก้าวเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ และได้บรรลุอรหัตตสัมมาสัมโพธิญาณ ท่านมีเพื่อนสนิทชื่อ มหาเมาทคัลยาณะ (Skt. Mahā-maudgalyāyana) บาลีว่า มหาโมคคัลลานะ (Pali. mahāhoggallāna) ซึ่งได้ออกบวชพร้อมกันกับท่าน หลังจากบรรลุพระอรหัตตสัมมาสัมโพธิญาณ ท่านพระสารีบุตรได้เป็นอัครสาวกฝ่ายขวา ส่วนท่านพระมหาเมาทคัลยาณะผู้เป็นสหายนของท่านได้เป็นอัครสาวก

อนุตปาโท มหayaan เปรส่ำ ศูนย์ตา กุชยะ |

กุชยานุตปาทาโยศุ ไจกยมรุตตะ กุชมยตำ ยตะ || 4.86 ||

ศูนย์ตา ในมหayaanคือการไม่เกิด แต่สำหรับที่อื่น ศูนย์ตาคือการทำลาย โดยเนื้อแท้ การทำลายและการไม่เกิด ก็เป็นอย่างเดียวกัน ดังนั้น ขอพระองค์จงยอมรับมหayaan (ว่าเป็นธรรม ของพระพุทธเจ้า) เกิด (4.86)

ศูนย์ตาพุทธมาหัตมยเมว ยุกุตยานุปศยตาม |

มหayaanเนตโรกุตานิน สเมยยะ กถิ สตาม || 4.87 ||

เมื่อสัตบุรุษทั้งหลาย พิจารณาศูนย์ตาและมหayaanอันเป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ ของพระพุทธเจ้าอย่างเหมาะสมจะเป็นไปได้อย่างไรที่สิ่งทีนอกเหนือไปจากมหayaan จะไม่ถูกพวกเขา อธิบายอย่างเหมาะสมเล่า (4.87)

ตถาคตาทิสัสโยกุตานยสุขิ ชญาตุมิตยตะ |

เอกยานตริยยานอกุตาทตมา รกุชยะ อูปะกษยา || 4.88 ||

เพราะเหตุที่ การรู้สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสอุปมาไว้ ไม่ใช่ของง่าย ดังนั้น ตนจึงเป็นสิ่งที่ควร รักษาไว้โดยความเป็นกลางจากคำสอนที่กล่าวไปทางยานหนึ่ง²⁵³หรือยานทั้งสาม²⁵⁴ (4.88)

อูปะกษยา ทิ นาปญญิ ทเวชาต ปาปิ กุตะ ศุภม |

มหayaan ยโต ทเวโซ นาทมกามา มะ กถโต'รหติ || 4.89 ||

ฝ่ายซ้าย ดูเพิ่มเติมใน Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 2864-2867.

²⁵³ เอกยาน (Skt. ekayāna) ยานหนึ่ง หมายถึง กลุ่มคำสอนที่มีความเชื่อว่า ยานมีเพียงหนึ่งเดียวคือความเป็น พระพุทธเจ้าอันเป็นการตื่นรู้ขั้นสูงสุดที่สัตว์ทุกจำพวกจะต้องเข้าถึงในวาระสุดท้าย ความเป็นพระอรหันต์ที่หมดสิ้นอาสวะไม่ใช่ จุดสิ้นสุด เป็นเพียงบันไดก้าวแรก ที่นำเข้าถึงขั้นต่อ ๆ ไป แม้จะละซับซ้อนไปแล้วก็ยังคงอยู่ แสดงให้เห็นถึงการยึดถือการดำรงอยู่ ของตัวตนไม่รู้จบ ดู Khesur Jampa Tegchok, **Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland**, 318-319

²⁵⁴ ตริยาน (Skt. triyāna) ยานทั้งสาม หมายถึง คำสอนที่มุ่งความเป็นสาวก, เป็นปัจเจกพุทธะ และเป็นพระ โภธิสัตว์ที่ต้องการบรรลุอย่างรวดเร็ว ข้อสังเกตของยานทั้งสามนี้คือ หลังจากการบรรลุพวกเขาจะอยู่ในพระนิรวาณอันเป็น จุดสูงสุดของเส้นทางการบำเพ็ญบรรลุมหาธรรม การเกิดใหม่ในสังสารวัฏก็ดับลง อย่างไรก็ตาม การดำรงอยู่ของสิ่งที่เรียกว่า “ตัวตน” ของท่านเหล่านั้นจะยังถือว่ามิใช่ และจะนับว่าดับสนิทก็ต่อเมื่อขั้น 5 ถูกทำลายไป กลุ่มนี้ถือว่าพระนิรวาณเป็นโลก หนึ่ง มีสัดส่วนชัดเจน, *Ibid.*, 319.

ก็ด้วยความเป็นกลาง บาปกรรมจากความเกลียดชัง อันไม่ใช่บุญ ยังมีไม่ได้ แล้วศุภกรรม
จะมีได้แต่ที่ไหนเล่า ถึงอย่างนั้น ความเกลียดชังในมหายาน ก็เป็นสิ่งที่เหล่าชนผู้ใคร่ประโยชน์ตนไม่
ควรทำแล (4.89)

น โภทิสตตวปรณิธิรุ น จรยาปริณามนา |

อุกตาะ ศรวากยานะสมาท โภทิสตตวอะ กุตสุตตะ || 4.90 ||

การดำรงตนของพระโพธิสัตว์ ความประพฤติและความเปลี่ยนแปลงของพระโพธิสัตว์
ไม่ได้ถูกกล่าวไว้ในสาวกยาน ดังนั้น บุคคลจะเป็นโพธิสัตว์จากสาวกยานนั้นได้อย่างไร (4.90)

อธิษฐานานิ โนกตานิ โภทิสตตวสย โภธเย |

พุทโธรณนยต ปริมาณ จ โกะสมินรุเถ ชินาธิกะ || 4.91 ||

หากการอธิษฐาน เพื่อบรรลุความเป็นโพธิสัตว์ เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ได้
อธิบายไว้ ก็หลักการอื่นหรือใครจะเป็นผู้ยิ่งกว่าพระชินพุทธเจ้าในเรื่องนี้ได้เล่า (4.91)

อธิษฐานารยสตุยารถโภธิบโกษปส์หิตาต |

มารุจจรวากสามานยาท เพาทุธ เภนาธิกั ผลม || 4.92 ||

หากถามว่า เพราะเหตุไร ผลที่เป็นของพระพุทธเจ้า จึงเป็นผลที่ยิ่ง ก็ต้องตอบว่า เพราะ
มรรคซึ่งเข้าไปประกอบกับอธิษฐาน อริยสัจ และธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งญาณเครื่องตรัสรู้
และเพราะมีทั่วไปแก่ผู้ฟัง (4.92)

โภทิจรยาปรดิษฐารมม น สุเตร ภาษิตั วจะ |

ภาษิตั จ มหายนะ คราหยมสมาท วิจกษไณะ || 4.93

อนึ่ง คำสอนที่มีเพื่อการตั้งอยู่ในความประพฤติของโพธิสัตว์ ไม่ได้ถูกพระชินเจ้าตรัสไว้ใน
ในพระสูตร แต่ถูกตรัสไว้ในมหายาน ดังนั้น คนผู้มีปัญญาจึงควรศึกษามหายนานั้น (4.93)

ยไถว ไวยาครโณ มาตฤกามปิ ปาฐเยต |

พุทโธ'วทต ตถา ธรรม วิเนยานำ ยถากษมม || 4.94 ||

ไวยากรณ์อันมารดาพึงยังบุตรให้ท่องฉันใด พระพุทธเจ้าก็ฉันนั้น ทรงตรัสธรรมตามกำลัง
ของผู้ที่ทรงแนะนำได้ (4.94)

เกษำจิตทวทธรรม์ ปาเปภโย วินิวฤตตเย |

เกษำจิต ปุณฺยสิทธิธรรม์ เกษำจิตุ ทวยนิศฺริตม || 4.95 ||

สำหรับบางคน พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสธรรม เพื่อให้งดเว้นจากบาปทั้งหลาย สำหรับบางคน ทรงตรัสธรรมเพื่อให้บำเพ็ญบุญ และสำหรับบางคน ทรงตรัสธรรมที่ตั้งอยู่ในฝักฝ่ายทั้งสอง (ละชั่วทำดี) (4.95)

ทวยานิศฺริตเมเกษำ คมภีร์ ภีรูกีษณม |

ศุณฺยตากรุณาครุเมเกษำ โปธิสาณม || 4.96 ||

สำหรับบางคน ทรงตรัสธรรมที่ไม่ตั้งอยู่ในฝักฝ่ายทั้งสอง อันลึกซึ้ง น่ากลัวสำหรับคนขลาด และบางคน ก็ทรงตรัสธรรมอันมีอยู่ในศุณฺยตาและกรุณา อันเป็นคุณเครื่องยังโพธิญาณให้สำเร็จ (4.96)

อิติ สทฺธิรมหายน กรตวเย ปฺรติฆกษเย |

ปฺรสาทศจาธิกะ การเย สมยกุลโปธิสิทฺธเย || 4.97 ||

ดังนั้น สัตบุรุษจึงควรขจัดความขุ่นเคือง และทำความเลื่อมใสยิ่งในมหายาน เพื่อทำสัมยักสัมโพธิให้สำเร็จแล (4.97)

มหายานปฺรสาทเน ตทฺฤตาจรณน จ |

ปฺรอปฺยเตนุตฺตรา โปธิะ สรวเสาขยานิ จานฺตรา || 4.98 ||

เพราะความเลื่อมใสในมหายาน และเพราะการประพฤติตามที่บอกไว้ในมหายานนั้น บุคคลย่อมจะได้รับ โพธิญาณอันยอดเยี่ยม และความสุขทั้งปวง ในระหว่างแห่งภพ (4.98)

ทานํ สีลํ กุชฺมา สตฺย²⁵⁵ คฤทฺสถสฺย วิเศษตตะ |

ธรมฺ อุกตตะ กฤปาครุภะ ส สาทมึ กฺริยตฺตา ทฺฤตฺตม || 4.99 ||

ทาน สีล ขันติ สัจจะ ถูกกล่าวว่า เป็นธรรมอย่างวิเศษของคฤหัสถ์, ขอพระองค์จงประพฤติ สิ่งที่เป็นแก่นของธรรมนั้นอันประกอบเข้าในความกรุณา อย่างเหมาะสม (4.99)

²⁵⁵ ทานศีลกุชฺมาสตฺย เป็นคำสมาส แปลว่า ทาน สีล ขันติ สัจจะ, Mhn: Rā. 4.99, 130.

อถ โลกสย ไวธรมยาท ราชย์ ธรเมณ พุชกรม |

ตโต ธรรมยโส'รลั เต ปรวรชยาธิคมะ กุชมะ || 4.100 ||

ถึงอย่างไรก็ตาม เพราะโลกไร้ธรรม การปกครองโดยธรรมจึงกระทำได้ยาก ดังนั้น เพื่อความรุ่งเรืองแห่งธรรม พระองค์ พึงมีความพยายามที่จะเข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนเกิด (4.100)

รัตนาวลี ปริเฉทที่ 4 ชื่อว่า ราชวฤตโตประเทศ จบแล้ว

รัตนาวลี ปริเฉทที่ 5 ชื่อว่า โพธิสัตตวจรโรยประเทศ²⁵⁶

หลังจากที่พระองค์เป็นภิกษุ พระองค์สมควรที่จะจริงจังกับการฝึกตน โดยเน้นย้ำในส่วน ของปราติโมกษสูตรและพระวินัย พร้อม ๆ กับการเรียนและการกำหนดความหมายของสิ่งที่ได้เรียน นั้น (5.1)

อนึ่ง เมื่อพระองค์จะกำจัดอุปกิเลสที่ถูกละเลยไว้คัมภีร์พระอภิธรรม ก็ขอให้พระองค์ หมั่นศึกษาวิเคราะห์แยกแยะอุปกิเลสเหล่านั้นซึ่งเป็นที่รู้กันว่ามีมากมายถึง 57 ประการ (5.2)

คือ 1) โกรธะ (kodha) กล่าวคือ ความขัดเคืองใจอย่างรุนแรง 2) อุปนาหะ (upanāha) ซึ่งมาจากการผูกติดอยู่ในความโกรธนั้น 3) มรักษะ (mrakṣa) การปกปิด กล่าวคือ การปิดบังสิ่งที่ทำ ไว้ไม่ดีของตน 4) พรทาศะ (pradāsa) ความมุ่งร้าย กล่าวคือ ความพยาบาทอาฆาตจองเวร (5.3)

5) มายา (māyā) การซ่อนเร้น กล่าวคือ การหลอกลวง 6) ศาฐุยะ (śāṭhya) ความคด โกง กล่าวคือ ความไม่ซื่อตรงของใจ 7) อีริชยา (īrṣyā) ความอิจฉา กล่าวคือ ความกระวนกระวาย ในเมื่อคนอื่นได้ดีกว่าตน 8) มาตสริยะ (mātsarya) ความตระหนี่ กล่าวคือ ความกลัวที่จะให้ (5.4)

9) อหริกตา (ahrīktā) ความไม่ซื่อสัตย์ กล่าวคือ ความไม่รู้จักละอายต่อตัวเอง 10) อนปัตตราปยา (anapatrāpyā) การไม่คำนึงถึงผู้อื่น กล่าวคือ การไม่รู้สึกรู้สึกรัดใจกับการเพ่งเล็ง ของคนอื่น (11) สตัมบะ (stambha) ความทะนงตน กล่าวคือ ความไม่รู้จักอ่อนน้อมต่อผู้อื่น (12) สัมรัมบะ (samrambha) ความดูร้าย อันเป็นความโกลาหลทางใจ ที่มีเหตุมาจากความโกรธ (5.5)

²⁵⁶ โพธิสัตตวจรโรยประเทศ (bodhisattavacarayopadeśa) ว่าด้วยการแนะนำหลักประพจน์ของโพธิสัตว์.

13) มหะ (mada) ความเย่อหยิ่งมัวเมา กล่าวคือ ความยกตนอันเนื่องมาจากเหตุมีสมบัติ เป็นต้น 14) ประมาหะ (pramāda) ความประมาท กล่าวคือ การที่ไม่ประพฤตินให้ตั้งอยู่ในธรรม 15) มานะ²⁵⁷ (māna) ความถือตัว มี 7 ประการ ซึ่งอาตมาจะอธิบายเป็นลำดับไป (5.6)

สำหรับคำอธิบายเกี่ยวกับมานะเหล่านี้ 1) มานะ (māna) ชนิดแรกที่มีนถูกเรียกว่า มานะ เพราะว่ามีขึ้นจากการที่คนคิดว่าตนเองด้อยต่ำกว่าคนที่ด้อยต่ำ เท่าเทียมกับคนที่เสมอกัน สูงกว่าหรือเสมอกันกับคนที่ต่ำกว่า (5.7)

2) อติมานะ (atimāna) ความถือมั่นอย่างยิ่งในตนเองของคนที่ไม่เชื่อว่าเป็นคนเสมอกับบางคนที่ดีกว่า แม้กระทั่งคิดเอาเองว่าเป็นผู้ที่ดีกว่าแม้กว่าคนที่ดีกว่าตน 3) มานาติมานะ (mānātimāna) กล่าวคือ การถือมั่นอย่างสูงสุดว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมแม้กว่าคนที่ยอดเยี่ยมกว่าเรา มานะประเภทนี้จัดว่า เป็นมานะที่เลวทรามอย่างยิ่ง เหมือนเกิดอาการปวดที่เกิดจากฝีที่เต็มไปด้วยหนอง (5.8-9)

4) การยึดมั่นว่า ตัวเรา เพราะความไม่รู้จริงในความรู้ที่ตนยึดถือและในชั้นทั้ง 5 นี้เอง ถูกเรียกว่า อัสมิมานะ (asmimāna) (5.10)

5) การถือมั่นว่า ตนเองได้บรรลุอริยผลที่ตนยังไม่ได้บรรลุ จัดว่าเป็น อภิมานะ (abhimāna) 6) ความภาคภูมิใจในการกระทำที่ผิดบาปของตนเอง บัณฑิตเรียกว่า มิถยามานะ (mithyāmāna) (5.11)

7) การดูหมิ่นตนเองด้วยคิดว่า ฉันเป็นคนไร้ค่า ถูกเรียกว่า อุณมานะ (ūnamāna) แต่ละอย่างดังว่ามานี้แล คือ คำอธิบายโดยสังเขปของมานะทั้ง 7 ประการ (5.12)

16) กุหนา (kuhanā) การเสแสร้ง กล่าวคือ การปกปิดความรู้สึก มุ่งหวังแต่ประโยชน์ที่จะได้รับ และความเคารพ 17) ลปนา (lapanā) การประจบ กล่าวคือ การมักพูดแต่ถ้อยคำที่น่าฟังใจ มุ่งหวังแต่ประโยชน์ที่จะได้รับและความเคารพ (5.13)

18) ไนมิตติกัตวะ (naimittikatva) การพูดเลียบเคียง กล่าวคือ การยกยอสมบัติของคนอื่น เพื่อที่ตนอาจจะได้รับสิ่งเหล่านั้น 19) ไนษเปชิกัตวะ (naispeṣikatva) การข่มขู่กล่าวคือ การตำหนิคนอื่นอย่างโจ่งแจ้งเพื่อให้ได้รับมาซึ่งบางสิ่งจากพวกเขา (5.14)

²⁵⁷ ชื่อของมานะทั้ง 7 ประการ, “Māna” Sara Boin-Webb, **Abhidharmasamuccaya The Compendium of the Higher Teaching (Philosophy) by Asanga** (California: Jain Publishing Company, 2001), 98.

20) ลาภณะ ลิปสา ลาภา นาม (lābhena lipsā lābhā nām) ความประสงค์ที่จะได้รับสิ่งต่าง ๆ ด้วยสิ่งที่คนเคยได้ กล่าวคือ ความต้องการสิ่งที่ตนได้รับมาแล้วเพิ่มอีก 21) ศฤงคี (śṛṅgī) การจับผิด กล่าวคือ การมักเพ่งเล็งแต่สิ่งผิดพลาดที่ผู้อื่นทำ (5.15)

22) สไตमितยะ (sataimitya) ความสับสน กล่าวคือ สภาวะของการที่ถูกครอบงำอันเกิดจากการไม่พิจารณาให้ถี่ถ้วน และความเจ็บป่วย 23) ตันทรี (tandrī) ความท้อแท้เบื่อหน่าย ซึ่งเป็นสิ่งที่ติดตัวมาของพวกคนขี้เกียจ ในเมื่อพวกเขาถูกกีดกันจากสิ่งที่พวกเขาต้องการเพื่อสนองตัวพวกเขาเอง (5.16)

24) นานาตวสัมชญา (nānātvasamjñā) การแบ่งแยกความต่างกัน กล่าวคือ ทศนคติที่ถูกบดบังด้วยความรัก ความโกรธ และความหลง. 25) อมนัสการะ (amanaskāra) การพ่ายแพ้ที่จะตรวจสอบจิตใจของตน กล่าวคือ สิ่งที่ถูกเรียกว่า ความปล่อยปละละเลย (5.17)

26) อภกัศวาทฤตติ (abhagavadvṛtti) การไม่ดูแลอุปฐากผู้ที่คอยแนะนำทางจิตวิญญาณโดยประการที่เขาจะมีความสุขใจ กล่าวคือ การขาดความเคารพเกี่ยวกับกิจที่ควรทำอันสอดคล้องกับหลักคำสอน ซึ่งเกิดขึ้นมาจากเหตุที่มีความขี้เกียจ 27) เทารวจัสยะ (daurvacasya) สิ่งที่ผิดซึ่งถูกยอมรับกันว่า สิ่งนี้ทำให้คนเป็นคนเลว (5.18)

28) ครณะ (gardha) ความปรารถนา กล่าวคือ ความสับสนทางใจเพียงเล็กน้อย ซึ่งมีเหตุมาจากความยินดีพอใจสิ่งอันน่าปรารถนา 29) ปริครณะ (prigardha) ความหลงมัวเมา กล่าวคือ การหลงกำหนดยินดีต่อบางสิ่ง ซึ่งนับเป็นความสับสนทางใจอย่างที่สุด (5.19)

30) โลภะ (lobha) ความโลภ กล่าวคือ ความผูกพันทางใจซึ่งมาจากความรู้สึกยินดีพอใจสมบัติตัวเอง ของคน ๆ หนึ่ง 31) วิศมโลภะ (viśamalobha) ความละโมภ ถูกอธิบายว่า ความผูกพันยินดีต่อสมบัติของชนเหล่าอื่น (5.20)

32) อธรรมราคะ (adharmarāga) ความกำหนดอันไม่ชอบธรรม กล่าวคือ การพอใจที่จะรักใคร่หญิงสาวผู้ที่ควรหลีกเลี่ยง 33) ปาเปจฉตา (pāpecchatā) การปรารถนาชั่ว กล่าวคือ เมื่อตนเป็นผู้ที่ไม่มีคุณสมบัติที่ดี ก็แก่งทำเป็นว่ามีคุณสมบัติที่ดี (5.21)

34) มเหจฉตา (mahecchatā) ความโลภอย่างยิ่ง กล่าวคือ ความอยากได้อย่างแรงกล้าที่ละทิ้งความพอใจต่อสิ่งที่ดีอันมีอยู่เดิมไว้เบื้องหลัง 35) อิจเฉปสุตา (icchepsutā) การเห็นแก่ความอยาก กล่าวคือ การคิดว่า เราจะเป็นผู้ที่คนทั้งหลายรู้จักว่ามีคุณสมบัติที่ดีอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า (5.22)

36) อักษานติ (akṣānti) ความไม่อดทน กล่าวคือ การที่บุคคลไม่สามารถที่จะอดทนต่อสิ่งที่มาจากความลำบาก ในเมื่อตนประสพกับสิ่งนั้น 37) อนาจาระ (anācāra) การประพฤติไม่สมควร กล่าวคือ การไม่เคารพต่อผู้ที่ควรจะถูกประพฤติด้วยความเคารพ ได้แก่ อุปัชฌาย์และอาจารย์ (5.23)

38) อนาถะ (anāthara) การไม่ใส่ใจต่อคำสั่งสอน กล่าวคือ การที่บุคคลไม่รับเอาคำสั่งสอนที่ประกอบด้วยธรรมโดยเคารพ 39) จ्ञาติสัมพันธ์วิตรรกะ (jñātisambandhavitaraka) ความคิดกังวลอันเนื่องมาจากพวงญาติของตน กล่าวคือ ความยึดติดอารมณ์ที่เกิดจากความรักใคร่ต่อญาติของตน (5.24)

40) อนึ่ง ขนปทวิตรรกะ (janapadavitarka) การดำริเยื่อใยต่อเมืองของตน กล่าวคือ การพรรณนาคุณของมันเกินจริง 41) อมรวิตรรกะ (amaravitarka) การคิดว่าตนจะไม่ตาย กล่าวคือ การที่คนไม่ยอมรับจักกับความตาย เนื่องจากกลัวตาย (5.25)

42) อนวัชญปติสัมยุกโต วิตรรกะ (anavajñāptisamyukto vitarka) ความคิดกังวลเนื่องมาจากการเข้าไปข้องเกี่ยวกับการได้รับการยอมรับ ไม่ถูกดูหมิ่น กล่าวคือ การคิดว่า ฉันจะต้องทำโดยประการที่ชนจะรับฉันไปเป็นครูของพวกเขา ด้วยความเลื่อมใสต่อคุณสมบัติที่ดีของเรา (5.26)

43) กามวิตรรกะ (kānavitarka) ความคิดกังวลที่มาจาก การพัวพันกับความรัก กล่าวคือ การอาศัยอยู่โดยวิธีที่ตนสามารถจะช่วยเหลือคนอื่น ซึ่งเป็นเหตุให้ถูกรบกวนโดยความรักจากการอยู่ร่วมกัน 44) วยาปทวิตรรกะ (vyāpānavitarka) ความคิดกังวลที่มาจาก การพัวพันกับความโกรธ กล่าวคือ การอาศัยอยู่โดยวิธีที่ตนอาจจะทำร้ายคนอื่น ซึ่งเป็นเหตุให้ถูกรบกวนโดยความโกรธจากการอยู่ร่วมกันนั้น (5.27)

45) อรติ (arati) ความขัดเคืองอันไม่เป็นไปกับด้วยเหตุ กล่าวคือ จิตใจที่คลอนแคลน 46) สมุตกัณฐา (samutkaṅṭhā) ความกระสันออกไป กล่าวคือ ความดำริที่เปราะเปื้อนไปด้วยความอยากได้สิ่งที่ตนพึงใจ 47) อาลัสย (ālasya) ความเหนื่อยล้า กล่าวคือ ความเกียจคร้านของคนที่ไม่มีการกำลัง อันเนื่องมาจากความกระสับกระส่ายทางร่างกาย (5.28)

48) วิชฎมภิกา (vijṛmbhikā) ความกำเริบทางกายและวาจา กล่าวคือ การแปลเปลี่ยนไปของคำพูดและท่าทาง ซึ่งเกิดขึ้นมาจากจิตใจที่เป็นอกุศล 49) ภักตสัมมตะ (bhaktasamṛada) ความมัวเมาในอาหารเกินประมาณ ที่ทำให้กายอืดอาด อันเป็นเหตุของความไม่สบายกาย (5.29)

50) อารมณ์ของความโหม้นสทางใจอย่างแรงกล้า ถูกเรียกว่า เจโตลีนัตว (cetolīnatva) ความหดหู่ทางจิต 51) ส่วน กามัจฉันตะ (kāmacchanda) ความปรารถนาต่อสิ่งที่น่าพอใจ ก็คือ ความโหยหาสิ่งอันน่าพอใจที่รับรู้ได้โดยทวาร 5 (5.30)

52) วยาปาตะ (vayāpāda) เจตนามุ่งจะทำร้าย ที่มาจากเหตุ 9 ประการ กล่าวคือ ความตั้งใจที่จะทำร้ายผู้อื่นที่มีส่วนในการนำโชคร้ายมาให้ แบ่งเป็นเหตุจากการที่ตนถูกรักษา 3 ประการ จากคนที่ตนรักถูกรักษา 3 ประการ และจากผู้เป็นศัตรูอีก 3 ประการ (5.31)

53) สตยานะ (styāna) ความหดหู่ที่ถ้อย กล่าวคือ สภาวะของความเกียจคร้าน ซึ่งมีเหตุมาจากความลำบากทางกายและทางใจ 54) มิตตะ (middha) ความง่วงซึม กล่าวคือ ความหลับ 55) เอาธัตตะ (auddhatya) ความฟุ้งซ่าน กล่าวคือ การไม่มีความสงบกายและสงบใจ (5.32)

56) เกากฤตยะ (kaukr̥taya) ความรำคาญ กล่าวคือ ความรำคาญใจจากกรรมไม่ดีที่คนเคยทำไว้ ซึ่งนำความเดือดร้อนมาให้แก่พวกเขาในภายหลัง 57) วิจิกิตสา (vicikitasā) ความลังเลสงสัย กล่าวคือ การที่มีจิตใจกังขาโลเลต่ออริยสัจ 4, ต่อพระรัตนตรัย, และต่อธรรมเหล่าอื่นเป็นอันมาก (5.33)

เหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ ควรจะละทิ้งอุปกิเลส 57 ประการเหล่านี้ แต่เหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ ผู้ประกอบด้วยศีลอันเป็นของภิกษุ ต้องละทิ้งกิเลสมากกว่านั้น เพราะตั้งแต่เวลาที่เขาถูกเปลื้องออกจากอุปกิเลสเหล่านี้ เขาจะสามารถที่จะพัฒนาคุณลักษณะฝ่ายกุศลได้โดยง่าย (5.34)

โดยสังเขป คุณลักษณะที่พระโพธิสัตว์ควรพัฒนา คือ การแบ่งปัน การประพฤติชอบ ความอดทน ความพากเพียรอันประกอบด้วยปีติ การดำรงตนอย่างมีสติ ปัญญา ความกรุณา และอื่น ๆ (5.35)

การแบ่งปัน ก็คือ การสละสมบัติของตน, การประพฤติชอบ ก็คือความพยายามเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น, ความอดทน ก็คือ การปล่อยวางความโกรธ, ความพากเพียรที่ประกอบด้วยปีติ ก็คือความชวนชวยในธรรมเป็นนิตย (5.36)

การดำรงตนอย่างมีสติ ก็คือ การจดจ่ออยู่กับสิ่งที่ไม่ทำให้ใจเศร้าหมอง, ปัญญา ก็คือ การกำหนดอย่างถึถ้วนถึงความหมายของสัจจะทั้งหลาย, ความกรุณา ก็คือสภาวะที่จิตใจถูกปรุงแต่งด้วยความรักล้น ๆ กล่าวคือความกรุณาต่อเหล่าสัตว์ที่เศร้าโศกทั้งปวง (5.37)

การแบ่งปัน นำมาซึ่งสมบัติ, การประพาศิชอบนำมาซึ่งความสุข, ความอดทน นำมาซึ่งความงาม, ความพากเพียรที่ประกอบด้วยปิติ นำมาซึ่งยศศักดิ์, เพราะการดำรงตนอย่างมีสติ บุคคลจะเป็นผู้สงบสุข, ปัญญา จะนำมาซึ่งวิมุตติ, ความกรุณา จะทำให้ความปรารถนาทุกอย่างสำเร็จ (5.38)

และด้วยการประกอบพร้อมของทุกอย่างเข้าด้วยกันอีกข้อหนึ่ง รวมเป็น 7 อย่าง บุคคลจะได้บรรลุปัญญาอย่างสูงสุดซึ่งมีอำนาจพาข้ามพ้นจากโลก (5.39)

ภุมิ 8 ของสาวก ที่ถูกกล่าวอธิบายไว้ในสาวกยานโดยประการไร ภุมิ 10 ของเหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ์ก็เหมือนกัน ถูกสอนไว้ในมหายาน (5.40)

บรรดาภุมิ 10 เหล่านั้น ภุมิที่หนึ่ง ถูกเรียกว่า ภุมิที่นำปิติ เพราะว่า โพธิ์สัตว์พบความสุขอย่างยอดเยี่ยม ตั้งแต่ตอนที่ตรวณทั้งสามถูกตัดและพวกเขาเกิดในวงศ์ของพระตถาคต (5.41)

ด้วยความบริบูรณ์เต็มที่ของภุมิที่ 1 นั้น คือ ทานปรมารถปารมิตา²⁵⁸ซึ่งเป็นขั้นสูงสุด พวกเขาสามารถที่จะทำให้ร้อยแห่งโลกสิ้นไหว และกลายเป็นจักรพรรดิในชมพูทวีป (5.42)

ภุมิที่ 2 คือ ภุมิที่ไม่มีมลทิน เพราะว่า กรรมบถ 10 ประการ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของพระโพธิ์สัตว์ทั้งหลายเป็นสิ่งไม่มีมลทิน และพวกเขาก็มีปกติดำรงมั่นอยู่ในกุศลกรรมนั้น (5.43)

ด้วยความบริบูรณ์เต็มที่แห่งภุมิที่ 2 นั้น คือ ศีลปรมารถปารมิตาซึ่งเป็นขั้นสูงสุด พวกเขาจะได้เป็นราชาที่มีชื่อเสียงด้วยสมบัติทรัพย์ทั้งเจ็ด เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มุ่งถึงประโยชน์ของสัตว์โลก อนึ่งด้วยความบริบูรณ์แห่งภุมิที่สองนี้ พวกเขาจะได้เป็นกษัตริย์ที่ปกครองเหนือทวีปทั้งสี่ และได้รับความชำนาญในการฝึกเหล่าสัตว์ที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรมให้กลับมาสู่ธรรม (5.44)

ภุมิที่ 3 คือ ภุมิที่มีความสว่าง เพราะว่า แสงสว่างแห่งปัญญาอันสงบเยือกเย็นปรากฏขึ้นมา สมาธิและความรู้ขั้นสูงสุด ปรากฏชัด ทั้งราคะและโทสะก็สงบระงับไปไม่มีเหลือ (5.45)

²⁵⁸ปรมารถปารมิตา (Skt. paramārthapāramitā) บาลีว่า ปรมัตถปารมี (Pali.paramatthapāramī) บารมียอดเยี่ยม, บารมีในความหมายสูงสุด, บารมีที่เต็มความหมายที่แท้จริง, บารมีขั้นสูงสุดที่เหนือกว่าอุปปารมีอันเป็นบารมีขั้นกลาง มักจะเอาชื่อของบารมีนั้น ๆ ไว้หน้าแล้วจึงเขียนต่อท้ายด้วยคำว่า -ปรมารถปารมิตา เช่น ทานปรมารถปารมิตา (ปารมิตาขั้นสูงสุดกล่าวคือการให้), กษมปรมารถปารมิตา (ปารมิตาขั้นสูงสุดกล่าวคือความอดทนอดกลั้น) เป็นต้น ปรมารถปารมิตาในฝ่ายมหายานมี 6 ประการ ในฝ่ายเถรวาท ปรมัตถบารมี มีจำนวน 10 ประการ ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 204.

ด้วยความบริบูรณ์เต็มทีแห่งภูมิที่ 3 พวกเขาจะบำเพ็ญกษมปรมาภพปารมิตา และวีรยปรมาภพปารมิตาอันสหระต²⁵⁹ด้วยปิติได้ จากนั้น พวกเขาจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่คลาย ความปรารถนาอันประกอบพร้อมด้วยกามคุณทั้งปวงได้ (5.46)

ภูมิที่ 4 ถูกเรียกว่า ภูมิที่มีรัศมี เพราะว่า ความผ่องใสแห่งปัญญาที่จริงแท้ปรากฏขึ้น และเหล่าโพธิสัตว์พัฒนาเครื่องมือที่มีส่วนช่วยในการตรัสรู้ทั้งปวงให้ปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัด (5.47)

ด้วยความบริบูรณ์เต็มทีแห่งภูมิที่ 4 พวกเขาจะได้เป็นราชาของเหล่าเทพในสวรรค์ชั้นที่ สาม(ยามา)²⁶⁰ ทั้งจะเป็นผู้ที่ชำนาญในการทำลายมูลเหตุแห่งทิวทัศน์ที่ตนยึดมั่น (5.48)

ภูมิที่ 5 คือ ภูมิที่ไม่ย่อท้อละทิ้งเสียกลางคัน ตั้งแต่ที่ โพธิสัตว์ไม่สามารถถูกมารทั้งหลาย อย่างไม่ไยดี ใดๆ ทำให้ถดถอยได้ ทั้งได้รับความชำนาญในการรู้ความหมายที่ลึกซึ้งของอริยสังขและธรรม แต่ละอย่าง (5.49)

ด้วยความบริบูรณ์เต็มทีแห่งภูมิที่ 5 พวกเขาจะได้เป็นราชาของเหล่าเทพชั้นดุสิต และลบล้างความเชื่อของพวกเดียรถีย์ ที่เกี่ยวข้องกับการทำตนให้ลำบาก (5.50)

ภูมิที่ 6 ถูกเรียกว่า การเข้าไปใกล้ เพราะว่า พวกเขาเข้าไปใกล้คุณสมบัติทั้งหลาย ของพระพุทธเจ้า และถูกยกระดับให้สูงขึ้นด้วยการบรรลุถึงความดับกิเลส ด้วยความสืบทอดแห่งญาณ และด้วยความสงบระงับ (5.51)

ด้วยความบริบูรณ์เต็มทีแห่งภูมิที่ 6 นั้น พวกเขาจะได้เป็นเทวราชา²⁶¹ ผู้ที่เสวยสุขอยู่ใน พรหมโลก เป็นผู้ที่ไม่สามารถทั้งหลายเทียบเคียงไม่ได้ ทั้งยังกำจัดทิวทัศน์ในตนเสียได้อีกด้วย (5.52)

²⁵⁹ สหระต (Skt. and Pali. saḥagata) หมายถึง ประกอบกัน, ร่วมกัน, ผสมกัน, เป็นที่อยู่อาศัย ดู T.W. Rhys Davids and William Stede, *Pāli-English Dictionary*, 1582.

²⁶⁰ ยามา (Skt. and Pali. yāma) เป็นสวรรค์ชั้นที่ 3 ในบรรดาสวรรค์ 6 ชั้น, จอมเทพที่ดูแลสวรรค์ชั้นนี้มีชื่อว่า “สุยามะ”, ระยะเวลา 200 ปีบนโลกมนุษย์ มีเวลาเท่ากับหนึ่งวันและหนึ่งคืนบนสวรรค์ชั้นยามา ดู อภิ.วิ. (บาลี), 35/1106/569; ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**, 950.

²⁶¹ เทวราชา (Skt. devarājan) บาลีว่า เทวราชา (Pali. devarājā) แปลว่า ราชาแห่งเหล่าเทพ, ตามปกติ คำว่า “เทวราชา” หากนำมากล่าวในคัมภีร์อื่นทางพระพุทธศาสนา ส่วนมากจะหมายถึง ศักระ (Skt. śakra) บาลีว่า สักกะ (Pali. sakka) ผู้เป็นราชาของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ (Pali. tāvatimsa) สันสกฤตว่า ตรายัสตรีสะ (Skt. trāyastriśa) ซึ่งเป็นสวรรค์ที่เป็นปกครองโดยเหล่าเทพ 33 องค์ มีท้าวศักระเป็นหัวหน้า ศักระเป็นเทพที่คอยดูแลพระพุทธศาสนา ทั้งในคัมภีร์บาลี และในพระสูตรฝ่ายมหายาน แต่ในคัมภีร์นี้มุ่งแสดงถึงราชาซึ่งปกครองเหล่าเทพในแต่ละชั้น ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 2723.

ภุมิที่ 7 คือ ภุมิชั้นสูงที่อยู่ไกลยิ่งยัก เพราะว่า จำนวนของคุณสมบัติที่ยอดเยี่ยมก็มีจำนวนมากมายอย่างสูงยิ่ง ซึ่งนับแต่ภุมิที่ 7 นี้ไป พวกเขาจะก้าวเข้าสู่ช่วงเวลาสำคัญ ด้วยโอกาสที่ยิ่งลงสู่ความแน่นของวามสงประจ้งดับกิเลส (5.53)

ด้วยความบริบูรณ์เต็มทีแห่งภุมิที่ 7 นั้น พวกเขาจะได้เป็นเทวราชาที่เกรียงไกร และเมื่อพวกเขาบรรลุยศ 4 ตามความเป็นจริง พวกเขาจะได้เป็นผู้นำที่ยอดเยี่ยมกว่าอาจารย์ผู้รู้ทั้งหลาย (5.54)

ภุมิที่ 8 คือ ภุมิแห่งปฐมวัย ซึ่งมั่นคงไม่หวั่นไหว เพราะว่า เป็นอิสระจากแนวคิดทั้งหลาย พวกเขาจึงเป็นผู้ที่อะไรสั่นคลอนไม่ได้ ทั้งแนวทางของการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจของพวกเขา ก็เป็นสิ่งที่ยากเกินกว่าคนอื่นจะรู้ได้ (5.55)

ด้วยความบริบูรณ์เต็มทีแห่งภุมิที่ 8 นี้ พวกเขาจะกลายเป็นพรหมผู้ที่ปกครองโลกตั้งพันจะเป็นผู้อันเหล่าสาวกและเหล่าผู้พิจารณาจะด้วยตนเองทั้งหลายเทียบเคียงไม่ได้ในการระบุมความหมายของธรรม (5.56)

ภุมิที่ 9 เป็นเหมือนการสำเร็จราชการถูกเรียกว่า ความเฉลียวฉลาดอย่างยอดเยี่ยม ตั้งแต่ที่เข้าถึงการการตรัสรู้สัจจะ โภทิสต์เหล่านี้จะมีความเข้าใจอย่างดีเยี่ยมในภุมิที่ 9 นี้ (5.57)

ด้วยความบริบูรณ์เต็มทีแห่งภุมิที่ 9 นี้ พวกเขาจะได้เป็นราชาของโลกตั้งล้าน จะเป็นผู้ที่เหล่าพระอรหันต์ทั้งหลายเทียบเคียงไม่ได้เช่นในเรื่องที่ว่าด้วยความสับสนกระวนกระวายในจิตใจของเหล่าสัตว์ (5.58)

ภุมิที่ 10 คือ มวลเมฆแห่งธรรม เหล่าโภทิสต์จะไปรยปรายธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ และพวกเขาเหล่านี้ยังถูกอาบไปด้วยแสงแห่งรัศมีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (5.59)

ด้วยความบริบูรณ์เต็มทีแห่งภุมิที่ 10 นี้ พวกเขาจะเป็นเทวราชาของพรหมชั้นสุทธาวาส เป็นนายของวัตถุดอันเป็นที่ตั้งแห่งปัญญาอันประเมินไม่ได้ เป็นผู้เลิศที่สุดในบรรดาราชาผู้ยอดเยี่ยม (5.60)

ภุมิ 10 เหล่านี้แลถูกขนานนามว่า เป็นภุมิทั้ง 10 ประการของพระโภทิสต์ ส่วนภุมิของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่ต่างไปจากภุมิเหล่านี้ในทุกด้านซึ่งมีมากมายจนนับไม่ถ้วน (5.61)

ภูมิของพระพุทธเจ้านั้น ถูกเรียกก่าย ๆ ว่า “ความมีกำลังทั้ง 10²⁶²” เท่านั้น แต่ว่า กำลังเหล่านี้แต่ละอย่าง ล้วนมีไม่จำกัด ประหนึ่งจำนวนของสัตว์ทั้งหลายอันนับไม่ถ้วน (5.62)

ความไม่มีขอบเขตแห่งสิริลักษณะของพระพุทธเจ้า ถูกพรรณนาไว้ว่าเป็นเหมือนความไม่มีประมาณแห่งอากาศ ดิน น้ำ ไฟ และลมในทิศทั้งปวง (5.63)

ถ้าหากเหตุทั้งหลาย ถูกลดทอนลงจากเพียงการกะประมาณเพียงอย่างเดียว และยังไม่ถูกเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีความขอบเขตไซ้ เช่นนั้น เราก็จะไม่สามารถวางใจได้เลยว่า สิริลักษณะของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่ประเมินค่าไม่ได้ (5.64)

ด้วยเหตุดังนี้ แต่ละวัน วันละ 3 เวลา ก่อนจะสร้างรูปเปรียบ สกูป และ ศาสนสถานอย่างอื่น ๆ พระองค์ควรจะท่องตามโคลกทั้ง 20 เหล่านี้ก่อน (5.65)

เมื่อจะเคารพพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย โดยทุกประการ เราขอทำสิ่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และพระโพธิสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นให้เป็นสรณะ และให้การบูชาต่อสิ่งที่ควรเพื่อบูชาเหล่านี้ (5.66)

²⁶² ความมีกำลังทั้ง 10 บาลีว่า ทสพลาณ (Pali. *dasapalaṇā*) สันสกฤตว่า ทศชยานพล (Skt. *daśajñānabala*) หมายถึง กำลัง 10 ประการของพระตถาคต ได้แก่ 1. สถานาสถานชญาณ (Skt. *sthānāsthānajñāna*) บาลีว่า ฐานาฐานญาณ (Pali. *ṭhānāṭhānañāna*) ปรึกษาหยั่งรู้สิ่งที่เป็นไปได้และไม่ได้, 2. กรรมวิปากชญาณ (Skt. *karmavipākajñāna*) บาลีว่า กัมมวิปากญาณ (Pali. *kammavipākajñāna*) ปรึกษาหยั่งรู้ผลของกรรม สามารถจำแนกแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีและกรรมชั่ว, 3. นานาธิมุกติชญาณ (Skt. *nānādhimuktijñāna*) บาลีว่า นานาธิมุตติญาณ (Pali. *nānādhimuttikañāna*) ปรึกษาหยั่งรู้อุปนิสัย อภัยคัย ความโน้นเอียง ความเชื่อถือ แนวความสนใจเป็นต้น, 4. นานาธาตุชญาณ (Skt. *nānādhatujñāna*) บาลีว่า นานาธาตุญาณ (Pali. *nānādhatujñāna*) ปรึกษาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ, 5. อินทริยปราปรชญาณ (Skt. *indriyaparāparajñāna*) บาลีว่า อินทริยไปโรปรียัตตญาณ (Pali. *indriyaparopariyattañāna*) ปรึกษาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนในอินทริย์ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาของเหล่าสัตว์, 6. สรรพตรคามินีประติปัตชญาณ (Skt. *sarvatragāminīpratipadjñāna*) บาลีว่า สัพพัตถคามินีปฏิปัตญาณ (Pali. *sabbatthagāminīpatipadāñāna*) ปรึกษาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่นำไปสู่จุดหมายคือ คติภพ และภูมิทั้งปวง, 7. สรรพธยานวิโมกษสมาธิสมาบัติติ-สัมเกลสรวยวทานะวยวิสถานชญาณ (Skt. *sarvadhyānavimokṣasamādhi samāpattisamkleśavyavadānavyavasthānajñāna*) บาลีว่า ญาณาทิสังกิเลสชาติญาณ (Pali. *jhānādi-saṅkilesādiñāna*) ปรึกษาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว การออก ของธรรมเหล่านี้คือ ฌยาน วิโมกษะ สมาธิ และสมาบัติ, 8. ปุรวนิวาสนุสมฤตติชญาณ (Skt. *pūrvanivāsānusrītijñāna*) บาลีว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (Pali. *pubbenivāsānussatiñāna*) ปรึกษาหยั่งรู้ชาติภพที่เคยเกิดในกาลก่อนได้, 9. จยุตยูปปัตติชญาณ (Skt. *cyutyupapattijñāna*) บาลีว่า จุตูปปาตญาณ (Pali. *cutyupapātāñāna*) ปรึกษาหยั่งรู้จุดและอุบัติของเหล่าสัตว์, 10. อาสรวักขชญาณ (Skt. *āsravakṣayajñāna*) บาลีว่า อาสรวักขญาณ (Pali. *āsavakkhayañāna*) ปรึกษาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 389-390; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*, 237-238.

เราจะตเว้นจากอกุศลทั้งปวง และประกอบแต่เฉพาะกุศล ทั้งยังอนุโมทนาในบุญทุกอย่างที่เหล่าสัตว์ทั้งหลายบำเพ็ญ (5.67)

ด้วยการพนมมือและน้อมศีรษะลง เราขออ้อนวอนพระพุทธเจ้าผู้ไร้ที่ติทุกพระองค์ เพื่อให้หมุนธรรมจักร และขอให้ธรรมเหล่านั้นคงอยู่ตลอดกาลนานตราบเท่าที่ยังมีสัตว์ดำรงอยู่ (5.68)

ด้วยบุญที่เรากำลังทำ ทำแล้ว และจะทำนี้ ขอให้เหล่าสัตว์ผู้เศร้าโศกทั้งปวงถูกยกขึ้น ด้วยโพธิจิตอันไม่มีอะไรเทียบได้ (5.69)

ขอให้สัตว์ผู้เศร้าโศกทั้งปวง มีปัญญาอันสะอาดหมดจด และข้ามพ้นสิ่งอันเป็นเครื่องจองจำทั้งหลาย ขอให้พวกเขาควบคุมการกระทำของตัวเอง และเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพที่ถูกต้องเถิด (5.70)

ขอให้สิ่งมีชีวิตที่มีตัวตนทั้งปวงมีแก้วมณีในมือของพวกเขา ขอให้ปัจจัยที่จำเป็นสำหรับการมีชีวิตซึ่งมีจำนวนอันนับประมาณไม่ได้คงอยู่เสมออยู่ ตราบเท่าที่การดำรงอยู่ของวัฏฏะ²⁶³ยังไม่สิ้นสุด (5.71)

ขอให้ผู้หญิงทุกคนได้เป็นภรรยาที่ยอดเยี่ยมในทุกกาล²⁶⁴ ขอให้สัตว์ทั้งปวงถูกยกขึ้น ด้วยปัญญาและวิริยะ (5.72)

ขอให้สัตว์ทั้งปวงจงมีผิวพรรณและร่างกายที่ดี ขอให้พวกเขาสนุกสนานและเพลินใจต่อสิ่งที่พบเห็น ขอให้แคล้วคลาดจากความป่วยไข้ ขอให้มั่งคั่งและอายุที่ยืนยาว (5.73)

ขอให้พวกเขาทุกคนจงได้รับความแตกฉานในความหมายของธรรมที่ควรแตกฉาน และได้เป็นผู้ที่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ขอให้พวกเขาจงอุทิศตนให้พระรัตนตรัย และได้รับขุมทรัพย์แห่งพุทธธรรมอันยอดเยี่ยม (5.74)

²⁶³ วัฏฏะ (Pali. vatta) สันสกฤตว่า วฤตตะ (Skt. vr̥tta) วงกลม, การหมุน, การเวียนไป, รอบแห่งการเวียนว่ายตายเกิด, ความเวียนเกิด อันมีเหตุมาจากกรรม กิเลส และวิบาก ทำให้เกิดการวนเวียนไม่รู้จบ ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, 358.

²⁶⁴ ประโยคที่ว่า “ขอให้ผู้หญิงทุกคนได้เป็นภรรยาที่ยอดเยี่ยมในทุกกาล” เป็นประโยคที่ส่อนัยสำคัญถึงความลำบากของเพศหญิงในการบำเพ็ญปารมีตา และมุ่งแสดงถึงความยอดเยี่ยมของเพศชาย ดังนั้นโดยความหมายของประโยคจึงมีความว่า ขอให้หญิงสาวผู้คลายความพอใจในสตรีเพศได้กลับเพศมาเป็นบุรุษในภพหน้า คือ ขอให้หญิงเหล่านี้ได้เกิดเป็นบุรุษในภพหน้า ดู คำอธิบายเพิ่มเติม Khesur Jampa Tegchok, *Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland*, 378.

ขอให้พวกเขาถูกประดับด้วยความเมตตา, ความกรุณา, ความยินดี, ความสามารถที่จะคงความสงบไว้ได้แม้ในตอนที่เราเผชิญหน้ากับความทุกข์, ความไม่สงบ, ปฏิปทา²⁶⁵ที่เป็นธรรม, ความอดทน ความพากเพียรที่ประกอบด้วยปิติ, ความตั้งมั่นแห่งสมาธิ, และปัญญา (5.75)

เพราะการประดับด้วยธรรมเช่นนี้ ขอให้พวกเขาเติมเต็มปารมิตาทั้งปวงพร้อมกับการได้รับลักษณะและอนุพยัญชนะอันอัมไพ ขอให้พวกเขาข้ามพ้นภูมิทั้งสิบที่ไม่อาจประเมินได้ โดยไม่มีอุปสรรคขัดขวาง (5.76)

ขอให้เราถูกประดับ ด้วยสิริลักษณะที่ดีเหล่านี้ และด้วยลักษณะที่ดีเห็นปานกันแม้เหล่าอื่น ขอให้เราได้หลุดพ้นจากมลทินทั้งปวง และได้รับความเมตตาอันยอดเยี่ยมจากสัตว์ทุกหมู่เหล่า (5.77)

ขอให้เราบริบูรณ์พร้อมสรรพด้วยความดีงามที่เหล่าสัตว์ทั้งปวงปรารถนา ขอให้เราได้ปลดปล่อยความทุกข์ของเหล่าสัตว์ที่ยังมีร่างกายทุกจำพวก (5.78)

ขอให้สัตว์ทั้งปวงในโลกหล้าผู้รู้สึกกระวนกระวายเพราะความกลัว จงหมดสิ้นความกลัวโดยฉับพลันเพราะเพียงได้ฟังนามของเรา (5.79)

จากเพียงแค่การได้เห็น ได้คิดถึงเรา และได้ยินนามของเราเท่านั้น ก็ขอให้เหล่าสัตว์เหล่านั้น กลายเป็นผู้มีจิตใจที่ผ่องใส สงบ และไร้กังวล (5.80)

ขอให้มันมีการรับรองชัดเจนเถิดว่าพวกเขาจะได้บรรลุ และในชาติหน้าของพวกเขา ก็ขอให้พวกเขาได้บรรลุอภิญญา 5 ขอให้เราได้ทำสิ่งที่นำมาซึ่งประโยชน์และความสุขแก่สัตว์ทั้งปวงอย่างสม่ำเสมอ โดยทุกประการเถิด (5.81)

ขอให้เราได้ห้ามปรามสัตว์ทั้งปวงเหล่านั้นไม่ว่าจะอยู่ในโลกไหน ซึ่งเป็นผู้ที่ปรารถนาที่จะข้องแวะในอกุศลธรรม ให้เลิกทำสิ่งที่อันตรายเหล่านั้นทุกอย่างในทันที ด้วยความสม่ำเสมอ (5.82)

เหมือนอย่างดิน น้ำ ลม ไฟ สมุนไพรมะยาที่ใช้ทำยา และต้นไม้ใหญ่ในถิ่นทุรกันดาร ขอให้เราได้เป็นดุจวัตถุดิบเป็นที่ตั้งแห่งความสุขอย่างสาธารณ²⁶⁶ตามที่เหล่าสัตว์เช่นพวกเขาทั้งหมดจะปรารถนาทุกเมื่อเถิด (5.83)

²⁶⁵ ปฏิปทา (Pali. patipadā) สันสกฤตว่า ประติปัต (Skt. pratipad) ทางดำเนิน, ความประพฤติ, ข้อปฏิบัติ ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 196.

ขอให้เราเป็นที่รักยิ่งของเหล่าสัตว์ และขอให้เหล่าสัตว์เป็นที่รักยิ่งของเรามากกว่าที่เรา รักตัวเอง ขอให้ฉันรับผลแห่งอกุศลของพวกเขาเหล่าสัตว์ และขอให้เหล่าสัตว์ได้รับผลจากกุศลทั้งปวง ของฉัน (5.84)

ตราบเทาที่ยังมีสัตว์ผู้เศร้าโศกผู้ซึ่งยังไม่ได้หลุดพ้นแม้เพียงคนเดียวอยู่ในที่บางแห่ง ก็ขอให้เรายังอยู่ในโลกเพื่อประโยชน์แก่สัตว์เหล่านั้น ถึงแม้ว่าเราจะได้รับการตรัสรู้อันไม่มีสิ่งใด เทียบเคียงแล้วก็ตาม (5.85)

ถ้าบุญของการเปล่งถ้อยคำแต่ละถ้อยคำ กลายเป็นวัตถุใต้ไซ้ มันก็จะยังไม่สมกันที่จะใส่ เข้าในโลกจำนวนมากมายราวกะเมล็ดทรายของแม่น้ำคงคา (5.86)

นี่คือสิ่งที่พระผู้มีภาคเจ้าตรัสไว้ และสาเหตุนั้นก็เป็นที่ทราบกันว่า โลกของหมู่สัตว์ไม่มี ขอบเขต ทั้งความตั้งใจที่จะอนุเคราะห์พวกเขาก็เป็นสิ่งที่นับประมาณไม่ได้เช่นกัน (5.87)

ดังนั้น จึงขอสรุปคำอธิบายสั้น ๆ ของอาตมา ถึงธรรมสำหรับพระองค์ ว่า ขอพระองค์ จงหมั่นพิจารณาธรรมนี้ว่าเป็นที่รักของตน เหมือนอย่างที่พระองค์เป็นที่รักของตัวพระองค์เอง (5.88)

มีเพียงเหล่าคนที่พิจารณาเห็นธรรมว่าเป็นที่รัก จึงจะนับว่าเห็นตนว่าเป็นที่รักอย่าง แท้จริง และหากบุคคลปรารถนาประโยชน์แก่เหล่าคนที่ตนรักไซ้ เขาสามารถทำได้ด้วยวิธีแห่งธรรม เท่านั้น (5.89)

ดังนั้น ขอพระองค์จงอุทิศตนให้ธรรม เหมือนอย่างที่พระองค์อุทิศให้ตนเองเถิด ขอจง อุทิศตนให้การปฏิบัติที่ถูกต้อง เหมือนอย่างที่พระองค์อุทิศให้ธรรม ขอจงอุทิศตนให้ปัญญา เหมือน อย่างที่พระองค์อุทิศให้การปฏิบัติที่ถูกต้อง ขอจงอุทิศตนให้บัณฑิต เหมือนอย่างที่พระองค์อุทิศด้วย ปัญญา (5.90)

เนื่องจากความล้มเหลวของตัวเอง บุคคลผู้ที่มีความสงสัยเกี่ยวกับอาจารย์ผู้บริสุทธิ์ มีเมตตา ผู้ประกอบด้วยปัญญา ผู้ซึ่งสอนด้วยความอดทนอดกลั้นถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ มักจะเสีย โอกาสที่จะได้บรรลุถึงสิ่งที่ตนต้องการ เมื่อพระองค์คิดว่า เราอยู่ภายใต้การดูแลของครูผู้บริสุทธิ์

²⁶⁶ สาธารณ (Skt. and Pali. sādharma) เป็นที่คุ้นเคยในรูปคำว่า “สาธารณะ” มีความหมายว่า ทั่วไป, สามัญ, เป็นของคนส่วนมาก, เป็นสิ่งทั่วไปแก่คนทุกกลุ่มไม่จำเพาะคนใดคนหนึ่ง; บ้างใช้ในความหมายว่า เลว, ทราม, ชั่วช้า, ด้อยค่า ดูเพิ่มเติมใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1214.

มีเมตตาและชาญฉลาด ผู้ซึ่งคอยกล่าวถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ด้วยความอดทนอดกลั้นดังนี้แล้ว
ขอพระองค์โปรดรับวาจาปฏิญญาทางใจด้วยตัวพระองค์เองเถิด มหาบพิตร (5.91)

โดยย่อแล้ว ขอพระองค์จงรู้คุณสมบัติทั้งหลายของเหล่าเพื่อนทางจิตวิญญาณ พระองค์
ควรจะยอมรับการสอนจากเหล่าคนผู้ที่ทำให้เบิกบานใจ ผู้มีความกรุณา มีศีลธรรม ทั้งควรจะมีปัญญา
ที่ช่วยชำระล้างสภาวะทางจิตใจที่เป็นอกุศล (5.92)

เมื่อมีความเข้าใจถึงสิ่งที่พวกเขาสอน พระองค์ก็ควรนำมันไปปฏิบัติด้วยความเคารพยิ่ง
เพราะด้วยหลักการที่ยอดเยียมนี้ พระองค์จะได้บรรลุความสำเร็จอย่างสูงสุด (5.93)

ขอพระองค์จงตรัสแต่ความจริง และเจรจากะสัตว์เหล่าอื่นอย่างอ่อนหวาน ขอพระองค์
จงเป็นผู้ที่น่าเจริญใจ ผู้ที่ใคร ๆ ไม่ทำร้าย และผู้เฉลียวฉลาดในปกครองส่วนรวม อย่าได้ฉลาดแต่ดู
หมิ่นคนอื่น จงวางตัวเป็นกลาง และพูดแต่สิ่งที่ดีอยู่เสมอ (5.94)

เพราะความเป็นข้าศึกต่อความดีถูกลดทอนลง ขอพระองค์จงเป็นผู้มีเกียรติ สง่างาม และ
มีจิตใจที่สงบนิ่ง อย่าได้ผัดวันประกันพรุ่ง อย่าได้บ้าบิ่น อย่าเป็นคนคดโกง และจงมีความสุขาภเกิด
(5.95)

ขอพระองค์จงรู้เรื่องเหมือนอย่างพระจันทร์เต็มดวง จงเปล่งปลั่งเหมือนพระอาทิตย์ใน
ฤดูสารท จงละเอียดลึกซึ้งเหมือนอย่างมหาสมุทร และจงมั่นคงเหมือนดั่งเขาพระสุเมรุ (5.96)

จงหลีกเลี่ยงจากสิ่งที่เป็นอกุศลทั้งปวง และจงประดับประดาแต่ลักษณะที่ดีทั้งปวงเถิด
จงเป็นปัจจัยช่วยเหลือของสรรพสัตว์ และขอจงกลายเป็นสัพพัญญูเถิด (5.97)

ธรรมนี้ ไม่ได้เป็นสิ่งที่เจาะจงไว้เฉพาะเพื่อราชา ทั้งยังถูกพร่ำสอนไว้ว่า เป็นสิ่งที่สมควร
แม้แก่สัตว์เหล่าอื่น ด้วยมุ่งถึงประโยชน์ของพวกสัตว์ทั้งหลาย (5.98)

ดูกรมหาบพิตร จะเป็นการดียิ่งนัก หากพระองค์จะใคร่ครวญถึงโอวาทนี้ทุก ๆ วัน เพื่อ
ที่ว่าพระองค์และสัตว์เหล่าอื่นจะได้บรรลุสัจจะ และได้รับการตรัสรู้อย่างสมบูรณ์ (5.99)

ขอพระองค์จงเป็นผู้มีศีลธรรม มีความเคารพต่อผู้ที่สั่งสอนเกี่ยวกับจิตใจอย่างที่สุด
จงอดทนต่อคำสอน จงปราศจากความริษยาและความโลภ จงเพ็ดเพลินกับสมบัติของการช่วยเหลือ
คนอื่น โดยไม่หวังผลตอบแทน จงเป็นผู้คอยอุปถัมภ์ชนผู้ที่ตกยาก จงอุทิศตนให้กับผู้ที่ประเสริฐสูงสุด
แต่จงหลีกเลี่ยงผู้ที่ไม่เป็นเช่นนั้น และจงประดับประดาธรรม, ในที่สุดเพื่อมุ่งประโยชน์แห่งการตรัสรู้

สัตย์อย่างสูงสุด ผู้ต้องการจะบรรลुकการตรัสรู้ นั้นควรประกอบกรรมทั้งหมดนี้แลอย่างสม่ำเสมอเถิด
(5.100)

รัตนาวลี ปริเฉทที่ 5 ชื่อว่า โปธิสัตตวจรโยปเทศ จบแล้ว

บทที่ 3

แนวคิดทางปรัชญาของนาคารชุนในคัมภีร์รัตนาวลี

ปรัชญาของพระนาคารชุนเป็นหนึ่งในปรัชญาที่ได้รับการยอมรับในฝ่ายมหายาน มุ่งเน้นคำสอนเรื่องทางสายกลาง อันเป็นกึ่งกลางระหว่างความมีและไม่มี เทียงและไม่เทียง ไม่ใช่จริงแต่ก็ไม่ใช่เท็จ หากเป็นเพียงสิ่งที่ดำเนินไปตามครรลองของประติตยสมุตปาทที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกัน ซึ่งแนวปรัชญาของท่านนั้น ปรากฏโดยชื่อว่า **มัธยมกะ**²⁶⁷ ซึ่งมีความหมายว่า ดำรงในท่ามกลาง ไม่อิงไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทั้งไม่ยึดมั่นถึงความมีและความไม่มี มีเพียงความว่างเท่านั้น ปรัชญาที่รู้จักกันในอีกนามว่า **ศูนยตาวัต**

การเกิดขึ้นของปรัชญามัธยมกะ

ตั้งแต่ยุคของพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา ซึ่งเป็นยุคที่มีนิกายเกิดขึ้นมากมาย ทั้งจากนิกายพุทธเดิมและนิกายพุทธใหม่จำนวนมาก ทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิด เนื่องจากมีการนำหลักการและคำสอนทางพระพุทธศาสนา มาตีความตามแต่จริตและภูมิปัญญาของแต่ละบุคคล จนเกิดความสับสนแก่เหล่าพุทธศาสนิกชนที่เข้ามาศึกษา แม้จะมีคำภีร์พระอภิธรรมที่เกิดขึ้นมาเพื่อหยุดพฤติกรรมนี้ แต่ถึงอย่างนั้น คนส่วนมากก็เสื่อมความเชื่อถือในพระธรรม และพระสงฆ์อันนำไปสู่การศึกษารูปแบบใหม่ ที่ศึกษาเพื่อย้อนกลับไปในหลักการเดิม โดยศึกษาจากพุทธประวัติ กิริยาอาการต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า โดยตีความจากประพจน์ที่พระพุทธองค์ต้องการจะสื่อ จุดนี้เองได้พัฒนาไปสู่การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลักษณะการคิดของพระพุทธเจ้าอันเป็นมูลเหตุของปรัชญามัธยมกะ หรือศูนยตาวัต ของท่านนาคารชุน

อีกประการหนึ่ง มูลเหตุของการเกิดปรัชญามัธยมกะก็มาจากความเห็นต่างในคำว่า “ธรรม” ของนิกายพุทธทั้งหลายในยุคนั้น ที่ช่วยจุดประกายแนวคิดให้แก่ท่านนาคารชุน โดยคำว่า “ธรรม” นั้น เป็นคำที่มีการใช้อย่างยาวนานในหลักปรัชญาต่าง ๆ ของชาวอินเดีย โดยเฉพาะที่นับถือศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดู มีความต่างกันในแต่ละสำนักปรัชญา แต่จะมุ่งเน้นความหมายของธรรมไปสู่ประเด็นที่ว่า ธรรมคือความจริงสากลซึ่งตรงประเด็นและเถียงไม่ได้ เป็นไปตามหลักของ

²⁶⁷ คำว่า “มัธยมกะ” เป็นชื่อหลักคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง ส่วนคำว่า “มารยมิกะ” เป็นชื่อสำนักปรัชญาที่สอนคำสอนอันเนื่องด้วยทางสายกลาง(มัธยมกะ).

อภิปรายอันเกิดจากญาณวิทยาของแต่ละสำนัก ส่วนในทางพระพุทธศาสนา มองคำว่า ธรรมในส่วน
ของสิ่งที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกัน ซึ่งเน้นไปทางสภาวะ(สิ่งที่เป็นไปกับด้วยสิ่งที่มีอยู่)
แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีชาวพุทธบางกลุ่มที่มีความเห็นว่าการเน้นไปทางภาวะ(สิ่งที่มีอยู่)²⁶⁸ ทั้งบาง
กลุ่มได้แยกธรรมออกเป็นสองระดับ คือ สัมวัตติกับปรมารละ โดยจัดสัมวัตติเข้าในกลุ่มของสภาวะ
และจัดปรมารละเข้าในส่วนของภาวะ บ้างก็ผสมกัน พร้อมทั้งให้นิยามของธรรมออกมาตามแนวทางที่
ตนเข้าใจ สามารถแยกกลุ่มชาวพุทธจากการนิยามคำเหล่านี้ ออกเป็น 4 กลุ่มหลัก โดยแต่ละกลุ่มจะมี
หลักการที่ต่างกันไป ดังนี้ คือ

1. กลุ่มที่ 1 ไม่ตีความเพิ่มเติมจากพุทธพจน์ ไม่พยายามค้นหาความหมาย เชื่อว่า
คำสั่งสอนคือสิ่งที่สาวกท่องจำสืบ ๆ กันมา เชื่อว่าไม่มีประโยชน์ที่จะแสวงหาความจริงว่า
พุทธองค์ทรงสื่อถึงอะไร ทั้งการตีความต่างออกไปจากเนื้อความเดิมเป็นสิ่งที่ไม่ดี กลุ่มนี้สนใจ
เพียงหลักปฏิบัติที่ช่วยยกภูมิจิตในสูงขึ้น ตามแนวของ จริยศาสตร์เท่านั้น กลุ่มนี้เห็นว่าแทบ
ไม่มีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นของปรัชญามัชฌมกะ
2. กลุ่มที่ 2 เชื่อว่า ธรรม ที่เป็นคำสั่งสอนกินความเพียงระดับโลกียะ ทั้งเป็นเพียง
สิ่งที่ถูกบัญญัติขึ้น ไม่เพียงพอที่จะทำให้เราหยั่งเห็นพระพุทธเจ้า ธรรมจะเป็นโลกุตระได้ก็
ต่อเมื่อรวมกับคุณทั้งสามของพุทธเจ้า คือ ปัญญาคุณ กรุณาคุณ และบริสุทธิคุณแล้วเท่านั้น
ดังนั้น กลุ่มนี้จึงพยายามยกพระพุทธเจ้าและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ให้กลายเป็นความจริง
อย่างสูงสุด ซึ่งก็นับรวมธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนเข้าไปด้วย
3. กลุ่มที่ 3 มองว่า ธรรมคือความจริงในระดับปรมารละ แม้จะรับรู้ไม่ได้ แต่ก็
ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีอยู่ ทั้งยังสนใจที่จะแสวงหาความจริงแท้ในพุทธพจน์ ตีความคำสอนไปตาม
แนวทางปรัชญา ขั้นสูง และตีความออกมาในแนวทางใหม่จนได้รับการยอมรับ โดยสำนักที่
สอนในหลักนี้คือ สรวาสติวาทะ และเสาตรานติกะ กล่าวคือสำนักฝ่ายอภิธรรม มีอิทธิพลต่อ
การวางหลักคำสอนของพระนาคคารุณ ที่มุ่งจะแก้แนวคิดของกลุ่มนี้เป็นสำคัญ
4. กลุ่มที่ 4 มองว่า ธรรมมีความหมายสองระดับคือ สัมวัตติ และปรมารละ โดย
ในระดับสัมวัตติ จะเป็นธรรมในระดับโลก หากความจริงแท้ในตัวเองไม่ได้ เกิดขึ้นจากเพียง

²⁶⁸Jai Deva Singh, *The Conception of Buddhist Nirvāna with Sanskrit text of Madhyamaka kārikā*, 34.

การนิยามของจิต ส่วนระดับปรมาณะคือพ้นจากโลกจึงจะเป็นจริง กลุ่มนี้ภายหลังส่วนหนึ่ง จะเข้าสำนักโยคจาร ส่วนหนึ่งก็เข้าสู่สำนักมามิกะของท่านนาคารชุน²⁶⁹

ท่านพระนาคารชุนยังได้รับอิทธิพลคำสอนจากปรัชญาปารมิตาสูต²⁷⁰ ที่ตามตำนานได้ กล่าวไว้ ท่านได้รับมาจากภพแห่งนาค ซึ่งเป็นคำภีร์ที่เชื่อว่าได้รวบรวมแนวคิดทางปรัชญาของพุทธ ศาสนาไว้ ผ่านการแสดงของพระพุทธรูป มีจำนวนถึงแสนโคลก โดยเผยให้เห็นถึงความไร้แก่นสาร ของทุกสรรพสิ่งที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ทั้งชี้ให้เห็นถึงความเป็นศูนย์ตาในธรรมทั้งปวง ไม่ใช่แต่ เป็นศูนย์ตาในบุคคล ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุป ปรัชญามัชยมกะของท่านนาคารชุนจึงนับว่ามีมูลเหตุ หลักมาจากการที่ท่านต้องการปรับปรุงวิธีคิดของกลุ่มที่ยกพระพุทธรูปเจ้าและคำสอนของพระองค์เป็น ความจริงเหนือโลกกล่าวคือกลุ่มมหาสังฆิกะบางกลุ่ม และวิภาษแนวคิดของกลุ่มฝ่ายอภิธรรม โดยที่มี คำสอนจากหลักปรัชญาปารมิตามาเป็นแม่บทในเรื่องหลักการของศูนย์ตา ส่วนมูลเหตุรองก็มาจาก หลักปรัชญาของสางขะที่มีความรุ่งเรืองมาแต่เดิม อันเป็นเหตุให้ท่านพัฒนาหลักของวิภาษวิธี อันมีการตรวจสอบเหตุผลของลัทธิและแนวคิดต่าง ๆ ใน 4 มุม หรือที่เรียกว่า จตุชโกฏี เพื่อตอบ ปัญหาของแนวคิดที่หาคำตอบไม่ได้

แนวคิดเรื่องศูนย์ตา

สามารถกล่าวได้ว่า แนวคิดเรื่องศูนย์ตา เป็นแนวคิดหลักของปรัชญามัชยมกะ เป็นแนวคิดที่ท่านนาคารชุนได้รับมาจากปรัชญาปารมิตาสูต โดยช่วยยืนยันถึงการอธิบายลักษณะ ของสิ่งที่เป็นจริง ซึ่งต่างจากศูนย์ตาของลัทธิอื่นที่อธิบายออกมาในรูปแบบที่ ศูนย์ตา คือ ความ ขาดสูญ

ในแนวทางแห่งอภิปรัชญา ศูนย์ตา คือความว่างอย่างสิ้นเชิง ซึ่งมีทั่วไปในทุกสรรพสิ่ง โดยมันถูกอธิบายออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยนิรวาณบ้าง สิ่งที่สมบูรณ์บ้าง ปรมาณัสถ์ (ความเป็น จริงอย่างที่สุด) บ้าง ไม่เพียงเท่านั้น มันยังเป็นสภาวะที่ให้ประสบการณ์ตรงกับผู้เข้าถึงสภาวะ

²⁶⁹ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระนาคารชุน กับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2548), 12.

²⁷⁰ K. Venkata Ramanan, *Nāgārjuna's Philosophy as presented in the MahāPrajñā-pāramitā-Śāstra*, 27.

ของมัน มีอาการที่ใจสงบนิ่ง ไม่สามารถอธิบายออกมาให้ชัดเจนได้ เป็นอาการที่จะมีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์²⁷¹

คำว่า ศูนย์ตา บาลีว่า สุนยตา ไม่ได้หมายถึงความขาดสูญ ผิดกับคำว่า “อุจเฉทะ” และ “นัตถิเก” ที่หมายถึงขาดสูญอย่างเด็ดขาด โดยคำว่า ศูนย์ตา หรือ ว่างเปล่า ตามทรรศนะ²⁷² ของนิกายมหายานิกะนี้หมายถึง “ความไม่มี” สวลักษณะหรือสภาวะของสิ่งต่าง ๆ กล่าวคือ ในโลก และจักรวาลนี้ ไม่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเองโดยปราศจากความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น ๆ ทุกอย่างอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นพร้อมกัน ดังนั้น ประตียสมุตบาทเป็นอย่างใด ศูนย์ตาก็ก็นั้น เพราะเพียงอิงอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมกัน ขาดไปเสียอย่างหนึ่งก็เกิดขึ้นไม่ได้²⁷³

ศูนย์ตา มีความหมายเท่ากับคำว่า “อนัตตา” ในฝ่ายเถรวาทซึ่งหมายถึงว่างเปล่า จากสิ่งที่เป็นแก่นสาร ที่มาในอรรถกถาธรรมบทว่า อนตตาดิ มา ชีรนตุ มา มียนตุติ วเส วตเตตฺตุน สกกาติ อวสวตตณฺเตเน อนตตา สุนยตา อสสามิกา อนิสสรตติ อตฺโถ²⁷⁴ ซึ่งแปลได้ว่า “คำว่า อนัตตา มีความหมายว่า ว่าง ไม่มีเจ้าของ ไม่มีอะไรเป็นใหญ่ เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปในอำนาจ เหตุเพราะ ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะให้เป็นไปในอำนาจของตนโดยสั่งว่า จงอย่าแก่ จงอย่าตาย” ดังนั้น เมื่อเห็นความเป็นอนัตตาในสรรพสิ่งก็ย่อมหมายถึงเห็นความว่างคือศูนย์ตา อีกทั้งไม่ได้ปฏิเสธแบบนัตถิเกที่ชี้ว่าทุกสิ่งว่างเปล่าและไม่มี แต่ชี้ให้เห็นว่า ทุกสิ่งมีอยู่ตามสภาวะ แต่มันไม่มีสาระให้ยึดถือคือว่าง และเป็นเพียงมายา โดยอรรถว่า ไม่ใช่ของจริง ไม่มีสาระ เพราะเป็นสิ่งที่เพียงอิงอาศัยกันและเกิดขึ้นพร้อมกัน²⁷⁵

ศูนย์ตา ปราภฏในสองแง่มุม คือ ในมุมที่เป็นบุคลาธิษฐาน และมุมที่เป็นธรรมาธิษฐาน โดยในมุมที่เป็นบุคลาธิษฐาน จะแสดงถึงภาวะที่จิตใจของพุทธะทั้งหลายเป็นจิตว่าง เพราะปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองใด ๆ อันมีมูลเหตุมาจากการที่จิตว่างจากอวิชชา ซึ่งปรุงแต่งจิตให้เข้าใจ

²⁷¹ Jai Deva Singh, **The Conception of Buddhist Nirvāna with Sanskrit text of Madhyamaka kārikā**, 37.

²⁷² ทรรศนะ (Skt. darśana) บาลีว่า ทัสสนะ (Pali. dassana) การเห็น, การมองดู, การสังเกต, การเล็งเห็น, มุมมองทางความคิด, ความเข้าใจ, ทฤษฎี ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 1025-1026; and *Ibid.*, 831.

²⁷³ อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, **พระพุทธศาสนายาน**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), 162.

²⁷⁴ ธมมปทฎกถา. สตตโม ภาโค, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532), 62.

²⁷⁵ สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนายาน** (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534), 59-60.

สภาวะธรรมต่าง ๆ ไปอย่างบิดเบือนจากความเป็นจริง แต่ในส่วนที่เป็นธรรมาธิษฐาน ศุขยตาจะถูกอธิบายว่า ทุกสิ่งบนโลกพร้อมทั้งตัวเราเองแม้จะปรากฏว่ามีอยู่ แต่ความเป็นจริงทุกสิ่งล้วนว่างเปล่าโดยสภาวะ²⁷⁶ของตัวมันเอง สิ่งมีความสัมพันธ์กับความว่างเปล่าทุกขณะที่ดำเนินไปตามกฎของไตรลักษณ์ ทั้งยังเกิดขึ้นตามหลักประติยสมุตบาท ตัวสิ่งนั้นแปรเปลี่ยนและน้อมเข้าไปสู่ความดับและความว่างเปล่าอย่างเลี่ยงไม่ได้ และเป็นสภาพที่ยึดเอาเป็นปรมาภัสสยัตยไม่ได้ โดยอาการเช่นนี้ของสรรพสิ่ง ศุขยตาจึงนับว่ามีอยู่ในธรรมทั้งปวงบนโลก และตัวศุขยตานี้เองที่เป็นปรมาภัสสยัตยที่ปฏิเสธไม่ได้ในทุกสรรพสิ่ง²⁷⁷

ศุขยตา ตามความหมายเดิม หมายถึง สภาวะที่ปราศจากตัวตนที่แท้จริงของมันเองหรือก็คือตัวตนที่ทำนนาคารชุนเรียกว่าสภาวะ ซึ่งหลักเกณฑ์ในการพิจารณาให้เห็นสภาวะที่ปราศจากตัวตนหรือศุขยตานั้น จะเป็นสภาวะทางจิตที่รู้แจ้งตามความเป็นจริงว่า

1. สิ่งทั้งปวงทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งเป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมล้วนเป็นศุขยตา
2. ทั้งสังสาระและนิรวาณก็ล้วนเป็นศุขยตา
3. สิ่งมีชีวิตทั้งปวงไม่เว้นแม้แต่องค์พุทธเจ้าล้วนมีสภาวะเป็นศุขยตาทั้งสิ้น
4. สภาวะทั้งที่ต้องอิงอาศัยสิ่งอื่น (สัมพันธ์ภาวะ) และที่สมบูรณ์ด้วยตัวมันเอง (สมบูรณ์ภาวะ) ล้วนมีสภาวะเป็นศุขยตา²⁷⁸

จากสภาวะข้างต้นทำให้บ่งชี้ไปอีกว่า ศุขยตาเป็นธรรมนิยาม²⁷⁹ และเป็นธรรมลักษณะ²⁸⁰ไปในตัว เพราะศุขยตาอยู่ด้วยตัวเอง มีลักษณะหรือภาวะของตัวเอง และเป็นสิ่งที่มีแน่นอนตลอดไปในทุกสิ่ง

²⁷⁶ สภาวะ (Skt. svabhāva) บาลีว่า ภาวะ หรือ สภาวะ (Pali. bhāva or sabhāva) เป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเป็นตัวตนจำเพาะของสิ่ง, ธรรมชาติของสิ่ง, อาการจำเพาะของสิ่ง, ในปรัชญามัชฌิมะจะหมายถึงธรรมชาติที่ประกอบขึ้นเชิงปรากฏการณ์ เพราะไม่รู้จักจึงทำให้มักเข้าใจว่าสิ่งนั้นดำรงอยู่ด้วยตัวมันเอง ดูคำว่า “ภาวะ” ใน T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 1141; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 3237-3238.

²⁷⁷ เสฐียร พันธรัชนี, **พุทธศาสนมหายาน**, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2543), 141-143.

²⁷⁸ บุญย นิลเกษ, **พุทธศาสนมหายาน**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรววิทยา, 2526), 105-106.

²⁷⁹ ธรรมนิยาม(Skt. dharmaniyāmaka) บาลีว่า ธัมมนิยามะ (Pali. dhammaniyāma) หมายถึง กฎธรรมชาติ, ความจริงที่มีอยู่ซึ่งดำรงอยู่ตามธรรมดาของมัน ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, 146.

กลุ่มคนที่ศึกษาหลักศูนยตา ซึ่งอยู่ในสำนักมหายมิกะของท่านนาคารชุน ถือว่าสังขตธรรม²⁸¹ก็ดี อสังขตธรรมก็ดี เมื่อว่าโดยปรมารณะมีสภาวะอันเดียวคือ ศูนยะ แต่หากว่าตามมุมมองของโลกบัญญัติ²⁸²และโลกสมมติ²⁸³ ก็ยังมองว่ามีได้อยู่ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ภพภูมิ สัตว์ บุคคล ทุกสิ่งมีอยู่และแตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาโดยแยกกาย²⁸⁴ในระดับปรมารณะ สืบค้นไปจนถึงสภาวะของทุกสิ่ง ก็จะพบว่ามีสภาวะอย่างหนึ่งที่มีเท่ากันในทุกสิ่ง คือ ศูนยตา พร้อมกับอ้างพุทธมติเดิมมาว่า สัพเพ ธมมา อนตตา หมายถึง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา และอนัตตาในเนื้อความนี้ก็มีอรรถที่เสมอกันกับศูนยตา²⁸⁵ ซึ่งเป็นการแสดงถึงแนวคิดที่คัดค้านภาวะที่คงอยู่ด้วยตนเองอย่างที่สุด

ประวัติยสมุตปาทกับศูนยตา

ประวัติยสมุตปาท หรือ ปฏิจจสมุตปาท คือหลักการหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาที่มีส่วนช่วยในการแยกแยะมูลเหตุของสิ่งต่าง ๆ บนโลกพร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของสภาวะที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกัน คำนี้มาจากการประกอบสองศัพท์เข้าด้วยกัน คือ ประตีตยะ บาลีว่า ปฏิจจะ

²⁸⁰ ธรรมลักษณะ (Skt. dharmalakṣṇa) บาลีว่า ธัมมลักษณะ (Pali.dhammalakkhana) หมายถึง รูปแบบแห่งธรรม, รูปแบบพื้นฐานของธรรม, ลักษณะของธรรมชาติ; เป็นคำสมาส มาจากคำว่า ธรรม + ลักษณะ คัมภีร์รัตนาวลีบั้งชี้ถึง รูปแบบพื้นฐานของสภาวะธรรมที่มีอยู่ในทุกสิ่ง รวมถึงตัวศูนยตาเอง.

²⁸¹ สังขตธรรม หมายถึง ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ ชั้น 5 ทั้งหมด มีลักษณะจำเพาะ 3 ประการคือ 1. ตั้งอยู่, 2. แปรเปลี่ยน, และ 3. ดับไป คัมภีร์รัตนาวลีบั้งชี้ถึงสิ่งที่เข้าใจกันว่าในโลกทุกอย่าง สิ่งโดยตรงข้ามกับสังขตธรรมคือ อสังขตธรรม ได้แก่ โลกยะ และพระนิพพาน ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, 411-412.

²⁸² โลกบัญญัติ (Pali. lokapaññatti) มาจากคำว่า โลก หมายถึง โลกหรือชาวโลก + ปญฺญัตติ หมายถึง การบัญญัติ, การแสดงให้เห็น, การบรรยาย, การกำหนด, การตั้งชื่อ, ความคิดหรือแนวความคิด, ความรู้สึก, ความเข้าใจ ในที่นี้มุ่งความหมายว่า ความเข้าใจพื้นฐานของชาวโลก, แนวความคิดของชาวโลก; เป็นที่รู้จักกันในฐานะที่เป็นชื่อของคัมภีร์ซึ่งประพันธ์โดย สีน อุปโกต (śin upagot) หรือ พระสัทธรรมโฆษเถระ มีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของโลกตามคติความเชื่อของพุทธศาสนา ดูเพิ่มเติมใน T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pali-English Dictionary**, 887; and Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2977-2978.

²⁸³ โลกสมมติ (Pali. lokasammati) มาจากคำว่า โลก หมายถึง โลกหรือชาวโลก + สมมติ หมายถึง การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน, ยอมรับร่วมกัน เมื่อนำมารวมกันหมายถึง การยอมรับร่วมกันของชาวโลก, การมีมติร่วมกันของชาวโลก, การตกลงกันของชาวโลก ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, 401.

²⁸⁴ แยกกาย หมายถึง เข้าที่, เหมาะกับเหตุผล, ละเอียดถี่ถ้วน, เรียบร้อยไม่มีตำหนิ เช่น ความคิดแยกกาย, พุดจาแยกกาย ดู ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**, 964.

²⁸⁵ เสถียร โพธิ์นันทะ, **ปรัชญามหายาน**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2541), 15-16.

ซึ่งแปลว่า อาศัย และ สมุตปาท บาลีว่า สมุปปาท ที่แปลว่า เกิดขึ้นพร้อมกัน เมื่อนำมาประกอบรวมกัน จึงแปลความได้ว่า อาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกัน

หากเมื่อนำหลักประติยสมุตปาทมาพิจารณาถึงสรรพสิ่งในโลกก็จะพบว่า จริง ๆ แล้วเมื่อพิจารณาถึงลงไป สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ของเรา ของเขา ล้วนไม่มี เป็นเพียงสภาวะที่ยึดถือกันมาด้วยความไม่รู้คืออวิชชาและตัณหาที่ปกปิดจักษุคือปัญญา เพราะสภาวะของการเกิดและการดับเป็นเพียงสภาวะตามธรรมชาติที่เมื่อถูกเหตุปัจจัยเข้ามาปรุงแต่ง อิงอาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้นได้ ไม่เพียงเท่านั้น มันยังเกิดขึ้นขึ้นอย่างรวดเร็วต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย จนทำให้มองเห็นคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง จึงกล่าวได้ว่า ประติยสมุตปาท โดยสามัญกันว่าเป็นเรื่องของสภาวะจิตที่ดำเนินเกิดขึ้นไปเพื่อทุกข์ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนไว้ เพื่อให้เข้าใจสภาวะที่ว่างของสรรพสิ่ง²⁸⁶

หลักการของประติยสมุตปาทนั้นว่าเป็นองค์ประกอบหลักของการพิจารณาแยกแยะให้เห็นความเป็นศูนย์ตาในทุกสรรพสิ่ง เพราะอธิบายปรากฏการณ์ของโลกตามความเป็นจริง ในเชิงของสัมพันธ์ภาวะ ที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมกัน ไม่ใช่สมบูรณ์ภาวะ ที่มีความสมบูรณ์ในตัวมันเองพร้อม ๆ กับแสดงถึงลักษณะที่ทั่วไปของโลก ที่เป็นอนิจภาวะ ไม่เที่ยง ซึ่งมีการแปรเปลี่ยนไปตามแต่เหตุปัจจัยที่อิงอาศัยโดยตรง จุดนี้เองเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้หลักประติยสมุตปาท มีความเกี่ยวข้องกับหลักศูนย์ตา ในการช่วยแยกแยะสิ่งต่าง ๆ ทั้งท่านนาคารชุน ก็นำประติยสมุตปาทมาใช้ในลักษณะของสภาวะที่ปรากฏตัวอยู่ระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “ภาวะ” และ “อภาวะ” หรือคำว่า “มีอยู่” และ “มิใช่มีอยู่” โดยจำกัดความอย่างกว้าง ๆ ออกไป ทำให้เห็นลักษณะของศูนย์ตาที่มีอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ที่คนจากนิกายหรือลัทธิอื่นเชื่อกันว่ามีอยู่²⁸⁷

ประติยสมุตปาทที่ตรงตามหลักของท่านนาคารชุน จะเป็นการแสดงให้เห็นถึงหลักการที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกัน ไม่มีเรื่องของแก่นสารภาวะใด ๆ เหลืออยู่ เป็นไปตามเหตุและปัจจัยเท่านั้น ไม่มีอะไรอยู่เป็นอิสระจากสิ่งหนึ่ง อาการต่าง ๆ ล้วนเกิดขึ้นตามลำดับในเชิงของเหตุการณ์ ไม่ใช่เชิงภาวะ ทั้งยังไม่จำกัดเฉพาะสิ่งหรือภาวะทั้งหลายบนโลก แต่คือทุกสิ่งเป็นความจริงอย่างไม่มีสิ่งโต้แย้งในระดับปรมาณะเช่นเดียวกับศูนย์ตา ซึ่งการที่เข้าใจถึงวงจรของประติยสมุตปาทอย่างแจ่มแจ้ง ทำให้เห็นว่าทุกสิ่งต่างต้องอิงอาศัยและอยู่ไม่ได้ด้วยตนเอง จุดนี้ทำให้ดับ

²⁸⁶ พุทธศาสนิก, ปฏิจจสมุปปาท: เรื่องสำคัญที่สุดสำหรับพุทธบริษัท (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2514), 3-5.

²⁸⁷ บุญย นิลเกษ, พุทธศาสนมหายาน, 107.

พรรณชนะ (แนวคิด) อันเป็นความจริงระดับบัญญัติ ที่เกิดจากการปรุงแต่งทางจิตทั้งหลายลงได้ และเพราะดับพรรณชนะลงได้ ความคิดที่ยึดติดในสิ่งทั้งปวงว่ามีแก่นสารก็ย่อมจะถูกถอดถอน เพราะการถอดถอนความยึดมั่นถือมั่นนั้น อุตตาย่อมจะถูกวางลง และนำไปสู่ความว่างคือศูนยตาได้ในที่สุด กล่าวได้ว่า การหยั่งเห็นศูนยตาจะเกิดขึ้นเมื่อหยั่งรู้ประติตยสมุตปาทครบถ้วนทุกแง่มุมแล้ว²⁸⁸ ก็นับเป็นความจริงทีเดียว

ทางสายกลางกับศูนยตา

ทางสายกลางเป็นหลักการในทางพระพุทธศาสนา ปรากฏครั้งแรกในปฐมเทศนา ฉัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์หลังจากที่ได้ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ โดยใช้ชื่อว่า มัชฌิมาปฏิปทา อันหมายถึงทางสายกลาง หรือข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง กล่าวคือ อริยมรรค มีองค์ ๘ ซึ่งมี สัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้อง รู้ถูกต้อง เป็นต้น เป็นประธาน ในแง่ของการปฏิบัติทางสายกลางของพระพุทธศาสนา คือ การเว้นขาดจากกามสุขัลลิกานุโยค การประกอบความเพียรที่ย่อหย่อนไปในกามสุข และจากอัตตกิลมณานุโยค การตามประกอบความเพียรอันทำตนให้ลำบากเดือดร้อน แต่ในแนวทางของการรู้ ทางสายกลางจะมุ่งถึงการรู้สภาวะตามความจริงอย่างไม่ปรุงแต่งโดยความคิด โดยอธิบายออกมาในรูปแบบของสัมมาทิฐิ อันสื่อถึงการรู้เห็นตามความเป็นจริงอย่างที่เป็น ซึ่งในจัตตาสีสุสูตร พระพุทธองค์ทรงอธิบายไว้ว่า สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าเป็นอย่างไร คือภิกษุรู้ชัดมิฉฉาทิฐิ ว่าเป็นมิฉฉาทิฐิ รู้ชัดสัมมาทิฐิว่าเป็นสัมมาทิฐิ ความรู้ชัดของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ²⁸⁹ จุดนี้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะทางทางสายกลางทางความคิดที่รู้ตามที่มีมันเป็นโดยไม่มีข้ออ้าง และในสัมมาทิฐิสสูตร²⁹⁰ ก็ยังแสดงนัยไว้ในลักษณะที่ว่า เมื่อเห็นเหตุแห่งความเกิดและดับของสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงแล้ว ก็ย่อมจะเพิกถอนกิเลสทั้งสามกอง จนถึงอวิชชาและตัณหาได้ ซึ่งการเห็นความเกิดและความดับในเชิงปรากฏการณ์ตามความเป็นจริงนี้เอง เป็นความหมายของสัมมาทิฐิที่แสดงไว้ในพระสูตรนี้ สัมยัคทฤษฎีอันเป็นหลักของทางสายกลางเป็นบรรทัดฐานให้ศูนยตาของท่านนาคราชุนไม่ตกไปในฝั่งของนัสติตาทฤษฎี ความเห็นว่าชาตสุญ พร้อม ๆ กับเป็นมูลเหตุที่ทำให้สำนักได้ชื่อว่า มารยมิกะ

²⁸⁸ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระนาคราชุนะ กับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง, 167.

²⁸⁹ ม.อ. (บาลี), 14/254/180.

²⁹⁰ ม.ม. (บาลี), 12/110-130/85-102.

หลักประตีสมุตปาททำให้เข้าใจหลักศูนยตา เพราะเข้าใจศูนยตา การดำรงตนอยู่ในทางสายกลางจึงเกิดขึ้นได้ ซึ่งทางสายกลางนี้เอง ทำให้ไม่ตกสู่แนวคิดที่เป็นวัตถุนิยมจัด ซึ่งมักจะปฏิเสธว่าทุกสิ่งไม่มี และพวกจิตนิยมจัด ซึ่งบอกว่าจิตคือตัวตนที่เที่ยงแท้ ท่านนาคารชุนเล็งเห็นปัจจัยข้อนี้ จึงแนะนำหลักเกณฑ์ในการดำรงชีวิตให้อยู่บนทางสายกลางและความพอเหมาะพอดี ซึ่งทำให้หลักการทางปรัชญาของท่านมีชื่อเรียกว่า มัชยมกะ²⁹¹

เมื่อมีทางสายกลาง ศูนยตาจึงดำรงอยู่ได้ และเพราะศูนยตา ทางสายกลางจึงเกิดมี เพราะทางสายกลางคือการข้ามพ้นชั่วสุดโต่งทางความคิดทุกอย่างเป็นการตระหนักชัดในข้อจำกัดของทวิภาวะ²⁹² ถ้าเกี่ยวข้องกับกับทรศนะก็คือการไม่ติดอยู่ในชั่วที่เป็น การยืนย่น-การปฏิเสธ ความเห็นว่าเที่ยง-ความเห็นว่าขาดสูญ ภาวะ-อภาวะ ตลอดถึง อัตถิเก-นัตถิเก แต่ถ้าในแนวทางของจริยศาสตร์อันเป็นหลักปฏิบัติคือ การหลุดพ้นจากการคิดอย่างสิ้นเชิง เป็นเพียงวิธีปฏิบัติที่ทำให้เห็นแจ้งทรศนะ โดยไม่เอนเอียงไปในกามสุขและการทรมาณตน ในทางสายกลางนั้น ทวิภาวะทั้งหมดจะสูญเสียความหมาย มีเนื้อความตั้งที่กล่าวไว้ในสัมมาทิฐิปัญหา อาหารวรรคว่า พระตถาคตแสดงธรรมอันเป็นกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนี้ คือ ส่วนสุดแรก กล่าวคือสิ่งทั้งปวงมีอยู่ และส่วนสุดที่สอง กล่าวคือสิ่งทั้งปวงไม่มี²⁹³ ทำให้ทุกสิ่งที่ผ่านมากลายเป็นวิธีการ ที่นำไปสู่ความหลุดพ้น ไม่ได้เป็นภาวะให้ยึดถือ ทั้งไม่ได้ให้ปฏิเสธ เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่สิ่งหนึ่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้นพร้อมกัน สิ่งทั้งปวงก็เป็นอย่างมันเป็น และเราก็รับรู้สภาพตามความเป็นจริงโดยไม่ปรุงแต่งจิตเป็นสภาวะที่ว่างจากความคิด ทั้งเมื่อพิจารณาตามหลักประตีสมุตปาทอันเป็นทางสายกลาง ก็จะมีเห็นความว่างในทุกสรรพสิ่ง ไม่มียกเว้น เห็นเพียงความเป็นจริงของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติ ไม่ได้ปฏิเสธ แต่ก็ไม่ได้ยึดมั่น เป็นศูนยตา ท่านนาคารชุนอธิบายว่า การรู้ชัดแจ้งถึงประตีสมุตปาท ก็เท่ากับ เห็นศูนยตา เข้าใจในสัมมาถติบัญญัติ และทางสายกลางไปพร้อมกัน²⁹⁴

²⁹¹ บุญย์ นิลเกษ, พุทธศาสนมหายาน, 107.

²⁹² ทวิภาวะ (Skt. dvibhāva) ภาวะ สิ่ง ทฤษฏี และธรรมทุกอย่างที่เป็นคู่ คำว่า “ธรรมแยกตก”.

²⁹³ ส.นิ. (บาลี), 16/44/21.

²⁹⁴ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระนาคารชุนะ กับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง, 217-221.

ศุนยตาในคัมภีร์รัตนาวลี

การอธิบายเรื่องศุนยตาในคัมภีร์รัตนาวลี ไม่มีความต่างจากคัมภีร์เล่มอื่นของท่านนาคารชุน เช่น มุลมัธยมกการิกา คัมภีร์ศุนยตาสัปตติ และคัมภีร์ยุกติษัฎฐิกา²⁹⁵ เป็นสภาวะที่ว่างเปล่าจากสิ่งซึ่งบุคคลชอบยึดถือ โดยชี้ว่าทุกสิ่งปรากฏออกมาในเชิงปรากฏการณ์ ที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ไม่ใช่ทั้งภาวะและอภาวะ ดังนั้นเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดจะพบว่า ทุกสิ่งล้วนว่างเปล่าโดยตัวมันเอง ไม่มีสิ่งที่จะต้องยึดถือ การเกิดขึ้นของสิ่งต่าง ๆ ในโลกล้วนมีครรลองของมันเอง โดยที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เมื่อองค์ประกอบสมบูรณ์ สภาวะของสิ่งจึงดำเนินไปได้ ถ้าพร่องสิ่งก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ สิ่งจึงไม่ได้เป็นทั้งภาวะและอภาวะ แต่เป็นเพียงองค์ประกอบของปรากฏการณ์ ในคัมภีร์รัตนาวลีมีการกล่าวถึงศุนยตาในช่วงต้นของคัมภีร์ คือในปริเฉทที่ 1 จนถึงช่วงกลาง ๆ ของปริเฉทที่ 2

ตัวเราและของเราเป็นศุนยตา

ในคัมภีร์รัตนาวลี ได้แสดงประเด็นนี้ไว้ใน ปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 28 ว่า

อสตยหิ มม จาสตีติ มิถุโยตต ปรมารุทธะ |

ยถาภูตปริชญาณาน น ภวตยุภยั ยตะ || 28 ||

ที่จริง ความคิดว่า มีตัวเรา และว่ามีของ ๆ เรา เป็นความเห็นผิด อย่างยิ่ง เพราะความคิดทั้งสองนั้น จะไม่มีเลย หากรู้ชัดตามความเป็นจริง (1.28)

คำว่า “น ภวติ” ซึ่งแปลว่า “ไม่มี” ในโศลกนี้ ท่านนาคารชุนได้แสดงถึงศุนยตาว่าเป็นความว่างจากความคิดที่ยึดถือถือตัวตน อันได้รับมาจากการพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงพร้อม ๆ กับชี้ว่า การยึดถือตัวตนเป็นความเข้าใจผิดอย่างแรงกล้า ด้วยบาทว่า มิถุโยตต ปรมารุทธะ เพราะตามความเป็นจริง ตัวเรา หรือสิ่งที่เป็นของ ๆ เรา จะมีไม่ได้เลยหากไม่มีการยึดถือหรือเข้าใจผิด ๆ อีกทั้งเมื่อพิจารณาลึกลงไปว่า สิ่งใดคือตัวเรา โดยการจับแยกออกมาเป็นส่วน ๆ ก็พบเพียงขั้น 5 ที่ปรากฏ และหากขาดไปเพียงขั้นเดียว ขั้นอื่น ๆ ก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ทั้งเมื่อจำแนกไปในแต่ละขั้น ก็พบเพียงองค์ประกอบที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง ดังนั้น ขั้นซึ่งเป็นองค์ประกอบของสิ่งที่เรายึดถือว่าเป็นตัวเราและสิ่งที่เรายึดถือว่าเป็นของ ๆ เรา

²⁹⁵ Chr. Lindtner, *Nagarjuniana Studies in the writings and Philosophy of Nāgārjuna*, 163.

จึงเป็นศูนย์กลางในตัวมันเอง ท่านนาคคารชุนยังได้แสดงว่า การยึดถือชั้นเกิดขึ้นจากการยึดถือตัวตนว่าเรามี ของ ๆ เรามี เมื่อบุคคลคลายความยึดถือตัวตนได้ ชั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ เหมือนกับต้นไม้ที่ไม่มีเมล็ดพันธุ์ ท่านนาคคารชุนเปรียบเทียบการยึดถือตัวตนเป็นเมล็ดพันธุ์ และชั้นเป็นต้นอ่อน พร้อมแสดงอีกว่า ถึงมูลเหตุของชั้นจะมาจากความยึดถือตัวตน แต่การจะเห็นตัวตนว่าว่างได้นั้น ต้องมาจากการรู้ชัดว่า ชั้นนั้นไม่เป็นจริง ไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่ของเรา เป็นเพียงสภาวะในเชิงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมาเมื่อองค์ประกอบของปรากฏการณ์สมบูรณ์ โดยในคัมภีร์รัตนาวลี ปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 30 มีเนื้อความว่า

สกุณธานสตุยาน ทฤษฏไวม อหการะ พรหิยเต |

อหการะพรหณาจ จ น ปุณะ สกุณธสภาวะ || 30 ||

บุคคลเห็นชั้นทั้งหลายว่าไม่เป็นจริง จึงละความสำคัญว่าเราได้ และเพราะละความสำคัญว่าเราได้ จะไม่มีการเกิดขึ้นแห่งชั้นอีก (1.30)

คำว่า พรหิยเต แปลว่า ละทิ้ง, เลื่อมไป ในที่นี้สื่อถึงการละอหังการ กล่าวคือความยึดถือว่า เรา คำว่า อสตุยาน หมายถึง ไม่เป็นจริง ท่านนาคคารชุนมุ่งเอาความไม่มีสาระในชั้น ซึ่งยึดถือไม่ได้ พร้อม ๆ กับแสดงความเป็นศูนย์กลางในชั้น ที่เป็นเพียงปรากฏการณ์ การเห็นตามความเป็นจริงว่าชั้นเป็นศูนย์กลาง เป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดการลดเล็กลงความเห็นว่าตัวเรามี และว่าของเรามี โดยการเห็นว่าตัวตนเป็นศูนย์กลาง ส่วนนี้สอดคล้องกับเนื้อความในอิตตานุทิวฐิสูต²⁹⁶ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่มาเข้าเฝ้า ณ ที่ประทับ โดยแสดงว่า ภิกษุจะละความเห็นว่าตนได้ด้วยการพิจารณาเห็นชั้นว่า เป็นอนัตตา เป็นต้น การพิจารณาเป็นชั้นว่าอนัตตา เพียงพอที่จะเป็นหลักในการยืนยันแนวคิดของท่านนาคคารชุนที่ว่า ชั้นเป็นศูนย์กลาง ทั้งความยึดถือว่า เรามี และ ของ ๆ เรามี เป็นศูนย์กลาง ไปพร้อม ๆ กัน เพราะศูนย์กลางและอนัตตามีความหมายในแนวทางเดียวกันประการหนึ่ง และเพราะในเมื่อสิ่งที่ตนยึดถือว่าเป็นตนไม่มี การยึดถือว่าตนก็มีไม่ได้ และเมื่อไม่มีการยึดถือว่าตน ก็ไม่มีสิ่งอื่นที่เป็นเหตุให้ยึดถืออีก การคลายความยึดถือว่า เรามี และของ ๆ เรามี จึงเป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดสภาวะของศูนย์กลาง

²⁹⁶ ส.สพ. (บาลี), 18/256/185-186.

โลกเป็นศุนยตา

ในคัมภีร์รัตนาวลี ท่านนาคคารชุนไม่เพียงแสดงว่า ไม่ใช่แต่เพียงตัวเราและของ ๆ เรา เท่านั้นที่เป็นศุนยตา แต่ยังบ่งชี้ถึงความเป็นศุนยตาในทุกสิ่งบนโลก จากความตอนหนึ่งของคัมภีร์รัตนาวลี ปรีเฉทที่ 1 โศลกที่ 40 ว่า

น ภวิษยติ นิรวาณ สรวเมตน น เต ภยม |

อุจยมาน อิทาภาส ตสย เต กี ภยักระ || 1.40 ||

เมื่อพวกเขาบอกว่า สิ่งทั้งปวงนี้ จักไม่มีในพระนิรวาณ ดังนี้ ความกลัวก็ไม่ได้มีแก่พระองค์ โฉนพอค้ำว่า สิ่งทั้งปวงนั้นไม่มีในโลกนี้ ดังนี้ เป็นสิ่งที่ถูกเรายกขึ้นมา มันจึงกระทำ ความกลัวให้แก่พระองค์เล่า (1.40)

คำว่า อิทาภาส ในที่นี้ มาจาก อิท + อภาส แปลว่า ความไม่มี ท่านนาคคารชุนใช้แสดงถึงความเป็นศุนยตาของทุกสิ่งบนโลก ศุนยตาเป็นสภาวะที่ทั่วไป เป็นปรากฏการณ์ของทุกสิ่ง เหมือนกับสามัญลักษณะ 3²⁹⁷ เป็นความจริงระดับปรมาณะ ทุกสิ่งเป็นศุนยตาในตัวเอง ท่านนาคคารชุนชี้แจงว่า โลกเมื่อเกิดขึ้นมา ก็ดำเนินไปสู่ความพินาศถ่ายเดียว ไม่มีความมั่นคงถาวรไว้ในปรีเฉทที่ 1 โศลกที่ 63 ว่า

วิภว ไนติ นายาติ น ติษฐตุยปี จ ฤษณม |

ไตรกาลยวยตีวฤตตาดมา โลก เอว กุโต'รฤตตะ || 63 ||

โลกไม่แตกสลาย ไม่พังย่อยยับ และไม่คงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง ๆ อันที่จริง โลกคืออาตมมันที่อยู่เหนือกาลทั้งสาม (คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต) จะมีแต่ที่ไหนเล่า (1.63)

โลกมีความแปรเปลี่ยนไปเอง ไม่มั่นคงถาวร จึงถือว่าเป็นศุนยตาคือว่าง ในที่นี้ สื่อถึงความว่างจากสาระ เพราะตัวโลกเองไม่มีตน และไม่มีสิ่งที่เนื่องด้วยตน คำว่า “อาตมา” ซึ่งแปลว่า ตน ในที่นี้หมายถึง สิ่งที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง ไม่จำเป็นต้องอาศัยสิ่งอื่น มันคง ยั่งยืน ไม่แปรเปลี่ยน แต่โลกไม่ได้เป็นอย่างนั้น โลกไม่มีตน และสิ่งที่นับเนื่องกับตนเลย เป็นเพียงสิ่งที่เกิดร่วมกันในเชิงปรากฏการณ์

²⁹⁷ สามัญลักษณะ คือ ลักษณะที่ทั่วไปแก่ทุกสิ่ง แบ่งเป็น 3 คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา. พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 444.

อีกประการหนึ่ง โลกนับว่า ว่าง เพราะตามความเป็นจริง หากปราศจากความยึดถือ มันจะเหลือเพียงปรากฏการณ์เชิงสภาวะ เพราะตัวโลก หรือว่าความเข้าใจว่า มีโลก ล้วนเกิดจาก อวิชชาทั้งสิ้น ทั้งเมื่อมองจากส่วนประกอบของโลก พิจารณาแยกเป็นส่วน ๆ จะพบว่า องค์ประกอบของโลกคือ ธาตุ ทั้ง 6 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และวิญญาน ในคัมภีร์รัตนาวลี ปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 80 ท่านนาคราชุนได้แสดงว่า “ร่างกายไม่ใช่ทั้งดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศและวิญญาน ทั้งไม่ใช่การรวมพวกมันเข้าด้วยกัน สิ่งอื่นไหนจะมีอะไรที่ต่างกัน” พร้อมกับแสดงว่า ธาตุทั้ง 6 เป็นศูนยตา เพราะมันไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง ต้องอิงอาศัยสิ่งอื่นเสมอไป หากไม่มีธาตุอื่นมาประกอบ ก็ดำรงอยู่ไม่ได้แม้ชั่วขณะเดียว สิ่งที่ไม่สามารถดำรงอยู่ได้เพียงชั่วขณะเดียวด้วยตัวมันเองนั้น ไม่มีลักษณะจำเพาะตน กระทั่งลักษณะจำเพาะตนก็ไม่มี จึงนับว่า ว่างโดยสภาพ

โลกและทุกสิ่งในโลกล้วนเป็นศูนยตา การเข้าใจว่า โลกมี หรือว่า สิ่งที่อยู่ในโลกมี เป็นความเข้าใจผิด เกิดจากอวิชชา เหมือนกับการที่เข้าใจยับแต่ดว่า “เป็นน้ำ” เป็นความเข้าใจผิด ทั้งที่ตามความเป็นจริง สิ่งที่เราเห็นนั้นเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดจากแสงแดดทำปฏิกิริยากับไอน้ำ ในอากาศ ท่านนาคราชุนชี้ว่าสิ่งที่เราพากันยึดถือว่าโลกนั้น โดยความเป็นจริงก็เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น เหมือนยับแต่ดที่อาศัยไอน้ำกับแดด คนที่เห็นตามความจริงเท่านั้น จึงจะเห็นว่า โลกที่ประกอบจากธาตุทั้ง 4 เป็นศูนยตา โดยในคัมภีร์รัตนาวลีปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 53 ได้แสดงไว้ว่า

ทურიฎไตร ยถาภูโต โลโก'ยั ทุศยเต ตถา |

น ทุศยเต ตทาสนไนร อนิมิตโต มริจิตว || 53 ||

อนึ่ง โลกตามที่เป็นอยู่นี้ ผู้ที่อยู่ไกลย่อมเห็นได้ ผู้ที่อยู่ใกล้โลกนั้นกลับไม่เห็น เปรียบเหมือนยับแต่ด อันไม่มีจริง คนที่อยู่ไกลมองเห็น พออยู่ใกล้กลับไม่เห็นฉะนั้น (1.53)

คำว่า ทურიฎไตร หมายถึง ผู้ไกล ไกลในที่นี้ท่านนาคราชุนมุ่งถึงความไกลจากอวิชชา คือความไม่รู้ ไกลจากกิเลสและความยึดมั่นว่า “โลกมี” โดยพิจารณาเห็นความว่างคือศูนยตาในทุกสิ่ง พิจารณาเห็นโลกเป็นเพียงสภาวะที่เกิดเชิงปรากฏการณ์โดยไม่นำมาปรุงแต่งด้วยอวิชชา ไกลจากการเวียนว่ายตายเกิดเพราะกำจัดการยึดถือและความอยากเป็นมูลของการเกิด คนที่อยู่ไกลเหล่านี้ย่อมจะมองเห็นโลกได้ชัดเพราะไม่ถูกบดบังด้วยอวิชชา ส่วนคำว่า อาสนไนระ แปลว่า ผู้ใกล้ ท่านนาคราชุนมุ่งถึงผู้ใกล้ต่อกิเลสและอวิชชา คนเหล่านี้มักมองไม่เห็นโลกในเชิงปรากฏการณ์ตามที่เป็นเพราะรับรู้โลกผ่านการปรุงแต่งด้วยอวิชชา เพราะหากมองโดยปรากฏการณ์ตามที่เป็นจริงจะพบว่า โลกนั้นโดย

ที่แท้ ก็เป็นสิ่งที่ว่าง ทั้งว่างจากตัวมันเอง ว่างจากสาระ และว่างจากความหมาย อันเนื่องมาจากการที่เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่ประกอบขึ้นมาจากธาตุทั้ง 5 ซึ่งตัวธาตุเองก็ดำรงอยู่ไม่ได้ด้วยตัวเอง ต้องอิงอาศัยสามธาตุที่เหลือ ธาตุที่กระทั้งตัวมันเองยังว่างจึงไม่มีความหมาย ทั้งโลกที่ถูกประกอบมาจากสิ่ง ที่ว่างอย่างที่สุดจนถึงฐานรากก็นับว่าไม่มีความหมายเช่นเดียวกัน

เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างระหว่างศูนยตาในคัมภีร์รัตนาวลีกับแหล่งอื่น

ศูนยตาที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลีและศูนยตาที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น เช่น มุลมัยยมก-การิกา จากพระสูตรในพระไตรปิฎก เช่น สุญญกถา และจากนักปราชญ์ในยุคปัจจุบันเช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ มีประเด็นที่เหมือนและต่างกันอยู่หลายประเด็น โดยนำมาอธิบายเปรียบเทียบกับ มุลมัยยมกการิกาซึ่งเป็นคำภีร์หลักของท่านนาคารชุน กับพระไตรปิฎกซึ่งมีอิทธิพลต่อคัมภีร์ และกับแนวคิดของท่านพุทธทาสผู้เป็นนักปราชญ์ด้านศูนยตาของสังคมไทยในยุคปัจจุบันตามลำดับ

เปรียบเทียบกับศูนยตาในคัมภีร์มุลมัยยมกการิกา

คัมภีร์มุลมัยยมกการิกาเป็นคัมภีร์หลักของปรัชญาสำนักมหายมิกะ ซึ่งถูกประพันธ์ขึ้นโดยท่านนาคารชุนเหมือนกันกับคัมภีร์รัตนาวลี ศูนยตาในคัมภีร์นี้เมื่อนำมาเทียบเคียงศูนยตาในคัมภีร์รัตนาวลีพบว่า มีความเหมือนกัน แต่ในคัมภีร์มุลมัยยมกการิกานั้นมีการจัดหมวดหมู่ของคัมภีร์ไว้ชัดเจน โดยแบ่งเนื้อหาเป็นหมวด ๆ ทำให้พบว่า ในคัมภีร์รัตนาวลีนั้นจะนำมาเพียงศูนยตาที่เป็นประเด็นหลัก ๆ ของคัมภีร์มุลมัยยมกการิกามาเสนอ โดยประเด็นที่คัมภีร์รัตนาวลีนำมาเสนอ และเหมือนกันกับคัมภีร์มุลมัยยมกการิกา ก็คือ ตัวตนเป็นศูนยตา, ชันธเป็นศูนยตา, ธาตุเป็นศูนยตา, กรรมดีและชั่วเป็นศูนยตา, สังสารวัฏเป็นศูนยตา, นิรวาณหรือโมกษะเป็นศูนยตา, และศูนยตาไม่ใช่ความขาดสูญ

ในส่วนที่ ตัวตนเป็นศูนยตา ชันธเป็นศูนยตา และธาตุเป็นศูนยตา คัมภีร์รัตนาวลีและคัมภีร์มุลมัยยมกการิกา บ่งชี้ว่า การคิดว่ามีตัวตน และมีของ ๆ ตน เป็นความเข้าใจผิด อันเกิดขึ้นจากอวิชชา ความไม่รู้ โดยความเป็นจริงสภาวะที่เข้าใจกันว่า “ตน” นั้นเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในเมื่อองค์ประกอบของปรากฏการณ์สมบูรณ์ สภาวะที่เรียกว่าตนเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับความสมบูรณ์ของชันธและธาตุ หากชันธหรือธาตุพร่องไปเสียอย่างหนึ่ง สภาวะที่เรียกว่าตนก็มีไม่ได้ด้วยเหตุนี้ คนส่วนมากจึงเข้าใจผิดว่า ชันธและธาตุเป็นตัวตน ซึ่งทำให้เกิดการยึดถือว่ามีตน และมี

ของ ๆ ตน การยึดถือลักษณะนี้ก่อให้เกิดชั้นที่สืบเนื่องต่อไปไม่จบสิ้น ในคัมภีร์รัตนาวลี ปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 30 ท่านนาคราชแสดงประเด็นนี้ไว้ว่า บุคคลครั้งพิจารณาเห็นชั้นว่าไม่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว จึงละความยึดถือที่เราได้ และเพราะละความสำคัญที่เราได้ ก็จะไม่มีการเกิดขึ้นแห่งชั้นอีก ในคัมภีร์มูลมัจฉกการิกา บทที่ 18 โศลกที่ 1, 2 ก็มีใจความที่แสดงออกมาในแนวทางเดียวกันว่า ชั้นไม่ใช่ตัวตน และตัวตนก็ไม่ใช่ชั้น ทั้งสองเป็นเพียงสภาวะที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น และตัวมันเอง ก็ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยตัวมันเอง สิ่งที่ดีวางอยู่ไม่ได้ด้วยตัวเองย่อมถึงการนับว่า ไม่มีตัวตน เมื่อเห็นตามความเป็นจริงเช่นนี้แล้ว ความยึดถือว่า มีตน ว่า มีของ ๆ ตน ก็มีไม่ได้ และเพราะไม่มีอะไรให้ยึดถือตัวตน ชั้น และธาตุจึงเป็นศูนยตา แนวร่วมที่เหมือนกันในส่วนนี้ของคัมภีร์รัตนาวลีกับคัมภีร์หลักของสำนักมหายมิกะคือ ทุกสิ่งที่ต้องอิงอาศัยสิ่งอื่นจึงจะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ จัดว่า ไม่มีอยู่โดยปรมาภิสัตย์ มีเพียงปรากฏการณ์อันเป็นสัมภวตีสัตย์ และเป็นศูนยตา เพราะว่างโดยไม่มีตัวตนให้ยึดถือได้และไม่ถาวร

โลกและสังสารวัฏเป็นศูนยตา นิรวาณหรือโมกษะเป็นศูนยตา ในส่วนนี้ คัมภีร์รัตนาวลี และคัมภีร์มูลมัจฉกการิกา ได้แสดงไปในแนวทางเดียวกันว่า โลก สังสารวัฏ และนิรวาณ มีสภาวะเป็นศูนยตาโดยพื้นเดิมเหมือนกัน เพราะเป็นสภาวะว่างในเชิงปรากฏการณ์ที่เป็นปรมาภิสัตย์ แต่สาเหตุที่ทำให้หมู่สัตว์เกิดความเข้าใจว่าต่างก็เพราะอวิชชา เข้าไปบิดเบือนสภาวะรับรู้ของสัตว์ ทั้งที่ตามความเป็นจริง โลก สังสารวัฏ และนิรวาณ ไม่ต่างกันเลย พ้นจากบัญญัติทางความคิด เป็นสภาวะที่เป็นปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ โดยในคัมภีร์รัตนาวลี ปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 64 ได้แสดงประเด็นนี้ไว้ว่าการอยู่ การมา และการไปทั้งจากโลกและพระนิรวาณไม่มีอยู่ เพราะโลกเหมือนพระนิรวาณ และนิรวาณก็เหมือนโลก เช่นเดียวกันในคัมภีร์มูลมัจฉกการิกา ก็ได้แสดงประเด็นเดียวกันนี้ไว้ในบทที่ 25 โศลกที่ 19 – 20 ว่า สังสาระมิได้แตกต่างนิรวาณ นิรวาณก็ไม่แตกต่างจากสังสาระ สิ่งที่เป็นขอบเขตของพระนิรวาณ ก็เป็นขอบเขตของสังสาระ ทั้งสองอย่างไม่ต่างกันแม้เพียงส่วนที่เล็กที่สุด

ศูนยตาไม่ใช่ความขาดสูญ โดยทั้งในคัมภีร์รัตนาวลี และคัมภีร์มูลมัจฉกการิกา ได้แสดงย้ำถึงประเด็นที่ศูนยตาไม่ใช่สิ่งที่ตกอยู่ในฝั่งความคิดใดความคิดหนึ่ง และไม่ใช่การปฏิเสธกรรมวิบากซึ่งจัดอยู่ในฝ่ายของอุจเฉททิวฐิติคือความเห็นว่าการขาดสูญแต่อย่างใด แต่เป็นเพียงทางสายกลาง เพราะไม่ตกเข้าไปในทิวฐิติไหน ๆ เลย โดยแสดงว่า “ศูนยตา” เป็นคำที่นำมาใช้เรียกสภาวะเชิงปรากฏการณ์ ที่พ้นจากการจัดและไม่จัดลงในสิ่งซึ่งรับรู้ได้ด้วยอวิชชา ท่านนาคราชแสดงภาวะที่ศูนยตาไม่ใช่ความขาดสูญ พร้อมกับเน้นย้ำว่ากรรมยังมีผล โดยเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อองค์ประกอบที่เป็นเหตุสมบุรณ์ โดยยืนยันได้จากเนื้อความในคัมภีร์มูลมัจฉกการิกา บทที่ 17 โศลก

20 ว่า “ศุนยตาไม่ใช่ความขาดสูญ สังสาระไม่เที่ยงแท้ และกรรมไม่สามารถโต้แย้งได้ เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว” ส่วนในคัมภีร์รัตนาวลี ได้แสดงว่า ความเห็นว่าขาดสูญทางกรรม เป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่ใช่ศุนยตา โดยระบุไว้ในปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 43 ว่า “ความเห็นว่าทุกสิ่งไม่มี ตัวอย่างเช่น กรรมไม่มีผล เป็นต้น ไม่ใช่บุญ เป็นทางอบาย รู้จักกันในชื่อว่า มิถยาทฤษฎี”

ศุนยตาในคัมภีร์รัตนาวลีเมื่อนำมาเทียบเคียงกับคัมภีร์หลักของสำนักมหายมิกะคือ คัมภีร์มูลมัธยมภิกขาแล้วพบว่า ไม่มีความต่างจากแนวคิดของคัมภีร์หลัก คือเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น เป็นคำที่ใช้เรียกสภาวะที่พ้นจากสิ่งและบัญญัติ เป็นความจริงระดับสุดท้ายคือ ปรมารตัสต์ย์ พ้นจากจากความจริงที่เป็นแบบแผนของทางโลกคือ สัมวัตตัสต์ย์ อย่างสิ้นเชิง

เปรียบเทียบศุนยตาในคัมภีร์รัตนาวลีกับสุญญตาในพระไตรปิฎก

สุญญตาที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอยู่หลายประเด็น แบ่งออกเป็น 4 ประเภท²⁹⁸ คือ 1. ความเป็นสภาพว่างเปล่าจากความมีตัวตน, 2. ความว่างจากกิเลส, 3. ความว่างในลักษณะของโลกุตตรมรรค, และ 4. ความว่างที่เกิดจากการกำหนดหมายในใจ ในความว่างทั้ง 4 ประการนั้น ความเป็นสภาพว่างเปล่าจากความมีตัวตน ปรากฏอยู่ในสุญญกถา²⁹⁹ แห่งขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค โดยประผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวกับพระอานนท์เถระว่า ยสมา โข อานนท สุญญ์ อตเตน วา อตตนิเยน วา ตสมา สุญญ์ โลกโ วุจจติ ซึ่งแปลว่า ตูกรอานนท์ เพราะโลกว่าง ด้วยตน และสิ่งที่เนื่องด้วยตน ดังนั้น เราจึงกล่าวว่า โลกว่าง เป็นต้น โดยในสุญญกถานี้ พระพุทธเจ้ายังได้ทรง แจกแจงความว่างในประเด็นต่าง ๆ ที่คนส่วนมากเข้าใจว่ามีอยู่ อันเกิดจากความยึดถือว่ามีตัวตนเป็นที่ตั้ง ความว่างในสุญญกถานี้ จัดเป็นความว่างที่เป็นธรรมาธิษฐาน เพราะมุ่งถึงความว่างซึ่งมีลักษณะที่ทั่วไปกับทุกสิ่ง ไม่มียกเว้น เหมือนกับสามัญญลักษณะ 3 ที่มีทั่วไปกับทุกสิ่ง

ส่วนความว่างจากกิเลส, ความว่างในลักษณะของโลกุตตรมรรค, และความว่างที่เกิดจากการกำหนดหมายในใจ ปรากฏอยู่ในจุฬสุญญตสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์³⁰⁰ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ ทรงแสดงแก่พระอานนท์เถระ ความว่างจากกิเลส ในพระสูตรนี้มาจากบาลีว่า สมณา วา พราหฺมณา วา ปริสุทฺธํ ปริมานุตฺตรํ สุญฺญตํ อุปสมฺปชฺช วิหรนฺติ สพฺเพ เต อิมํเยว ปริสุทฺธํ ปริมานุตฺตรํ สุญฺญตํ

²⁹⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 460.

²⁹⁹ ขุ.ป. (บาลี), 31/633/550-551.

³⁰⁰ ม.อ. (บาลี), 14/342/233.

อุปสมปชช วิหรนติ แปลว่า สมณะหรือพรหมณ์ ครั้นเข้าถึงความว่าง อันบริสุทธิ์ ซึ่งยอดเยี่ยมอย่างที่สุดแล้วอยู่ พวกเขาเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่า เข้าถึงความว่าง อันบริสุทธิ์ ยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง คำว่า บริสุทธิ์ ปริมาณุตตรํ สุตตํ นั้น มุ่งถึงความว่างที่เกิดจากผลสมาบัติ ปราศจากกิเลส ประเสริฐสุดกว่าทุกอย่าง เป็นความว่างในลำดับสุดท้ายมีแก่พระอรหันต์เท่านั้น สำหรับความว่างในลักษณะของโลกุตตรมรรค ปราภฏในบาลีว่า อมณสิกิริตวา อรณฺญสณฺญํ อมณสิกิริตวา ปฐวีสณฺญํ อากาसानญายตนสณฺญํ.....วิญญานญายตนสณฺญํ.....อาภิกญจณญายตนสณฺญํ.....เนวสณฺญานาสณฺญายตนสณฺญํ.....อนิมิตตํ เจโตสมาธิ ปฏิจฺจ มนสิกรโติ เอกตตํ แปลว่า ภิกษุไม่ใส่ใจถึงความสำคัญว่าป่า ไม่ใส่ใจถึงความสำคัญว่าแผ่นดิน ไม่ใส่ใจถึงอากาศอันญายตนสณฺญา วิญญานญายตนสณฺญา อาภิกญจณญายตนสณฺญา และเนวสณฺญานาสณฺญายตนสณฺญาตามลำดับ อาศัยเจโตสมาธิ อันไม่มีนิมิต ทำไว้ในใจถึงความว่างอันมีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ จิตหลุดพ้นจากอาสวะสาม ทั้งเธอย่อมรู้ชัดว่าน้ำตาที่เกิดขึ้นเพราะอาสวะสามไม่มีในอริยมรรคและอริยผลนี้ เป็นต้น ความว่างในลักษณะของโลกุตตรมรรคนี้เองเป็นมูลเหตุให้เข้าถึงความว่างจากกิเลส ส่วนความว่างที่เกิดจากความกำหนดหมายในใจ เป็นความว่างระดับเริ่มต้นที่ปรากฏในพระสูตรนี้ เป็นมูลฐานสำหรับความว่างในระดับต่อ ๆ มา ความว่างลักษณะนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในตอนต้นของจุฬาสถูปสูตร ว่า ภิกษุ อมณสิกิริตวา มนุสฺสสณฺญํ อมณสิกิริตวา อรณฺญสณฺญํ ปฐวีสณฺญํ ปฏิจฺจ มนสิกรโติ เอกตตํ แปลได้ว่า ภิกษุไม่ใส่ใจถึงมนุษย์สณฺญา ไม่ใส่ใจถึงอรัญญสณฺญา อาศัยปฐวีภิกษินสณฺญา ทำไว้ในใจถึงความว่างอันมีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ ดังนี้ เป็นต้น ความว่างลักษณะสุดท้ายนี้เกิดจากการปล่อยวางความยึดถือในสิ่งหนึ่ง และเอาใจไปจับไว้ที่สิ่งอื่นอย่างมั่นคง ทำให้สิ่งที่ไม่ได้ยึดถือเกิดเป็นสภาวะที่ว่าง เพราะไม่ใส่ใจ เหมือนประหนึ่งว่ามันไม่มีอยู่ ความว่าง 3 ประการหลังนี้ จัดเป็นบุคลาธิษฐาน เพราะจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้ปฏิบัติเข้าถึงได้ เป็นความว่างที่เกิดจำเพาะจิตใจของผู้ปฏิบัติเท่านั้น

เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับคัมภีร์รัตนาวลีของท่านนาคารชุน พบว่า ศูนย์ตาในคัมภีร์รัตนาวลีมีความเหมือนกันกับสุญญตาในพระไตรปิฎก ซึ่งจำแนกศูนย์ตาเป็นสองประเภทใหญ่ ๆ แบ่งเป็นฝ่ายที่เป็นบุคลาธิษฐาน และฝ่ายที่เป็นธรรมาธิษฐาน โดยฝ่ายที่เป็นบุคลาธิษฐานจะกล่าวถึงตัวบุคคลผู้ปฏิบัติว่า ต้องทำอย่างไรจึงจะบรรลุศูนย์ตา หรือโมกษะ ผ่านวิธีการของท่านนาคารชุนที่เรียกว่า วิชาขวิธี โดยชี้แนะแนวทางให้ละลัทธิความเชื่อเดิม ผ่านการถามคำถามที่โต้แย้งไม่ได้พร้อม ๆ กับปฏิบัติควบคู่ไปกับวิธีที่ท่านนาคารชุนเสนอแนะไว้ในคัมภีร์รัตนาวลี ประเฑที่ 2 โศลกที่ 26 ว่า “เพราะเหตุนี้ ตราบไถที่ธรรมอันระงับความเห็นที่เรา ยังไม่ถูกพระองค์รู้ชัด ขอพระองค์จึงเป็นผู้มีความใฝ่ใจในธรรมคือ ทาน ศีล และขันติตรานั้น” ซึ่งคำว่า ทาน ศีล และขันติ ในโศลกก็มี

ความเหมือนกับบุญกิริยาวัตถุ 3³⁰¹ คือ ทาน ศีล ภาวนา ในพระไตรปิฎก เพราะนำไปสู่ศุขนัยตาเหมือนกัน ต่างเพียงแต่ว่า ในคัมภีร์รัตนาวลิจะใช้เน้นวิธีการที่เรียกว่า วิชาชีวิต อย่างเด่นชัด โดยมุ่งให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจถึงศุขนัยตาได้ในทันทีหลังจากที่กระบวนการของวิชาชีวิตจบลง แต่ถ้ายังไม่บรรลุศุขนัยตา ก็จะนำหลักปฏิบัติ คือทานศีล และขันติ มาประกอบให้กระบวนการของวิชาชีวิตดำเนินไปอย่างถูกต้อง และไม่ไขว่เขวจนเกิดความเข้าใจผิด ๆ ต่างกับพระไตรปิฎกที่จะเน้นบอกวิธีปฏิบัติเพื่อให้เห็นแจ้งและรู้ด้วยตนเองตามความเป็นจริงผ่านการพิสูจน์ของตัวผู้ปฏิบัติ ส่วนในฝ่ายของศุขนัยตาที่เป็นธรรมาธิชฐาน ในคัมภีร์รัตนาวลิจับพระไตรปิฎก นับว่าไม่มีความต่างกัน เพราะมุ่งถึงสภาวะที่ว่างตามธรรมชาติที่มีเหมือนกัน ไม่ว่าผู้ศึกษาปฏิบัติจะรู้หรือไม่รู้ มันก็ยังมีอยู่ตามสภาวะของมันเอง

โดยสรุปความเหมือนและต่างกันของศุขนัยตาในคัมภีร์รัตนาวลิจและศุขนัยตาในพระไตรปิฎกพบว่า มีความเหมือนกันในส่วนที่เป็นธรรมาธิชฐาน ส่วนในฝ่ายบุคลาธิชฐานมีความต่างกันเล็กน้อยในส่วนของวิธีการที่ทำให้บรรลุศุขนัยตา โดยฝ่ายของคัมภีร์รัตนาวลิจจะเน้นหนักทางวิชาชีวิต ส่วนพระไตรปิฎกจะเน้นการปฏิบัติของตัวผู้ปฏิบัติอย่างเดียว

เปรียบเทียบศุขนัยตาในคัมภีร์รัตนาวลิจกับศุขนัยตาในแนวคิดของพุทธทาส

ศุขนัยตาในแนวคิดของท่านพุทธทาส เป็นศุขนัยตาที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยรู้จักกันมากในชื่อของความว่าง ๆ ของท่านพุทธทาสนั้น เมื่อจัดหมวดหมู่ จะจัดได้เป็นสองหมวดหมู่ คือ ความว่างภายใน และความว่างภายนอก

ความว่างภายใน เป็นความว่างที่เกิดขึ้นเมื่อผู้ปฏิบัติละความยึดถือว่า ตัวกู ของกู ลงได้ เป็นสภาวะทางจิตใจที่เกิดขึ้นจากการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ตามที่เป็น ไม่ตกไปในแนวความคิดของธรรมที่เป็นคู่ ๆ คือ สูง ต่ำ, ดำ ขาว, หอมเหม็น, ชอบใจ ไม่ชอบใจ เป็นต้น เพราะเมื่อเป็นแนวความคิดก็มีโอกาสที่จะเข้าใจผิดจากอัตตานุทิฐิ กล่าวคือความเห็นของตนที่ถูกอภิปาปรุงแต่งขึ้นมา ทำให้เกิดความยึดถือว่า “มี” ว่า “เป็น” ของตน ซึ่งพอยึดถือแล้ว มันจะนำมาซึ่งการจัด การแก้ การแสวงหา ดิ้นรน ไม่รู้จักหยุดจักพอ ทำให้กายวุ่น จนก่อให้เกิดจิตวุ่น กังวล มากกว่าที่จะเป็นจิตว่าง ท่านพุทธทาสได้นำเสนอว่า ความว่างภายใน กล่าวคือกายว่างจิตว่าง ไม่ใช้การเอาร่างกายไปทำลายให้มันหมดไป แต่ให้ใช้สติปัญญาแยกแยะ อย่าให้จิตคิดยึดถืออะไรว่าเป็นตัวตน กายคือกาย จิตเป็น

³⁰¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, 93.

สักว่าจิต ไม่คิดปรุงจิต โดยให้เข้าใจดี ๆ ว่า การปรุงจิตของเรานี้มันปรุงด้วยกิเลสตัณหา ไม่ใช่ปรุงด้วยสติปัญญา เพราะถ้ารู้ด้วยสติปัญญาที่แท้ มันจะไม่ก่อให้เกิดการคิดปรุงที่เป็นตัวสังขาร มันพบแต่เพียงความว่าง อยู่อย่างจิตว่าง ๆ ไม่ต้องยึดให้เกิดเป็นโทษหรือเป็นคุณ เกิดความรักหรือความเกลียดนี้แหละคือความว่าง หรือความสงบ³⁰²

ความว่างภายนอก เป็นความว่างที่มีตามธรรมชาติ เป็นสภาวะที่มีอยู่ในทุกสิ่ง เป็นสภาวะที่สูงสุด เป็นของจริง เพราะจะรู้หรือไม่รู้ตาม มันก็ยังมีอยู่ได้ ท่านพุทธทาสได้ชี้แจงประเด็นนี้ไว้ว่า โลกทั้งปวง คือ พรหมโลก เทวโลก มนุษย์โลก มารโลก และหรือโลกนรก ล้วนเป็นของว่าง หรือจะแยกว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่อยู่ในที่นั้น ๆ ว่าเป็นโลก ถึงอย่างนั้นมันก็ว่าง เพราะเมื่อไม่รับรู้ถึงสิ่งเหล่านั้น มันก็มีเพียงความว่างนั้น ไม่มีความยินดียินร้ายที่เกิดการปรุงแต่งขึ้นมาซึ่งเป็นเหยื่อของตัณหา คือความทะยานอยาก ถ้าเรามองโลกตามความเป็นจริงโดยไม่ปรุงแต่ง จะเห็นเพียงสภาวะที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น หลังจากเกิดขึ้นก็แปรเปลี่ยนและดับไปในที่สุด เหลือเพียงวงจรที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นสืบ ๆ ไปเท่านั้น³⁰³ ท่านพุทธทาสยังได้ชี้แจงอีกว่า ความว่างแท้จริงแล้วก็คือ นิพพาน³⁰⁴ เพราะนิรวาณเป็นความว่างอย่างแท้จริง ดังนั้นเมื่อเราบรรลุถึงความว่าง ธรรมคूंมีคุณและโทษเป็นต้นก็ทำอะไรไม่ได้ และการที่ธรรมอันเป็นคूं ๆ ทำอะไรไม่ได้นั่นเองคือความหมายของคำว่า “พระนิรวาณ” และ พระนิรวาณนั่นเองก็ไม่ใช่วรรณที่เป็นคूं มีเพียงความว่าง ไม่สามารถใช้ความคิดแบ่งแยกโดยอาการไหน ๆ ทั้งหมดไปอยู่ในฝักฝ่ายใด ๆ เพราะไม่มีอะไรอยู่ จึงไม่มีอะไรตก

ท่านพุทธทาสยังได้เน้นย้ำอีกว่า ความว่างคือสุญญตาไม่ใช่การปฏิเสธว่า ความดีไม่มี ความชั่วไม่มี หรือปฏิเสธว่ากรรมไร้ผล เพราะสิ่งที่เรียกว่ากรรมอันเป็นผลมาจากการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น ยังมีผลอยู่ในรูปแบบของประติตยสมุตบาท เมื่อเหตุพร้อมปัจจัยพร้อมก็ย่อมส่งผลได้ แต่ความว่าง เป็นสภาวะที่พ้นจากสิ่งทีนับว่าเป็นคุณและโทษ อยู่เหนือความดีความชั่ว บุญบาป อยู่เหนือความวุ่นอันเกิดจากกิเลสทั้งหมด ออกมาอีกส่วนหนึ่งต่างหาก กล่าวคือ สภาวะนิพพาน ที่ว่างและมีอารมณ์สงบอย่างเดียว

สุญญตาของท่านพุทธทาส มีความคล้ายกับศุนยตาของท่านนาคารชุน โดยเฉพาะส่วนที่แสดงว่า สุญญตาคือตัวพระนิพพาน ซึ่งในคัมภีร์รัตนาวลี ปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 45 ท่านนาคารชุนก็ได้

³⁰² พุทธทาสภิกขุ, ชุมนุมธรรมบรรยายเรื่อง จิตว่าง ของพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพฯ: น.ส.พ.ตะวันออก, 2520), 88.

³⁰³ เรื่องเดียวกัน, 61.

³⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, 68.

แสดงหลักการว่า ความว่างกล่าวคือการหลุดพ้นจากสுகติและทุกคติ ก้าวข้ามบุญและบาป ไม่ตกไปในฝั่งของนาสตีตาทฤษฎีและอัสตีตาทฤษฎี นั่นเอง ผู้รู้เรียกกันว่า โมกษะ” จะพบว่า มีการบ่งชี้ไปในแนวทางเดียวกันคือ ความว่าง หรือ ศูนย์ตา ก็คือพระนิรวาณ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า โมกษะ ไม่เพียงเท่านั้น ลักษณะการชี้แนะแนวทางเพื่อเข้าถึงศูนย์ตาของทั้งสองท่านก็มีแนวทางเดียวกันคือ ใช้วิธีการถามปัญหา ผ่านการบอกเล่าให้ผู้ฟังได้คิดตาม และเกิดความยอมรับเนื่องจากได้รับรู้ความจริงเชิงประจักษ์ โต้แย้งไม่ได้ ซึ่งคล้ายกับหลักวิชาวิธี ควบคู่กับการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด จนนำไปสู่สภาวะที่เรียกว่า สุนยตา ความว่าง คือพระนิพพาน

โดยสรุป หลักสุนยตาที่ท่านพุทธทาสนำมาสอน รวมถึงวิธีการชี้แนะแนวทางเพื่อไปถึงความว่าง คล้ายศูนย์ตาของท่านนาคราชุน ในหลาย ๆ ส่วน ทั้งในส่วนของแนวคิดหลักวิธีการคิด รวมไปถึงวิธีชี้แนะแนวทางที่ท่านนาคราชุนใช้ในการเผยแพร่หลักศูนย์ตาของสำนักมหายิมิกะ

วิชาวิธี

วิชาวิธี เป็นศัพท์สมาสในภาษาสันสกฤต มาจากรากศัพท์คือ วิ อุปสรรค หมายถึง วิเศษ, แจ่ม, ต่าง ประกอบเข้ากับ ภาษ ธาตุ เป็นไปในความกล่าวหรืออธิบาย และ วิธ หมายถึง กฎ, ระเบียบ, แบบแผน, หลักการ เมื่อแปลรวมเข้าด้วยกัน หมายถึง หลักการในการกล่าวแย้งให้ต่างไป หลักวิชาวิธีของท่านนาคราชุนได้รับการพัฒนามาจากพระไตรปิฎก³⁰⁵ โดยประยุกต์จากหลักการปฏิเสธการตอบปัญหาในเชิงปรัชญาที่เป็นตามค่านิยมในสมัยนั้นของพระพุทธเจ้า ที่ตรัสไว้ใน จูฬมาลुकโยวาทสูตร³⁰⁶ ซึ่งปฏิเสธที่ตอบปัญหาแนวคิดในเชิงภาวะอภาวะ เทียง ไม่เทียง มีที่สุด หรือไม่มีที่สุด ซึ่งผู้ถามมุ่งคำตอบว่า มี, ไม่มี, ทั้งมีทั้งไม่มี, ทั้งมีก็ไม่ใช่ทั้งไม่มีก็ไม่ใช่ ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงตอบออกไปในเชิงของปรากฏการณ์ ไม่ได้ตอบว่ามี หรือไม่มี ดังใจความตอนหนึ่งในพระสูตรนั้นว่า “ดูกรมาลुकยะบุตร เมื่อความเห็นว่ โลกเทียง หรือว่า โลกไม่เทียงมีอยู่ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจก็ยังมีอยู่ เราจึงบัญญัติการเพิกถอนธรรมเหล่านั้นในปัจจุบัน” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการปฏิเสธที่จะตอบคล้อยตามหลักความคิด แต่ตรัสตอบประกอบเป็นส่วน ๆ ไป ทั้งทรงแย้งทรงชนะความเชื่อเรื่องกายกับจิตในยุค

³⁰⁵ บุญย นิลเกษ, พุทธศาสนมหายาน, 109.

³⁰⁶ ม.ม (บาลี), 13/147-152/143-153.

นั้น ออกเป็นส่วน ๆ ด้วยอนัตตลักษณะสูตร³⁰⁷ โดยชี้แจงว่า องค์ประกอบของมนุษย์ คือ ชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่อิงอาศัยกันและกัน พร้อมกับชี้ว่า ชั้น 5 นี้ เป็นเชิงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมสลาย วิภาชวิธีของท่านนาคคารชุนจึงเป็นวิธีการอภิปรายโต้แย้งที่นำไปสู่กระบวนการตระหนักรู้ถึงข้อจำกัดของเหตุผลเชิงความคิด โดยดำเนินไปในสองรูปแบบคือ 1. เพื่อปฏิเสธหักล้างแนวคิดของผู้อื่น และ 2. เพื่อแสดงจุดยืนทางความคิดของตน โดยมุ่งบทสรุปที่เป็นสังัจจธรรมอันเป็นความจริงในท้ายสุด³⁰⁸

หลักเกณฑ์ของวิภาชวิธี

ท่านนาคคารชุนได้นำหลักเกณฑ์ของวิภาชวิธีมาใช้เพื่อหักล้างแนวคิดของผู้อื่นพร้อมกับชี้ให้เห็นความเป็นศูนย์ตาในสิ่งต่าง ๆ เทียบเคียงจากแง่มุมทั้ง 4 ที่รู้จักกันในชื่อว่า “จตุษโกฏิ” ซึ่งประกอบด้วย ยินยัน ปฏิเสธ ทั้งยินยันทั้งปฏิเสธ และไม่ใช่ทั้งยินยันทั้งปฏิเสธ โดยนำความคิดเห็นหรือทฤษฎีทางความคิดที่ได้ยินมาจัดเข้าในหมวดหมู่ของจตุษโกฏิ เมื่อจัดความคิดลงไปหมวดหมู่ใดหมวดหมู่หนึ่งแล้ว จะพบว่า ความคิดของแต่ละบุคคลอาจตกไปในหลาย ๆ มุม เมื่อยินยันความคิดหนึ่งก็จะกลายเป็นปฏิเสธอีกความคิดหนึ่งไปโดยปริยาย ไม่ว่าจะใช้ความคิดเชิงเหตุผลประการใดแต่ละความคิดก็มักจะนำไปสู่ภาวะที่ขัดแย้งในตัวเอง ในท้ายสุดเมื่อสอบสวนความคิดมาก ๆ เข้าก็จะพบแต่เพียงความไร้สาระอันไม่มีเหตุผลไปเสียหมด

วิภาชวิธีของท่านนาคคารชุน จัดอยู่ในกลุ่มที่เรียกว่า “ปรสังคะ” เพราะวิพากษ์สิ่งที่เป็นแนวคิดโดยชี้ให้เห็นถึงความบกพร่องทางเหตุผล ไม่ต้องนำเสนอแนวคิดของตัวเอง เพียงแต่ชี้ให้ฝ่ายตรงกันข้ามเห็นถึงข้อผิดพลาดทางความเห็นของฝ่ายตัวเอง โดยการแนะนำให้เขาตรวจสอบและวิเคราะห์ตามหลักของจตุษโกฏิ จนกระทั่งเห็นจุดบกพร่องในความเห็นของตัวเอง วิภาชวิธีนี้ทำหน้าที่เป็นเพียงเครื่องมือเท่านั้น โดยเป็นเครื่องมือตรวจสอบเหตุผล ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อทำลายความน่าเชื่อถือของหลักคิดของคนอื่น และเพราะตัวมันไม่ได้เป็นทฤษฎีทางความคิด มันจึงไม่จำเป็นต้องถูกปกป้องโดยผู้ใช้³⁰⁹

³⁰⁷ วิ.ม. (บาลี), 4/20-24/24-26.

³⁰⁸ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระนาคคารชุนะ กับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง, 107.

³⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, 112.

รูปแบบของการใช้ภาษาวิธีในคัมภีร์รัตนาวลี

รูปแบบของการใช้ภาษาวิธีในคัมภีร์รัตนาวลี มี 2 แบบ คือ 1. การรับฟังข้อเสนอและแนวคิดพร้อมกับตั้งคำถามเพื่อให้ผู้ฟังเห็นข้อบกพร่องของแนวคิดเดิมของตนด้วยตนเอง 2. การนำเสนอแนวคิดใหม่ที่เถียงไม่ได้

รูปแบบที่ 1 การรับฟังข้อเสนอและแนวคิดพร้อมกับตั้งคำถามเพื่อให้ผู้ฟังเห็นข้อบกพร่องของแนวคิดเดิมของตนด้วยตนเอง

การแย้งลงไปตรง ๆ ในแนวคิดของผู้อื่น จะทำให้เกิดกำแพงระหว่างตัวผู้พูดและคู่สนทนา ก่อให้เกิดการไม่ยอมรับฟังและต่อต้าน ทำให้การแย้งแนวคิดของผู้อื่นตรง ๆ กลายเป็นสิ่งไม่มีประโยชน์ และเป็นเพียงการประกาศจุดยืนของผู้พูดเท่านั้น ดังนั้น ในคัมภีร์รัตนาวลี ท่านนาคคารชุนจึงไม่ได้ใช้การแย้งลงไปตรง ๆ แต่เป็นการยอมรับแนวคิดและข้อเสนอของผู้ฟัง เมื่อเกิดความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างผู้พูดและผู้ฟังแล้ว ท่านนาคคารชุนก็จะตั้งคำถามเกี่ยวกับหลักแนวคิดที่ผู้ฟังนำเสนอมา และถามไล่ไปตามลำดับ ทำให้ผู้ฟังเกิดความสงสัยในแนวคิดเดิมของตน นำไปสู่การค้นหาถึงสาระ หลักการ และเหตุผล ทำให้สุดท้ายแล้วคู่สนทนาจึงจะพบกับจุดบกพร่องของแนวคิดเดิมพร้อมทั้งหาวิธีที่จะลบจุดบกพร่องนั้น ๆ เพราะธรรมชาติของสิ่งที่เป็นแนวคิดเมื่อยอมรับอย่างหนึ่งก็นำไปสู่การปฏิเสธอย่างหนึ่งด้วยเช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้ฟังจะเป็นฝ่ายที่ต้องการคำตอบและรับเอาแนวคิดใหม่ของท่านนาคคารชุนเข้าไปอย่างปฏิเสธไม่ได้ โดยพิจารณาจากคัมภีร์รัตนาวลี ปริจเฉทที่ 1 โศลกที่ 40-41 ซึ่งมีใจความว่า

น ภวิษยติ นิรวาณ สรวเมตน น เต ภยม |

อุจยมาน อิทาภาวส ตสย เต กี ภยักระ || 40 ||

เมื่อพวกเขากล่าวว่า สิ่งทั้งปวงนี้ จักไม่มีในพระนิรวาณ ดังนี้ ความกลัวก็ไม่ได้มีแก่พระองค์ ไฉนพอคำว่า สิ่งทั้งปวงนั้นไม่มีในโลกนี้ ดังนี้ เป็นสิ่งที่ถูกเรายกขึ้นมา มันจึงทำความกลัวให้เกิดขึ้นแก่พระองค์เล่า (1.40)

โมเกษ นาทมา น จ สกนธา โมกษศเจที่ทฤศะ ปริยะ |

อاتمสกนธาปนยน์ กิมิไหว ตวาปริยม || 41 ||

ในโมกษะ(ที่พระองค์เชื่อว่ามิอยู่) ไม่มีทั้งอตตา ไม่มีทั้งขันธ ถ้าหากโมกษะอัน
เช่นนี้ยังเป็นที่ยังใจแก่พระองค์ไซ้ไร เพราะเหตุไร การนำออกจากอตตาและขันธในโลกนี้
จึงเป็นที่ไม่ชอบใจของพระองค์เล่า (1.41)

ทั้งสองโคลกนี้ ได้แสดงถึงการที่ท่านนาคารชุนได้รับฟังข้อเสนอและแนวคิดของผู้สนทนา
จากเนื้อความที่ว่า “เมื่อพวกเขาบอกว่า สิ่งทั้งปวงนี้ จักไม่มีในพระนิรวาณ ดังนี้” และว่า “ในโมกษะ
(ที่พระองค์เชื่อว่ามิอยู่) ไม่มีทั้งอตตา ไม่มีทั้งขันธ” เพราะชี้ให้เห็นถึงแนวคิดที่เป็นค่านิยมของยุคนั้น
และเพราะได้แสดงถึงจุดยืนของผู้สนทนาว่ามีแนวคิดหลักอย่างไร เนื้อความสองประโยคเป็นจุดเริ่มที่
นำไปสู่การตั้งคำถามในเนื้อความต่อมาว่า “ไฉนพอคำว่า สิ่งทั้งปวงนั้นไม่มีในโลกนี้ ดังนี้ เป็นสิ่งที่ถูก
เรายกขึ้นมา มันจึงกระทำความกลัวให้แก่พระองค์เล่า” และว่า “ถ้าหากโมกษะอันเช่นนี้ยังเป็นที่ยังใจ
แก่พระองค์ไซ้ไร เพราะเหตุไร การนำออกจากอตตาและขันธในโลกนี้ จึงเป็นที่ไม่ชอบใจ
ของพระองค์เล่า” เป็นคำถามที่ทำให้เกิดความแคลงใจ นำไปสู่การค้นหาคำตอบและยอมรับสิ่งใหม่ ๆ
ของผู้ฟัง

ดังนั้น รูปแบบที่ 1 เมื่อนำมาวิเคราะห์ จะแบ่งออกเป็นสองส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ซึ่งท่าน
นาคารชุนกล่าวย้ำแนวคิดเดิมของผู้สนทนา เพื่อแสดงถึงการรับฟังและยอมรับความคิดเห็น
ของผู้สนทนา และส่วนที่ 2 คือการตั้งคำถามให้เกิดความสงสัย ในแนวคิดเดิมของตน

ตารางที่ 2 แสดงตัวอย่างรูปแบบที่ 1 ของวิภาชวิธีที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวย้ำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	40	สิ่งทั้งปวงไม่มีในพระนิรวาณ	เมื่อถูกบอกว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีในโลกนี้ ทำไมถึงกลัว
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า นิรวาณและโลกมีสภาวะที่เหมือนกันคือศุนยตา	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวย้ำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	41	พระองค์พอใจการที่อตตาและขันธไม่มี อยู่ในโมกษะ	ทำไม พระองค์ถึงไม่พอใจการวางอตตา และขันธในโลกนี้
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า ทั้งโลกและนิรวาณมีสภาวะที่ว่างจากอตตาและขันธ การเข้าใจ ว่า อตตาและขันธของตนมี เกิดจากความไม่รู้ชัดตามที่เป็นจริง	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวขำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	52	คนสามารถมองเห็นรูปที่อยู่ไกลได้ชัดเจนเพราะเดินเข้าไปดูใกล้ ๆ	ถ้ายับแดดเป็นน้ำจริง ทำไมเดินเข้าไปดูใกล้ ๆ จึงมองไม่เห็น
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า อตตะและขันธก็ไม่ต่างกับยับแดด ยิ่งไม่รู้แจ้ง ยิ่งเข้าใจว่ามีอยู่ แต่เข้าไปพิจารณาอย่างถ่องแท้จะพบเพียงความว่าง	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวขำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	61	ทุกสิ่งที่พวกเจ้าลัทธิสางขยะ ไวเศชิกะ นิครนถ์ และ พวกคนที่กล่าวว่า อหังการคือขันธสอน ล้วนตกอยู่ในมุมของความเห็นว่ามีและไม่มี	ใครกล่าวสิ่งที่พ้นจากความเห็นว่ามีและไม่มีบ้างไหม
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า ลัทธิต่าง ๆ ที่พระองค์ได้เล่าเรียนมาล้วนตกอยู่ในฝักฝ่ายใด ฝักฝ่ายหนึ่ง คือตกอยู่ใความเห็นว่ามีอยู่บ้าง ความเห็นว่ามีบ้าง และหรือความเห็นว่าทั้งมีอยู่และไม่มี แต่ไม่มีใครสอนสิ่งพ้นไปจากสิ่งเหล่านั้น	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวขำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	63	โลกไม่แตกสลาย ไม่พังย่อยยับ และไม่คงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง	โลกคืออาตมันที่อยู่เหนือกาลทั้งสามอย่างนั้น จะมีแต่ที่ไหนเล่า
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า สุตทำยแล้วโลกก็เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปตามสภาวะของมัน ไม่มีตัวตน ดำรงอยู่ด้วยตนเองไม่ได้ เป็นเพียงสภาวะที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น ว่างจากความ เป็นสิ่งที่จะมีอะไรเป็นตัวตนให้ยึดถือได้ ไม่ต่างกับพระนิรวาณที่ว่าง	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวขำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	66	มีภาวะที่ดำรงอยู่ถาวร	เมื่อมีความเปลี่ยนแปลง การดำรงอยู่ถาวรจะมีได้อย่างไร
		ไม่มีการเปลี่ยนแปลง	ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลง เช่นนั้น ก็ไม่มีการเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไปด้วยซิ
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า ความเห็นว่ายั่งยืน ไม่แปรเปลี่ยน ไม่สามารถจะมีได้ เพราะทุกอย่าง เป็นไปตามกฎของสภาวะ คือสามัญญลักษณะ 3 ได้แก่ ไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้นาน และ ไม่มีตัวตน เพราะว่างเปล่า	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวขำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	68	ไม่มีภาวะทุกอย่างที่เป็นไปชั่วขณะ	เช่นนั้น ความเก่าแก่มีได้อย่างไร
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า แนวคิดเดิมของผู้ฟังมีความเชื่อทุกสิ่งเที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลง นั้นไม่ถูกต้อง เพราะความเก่าแก่ เสื่อมสลายของสิ่งต่าง ๆ ยังปรากฏให้เห็น อย่างปฏิเสธไม่ได้	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวขำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	72	ความไม่มีของสิ่งที่มี มิได้เพราะทำลาย ไปเอง หรือถูกทำลาย	แต่ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่มีมาแต่เดิม จะมีการ ทำลายหรือถูกทำลายได้อย่างไร
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า การพินาศและการถูกข้าศึกทำลาย เป็นแนวคิดของผู้ที่ไม่เข้าใจ สภาวะตามเป็นจริง เพราะทุกสิ่งเพียงอิงอาศัยกันเกิดขึ้น คำว่า การพินาศและการ ถูกข้าศึกทำลาย เป็นเพียงแนวคิดของผู้ที่ไม่เข้าใจความว่าง	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวขำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	87	ธาตุไฟถูกยอมรับว่า เกิดจากน้ำมัน	ธาตุ 3 ที่เหลือเกิดจากอะไร เป็นไปได้ หรือที่พวกมันจะไม่อิงอาศัยกันและกัน เกิดขึ้น
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า ล้วนไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นมาได้ด้วยตนเอง ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง เป็นเพียงสภาวะที่อิงอาศัยกัน และเกิดขึ้นมาเมื่อองค์ประกอบพร้อม เพราะแม้ น้ำมันเองล้วน ๆ ก็ยังไม่สามารถให้ไฟเกิดขึ้นได้	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวขำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
2	31	คนที่หลอกลวงคนอื่นเพื่อประโยชน์ ตนเองเป็นคนฉลาด	ข้อนั้นจะเป็นไปได้อย่างไร มันเป็นเหตุให้ ถูกหลอกลวงตั้งพันชาติ
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า คนที่เลี้ยงชีพด้วยกรรมที่เป็นอกุศล จัดว่าเป็นผู้ไม่ฉลาด ทั้งยัง แสดงจุดยืนว่ากรรมที่ทำแล้วมีผล	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวขำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
--------	------	----------------------	--------------

2	62-63	แจกันที่สวยงามเมื่อบรรจุสิ่งที่สกปรกก็กลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ	ทำไมพระองค์ถึงไม่รังเกียจร่างกายที่ดูสวยงาม ทั้งถูกไล้ทาด้วยของหอมระดับประดาอย่างดี ซึ่งบรรจุด้วยอุจจาระและขับออกแต่สิ่งที่สกปรกเล่า
วัตถุประสงค์		กล่าวย้ำแนวคิดเดิมที่ยอมรับกันได้เรื่องแจกันที่บรรจุอุจจาระและสิ่งสกปรก จากนั้นจึงตั้งคำถามเพื่อให้เกิดความเปรียบเทียบระหว่างร่างกายและแจกัน ที่ไม่ต่างกันเพราะบรรจุสิ่งสกปรกเหมือนกัน	

รูปแบบที่ 2 การนำเสนอแนวคิดใหม่ซึ่งเถียงไม่ได้

การนำเสนอแนวคิดเป็นสิ่งที่เถียงไม่ได้ ในสถานะที่มีการโต้แย้งและบอกเล่าหลักการทางศาสนา แม้จะแย้งว่า สิ่งที่น่าเสนอไม่ใช่แนวคิด แต่เป็นหลักความจริงที่พิสูจน์ได้ผ่านประสบการณ์เชิงประจักษ์และนำมาบอกกล่าว ถึงอย่างนั้นผู้ที่นำเสนอเรื่องราวก็จำต้องแฝงแนวคิดของตนผ่านการบอกกล่าวเรื่องราวที่คิดวิเคราะห์มาอย่างดี ในคัมภีร์รัตนาวลี ท่านนาคารขุนได้นำเสนอทรรศนะใหม่เพื่อเป็นทางออกสำหรับผู้ศึกษาคัมภีร์ ในเมื่อผู้ศึกษาเกิดความสงสัยในแนวคิดเดิมของตน โดยนำเสนอผ่านแนวคิดที่ทำให้ผู้ศึกษาไม่สามารถโต้แย้งได้ ซึ่งแนวคิดที่นำเสนอขึ้นมาใหม่นั้น จะเป็นหลักเกณฑ์ทางความคิดและหลักเกณฑ์ในการปฏิบัติของมหายาน

การใช้รูปแบบที่ 2 จะมีขึ้นเพื่อเป็นการขมวดปมความคิดใหม่ให้แน่นขึ้นอีก โดยจะนำมาใช้ในเวลาที่ผู้ศึกษาผ่านรูปแบบของวิชาวิธีที่ 1 มาก่อน ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการใช้วิชาวิธีรูปแบบที่ 1 ในปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 41 ว่า

ปริเฉท	โศลก	การกล่าวย้ำแนวคิดเดิม	การตั้งคำถาม
1	41	พระองค์พอใจการที่ออตตาและขันธไม่มีอยู่ในโมกษะ	ทำไม พระองค์ถึงไม่พอใจการวางออตตาและขันธในโลกนี้
วัตถุประสงค์		เพื่อแสดงให้เห็นว่า ทั้งโลกและนิรวานมีสถานะที่ว่างจากออตตาและขันธ การเข้าใจว่า ออตตาและขันธของตนมี เกิดจากความไม่รู้ชัดตามที่เป็นจริง	

ในปริเฉทที่ 1 โศลกที่ 42 ก็จะพบการนำรูปแบบที่ 2 มาใช้ประกอบตั้งเนื้อความว่า

น จาภาโวปี นิรวาน กุต เอว ตสย [वास्य] भावता |

ภาวภาวปรามรศกษโย นิรวาณมจยเต || 42 ||

พระนิรวาณ แม้จะเป็นความไม่มีก็ไม่ใช่ ความมีอยู่ของภาวะที่ไม่มีนั้นจะมีแต่ที่ไหนเล่า
นิรวาณถูกกล่าวว่าเป็นสิ่งที่พ้นไปจากความเกี่ยวเนื่องกับความมีและความไม่มี (1.42)

จากเนื้อความข้างต้นในส่วนที่ว่า “พระนิรวาณ แม้จะเป็นความไม่มีก็ไม่ใช่ ความมีอยู่ของภาวะที่ไม่มีนั้นจะมีแต่ที่ไหนเล่า” จะพบว่ามีกรณคดีของแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการที่ผู้ศึกษาถูกตั้งคำถามในโคลกที่ 41 ที่ว่า “ทำไม พระองค์ถึงไม่พอใจการวางอัตตาและชั้นธิในโลกนี้” โดยชี้ถึงความว่างของสภาวะพระนิรวาณและโลก เมื่อตัวผู้ศึกษาเกิดคำถามและพบแนวคิดใหม่ที่มารับกับความสงสัยของตน คัมภีร์ก็ได้แสดงย้ำถึงแนวคิดใหม่อีกครั้งว่า “นิรวาณถูกกล่าวว่าเป็นสิ่งที่พ้นไปจากความเกี่ยวเนื่องกับความมีและความไม่มี” ทำให้ผู้ศึกษาซึ่งไม่มีแนวคิดอื่นให้ยึดเกาะ ต้องยึดในแนวคิดใหม่อย่างถึงยั้งไม่ได้

ดังนั้น ในรูปแบบที่ 2 เมื่อนำมาวิเคราะห์จะพบว่า การนำเสนอแนวคิดใหม่ซึ่งถึงยั้งไม่ได้ นั้น มีองค์ประกอบ 2 ส่วนที่ทำให้เกิดขึ้น ส่วนแรกคือ การขมวดปมความคิดของผู้ศึกษาให้แคบเข้า โดยการถามซ้ำหรือพูดเสนอสิ่งที่คนส่วนใหญ่ยอมรับ และส่วนที่สองคือ การเสนอคำตอบใหม่หรือกล่าวย้ำคำตอบที่ตัวผู้ศึกษาได้สังเกตเห็น เพื่อให้ผู้ศึกษาสลัดออกจากแนวคิดดั้งเดิมที่คลุมเครือและยึดแนวคิดใหม่ที่ถูกนำเสนอแทน

ตารางที่ 3 แสดงตัวอย่างรูปแบบที่ 2 ของวิชาวิธีที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวซ้ำสิ่งที่ถาม	การเสนอคำตอบ
1	42	พระนิรวาณแม้จะเป็นความไม่มีก็ไม่ใช่ ความมีอยู่ของสภาวะที่ไม่มีจะมีได้อย่างไร	พระนิรวาณเป็นสิ่งที่พ้นจากความมีและความไม่มี
วัตถุประสงค์		เพื่อให้ละแนวความคิดเดิมที่ว่า นิรวาณกับโลกต่างกัน พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า โลกและนิรวาณไม่ต่างกัน คือพ้นจากสภาวะที่มีและไม่มี เพียงอิงอาศัยกันเกิดขึ้นเท่านั้น	

ปริเฉท	โคลก	การพูดเสนอสิ่งที่ยอมรับได้	การเสนอคำตอบใหม่
1	43-45	ความเห็นว่ามี เป็นสัมมาทิฐิ นำไปสู่ สุตติ ความเห็นว่าขาดสูญ นำไปสู่ อบาย เป็นมถยาทฤษฎี	การก้าวข้ามความเห็นว่ามี และว่า ไม่มี คือความว่าง เป็นโมกษะ

วัตถุประสงค์	เพื่อนำเสนอแนวคิดใหม่สำหรับผู้ที่ต้องการความหลุดพ้น พร้อมชี้ว่า ความเห็นว่ามีและไม่มี ซึ่งเกิดจากความไม่ทราบชัดตามที่เป็นจริงเป็นเหตุนำมาสู่สภาพ
--------------	--

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวอ้างสิ่งที่ถาม	การเสนอคำตอบ
1	53-54	โลกเหมือนพยับแดด อยู่ไกลมองเห็นว่ามี อยู่ใกล้ไม่พบว่ามี	พยับแดดไม่ใช่ฟ้า โลกคือชั้นรัศมีไม่ใช่ตัวตน
วัตถุประสงค์		เพื่อให้ตัวผู้ศึกษาเกิดการพิจารณาไปในแนวทางที่ต้องการ หลังจากนั้นจึงเสนอคำตอบ พร้อมชี้ว่า ทั้งสองเหมือนกัน โดยเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่อิงอาศัยเกิดขึ้นเท่านั้น	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวอ้างสิ่งที่ถาม	การเสนอคำตอบใหม่
1	64-65	ไม่มีการไปมาระหว่างโลกและพระนิรวาณ โลกกับพระนิรวาณไม่ต่างกัน	โลกและพระนิรวาณเหมือนกัน เพราะโลกไม่มีการดำรงอยู่เป็นตัวตน จึงไม่มีการเกิดและดับ
วัตถุประสงค์		เพื่อชี้ว่า โลกและพระนิรวาณเหมือนกัน คือเป็นสภาวะที่ว่าง ผ่านการอ้างคำตอบของคำถามที่เคยถามมาก่อน ซึ่งแสดงถึงความไม่มีตัวตนของโลก เพราะสิ่งที่เป็นตามกาลทั้งสาม ซึ่งประกอบด้วยความเสื่อม ความดับ และความตั้งอยู่ชั่วขณะ เป็นเพียงสภาวะที่ดำเนินไป ไม่ถาวรและไม่มีตัวตน เมื่อโลกไม่มีตัวตนที่ดำรงอยู่ จึงมีเพียงศูนย์เท่านั้น	

ปริเฉท	โคลก	การพูดเสนอสิ่งที่ยอมรับได้	การเสนอคำตอบใหม่
2	1-2	ต้นกล้วยที่ถูกฉีกเป็นชิ้น และทำลายองค์ประกอบของต้นกล้วยไป ไม่เหลือความเป็นต้นกล้วย ทั้งใคร ๆ ก็ไม่รู้ว่ามันที่มาจากต้นกล้วย	ร่างกายเมื่อแยกออกเป็นธาตุ และทำลายองค์ประกอบที่ทำให้เกิดธาตุก็ไม่มีเหลืออะไรเช่นเดียวกัน เหลือเพียงความว่าง
วัตถุประสงค์		เพื่อเสนอแนวคิดใหม่ว่า ตามความเป็นจริง ทุกสิ่งที่เข้าใจกันว่า มี และว่า เป็นตนนั้น เป็นเพียงสภาวะที่ว่างเท่านั้น เพราะมันไม่มีตน และไม่มีตัวของตน ต้องอิงอาศัยองค์ประกอบที่เหมาะสมเท่านั้นจึงจะเกิดขึ้นได้	

ปริเฉท	โคลก	การพูดเสนอสิ่งที่ยอมรับได้	การเสนอคำตอบใหม่
2	37	เมื่อบุคคลมีความสงบ ปัญญาอันลึกซึ้งจึงมีขึ้นได้, ด้วยปัญญาอันลึกซึ้ง เขาย่อมจะได้รับความเคารพอย่างสูงสุด และด้วยความเคารพ เขาจึงจะได้ยศและอำนาจ	ขอท่านจงรักษาความสงบเถิด
วัตถุประสงค์		เพื่อชี้ให้เห็นประโยชน์ของความสงบ ที่เป็นเคำมูลของคุณอันงามต่าง ๆ เมื่อผู้ศึกษาเกิดความสนใจแล้วกล่าวขมวดปมอีกครั้งเพื่อชักชวน และเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในแนวคิดใหม่ ซึ่งผู้ศึกษาเกิดความยอมรับไปแล้วอย่างเสียไม่ได้ เพราะเป็นความจริงเชิงประจักษ์	

ปริเฉท	โคลก	การพูดเสนอสิ่งที่ยอมรับได้	การเสนอคำตอบใหม่
2	38	เพราะมีปัญหา บุคคลจึงเป็นผู้แน่วแน่ ไม่ต้องอิงอาศัยแนวคิดผู้อื่น ไม่ถูกละเลยได้ง่าย	ขอท่านจงหมั่นเจริญปัญญาเถิด
วัตถุประสงค์		เพื่อเสนอถึงประโยชน์ของปัญญา ที่สามารถพิสูจน์ได้และปรากฏอยู่ในโลก จากนั้นจึงเสนอให้ผู้ศึกษาหมั่นเจริญปัญญา และใช้ปัญญาในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ตามเป็นจริงซึ่งเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับผู้ปฏิบัติ	

ปริเฉท	โคลก	การพูดเสนอสิ่งที่ยอมรับได้	การเสนอคำตอบใหม่
2	46	ความมัวเมาเป็นเหตุให้เกิดความน่าละอาย ความเสียหายงาน ความสิ้นทรัพย์ และเกิดกิริยาอาการที่ไม่เหมาะสม	ขอท่านจงละความมัวเมา และสิ่งที่ทำให้เกิดความมัวเมาเถิด
วัตถุประสงค์		เพื่อเสนอถึงโทษของความมัวเมา ซึ่งปรากฏชัดและเป็นที่ยอมรับกันในโลก จากนั้นจึงเสนอคำตอบที่ช่วยผูกแนวความคิดในการละเลิกความมัวเมาและสิ่งที่ทำให้เกิดความมัวเมาให้มันคงยิ่งขึ้น	

ปริเฉท	โคลก	การกล่าวอ้างสิ่งที่ถาม	การเสนอคำตอบ
--------	------	------------------------	--------------

2	65	ร่างกายของพระองค์ก็สกปรกไม่ต่าง กับร่างกายอื่น	มันเหมาะสมยิ่งที่พระองค์จะคลายความ ยินดีในร่างกายของพระองค์และของคน อื่น
วัตถุประสงค์		จากคำถามที่ชี้ให้เห็นคำตอบเพียงอย่างเดียวว่า ร่างกายล้วนสกปรก ในโคลกนี้จึง กล่าวย้าคำตอบลงไปเพื่อให้ถ้อยถอนจากแนวคิดเดิม จากนั้นจึงได้เสนอคำตอบที่ เป็นมุมมองใหม่ว่า ถ้าในเมื่อมันเป็นสิ่งสกปรก ผู้ศึกษาก็ควรที่จะละความยินดี ในร่างกายจึงจะเหมาะสมกว่า	

ปริเฉท	โคลก	การพูดเสนอสิ่งที่ยอมรับได้	การเสนอคำตอบใหม่
2	69	การเกาจุดที่คันทำให้รู้สึกดี แต่การไม่ คันเป็นสิ่งดีกว่า ความสุขในโลกก็ไม่ ต่างกับการได้เกาในเมื่อรู้สึกคัน หาก ไม่ได้ก็เป็นทุกข์	ความไม่มีความปรารถนาซึ่งเป็นเหตุแห่ง สุขและทุกข์ เป็นสิ่งดีกว่า
วัตถุประสงค์		แสดงถึงเรื่อง การเกาจุดที่คันแล้วนำมาเปรียบเทียบ ให้เห็นเรื่องที่เทียบเคียงแล้ว ไม่สามารถเทียบได้ จากนั้นจึงเสนอมุมมองใหม่ ที่น่าสนใจและยอมรับได้ใน ประเด็นของการไม่คัน เทียบเคียงกับความปรารถนาในโลกซึ่งเกิดจากอวิทยา	

การวิเคราะห์จตุษโกฎิในคัมภีร์รัตนาวลี

จตุษโกฎิ หรือที่เรียกว่า แง่มุมทั้งสี่ เป็นหลักการในการจัดกลุ่มของแนวคิดทางปรัชญา
เพื่อชี้ถึงจุดยืนทางความคิด เพราะจะทำให้ง่ายต่อการสนทนาและถกเถียงหาเหตุผลโต้แย้ง
หรือนำเสนอ ท่านนาคารชุนปฎิเสธสิ่งที่ต้องถกเถียงทางความคิด จึงได้นำหลักจตุษโกฎิมาใช้เป็น
เครื่องมือหลักในการจัดหมวดหมู่ความคิด จากนั้นจึงนำวิภาชวิธีเข้าไปโต้แย้ง เพราะสิ่งที่เกิดขึ้น
จากแนวความคิด ย่อมมีสิ่งที่ตรงกันข้ามเสมอตามกฎนิรมัชฌิม³¹⁰ กล่าวคือ เมื่อเลือกด้านหนึ่ง

³¹⁰กฎนิรมัชฌิมะ เป็นกฎที่ว่าด้วยการไม่มีค่ากลาง ทุกประพจน์มีค่าแท้จริงเพียงอย่างเดียว คือจริงหรือเท็จเท่านั้น ไม่มี
ทางที่หนึ่งประพจน์จะเป็นทั้งจริงและเท็จพร้อม ๆ กัน, Neil Cooper, "The Law of Excluded Middle" **Oxford
Journals** 87, 347 (April 1978), 161.

ก็จะเป็นอันปฏิเสธอีกด้านหนึ่งไป และด้านที่ตรงข้ามนี้เองเป็นจุดบอดที่สามารถใช้ภาษาวิธีเพื่อให้
 คลายแนวความคิดเดิมได้

โครงสร้างของจตุษโกฏิ³¹¹ซึ่งเป็นระบบตรวจสอบแนวคิด จะจัดชุดแนวความคิด
 ออกเป็นขั้วความคิดต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ยืนยัน (Everything is Real.)
- 2) ปฏิเสธ (Everything is Unreal.)
- 3) ทั้งยืนยันและปฏิเสธ (Everything is both real and unreal.)
- 4) ไม่ใช่ทั้งยืนยันและปฏิเสธ (Everything is neither real nor unreal.)

ประเภทของโครงสร้างประโยคจตุษโกฏิในคัมภีร์รัตนาวลี

โครงสร้างประโยคจตุษโกฏิในคัมภีร์รัตนาวลี จะมีการแบ่งประเภทด้วยวิธีเดียวกันกับที่
 ถูกจัดไว้ในคัมภีร์มูลมถยมกการิกา³¹² โดยมีอยู่ 2 ประเภท คือ โครงสร้างประโยคของจตุษโกฏิ
 ประเภทยืนยัน และโครงสร้างประโยคจตุษโกฏิประเภทที่ถูกปฏิเสธ

โครงสร้างประโยคจตุษโกฏิประเภทยืนยัน

โครงสร้างจตุษโกฏิประเภทยืนยัน เป็นโครงสร้างประโยคที่นาการชุนใช้ยืนยันทรศนะ
 ของตน ดังนั้นถึงจะดูเหมือนขัดแย้งกันแต่ไม่มีความขัดแย้งกันเลย ก็เพื่อให้เข้าใจโครงสร้างประโยค
 จตุษโกฏิได้ง่าย เราต้องนำประโยคจตุษโกฏิมาเขียนให้เป็นประพจน์ตามกฎของตรรกวิทยา
 ซึ่งประเด็นนี้พบมากในวรรณกรรมวิจารณ์ของชาวตะวันตก โดย Jan Westerhoff³¹³ ได้เขียน
 จตุษโกฏิในรูปแบบประพจน์ ด้วยตรรกศาสตร์เชิงสัญลักษณ์ออกมาเป็นรูปแบบดังนี้คือ

แทนที่โกฏิที่ 1 คือ ยืนยัน ด้วยสัญลักษณ์ **A**

แทนที่โกฏิที่ 2 คือ ปฏิเสธ ด้วยสัญลักษณ์ **~A**

³¹¹ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระนาการชุนะ กับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง, 112.

³¹² กฤษณา ภูมิศิริรักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การใช้เหตุผลแบบภาษาวิธี ในคัมภีร์มูลมถยมกการิกา”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554), 43.

³¹³ Jan Westerhoff, *Nāgārjuna's Madhyamaka: A Philosophical Introduction* (New York: Oxford University Press, 2009), 75.

แทนที่โกฎิที่ 3 คือ ทั้งยืนยันทั้งปฏิเสธ ด้วยสัญลักษณ์ $A \wedge \sim A$

แทนที่โกฎิที่ 4 คือ ไม่ใช่ทั้งยืนยัน ไม่ใช่ทั้งปฏิเสธ ด้วยสัญลักษณ์ $\sim (A \vee \sim A)$

จากนั้น เมื่อนำมาเขียนให้เป็นประโยคจตุชโกฎิ โดยแทนค่าประธานของประโยคด้วย X และแทนค่าภาคแสดงของประโยคด้วย A ประโยคโครงสร้างจตุชโกฎิจะไดรูปแบบดังนี้คือ

ประโยคในโกฎิที่ 1 จะไดรูปแบบว่า $X \text{ is } A$

ประโยคในโกฎิที่ 2 จะไดรูปแบบว่า $X \text{ is } \sim A$

ประโยคในโกฎิที่ 3 จะไดรูปแบบว่า $X \text{ is } A \wedge \sim A$

ประโยคในโกฎิที่ 4 จะไดรูปแบบว่า $X \text{ is } \sim (A \vee \sim A)$ หรือ $X \text{ is } \sim A \wedge \sim (\sim A)$

เพราะในประโยคจตุชโกฎิประเภทยืนยัน A และ $\sim A$ ถึงจะตรงกันข้ามกันแต่ไม่ได้ใช้ในความหมายขัดแย้งกัน เหมือนอย่างกรณีที่เรา ใช้ A แทนความหมายว่า มนุษย์ $\sim A$ ในจตุชโกฎิประเภทยืนยันไม่ได้หมายความว่าไม่ใช่มนุษย์ แต่หมายความว่า มนุษย์อีกจำพวกหนึ่ง หรือกล่าวได้ว่า A แทนมนุษย์ผู้ชาย และ $\sim A$ แทนมนุษย์ผู้หญิงอย่างนี้ก็ได้ ดังนั้น เพื่อไม่ให้เกิดความเข้าใจผิดทางสัญลักษณ์ ในที่นี้จึงแทนค่า $\sim A$ ด้วยสัญลักษณ์ B ทำให้เมื่อนำมาเขียนเป็นประโยคโครงสร้างจตุชโกฎิประเภทยืนยันจะไดว่า

ประโยคในโกฎิที่ 1 จะไดรูปแบบว่า $X \text{ is } A$

ประโยคในโกฎิที่ 2 จะไดรูปแบบว่า $X \text{ is } B$

ประโยคในโกฎิที่ 3 จะไดรูปแบบว่า $X \text{ is } A \wedge B$

ประโยคในโกฎิที่ 4 จะไดรูปแบบว่า $X \text{ is } \sim (A \vee B)$ หรือ $X \text{ is } \sim A \wedge \sim B$

สาเหตุที่ควรใช้ B แทน $\sim A$ ยังเป็นเพราะรูปแบบประโยคในโกฎิที่ 3 เมื่อใช้ในทางตรรกวิทยาพบว่า ขัดต่อกฎของความไม่ขัดแย้ง ด้วยว่า ประโยคตรรกะที่มีความจริงและเท็จในประโยคเดียวกันจะนับเป็นตรรกะไม่ได้ เช่นว่า X คือ นาย ก. A คือ เป็นมนุษย์ สิ่งตรงข้ามกับ A คือ $\sim A$ ก็ต้องหมายความว่า ไม่เป็นมนุษย์ เมื่อเขียนตามรูปแบบของประโยคในโกฎิที่ 3 มีสัญลักษณ์ว่า $X \text{ is } A \wedge B$ จะไดเนื้อความว่า นาย ก. เป็นมนุษย์ และ ไม่ได้เป็นมนุษย์ ประโยคเช่นนี้ในทางตรรกวิทยานับว่าเป็นไปไม่ได้ เพราะไม่มีทางที่ นาย ก. จะเป็นสองสิ่งซึ่งขัดแย้งกันในคนเดียว จตุชโกฎิประเภทยืนยัน ไม่มีความขัดแย้งในเนื้อความของตัวมันเอง $A \wedge \sim A$ ในโกฎิที่ 3 จึงเป็น

สิ่งที่ต่างกัน แต่อยู่รวมกันได้ เช่น A คือ เป็นหมอ ประโยคทางตรรกที่ว่า $X \text{ is } A \wedge \sim A$ จึงแปลได้ว่า นาย ก. เป็นหมอ และ ยังเป็นอีกอาชีพที่ไม่ใช่หมอ คืออาจจะเป็นพ่อค้า หรือนักบัญชีได้อย่างใดอย่างหนึ่ง การเขียนประโยคเชิงตรรกโดยแทนค่า $\sim A$ ด้วยสัญลักษณ์ B และเขียนว่า $X \text{ is } A \wedge B$ จึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมกว่า เพราะ B ในโกฎิที่ 2 ไม่ได้คัดค้านการเป็น A ของโกฎิที่ 1

อีกประการหนึ่ง ประโยคในโกฎิที่ 4 เมื่ออ่านตามสัญลักษณ์พบว่า มีเนื้อความไม่ต่างกับประโยคในโกฎิที่ 3 เนื่องเพราะมีการปฏิเสธซ้อนปฏิเสธ ที่ขัดต่อกฎของตรรกวิทยา จากประพจน์ของโกฎิที่ 3 คือ $X \text{ is } A \wedge B$ ซึ่งอ่านได้ว่า X คือ A และ $\sim A$ พอเขียนเป็นประพจน์ในโกฎิที่ 4 คือ $X \text{ is } \sim (A \vee B)$ จะอ่านได้ว่า X ไม่ใช่ทั้ง A และไม่ใช่ทั้ง $\sim A$ เมื่อเป็นเช่นนั้น คำว่า ไม่ใช่ทั้ง A ก็จะมี ความหมายเท่ากับ $\sim A$ และไม่ใช่ทั้ง $\sim A$ ก็จะมี ความหมายเท่ากับ A เมื่อเรียบเรียงประพจน์ขึ้นมาใหม่ตามคำแปล จะได้ว่า $X \text{ is } B \vee A$ ประโยคของโกฎิที่ 4 จึงดูไม่มีความหมายใด ๆ แต่เพราะเป็น ประโยคโกฎิประเภทยืนยัน โกฎิที่ 3 และที่ 4 จึงมีความต่างกัน คือเป็นฝ่ายที่ยอมรับทั้งหมด และเป็น ฝ่ายที่ปฏิเสธทั้งหมด

ประโยคโกฎิที่ 3 ซึ่งมีประพจน์ว่า $X \text{ is } A \wedge \sim A$ หรือ $X \text{ is } A \wedge B$ จะเป็นฝ่ายที่ยอมรับ ทั้งหมด โดยการแทนค่าด้วยสิ่งที่ต่างกันแต่ไม่ขัดแย้งกัน X แทนสัตว์บนโลก A แทนความสุข $\sim A$ หรือ B ความทุกข์ ประพจน์ของประโยคโกฎิที่ 3 $X \text{ is } A \wedge \sim A$ จึงอ่านได้ว่า สัตว์บนโลก มีทั้งสุข และทุกข์ สองสิ่งนี้ถึงต่างกันแต่เป็นสภาวะที่อยู่รวมกันโดยความเป็นธรรมชาติ ดังนั้นจึงไม่ขัดแย้งกัน โกฎิที่ 3 จึงเป็นการยืนยันแบบยอมรับทั้งสองฝ่าย

ประโยคโกฎิที่ 4 ซึ่งมีประพจน์ว่า คือ $X \text{ is } \sim (A \vee B)$ หรือ $X \text{ is } \sim (A \wedge \sim A)$ เป็น ฝ่ายที่ปฏิเสธทุกสิ่ง โดยการแทนค่าด้วยสิ่งที่ถึงต่างกันก็ตาม ไม่ต่างกันก็ตาม และปฏิเสธรวมลงไป ไม่ใช่การปฏิเสธที่หักล้างการปฏิเสธที่มีอยู่เดิม

ประเด็นที่ต้องพิจารณาในเรื่องนี้คือการปฏิเสธสองระดับ³¹⁴ ระดับแรกคือ **ปรรยุดาสะ** (Skt. paryudāsa) เป็นการปฏิเสธที่ยังมีทางเลือก ถึงจะต่างกันแต่ยังมีความคล้ายคลึงกัน และยังไป รวมกันได้ เช่น แทนค่านาย ก. ด้วย X แทนค่า การทานหมู ด้วย A แทนค่า การทานสิ่งที่ไม่ใช่หมู ด้วย $\sim A$ ดังนั้น เมื่อเขียนว่า $X \text{ is } A \wedge \sim A$ จะแปลว่า นาย ก. ทานหมูและสิ่งที่ไม่ใช่หมู หรือเขียนว่า $X \text{ is } \sim A$ ก็จะอ่านว่า นาย ก. ทานสิ่งที่ไม่ใช่หมู จากการดูประพจน์ของประโยคข้างต้นจะพบว่า นาย ก. ทานสิ่งที่ไม่ใช่หมู แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธไปทั้งหมดยังมีทางเลือกอย่างอื่นประกอบอยู่ด้วย

³¹⁴ Jan Westerhoff, *Nāgārjuna's Madhyamaka: A Philosophical Introduction*, 76-78.

ระดับที่สองคือ **ประสัจยะ (Skt. prasajya)** เป็นการปฏิเสธที่คัดค้านทุกด้าน ไม่เหลือทางเลือกในประเด็นอื่นอีก ถ้าจะมีก็ต้องเป็นสิ่งที่พ้นจากกรอบเดิมไป เช่น แทนคำว่า ก. ด้วย X แทนค่า การทานเนื้อหมู ด้วย A แทนค่า การทานเนื้อที่ไม่ใช่หมู ด้วย $\sim A$ เมื่อเขียนประโยคอิงจากประพจน์ข้างต้นว่า $X \text{ is } \sim (A \wedge \sim A)$ ก็จะแปลเป็นไทยได้ว่า นาย ก. ไม่ทานทั้งเนื้อหมู และไม่ทานทั้งเนื้ออื่นที่ไม่ใช่หมู ดังนั้นสิ่งที่นาย ก. จะทานคืออะไรก็ได้ที่ไม่ใช่เนื้อ ไม่มีแนวร่วมกับเนื้อ ซึ่งอาจเป็นผักหรือผลไม้

ดังนั้นในประโยคของโกฎิที่ 4 เมื่อเขียนเป็นสัญลักษณ์จึงได้ว่า $X \text{ is } (\sim \text{prasajya}) (A \wedge (\sim \text{paryudāsa } A))$ อ่านว่า $X \text{ isn't } (A \text{ or } \sim A)$. ก็ not ในที่นี้เป็นประสัจยะที่ปฏิเสธเนื้อความรวมทั้งหมด ส่วน \sim ที่ $\sim A$ เป็นปรยุธาสะที่ปฏิเสธเนื้อความบางส่วนแบบมีทางเลือกให้ ไม่ได้คัดค้านทั้งหมด เมื่อเขียนประโยคโครงสร้างจตุชโกฎิขึ้นมาใหม่ โดยยึดตามรูปแบบของการปฏิเสธในจตุชโกฎิประเภทยืนยัน³¹⁵ จะได้โครงสร้างประโยคดังนี้

ประโยคในโกฎิที่ 1 แทนด้วย $X \text{ is } A, \text{ but isn't } \sim A.$

ประโยคในโกฎิที่ 2 แทนด้วย $X \text{ is } \sim A, \text{ but isn't } A.$

ประโยคในโกฎิที่ 3 แทนด้วย $X \text{ is both } A \text{ and } \sim A.$

ประโยคในโกฎิที่ 4 แทนด้วย $X \text{ is neither } A \text{ nor } \sim A.$

ประเภทของประโยคจตุชโกฎิประเภทยืนยัน

ประโยคจตุชโกฎิประเภทยืนยันในคัมภีร์รัตนาวลี มีจำนวน 52 โสลก คือ โสลกที่ 1.26, 1.28, 1.29, 1.30, 1.32, 1.33, 1.35, 1.37, 1.38, 1.40, 1.41, 1.42, 1.43, 1.44, 1.45, 1.46, 1.48, 1.50, 1.51, 1.57, 1.58, 1.59, 1.60, 1.62, 1.64, 1.65, 1.69, 1.70, 1.71, 1.72, 1.73, 1.93, 1.94, 1.95, 1.96, 1.97, 1.98, 1.99, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 2.9, 2.10, 2.11, 2.12, 2.13, 2.15, 4.95, 4.96 โดยเมื่อจำแนกตามโศลกต่าง ๆ ที่ประกอบด้วยประโยคโกฎิที่ 1, 2, 3 และ 4 ในคัมภีร์รัตนาวลีจะพบว่า มีอยู่สามประเภทใหญ่ คือ

-ประโยคเอกโกฎิ คือประโยคที่รับรองด้วยข้อใดข้อหนึ่งในจตุชโกฎิเพียงข้อเดียว,

³¹⁵ กฤษณา ภูมิศิริรักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การใช้เหตุผลแบบวิภาษวิธี ในคัมภีร์มูลมถยมกการิกา”, 45.

-ประโยคไตรโกฏิ คือประโยคที่ประกอบด้วยจตุสโกฏิข้อใดข้อหนึ่งถึงสามข้อ อาจจะรับรองทั้งสามข้อหรือ รับรองเพียงข้อใดข้อหนึ่งในสามข้อก็ได้

-ประโยคจตุสโกฏิ คือประโยคที่ยอมรับทางเลือกทั้ง 4 โกฏิ

โคลงที่ประกอบด้วยประโยคเอกโกฏิในคัมภีร์รัตนาวลี มีจำนวน 44 โคลง คือโคลงที่ 1.26,1.28, 1.29, 1.30, 1.32, 1.33, 1.35, 1.37, 1.40, 1.41, 1.43, 1.44, 1.45, 1.46, 1.48, 1.50, 1.51, 1.58 1.59, 1.60, 1.62, 1.64, 1.69, 1.70, 1.71, 1.72, 1.73, 1.93, 1.94, 1.95, 1.96, 1.67, 1.98, 1.99, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.9, 2.10, 2.11, 2.12, 2.13

ตารางที่ 4 แสดงประโยคเอกโกฏิในคัมภีร์รัตนาวลี

โคลงที่	สิ่งที่รับรอง	จัดเข้าโกฏิที่
1.26	เราและของ ๆ เรา ไม่มี	2
1.28	ความสำคัญว่า เรามี และ ของ ๆ เรามี ไม่ถูกต้อง	2
1.29	ชั้น 5 ไม่มี เพราะชั้น 5 เกิดจากสิ่งที่ไม่มี	2
1.30	ชั้นเกิดขึ้นจากความสำคัญว่า เรา	1
1.32	ความสำคัญว่า เรา เกิดจากความยึดมั่นในชั้น	1
1.33	ไม่มีความสำคัญว่า เรา ก็ไม่มีชั้น	2
1.35	เมื่อยึดว่า มีเรา ย่อมมีชั้น เมื่อยึดว่า มีชั้น ย่อมมีเรา	1
1.37	กรรมและการเกิดไม่มี เพราะไม่มีความสำคัญว่า เรา	2
1.40	สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ทั้งในนิรวาณและโลก (โดยปรมาวณะ)	1
1.41	ไม่มีชั้นและอาตมัน ทั้งในนิรวาณและโลก	2
1.43	การสำคัญว่า กรรมไม่มีผล เป็นความเห็นที่ผิด	2
1.44	การเห็นว่า กรรมมีผล เป็นความเห็นถูก	1
1.45	การพ้นจากบุญและบาป คือโมกษะ	4
1.46	การข้ามพ้นความเห็นว่ามี และข้ามพ้นความเห็นที่ไม่มี	4
1.48	สิ่งหนึ่งมีได้ เพราะอีกสิ่งมีอยู่	1
1.50-51	ไม่ยึดทั้งความเห็นว่ามี ทั้งความเห็นว่ามี เพราะเห็นความเกิดดับตามความเป็นจริง	4
1.58	ความเห็นว่ามี และความเห็นว่ามีอยู่ เกิดจากโมหะ	1
1.59	เพราะกำจัดความเห็นว่ามี หรือว่า ไม่มี อย่างไม่อย่างหนึ่งลง ความเห็นอีกอย่างที่เหลือจะดับไปด้วย	1

1.60	ผู้ที่รู้แจ้งในความเห็นว่ามี ไม่ใช่ผู้ที่มีความเห็นว่ามี	2
1.62	การก้าวข้ามความเห็นว่ามี และ ไม่มี เป็นอมตธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	4
1.64	โลกและนิรวาณไม่ต่างกัน	2
1.69	ทุกสิ่งมีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด โลกจึงไม่ถาวร	2
1.70	สิ่งที่ดำรงอยู่ชั่วขณะ มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ตนและคนอื่นไหน ก็ไม่ต่างกัน	1
1.71	ธรรมที่เป็นคู่ซึ่งดำรงอยู่โดยอาศัยกัน เมื่อสิ่งที่เป็นมูลเหตุหลักหายไป ก็จะหายไปทั้งหมด	4
1.72	ความมีเป็นเหตุ ความพินาศเป็นผล เมื่อไม่มีเหตุก็ไม่มีผล	4
1.73	โลกไม่ได้เสื่อมไปเพราะพระนิรวาณ	2
1.93	ดิน น้ำ ไฟ ลม สิ้น ยาว หยาบ ละเอียด กุศล อกุศล ทุกอย่าง หยุดลงในการตรัสรู้ขั้นสูงสุด	4
1.94	ธาตุทั้ง 4 หยุดลงในการตรัสรู้ขั้นสูงสุด เพราะไม่มีที่ตั้ง ไม่มีขอบเขต (พ้นจากความมีและความไม่มี)	4
1.95	ความสิ้น ยาว หยาบ ละเอียด ธรรมที่เป็นคู่ หยุดลงในการตรัสรู้ขั้นสูงสุด	4
1.96	เพราะรู้ตามความเป็นจริง ทุกสิ่งจะหยุดลง	4
1.97	สิ่งที่มีชีวิต และลักษณะของมัน เป็นเครื่องมือของการรู้ เมื่อรู้แจ้งแล้วจะดับลง	4
1.98	สิ่งที่มีอยู่ไม่มี สิ่งที่ไม่มีก็มีไม่มีอยู่	4
1.99	รูปก็ไม่มีเพราะมันเกิดจากธาตุซึ่งไม่มีอยู่ และเมื่อรูปไม่มีนามก็มีไม่ได้	2
2.1-2	คนที่ถูกทำลายไปพร้อมกับธาตุ 6 ไม่นับเป็นคน พระชินเจ้าตรัสว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนั้น สิ่งทั้งปวงที่ประกอบด้วยธาตุ 6 จึงไม่มีอยู่โดยปรมาณะ	2
2.3	ความเห็นว่ามีตน และไม่มีตน ได้มาจากความไม่รู้จริง พระจอมมุนีทรงห้ามความเห็นที่สร้างมาจากความเห็นทั้งสองนั้น	4
2.4-5	โลกเป็นสิ่งที่พ้นจากความจริงและความเท็จ พระมุนีไม่ได้ระบุว่า ตนมีอยู่ หรือ ไม่มีอยู่	4

2.9	คำสอนว่า โลกเป็นมายา เป็นอมตธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	2
2.10-11	การเกิดและตายของช้างที่เป็นมายา ยังสามารถมองเห็นได้ การเกิดและการดับของโลกก็เช่นเดียวกัน ยังมองเห็นได้ แต่โดยปรมาภะมันไม่มีอยู่	2
2.12-13	ช้างที่เป็นมายา และโลกที่เป็นมายา เป็นเพียงความหลงแห่งจิต	2

พบว่าโคลกที่ประกอบด้วยประโยคที่เป็นเอกโกฏิประเภทยืนยัน ในคัมภีร์รัตนาวลี แม้จะอยู่ต่างโกฏิกัน ก็ไม่ได้มีความขัดแย้งกัน เป็นเพียงการยืนยันแนวคิดเดิมของตน และกล่าวปฏิเสธแนวคิดที่ตรงข้ามกับตน ตัวอย่างเช่น โคลกที่ 1.32 ตกอยู่ในโกฏิที่ 1 คือ ยืนยันว่า ความสำคัญว่า เรา เกิดจากความยึดมั่นในขันธ กับโคลกที่ 1.33 ซึ่งอยู่ในโกฏิที่ 2 ว่า เมื่อไม่มีความสำคัญว่า เรา ก็ไม่มีขันธ เป็นต้น โกฏิที่ 1 เป็นฝ่ายยืนยัน ส่วนโกฏิที่ 2 เป็นฝ่ายปฏิเสธ ถึงอย่างนั้น โคลกที่ 1.32 และ 1.33 ก็ไม่ได้มีความขัดแย้งกัน การยืนยันว่า “ความสำคัญว่า เรา เกิดจากขันธ” ยังดำเนินต่อไปได้ และการปฏิเสธว่า “ไม่มีเรา ก็ไม่มีขันธ” ก็เป็นเพียงการไม่มีของขันธ ไม่ได้ขัดแย้งกับฝ่ายยืนยันที่เป็นเหตุเกิดของความยึดมั่นว่าเรา เพราะโกฏิต่าง ๆ ในประโยคเอกโกฏิประเภทยืนยันยังคงเป็นการยืนยันในมุมของตน ถึงจะเป็นประโยคที่ดูเหมือนปฏิเสธ แต่ก็ยังเป็นเพียงการยืนยันในจุดยืนที่ตนปฏิเสธเท่านั้น

โคลกที่ประกอบด้วยประโยคไตรโกฏิในคัมภีร์รัตนาวลี มีจำนวน 4 โคลก คือ โคลกที่ 1.38, 1.42, 1.57, 1.65

ตารางที่ 5 แสดงประโยคไตรโกฏิในคัมภีร์รัตนาวลี 1.38

โคลกที่	สิ่งที่รับรอง	จัดเข้าโกฏิที่
1.38	เห็นการเกิดขึ้นแห่งเหตุและผล	1
	เห็นการดับไปแห่งเหตุและผล	2
	พ้นจากโลกที่ทั้งไม่มีทั้งมีอยู่	4

คำว่า “เกิดขึ้น” ในวลีแรก จัดเข้าในโกฏิที่ 1 คือ ยืนยัน ส่วนคำว่า “ดับไป” ซึ่งอยู่ในด้านตรงข้ามกับการเกิดขึ้น เป็นโกฏิที่ 2 คือปฏิเสธ สองอย่างนี้ดูเหมือนต่างกัน แต่ไม่ขัดแย้งกัน

เป็นเหตุและผลของกันและกันคือ เมื่อมีเกิดย่อมต้องดับ ส่วนวลีว่า พ้นจากโลกที่ทั้งไม่มี และทั้งมีอยู่ที่เมื่อเขียนเป็นประโยคเชิงตรรกศาสตร์ จะได้ว่า X is neither $\sim A$ nor A . เพราะคำว่า พ้น ก็คือการปฏิเสธ ซึ่งเท่ากับ neither ที่ทั้งไม่มี $\sim A$ และทั้งที่มีอยู่คือ A ซึ่งมีความหมายเท่ากับประโยคในโกฎิที่ 4 คือ X is neither A nor $\sim A$. ก็คือปฏิเสธทั้งการที่โลกมีและทั้งการที่โลกไม่มี แต่โกฎิที่ 4 ในโคลงนี้ก็ไม่ได้ขัดแย้งกับโกฎิที่ 1 และ 2 ในวลีข้างหน้า ทั้งเนื้อความจากสองวลีข้างต้น ยังเป็นเหตุสนับสนุนให้เกิดวลีที่ 3

ตารางที่ 6 แสดงประโยคไตรโกฎิในคัมภีร์รัตนาวลิต 1.42

โคลงที่	สิ่งที่รับรอง	จัดเข้าโกฎิที่
1.42	พระนิรวาณไม่ใช่ความไม่มี	1
	ความมีของนิรวาณที่ไม่ใช่ความไม่มีก็ไม่มี	2
	นิรวาณไม่เกี่ยวข้องทั้งความมีและความไม่มี	4

คำว่า ไม่ใช่ความไม่มี เป็นปรรุธทาสะปฏิเสธ หมายถึงสิ่งอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งจากคำว่า “ไม่ใช่ความไม่มี” แต่ไม่ได้หมายถึง “ความมี” ซึ่งตรงข้ามกับความไม่มี ในที่นี้เป็นกรณียินยันถึงสิ่งที่อยู่นอกเหนือจาก “ความไม่มี” เท่านั้น จัดเข้ากับโกฎิที่ 1 คำว่า “ความมีของนิรวาณที่ไม่ใช่ความไม่มีก็ไม่มี” เป็นส่วนของการปฏิเสธความมีอยู่ ซึ่งเป็นธรรมคู่กับความไม่มี เพราะถ้าสิ่งหนึ่งมีอีกสิ่งก็ต้องมี ถ้าอีกสิ่งไม่มีก็ไม่มีได้ จึงจัดเข้าในโกฎิที่ 2 ซึ่งเป็นปรรุธทาสะปฏิเสธ ไม่ได้คัดค้านเนื้อความของโกฎิที่ 1 ส่วนประโยคสุดท้ายที่ว่า “นิรวาณไม่เกี่ยวข้องทั้งความมีและความไม่มี” ตรงกับประโยคของโกฎิที่ 4 คือ X is neither A nor $\sim A$. นั้นเป็นบทสรุปการปฏิเสธรวมข้อความแบบไม่ขัดแย้งของ 2 ประโยคโกฎิที่ 1 และ 2 ข้างต้น

ตารางที่ 7 แสดงประโยคไตรโกฎิในคัมภีร์รัตนาวลิต 1.57

โคลงที่	สิ่งที่รับรอง	จัดเข้าโกฎิที่
1.57	ผู้ยึดว่ากรรมไม่มี ไปทุกคติ	2
	ผู้ยึดว่ากรรมมี ไปสุคติ	1
	โมกษะมีแก่ผู้ที่ไม่มีการยึดถือทั้งสองนั้น	4

คำว่า “ผู้ยึดว่ากรรมไม่มี” จัดเป็นประสัชชฎิปฏิเสธ โดยปฏิเสธความคิดชั่วตรงข้ามที่ว่ากรรมมี แต่นับเข้าในประโยคจตุษโกฎิโกฎิประเภทยินยัน เพราะเน้นยินยันว่า การยึดถือว่า “กรรมไม่

มี” เป็นสิ่งมีโทษ โดยคำว่า “ไปทุกติ” เป็นการยืนยันในจุดนี้ แต่จัดเข้าในโกฎที่ 2 เพราะเป็นการปฏิเสธความคิดว่า “กรรมมี” คำว่า “ผู้ยึดว่ากรรมมี” จัดเข้าในโกฎที่ 1 และจัดว่าเป็นประโยคจตุษโกฎประเภทยืนยัน เพราะมีการยืนยันผลว่า นำไปสู่สัจติ ส่วนประโยคที่ว่า “โมกษะมีแก่ผู้ที่ไม่มีการยึดถือทั้งสองนั้น” จัดเป็นประเภทยืนยันแต่จัดเข้าในโกฎที่ 4 เพราะห้ามแนวคิดทั้งสองข้างต้น

ตารางที่ 8 แสดงประโยคไตรโกฎในคัมภีร์รัตนาวลี 1.65

โคลกที่	สิ่งที่รับรอง	จัดเข้าโกฎที่
1.65	เพราะไม่มีการดำรงอยู่ ก็ไม่มีการเกิดขึ้น	1
	เพราะไม่มีการดำรงอยู่ ก็ไม่มีการดับไป	2
	จึงไม่มีทั้งสิ่งที่เกิดขึ้น ไม่มีทั้งสิ่งที่ดับไป	4

การเกิดขึ้น และการดับไป เป็นสิ่งที่เป็นคู่ตรงข้ามกัน แต่ในโคลกที่ 1.65 นี้ เป็นประโยคจตุษโกฎประเภทยืนยัน ซึ่งยืนยันถึงความไม่มีในทุกกรณี โดยยืนยันภาวะที่ไม่มีการเกิดขึ้นและภาวะที่ไม่มีการดับไป แต่ไม่ได้ปฏิเสธแบบประสัจญะปฏิเสธ ที่เมื่อเลือกอย่างหนึ่งอีกอย่างก็เป็นถูกคัดค้าน แต่เป็น ปรรุธาสะปฏิเสธ ที่เมื่อเลือกอย่างหนึ่งก็ไม่ได้หมายความว่าปฏิเสธอย่างหนึ่งไปด้วย เป็นเพียงการห้ามสิ่งที่ตนคัดค้านเท่านั้น ดังนั้น การบอกว่า ไม่มีการเกิดขึ้น ไม่ได้หมายถึง มีการดับไป แต่เป็นความหมายตรง ๆ ว่า “ไม่มีการเกิดขึ้น” ตรง ๆ ส่วนการบอกว่า “ไม่มีการดำรงอยู่ จึงไม่มีทั้งสิ่งที่เกิด ไม่มีทั้งสิ่งที่ดับไป” ก็เป็นการยืนยัน เพราะการดำรงอยู่เป็นเหตุ การเกิดและการดับเป็นผล ดังนั้น เมื่อไม่มีเหตุจึงมีผลไม่ได้ แต่เพราะเป็นการปฏิเสธทั้งสองทาง จึงจัดเข้าในโกฎที่ 4 แต่มันก็ไม่ได้มีความหมายที่ย้อนแย้งกับโกฎอื่นแต่อย่างใด

โคลกที่ประกอบด้วยประโยคจตุษโกฎทั้ง 4 โกฎในคัมภีร์รัตนาวลี มีจำนวน 4 โคลก คือ โคลกที่ 2.6, 2.15, 4.95-4.96

ตารางที่ 9 แสดงประโยคจตุษโกฎในคัมภีร์รัตนาวลี 2.6

โคลกที่	สิ่งที่รับรอง	จัดเข้าโกฎที่
2.6	สิ่งมีที่สุด	1
	สิ่งไม่มีที่สุด	2
	เป็นไปกับด้วยสิ่งที่มีที่สุด และไม่มีที่สุด	3
	ไม่เป็นไปกับด้วยสิ่งที่มีที่สุดและไม่มีสิ่งที่มีที่สุด	4

โศลกนี้กล่าวยืนยันประโยชน์ของทฤษฎีทุกประเด็น โดยเน้นย้ำว่า เป็นสิ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงโกฏีทั้ง 4 ไว้ พร้อมกับตั้งคำถามว่า “ทำไมพระพุทธองค์จึงได้ตรัสเช่นนั้น” ท่านนาคคารชุนก็ได้ให้คำตอบในประเด็นนี้ว่า “บัณฑิตจะทราบได้จากการถามพระพุทธเจ้า” ประโยคทฤษฎีประเภทยืนยันที่ประกอบด้วยโกฏีครบทั้ง 4 ไม่ได้ขัดแย้งกันเหมือนประเภทปฏิเสธ เพราะทุกข้อมีเพื่อยืนยันแนวคิดของตัวเอง

ตารางที่ 10 แสดงประโยคทฤษฎีในคัมภีร์รัตนาวลี 2.15

โศลกที่	สิ่งที่รับรอง	จัดเข้าโกฏีที่
2.15	โลกมีที่สุด	1
	โลกไม่มีที่สุด	2
	โลกเป็นไปกับด้วยสิ่งมีที่สุด และไม่มีที่สุด	3
	โลกไม่เป็นไปกับด้วยสิ่งมีที่สุด และไม่มีที่สุด	4

โศลกนี้เป็นประโยคทฤษฎีประเภทยืนยันที่มีครบทั้งสี่โกฏี ท่านนาคคารชุนแสดงไว้ว่า “พระพุทธองค์ทรงตรัสโศลกนี้ไว้” จึงจัดเป็นสัจจะในด้านประโยคยืนยัน เพราะอ้างถึงประเด็นที่ว่า ถูกกล่าวโดยพระพุทธเจ้า เนื้อความถึงจะต่างกันแต่ไม่มีความขัดแย้งกัน เพราะสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสไว้เนื่องด้วยความจริงสองระดับ คือ ระดับสัมมฤติ และระดับปรมารถะ

ความจริงระดับสัมมฤติ เป็นความจริงที่รับรู้ได้ผ่านอายตนะ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งถูกปรุงแต่งด้วยอภิปาและสังขาร ทำให้เข้าใจว่าเป็นความจริง หรือที่เรียกว่า กระบวนการคิดผ่านความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ว่า มีแก่นสาร (Conceptualization)³¹⁶ ความจริงระดับนี้เป็นความจริงในระดับสัญชาตญาณของสัตว์ทุกประเภท ไม่เกี่ยวว่าจะเป็นคนดีหรือคนชั่ว เป็นสัตว์น้ำหรือสัตว์บกของเพียงมีอายตนะ 6 ย่อมจะรับรู้ได้แน่นอน เช่นความคิดว่า นี่คือตัวเรา อาหารของเรา ที่ของเรา เป็นต้น ในมุมมองของท่านนาคคารชุน ความจริงระดับสัมมฤติโดยแท้แล้วเป็นเพียงลักษณะจำกัดที่ถึงมีแต่ก็กำหนดลักษณะจำเพาะไม่ได้ เป็นลักษณะจำกัดชั่วขณะ ที่เกิดขึ้นเมื่อเหตุปัจจัยสมบูรณ์ ความเข้าใจว่า เป็นสิ่งนั้น เป็นสิ่งนี้ ทั้งหมดล้วนเกิดจากความคิดที่เราสร้างขึ้น อย่างเช่น ต้นไม้ ถ้าไปอีกประเทศหนึ่งเขาก็ไม่เรียกต้นไม้ แต่เรียกเป็นอีกสำเนียงภาษาหนึ่งที่ทำให้เข้าใจว่าเป็นสิ่งเดียวกัน

³¹⁶ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พุทธศาสนานามหายาน (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2550), 88.

ความจริงระดับปรมาภะ เป็นความจริงระดับที่ก้าวข้ามความจริงระดับสัมภฤติ รู้ได้ผ่านการศึกษาความจริงระดับสัมภฤติจนก้าวข้ามระดับสัมภฤติไป พ้นจากความนึกคิดอันเป็นเหตุให้เกิดมานะทิฐิและตัวตน เป็นความจริงในระดับที่เถียงไม่ได้ มุ่งแสดงสิ่งต่าง ๆ ในลักษณะเชิงปรากฏการณ์ เช่นปรากฏการณ์ที่ 1 เป็นเหตุให้เกิดปรากฏการณ์ที่ 2 หรือเพราะปรากฏการณ์อย่างหนึ่งถึงพร้อมจึงจะมีปรากฏการณ์อื่นเกิดขึ้นมา เป็นต้น ไม่ได้ใส่อารมณ์ ความเข้าใจ ความรู้ ความคิดที่ถูกอภิวาปปรุงแต่งเข้าไปเสริม เป็นเพียงการมี ไม่มี ทั้งมีและไม่มี ไม่ใช่ทั้งมีและไม่มี อย่างเป็น

ในคัมภีร์รัตนาวลี คำว่า ปรมาภะ จากโคลกที่ 1.28 แปลว่า “โดยปรมาภะ” หรือว่า “โดยความเป็นจริงอย่างสูงสุด” คำว่า อรธ จากโคลกที่ 1.29, 1.47, 1.54, 1.59, 1.60, 1.63, 1.64, 1.65, 1.66, 1.73, 2.14 ซึ่งแปลว่า ความเป็นจริง และคำว่า ตตตว จากโคลกที่ 1.31, 1.32, 1.38, 1.47, 1.64, 1.65, 2.10 แปลว่า ตามความเป็นจริง หรือความเป็นเช่นนั้น โดยทั้งสามคำนี้ จะใช้เมื่อต้องการปฏิเสธการมีอยู่ของสิ่งในระดับสัมภฤติ โดยทั้งสามคำนี้มีอรรถเท่ากัน เพราะใช้สื่อในด้านเดียวกัน ประโยคจตุษโกฏิประเภทยีนยัน ที่ประกอบด้วย 4 โภภี ล้วนยีนยันแนวคิดแต่ละโภภีของตัวมันเอง ถึงอย่างนั้นถ้าแต่ละโภภีดำรงอยู่บนพื้นฐานเดียวกัน ย่อมจะขัดแย้งกันที่สุดในที่สุด เพราะการปฏิเสธแบบปรยุทาสะเป็นการปฏิเสธที่ดำรงอยู่คนละพื้นฐาน ทำให้ไม่ขัดแย้งกัน ถ้าเป็นการปฏิเสธแบบประสัชชยะ โภภีที่ 1 ย่อมจะขัดแย้งกับโภภีที่ 2 และ โภภีที่ 3 ก็ย่อมจะขัดแย้งกับโภภีที่ 4 เพราะมันดำรงอยู่บนตรรกะพื้นฐานเดียวกัน คำว่า ปรมาภะ อรธ และ ตตตว ใช้เพื่อแบ่งแยกระดับของความจริงไม่ให้อยู่บนพื้นฐานที่ขัดแย้งกัน ดังนั้น เมื่อปรากฏสามคำนี้ในขณะที่ทำการปฏิเสธ จึงเป็นการแยกความหมายระดับสัมภฤติ และระดับปรมาภะออกจากกัน ประโยคจตุษโกฏิประเภทยีนยันที่ประกอบด้วยโภภีทั้ง 4 นั้น ท่านนาคราชุนใช้เพื่อสรุปโภภีทั้ง 4 ที่พระพุทธรเจ้าตรัสไว้เท่านั้น โดยเป็นการกล่าวสรุปเนื้อหาจากโคลกที่กล่าวไว้ข้างหน้า

ในประเด็นของความจริงสองระดับนี้ เกลุก (dGe lugs) ก็ได้เสนอขึ้นมาเช่นเดียวกัน โดยให้เหตุผลว่า แนวคิดของประโยคจตุษโกฏิที่ปรากฏครบทั้ง 4 แบบ ในประโยคเดียวยังมีความขัดแย้ง การแก้ความขัดแย้งในส่วนนี้สามารถทำได้ โดยการจัดระดับความเป็นจริงสองชั้น³¹⁷ คือ ชั้นสัมภฤติ (conventionally) และชั้นปรมาภะ (ultimately) เมื่อเขียนเป็นประโยคจตุษโกฏิ ทั้ง 4 แบบจะได้เป็นประโยคดังนี้ คือ

ประโยคของโภภีที่ 1 ทุกสิ่งเป็นจริงในระดับสัมภฤติ

³¹⁷ Jan Westerhof, “Nāgārjuna’s catuṣkoti,” *Journal of Indian Philosophy* 34 (October 2006): 45.

ประโยคของโกฎิที่ 2 ทุกสิ่งไม่เป็นจริงในระดับปรมารละ

ประโยคของโกฎิที่ 3 ทุกสิ่งเป็นจริงและไม่เป็นจริงในระดับสมวฤติ

ประโยคของโกฎิที่ 4 ทุกสิ่งไม่ใช่ทั้งเป็นจริงและไม่ใช่ทั้งไม่เป็นจริงในระดับปรมารละ

พบว่า ความจริงสองระดับนี้ มีการบันทึกไว้ในอรรถกถาเอกบุคคลวณณา อังคฤตฤร-
นิกาย เอกกนิบัต ข้อที่ 170³¹⁸ ว่า “พระพุทเจ้า เป็นยอตของผู้กล่าวสอนทั้งหลาย ได้ตรัสสัจจะ 2
อย่าง คือ สมมติสัจจะ และปรมัตถ์สัจจะ ไม่กล่าวสัจจะที่ 3 คำที่ชาวโลกกำหนดหมายก็เป็นสัจจะ
เพราะมีโลกสมมติเป็นเหตุ คำที่ระบุถึงสิ่งที่เป็นปรมัตถ์ ก็เป็นสัจจะ เพราะมีความจริงของธรรม
ทั้งหลายเป็นเหตุ” จากเนื้อความจะพบว่า มีการจัดประเภทของความจริง พร้อมกับแสดงว่าเป็นสิ่งที่
พระพุทเจ้าได้ตรัสไว้ โดยประโยคที่ว่า “คำที่ชาวโลกกำหนดหมายก็เป็นสัจจะ เพราะมีโลกสมมติเป็น
เหตุ” และว่า “คำที่ระบุถึงสิ่งที่เป็นปรมัตถ์ ก็เป็นสัจจะ” สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการจำแนก
ประโยคจตุชโกฎิประเภทอื่นย่นได้ทุกรูปแบบ คือ ทั้งที่เป็นเอกโกฎิ ไตรโกฎิ และจตุชโกฎิ เพราะเป็น
การจำแนกความจริงออกเป็นสองระดับ คือระดับที่ชาวโลกสมมติ และระดับที่เป็นสภาวะธรรม

ตารางที่ 11 แสดงประโยคจตุชโกฎิในคัมภีร์รัตนาวลี 4.95-4.96

โคลกที่	สิ่งที่รับรอง	จัดเข้าโกฎิที่
4.95-4.96	การงดเว้นบาป	1
	การบำเพ็ญบุญ	2
	การงดเว้นบาปและบำเพ็ญบุญทั้งสอง	3
	ไม่ใช่การงดเว้นบาปและไม่ใช่บำเพ็ญบุญทั้งสอง	4

2 โคลกนี้เป็นการแสดงประโยคจตุชโกฎิที่มีครบทั้ง 4 ประโยคโดยใช้เนื้อความ
ต่อเนื่องกัน ท่านนาคารชุนย่นย่นว่าเป็นสิ่งที่พระพุทเจ้าได้ทรงแสดงไว้ โดยย่นย่นทั้งสี่ประโยค
แบ่งแยกตามประเภทของบุคคลและธรรม ในส่วนของโกฎิที่ 1 และที่ 2 การงดเว้นบาปกับการบำเพ็ญ
บุญย่นอยู่บนฐานความประพฤติที่ไม่เหมือนกัน ถึงต่างกันแต่ไม่ได้มีความขัดแย้งกัน ส่วนสำหรับโกฎิ
ที่ 3 และที่ 4 ก็นับเป็นธรรมที่ต่างระดับชั้นกัน โกฎิที่ 3 เป็นธรรมระดับสมวฤติ ส่วนโกฎิที่ 4 ก็เป็น
ธรรมระดับปรมารละตามที่กล่าวไว้ข้างหน้า

³¹⁸ อรรถกถาภาษาไทย อังคฤตฤรนิกาย เอกกนิบัต มโนรลปูรนี ภาค 1 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), 110.

โดยสรุป ประโยคจตุชโกฏิประเภทยืนยัน เป็นประโยคจตุชโกฏิที่มีไว้เพื่อยืนยันแนวคิดของท่านนาคารชุน พร้อมกันนั้นในโคลกที่ 2.15 ท่านนาคารชุนยังได้กล่าวย้าว่า “ทั้ง 4 โกฏิ เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนสืบ ๆ กันมาไม่มีความขัดแย้งกัน” อย่างไรก็ตามโกฏิทั้ง 4 ยังขัดแย้งกันอยู่ถ้าพิจารณาบนความจริงเพียงระดับเดียว แต่เมื่อนำมาพิจารณาโดยการแยกความจริงออกเป็นสองระดับ จะพบว่าทั้ง 4 โกฏิลงตัวอย่างสมบูรณ์และไม่ขัดแย้งบนฐานความจริงที่ต่างระดับ

โครงสร้างประโยคจตุชโกฏิประเภทปฏิเสธ

ประโยคจตุชโกฏิประเภทปฏิเสธมีโครงสร้างไม่ต่างกับประเภทยืนยัน แต่จะเปลี่ยนจากปรรุธาสะปฎิเสธ มาเป็นประสัชญะปฎิเสธทั้งหมด ไม่ได้มีการประกอบด้วยการปฏิเสธ 2 รูปแบบเหมือนประเภทยืนยัน ดังนั้นเมื่อเขียนเป็นประโยคจตุชโกฏิจะได้ประโยคดังนี้ คือ

ประโยคในโกฏิที่ 1 จะได้รูปแบบว่า $X \text{ is } A$

ประโยคในโกฏิที่ 2 จะได้รูปแบบว่า $X \text{ is } \sim (\text{prasajya})A$

ประโยคในโกฏิที่ 3 จะได้รูปแบบว่า $X \text{ is } A \wedge \sim (\text{prasajya})A$

ประโยคในโกฏิที่ 4 จะได้รูปแบบว่า $X \text{ is } \sim (\text{prasajya}) (A \vee \sim (\text{prasajya})A)$

โดยถ้าแทนค่า X ให้มีความหมายว่า โลก และ A ให้มีความหมายว่า เทียง จะสามารถเขียน ประโยคจตุชโกฏิประเภทปฏิเสธในแต่ละโกฏิออกเป็นเนื้อความได้ว่า

โกฏิที่ 1 โลก เป็นสภาพเทียง (ไม่ใช่ไม่เทียง และก็ได้เป็นอย่างอื่น)

โกฏิที่ 2 โลก เป็นสภาพไม่เทียง (ไม่ใช่สภาพเทียง และก็ได้เป็นอย่างอื่น)

โกฏิที่ 3 โลก เป็นสภาพที่เทียงและไม่เทียง (เป็นทั้งสองอย่าง)

โกฏิที่ 4 โลก ไม่ได้เป็นสภาพที่เทียงและไม่ได้เป็นสภาพไม่เทียง(ปฏิเสธทั้งสองอย่าง)

ในประโยคจตุชโกฏิประเภทปฏิเสธนั้น เนื้อหาของแต่ละโกฏิจะมีความขัดแย้งกันไม่ลงรอยกัน ท่านนาคารชุนใช้ประโยคลักษณะนี้เพื่อคัดค้านทรรศนะอื่นที่ตนไม่ยอมรับ และใช้เพื่อแสดงให้เห็นความไม่ถูกต้องของสิ่งที่เกิดจากความคิด โดยชี้ให้เห็นว่า “ทุกความคิดย่อมมีมุมที่ตรงกันข้าม” และหากมีมุมที่ขัดแย้งกันได้ก็แสดงว่าทรรศนะนั้นไม่เป็นความจริงแท้ เป็นเพียงสิ่งที่เข้าใจผิดเพราะอภิปธานั้น

ความขัดแย้งเชิงตรรกะของประโยคโกฎิประเภทปฏิเสธทั้ง 4 ประโยคนั้น เพราะประโยคของโกฎิที่ 1 และประโยคของโกฎิที่ 2 มุ่งแสดงสิ่งที่ตรงกันข้ามกัน และคัดค้านอีกฝ่าย ทำให้ประโยคของโกฎิที่ 3 ที่มีรูปแบบว่า $X \text{ is } A \wedge \sim(\text{prasajya})A$ ซึ่งหมายถึง X คือ A และสิ่งตรงกันข้ามกับ A ด้วย กรณีที่ “ A และสิ่งตรงกันข้ามกับ A ” มาอยู่ด้วยกันนั้น เป็นสิ่งที่ขัดกับกฎแห่งความขัดแย้ง (The law of Contradiction) ซึ่งเป็นกฎที่ยืนยันว่า ไม่มีประโยคใดเป็นจริงและเท็จได้ในเวลาเดียวกัน³¹⁹ เมื่อเป็นดังนั้นประโยคของโกฎิที่ 3 จึงไม่สมเหตุผลในเชิงตรรกวิทยา แม้ประโยคของโกฎิที่ 4 ก็ไม่สมด้วยเหตุผลทางตรรกะเช่นเดียวกัน เพราะไม่เพียงแต่ขัดกับกฎแห่งความขัดแย้งเท่านั้น โกฎิที่ 4 ยังขัดกับกฎแห่งความไม่มีท่ามกลาง (The Law of Excluded Middle) อันมีกฎว่า ประโยคเชิงตรรกะต้องยืนยันทางเลือกใดทางเลือกหนึ่งอย่างน้อย 1 ทางเลือก คือจะเลือกจริงหรือเท็จก็ได้ แต่ต้องเลือกหนึ่งอย่าง ประโยคของโกฎิที่ 4 ไม่ทำการยืนยันทางเลือกใดเลย ทำให้ไม่ถูกนับเป็นประโยคทางตรรกะ

ประโยคจตุชโกฎิประเภทปฏิเสธที่พบในคัมภีร์รัตนาวลี มีลักษณะเป็นประโยคเอกโกฎิ คือเป็นประโยคที่ปฏิเสธในโกฎิใดโกฎิหนึ่ง โดยจะอยู่ในกลุ่มประโยคของโกฎิที่ 1 และที่ 2 เท่านั้น มีจำนวน 21 โศลก คือ 1.47, 1.49, 1.52, 1.53, 1.54, 1.56, 1.63, 1.67, 1.68, 1.80, 1.81, 1.82, 1.83, 1.84, 1.85, 1.86, 1.87, 1.88, 1.89, 1.90 ซึ่งประโยคจตุชโกฎิประเภทปฏิเสธนี้จะมียู 2 รูปแบบคือ ยืนยันเพื่อปฏิเสธ และปฏิเสธโดยตรง

ประโยคที่ยืนยันเพื่อปฏิเสธ จะเป็นประโยคของโกฎิที่ 1 ซึ่งเป็นประโยคที่ทำการยืนยันเพื่อปฏิเสธแนวคิดที่ตรงกันข้ามกับตน มีจำนวน 7 โศลก คือ 1.47, 1.49, 1.56, 1.63, 1.66, 1.67, 1.87 โดยประโยคในแต่ละโศลก มีสิ่งที่ยืนยันและปฏิเสธตามตาราง ดังนี้

ตารางที่ 12 แสดงประโยคที่ยืนยันเพื่อปฏิเสธ

โศลกที่	ยืนยัน	เพื่อปฏิเสธ
1.47	การเกิดขึ้นของเหตุ	เหตุที่เป็นอดีต และเหตุซึ่งเกิดขึ้นพร้อมผล
1.49	สภาวะล้วนอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น	การเกิดขึ้นเองของภาวะ
1.56	ความยึดถือโลกว่า มี และ ไม่มี ของผู้มีโมหะ	ความหลุดพ้นของผู้ติดอยู่ในความยึดถือ
1.63	สภาวะของโลก ในเชิงปรากฏการณ์	ความถาวรของโลก
1.66	ความเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ และความ	ความคงที่และความถาวร

³¹⁹ ขเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา, การใช้เหตุผล (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2545), 81.

	กลายเป็นอย่างอื่น	
1.67	เหตุเกิดของการดำรงอยู่ชั่วขณะของสิ่ง	ภาวะที่สิ่งซึ่งดำรงอยู่ชั่วขณะมีสาระ
1.87	ภาวะที่ธาตุต้องอิงอาศัยกันจึงมีขึ้นได้	ภาวะที่ธาตุดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง และตัวตนของธาตุ

ประโยชน์ที่ปฏิเสธโดยตรง ของประโยชน์จตุษโกฏิประเภทปฏิเสธ จะมีเนื้อหาที่ปฏิเสธในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างชัดเจน จัดเข้าในประโยชน์ของโกฏิที่ 2 ใช้เพื่อคัดค้านแนวคิดที่ตรงข้ามกับตน มีปรากฏอยู่จำนวน 14 โสลก คือ 1.52, 1.53, 1.54, 1.68, 1.80, 1.81, 1.82, 1.83, 1.84, 1.85, 1.86, 1.88, 1.89, 1.90 ทั้งหมดสามารถจำแนกการปฏิเสธได้ตามตารางดังนี้

ตารางที่ 13 แสดงประโยชน์ที่ปฏิเสธโดยตรง

โศลกที่	ทำการปฏิเสธ
1.52	การมีอยู่ของรูป โดยเปรียบเทียบรูปกับพยัคฆ์แต่ที่ไม่ใช่น้ำจริง
1.53	การมีอยู่ของโลกที่เป็นดุจพยัคฆ์
1.54	การมีอยู่ของชั้นที่เป็นดุจพยัคฆ์
1.68	ภาวะอันเป็นไปชั่วขณะ และความเสื่อม เพราะสองภาวะนี้อิงอาศัยกัน เมื่อมีสิ่งหนึ่งอีกสิ่งก็มี ถ้าไม่มีสิ่งหนึ่งอีกสิ่งหนึ่งก็ไม่มีได้
1.80	ร่างกายซึ่งคนอื่นเข้าใจว่าเกิดจากธาตุทั้ง 6 อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเกิดจากการประชุมของธาตุ 6
1.81	ธาตุทั้ง 6 อันไม่ใช่ของจริงซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นตัวบุคคล และตัวบุคคลที่เกิดจากธาตุ
1.82	ตัวตน ที่เกิดจากการรวมกันของสิ่ง เพราะถ้าไม่มีการรวมกันของสิ่งมันก็จะเกิดเองไม่ได้
1.83	ตัวตนของธาตุ ที่เมื่อรวมกันเข้าแล้วมักเข้าใจกันว่าเป็นตัวบุคคล
1.84	การดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองของเหล่าธาตุ เพราะธาตุต้องอิงอาศัยกันถึงจะอยู่ได้
1.85-1.86, 1.88-1.89	ลักษณะจำเพาะของธาตุ และการอยู่เป็นเอกเทศและการรวมกันของธาตุที่มีตัวตน
1.90	สภาวะของธาตุ เพราะมันดำรงอยู่ด้วยตนเองไม่ได้ ไม่สามารถปรากฏลักษณะได้ถ้าไม่อิงอาศัยธาตุอื่น

ประมวลสิ่งที่ถูกปฏิเสธด้วยประโยคตฺยโกฏฐิในคัมภีร์รัตนาวลี

สิ่งที่ประโยคตฺยโกฏฐิทำการปฏิเสธหลัก ๆ คือการยึดถือในธรรมคู่ กล่าวคือความมีและความไม่มี ในส่วนของการยึดถือที่ว่า ทุกสิ่งไม่มี ทางคัมภีร์รัตนาวลีทำการปฏิเสธว่าเป็นความเห็นผิด และนำไปสู่อบาย³²⁰ เพราะเกิดจากความเห็นที่ไม่ได้พิจารณาผ่านปัญญาตามความเป็นจริง ในส่วนของการยึดถือว่ามี คัมภีร์รัตนาวลีจะทำการปฏิเสธในสิ่งซึ่งเป็นที่ถกเถียงของนักปรัชญาสมัยนั้นว่าเป็นสิ่งมีอยู่ คือ ตัวตน ชันธ ธาตุ โลก โดยจะเถียงกันในประเด็นเหล่านี้คือ เที่ยงหรือไม่เที่ยง มีที่สุดหรือว่าไม่มีที่สุด ถาวรหรือไม่ถาวร มีอยู่หรือไม่มีอยู่ ดำรงอยู่ด้วยตนหรือไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยตนเอง มีสภาวะหรือไม่มีสภาวะ มีสาระหรือว่าไม่มีสาระ

ตัวตน

คำว่า “ตัวตน” หรือที่เรียกว่า อัตตา, อาตมัน, บุรุษะ เป็นสิ่งที่เกิดจากความยึดมั่นในขันธ 5 คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือเกิดจากความยึดถืออย่างใดอย่างหนึ่งในขันธ 5 นั้น โดยเข้าใจว่าเป็นสิ่งมีอยู่ และเป็นของจำเพาะบุคคล

ในสำนักไวเศษิกะ “อัตตา” จัดอยู่ในกลุ่มของทริพยะทั้ง 9³²¹ โดยจัดเป็นตัวละครณะของสังฆตธรรมทั้งหลาย เป็นที่รองรับปรากฏการณ์ของวิญญาณความรู้สึกต่าง ๆ มี 2 ระดับ คือระดับปรมาตมา ซึ่งเป็นผู้สร้างเป็นเค้ามูลของทุกสิ่ง และชีวาตมา ซึ่งมีประจำอยู่กับสัตว์ทุกประเภททางไวเศษิกะระบุว่า อัตตาที่เป็นทริพยะไม่ได้ตายตามร่างของสัตว์³²² แต่เป็นเพียงการย้ายจากร่างหนึ่งไปร่างหนึ่งเรื่อย ๆ ไป จนกว่าจะเข้าใจทุกสิ่งอย่างชัดเจน จึงจะหวนกลับสู่ปรมาตมา อัตตาเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวรในมุมมองของไวเศษิกะ

³²⁰ รัตนาวลี, 1.43.

³²¹ ทริพยะ (Skt. Dravya) บาลีว่า ทัพพะ (Pali.dabba) หมายถึง สาร, สิ่งของ, วัตถุ, องค์ประกอบ, และสมบัติ; เป็นหนึ่งในปถารณะ ทั้ง 7 ของไวเศษิกะ มี 9 ประการ คือ 1. ปถุถิวี (Skt. pṛthivī) ดิน 2. อาปะ (Skt. āpa) น้ำ 3. เตชะ (Skt. teja) ไฟ, 4. วายู (Skt. vāyu) ลม หรือ อากาศ, 5. อากาศะ (Skt. ākāśa) อากาศ, 6. กาละ (Skt. kāla) เวลา, 7. ทิก (Skt. dik) พื้น, 8. อาตมา (Skt. ātmā) อัตตาหรือตัวตน, 9. มนัส (Skt. manas) ใจ เป็นส่วนประกอบสำคัญที่มีอยู่ในทุกสิ่ง เป็นที่รองรับคุณและกรรม เป็นตัวเหตุของสังฆตธรรม ดู John M. Denton, **A Sanskrit Dictionary. A concise sanskrit dictionary of words from principal traditional scriptures, major philosophical works, and historical texts**, 205; and Major B. D. Basu, **The Sacred Books of the Hindus** (Bahadurganj: Sudhindra Nath Basu m.b. the paṇini office, 1923), 17.

³²² อติคัคคิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, 214.

ในฝ่ายสาขชยะ อตตาทา ถูกรู้จักในสิ่งที่เรียกว่า ปุรุชชะ สาขชยะได้อธิบายอตตาทาว่า เป็นธาตุรู้สึกรู้จักคิดโดยเฉพาะ เป็นตัวผู้รู้ กล่าวคือวิญญาณอันบริสุทธิ์ เป็นผู้ทำกรรมและเสวยกรรม เป็นนิตยะดำรงอยู่เหนือกาลและเทศะ ไม่เปลี่ยนแปลง³²³

ในฝ่ายไชนะ หรือนิครนถ์ คำว่า ซีพ เป็นสิ่งที่ใช้เรียก อตตาทา หรือวิญญาณ ทำหน้าที่ในการรับรู้อารมณ์ และความรู้สึกแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ 1. มุกตซีพ เป็นซีพระดับที่หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายแล้ว และ 2. พัทธซีพ เป็นซีพระดับที่ยังติดอยู่ในโลก³²⁴ ยังมีกิเลสที่ทำให้ต้องสัมพันธ์กับร่างกายจนกว่าจะสามารถกำจัดกรรมดำได้หมด พัทธซีพนั้นเป็นสิ่งที่สืบทอดไปได้เรื่อย ๆ จัดอยู่ในกลุ่มของฝ่ายที่ยึดถือว่า อตตาทาเที่ยง เพราะยังมีความสืบทอดกันได้แบบไม่รู้จบ และยังเป็นซีพตัวเดิมเพียงแต่พัฒนาขึ้นจากพัทธซีพเป็นมุกตซีพที่เป็นสภาพเดิมของทุกชีวะ

ในฝ่ายจรวาก อตตาทา คือรูปกายทั้งหมด เกิดจากการประกอบของวัตถุธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม เป็นเพียงวัตถุธาตุ ผสมกันโดยบังเอิญ ตามธรรมชาติ เป็นการรวมตัวทำให้เกิดชีวิต³²⁵ เปรียบเหมือนองค์ประกอบ เมื่อประกอบอย่างสมบูรณ์ก็เกิดขึ้นได้เอง ถ้าแตกแยกจากกันก็แตกสลาย ขาดสูญ มีขึ้นครั้งเดียวแล้วดับไป ไม่สืบทอด อตตาทาของกลุ่มจรวาก จัดอยู่ในกลุ่มของฝ่ายความคิดที่ว่าทุกสิ่งไม่มีอยู่

คัมภีร์รัตนาวลีใช้ประโยชน์จตุชโกฏี เพื่อคัดค้านแนวคิดที่บอกว่า ตัวตนเป็นสิ่งเที่ยง ถาวร ไม่แปรผัน รวมถึงแนวคิดที่ว่าตัวตน โดยการนำเสนอผ่านความจริงสองระดับ โดยในระดับสัมภวฤติ ตัวตน เป็นสิ่งมีอยู่ แต่เป็นการมีในระดับปรากฏการณ์ เกิดจากการประกอบรวมกันของชั้น 5 เป็นสิ่งไม่เที่ยง แตกดับและสลายไป แต่ในระดับปรมารณะ ตัวตนเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ เปรียบเหมือนหยับแดด เพราะประกอบขึ้นมาจากสิ่งที่ไม่มิตัวตน เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดดับและสำเร็จขึ้นมาในเมื่อองค์ประกอบถูกต้องครบถ้วน

ตารางที่ 14 แสดง “ตัวตน” บนความจริงสองระดับ

สำนักปรัชญา	ระดับสมภวฤติ	ระดับปรมารณะ
ไวเศชิกะ สาขชยะ	ตัวตนเป็นของเที่ยง สืบทอดไม่แปรผัน ทำหน้าที่รับรู้	เที่ยง กลับสู่สภาวะเดิมที่สูงที่สุด ยังเป็น สิ่งเดิม แต่ถูกพัฒนาขึ้น

³²³ เรื่องเดียวกัน, 259-260.

³²⁴ เรื่องเดียวกัน, 47-48.

³²⁵ เรื่องเดียวกัน, 30.

ไชนะ		
จรรวาก	ตัวตนเป็นสิ่งที่ประกอบจนมีชีวิต ขึ้นมา จากธาตุ 4 มีตัวตน ไม่เที่ยง ไม่สืบทอด ชาติสูญไป	ไม่มี เมื่อธาตุแตกสลายจะไม่เหลืออะไร อีก
คัมภีร์รัตนาวลี	ตัวตนเป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นมาจาก ขันธ ไม่เที่ยง แปรผัน แดกดับ เป็น ปรากฏการณ์	ไม่มีตัวตน เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่ เกิดขึ้นและดับไป

ธาตุและขันธ

ในพระพุทธศาสนา คำว่า ขันธ หรือ สกัณณะ หมายถึง องค์ประกอบของสิ่งที่อยู่ในโลก อันเป็นที่ตั้งของความถึอมนั่นว่า “มีอยู่” และว่า “มีตัวตน” ซึ่งเกิดจากความไม่รู้จริง มี 5 ประการ คือ รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ³²⁶ โดยมีมหาภูตรูป 4 อันได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุ ลม เป็นเหตุเกิดของรูปขันธ ผัสสะหรือสัมผัส เป็นเหตุเกิดของเวทนาขันธ สัญญาขันธ และสังขาร ขันธ ส่วนวิญญาณขันธนั้นเกิดจากนามรูป³²⁷ กล่าวคือนามธรรมและรูปธรรม³²⁸ ส่วนคำว่า ธาตุ นั้น จักเข้าไปในส่วนที่เป็นเหตุเกิดของรูปขันธเท่านั้น

ในสำนักไวเศษิกะ ไม่ได้มีการจัดหมวดหมู่เรื่องขันธเหมือนอย่างในพระพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่า หากนำมาเปรียบเทียบกับขันธ พบว่ามีสิ่งที่คล้ายคลึงกับโดยสำนักนี้เรียกว่า “ปถารถะ” ปถารถะ มีทั้งสิ่งที่เที่ยงและไม่เที่ยง ต่างกับขันธที่ถูกระบุว่า ไม่เที่ยง เพียงประเด็นเดียว ปถารถะ³²⁹

³²⁶ ส.ข. (บาลี), 17/ 183-187/121-124.

³²⁷ ส.ข. (ไทย), 17/183-187/136-138.

³²⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 161-162.

³²⁹ ปถารถะ (Skt. padārtha) หมายถึง สิ่งที่อาจแสดงให้รู้กันได้ด้วยคำพูด พบว่ามีการใช้ในทางปรัชญาไวเศษิกะ มี ลักษณะคล้ายกับขันธทางพระพุทธศาสนา เป็นองค์ประกอบของสิ่ง มี 7 ประการคือ 1. ทรัพย์ะ (Skt.dravya) เครื่องรองรับคุณ และกรรม เป็นเหตุของสังขตธรรม, 2. คุณะ (Skt. guṇa) คุณสมบัติที่ตั้งอยู่ในทรัพย์ เช่น สี, กลิ่น เป็นต้น, 3. กรรม (Skt. karma) กิริยาความเคลื่อนไหวทางกายภาพ(ทรัพย์ะ), 4. สามานยะ (Skt. sāmānya) ลักษณะสามัญที่มีอยู่ในทุกสิ่ง เที่ยงแท้ ถาวร เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าสิ่งนี้คืออะไร เช่น เมื่อเห็นลักษณะเช่นนี้ก็รู้ได้ว่าเป็นคน เป็นต้น, 5. วิเศษะ (Skt. viśeṣa) ลักษณะพิเศษ ที่มีอยู่ประจำในสิ่งต่าง ๆ เช่น การที่ดินไม่เหมือนกับน้ำ เป็นต้น, 6. สมวาเย (Skt. samavāya) ความสัมพันธ์เชิงอิงอาศัยของสิ่ง เช่น ผ้าเกิดจากการรวมกันของเส้นด้าย เมื่อแยกเส้นด้ายออกก็ไม่เหลือความเป็นผ้า เป็นต้น, 7. อภาวะ (Skt. abhāva) ความไม่มี ในที่นี้มุ่ง ความไม่มีของสิ่งหนึ่งในสิ่งหนึ่ง เช่น ไม่มีมะม่วงในเมล็ดกล้วย เป็นต้น และความไม่มีที่ปฏิเสธความเหมือนกัน เช่น ไก่

นั้นมี 7 อย่าง³³⁰ คือ ทรัพย์ะ, คุณะ, กรรม, สามานยะ, วิเศษะ, สมวาเย, และอภาวะ ส่วนในประเด็นของธาตุนั้น ธาตุนับเข้าอยู่ในกลุ่มของทรัพย์ะ โดยธาตุนั้นจะแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ ธาตุประเภทที่เป็นปรมาณู เป็นของละเอียดบริสุทธิ์ มีตัวตนของมันเอง ดำรงอยู่ได้ด้วยตน แยกกันอยู่ เช่น ปรมาณูธาตุลม ก็จะเป็นธาตุลมล้วน ๆ เป็นต้น ประเภทนี้เรียกว่า “นิตยะ” คือเที่ยง และธาตุประเภทที่ไม่บริสุทธิ์ เพราะถูกเจือด้วยธาตุอื่น ไม่เที่ยง แตกสลายไป เมื่อแยกจนถึงขั้นปรมาณูแล้วจึงจะเข้าสภาวะที่เที่ยง กลุ่มที่ถูกผสมแบบนี้ ถูกเรียกว่า “อนิตยะ”

ในสำนักสงขขะ ทุกสิ่งในโลกไม่ใช่เกิดจากการรวมกันเข้าของชั้นร์ แต่เกิดจากปุรุชะ และประกฤติกระทำปฏิริยาสะท้อนกันและกัน ก่อให้เกิดการวิวัฒนาการเป็นลำดับ ไปเรื่อย ๆ ไม่ขาดสาย สำนักสงขขะเชื่อว่า ผลทุกอย่างมีอยู่แล้วในวัสดุเหตุของมัน ก่อนที่ผลจะผลิตขึ้นมา ผลกับเหตุก็เป็นอันเดียวกัน มีขึ้นพร้อมกัน การเกิดขึ้นและปรากฏเป็นเพียงการทำให้ผลซึ่งแฝงอยู่ในวัสดุเหตุปรากฏชัดเจนเท่านั้น³³¹ คำว่า “วัสดุเหตุ” ในความคิดของสำนักนี้ก็คือ “ประกฤติ” โดยสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นก็เกิดจากการที่ปุรุชะและประกฤติกระทำปฏิริยาสะท้อนกันและกันตามลำดับ จนถึงจุดที่สุขุมรูปก่อให้เกิดมหาภูตรูป 5 กล่าวคือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ในสำนักนี้ทุกสิ่งเที่ยงทั้งหมด เพราะเป็นเพียงปฏิริยาระหว่างประกฤติกับปุรุชะ

สำหรับไชนะ ชั้นร์ หรือที่เรียกว่า “สังฆาฎะ” จัดอยู่ในส่วนของบุทคล^{332 333} เกิดจากการรวมกันเข้าของปรมาณู เป็นรูปผสม อาจรวมเข้าหรือแยกจากกันได้ ปรมาณูในทรรศนะของสำนักนี้ คือปรมาณูของธาตุทั้ง 4 โดยมีหลักการคล้ายกับของไวเศษิกะว่า ปรมาณูเป็นสิ่งที่มียู่แล้ว สิ่งทีเห็นกันในโลกเป็นรูปผสมของปรมาณู ตัวปรมาณูเองเป็นสิ่งเที่ยงถาวร รูปผสมไม่ใช่ตัวแท้จึงไม่เที่ยง

ไม่ใช่หุม สมุดไม่ใช่ปากกาเป็นต้น ดู วิชาณ สุชีวกุปต์, **อภิปรัชญา** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2543), 155-158.

³³⁰ อติคัคคิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, 209-212.

³³¹ เรื่องเดียวกัน, 247-248.

³³² เรื่องเดียวกัน, 49-51.

³³³ บุทคล (Skt. pudgala) หมายถึง สิ่งทีรวมเข้าด้วยกันและแยกกันได้เช่นว่า สิ่งขนาดใหญ่เกิดจากการรวมกันของปรมาณู และหวนคืนกลับเป็นปรมาณูเช่นเดิมได้ โดยบุทคลมีลักษณะ 4 ประการคือ 1. ผัสสะ, 2. รส, 3. สี, และ 4. กลิ่น ซึ่งลักษณะเหล่านี้จะประจำอยู่ในปรมาณูชนิดต่าง ๆ ดู วิชาณ สุชีวกุปต์, **อภิปรัชญา**, 137.

ส่วนพวกจารวากไม่ได้มีการกล่าวเรื่องชั้น แต่ได้ยืนยันเรื่องธาตุว่า ทุกสิ่งบนโลกเกิดจากการประกอบขึ้นจากธาตุ วัตถุธาตุเท่านั้นเป็นเรื่องจริง สิ่งอื่นว่างเปล่า จารวากไม่ได้ระบุว่า ธาตุเที่ยงถาวร เพียงแต่บอกถึงการรวมและการแยกของธาตุเท่านั้น

ในคัมภีร์รัตนาวลี ท่านนาคคารชุนใช้ประโยคจตุชโกฏีในการปฏิเสธเรื่องธาตุและชั้นโดยชี้ว่า ชั้น 5 เกิดจากความสำคัญว่าเรา ซึ่งความสำคัญว่าเราก็ไม่มีจริง ชั้นจึงไม่ใช่ของจริงไปด้วย³³⁴ ส่วนธาตุที่สำนักอื่นได้แสดงว่าเป็นมูลเหตุ เที่ยงแท้ ถาวร และไม่แปรผัน ท่านนาคคารชุนยังได้ทำการปฏิเสธด้วยการแสดงถึงประเด็นที่ธาตุไม่สามารถดำรงอยู่ด้วยตนเอง โดยระบุว่า ธาตุทั้ง 4 โดยเนื้อแท้ไม่ได้มีอยู่จริง เพราะถ้าไม่อิงอาศัยธาตุเหล่านี้ก็ปรากฏให้เห็นไม่ได้ ดำรงอยู่ไม่ได้ และเสื่อมสลายไป³³⁵ ไม่เพียงเท่านั้นเพราะสำนักอื่นมีความเชื่อว่า ผลมีอยู่ในเหตุคืออยู่ในธาตุนี้เอง บ้างว่า เกิดขึ้นพร้อมกับเหตุเพียงไม่ได้ปรากฏให้เห็นเท่านั้น ต้องอาศัยผู้ทำจึงปรากฏให้เห็น ท่านนาคคารชุนได้ทำการปฏิเสธว่า เหตุที่เกิดขึ้นก่อนผล หรือพร้อมกับผล ตามความเป็นจริงไม่นับว่าเป็นเหตุ³³⁶ ท่านนาคคารชุนปฏิเสธธาตุว่า เป็นเพียงปรากฏการณ์ในระดับปรมาตยะ เพราะโดยเนื้อแท้ของทุกสิ่งมีเพียงความว่างเท่านั้น

ตารางที่ 15 แสดง “ธาตุและชั้น” บนความจริงสองระดับ

สำนักปรัชญา	ระดับสมวฤติ	ระดับปรมาตยะ
ไวเชชิกะ สาขชยะ ไซณะ	ธาตุ หรือวัตถุเหตุที่ถูกผสม ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงได้ แต่เมื่อแตกสลายจะ หวนกลับคืนสู่วัตถุเหตุที่เป็นของแท้	วัตถุเหตุที่ไม่ถูกผสม หรือปรมาณูของ ธาตุ เป็นนิตยะ คือเที่ยงแท้ ถาวร
จารวาก	ไม่ได้ยืนยันว่าธาตุเที่ยง แต่ยืนยันว่ามี และทุกสิ่งเกิดจากธาตุ เมื่อแตกสลาย ก็หวนกลับสู่ธาตุนั้น ๆ	ไม่มี เพราะเน้นเฉพาะสิ่งที่พิสูจน์ได้ทาง ประจักษ์ประมาณเท่านั้น
คัมภีร์รัตนาวลี	ไม่ได้ปฏิเสธว่าธาตุไม่มี เพียงแต่มี ในเชิงปรากฏการณ์ ไม่มีตัวตน ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่เที่ยง ต้องอิงอาศัยธาตุอื่นจึงจะ ดำรงอยู่ได้	เป็นเพียงความว่างเท่านั้น เพราะการ เข้าใจว่ามี เกิดขึ้นจากความไม่รู้จริง เป็นเพียงสิ่งที่สมมติ เมื่อค้นโดย ละเอียดจะไม่พบสิ่งใดเลย

³³⁴ รัตนาวลี, 1.29.

³³⁵ รัตนาวลี, 1.84-1.90.

³³⁶ รัตนาวลี, 1.47.

โลก

คำว่า โลก หมายถึง แผ่นดินเป็นที่อาศัยบ้าง หมู่สัตว์ผู้อาศัยบ้าง³³⁷ โลกนั้นมี 3 ประการ คือ 1. สังขารโลก โลกคือสังขาร กล่าวคือ สภาวะธรรมทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย 2. สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์ กล่าวคือสัตว์ที่อาศัยอยู่บนโลก 3. โอกาสโลก โลกคือแผ่นดิน อีกนัยหนึ่ง 1. มนุษยโลก โลกมนุษย์ 2. เทวโลก โลกสวรรค์ 3. พรหมโลก โลกของพระพรหม ในพระพุทธศาสนา ไม่ได้ระบุถึงการเกิดขึ้นของโลก เพียงแต่กล่าวถึงความเสื่อมและความเจริญขึ้นของโลกไว้ในอัครคัมภีร์³³⁸ โดยมีเนื้อเรื่องย่อว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับสามเณรว่าเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะผู้ที่ถูกพราหมณ์ตำหนิ จึงทรงตรัสธรรมให้แง่คิดแก่สามเณรทั้งสองรูป จากนั้นทรงเล่าเรื่องของโลกที่เมื่อถึงความย่อยยับไปแล้ว ภายหลังถึงความเจริญกลับคืนมาเป็นสภาพเดิม คือเริ่มแต่อาภัสสรพรหมลงมาจนถึงวันดิน และพัฒนากายหยาบ มีกิเลสเพิ่มพูน เกิดหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นบนโลก และกลับสู่ความย่อยยับอีกครั้งในท้ายที่สุด

ในทรรศนะของไวเศษิกะ การที่โลกจะเกิดขึ้นได้ต้องมีผู้สร้าง ผู้สร้างในที่นี้คืออมหะศวร โดยจะทำลายของเดิมแล้วสร้างขึ้นใหม่ โดยการเกิดดับลักษณะนี้จะมีเรื่อย ๆ เป็นเวลานานจนกว่าจะถึงกาลสลาย ปรมาณูที่เคยจับตัวกันจะแยกออกจากกัน และดำรงอยู่อย่างโดด ๆ รอวันที่จะถูกสร้างขึ้นอีกครั้ง โลกในทรรศนะของสำนักนี้ไม่เที่ยงแท้ถาวร สามารถเสื่อมสลายได้ ส่วนที่เที่ยงแท้มีแต่ส่วนที่เป็นปรมาณู อากาศ กาล เทสสะ อัตตะ และมนัสเท่านั้น โลกถือว่าเป็นรูปผสมซึ่งเกิดจากการผสมของปรมาณูเข้าด้วยกัน จนเกิดเป็นมหาภูตรูป³³⁹ตามลำดับ วงจรการเกิดและทำลายของโลกเป็นอนันต์ ไม่มีกาลกำหนดสิ้นสุด เป็นเหมือนกลางวันและกลางคืนที่สลับเรื่อยไป

โลกในทรรศนะของสางขะณะนั้น เกิดขึ้นจากการที่ประภฤติ กล่าวคือธาตุละเอียดสามชนิด คือ 1. สัตตวะ ธาตุความดี 2. รชะ ธาตุความชั่ว 3. ตมะ ธาตุความมืด ถูกปุรุชะส่งแรงสั่นสะเทือนทำให้

³³⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 352.

³³⁸ ที.ปา. (บาลี), 11/51-72/87-107.

³³⁹ มหาภูตรูป (Skt. mahābhūtarūpa) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากรวมตัวกันของอณู(ซึ่งเป็นสภาวะที่มองไม่เห็น)ของแต่ละธาตุ จำนวน 3 อณูมาควบแน่นรวมเป็นอันเดียว เช่น อณูของน้ำ 3 อณู ควบแน่นรวมกันเป็น 1 ไตรกัต เป็นต้น ทำให้อณูปรากฏชัดขึ้นจนสามารถมองเห็นได้ อณูที่ควบแน่นเหล่านั้น เกิดการหมุนและรวมตัวกันจนเป็นมหาภูตรูป โดยสำเร็จเป็นธาตุ ลม น้ำ ดิน และ ไฟ ตามลำดับ การรวมตัวกันของมหาภูตรูปก่อให้เกิดฟองไขคือโลกอันเป็นที่อยู่ของพรหมา หรือสากลชีพ, วิชา สุชีวคูปต์, อภิปรัชญา, 161.

ไม่หมุนเวียนไปอย่างที่ควรเป็น ธาตุละเอียดทั้งสามจึงมากระทบกันเกิดการผสมผสานขึ้นจนเกิดเป็นโลก และสิ่งต่าง ๆ ในโลก ปฏิบัติกริยาแบบนี้จะดำเนินไปเรื่อย ๆ จนกว่าแรงสั่นสะเทือนจากปุรุชะจะหมดไป และเมื่อเป็นอย่างนั้น ทุกสิ่งรวมถึงโลกก็จะกลับเป็นธาตุละเอียดเหมือนเดิม ในทรรศนะของสำนักนี้ โลกนั้นถือว่าอยู่ในกลุ่มของรูปผสม ดังนั้น โลกจึงไม่ใช่สิ่งที่เที่ยง สิ่งที่เที่ยงของสำนักนี้จะมีเพียงประกฤติกับปุรุชะเท่านั้น

สำหรับไชนะ โลกนั้นเกิดจากการผสมปนเปกันระหว่างชีพและอชีพ สิ่งมีชีวิตจัดเป็นชีพ ส่วนสิ่งที่ไม่มีชีวิตจัดเป็นอชีพ ส่วนที่เป็นชีพถือว่าเป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร ถ้าเป็นชีพของสิ่งใดก็จะเป็นสิ่งนั้นไปตลอด เมื่อขัดกลางจนบริสุทธิ์สะอาดหมดจดจากกิเลสก็จะไม่หวนกลับมาสู่โลกอีก แต่สำหรับส่วนที่เป็นอชีพ กล่าวคือวัตถุทรรพะ³⁴⁰ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงสามารถเสื่อมสลายไป ดังนั้นถ้ามองเฉพาะในส่วนที่ว่า “โลกซึ่งเป็นที่อยู่อาศัย” โดยความเป็นวัตถุทรรพะ³⁴¹ ซึ่งเป็นรูปผสมของปรมาณูละเอียดสามารถกล่าวได้ว่า ในทรรศนะของไชนะนี้โลกเป็นสิ่งไม่เที่ยง

ส่วนทรรศนะของจาวราก โลกเป็นเพียงการประกอบขึ้นมาของธาตุ 4 ถ้าผสมถูกส่วนก็เกิดขึ้นได้เอง เป็นเพียงวัตถุ เสื่อมสลายและแตกทำลายไปไปได้ โลกในมุมมองของทรรศนะนี้ไม่มีอะไร นอกจากวัตถุที่รอวันเสื่อมสลายเท่านั้น

โลกโดยรวมของทุกทรรศนะนั้น จะเป็นไปในแนวทางเดียวกันว่า “มีอยู่” แต่เที่ยงหรือไม่เที่ยงนั้นอยู่ที่ระดับของสิ่งที่ถูกประกอบขึ้นมาหรือขึ้นอยู่กับว่าเป็นเนื้อแท้ของสิ่ง หรือว่าเป็นสิ่งที่ถูกผสมมาแล้ว ถ้าผสมมาแล้วก็จะเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ถาวร แต่ในคัมภีร์รัตนาวลี ทรรศนะของท่านนาคารชุน โลกเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่เชิงปรากฏการณ์เหมือนพยับแดด³⁴² ไม่ได้ปฏิเสธการมีอยู่ เพียงแต่ว่ามันไม่ใช่การมีจริง ๆ และไม่ใช่การไม่มีอยู่ เพราะคำว่า มี หรือ ไม่มีของโลก เป็นเพียงการยึดถือที่เกิดจากตัวบุคคลเท่านั้น

³⁴⁰ อติศัคตี ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, 49.

³⁴¹ วัตถุทรรพะ สำหรับไชนะ ใช้สำหรับกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีความวิญญาน “อชีพ” มี 5 ประการคือ 1. บุคคล (Skt. pudgala) สิ่งที่รวมจากเล็ก(ปรมาณู)ไปใหญ่ และแยกจากใหญ่กลับคืนไปเล็กได้, 2. อากาศ หรือ เทศ (Skt. ākāśa or deśa) ที่อยู่ของสรรพสิ่ง และพื้นที่ ๆ ไม่ใช่ที่อยู่ของสิ่ง เป็นที่ว่างเปล่า, 3. กาล (Skt. kāla) อันตรฐานที่บอกการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนที่ ความใหม่เก่า, 4. ธรรม (Skt. darma) ความเคลื่อนไหว กิริยาอาการที่ไม่หยุดอยู่ของสิ่งทั้งหลาย (ไม่ได้หมายถึงศีลธรรมหรือข้อปฏิบัติตามหลักจริยศาสตร์), และ 5. อธรรม (Skt. adarma) การหยุดนิ่งหนัก สภาพที่ไม่เคลื่อนไหว, วิชาณ สุชีวกุปต์, **อภิปรัชญา**, 138.

³⁴² รัตนาวลี, 1.53.

ตารางที่ 16 แสดง “โลก” บนความจริงสองระดับ

สำนักปรัชญา	ระดับสมมติ	ระดับปรมาภะ
ไวเซซิกะ สาขชยะ ไชนะ	โลกเป็นรูปผสมที่เกิดจากการผสมกัน ของปริมาณขนาดเล็ก โลกไม่เที่ยง แปรผัน เสื่อมสลาย โลกเป็นสิ่งที่มียู่	โลกเกิดจากองค์ประกอบที่มีตัวตนใน ตัวเอง เมื่อเสื่อมสลายก็หวนคืนสู่สภาพ เดิมของวัตถุเหตุ
จารวาก	โลกเป็นเพียงผลผลิตที่เกิดจากการ ผสมกันของธาตุ เมื่อเสื่อมสลายก็กลับ สู่ธาตุเดิม	ไม่มี
คัมภีร์รัตนาวลี	โลกมีในลักษณะเชิงปรากฏการณ์	ความเข้าใจว่า โลกมี และว่า โลกไม่มี เป็นเพียงการสมมติ เพราะโดยแท้แล้ว มันก็เป็นเพียงปรากฏการที่เกิดและดับ ตามสภาวะของมันเองเท่านั้น

โดยสรุป เนื้อความในบทที่ 3 นี้ได้ประมวลแนวคิดทางปรัชญาในคัมภีร์รัตนาวลี ผ่านการชี้แจงให้เห็นจุดยืนที่ท่านนาคารชุนต้องการนำเสนอ มุ่งประเด็นที่ว่า ความสำคัญว่ามี และไม่มีเป็นสิ่งที่เกิดจากความคิดของบุคคลที่ไม่รู้จริง โดยใช้คำว่า “ศูนยตา” มาเป็นแกนหลักของแนวความคิด และใช้วิภาษวิธีมาโต้แย้งแนวคิดอื่น ผ่านเครื่องมือที่เรียกว่า จตุษโกฏี ซึ่งช่วยชี้ให้ผู้ฟังซึ่งเห็นต่างกับตน รับผิดชอบต่อจุดบอดของทรรศนะที่ตนยึดถือได้ด้วยตนเอง ซึ่งจุดทั้งหมดที่กล่าวมา จะเป็นการวิเคราะห์ในฝ่ายญาณวิทยา และอภิปรัชญาของคัมภีร์รัตนาวลี แต่ในส่วนของหลักจริยศาสตร์ที่เป็นหลักปฏิบัติซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของคัมภีร์ จะทำการวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ไว้ในบทที่ 4 เป็นลำดับไป

บทที่ 4

หลักจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลี

จริยศาสตร์

จริยศาสตร์ เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตมาผสมกัน คือคำว่า “จริย” เป็นภาษาบาลีแปลว่า ความประพฤติ และคำว่า “ศาสตร์” เป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งแปลว่า กฎเกณฑ์, คำสอน, หลักการ เมื่อนำมารวมกันจึงแปลได้ว่า หลักการแห่งความประพฤติ, หรือ กฎเกณฑ์แห่งการปฏิบัติ ในภาษาอังกฤษจะใช้คำว่า **Ethics** มาจากภาษากรีกว่า **Peri ethikes** ศัพท์เดิมคือ **Ethos** ที่แปลว่า ขนบธรรมเนียม ส่วนในภาษาละตินจะใช้คำว่า **Ethica**³⁴³

จริยศาสตร์ คือศาสตร์ที่ว่าด้วยศีลธรรม กฎที่ว่าด้วยพฤติกรรม โดยเน้นถึงความดีอันสูงส่งที่มนุษย์สามารถทำได้ และว่าด้วยปัญหาว่า อะไรคือการประพฤติที่ดี อะไรคือการประพฤติที่ไม่ดี ทำไมจึงถูก ทำไมถึงผิด อะไรคือหน้าที่ของความเป็นมนุษย์ อะไรหน้าที่ของบุคคลต่อสังคม และอะไรคือหน้าที่ซึ่งส่งผลทั้งต่อตนเองและสังคม

จุดยืนของจริยศาสตร์ต่อการดำเนินชีวิต

จริยศาสตร์ไม่ใช่การแนะนำชักจูงให้ปฏิบัติตาม แต่เป็นการพยายามใช้เหตุผล วิเคราะห์ วิจัย วินิจฉัยเพื่อให้เห็นคุณและโทษของสิ่งที่ตัวบุคคลกำลังปฏิบัติอยู่ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ จริยศาสตร์ทางสังคม และจริยศาสตร์ทางศาสนา

จริยศาสตร์ทางสังคม คือ จริยศาสตร์ที่ตอบสนองต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์ โดยหาจุดกึ่งกลางที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข แล้วทำข้อตกลงระบุว่า สิ่งนี้ผิด สิ่งนี้ถูก ซึ่งแต่ละสังคมและพื้นที่ก็จะมีข้อบัพัญญูที่แตกต่างกัน โดยจริยศาสตร์กลุ่มนี้รู้จักกันในชื่อของหน้าที่ทางสังคม อาชีพ ประเพณี วัฒนธรรม และกฎหมาย จริยศาสตร์ประเภทนี้จะไม่คำถึงศาสนา ความผิดถูกที่ก่อให้เกิดวิบากในภพนี้และภพหน้า มุ่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมเท่านั้น

จริยศาสตร์ทางศาสนา คือ จริยศาสตร์ที่นำเอาหลักการอยู่ร่วมทางสังคมมาประกอบเข้ากับแนวทางความเชื่อทางศาสนาของแต่ละศาสนา โดยระบุผลดีและร้าย ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

³⁴³ กิรติ บุญเจือ, **ชุดพื้นฐานปรัชญา จริยศาสตร์ สำหรับผู้เริ่มเรียน**, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2534), 1.

ต่อผู้ที่กระทำความผิด นับรวมไปถึงการกระทำที่ส่งผลทางจิตวิญญาณต่าง ๆ เช่น การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น พัฒนาความเป็นปัจเจกบุคคลของตัวเอง ก้าวข้ามความเป็นมนุษย์ และก้าวข้ามความทุกข์เดิมเพื่อได้รับความสุขที่ถาวร ดังนั้น จริยศาสตร์ประเภทนี้จึงถือว่าเป็นจริยศาสตร์ที่ยกระดับขึ้นมาจากจริยศาสตร์ทางสังคมขึ้นมาอีกระดับ จัดเป็นกลุ่มวิมุตินิยม³⁴⁴ ถูกรู้จักกันในนามของจริยธรรมทางศาสนา

จริยศาสตร์ทำให้เกิดขีดกำหนดทางความดีความชั่วว่า ทำสิ่งนี้ถือว่าเป็นความดี ทำสิ่งนี้ถือว่าเป็นความชั่ว พร้อมกับชี้คุณและโทษของความดีและความชั่วนั้น ๆ โดยความดีทางจริยศาสตร์จะแบ่งออกเป็นสามระดับคือ

1. ความดีในระดับที่ส่งผลต่อตัวเอง เกิดจากจริยศาสตร์ที่ใช้เพื่อยกระดับตัวเอง ทำให้ตัวเองดีในระดับที่เสมอดัว หรือพัฒนาขึ้น เช่น การออกกำลังกายอย่างเหมาะสม การทานอาหารอย่างเหมาะสม การนอนที่เหมาะสม เป็นต้น

2. ความดีในระดับที่ส่งผลต่อผู้อื่น เกิดจากจริยศาสตร์ทางสังคม ทำให้เกิดผลประโยชน์แก่สังคม ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การปฏิบัติตามข้อกำหนดของกฎหมาย การรู้จักรับผิดชอบในหน้าที่การงาน การมีจรรยาบรรณทางวิชาชีพ เป็นต้น

3. ความดีในระดับที่ส่งผลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เป็นความดีในระดับสูงสุด เกิดจากการที่จริยศาสตร์ทางสังคมและจริยศาสตร์ทางศาสนาประกอบเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ เช่น การรักษาศีล การให้ทาน การสามัคคี การปฏิบัติตามบทบัญญัติของศาสนา เป็นต้น

จริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลี

จริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลี จัดอยู่ในกลุ่มของจริยศาสตร์ทางศาสนามุ่งให้ผู้ที่ศึกษาเห็นประโยชน์ตามแนวทางที่คัมภีร์เสนอแนะ โดยดำรงอยู่บนพื้นฐานของหลักในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตใจให้ผ่องใส และดำรงอยู่บนกฎเกณฑ์ของมหายาน กล่าวคือ การปฏิบัติในวิถีของพระโพธิสัตว์ ที่มุ่งถึงความกรุณาในเหล่าสัตว์เป็นที่ตั้ง เป็นจริยศาสตร์ที่เน้นในการยกระดับความดีของตนเอง อันจะนำมาซึ่งประโยชน์แก่ตนและคนหมู่มาก ก่อให้เกิดความสุขทางกายและทางใจ

³⁴⁴ กิริติ บุญเจือ, ชุดพื้นฐานปรัชญา จริยศาสตร์ สำหรับผู้เริ่มเรียน, 28.

คัมภีร์รัตนาวลีจะแบ่งประเภทของจริยศาสตร์ตามกลุ่มบุคคลผู้ปฏิบัติ โดยเมื่อจำแนกตามประเภทของบุคคล จะพบว่าสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มคือ 1. กลุ่มของฆราวาสและบุคคลทั่วไป 2. กลุ่มของพระภิกษุ และ 3. กลุ่มของผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อโพธิญาณหรือโพธิสัตว์ โดยทุกกลุ่มจะมีจุดที่มุ่งหวังเดียวกันคือปฏิบัติตามจริยศาสตร์ เพื่อได้รับความสุขในปัจจุบัน เพื่อพัฒนาภพภูมิฐานะ และเพื่อหลุดพ้นจากกิเลสอย่างสิ้นเชิง คัมภีร์รัตนาวลีจัดเป็นวิมุตตินิยม เพราะหวังความหลุดพ้นจากกิเลสเป็นจุดสูงสุด

จริยศาสตร์กลุ่มของฆราวาสและบุคคลทั่วไป จะเป็นการแนะนำถึงหลักขั้นต้นของศีล พร้อมกับคุณประโยชน์ การเสนอหลักการของการดำรงชีพอย่างปกติสุข รวมถึงถึงสิ่งที่เป็นโทษและไม่ควรปฏิบัติขั้นพื้นฐาน จากนั้นจะเป็นการนำเสนอในส่วนวิธีการปกครอง การดำรงตนทางสังคมของผู้นำ และการทำสิ่งที่เอื้อประโยชน์แก่ตนและตนที่อยู่ในอำนาจของตน เน้นในส่วนของทาน ศีล ขันติ และสัจจะ อันเป็นจริยศาสตร์พื้นฐานของฆราวาสทั่วไป

จริยศาสตร์กลุ่มของภิกษุและนักบวช จะเป็นการนำเสนอโทษของการครองเรือน แล้วจึงเสนอหลักปฏิบัติที่ทำให้สามารถพ้นทุกข์ได้ไวกว่าจริยศาสตร์กลุ่มของฆราวาสทั่วไป มุ่งเน้นสิ่งที่ต้องงดเว้นและปฏิบัติเพิ่มเติมในส่วนที่สามารถทำได้ยากเมื่อดำรงอยู่ในฆราวาส เน้นปราติโมกษ์ พระวินัย และการกำจัดอุปกิเลส 57 ประการ

จริยศาสตร์ของบุคคลผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อโพธิญาณและโพธิสัตว์ จะนำเสนอส่วนกลุ่มของฆราวาสและกลุ่มของนักบวชมาประมวลรวมกัน ควบคู่ไปกับการเจริญปัญญาเพื่อความหลุดพ้น และเพิ่มเติมในด้านของกรุณาเพราะเป็นพื้นฐานของคุณธรรมพระโพธิสัตว์ เน้นภูมิ 8 สำหรับพุทธสาวก และภูมิ 10 สำหรับผู้ปรารถนาความเป็นพุทธเจ้า

รูปแบบความดีในคัมภีร์รัตนาวลี

เพราะจริยศาสตร์มุ่งที่จะแสดงหลักการแห่งการประพฤติที่สำนักปรัชญา ลัทธิ ศาสนา และทรรศนะต่าง ๆ กำหนดกันขึ้นมาว่า เป็นความดี หรือว่า เป็นความประพฤติที่ดี ซึ่งคำว่า “ดี” นั้น นักปรัชญาทางศีลธรรมและนักจริยศาสตร์จะใช้ใน 2 ความหมายคือ ความดีที่เป็นจุดหมายปลายทาง และความดีที่เป็นอุปกรณ์ เพราะเป็นเหตุให้ได้ความดีอย่างอื่น ความดี 2 อย่างนี้เป็นความดี

ที่เกี่ยวข้องกันอย่างเสียมิได้ เพราะความดีที่เป็นอุปกर्मเป็นสาเหตุที่นำไปสู่การได้รับความดีที่เป็นจุดหมายปลายทาง³⁴⁵

ความดีในพระพุทธศาสนานั้น เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า “บุญ” หรือว่า “กุศล” มุ่งถึงกิริยาอาการที่บุคคลทำแล้วไม่ก่อให้เกิดโทษทั้งแก่ตน และแก่บุคคลอื่น ทั้งยังสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง แก่บุคคลอื่น หรือแก่ทั้งสองฝ่าย คำว่า “บุญ” หมายถึง เครื่องชำระสันดาน, ความดี, ความประพฤติชอบทางกายวาจาใจ³⁴⁶ เป็นความดีขั้นต้น ซึ่งก่อให้เกิดสภาพปรุงแต่งที่เพิ่มพูนให้ดีจากเดิม เช่น สุขภาพดี, มีทรัพย์สมบัติมาก เป็นต้น เป็นความดีที่เป็นอุปกर्म ส่วนคำว่า “กุศล” หมายถึง สภาพที่ตัดสลัดทิ้งสิ่งเลวร้ายอันน่ารังเกียจ, ความรู้ที่ทำความชั่วร้ายให้เบาบาง, สภาพหรือการกระทำที่ฉลาด ประกอบด้วยปัญญา³⁴⁷ สำหรับบุคคลนี้จะมี 2 รูปแบบคือ โลกียกุศล ซึ่งเป็นความดีที่เป็นอุปกर्म และโลกุตระกุศลจะเป็นความดีที่เป็นจุดหมายปลายทาง เมื่อพิจารณาความดีทั้งสองประการจะพบว่า จริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเป็นความดีที่เป็นอุปกर्मให้เข้าถึงความดีที่เป็นจุดหมายปลายทางอันเป็นความดีสูงสุด เพราะความดีสูงสุดในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่พ้นจากความดีความชั่ว เป็นความรู้แจ้งถึงสภาวะที่แท้จริงของสรรพสิ่ง เป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ เป็นจุดสูงสุดเท่าที่มนุษย์คนหนึ่งซึ่งอยู่บนโลกจะทำได้

ในคัมภีร์รัตนาวลีได้แบ่งความดี ออกเป็น 2 ประการ คือ ความดีที่เกิดจากศรัทธา และความดีที่เกิดจากปัญญา³⁴⁸ ความดีที่เกิดจากศรัทธามีบริบทคล้ายกับคำว่า “บุญ” เป็นความดีที่เป็นอุปกर्म เพราะจะชักนำให้ผู้ปฏิบัติได้รับความดีขั้นสูง ๆ ขึ้นไปจนถึงระดับความดีที่เป็นจุดหมายปลายทาง ความดีที่เกิดจากศรัทธาเป็นความดีซึ่งบุคคลได้ประพฤติเนื่องจากได้รับอิทธิพลมาจากอคติ 4 คือ ความพอใจ ความโกรธ ความกลัว และความหลงไม่รู้จริง³⁴⁹ ส่วนความดีที่เกิดจากปัญญา มีส่วนคล้ายกับกุศล เพราะจะมีทั้ง 2 รูปแบบ คือทั้งความดีที่เป็นอุปกर्म และความดีที่เป็นจุดหมายปลายทาง โดยทั้งสองรูปแบบนี้จะมีส่วนร่วมอย่างเดียวกัน คือ เป็นความดีที่บุคคลประพฤติ

³⁴⁵ สุเชาวน์ พลอยชุม, จริยศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532), 10.

³⁴⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 183.

³⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 26-27.

³⁴⁸ รัตนาวลี, 1.5.

³⁴⁹ รัตนาวลี, 1.6.

ด้วยปัญญาตามความจริง ผ่านการพิจารณาเห็นกรรมทางกายวาจาและใจโดยแยกกาย รวมถึงเห็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ของตนและคนอื่น³⁵⁰ โดยไม่ประกอบด้วยอคติ 4

วิเคราะห์รูปแบบการนำเสนอจริยศาสตร์ของคัมภีร์รัตนาวลี

การนำเสนอจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลีจะดำเนินอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรมเนื่องด้วยตัวมันเองเป็นคัมภีร์ทางศาสนา ดังนั้น วิธีการนำเสนอจึงเป็นไปในรูปแบบคำสอนที่มีการกล่าวเนื้อความไปตามลำดับบทเรื่อย ๆ ไป เน้นไปในทางชักชวนเพื่อประกอบทวิวิธธรรม³⁵¹ โดยไม่มีการบังคับ และจบด้วยบทสรุปคือโมกษะกล่าวคือความหลุดพ้นที่เป็นเป้าหมายสูงสุด ขั้นตอนการนำเสนอที่เป็นวิธีการหลักของจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลี จะใช้วิธีการที่เริ่มต้นจาก การสั่นคลอนจุดยืนของแนวความคิดเดิมด้วยวิภาควิธี จากนั้นนำเสนอแนวคิดใหม่ที่ยอมรับได้ และเมื่อผู้ศรัทธาพร้อมรับแนวคิดใหม่ พร้อมกับการสร้างอุดมคติของชีวิต จึงเริ่มขั้นต่อไปคือการเสนอแนวทางของหลักปฏิบัติที่นำไปสู่อุดมคติใหม่ของชีวิต โดยการชี้ให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษจะจัดเข้าในส่วนของการสั่นคลอนจุดยืน การนำเสนอกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลจะเป็นส่วนของการเสนอแนวทางของหลักปฏิบัติที่นำไปสู่อุดมคติใหม่ และจะใช้การแนะนำเชิงคำสอนในเมื่อดำรงอยู่ในจุดที่มุ่งหวังในแต่ละระดับขั้น

ดังนั้น เมื่อจำแนกวิธีการนำเสนอ จะแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ 1. การชี้ให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษ 2. การนำเสนอกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผล และ 3. การแนะนำเชิงคำสอนเพื่อป้องกันแก้ไขและพัฒนาให้เจริญยิ่งขึ้น

การชี้ให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษ

คัมภีร์รัตนาวลีได้แสดงโทษของการกระทำสิ่งที่ไม่ดี เป็นบาปอกุศล เป็นด้านที่จำต้องละเว้น (Negative side)³⁵² เพื่อที่จะชักนำบุคคลผู้ศึกษาให้รู้หลักปฏิบัติด้านตรงข้ามและปฏิบัติในด้านที่ตรงกันข้ามนั้น คัมภีร์รัตนาวลีใช้วิธีนี้ในการเริ่มต้นแนะนำการประพฤติแก่กลุ่มคนที่ยังไม่มีควมเข้าใจในกฎแห่งกรรม หรือผู้ที่ยังไม่เห็นแจ้งสภาวะธรรมตามที่เป็นจริง ซึ่งยังตัดสินการกระทำต่าง ๆ

³⁵⁰ รัตนาวลี, 1.7.

³⁵¹ รัตนาวลี, 1.22.

³⁵² บุญมี แทนแก้ว, จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, 2539), 182.

ด้วยอคติ 4 ก่อน โดยจะนำเสนอผลเสียที่เกิดขึ้นแล้วย้อนกลับไปหาเหตุ เป็นวิธีคิดรูปแบบหนึ่งของ โยนิโสมนสิการ³⁵³ ที่เรียกว่า การคิดจากผลไปเหตุ

ในคัมภีร์รัตนาวลิมิโคลกที่แสดงให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษ จำนวน 42 โคลก ดังนี้ คือ โคลกที่ 1.11, 1.12, 1.13, 1.14, 1.15, 1.16, 1.17, 1.18, 1.19, 2.30, 2.31, 2.46, 2.47, 2.48, 2.49, 2.50, 2.51, 2.52, 2.53, 2.54, 2.55, 2.56, 2.57, 2.58, 2.59, 2.60, 2.61, 2.62, 2.63, 2.64, 2.65, 2.66, 2.67, 2.68, 2.69, 2.70, 2.71, 2.72, 4.1, 4.2, 4.70, 7.41 โดยสามารถวิเคราะห์ เนื้อหาของการชี้ให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษของแต่ละโคลกออกมาได้ตามตาราง

ตารางที่ 17 แสดงผลของการกระทำที่เป็นโทษ

โคลกที่	ผลที่เป็นที่โทษ	มีเหตุมาจาก
1.11-1.13	การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ไม่เข้าถึงธรรมชั้นสูงสุด	การประพัตติทรมานร่างกายด้วยความไม่รู้จริง
1.14	มีอายุสั้น	การฆ่าผู้อื่น
	มีโรครมาก	การเบียดเบียน
	เสื่อมจากโภคะและสมบัติ	การลักขโมย
	มีศัตรูมาก	ผิดลูกเมียผู้อื่น
1.15	ไม่ถูกยอมรับ, ไม่น่าเชื่อถือ	การพูดเท็จ
	เสียมิตรที่ดี	การพูดส่อเสียด
	ได้ฟังสิ่งที่ไม่น่าชอบใจ	การพูดคำหยาบ
	คำพูดไร้ประโยชน์	การพูดเพ้อเจ้อ
1.16	ไม่มีความอึดใจ	ความโลภอยากได้ของผู้อื่น
	เกิดความกลัว	พยาบาท
	เจอแต่ความน่ารังเกียจ	ความเห็นผิด
	เกิดความสับสนทางความคิด	ดื่มน้ำเมา
1.17	ความยากจน	การไม่ให้ทาน
	การถูกหลอกลวง	การเลี้ยงชีพผิด

³⁵³ โยนิโสมนสิการ (Pali. yonisomanasikāra) หมายถึง การทำในใจโดยแยกกาย, กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยกกาย, การพิจารณาโดยแยกกาย คือการพิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริงโดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะ และความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย หรือตริตองให้รู้จักสิ่งดีชั่ว ทำกุศลให้เกิดโดยชอบ, ความรู้จักคิด วิเคราะห์ แยกแยะ, ความเอาใจใส่อย่างถูกต้อง, มีกระบวนการทางความคิดที่ชัดเจนรอบคอบไม่ผิดพลาด ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 336.

	เกิดในตระกูลต่ำ	ความไม่อ่อนน้อม, ความแข่งดี
	มีกำลังกายน้อย	ความริษยา
1.18	ผิวพรรณทราม	ความโกรธ
	ความไม่ฉลาด	การไม่ไต่ถามกับบัณฑิต
1.11-1.19	การไปสู่ทุกคติ และความลำบากในการเกิด	รวมกระทำที่ไม่ดีทุกอย่าง หรือ อย่างใดอย่างหนึ่ง
2.30-2.31	โทษมี การถูกหลอกลวง เป็นต้น จำนวน หลายพันชาติ	การเรียนเอาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ มีการหลอกลวงผู้อื่น เป็นต้น แล้ว จึงนำมาใช้
2.46	ความน่าละอาย, ความเสื่อมจากกิจอัน เป็นประโยชน์, ความสิ้นทรัพย์, การทำ สิ่งที่ไม่สมควรเพราะความหลงไม่มีสติ	ความมัวเมา
2.47	ความร้อนใจ, ความโกรธ, ความฉ้อฉล, เล่ห์กล, การโกหก, การพูดเพ้อเจ้อ, การ พูดคำหยาบ, ปากทางแห่งความเสื่อมทุก อย่าง	ความมัวเมาในการพนัน
2.48-2.70	ยินดีในความสกปรกของร่างกาย, ปลูกฝัง อวิชา, การยึดถือตัวตน, มีความเห็นผิด, การทะเลาะเพื่อสิ่งที่ตนกำหนด, เพิ่มพูน ตัณหา, ติดอยู่ในกรรม กิเลส ภพ และ วิภวัญญะ	ความมัวเมาในสตรี
2.71	อายุสั้น, ความหวาดระแวง, ป่วยไข้, การเกิดในทุกคติกล่าวคืออนรก	การฆ่าสัตว์เป็นประจำ
2.72	ความหวาดระแวงและความรังเกียจจาก เหล่าชนทุกหมู่เหล่า ประดุจคนระแวงงู พิษ	การประพฤตินอธรรม
4.1	เกิดโทษที่แก้ไขไม่ได้ ไม่ได้รับประโยชน์ที่ ควรได้ ถูกประจบด้วยคำน่าฟังใจไร้ ประโยชน์	อำนาจ สมบัติ และความเป็น พระราชา
4.2	ไม่รู้สิ่งที่เป็นคุณและโทษ ตามความเป็น จริง ไม่มีบัณฑิตแนะนำ	ความเป็นผู้ว่ายาก, อำนาจ และ ความเป็นพระราชา

4.70	เสียประโยชน์ของตนเอง ได้รับโทษใน อบาย	ตำหนิธรรมเนียมมุ่งประโยชน์ของคน หมู่มากคือมหายาน
------	--	---

การชี้ให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษในคัมภีร์รัตนาวลี สอดคล้องกับทฤษฎีการลงโทษ ซึ่งเป็นการหนุนส่งให้ผู้ศึกษาจริยศาสตร์หันกลับมาทำความดีตามบทบัญญัติและข้อกำหนด ส่งเสริมให้คนมีคุณธรรมถึงแม้ว่าคนที่ประพฤติตามจริยศาสตร์ด้วยการหนุนส่งรูปแบบนี้จะไม่ถูกนับว่าเป็นคนดีตามบทบัญญัติอย่างแท้จริง เพราะไม่ได้เป็นการทำด้วยปัญญาที่รู้แจ้งในประโยชน์และโทษของหลักปฏิบัติ แต่ถึงอย่างนั้นก็เป็นการสนับสนุนที่ชักนำไปสู่การรู้แจ้งในตอนท้าย

โดยปกติทฤษฎีการลงโทษนั้น ปรากฏหลัก ๆ อยู่ 3 ทฤษฎี³⁵⁴ คือ

1. **ทฤษฎีการลงโทษแบบป้องกัน** จุดประสงค์หลักคือเป็นการลงโทษเมื่อมีคนทำผิดจากบทบัญญัติ เพื่อเป็นตัวอย่ง จะได้ไม่มีใครเอาเป็นเยี่ยงอย่าง เหมือนสำนวนไทยที่ว่า เชือดไก่ให้ลิงดู³⁵⁵นั่นเอง
2. **ทฤษฎีปฏิรูป** จุดประสงค์คือการลงโทษเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้กระทำผิดจากข้อกำหนด เป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้หลงผิดเอง มีความเสมอภาคและยุติธรรมทั้งแก่ผู้กระทำผิดและผู้ที่ไม่ได้ทำผิด
3. **ทฤษฎีตอบสนอง** จุดประสงค์คือ ตอบสนองตามสมควรแก่ความผิด การลงโทษไม่ได้มีเพื่ออะไรเป็นพิเศษ เป็นเรื่องของความยุติธรรมตามกฎของโลกหรือสังคม หลักเกณฑ์สำคัญของทฤษฎีนี้คือ “ผู้ใดประกอบความชั่วใด จะต้องได้รับผลของความชั่วนั้นเป็นการลงโทษ”

การชี้ให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษในคัมภีร์รัตนาวลี เทียบได้กับทฤษฎีตอบสนอง โดยจะเป็นการนำเสนอโทษของการกระทำให้เห็นก่อน เพื่อให้เกิดแรงสนับสนุนแก่ตัวผู้ปฏิบัติที่ยังไม่เข้าใจว่าทำไมถึงมีโทษ และยังไม่มีปัญญาเห็นแจ้งในการเข้าใจคุณและโทษอย่างเพียงพอ ได้ปฏิบัติในด้านตรงกันข้ามอย่างไม่มีข้อสงสัย ทั้งผู้ปฏิบัติซึ่งไม่ฝืนข้อห้ามก็ถูกนับเข้าเป็นคนดีตาม

³⁵⁴ น้อย พงษ์สนิท, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์, 2527), 71.

³⁵⁵ เชือดไก่ให้ลิงดู เป็นสำนวนไทย หมายถึง ลงโทษคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง เพื่อเป็นตัวอย่งให้คนอื่นหรือกลุ่มอื่นเกรงกลัว ไม่กล้าขัดคำสั่ง หรือไม่กล้าทำความผิด ดู ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**, 391.

บัญญัติ แต่ก็ยังไม่ใช่คนดีแท้ เป็นจุดเริ่มต้นของความดีชั้นสูง ๆ ขึ้นไป และความดีที่เกิดจากระบบนี้ นับเป็นความดีที่เป็นอุปกรรม³⁵⁶

การนำเสนอกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผล

วิธีนี้ในคัมภีร์รัตนาวลีจะใช้เพื่อตอบโจทยสำหรับผู้ที่ต้องการแนวทางของการปฏิบัติตามหลักจริยศาสตร์ หรือหวังผลสำเร็จโดยวิธีที่เร็วที่สุด เพราะโดยปกติมนุษย์เมื่อต้องการแสวงหาวิธีที่ถูกต้องซึ่งนำไปสู่ผลสำเร็จเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนหรือแก่คนอื่น ย่อมต้องผ่านการทดลอง ค้นคว้า ศึกษา ลองผิดลองถูก ซึ่งอาจใช้เวลาเร็วหรือช้าตามแต่เหตุปัจจัย อาจใช้เวลาเป็นปี หรือหลายร้อยชั่วอายุคน แต่ยิ่งฝึกฝนทดลองใคร่ครวญมากเท่าใดก็ย่อมจะได้ผลที่ดียิ่งขึ้น วิธีดังกล่าว นับว่าเป็นวิธีที่ดี แต่ถึงอย่างนั้นการศึกษาค้นคว้าจากสิ่งที่ครูอาจารย์หรือท่านผู้รู้ทั้งหลายได้ ทำการศึกษาไว้และสรุปผลก็ช่วยลดความผิดพลาด ทั้งยังเห็นผลได้ไวกว่าการใช้วิธีการที่เรียกว่า “ผิดเป็นครู³⁵⁷” แต่เพียงอย่างเดียว ท่านนาคารชุนได้แสดงหลักการที่นำไปสู่ผลลัพธ์ได้ไว เป็นหลักที่ผ่านการพิสูจน์ของพระพุทธเจ้ารวมถึงครูอาจารย์ และมุมมองที่ท่านได้พิสูจน์ เพื่อให้ผู้ศึกษาได้ปฏิบัติตาม และนำไปพัฒนา การนำเสนอกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลถือว่าเป็นมาตรการจริยะที่ท่านนาคารชุนได้ให้แนวทางไว้เพื่อให้ตัวผู้ปฏิบัติได้ถึงจุดหมายได้เร็วที่สุด

การนำเสนอกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลในคัมภีร์รัตนาวลีพบว่า มีจำนวน 46 โสลก ได้แก่ โสลกที่ 1.23, 1.24, 2.26, 2.27, 2.32, 2.34, 2.36, 2.37, 2.38, 2.39, 2.40, 2.77, 2.78, 2.79, 2.81, 2.82, 2.83, 2.84, 2.85, 2.86, 2.87, 2.88, 2.89, 2.90, 2.91, 2.93, 2.94, 2.95, 3.81, 3.82, 3.83, 3.84, 3.85, 3.87, 3.88, 3.89, 3.91, 3.92, 3.93, 3.94, 3.95, 3.96, 3.97, 4.65, 5.38

ตารางที่ 18 แสดงการนำเสนอกรรมซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผลตามที่มุ่งหวัง

โศลกที่	การกระทำความ	ผลที่จะได้รับ
---------	--------------	---------------

³⁵⁶ ความดีที่เป็นอุปกรรม หมายถึง ความดีที่มาจากกระทำทางกายและทางวาจาอันเป็นสาเหตุและเครื่องมือให้ ผู้กระทำได้รับผลที่มุ่งหวัง คำว่า ความดี โดยปกติจะหมายถึง สิ่งหรือการทำให้กิจการที่ให้ผลลัพธ์ที่น่าพอใจ นำปรารถนา ในงานวิจัยฉบับนี้จะมุ่งถึง “บุญ” ซึ่งเป็นความดีที่เกิดจากศรัทธาความเชื่อ และ “กุศล” ซึ่งเป็นความดีที่เกิดจากปัญญาความรู้ชัด และศรัทธาควบคู่กัน ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 437.

³⁵⁷ ผิดเป็นครู เป็นคำสุภาษิตไทย หมายถึง ทำผิดพลาดแล้ว จำข้อผิดพลาดไว้เพื่อจะได้ไม่ทำผิดพลาดอีก ทำให้ครั้งต่อไปมีโอกาสที่จะให้ถูกต้องมากขึ้น รอบคอบมากขึ้น ดู กองเทพ เคลือบพณิชกุล, พจนานุกรม สุภาษิตไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ อักษรวัฒนา, 2537), 30.

1.23-1.24	ประพฤติตามทวิวิธธรรม	พ้นจากกำเนิดสัตว์นรก เปรต และ สัตว์เดรัจฉาน ได้รับความสุข เกียรติยศ และอำนาจมากกว่าใคร ๆ ในหมู่เทวดาและมนุษย์ ได้รับความสุข ของเทวดามีพรหมเป็นต้น ด้วยรูป ฌาน และอรุณ ฌาน
2.26	ทำกรรมอันประด้ายธรรมทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด	ไม่เดือดร้อนในโลกนี้และโลกอื่น
2.27	ประพฤติธรรมและบูชาธรรมอย่าง สม่ำเสมอ	มีเกียรติและความสุข ปราศจาก ความกลัว ทั้งในปัจจุบัน ในเวลา ไกลตาย และในโลกอื่น
2.32	ไม่จองเวร ละสิ่งที่เป็นโทษ ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์	ได้รับประโยชน์ตน ศัตรูได้รับความ ไม่สบายใจ
2.34	กล่าวคำสัตย์	ความเชื่อใจ
2.36	ทำการบริจาค	ทำให้มุ่มมองที่เป็นโทษของผู้อื่น หายไป
2.37	รักษาความสงบด้วยขันติ	ความลึกซึ้ง, ความเคารพ, ความ รุ่งเรือง, และอำนาจ
2.38	เพิ่มพูนปัญญา ทำทุกสิ่งโดยใช้ปัญญา	ความเป็นผู้มีความคิดแน่วแน่ มั่นคง ไม่ถูกหลอกลวง
2.39	เจริญธรรม 4 ประการ คือ การพูดคำจริง การสละ ความสงบ และปัญญา	ถูกเทวดาและมนุษย์สรรเสริญ
2.40	อยู่ร่วมกับบัณฑิตผู้ตำหนิกิเลส บริสุทธ์ มี ปัญญาและกรุณา	เจริญด้วยธรรมและปัญญา
2.77	ไหว้เจดีย์และคนที่ควรบูชา	ปรากฏสัญลักษณ์งิ้วที่มือและ เท้า
2.78	ดำรงอยู่ในธรรม ยึดมั่นในปฏิปทาที่เป็น ธรรม	มีร่างกายสมส่วน
2.79	พูดจาไพเราะ ทำแต่สิ่งที่มีประโยชน์ อย่างสม่ำเสมอ	มีรอยขำที่นิ้วมือและเท้า
2.80	ให้อาหารและน้ำที่ประเสริฐเป็นนิตย์	มือและเท้ามีผิวสัมผัสที่อ่อนนุ่ม

		ร่างกายสมบูรณ์ ส่วนโค้งทั้ง 7 คือ 2 แขน 2 ขา 2 บ่า และคอ จะกลมกลิ้ง
2.81	ไม่ทำการประหารและไม่ทำร้าย	ร่างกายสง่างาม, ตั้งตรง และสูง
	ให้อภัยเหล่านักโทษประหาร	มีอายุยาว มีนิ้วเรียวยาว มีสันเท้า กว้าง
2.82	ทำสิ่งทั้งหมดที่กล่าวมาซ้ำ ๆ	เป็นผู้อันวิญญูชนสรรเสริญ มีผิวพรรณงาม ข้อพระบาทไม่เป็นปุ่ม ขนตามร่างกายเป็นขนด
2.83	ศึกษารธรรมโดยเคารพ	มีน่องเปรียบดั่งน่องละมั่ง มีสติ และปัญญาเฉียบแหลม
2.84	ให้แก่คนผู้มาขออย่างรวดเร็ว	มีกำลังแขนมากและคล่องแคล่ว, เป็นผู้นำของสัตว์โลก
2.85	ให้อภัยแก่ทุกคนแม้ที่เป็นศัตรู	เป็นผู้ควรเคารพบูชา และองคชาติ ย้อนกลับเข้าด้านในไม่ปรากฏ
2.86	ให้ที่พักที่ประดับอย่างดี	มีผิวดังทองชมพูช
2.87	มอบตำแหน่งแก่ผู้สมควร, ประพฤติตามครูในสิ่งที่เหมาะสม	เกศาเงางาม มีอุณาโลมปรากฏที่หน้าผาก
2.88	ฟังโดยชอบ สนทนาไพเราะ ประพฤติตามวาจาที่ใคร่ครวญดีแล้วจึงพูด	ไหล่กลมมน มีกายส่วนบนดูองอาจ เหมือนราชสีห์
2.89	ช่วยเหลือผู้ตกยาก, ดูแลผู้ป่วยไข้	มีแผ่นหลังกว้าง มีจิตมั่นคง ประสาทสัมผัสของพระองค์จะบริบูรณ์ครบทุกเส้น
2.90	การยึดมั่นในการประพฤตีสั่งที่เป็นธรรม	ศีรษะโหนกนูนเหมือนใส่มงกุฎ ร่างกายทั้งฝั่งซ้ายและขวาจะมีขนาดที่สมมาตรกัน
2.91-2.92	กล่าวคำจริงสม่ำเสมอ	มีคางคมสันดุจราชสีห์ มีเสียงไพเราะดุจพรม
2.93	ปฏิบัติโดยเคารพและเลื่องชีฟชอบ	มีฟันขาว มั่นวาว เรียบเสมอ ไม่ขรุขระ
2.94	พูดแต่คำจริงซึ่งไม่ทำให้เกิดการแตกแยก	มีฟันครบ 40 ซี่ เรียงติดกันและ

		เรียบเสมอ
2.95	มองเหล่าสัตว์ที่มีทุกข์ ด้วยแววตาที่ประกอบด้วยกรุณา ไม่เจือด้วยราคะ โทสะ โมหะ	มีตาสีฟ้าคราม มีขนตาวาวสลวย ดังดาวัว
3.81-3.82	ปรนนิบัติมารดาบิดา อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ในตระกูล ใช้สมบัติด้วยความรอบคอบ อุดหนุน มีความกรุณาเป็นที่ตั้ง กล่าวว่าจะอ่อนโยน รับผิดชอบต่อคำสัตย์	ได้ เป็น จอมเทพ ในอนาคต และเป็นพระราชกษัตริย์ทรงธรรม
3.83-3.85	เจริญเมตตา	ได้รับอานิสงส์ 8 ประการของการเจริญเมตตา ³⁵⁸
3.87	มั่งคั่งในธรรมไม่คลอนแคลน	ไม่เกิดในอบาย
	ตั้งอยู่ในศีลธรรม	เกิดในภูมิที่ดี
	ศึกษาศูนยตา	ไม่มีอาลัยในสิ่งทั้งปวง
3.88	ใช้ชีวิตโดยไม่หลอกลวง	มีสติสมบูรณ์
	พิจารณาทบทวนชีวิต	ถึงพร้อมด้วยปัญญา
	ให้ความเคารพในสิ่งที่ควรเคารพ	เข้าใจความหมายของธรรม
	รักษารธรรม	เป็นบัณฑิตที่ฉลาดรอบรู้
3.89	กำจัดความมมภายในสิ่งที่ฟังและเผยแผ่ธรรม	เข้าถึงความเป็นวงศ์แห่งพุทธะ และบรรลุสิ่งที่มุ่งหวังได้ไว
3.90	ไม่ผูกพันกำหนด ³⁵⁹	บรรลุความประสงค์ของตน
	กำจัดความโลภ	สมบัติเพิ่มมากขึ้น
	กำจัดความอวดดี	มีชื่อเสียงมากมาย
	อดทนต่อธรรม	ทรงจำได้ไม่ลืม
3.91	ให้ปัจจัยสำคัญ 5 ประการ และไม่สะดุ้งกลัว	สิ่งชั่วร้ายทำอันตรายไม่ได้ และมีกำลังมาก
3.92	ประดับดอกไม้บูชาพระธาตุ ให้แสงสว่าง	ได้ทิพยจักขุ

³⁵⁸ อานิสงส์ทั้ง 8 ของการเจริญเมตตา ดูเพิ่มเติมใน รัตนาวลี, 3.83-3.85.

³⁵⁹ ผูกพันกำหนด แยกศัพท์ได้เป็น ผูกพัน หมายถึง ความเป็นห่วงกังวลเพราะห่วงใยรักใคร่; การก่อให้เกิดพันธะที่จะต้องปฏิบัติตาม และ “กำหนด” หมายถึง ความใคร่ในกามคุณ เมื่อนำมารวมกัน หมายถึง การก่อพันธะอันมีเหตุมาจากความยึดติดเพราะยินดีในกามคุณ, ความยึดติดอันมีเหตุจากกามคุณ ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 127; และ เรื่องเดียวกัน, 787.

	แก่ผู้ตกอยู่ในความมืด และเติมน้ำมัน ประทีป	
3.93	มอบฉลากและกระดิ่งบูชาพระธาตุ มอบ สังข์เป่าและกลองเพื่อบูชาสฤป	ได้รับทิพยโสด
3.94	พูดถนอมจิตใจของชนทั้งปวงอย่าง รอบคอบ	ได้ปัญญาเป็นเครื่องรู้จิตใจของ ผู้อื่น
3.95	ตระเตรียมรองเท้าและยานพาหนะ ดูแล เหล่าคนที่อ่อนแอ จะเตรียมยานพาหนะ เพื่อครูอาจารย์	เป็นบัณฑิต มีคุณวิเศษเหนือ ธรรมชาติ
3.96	พากเพียรเพื่อความเจริญแห่งธรรม จดจำตำราพระธรรม แสดงธรรมโดยไร้ ความผิดพลาด	ระลึกอดีตชาติได้
3.97	พิจารณาเห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง ว่า ล้วนไม่มีสาระ	ได้บรรลุภิญญา 6 หมวดกิเลส
4.65	พิจารณาโลกตามความเป็นจริง เห็นความที่โลกไร้สาระ	หมดความยึดมั่น, หลุดพ้นจากโลก
5.38	การแบ่งปัน	นำมาซึ่งสมบัติ
	การประพฤดิชอบ	นำมาซึ่งความสุข
	มีความอดทน	นำมาซึ่งความงาม
	มีความเพียรที่ประกอบด้วยปีติ	นำมาซึ่งยศศักดิ์
	ดำรงตนอย่างมีสติ	เป็นผู้สงบสุข
	เจริญปัญญา	นำมาซึ่งวิมุตติ
	เจริญกรุณา	ทำให้ทุกความปรารถนาสำเร็จ

พบว่าสามารถแบ่งประเด็นออกเป็นสองส่วน คือส่วนของการกระทำ และส่วนของผล
ของการกระทำ จัดเป็นทฤษฎีตอบสนองคล้ายกับการชี้ให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษ ต่างแต่
เป็นฝ่ายที่ตรงกันข้าม เพราะสร้างจุดหมายที่น่าพึงใจแก่ผู้ปฏิบัติ ทำให้เกิดแรงหนุนที่ทำให้พัฒนา
จนถึงความดีอันเป็นจุดหมายปลายทางซึ่งเป็นอุดมคติใหม่

การแนะนำเชิงคำสอนเพื่อป้องกันแก้ไขและพัฒนาให้เจริญยิ่งขึ้น

วิธีนี้เป็นวิธีการนำเสนอรูปแบบสุดท้ายในคัมภีร์รัตนาวลี โดยมีจุดประสงค์คือการรักษาสถานะของความคิดที่ตัวผู้ปฏิบัติได้ทำไว้ และนำไปสู่ความคิดอันเป็นจุดหมายปลายทาง รวมถึงการปฏิบัติในเมื่อถึงความคิดอันเป็นจุดหมายปลายทางแล้ว วิธีนี้ทำนาคารชุนจะนำเสนออีกต่อเมื่อผู้ปฏิบัติได้ปฏิบัติใน 2 รูปแบบข้างต้นไปบ้างแล้ว โดยแสดงจุดที่ควรทำต่อไป เพื่อป้องกันความไม่ตั้งใจที่จะเกิดขึ้น เพื่อแก้ไขความประพฤติที่ผิดพลาด เพื่อรักษาสถานะของความประพฤติไว้ เพื่อให้ความประพฤตินั้นดำรงอยู่อย่างสม่ำเสมอจนเป็นเหตุให้เกิดผลตามที่ปรารถนา และเพื่อเน้นย้ำข้อปฏิบัติที่ได้แนะนำเพิ่มเติมเข้ามา อุปมาเหมือน เมื่อแนะนำบุคคลผู้ยากไร้ให้ถึงความเป็นเศรษฐีได้แล้ว จากนั้นจึงได้นำเสนอวิธีการในการรักษาความเป็นเศรษฐีนั้นให้มั่นคง และพัฒนาไปจนถึงจุดสูงสุดของหน้าที่การงานในที่สุด ทำนาคารชุน ได้ให้เหตุผลว่า เพราะบุคคลเริ่มต้นปฏิบัติธรรมแล้ว จึงค่อยจะเข้าถึงความหลุดพ้น ดังนั้น การเริ่มต้นปฏิบัติธรรม (ธรรมกายุทธะ) จึงมีก่อน ในภายหลังจากนั้น จึงจะมีความหลุดพ้น (ในรศรายโสทธะ)³⁶⁰ ซึ่งเราสามารถแยกการแนะนำออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ เทียบเคียงกับความมุ่งหมายของการแนะนำ³⁶¹ และความมุ่งหมายของผู้เขียนคัมภีร์ คือ

1. การแนะนำตามความมุ่งหมายทั่วไป
2. การแนะนำตามความมุ่งหมายเฉพาะ

การแนะนำตามความมุ่งหมายทั่วไป

เป็นการแนะนำโดยมีจุดมุ่งหมายรวม ๆ ตามหลักการแนะนำพื้นฐาน อาจกล่าวได้ว่าเป็นหน้าที่พื้นฐานของการแนะนำ โดยเฉพาะในคัมภีร์รัตนาวลีซึ่งเป็นคัมภีร์ทางศาสนา ดังนั้นจึงมุ่งหวังในส่วนของผลของการกระทำ เน้นย้ำในการละชั่ว ทำดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เมื่อแบ่งเป็นกลุ่มตามวิธีการแนะนำในคัมภีร์ก็พบว่า การแนะนำตามความมุ่งหมายทั่วไป มีอยู่ 3 ประการ³⁶² คือ เพื่อป้องกันปัญหา เพื่อแก้ไขปัญหา และเพื่อส่งเสริมพัฒนา

1. เพื่อป้องกันปัญหา (prevention)

³⁶⁰ รัตนาวลี, 1.3.

³⁶¹ โรงเรียนนารีรัตน์จังหวัดแพร่, การแนะนำและให้คำปรึกษา, เข้าถึงเมื่อ 29 มีนาคม 2564, เข้าถึงได้จาก https://sites.google.com/a/nareerat.ac.th/ed_guide_nareerat/guide

³⁶² สุนิสา วงศ์อารีย์, “หลักการแนะนำ” (เอกสารประกอบการสอนรายวิชาจิตวิทยาสำหรับครู ED 15101 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี, 2559), 13.

การแนะนำประเภทนี้คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งจะให้ผู้ศึกษาหลักเลี้ยงสิ่งที่จะนำมาซึ่งปัญหา และความยุ่งยากในการดำเนินชีวิต รวมถึงหลักปฏิบัติที่นำมาซึ่งประโยชน์แก่ผู้ศึกษา มีจุดมุ่งหมาย เพื่อไม่ให้ทำสิ่งที่ไม่ดีและให้ทำความดี โดยชี้แนะผ่านคำสอนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การแนะนำ โดยตรงจะเป็นการชี้ลงไปเลยว่า สิ่งนี้คืออกุศลซึ่งไม่ควรทำ สิ่งนี้คือกุศลเป็นสิ่งที่ควรทำ สิ่งนี้เป็น คุณธรรมสำหรับบุคคลนี้ ตัวอย่างเนื้อหาในคัมภีร์เช่น ถ้าปรารถนาการตรัสรู้ อันไม่มีเครื่องกังวล จงละเว้นสิ่งที่ไม่ชอบธรรม และปฏิบัติสิ่งที่ดีชอบธรรมอย่างเดียว³⁶³ เป็นต้น จากเนื้อความนี้พบว่า จุดประสงค์หลักคือป้องกัน ไม่ให้กิเลสเครื่องกังวลที่ขัดขวางการตรัสรู้เกิดขึ้น โดยย้าให้ผู้ศึกษาปฏิบัติ ในทวิวิธธรรม กล่าวคือการละชั่วและทำดี ส่วนการแนะนำโดยอ้อมจะเป็นการนำเสนอเพื่อให้ผู้ฟัง สามารถพิจารณาและหาแง่คิดในคำสอนด้วยตนเอง ตัวอย่างเนื้อหาในคัมภีร์ เช่น พระองค์เมื่อเห็น ความตายซึ่งเป็นของแน่นอน และเห็นความทุกข์จากบาปของบุคคลผู้ตายไป ก็ไม่ควรใช้ความสุข อันเป็นปัจจุบันแผดเผาบาป³⁶⁴ เป็นต้น ซึ่งสิ่งที่ต้องการจะสื่อจากเนื้อความตัวอย่างก็คือ อย่ามองข้าม บาปเพราะเห็นแก่ความสุข ทั้งที่เห็นความตายซึ่งแน่นอน และความทุกข์ที่เกิดจากบาปของสัตว์ที่ตาย ไป จุดประสงค์ของเนื้อความก็คือ อย่าประมาท เพราะความประมาทเป็นเหตุแห่งความทุกข์ ในปัจจุบันและในภพหน้า โดยการแนะนำเพื่อป้องกันปัญหาในคัมภีร์รัตนาวลี พิจารณาจากความหลัก ของเนื้อหาที่ปรากฏและจุดประสงค์ของเนื้อหาพบว่า มีจำนวน 60 โสลก มีตารางดังนี้

ตารางที่ 19 แสดงการแนะนำเพื่อป้องกันปัญหา

โศลกที่	ใจความหลักของเนื้อหา	จุดประสงค์ที่ต้องการแนะนำ
1.20-1.21	อกุศลมูล มีอีกชื่อว่า อสุภธรรม เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ กุศลมูล มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า สุภธรรม เป็นบ่อเกิดแห่งความสุข	ให้รู้สิ่งที่เป็นคุณและโทษ แล้วเลือกทำสิ่งที่เป็นคุณ
1.22	ปฏิบัติในทวิวิธธรรม กล่าวคือ จงดเว้นจากอสุภธรรม และ ปฏิบัติสุภธรรม	ให้ประกอบทวิวิธธรรมอันเป็นเหตุกำจัดความทุกข์
2.44	เมื่อเห็นความตายซึ่งเป็นของแน่นอน และ ความทุกข์จากบาปของคนผู้ตายอยู่ อย่าใช้ความสุขที่เป็นปัจจุบันแผดเผาบาป	อย่ามองข้ามผลของบาปเพียงเพราะต้องการความสุข
2.74	ถ้าปรารถนาจะตรัสรู้โดยไม่มีเครื่องกังวล จงละเว้นสิ่งที่ไม่ชอบธรรมและปฏิบัติสิ่งที่ดี	จงละอธรรมและประพฤติธรรมเพื่อการตรัสรู้อันไม่มีเครื่องกังวล

³⁶³ รัตนาวลี, 2.74.

³⁶⁴ รัตนาวลี, 2.44.

	ชอบธรรม	
3.29	เกิดในภุมิแห่งเปรต ด้วยอำนาจของโลภะ ไปนรก ด้วยอำนาจของโทสะ ไปเกิดในภุมิสัตว์เดรัจฉาน ด้วยอำนาจของโมหะ แต่เพราะเว้นโลภะโทสะโมหะ ทำให้เกิดเป็นมนุษย์หรือเป็นเทวดา	อย่าประพฤติกุศลมูลซึ่งเป็นเหตุให้ไปอบายภูมิ
3.68	อย่าศึกษาปรัชญาที่มีความเห็นผิด จงยอมแพ้การโต้เถียงที่มุ่งแต่ชัยชนะ อย่าโพชนาคุณสมบัติที่ดีของตน แต่จงพูดคุณสมบัติที่ดีของผู้อื่นแม้ที่ตนไม่ชอบ	เว้นการกระทำที่เป็นเหตุให้เข้าใจธรรมผิด ลอดัดตาในตัวตนทั้งที่รักและเกลียด
3.74	พูดแต่ความจริงแม้ต้องแลกด้วยชีวิตและสิ้นอำนาจ ไม่พูดคำเท็จ	จงรักษาคำสัตย์ยิ่งชีวิต
3.76	จงพิจารณาให้ดีกว่าก่อนทำ และมองตามความเป็นจริง อย่าคล้อยตามคนอื่น	มีโยนิโสมนสิการในทุกการกระทำ และอย่าเป็นผู้หูเบาเชื่อง่าย
3.80	ธรรมชาติภายในจิตที่ไม่ประทุษร้าย เป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข ทั้งในขณะตื่นและหลับ	จงปฏิบัติธรรมอันเป็นเหตุให้เกิดความสุขทั้งในขณะหลับและตื่น
3.100	ผลกรรมที่ทำล้วนสอดคล้องกับกรรมที่เป็นเหตุ ทำสิ่งใดได้สิ่งนั้น	จงทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ เพราะมันจะนำมาซึ่งประโยชน์แก่ตน
4.5	เมื่อมั่นคงในความไม่โกรธและในการกล่าวคำสัตย์ ถึงถูกสรรเสริญก็ควรเลือกฟังเฉพาะสิ่งที่ควรฟัง	จงเลือกฟังแต่สิ่งที่ควรฟัง
4.10	จงทำตนให้เป็นผู้ไม่ถูกความอิมเอมใจและความเดือดร้อนใจเข้ามาสั่นคลอน เป็นที่ตั้งและที่อาศัยของพระรัตนตรัย	จงเป็นผู้มั่นคงไม่คลอนแคลน เป็นที่อาศัยของพระรัตนตรัย
4.11	สิ่งใดไม่ได้เป็นที่ตั้งแห่งธรรมทั้งทำความชู้ช้นแห่งชน ³⁶⁵ ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นโดยรอบ อย่าได้ทำสิ่งนั้น เพราะไม่ทำประโยชน์แก่ตน แม้ที่	อย่าทำให้ผู้อื่นสะดุ้งกลัว อย่าก่อเวร เพราะไม่มีประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและในสัมปรายภพ

³⁶⁵ ความชู้ช้นแห่งชน เป็นคำบ่งบอกกิริยาอาการสื่อถึงความกลัว มักใช้ในคำว่า “ชนลูก” “ชนพอง” หรือ “ชนพองสยองเกล้า” เช่น เขาเจอผีแล้วชนลูกชนพอง, แต่ผมไม่อยากจะเห็นแมงมุม เพราะแค่นี้ก็ถึงกับชนลูกแล้ว, โจรรู้สึกลูกชนพองสยองเกล้า เพราะเห็นตำรวจ ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 165.

	ตายไปแล้ว	
4.13	เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ทุกสิ่งบนโลกนี้ย่อมไม่ติดตามพระองค์ไป เว้นแต่เพียงบุญและบาป	จงเลือกทำแต่สิ่งที่เป็นธรรม เพราะกรรมทั้งหมดย่อมติดตามพระองค์ไป
4.16-4.17	เมื่อเป็นที่พึงพิงให้ผู้อื่นไม่ได้ บริวารก็หนีหาย ไร้กำลัง ไม่สามารถที่จะให้ทานได้อีก ดังนั้นเมื่อยังมีกำลัง จงทำที่พึ่งทางธรรม แม้ด้วยสมบัติทั้งหมดของตน	อย่าประมาท จงกระทำบุญและประพฤติธรรม ตั้งแต่ในสมัยที่มีกำลัง
4.21-4.26	จัดคนผู้ประพฤติในธรรม ไม่โลภเป็นบัณฑิต ไว้ในอธิการแห่งธรรมทุกอย่าง ทำกลุ่มคนผู้ฉลาดในกฎหมาย นานับถือ ไม่กระสับกระส่าย เกรงครัดและกตัญญูไว้เป็นปุโรหิต ตั้งคนผู้ไม่เอนเอียงเสียสละกล้าหาญ มั่นคงไม่ประมาทเป็นแม่ทัพ ตั้งคนผู้มีสมาจารสะอาด มีความสามารถรู้สิ่งที่ควรทำ มีวัยเจริญ ให้เป็นผู้จัดแจง พร้อมรับฟังทุกเรื่องราวจากพวกเขา จากนั้นบอกสิ่งที่ควรทำด้วยพระองค์เอง	จงอนุเคราะห์ จัดแจง แต่งตั้ง คนดี ผู้ฉลาด ให้เหมาะสมแก่ฐานะ ตำแหน่งหน้าที่ ความสามารถและโอกาส
4.27	พระราชอำนาจ มีเพื่อธรรม ไม่ใช่เพื่อเกียรติและเพื่อกาม ผิดไปจากนั้นมีแต่โทษมิใช่ประโยชน์	จงให้พระราชอำนาจของพระองค์ เป็นไปเพื่อธรรม เพราะสิ่งนั้นนำมาซึ่งประโยชน์
4.28-4.29	ในโลกที่สัตว์เป็นเหยื่อของกันและกัน จงเลือกฟังสิ่งที่ทำให้อำนาจและธรรมเจริญควบคู่กัน เพราะการเลือกฟังนั้น เหล่าชนผู้เป็นบัณฑิตซึ่งกลัวต่อบาปจะชี้เหตุที่ควรทำแก่พระองค์	จงเลือกฟังสิ่งที่ควรฟังอันเป็นเหตุให้ธรรมและอำนาจเจริญควบคู่กัน ทำตนให้เป็นผู้ควรแก่การว่ากล่าวของบัณฑิต
4.38	หมั่นตรวจดูประเทศที่อยู่ในการปกครองของตน ไม่ประมาท รอบคอบ กระทำแต่สิ่งทีประกอบด้วยธรรม	จงหมั่นตรวจดูประเทศในปกครองอย่างละเอียดรอบคอบ และเป็นธรรม
4.39	หมั่นคบหาเหล่าชนผู้ดำรงตนอยู่ด้วยคุณคือ การให้ การนับถือ และการบูชา และคบหา	จงหมั่นคบหาบัณฑิต และศึกษาวิธีในการคบคนอื่นนอกนี้ตามความ

	คนอื่น ๆ ตามความเหมาะสม	เหมาะสม
4.40-4.42	พระราชภาพที่ประกอบด้วยคุณ คือการนับถือด้วยดี การให้ ความอดทน การสละ ศีล เดช ย่อมเป็นที่รักของประชาชน และเมืองของพระองค์ก็จะเป็นเมืองที่สงบสุข	จงประพฤติธรรมอันเป็นของพระราชภาพให้บริบูรณ์ เพื่อให้ราชอาณาจักรมีกฎและมีธรรม
4.99	ทาน ศีล ขันติ และสัจจะ เป็นธรรมชั้นยอดของคฤหัสถ์ ควรประพฤติธรรมเหล่านั้นควบคู่กับกรุณา	จงมีกรุณาเป็นที่ตั้ง ประพฤติทาน ศีล ขันติ และสัจจะ
5.1	เมื่อเป็นภิกษุ ควรจริงจังกับการฝึกตน ศึกษาปราติโมกษ์ พระสูตรและพระวินัย พร้อมทั้งทำความเข้าใจในความหมาย	ภิกษุควรเน้นย้ำการศึกษา ปราติโมกษ์ พระสูตร และพระวินัย พร้อมทั้งทำความเข้าใจในความหมายของสิ่งเหล่านั้น
5.65-5.85	ควรกล่าววอธิชฐาน ในเมื่อต้องการจะสร้างรูปเปรียบ ³⁶⁶ สตูป ศาสนสถาน มีจำนวน 20 โศลก	ควรอธิษฐานตั้งจิตไว้ให้มั่น เพื่อเสริมสร้างแนวทางแห่งการทำ ความดีให้มั่นคง
5.88-5.94	หมั่นพิจารณาธรรมนี้ว่าเป็นที่รักของตน เหมือนอย่างที่เราองค์รักตนเอง และประพฤติธรรมเหล่านี้อย่างสม่ำเสมอ (เป็นบทประมวล สิ่งที่เราต้องทำโดยสรุป ซึ่งมีจุดมุ่งหมายคือการตรัสรู้)	จงหมั่นพิจารณาธรรม อุทิศตนให้ ธรรม รู้คุณครู ยอมรับคำสั่งสอน โดยเคารพ มีกรุณา ทำจิตให้ผ่องใส ตรีสรค้ำจริงไปเพราะอ่อนหวาน วางตนเป็นกลาง

2. เพื่อแก้ไข้ปัญหา (Curation)

การแนะนำประเภทนี้มีจุดประสงค์เพื่อช่วยแก้ปัญหาซึ่งเกิดขึ้นในการดำรงชีวิต และในการศึกษาปฏิบัติของผู้ศึกษา โดยเสนอวิธีที่จะแก้ไข้ปัญหาซึ่งมีอยู่ ให้หมดสิ้นไปหรือทำให้เบาบางลง เพราะการปฏิบัติตนในคัมภีร์รัตนาวลีนับว่าเป็นสิ่งจำเป็น หากมีการปฏิบัติผิด หรือไม่แก้ไข้

³⁶⁶ รูปเปรียบ เป็นคำไทยที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง รูปเหมือน, รูปจำลอง อาจเป็นหุ่นที่ขึ้นรูปหล่อ ปั้น ให้เหมือนกับตัวแบบผ่านกรรมวิธีต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูป, เทวรูป, หุ่นขี้ผึ้ง เป็นต้น หรือเป็นรูปวาดขึ้นเพื่อใช้แทนตัวบุคคล โดยทำการวาดลงบนพื้นผ้า แผ่นไม้ หรือกำแพง เช่น จิตรกรรมฝาผนัง, จิตรกรรมบนพื้นผ้าใบ ในคัมภีร์รัตนาวลีนีหมายถึงรูปจำลองของพระพุทธเจ้าและรูปจำลองของพระสงฆ์สาวกที่ทำด้วยวัตถุดิบ และกรรมวิธีต่าง ๆ มีการปั้น เป็นต้น มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นที่เคารพบูชาทั้งของตนและของคนหมู่มาก.

ปัญหา อาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิด ๆ ซึ่งแก้ได้ยากขึ้น ประเด็นที่คัมภีร์รัตนาวลีระบุถึงปัญหาที่เกิดจากความเข้าใจผิด ซึ่งแก้ไขได้ยากและทำให้เกิดโทษไว้ว่า เพราะไม่รู้ชัดธรรมนั้น ความสำคัญว่า ตนย่อมจะติดตามพระองค์ไป กรรมดีและไม่ดีย่อมจะตามมา การเกิดในภูมิที่ดีและไม่ดีก็จะติดตามมา³⁶⁷ ซึ่งการเกิดนี้เองก็นับเป็นปัญหาหลัก เพราะเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ท่านนาคารชุนได้ให้หลักการปฏิบัติในขณะที่ยังไม่เข้าใจศูนยตา ซึ่งช่วยแก้ปัญหาไม่ให้เกิดความเข้าใจผิดและตกไปในภพภูมิที่ต่ำ เป็นเหตุให้แก้ไขได้ยาก โดยนำเสนอวิธีแก้ไขว่า トラบใดที่ธรรมอันระงับความเห็นที่เรายังไม่ดับสนิท จงใส่ใจในทาน ศีล และขันติตราบนั้น³⁶⁸ จากเนื้อความพบว่า ท่านนาคารชุนได้นำเสนอทานศีลและขันติเป็นวิธีแก้ไขในจุดเริ่มต้น การแนะนำเพื่อแก้ไขปัญหาในคัมภีร์รัตนาวลี มีปรากฏอยู่จำนวน 49 โศลก โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ใจความหลักของโศลก และสิ่งที่แนะนำเพื่อการแก้ไข สามารถเขียนเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 20 แสดงการแนะนำเพื่อแก้ไขปัญหา

โศลกที่	ใจความหลักของโศลก	สิ่งที่แนะนำเพื่อการแก้ไข
2.42	รู้สิ่งที่ไม่น่าพอใจแต่มีประโยชน์ จงประพฤติโดยเร็ว	จงประพฤติแต่สิ่งที่มีประโยชน์ แม้ที่ไม่น่าพอใจ
2.45	ความน่ากลัวและไม่น่ากลัวเป็นสิ่งคู่กัน ถ้าพระองค์มีความผ่อนคลายในสิ่งหนึ่ง จัดไปก็จะต้องมีความสะดุ้งในอีกสิ่งหนึ่ง	จงทำลายความผ่อนคลายและความสะดุ้งกลัว ด้วยการพิจารณา วางตนเป็นกลาง
2.72	ความรู้สึกน่ารังเกียจ เป็นสิ่งเดียวที่คนผู้สร้าง ความหวาดกลัวให้ผู้อื่นจะได้รับ เหมือนความรังเกียจต่องูพิษ	หยุดสร้างความหวาดกลัว อันเป็นเหตุให้ถูกรังเกียจ
3.21	บุญและปัญญาอันนับประมาณมิได้ ช่วยกำจัดทุกข์กายและทุกข์ใจได้เร็ว	แก้ทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจที่มี ด้วยการบำเพ็ญบุญและพัฒนาปัญญา
3.28	รู้ว่าสิ่งที่ทำให้เกิดมลทิน คือ โลภะ โทสะ โมหะ และรู้คุณอันประเสริฐคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ	ละทิ้งสิ่งที่ทำให้เกิดมลทินที่มีอยู่ และน้อมนำสิ่งที่ไม่มียมลทินเข้ามาในตน
3.37	ไม่ควรสักการะ เคารพ บูชา นับถือผู้ที่ไม่ได้นับ	หยุดการบูชาคนที่ไม่ควรบูชาที่

³⁶⁷ รัตนาวลี, 2.24.

³⁶⁸ รัตนาวลี, 2.25.

	ถือพระรัตนตรัย เพราะด้วยความเคารพผิดของ พระองค์ เหล่าคนโง่จะยึดถือครูผู้มีมลทิน เหล่านั้น	เคยบูชามาแต่เดิม เพื่อไม่ให้ เป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่น
3.69-3.70	อย่าทำลายสิ่งสำคัญและพูดจามุ่งร้ายผู้อื่น หา ข้อผิดพลาดในตนและเตือนตนด้วยตน น้อมนำ ความผิดของผู้อื่นมาเป็นบทเรียนและช่วยแก้ไข ข้อผิดพลาดให้ผู้อื่น	พิจารณาหาข้อผิดพลาดใน ตนเอง และแก้ไขสิ่งที่ตัวเองได้ ทำผิดด้วยตน
3.71	อย่าโกรธเวลาถูกประทุษร้าย อย่าก่อเหตุที่จะทำ ให้มีความทุกข์มากมายนับไม่ถ้วน กำจัดความ ขัดเคืองของตนด้วยตน	จงแก้ไขจากสาเหตุภายในตน ไม่ใช่จากสาเหตุภายนอก
4.15	สุขในภพนี้เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ สุขในภพ หน้าเกิดจากการให้บริจาค เพราะไม่ได้ใช้ ไม่ได้ บริจาคและเสื่อมสูญไป จึงมีแต่ทุกข์	จงใช้สอยทรัพย์ และบริจาค ทรัพย์ควบคู่กันไป อย่าประมาทในทาน
4.43	พระองค์นำอาณาจักรมาจากโลกอื่นไม่ได้ และ นำติดตัวไปไม่ได้ พระองค์ได้อาณาจักรมาจาก ธรรม จึงไม่ควรทำสิ่งที่ไม่ชอบธรรม	จงกระทำการที่เป็นธรรม หาก ยังต้องการรักษาอาณาจักร
4.44-4.45	จงบากบั่นเพื่อไม่ให้ความต่อเนื่อง ของทุกขภพซึ่งต้องรักษาไว้ด้วยทรัพย์จำนวน มากอันเป็นของราชอาณาจักร จงรักษาราช ภพให้ต่อเนื่องไม่หมดไป	หยุดการเสียทรัพย์ให้หมดสิ้น ไปเพื่อการรักษาภพซึ่งไม่ได้ มีประโยชน์ แต่จงพยายาม อย่างต่อเนื่อง เพื่อรักษาราช ภพ
4.72-4.75	บุคคลกำจัดสิ่งไร้ประโยชน์ด้วยความทุกข์ เหมือนแก้พิษด้วยพิษ ธรรมเป็นสิ่งที่มีความหมาย ทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทั้งในปัจจุบันและ อนาคต แม้ลำบากก็เป็นสิ่งที่ควรทำ ความสุขที่ ไพบูลย์มิได้เพราะการสละสุขเพียงเล็กน้อย	จงสละความสุขเพียงเล็กน้อย กล่าวคือการอดทนต่อความ ทุกข์ เพื่อให้ได้ประพัตติธรรม อันนำมาซึ่งสุขอันไพบูลย์
5.2-5.33	หากหวังจะกำจัดอุปกิเลสที่ถูกอธิบายไว้ในพระ อภิธรรมจำนวน 57 ประการ ให้หมั่นวิเคราะห แยกแยะตามลำดับ (เป็นการกล่าวถึงอุปกิเลสที่ มีในตนซึ่งต้องแก้ไขและทำความเข้าใจในตอน บวชเป็นภิกษุ)	กำจัดอุปกิเลส 57 ประการ ที่มี ในตน ด้วยการหมั่นวิเคราะห แยกแยะ

3. เพื่อส่งเสริมพัฒนา (Development)

การแนะนำเพื่อส่งเสริมพัฒนาในคัมภีร์รัตนาวลี มีจุดประสงค์เพื่อส่งเสริมให้ผู้ศึกษาสามารถพัฒนาความดีและศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ ให้ก้าวข้ามไปสู่จุดที่สูงขึ้นไปตามลำดับจนกว่าจะถึงผลลัพธ์ที่เป็นวัตถุประสงค์แท้จริงกล่าวคือการบรรลุโมกษะหรือพระนิรวาณ มีกระบวนการพัฒนาอยู่ 2 นัยยะคือ 1. รักษาความดีที่มีอยู่ให้ต่อเนื่องกันไป 2. พัฒนาความดีที่มีอยู่ให้ดีขึ้นไปอีกระดับในคัมภีร์รัตนาวลี การรักษาความดีที่มีอยู่ให้ต่อเนื่องกันไป ท่านนาคราชุนได้แนะนำหลักการเพื่อที่จะรักษาคุณความดี ซึ่งได้ประพฤติอยู่แล้วให้มั่นคง และไม่เสื่อมถอย มีตัวอย่างเนื้อความในคัมภีร์เช่นว่า

ชีวิตาโรคยราชยานำ จินตยานิตยดำ สทา |

ตตะ สัเวควาน ธรรมเมกานเตน ปรียาสยเส || 2.43 ||

ท่านควรคิดถึงความไม่เที่ยงของชีวิต ความไม่มีโรค และความเป็นพระราชาอย่างสม่ำเสมอทุกเมื่อเกิด เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านผู้มีความริบแรง ย่อมจะยังธรรมให้ปรากฏได้แน่นอน³⁶⁹ (2.43)

จากเนื้อความข้างต้นพบว่า ท่านนาคราชุนได้แนะนำให้พระราชาได้เห็นโทษของความไม่เที่ยง รวมถึงชี้ให้เห็นคุณที่พระราชามีกล่าวคือความไม่มีโรคและความเป็นพระราชา โดยตักเตือนเพื่อให้พระราชาได้ใช้คุณที่มีให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งจุดนี้พิจารณาได้จาก คำว่า สทา ที่แปลว่า ในกาลทุกเมื่อ และคำว่า สัเวควาน ที่แปลว่า ผู้มีความริบแรง สองคำนี้ช่วยเน้นย้ำให้เห็นว่า เป็นสิ่งที่พระราชาต้องรักษาอย่างสม่ำเสมอและเร็วไว ไม่ประมาท พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า ถ้าทำได้เช่นนั้น ก็ย่อมจะเกิดประโยชน์สูงสุด กล่าวคือการเข้าถึงธรรม ส่วนในนัยยะที่ 2 ท่านนาคราชุนได้แนะนำเพื่อพัฒนาความดีที่มีอยู่ให้ก้าวขึ้นไปอีกระดับ เป็นการแนะนำที่อิงจากความดีเดิมเป็นพื้นฐาน โดยแนะนำความดีรูปแบบใหม่ซึ่งก้าวไปอีกขั้นจากที่ได้ปฏิบัติมา ตัวอย่างเช่นเนื้อความตอนหนึ่งว่า ผู้บอกสิ่งที่มีประโยชน์หาได้ยาก ผู้ที่รับฟังสิ่งที่มีประโยชน์หาได้ยากกว่า แต่ผู้ที่มีปกติทำในสิ่งที่มีประโยชน์ หาได้ยากกว่าสองประเภทข้างต้นนั้นอย่างที่สุด³⁷⁰ จากเนื้อความตอนนี้จะพบว่า ท่านนาคราชุนต้องการจะแนะนำพระราชาเพื่อให้พัฒนาไปเป็นผู้ที่ทำแต่สิ่งที่มีประโยชน์ จากคำว่า ผู้บอกสิ่งที่มีประโยชน์หาได้

³⁶⁹ รัตนาวลี, 2.43.

³⁷⁰ รัตนาวลี, 2.41.

ยาก และผู้ที่รับฟังสิ่งที่มีประโยชน์หาได้ยากกว่า ท่านนาคราชุนได้หมายถึงตัวท่านนาคราชุนซึ่งเป็นผู้บอก และพระราชาก็เป็นผู้ฟัง ส่วนจุดที่ท่านนาคราชุนมุ่งหวังที่จะให้พระราชาก็ได้นำไปประพจน์และพัฒนาสู่จุดที่สูงขึ้นจะเป็นในส่วนของคำว่า ผู้ที่มีปกติทำสิ่งที่มีประโยชน์หาได้ยากยิ่งอย่างที่สุด จุดประสงค์คือเพื่อให้พระราชาก้าวข้ามจากจุดของผู้ฟังขั้นสู่สถานะของผู้ปฏิบัติอย่างเต็มรูปแบบ โดยโคลกประเภทที่แนะนำเพื่อการส่งเสริมพัฒนาในคัมภีร์รัตนาวลีมีจำนวน 72 โคลก ซึ่งเมื่อพิจารณาจากกระบวนการพัฒนา 2 นัยยะข้างต้น สามารถเขียนเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 21 แสดงการแนะนำเพื่อส่งเสริมพัฒนา

โคลกที่	ใจความหลักของโคลก	สิ่งที่แนะนำเพื่อพัฒนา	นัยยะที่
2.28	เพราะมีธรรมอันเป็นสิ่งสูงสุด โลกจึงเป็นที่อยู่ที่สัตว์พากันยินดี และเพราะมีธรรม เหล่าสัตว์จึงจะไม่ถูกโลกที่น่ายินดีลวงหลอก	จงยินดีในธรรม และบูชาธรรมด้วยการปฏิบัติเนื่อง ๆ	1
2.33	จงทำการสงเคราะห์โลก และธรรม ด้วยคุณคือ ทาน ปิยวาจา หิตจรिया และเอกัตถจรिया	จงสงเคราะห์โลกและธรรม ด้วยทาน ปิยวาจา หิตจรिया และเอกัตถจรिया	2
2.41	ผู้บอกสิ่งที่มีประโยชน์หาได้ยาก ผู้ที่รับฟังสิ่งที่มีประโยชน์หาได้ยากกว่า ส่วนผู้ที่มีปกติทำสิ่งที่มีประโยชน์หาได้ยากที่สุดกว่าทั้งสองพวกนั้น	จงเป็นผู้มีปกติทำแต่สิ่งที่มีประโยชน์	2
2.43	จงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความไม่มีโรค และความเป็นพระราชา อย่างสม่าเสมอทุกเมื่อ ด้วยการพิจารณาเช่นนั้น พระองค์ผู้มีความริบเร่ง ย่อมจะยังทำให้ปรากฏ ได้อย่างรวดเร็ว	จงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของชีวิต ความไม่มีโรค และความเป็นพระราชาของตนอย่างสม่าเสมอ	1
2.73	ประชาชนรู้สึกมีความสุขเมื่อได้เข้าใกล้คนผู้ดำรงอยู่ในหลักปฏิบัติ สิ่งเดียวที่ช่วยอธิบายถึงความรู้สึกของประชาชนต่อหลัก	จงดำรงอยู่ในหลักปฏิบัติที่กล่าวสอน เพื่อให้เหล่าชนยินดีและมีความสุข	1

	ปฏิบัติก็คือความชื่นชมเท่านั้น เหมือนชวานายินดีต่อเมฆฝนที่ดี		
2.76	ขอจงฟังวิธีการที่ทำให้พระองค์ ถูกประดับด้วยมหาปฐิสลักษณ์ 32 ประการ อันเป็นเครื่องหมาย แสดงการเป็นสิ่งมีชีวิตที่ยอด เยี่ยมในอนาคต	จงศึกษาหลักปฏิบัติที่ทำให้ได้รับ มหาปฐิสลักษณ์ 32 ประการ	2
2.96-2.97	มหาปฐิสลักษณ์เหล่านี้ เป็น สัญลักษณ์ที่บ่งบอกว่าใครเป็น มหาบุรุษ ทั้งอนุพยัญชนะ 80 ประการ ก็ก่อเกิดขึ้นด้วยองค์คุณ เดียวกันกับมหาปฐิสลักษณ์ นั่นเอง	จงจำหลักปฏิบัติที่ทำให้ได้รับ มหาปฐิสลักษณ์และอนุพยัญชนะ พร้อมทั้งนำมาปฏิบัติ	2
3.30	การละอกุศลและเพิ่มพูนกุศล เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ต้องการ เกิดใหม่ในภูมิสูง ส่วนการ พิจารณาความรู้ทั้งหมดที่ได้มา ด้วยปัญญา เป็นหลักธรรมสำหรับ ผู้ปรารถนาการตรัสรู้	จงละกุศลและเพิ่มพูนกุศลเพื่อเกิด ในภูมิที่สูง จงพิจารณาหลักธรรม ความรู้ทั้งหมดด้วยปัญญา เพื่อความบริสุทธิ์อย่างสูงสุด	1, 2
3.31-3.36	วิธีการเคารพพระรัตนตรัย สำหรับพระพุทธเจ้า ให้เขียนรูป ของพระองค์ สร้างสฎุเปเจดีย์อัน ประดับอย่างวิจิตร สำหรับพระ ธรรม ให้รักษาดูแลหมู่แห่งภิกษุ และภิกษุณี แจกจ่ายบทธวดและ คัมภีร์ที่มาจากพระดำรัสของ พระพุทธเจ้า สำหรับพระสงฆ์ จง บำรุงสงฆ์ผู้แสดงธรรมอันหมดจด ด้วยปัจจัยสี่ น้อมนำหลักธรรม เข้ามาในตนด้วยความเคารพ อุปัฏฐากครูอาจารย์และรับฟังคำ	จงศึกษาวิธีการทำความเคารพและ บูชาพระรัตนตรัยอย่างถูกต้อง พร้อมกับประพาศสิ่งเหล่านั้น	2

	ของพวกท่าน		
3.38-3.61	<p>มอบคัมภีร์ต้นฉบับ ที่มาจาก พุทธพจน์ พร้อมทั้งเอกสารจาก คัมภีร์เหล่านั้น แก่หมู่ชน ให้เบีย สนับสนุนการดำรงชีพแก่ปราชญ์ ราชบัณฑิต จัดการบำรุงสำหรับ หมอและช่างตัดผมเพื่อประโยชน์ แก่คนแก่เด็กและคนป่วย สร้าง โรงพยาบาล สิ่งสาธารณะที่เอื้อ ประโยชน์ ให้ทานแก่ภิกษุภิกษุณี และเหล่านักบวชผู้มาขออาหาร เตรียมทัพพะสัมภาระสำหรับคน เดินทาง ให้เหล่าพันธมิตรพิชแก่ ชาวนาและเกษตรกร จัดการ บริหารโดยประการที่ชนทั้งหลาย จะไม่มีหนี้สิน ชับไล่เหล่าโจรและ คนผู้ชั่วช้า จัดตั้งราคาที่เหมาะสม ประกอบสิ่งที่มีประโยชน์แก่ตน และแก่ชนผู้อยู่ในเมือง มอบให้สิ่ง ที่เป็นมูลเหตุแก่ความเจริญและที่ นำพึงใจแก่เหล่าชนผู้มาขอ</p>	<p>จงศึกษาคุณศรัทธาที่เป็น โลกัตถจริยา จากนั้น จงปฏิบัติ โลกัตถจริยา ควบคู่กันกับการ ปกครองโดยธรรม</p>	1, 2
3.62-3.67	<p>จงมอบทางแห่งความสุขโดยการ สอนธรรมะ จงมีความเคารพ อย่างสูงสุดทั้งต่อพระธรรมและผู้ ที่กล่าวธรรมเพื่อเป็นแบบอย่าง อย่าติดในวาทะกรรมอันเป็นของ โลก แต่จงเพลิดเพลินในวาท กรรมที่เป็นปรมาณะ อย่าเชื่อ เพียงแค่ได้ฟังแต่จงเก็บไป วิเคราะห์ให้ละเอียด พร้อมถาม แง่คิดกับครู</p>	<p>จงประพฤติธัมมัตถจริยา เพื่อ เพิ่มพูนธรรมะในตน และในคน เหล่าอื่น</p>	2

3.72	จงทำสิ่งที่เป็นประโยชน์กับผู้อื่น โดยไม่หวังผล ทนต่อความทุกข์ ของตนด้วยตน และแบ่งปัน ความสุขของตนแก่คนอื่น	จงทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนอื่น แบ่งปันความสุขกับคนทุกข์ยาก ไม่นำความทุกข์ของตนไปให้ผู้อื่น	1, 2
3.73	ถ้าหากมีฐานะเฉกเช่นเทพ ก็ อย่าได้ทะนงตน หากยากจนก็ อย่าได้ท้อแท้	อย่าทะนงตนเมื่อร่ำรวย อย่าท้อแท้ เมื่อลำบาก	1
3.77-3.79	เพราะธรรม อาณาจักรของ พระองค์จะเต็มไปด้วยความสุข เกียรติก็จะแผ่ไป เมืองน้อยใหญ่ก็ จะพากันนับถือ หมั่นพิจารณาว่า ความตายเป็นของใกล้ แล้ว ประพฤติธรรมอย่างสม่ำเสมอ ความเมตตาทั้งในตนและผู้อื่นที่ บำเพ็ญก็จะสมบูรณ์ได้	จงรักษาธรรม เพราะธรรมเป็นเหตุ แห่งความสุขทั้งของตนและของชน เหล่าอื่น อย่าได้ประมาท ให้หมั่น พิจารณาถึงความตายบ่อย ๆ	1
4.6	เมื่อรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งในโลก นี้และโลกอื่น จงกระทำสิ่งนั้น เพื่ออนุเคราะห์ตนและสัตว์โลก	เมื่อรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ ก็จงทำแต่ สิ่งที่มีประโยชน์	1
4.7-4.8	ถ้าไม่ได้ประโยชน์จากการให้แก่ เหล่านักบวช ความอกตัญญูและ ความโลภก็ไม่ได้ให้อะไรเช่นกัน, คนผู้ไร้เสบียงย่อมไม่อาจเดินทาง นักบวชก็เช่นกัน หากไร้เสบียง ก็ ไม่อาจปฏิบัติธรรมได้	จงให้ทานแก่เหล่านักบวชผู้ปฏิบัติ ผู้มุ่งดำเนินไปสู่โลกอื่น เพื่อกำจัด ความอกตัญญูและความโลภ	2
4.9	จงมีใจสูง ยินดีในการกระทำที่ ประเสริฐเนื่อง ๆ เพราะผลที่ สูงสุดเกิดจากการกระทำที่สูงสุด	จงมีใจสูงและยินดีในการทำสิ่งที่ ประเสริฐอย่างสม่ำเสมอ	1
4.12	โปรดมอบความกล้าหาญให้พวก คนดี และทำลายความอูตสาหะ ของพวกคนพาลที่ปัญญาน้อย	จงประคับประคองเหล่าคนดี และจงข่มเหล่าคนชั่วที่ควรข่ม	1
4.18-4.20	จงให้บุคคลผู้ฉลาดตั้งอยู่ในทุก	จงประกอบบอริการแห่งธรรมที่	1

	กาลซึ่งเคยประพตือธิการแห่ง ธรรมที่พระราชองค์ก่อน ๆ ประพตีกันมาได้ประพตือธรรม เหล่านั้นต่อไป เพราะสิ่งนั้นช่วย อนุเคราะห์คนผู้ทุกข์ยากอย่าง เท่าเทียม	พระราชองค์ก่อน ๆ เคยประพตือ กันมา	
4.30-4.37	จงมีความกรุณาเป็นที่ตั้ง น้อมจิต ไปเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทุก จำพวก โดยที่สุดแม้ในชนผู้บาป หนัก จงปล่อยเหล่าชนผู้ถูกจอง จำและถูกทรมาน อย่าได้สั่งสม บาป หากยังไม่ได้ปล่อยพวกเขา ก็จงให้อยู่อย่างเป็นสุข ทำการ ลงโทษด้วยกรุณา และหากรู้ชัด ว่าใครเป็นคนผิดจงเนรเทศ	ให้แผ่กรุณาไปในสัตว์ทุกจำพวกแม้ ที่เลวร้าย มีความเป็นกลางในสัตว์ ทุกจำพวก หากจะทำการลงโทษ ก็ต้องทำเพราะความกรุณา	2
4.100	ธรรมดาโลกโดยมากไร้ธรรม การปกครองโดยธรรมจึงทำได้ ยาก ดังนั้นเพื่อความรุ่งเรืองแห่ง ธรรม ขอจงเป็นผู้ไม่มีเรื่อน	ขอจงพยายามเพื่อความเป็นผู้ไม่มี เรื่อน เพราะความเป็นผู้มีเรื่อน ประพตือธรรมได้ยาก	2
5.95-5.97	จงเป็นผู้มีเกียรติ มีจิตใจสงบ อย่า ผลัดวันประกันพรุ่ง อย่าได้บ้าบิ่น คตโกง จงมีความสุข รุ่งเรือง ดุจพระจันทร์ และมั่นคงดุจเขา สิเนรุ หลีกเว้นสิ่งที่เป็นอกุศล จงเป็นพระสัพพัญญู	จงหลีกเว้นอกุศล ประพตือกุศล รอบคอบ สงบ มั่นคง และสุขภาพ เพื่อความเป็นพระสัพพัญญู	2
5.99-5.100	จงใคร่ครวญถึงโอวาททุกวัน มี ศีลธรรม มีความเคารพ อดทนต่อ คำสอน กำจัดความริษยาและ ความโลภ ช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่ หวังผล อุปถัมภ์คนตกยาก อุทิศ ตนให้แก่ครูผู้ประเสริฐสูงสุด	จงนำสิ่งที่สอนไว้ในคัมภีร์ทุก ประการมาประพตือปฏิบัติอย่าง สม่ำเสมอ	2

	ระดับปกครองธรรมอย่าง สม่าเสมอ		
--	----------------------------------	--	--

การแนะนำตามความมุ่งหมายเฉพาะ

การแนะนำตามความมุ่งหมายจำเพาะในคัมภีร์รัตนาวลี เป็นการแนะนำที่มีจุดมุ่งหมายให้ผู้ศึกษาเข้าใจในเรื่องจำเพาะส่วนซึ่งผู้เขียนคัมภีร์ต้องการอธิบาย เพื่อให้สอดคล้องกับหลักปรัชญาหรือสนับสนุนแนวคิดของผู้เขียนคัมภีร์ ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจไปในแนวทางเดียวกันกับผู้เขียนและเข้าใจถึงอรรถรสของคัมภีร์อย่างลึกซึ้ง คัมภีร์รัตนาวลีมีสิ่งมุ่งหมายที่ต้องการให้ผู้ศึกษาเข้าใจอยู่ 3 ประเด็นหลัก คือ 1. ศูนย์ตา 2. มหายาน และ 3. บารมีธรรมของพระโพธิสัตว์

1. การแนะนำเพื่อให้เข้าใจศูนย์ตา

การแนะนำรูปแบบนี้เป็นการแนะนำโดยตรงมีจุดประสงค์เพื่อให้เข้าใจศูนย์ตา ซึ่งเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้ศึกษาเกิดความรู้สึกรับในหลักแนวคิดของผู้สอนแล้วเท่านั้น ต่างจากการทำให้เข้าใจศูนย์ตาโดยผ่านกระบวนการของวิชาวิธีอื่นมีจุดประสงค์เพื่อให้ละจากแนวคิดเดิม เพราะการแนะนำนี้เป็นกระบวนการแนะนำหลักคิดและพิจารณาแก่ผู้ศึกษาที่ยังไม่เข้าใจชัดในหลักศูนย์ตา โดยระบุลงไปว่าสิ่งใดบ้างที่เป็นศูนย์ตา สาเหตุที่ทำให้เป็นศูนย์ตา รวมไปถึงความหมายโดยรวมของศูนย์ตาในมหายาน ตัวอย่างเช่นเนื้อความในโคลกหนึ่งว่า

สรวสวํ ปุรวนฤบเตร นฤบสย วศมาตตม |

ก็ ปุรวกสย ธรรมาย สุขาย ยศเสปี วา || 4.14 ||

สมบัติของพระราชาก่อน ก็จะมาเป็นของพระราชากันใหม่เรื่อยไป
ประโยชน์อะไรสำหรับพระราชาก่อน ๆ ทั้งเพื่อธรรม เพื่อสุข และเพื่อยศ³⁷¹(4.14)

จากเนื้อความนี้จะพบว่า สิ่งที่ถูกระบุว่าเป็นศูนย์ตาก็คือ สมบัติที่พระราชาทูกพระองค์ยึดถือว่าเป็นของตน พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า สาเหตุที่ทำให้เป็นศูนย์ตาก็เพราะว่า หลังจากผู้ที่เป็นเจ้าของตายไป มันก็ตกไปเป็นของผู้อื่น และเป็นอย่างนี้เรื่อยไปไม่รู้จักจบ ทั้งติดตามตนไปไม่ได้ หรือในส่วนของการแนะนำความหมายของศูนย์ตา ก็มีตัวอย่างดังเนื้อความในโคลกที่ว่า ศูนย์ตาในมหายานคือการไม่เกิด แต่สำหรับที่อื่นศูนย์ตาคือการทำลาย การทำลายและการไม่เกิดโดยเนื้อแท้

³⁷¹ รัตนาวลี, 4.14.

ก็เป็นอย่างเดียวกัน ดังนั้น ขอบใจยอมรับมหายานว่าเป็นธรรมของพระพุทธเจ้า³⁷² จะพบว่า มีการระบุถึงความหมายของศุนยตาว่า ศุนยตาคือความไม่เกิดและการทำลาย เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังนั้น ในการแนะนำเพื่อให้เข้าใจศุนยตา เมื่อนำมาจำแนกในรูปแบบของตารางจะสามารถเขียนออกมาได้ 2 รูปแบบ คือ

1. ตารางที่แนะนำถึงสิ่งที่เป็นศุนยตา
2. ตารางที่แนะนำถึงความหมายและประโยชน์ของศุนยตา

ตารางที่ 22 แนะนำถึงสิ่งที่เป็นศุนยตา โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่บอกกล่าวสิ่งใดเป็นศุนยตา และ ส่วนที่บอกถึงสาเหตุของการเป็นศุนยตา

โคลกที่	สิ่งที่เป็นศุนยตา	สาเหตุที่เป็นศุนยตา
4.14	สมบัติ	เพราะตกเป็นของผู้อื่นเรื่อยไป ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ผู้ตายซึ่งเป็นเจ้าของเดิม ทั้งไม่สามารถติดตามตนไปได้
4.46-4.53	สุขเวทนา	เพราะสุขเวทนาเกิดขึ้นจากการบรรเทาความทุกข์ และเกิดขึ้นจากความสำคัญว่าเป็นสุข ในเมื่อพบสิ่งที่ชอบใจ ถ้ากำหนดจึงเห็นไม่กำหนดไม่เห็น ความสุขจึงเป็นเพียงความปรุงแต่งจิต
4.54-4.61	ขันธ 5 และอินทริย์ 5	เพราะไม่มีสาระ เกิดจากความยึดถือว่ามี ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด เพราะสำเร็จได้ด้วยธาตุ 5 ที่โดยปรมาณะแล้ว ก็เป็นสิ่งที่ไร้สาระเพราะไม่มีอยู่ตามความเป็นจริง
4.62	ทุกข์เวทนา	เพราะมันเกิดจากการลดลงของสุขเวทนาที่ไม่มีอยู่จริง
4.65	โลก	เพราะไม่มีสาระ ไม่ใช่ที่พึ่ง เกิดจากความสำคัญผิด

³⁷² รัตนาวลี, 4.86.

จากตารางจะพบว่า สิ่งที่พระนาครชนแนะนำว่าเป็นศูนยตา ยังเป็นสิ่งเดิม ๆ ที่ได้กล่าวไว้ในช่วงต้นของคัมภีร์ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า ทุกสิ่งที่ไร้สาระเกิดขึ้นจากการปรุงแต่งทางความคิดล้วนเป็นศูนยตา

ตารางที่ 23 แนะนำความหมายและประโยชน์ของศูนยตา มีลักษณะเป็นคำสอนโดยตรงมุ่งแสดงความหมาย หรือประโยชน์สูงสุดของศูนยตาอย่างใดอย่างหนึ่ง

โคลงที่	สิ่งที่แนะนำ	มุ่งแสดงถึง
4.63	เพราะไม่ยึดถือตัวตน จึงก้าวข้ามสุขและทุกข์ เพราะการก้าวข้ามนั้น ย่อมถึงความหลุดพ้น	ประโยชน์
4.65	เพราะเห็นโลกตามความเป็นจริงว่าไร้สาระ ย่อมจะคลายความยึดมั่น เพราะคลายความยึดมั่นย่อมดับสนิท	ประโยชน์
4.86	ศูนยตาในมหายานคือความไม่เกิด ศูนยตาในคัมภีร์อื่นคือการทำลาย ศูนยตาทั้งสองความหมาย เป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า ³⁷³	ความหมาย
4.87	หากเข้าใจถึงศูนยตาและมหายาน ก็ย่อมจะเข้าใจสิ่งต่างๆ ได้ง่าย เพราะธรรมชาติของพระเจ้าเป็นคุณลักษณะที่ไม่ใช่ของง่าย	ประโยชน์

2. การแนะนำเพื่อให้เข้าใจมหายาน

เป็นการแนะนำที่มีจุดประสงค์เพื่อแสดงความสำคัญของมหายาน คำสอนหลักของมหายาน รวมถึงคุณและโทษของการศึกษาและเข้าใจมหายานทั้งแบบถูกต้องและคลาดเคลื่อนจากความจริง ในคัมภีร์รัตนาวลี การแนะนำเพื่อให้เข้าใจมหายานสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1. การแนะนำความหมายและองค์ประกอบของมหายาน 2. การแนะนำถึงประโยชน์ในการปฏิบัติ

³⁷³ อาจเกิดการตั้งคำถามว่า การไม่เกิด และ การทำลาย เป็นสองสถานะที่ต่างกันจึงไม่น่าใช้ในความหมายของสิ่งเดียวกัน เพราะหากไม่เกิดก็ไม่สามารถทำลายได้ เพราะไม่มีอะไรให้ทำลาย และหากจะมีการทำลายก็ต้องมีการเกิด, ให้ทราบว่า การไม่เกิดและการทำลายนี้ดำรงอยู่บนความจริงในระดับที่ต่างกัน คำว่า การไม่เกิด เป็นความหมายของศูนยตาที่ดำรงอยู่บนความจริงระดับปรมาภระ เพราะโดยแท้ไม่มีการเกิด เพราะการเกิดและการเข้าใจว่า “มี” เป็นการรับรู้ผ่านอภิยาเท่านั้น ส่วนคำว่า การทำลาย เป็นความหมายของศูนยตาที่ดำรงอยู่บนความจริงระดับสัมภฤติ เพราะชี้ให้เห็นความเสื่อมสลายเชิงปรากฏการณ์ และชี้ให้เห็นความไม่มีตัวตนของสิ่ง เพราะถ้าสิ่งมีตัวตนที่แน่นอน ทุกสิ่งย่อมจะไม่เสื่อมสลายและยั่งยืนด้วยตัวเอง.

มหายานรวมถึงโทษในเมื่อตำหนิมหายาน ในประเภทที่ 1 ท่านนาคารชุนแนะนำว่า มหายาน คืออะไร โดยระบุถึงจุดยืน และองค์ประกอบของมหายาน ดังเนื้อความในโคลกหนึ่งว่า

กรุณาปุรวกาะ สรวะ นิษยนทา ชญานนิรมลละ |

อุกตา ยตร มหายานะ กสฺ ตนฺ นินฺเตตฺ สเจตนะ || 4.78 ||

ทุกคำสอนที่เต็มไปด้วยความกรุณา ชำระดีแล้ว มีมลทินไปปราศแล้วด้วยปัญญา ท่านกล่าวไว้ในธรรมเพียงดงยานใหญ่โต คนมีสติคนไหนจะตำหนิธรรมเพียงดงยานใหญ่นั้นได้เล่า³⁷⁴(4.78)

จากเนื้อความในโคลกจะพบว่า ท่านนาคารชุนได้แสดงจุดยืนของมหายานว่าเป็นคำสอนที่เต็มไปด้วยความกรุณา และใครครวญดีแล้วด้วยปัญญา ดังนั้น คำสอนของมหายานจึงมีพื้นฐานเป็นความกรุณาต่อเหล่าสัตว์ หากเป็นธรรมที่มีพื้นฐานอื่นไปจากนั้น นั่นแสดงว่า คำสอนนั้นไม่ใช่คำสอนที่เป็นของมหายาน สำหรับในประเภทที่ 2 ท่านนาคารชุน ได้ชี้แจงถึงประโยชน์ของการปฏิบัติตามหลักมหายาน และโทษในเพราะการปฏิบัติผิดหรือตำหนิมหายาน ดังเนื้อความตอนหนึ่งว่า สัตบุรุษควรทำการขจัดความขุ่นเคือง และทำความเลื่อมใสอันยิ่งในมหายานเพื่อทำสัมยักสัมโพธิให้สำเร็จ³⁷⁵ จากเนื้อความนี้จะพบว่า ท่านนาคารชุนมุ่งประเด็นในส่วนที่กำลังขจัดความขุ่นเคืองและทำความเลื่อมใสเป็นจุดสำคัญ การนำเสนอลักษณะนี้เป็นเหมือนเครื่องบ่งชี้ว่า ถ้าต้องการทำสัมยักสัมโพธิให้สำเร็จ ก็ต้องไม่มีความขุ่นเคือง และต้องมีความเลื่อมใสในมหายาน ถ้ามีความขุ่นเคืองและไม่เลื่อมใส ก็จะไม่สามารถทำสัมยักสัมโพธิญาณให้สำเร็จได้ เพราะเมื่อยืนยันสิ่งหนึ่ง ก็ย่อมจะเป็นอันปฏิเสธอีกสิ่งหนึ่ง การแนะนำทั้งสองประเภทนี้เป็นการแนะนำโดยตรงซึ่งมีจุดประสงค์ให้ผู้ศึกษาเข้าใจ ศรัทธา และปฏิบัติในมหายาน

ตารางที่ 24 แสดงการแนะนำความหมายและองค์ประกอบของมหายาน

โคลกที่	การแนะนำ	ความหมาย / องค์ประกอบ
4.67	การบำเพ็ญของพระโพธิสัตว์ ถูกพระตถาคตทั้งหลายแสดงไว้แล้วในมหายาน	แนะนำเชิงความหมายว่า มหายานคือข้อปฏิบัติสำหรับสัตว์ผู้มุ่งโพธิ ที่หวังช่วยสัตว์โลก
4.78	ทุกคำสอนที่เต็มไปด้วยกรุณา ชำระดี	แสดงถึงองค์ประกอบหลักของมหายาน

³⁷⁴ รัตนาวลี, 4.78.

³⁷⁵ รัตนาวลี, 4.97.

	แล้ว ไม่มีมลทิน ถูกปัญญาชำระแล้ว เป็นสิ่งที่ถูกแสดงไว้ในมหายาน	คือ ความกรุณาที่มีปัญญากำกับ
4.79	คำสอนในมหายาน มีความเอื้อเฟื้ออย่างยิ่ง มีความลึกซึ้งอย่างยิ่ง	แสดงถึงองค์ประกอบหลักของมหายาน คือ ความกรุณาที่มีปัญญากำกับ
4.80-4.82	คำสอนในมหายาน เป็นคำสอนที่ประกอบไปด้วยทานและศีล อันก่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ประกอบด้วยความอดทนและความกล้า อันก่อประโยชน์แก่ตน ประกอบด้วยสมาธิและปัญญา อันเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่น รวมเข้าในปารมิตา 6 เป็นคำสอนของ พุทธเจ้า	แสดงถึงองค์ประกอบด้านข้อปฏิบัติของ มหายาน คือ ทาน, ศีล, ความอดทน, ความกล้า, สมาธิ, และปัญญา
4.83-4.85	มหายานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทางใหญ่แห่งการตรัสรู้ซึ่งสำเร็จได้ด้วยบุญ และปัญญา เป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ของ พระพุทธเจ้า	แนะนำเชิงความหมายว่า มหายานไม่ใช่ สิ่งที่คนผู้ไร้บุญและปัญญาจะเข้าใจได้

ตารางที่ 25 แสดงการแนะนำประโยชน์ในการปฏิบัติและโทษในการตำหนิมหายาน

โศลกที่	โทษในการตำหนิ	ประโยชน์ในการปฏิบัติ
4.68-4.71	บุคคลผู้ไม่รู้ซัดคุณและโทษ สำคัญในสิ่งที่เป็นคุณว่าเป็นโทษ เกลียดชังสิ่งที่เป็นคุณ แม้ที่รู้อยู่ นับว่าเป็น ผู้ตำหนิมหายาน พวกเขาซึ่งตำหนิธรรมเพียงดั่งยานใหญ่ ซึ่งมีจุดหมายหลักคือ ประโยชน์เพื่อผู้อื่น ย่อมถูกความเกลียดชังของตนนั้นเผาไหม้ตัว ถึงแม้ว่ามีศรัทธาก็ไม่พ้น	รู้ซัดคุณและโทษ สำคัญในสิ่งที่เป็นโทษ ว่าเป็นโทษ ย่อมจะเข้าถึงธรรมเพียงดั่ง ยานใหญ่ซึ่งมีจุดหมายหลักคือประโยชน์ เพื่อผู้อื่น ไม่ถูกความเกลียดชังเผาไหม้
4.76-4.77	ไม่เป็นการเหมาะสม และเสียประโยชน์อย่างยิ่ง ถ้าหากจะตำหนิมหายานซึ่งตน	จะได้รับประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะไม่ดูหมิ่นและน้อมนำมหายานเข้าไปปฏิบัติ

	ไม่สามารถเข้าถึงได้ เหมือนอย่างทำลาย หมอบุซึ่งให้ยาแรงที่ตนรับไม่ได้ฉะนั้น อย่าเห็นมหายานว่าเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ เหมือนพวกสิ่งที่คุณเข้าใจกันว่ามี ประโยชน์ทั้งที่ไม่มีประโยชน์	
4.88-4.89	อย่ามีความอคติในมหายาน เพราะการรู้ สิ่งที่พุทธเจ้าตรัสอุปมาไว้ไม่ใช่ของง่าย ความเกลียดชังในมหายานทำให้เสีย ประโยชน์	ควรวางตนเป็นกลาง จากคำสอนที่ไป ทางยานหนึ่งหรือยานสาม เพราะด้วย ความเป็นกลางจะไม่มีทั้งบาปและบุญ ควรเคารพในมหายาน ซึ่งเป็นสิ่งที่นำ ประโยชน์มาให้แก่ชนผู้ใคร่ประโยชน์
4.97	ความขุ่นเคืองและความไม่เลื่อมใสใน มหายานทำให้โพธิญาณไม่สำเร็จ	ควรขจัดความขุ่นเคืองและทำความ เลื่อมใสในมหายานเพื่อความสำเร็จแห่ง โพธิญาณ

3. การแนะนำเพื่อให้เข้าใจและปฏิบัติในวิถีแห่งโพธิสัตว์

การแนะนำนี้มีจุดประสงค์เพื่อให้เข้าใจถึงความเป็นโพธิสัตว์ โดยแสดงสิ่งที่สัตว์
ผู้ปรารถนาโพธิควรทำ หลักธรรมประจำตัวของโพธิสัตว์ สิ่งที่โพธิสัตว์ต้องเผชิญ และเพื่ออธิบาย
หลักการในการปฏิบัติในขณะที่ดำรงตนเป็นโพธิสัตว์ โดยแสดงหลักที่ถูกต้อง เพื่อไม่ให้ปฏิบัติ
คลาดเคลื่อนและเพื่อพัฒนาคุณธรรมของความเป็นโพธิสัตว์ในตน ในคัมภีร์รัตนาวลี การแนะนำ
เพื่อให้เข้าใจในความเป็นโพธิสัตว์ ท่านนาคกรชุมนุมแสดงว่า เป็นสิ่งที่มีการแนะนำไว้เพียงในมหายาน
เท่านั้น พร้อมชี้ว่าหลักธรรมในมหายานเป็นหลักธรรมเพื่อเหล่าสัตว์ผู้มุ่งต่อความเป็นโพธิสัตว์ ดังเช่น
ในเนื้อความตอนหนึ่งว่า

โพธิจรรยาปรัชฐารณม น สุเตร ภาษิตํ วจะ |

ภาษิตํ จ มหายนะ คราหยมสมมาท วิจกษเณะ || 93 ||

อนึ่งคำสอนที่มีเพื่อการตั้งอยู่ในความประพฤติของโพธิสัตว์ ไม่ได้ถูกพระชินเจ้าตรัสไว้ในพระสูตร³⁷⁶ แต่ถูกตรัสไว้ในมหายาน ดังนั้นคนผู้มีปัญญาจึงควรศึกษามหายานนั้น”³⁷⁷(4.93)

โดยส่วนเริ่มต้นของคัมภีร์ ท่านนาคารชุนได้พรรณาคุณลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้าว่าเป็นสิ่งที่สัตว์ทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติ เช่น มหาปุริสลักษณะ 32 ประการ อนุพยัญชนะ 80 ประการ เป็นต้น รวมไปถึงความยากลำบากในการบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุถึงโพธิญาณ โดยมีจุดประสงค์ของการแนะนำเพื่อที่สัตว์ทั้งหลายจะได้มีใจยินดีต่อการเข้าถึงโพธิญาณ จากนั้นจึงได้แนะนำหลักปฏิบัติสำหรับผู้ปรารถนาโพธิ โดยเริ่มแนะนำตามระดับขั้นตั้งแต่หลักปฏิบัติของชนทั่วไป หลักปฏิบัติของชนชั้นสูง และของพระภิกษุผู้ปรารถนาโพธิญาณตามลำดับ ในบรรดาการแนะนำที่มีความมุ่งหมายเฉพาะ การแนะนำเพื่อให้เข้าใจและปฏิบัติในวิถีแห่งโพธิสัตว์มีจำนวนมากที่สุด โดยประมวลใจความสำคัญของการแนะนำเรื่องโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี ได้ตามตารางดังนี้

ตารางที่ 26 แสดงการแนะนำเพื่อให้เข้าใจและปฏิบัติในวิถีแห่งโพธิสัตว์

โคลงที่	ประมวลใจความสำคัญ
2.75	จงเพิ่มพูนโพธิจิต กรุณา และปัญญา เพราะธรรมเหล่านี้เป็นรากเหง้าของการตรัสรู้
2.98-2.100	มหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะสามารถเกิดขึ้นแก่กษัตริย์ผู้หมუნวงล้อแห่งธรรมได้ แต่สิ่งเหล่านั้นไม่อาจเทียบเคียงกับของพระพุทธเจ้าได้ เพราะลักษณะพิเศษเหล่านั้นมีจุดกำเนิดมาจากศรัทธาอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้ทำให้แม้คุณลักษณะพิเศษของกษัตริย์ผู้หมუნวงล้อแห่งธรรมจะคล้ายกับพระพุทธเจ้า แต่ก็เทียบเคียงกันไม่ได้ ดังนั้นจงบำเพ็ญเพื่อความป็นพุทธเจ้า
3.1-3.11	คุณลักษณะพิเศษของพวกกษัตริย์ผู้หมუნวงล้อแห่งธรรม กับของพุทธเจ้า ต่างกัน เพราะการบำเพ็ญบารมีที่มากกว่ากันถึงสิบโกฏิเท่า ถึงอย่างนั้น ก็ยังสามารถแสดงขอบเขตของการบำเพ็ญบารมีได้ ดังนั้นคนทั่วไปก็สามารถปฏิบัติได้
3.12	รูปร่างของพุทธเจ้าเกิดจากการบำเพ็ญบุญ ส่วนธรรมกายของพระพุทธเจ้าเกิดจากการบำเพ็ญปัญญา

³⁷⁶ คำว่า พระสูตร ในโคลงนี้ หมายถึง คำสอนฝ่ายเถรวาท.

³⁷⁷ รัตนาวลี, 4.93.

3.13	หมั่นใส่ใจในการบำเพ็ญบุญและปัญญาซึ่งเป็นเหตุให้เข้าถึงความเป็นพุทธเจ้า
3.14-3.16	อย่าได้ย่อท้อต่อการบำเพ็ญบุญเพื่อที่จะบรรลุการตรัสรู้ หมั่นเจริญความรักและความกรุณาให้มากจนนับประมาณมิได้เหมือนธาตุ 4 ในจักรวาล เพราะความรักและความกรุณาทำให้ไม่ย่อท้อในการช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์
3.17-3.20	บรรดาสัตว์จำนวนมากมาย มีเพียงสัตว์ผู้แน่วแน่บำเพ็ญบุญเป็นนิตย์เท่านั้นที่จะบรรลุความเป็นพุทธะและได้รับผลอันประมาณมิได้
3.22-3.23	เพราะทำแต่สิ่งที่เป็นบุญ เหล่าสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิจึงไม่พบความทุกข์ทางกายในการเกิดแม้ครั้งไหน ๆ ส่วนความทุกข์ทางใจ ที่เกิดจากรัก ความโกรธ และความหลง เหล่าสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิก็จะก้าวข้ามผ่านมันไปได้ ด้วยการพิจารณาโดยแยกกาย
3.24-3.26	เหล่าสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิมักจะมีใจในการบำเพ็ญ เพราะความทุกข์ใจอันเกิดแต่ความกรุณาในสัตว์โลกที่เกิดขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่ก็คลายความทุกข์เหล่านั้นได้ ด้วยการเจริญเมตตาและกรุณา
3.27	จงบากบั่นอย่างสม่ำเสมอเพื่อข้ามพ้นทุกข์ และได้รับคุณอันประเสริฐคือโพธิญาณ
3.75	จงยึดมั่นในการทำตามคำพูดอยู่เสมอ เพราะด้วยสัจจะ จะได้รับอำนาจอย่างสูงสุดและเป็นที่ยิ่งของสัตว์โลก
3.86	ชักชวนคนเหล่านี้เจริญโพธิจิตจนมั่นคง จะช่วยให้ตนมีโพธิจิตที่มั่นคงดุจภูเขา
3.98	เจริญสติปัญญาอันประกอบด้วยกรุณา เพื่อหวังให้สัตว์พ้นทุกข์ จะทำให้บรรลุความเป็นพระชินเจ้า
3.99	เพราะความเชื่อที่ไม่คลอนแคลน พุทธภูมิจึงเป็นของบริสุทธิ์ และเพราะถวายรัตนชาติ รัศมีแห่งพุทธะจึงไม่มีที่สิ้นสุด
4.66	โพธิสัตว์ผู้รู้ทุกสิ่งตามความเป็นจริง เป็นผู้เที่ยงต่อการตรัสรู้อย่างแน่นอน แต่สาเหตุที่ทำให้โพธิสัตว์ทำความสับสนต่อแห่งภพก็เพราะความกรุณา
4.90	บุคคลไม่ได้เป็นโพธิสัตว์จากสวากยาน เพราะในสวากยาน ไม่มีการกล่าวถึงการดำรงอยู่ ความประพตติ และความเปลี่ยนแปลงของโพธิสัตว์
4.91-4.92	การอธิษฐานที่เข้าไปประกอบด้วยมรรค อริยสัจ และโพธิญาณ ทำให้ผลของพระพุทธเจ้ามีผลมาก การอธิษฐานจึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับโพธิสัตว์
4.93	คำสอนเพื่อตั้งอยู่ในความเป็นโพธิสัตว์ พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไว้ในที่อื่นนอกจากในมหายาน
5.34	เหล่าสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิควรละอุปกิเลส 57 ประการ แต่ผู้มุ่งต่อโพธิซึ่งเป็นภิกษุ

	ต้องละมากกว่านั้น ทั้งต้องประกอบด้วยศีลของภิกษุ
5.35-5.37, 5.39	พระโพธิสัตว์ ควรพัฒนาคุณลักษณะทั้ง 7 คือ 1. การแบ่งปัน 2. การประพฤติชอบ 3. ความอดทน 4. ความเพียรอันประกอบด้วยปีติ 5. การดำรงตนอย่างมีสติ 6. ปัญญา 7. กรุณา เพราะธรรมเหล่านี้ ทำให้บรรลุปรมารณปัญญา มีอำนาจข้ามพ้นโลก

มาตรการจริยะในคัมภีร์รัตนาวลี

มาตรการจริยะ คือ กรอบให้เลือกเป้าหมายเฉพาะกิจและวิถีในสถานการณ์³⁷⁸ เป็นแนวทางที่นักปรัชญาต่าง ๆ เสนอขึ้น เพื่อช่วยกำหนดการตัดสินใจในสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ตามสภาพจิตและสภาพแวดล้อมที่เจ้าสำนักปรัชญานั้น ๆ ได้ประสบพบเจอมาด้วยตน เป็นสิ่งที่ควรศึกษาเพื่อนำไปใช้ในสถานการณ์ที่เหมาะสมกับแต่ละเหตุการณ์ เป็นวิธีการที่ทำให้เข้าถึงอุดมการณ์ของชีวิตหรือ ชีวิตอันเป็นอุดมคติของแต่ละบุคคล หากองค์ประกอบของปรัชญาคือ ญาณวิทยาที่ให้ความรู้ที่เราจะรู้ความจริงได้อย่างไร อภิปรัชญาซึ่งบอกว่าเป็นจริงคืออะไร และจริยศาสตร์ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติโดยรวมของแต่ละสำนักปรัชญา มาตรการจริยะก็นับเป็นองค์ประกอบของจริยศาสตร์ เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเลือกที่จะปฏิบัติในวิถีที่ตนต้องการตามหลักของแต่ละสำนักปรัชญาได้อย่างถูกต้อง และตรงประเด็น แทนที่จะปฏิบัติรวมทั้งหมดลองผิดลองถูกซึ่งใช้เวลานาน ก็เปลี่ยนมาเป็นพิจารณาถึงจุดยืนที่ตนต้องการ ผลลัพธ์ และสถานการณ์ แล้วจึงพิจารณาหลักเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติที่ได้บัญญัติไว้

มาตรการจริยะสามารถจัดประเภทได้โดยการพิจารณาจากสิ่งที่ผู้คิดค้นและบัญญัติมุ่งหวัง เพราะโดยปกติมาตรการจริยะเป็นสิ่งที่มิขึ้นเพื่อตอบสนองจุดมุ่งหมายบางอย่าง เกิดขึ้นจากองค์ความรู้ การศึกษาใคร่ครวญ การบอกกล่าว หรือประสบการณ์ของผู้บัญญัติ ดังนั้น เราจึงสามารถที่จะแบ่งมาตรการจริยะออกเป็นประเภทต่าง ๆ โดยมุ่งถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่มุ่งการอยู่ร่วมในสังคมอย่างเป็นสุข และส่วนที่มุ่งถึงบุญกรรม ภาพ และชาติ

³⁷⁸ กীরติ บุญเจือ, ชุดพื้นฐานปรัชญา จริยศาสตร์ สำหรับผู้เริ่มเรียน, 33.

มาตรการจริยะที่อิงผลลัพธ์คือการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเป็นสุข จัดเป็นมาตรการจริยะทางสังคม โดยมาตรการจริยะประเภทนี้ มีจุดมุ่งหมายเพียงอย่างเดียวคือ การที่บุคคลผู้ปฏิบัติตามสามารถดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุขด้วยตน รวมไปถึงการจัดการการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เป็นไปอย่างปกติสุขมากที่สุด มูลเหตุของการเกิดมาตรการจริยะประเภทนี้ เกิดจากการพิจารณาจากข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้นในหมู่คณะ หรือเกิดจากประสบการณ์ที่พบเจอ ผ่านข้อบัญญัติ ตำรา การบอกเล่าและความรู้ทั้งของคนรุ่นก่อน หรือของตนเอง มีทั้งรูปแบบที่ชัดเจนเช่น กฎหมายของประเทศหรือของรัฐ ประเพณีที่ทำต่อกันมา ข้อปฏิบัติของสำนักปรัชญา เป็นต้น และรูปแบบที่ไม่ชัดเจน ไม่มีการบัญญัติ แต่เป็นที่รู้จักกัน เช่น ต้องกางร่มเมื่อฝนตก มีจุดประสงค์คือไม่ให้เกิดอาการไม่สบาย ต้องถอดรองเท้าเมื่อเดินเข้าบ้าน มีจุดประสงค์คือไม่ให้เกิดอาการแพ้ฝุ่น เป็นต้น กลุ่มที่มีรูปแบบไม่ชัดเจนนี้เกิดจากการทำซ้ำ และเป็นที่ยอมรับกันเอง รวมถึงเป็นกติกายอมรับกันได้ แต่ไม่มีคำมูล เป็นเพียงข้อสังเกตเท่านั้น

มาตรการจริยะที่อิงผลลัพธ์เกี่ยวกับบุญกรรมภพและชาติ จัดเป็นมาตรการจริยะทางศาสนา มาตรการจริยะประเภทนี้ มีความเกี่ยวข้องกับความสำเร็จในเรื่องกรรม ผลของกรรม และภพชาติ ดังนั้น ข้อปฏิบัติต่างๆในมาตรการจริยะประเภทนี้ จึงเป็นสิ่งที่ผู้บัญญัติได้มีความเข้าใจและความเชื่ออย่างยิ่งยวดว่า เมื่อทำสิ่งนี้ย่อมจะได้สิ่งหนึ่ง และก่อให้เกิดผลลัพธ์ทั้งในภพนี้และในภพหน้า หรืออาจก่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดคือการตัดขาดภพ มิเช่นนั้นก็เป็น การเข้าถึงภพขั้นสูงสุดเท่าที่จะมุ่งหวังได้ กลุ่มคนที่ปฏิบัติตามมาตรการจริยะประเภทนี้ จึงเป็นกลุ่มคนที่มีความเชื่อและศรัทธาในตัวผู้นำศาสนาหรือผู้นำลัทธิรวมถึงศรัทธาในคำสอนและมีความเชื่อมั่นในแนวทางเดียวกันคือ หากเชื่อมั่นในตัวศาสนาหรือผู้นำลัทธิแล้ว ก็จำเป็นต้องปฏิบัติ หากไม่ได้มีความศรัทธาก็ไม่ได้มีความจำเป็นที่จะต้องนำไปปฏิบัติ โดยผลลัพธ์ของมาตรการจริยะประเภทนี้ อาจเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ได้ อยู่ที่ว่า สิ่งที้นำทางศาสนาหรือผู้นำลัทธิบัญญัติเป็นสิ่งที่มีความจริงและเชื่อถือได้เพียงใด หากมีความเป็นจริงและเชื่อถือได้ ก็ย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์ตามที่มุ่งหวังแก่ตัวผู้ที่ปฏิบัติตามมาตรการจริยะของศาสนาหรือลัทธินั้น ๆ

ดังนั้น มาตรการจริยะจึงมีอยู่ 2 ประเภทใหญ่ คือ มาตรการจริยะทางสังคม ที่เป็นบทบัญญัติและข้อกำหนดของสังคมในพื้นที่นั้น ๆ และมาตรการจริยะทางศาสนา ที่เป็นบทบัญญัติของศาสนาหรือผู้นำลัทธิ

มาตรการจริยะในคัมภีร์รัตนาวลี จัดอยู่ในกลุ่มมาตรการจริยะทางศาสนา เพราะมีความเชื่ออย่างยิ่งยวดในด้านกรรมและผลของกรรม ว่า หากทำสิ่งนี้จะมีผลเช่นนี้ เป็นมาตรการจริยะ

ที่อิงข้อกำหนดด้านการปฏิบัติจากทางศาสนาพุทธ เพียงแต่ได้ถูกนำมาเรียบเรียงใหม่ตามแนวความคิดและความเข้าใจของท่านนาคารชุน ซึ่งท่านนาคารชุนได้แบ่งมาตรการจริยะในคัมภีร์รัตนาวลี ออกเป็นหลายระดับโดยอิงจากตัวบุคคลผู้ปฏิบัติและจุดมุ่งหมายที่หวัง ทำให้พบว่า มาตรการจริยะในคัมภีร์รัตนาวลี มีอยู่จำนวน 4 ประเภท ตามประเภทของบุคคลคือ

1. มาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป
2. มาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครอง
3. มาตรการจริยะสำหรับพระภิกษุและนักบวช
4. มาตรการจริยะสำหรับผู้ปรารถนาโพธิญาณ

มาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป

มาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป เป็นมาตรการจริยะที่มีจุดประสงค์เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของผู้ปฏิบัติทุกประเภท เป็นพื้นฐานของมาตรการจริยะทางศาสนาในคัมภีร์รัตนาวลี มาตรการจริยะประเภทนี้มีจุดประสงค์หลัก คือ

1. เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในสังคมของตัวผู้ปฏิบัติ
2. เพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้รับผลที่ยอดเยี่ยมเท่าที่ผู้ปฏิบัติจะสามารถได้รับ
3. เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตทั้งในชาติปัจจุบันและในชาติต่อ ๆ ไป
4. เพื่อเกิดใหม่ในภูมิที่สูงขึ้น

เมื่อตรวจสอบมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปในคัมภีร์รัตนาวลี พบว่า ยังดำรงอยู่บนหลักเกณฑ์คือ การละชั่ว ทำดี และทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส ซึ่งเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนา เป็นการแสดงเรื่องของกุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถ อกติ รวมถึงอริยมรรคมีองค์ 8 โดยมีการนำเสนอมาตรการจริยะตามตารางดังนี้

ตารางที่ 27 แสดงมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป

ที่	มาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป	จากโคลกที่
1.	ไม่ประพฤติกว้างธรรมเพราะเหตุแห่งความพอใจ ความโกรธ ความกลัว และความหลงไม่รู้จริง	1.6
2.	ประพฤติกุศลกรรมบถฝ่ายขาว 10 และเว้นกรรมบถฝ่ายดำ 10	1.7-1.9
3.	การไม่ดื่มน้ำเมา การเลี้ยงชีพชอบ การไม่เบียดเบียน การให้ จะความเอื้อเฟื้อ การบูชาคนที่ควรบูชา และความเป็นมิตร	1.10

	ต่อผู้อื่น	
4.	ไม่ปฏิบัติทรามร่างกาย	1.11-1.13
5.	ศึกษาประโยชน์ของการปฏิบัติในศีลห้า และโทษในเพราะการปฏิบัติผิด ไม่ก่อพยาบาท และกำจัดความเห็นผิด	1.14-1.16
6.	ให้ทาน เลี้ยงชีพโดยชอบ กำจัดความแข่งดีและความริษยาที่เกิดขึ้นในตน	1.17
7.	ห้ามไม่ให้ความโกรธเกิดขึ้น และเพิ่มพูนความเป็นผู้ฟังมาก	1.18
8.	กำจัดและบรรเทาอกุศลมูลที่มีในตน และทำกุศลมูลให้ถึงพร้อม	1.20-1.22
9.	บำเพ็ญทาน ศีล และขันติให้ถึงพร้อม	2.25

เมื่อศึกษามาตรการจริยะที่ปรากฏพบว่า สามารถแบ่งรูปแบบของมาตรการจริยะออกเป็นสองอย่าง โดยคำนึงจากหลักที่ควรปฏิบัติ และหลักที่ควรเว้น หลักที่ควรปฏิบัติจะเป็นสิ่งที่บุคคลผู้ศึกษาคัมภีร์สามารถนำไปประกอบการปฏิบัติได้โดยทันที เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามที่มุ่งหวัง ส่วนหลักที่ควรเว้นนั้นจะเป็นสิ่งที่ห้ามมิให้ผู้ศึกษานำไปประพฤติ มีจุดประสงค์เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดเหตุที่จะมาตัดรอนการทำความดีอันทำให้เกิดในภูมิที่สูง และเพื่อให้หยุดการกระทำผิดที่เคยทำมาด้วยความคุ้นชินซึ่งตัดรอนประโยชน์ที่จะได้รับในอนาคต อีกประการหนึ่ง เพื่อรวบรวมมาตรการจริยะให้เป็นหมวดหมู่ จึงต้องแยกประเภทของเนื้อหาทั้งในส่วนที่เป็นหลักที่ควรปฏิบัติและหลักที่ควรเว้นเข้าในหมวดหมู่ธรรมของพระพุทธศาสนา โดยพิจารณาจากเนื้อหาในคัมภีร์เทียบกับเนื้อหาที่ปรากฏในหมวดหมู่ธรรม โดยมีข้อกำหนดของการจัดหมวดหมู่ ดังนี้

1. ถ้าเนื้อหาส่วนใดตรงกับความหมายและข้อปฏิบัติทุกข้อในหมวดธรรม ให้จัดรวมเป็นหมวดธรรมหมวดหนึ่ง
2. ถ้าเนื้อหาส่วนใดตรงกับข้อปฏิบัติในหมวดธรรม แต่ไม่ครบทุกข้อ ให้จัดรวมแยกไว้ในฝ่ายปกิณณะ
3. ให้ใส่เลขบอกลำดับที่ของโคลงไว้หลังเนื้อความที่ยกมาจากโคลง เช่น การไม่ดื่มน้ำเมา (1.10)

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบทั้ง 2 ประการ และพิจารณาจากข้อกำหนดของการจัดหมวดหมู่สามารถจัดรูปแบบของมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป ออกมาเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 28 แสดงหลักที่ควรปฏิบัติของมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป

ที่	หมวดธรรม	หัวข้อย่อยของหมวดธรรม	มาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป
1.	สุจริต 3 (กรรมบถขาว 10)	การไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติผิดในกาม การไม่พูดเท็จ การไม่พูดคำหยาบ การไม่พูดส่อเสียด การไม่พูดเพ้อเจ้อ การไม่โลภอยากได้ของเขา การไม่พยาบาทปองร้ายเขา การไม่เห็นผิดจากคลองธรรม	การไม่เบียดเบียน การเว้นจากการขโมย การงดเว้นจากภรรยาบุคคลอื่น การไม่ยุ่งเกี่ยวในการพูดเท็จ การไม่ยุ่งเกี่ยวในการพูดคำหยาบ การไม่ยุ่งเกี่ยวในการพูดคำส่อเสียด การไม่ยุ่งเกี่ยวในการพูดไม่มีแก่นสาร การเว้นขาดจากความโลภ การเว้นขาดจากพยาบาท การเว้นขาดจากมิจฉาปฏิญญา (1.8-1.9)
2	อริยมรรค 8	สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ	กำจัดความเห็นผิด ไม่เพ่งอยากได้ ของผู้อื่น และไม่มีความคิดพยาบาท (1.16) พูดวาจาอ่อนหวาน (2.33) พูดคำ สัตย์ ที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยส่วน เดียว (2.35) ประกอบกรรมที่มีธรรมเป็นเบื้องต้น ท่ามกลางและที่ สุด ซึ่งควรทำให้ สำเร็จ (2.26) การเลี้ยงชีพโดยชอบ (1.10, 1.17) ใส่ใจไม่ทอดทิ้งในการประกอบกรรม ที่เป็นธรรม (2.25) มีความรู้ชอบเป็นไปในเบื้องต้น กระทำความดีทางกายวาจาใจ ไม่ หวั่นไหวต่อธรรมอันทราม (2.23- 2.24)
3	ศีล 5	การไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติผิดในกาม	การไม่เบียดเบียน การเว้นจากการขโมย การไม่ยุ่งเกี่ยวกับภรรยาผู้อื่น

		การไม่พูดเท็จ การไม่ดื่มสุรา	การไม่ประกอบบวญญัติ (1.8) การไม่ดื่มน้ำเมา (1.10)
4.	กุศลมูล 3	อโลภะ อโทสะ อโมหะ	จงประพฤติธรรมอันงาม ซึ่งเกิดจาก อโลภะ อโทสะ อโมหะ (1.20-1.22)
ฝ่ายปกิณณะ			
5.	จงหมั่นให้ทาน (1.10, 1.17, 2.25), จงคบบัณฑิต (1.10), จงบูชาคนที่ควรบูชา (1.10), จงเป็นมิตรต่อผู้อื่น (1.10), จงเพิ่มพูนความเป็นผู้ฟังมาก (1.18), จงมีขันติ (2.25)		

ตารางที่ 29 แสดงหลักที่ควรเว้นของมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป

ที่	หมวดธรรม	หัวข้อย่อยของหมวดธรรม	มาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป
1.	อคติ 4	ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ	ประพฤติผิดเพราะความพอใจ ประพฤติผิดเพราะความโกรธ ประพฤติผิดเพราะความหลง ประพฤติผิดเพราะความกลัว (1.6)
ฝ่ายปกิณณะ			
2.	การดื่มน้ำเมา (1.10, 1.16), การทรมาณตนเพื่อหวังผล(1.11-1.13), มิถยาทฤษฎี (1.16), พยาบาท (1.16), ความเย่อหยิ่ง (1.17), ความริษยา (1.17), ความโกรธ (1.18), และทั้งหมด ที่ตรงกันข้ามกับหลักที่ควรปฏิบัติ		

เปรียบเทียบมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปในคัมภีร์รัตนาวลีกับพระไตรปิฎก

เนื่องด้วยเป็นมาตรการจริยะสำหรับคนทั่วไป ทำให้หลักปฏิบัติจึงมีความต่างกันเพียงเล็กน้อย ดังนั้นจึงต้องเปรียบเทียบจากผลลัพธ์ โดยผลลัพธ์ของมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปในคัมภีร์รัตนาวลีเป็นผลลัพธ์ระดับต้น และเป็นรากฐานของการปฏิบัติธรรมขั้นสูง ๆ ขึ้นไป ซึ่งในส่วนของการเปรียบเทียบ ผู้วิจัยจะทำการเปรียบเทียบไปตามลำดับหมวดธรรมที่กล่าวไปข้างต้นว่า ในคัมภีร์รัตนาวลีมีผลลัพธ์อย่างไรอ้างอิงกับผลลัพธ์จากคัมภีร์ของพระไตรปิฎก

สุจริต³⁷⁹ 3 หรือ กรรมบถฝ่ายขาว 10 ธรรมทั้งสองหมวดนี้ มีเนื้อหาอย่างเดียวกัน เพียงแต่มีการจัดประเภท โดยแบ่งตามกรรมที่เกิดขึ้นว่าเกิดขึ้นทางทวารใด สุจริต 3 แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1. กายสุจริต อันได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์, ไม่ลักทรัพย์, ไม่ประพฤตินอกใจ 2. วาจาสุจริต ได้แก่ การไม่พูดเท็จ, ไม่พูดคำหยาบ, ไม่พูดส่อเสียด, ไม่พูดเพ้อเจ้อ 3. มโนสุจริต ได้แก่ การไม่โลภอยากได้ของเขา, การไม่พยาบาทปองร้าย, การไม่เห็นผิดจากคลองธรรม เมื่อนำแต่ละประเภทของสุจริต 3 มารวมกัน ก็จะกลายเป็นข้อย่อยของหมวดธรรมในกรรมบถฝ่ายขาว หรือ กุศลกรรมบถ 10 ผลลัพธ์ที่เกิดจากสุจริต 3 ในคัมภีร์รัตนาวลีนั้นมีการระบุไว้อย่างชัดเจนโดยการแสดงนัยที่ตรงกันข้าม เช่น เนื้อความว่า เพราะฆ่าผู้อื่น บุคคลย่อมเกิดเป็นผู้มีอายุน้อย³⁸⁰ การฆ่าจัดเข้าในฝ่ายอกุศลในส่วนองกายทุจริต ดังนั้น หากต้องการผลลัพธ์ฝ่ายสุจริต ก็ต้องกลับเนื้อความและกลับผลลัพธ์ให้เป็นนัยที่ตรงกันข้าม ซึ่งได้ว่า การไม่ฆ่า ทำให้มีอายุยืน และเมื่อจัดตามลำดับจะได้เนื้อความและผลลัพธ์ของสุจริต ดังนี้

1. การไม่ฆ่า ทำให้เกิดเป็นผู้มีอายุยืน การไม่เบียดเบียน ทำให้เกิดเป็นผู้มีอาพาธน้อย
2. การไม่ลักขโมย ทำให้ไม่เสื่อมจากโภคะ
3. การไม่ยุ่งเกี่ยวกับภรรยาผู้อื่น ทำให้ไม่มีศัตรู
4. การไม่พูดเท็จ ทำให้ถูกยอมรับ
5. การไม่พูดส่อเสียด ทำให้มีมิตรภาพ
6. การไม่พูดคำหยาบ ทำให้ได้ยินสิ่งที่น่าชอบใจ
7. การไม่พูดเพ้อเจ้อ ทำให้เป็นการพูดที่มีประโยชน์
8. การไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ทำให้มีความอิมใจ
9. การไม่พยาบาท ทำให้ไม่เกิดความกลัว ไม่ก่อเวร
10. การมีความเห็นถูก ทำให้มีความเห็นแจ่มชัด และไม่น่ารังเกียจ

³⁷⁹ จริตตะ (Skt. and Pali. carita) หมายถึง ความประพฤติ, พฤติกรรม แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ 1. สุจริต (Skt. and Pali. sucarita) หมายถึง ความประพฤติดีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งไม่นำความเดือดร้อนมาให้ทั้งแก่ตน และแก่คนเหล่าอื่น 2. ทุกจริต (Skt. duṣcarita) บาลีว่า ทุกจริต (Pali. ducarita) ความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นสิ่งตรงข้ามกับสุจริตทั้งในลักษณะของการกระทำและผลลัพธ์, Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 653-655.

³⁸⁰ รัตนาวลี, 1.14.

จากเนื้อความจะพบว่า ผลลัพธ์เป็นไปเพื่อการอยู่เป็นสุขในสังคมของตัวบุคคลผู้ปฏิบัติ ทั้งยังเป็นชนกกรรม³⁸¹นำไปเกิด เช่นจากประโยคที่ว่า การไม่ฆ่าทำให้เกิดเป็นผู้มีอายุยืน การไม่เบียดเบียน ทำให้เกิดเป็นผู้มีอาพารณ์น้อย มีลักษณะของการมุ่งหวังผลที่จะได้รับในภพหน้า เมื่อนำมาเทียบกับผลลัพธ์ของการประพตีสัจจรีต 3 ที่ปรากฏอยู่ในสัจจรีตสูตร³⁸² ติกนิบาต ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ว่า

กายทุจจรีตํ หิตวา	วจิตุจจรีตานิ จ
มโนทุจจรีตํ หิตวา	ยณฺณญญํ โทสสณฺณุตํ
อกตวา กุสลํ กมมํ	กตวาน กุสลํ พหุ
กายสส เกทา สปปญญโณ	สคฺคํ โส อุปปชฺชติ ฯ

ซึ่งแปลได้ว่า บุคคลผู้มีปัญญา ละกายทุจจรีต ละวจิตุจจรีต ละมโนทุจจรีต และไม่ทำอกุศลกรรมอย่างอื่น อันประกอบด้วยโทษ ทำกุศลกรรมเป็นอันมาก เพราะความแตกแห่งกาย³⁸³ ย่อมเข้าถึงโลกสวรรค์ จากคำแปลจะพบว่า นอกจากจะมุ่งประโยชน์ในปัจจุบัน ยังเป็นชนกกรรมนำไปเกิดในภพภูมิที่สูงขึ้นอีกด้วย ผลลัพธ์ของสัจจรีต 3 ในมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป และในพระไตรปิฎก จึงเป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพราะมุ่งถึงการเกิดในภูมิที่สูงขึ้นเช่นเดียวกัน

อริยมรรคมีองค์ 8 ในมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี เป็นเพียงขั้นเบื้องต้น ซึ่งได้เรียบเรียงมาจากเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ในหลาย ๆ ส่วน ดังนั้น จึงไม่ได้มีการระบุถึงผลลัพธ์ที่ชัดเจน เป็นเพียงการยกลักษณะที่สอดคล้องกับอริยมรรคในพระไตรปิฎกขึ้นมาเทียบเคียงและจัดเข้าเป็นหมวดหมู่ตามอริยมรรคในพระไตรปิฎก อีกประการหนึ่งเพราะอริยมรรค

³⁸¹ ชนกกรรม หมายถึง กรรมที่ทำให้วิบากนามขันธ์และกัมมชรูปเกิดขึ้น, พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), **กรรมที่ปณี**, (สงขลา: สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสงขลาแห่งที่ 2, 2552), 62.

³⁸² **ขุ.อิตติ. (บาลี)**, 25/243/272.

³⁸³ “เพราะความแตกแห่งกาย” เป็นสำนวนแปลที่มาจากวลีบาลีว่า “กายสส เกทา” หมายถึง เพราะความตาย มักใช้แสดงเพื่อเกริ่นนำถึงภพภูมิที่จะได้ไปเกิด โดยเริ่มต้นว่า “กายสส เกทา เพราะกายแตก” หรือ “กายสส เกทา ปรมมรณา เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก” ถ้าภพภูมิที่สัตว์ไปเกิดเป็นภพภูมิที่ดี มักจะตามด้วยประโยคว่า “สุคติ สคคํ โลกํ อุปปชฺชติ ย่อมเข้าถึงสุคติ โลก สวรรค์” เมื่อนำมารวมกัน อาจแปลออกมาเป็นได้ว่า “ตายแล้วไปสวรรค์” แต่ถ้าภพภูมิที่สัตว์ผู้ทำกรรมไปเกิดเป็นภพภูมิที่ไม่ดี ก็จะตามด้วยประโยคว่า “อปายํ ทุกคตํ วินิปาตํ นิริยํ อุปปชฺชติ ย่อมเข้าถึง อปายํ ทุกคตํ วินิปาตํ นรก” เมื่อนำมารวมกันแล้วจะแปลออกมาได้ว่า “ตายแล้วตกนรก” รูปแบบการเชื่อมมุ่งประเด็นการตายแล้วไปเกิด อาจมีการเปลี่ยนรูปของกิริยาตามกฎเกณฑ์ในภาษาบาลี แต่ก็ยังคงรักษาโครงสร้างรูปแบบประโยครวมถึงธาตุที่นำมาใช้ในการประกอบเป็นกิริยาให้อยู่ในรูปแบบเดิม.

ในพระไตรปิฎกถูกนับว่า เป็นการประมวลรวมหลักปฏิบัติหรือมาตรการจริยะทั้งหมด ในพระพุทธศาสนาเขาเป็นธรรมหมวดเดียว แล้วแบ่งแยกตามประเภทของการกระทำ เช่น สัมมาทิฏฐิ การเห็นชอบ ก็คือกิริยาที่รู้ชัดทุกข์ สมุห์ทัย และนิโรธ³⁸⁴ เป็นทิวี่ที่อิงอาศัยวิเวก วิจารณ์³⁸⁵ ความไม่หลง ความวิจยธรรม³⁸⁶ การเห็นชอบที่นับเนื่องเป็นองค์มรรค³⁸⁷ ซึ่งจากความหมายจะกล่าวได้ว่า เป็นทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับด้านความคิดที่ประกอบด้วยธรรมฝ่ายดี ซึ่งเป็นเหตุแห่งการพัฒนาตน ที่มีจุดหมายเริ่มต้นคือความสุขอันเป็นปัจจุบัน จนถึงการก้าวข้ามพ้นสุขและทุกข์อันเป็นจุดหมายสุดท้าย ดังนั้น อริยมรรคซึ่งเป็นมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปในคัมภีร์รัตนาวลี จึงเป็นเพียงส่วนน้อยของอริยมรรคในพระไตรปิฎก มีผลเพียงการก่อรากฐานของการทำความดีเพื่อการเกิดในภูมิที่สูงขึ้น และเพื่ออยู่เป็นสุขเท่านั้น ดังเช่นความตอนหนึ่งว่า เพราะบุคคลเริ่มต้นปฏิบัติธรรมแล้ว จึงค่อยดำเนินไปสู่อมตะธรรมโดยลำดับ ต้องมีธรรมาภยุทธะก่อน จึงจะได้รับไนโรเศรโยสัทธะ ในภายหลัง³⁸⁸ ซึ่งการเริ่มต้นปฏิบัติธรรมในคัมภีร์รัตนาวลีนั้นว่าเป็นเพียงความสุขเท่านั้น ไม่ใช่การก้าวข้ามพ้นสุขและทุกข์ เว้นแต่จะเป็นหลักปฏิบัติในส่วนที่ทำให้ถึงอมตะธรรม เพราะในมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปในคัมภีร์รัตนาวลี อริยมรรคนับเป็นการเริ่มต้นปฏิบัติธรรม ทำให้ต่างกับอริยมรรคซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎกที่มีผลสูงสุด ดังพระบาลีว่า อุปสมาย อภิญญาย สมโพธาย นิพพานาย สัตตตติ³⁸⁹ ซึ่งแปลว่า เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้พร้อม และเพื่อความดับ ซึ่งจากคำแปลจะพบว่า ทุกคำแปลเน้นย้ำประเด็นว่า เพื่อความหมดจดแห่งกิเลส และเพื่อการไม่เกิด

ศีล 5 ในคัมภีร์รัตนาวลี ไม่มีการกล่าวแบ่งออกเป็น 5 ข้อ ตามลำดับของศีลตามปกติ แต่เป็นการประมวลเอาส่วนของกายสุจิริต 3 ข้อ การไม่กล่าวเท็จ ในวจีสุจิริตอีก 1 ข้อ และการไม่ดื่ม น้ำเมา มารวมกัน เป็น 5 ข้อตามหลักของศีล 5 ดังนั้น ผลลัพธ์ของหมวดธรรมคือศีล 5 ใน 4 ข้อแรก ซึ่งเป็นมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปในคัมภีร์รัตนาวลีจึงอ้างอิงจากผลลัพธ์ในส่วนของสุจิริต 3 ส่วนศีลข้อที่ 5 คือการไม่ดื่มน้ำเมา เมื่อพิจารณาถึงผลลัพธ์โดยใช้ยืนยันตรงกันข้ามเพราะในคัมภีร์

³⁸⁴ อภ.วิ. (บาลี), 35/570/317.

³⁸⁵ อภ.วิ. (บาลี), 35/579/319.

³⁸⁶ ธรรมวิจย (Skt. dharmavicaya) บาลีว่า ธัมมวิจยะ (Pali. dhammavicaya) ความวิจยธรรม กล่าวคือความเลือกเฟ้นธรรม, ความสอดส่องธรรม, ความสืบค้นธรรม, การวิจยหรือค้นคว้าธรรม ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 152.

³⁸⁷ อภ.วิ. (บาลี), 35/581/320.

³⁸⁸ รัตนาวลี, 1.3.

³⁸⁹ วิ.ม. (บาลี), 4/13/18.

ระบุงโทษของการตีม้มน้มา³⁹⁰ ทำให้ได้ผลลัพธ์คือ การไม่ตีม้มน้มา ทำให้ไม่เกิดความสับสนทางความคิด ทำให้ได้ผลลัพธ์โดยสรุปของศีลห้าทุกข้อ ดังนี้

1. การไม่ฆ่า ทำให้เกิดเป็นผู้มีอายุยืน การไม่เบียดเบียน ทำให้เกิดเป็นผู้มีอาพาธน้อย
2. การไม่ลักขโมย ทำให้ไม่เสื่อมจากโภคะ
3. การไม่ยุ่งเกี่ยวกับภรรยาผู้อื่น ทำให้ไม่มีศัตรู
4. การไม่พูดเท็จ ทำให้ถูกยอมรับ
5. การไม่ตีม้มน้มา ทำให้ไม่เกิดความสับสนทางความคิด

เมื่อนำผลลัพธ์ของศีล 5 ซึ่งเป็นมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป ในคัมภีร์รัตนาวลี มาเทียบเคียงกับผลลัพธ์ของศีล 5 ในพระไตรปิฎกพบว่า มีการกล่าวถึงอานิสงส์ของศีลแยกข้อไว้ใน ปุณฺณกาสันทสูตร³⁹¹ โดยเปรียบศีลเป็นเช่นดั่งมหาทาน และระบุผลลัพธ์ของศีลว่า ทำให้เป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียน อันหาประมาณมิได้ โดยนำประโยคดังกล่าวนี้ไปต่อท้ายหลังผลลัพธ์ของศีลทุกข้อ และมีการกล่าวผลลัพธ์แบบแยกข้อไว้ในสัพพหลสุสูตร³⁹² ซึ่งระบุงโทษส่วนที่ทำให้ผิดร้ายแรงไว้ในรูปแบบเดียวกัน คือ ทำให้เกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน และในเปรตวิสัย ได้ระบุงโทษอย่างเบาที่สุดต่างกันตามแต่กรรมที่ได้กระทำโดยเรียงลำดับตามศีลดังนี้

1. การฆ่าและเบียดเบียนสัตว์ ทำให้เป็นผู้มีอายุน้อย
2. การลักขโมย ทำให้เกิดความพินาศแห่งโภคะ
3. การประพฤติดีในกาม ทำให้มีศัตรูและเกิดเวร
4. การพูดเท็จ ทำให้ได้รับการกล่าวต่ด้วยถ้อยคำที่ไม่เป็นจริง
5. การตีม้มน้มา ทำให้เกิดเป็นผู้ขี้มีสติพินเพื่อน

จากเนื้อความข้างต้น เมื่อเราพิจารณานัยที่ตรงกันข้าม เราก็จะให้เห็นผลลัพธ์ซึ่งเป็นอานิสงส์ของศีล 5 ในพระไตรปิฎกตามลำดับโดยการกลับเนื้อความ เช่น การฆ่าสัตว์และเบียดเบียน ทำให้เป็นผู้มีอายุน้อย ก็จะได้นัยที่ตรงกันข้ามว่า การไม่ฆ่าสัตว์และเบียดเบียนทำให้เป็นผู้มีอายุยืน เป็นต้น เช่นนี้ไปตามลำดับ ส่วนในส่วนของการระบุงโทษหนักที่บอกว่า ทำให้เกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์

³⁹⁰ รัตนาวลี, 1.16.

³⁹¹ อจ. อฎฐก. (บาลี), 23/129/250.

³⁹² อจ. อฎฐก. (บาลี), 23/130/251-253.

เจริญฉาน และในเปรตวิสัย ให้สลบเนื้อความเป็น ทำให้เกิดในสุคติ โลก และสวรรค์ จากการพิจารณาเนื้อความในพระไตรปิฎกก็พบว่า จากผลลัพธ์ของศีลทั้ง 5 ข้อซึ่งเป็นมาตรการจริยะสำหรับคนทั่วไป ผลลัพธ์ของศีลข้อ 4 ในคัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า ทำให้ถูกยอมรับ แต่ในพระไตรปิฎก ระบุว่า ทำให้ได้รับการกล่าวต่อ³⁹³ด้วยถ้อยคำที่ไม่เป็นจริง ส่วนผลลัพธ์ที่เหลือมีแนวทางเดียวกัน ทั้งมีวัตถุประสงค์เดียวกัน คือ เพื่อเกิดใหม่ในภูมิที่สูงขึ้น และเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

กุศลมูล 3 เป็นสิ่งที่พื้นฐานของความดีในพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่บุคคลควรเพิ่มพูนให้เกิดมีขึ้น ถึงแม้ว่ากุศลมูลจะไม่ใช้หลักปฏิบัติโดยตรงและเป็นเพียงชื่อของกุศลธรรมอย่างหนึ่ง สำหรับผลลัพธ์ของการเพิ่มพูนกุศลมูลในมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป ในคัมภีร์รัตนาวลีระบุถึงการกระทำอันมีมูลเหตุมาจากกุศลมูลว่า การกระทำกรรมที่มีมูลเหตุมาจากกุศลมูลทั้งสามเป็นเหตุให้ได้รับสุคติทุกอย่างและความสุขในชีวิตทุกอย่าง³⁹⁴ ทำให้เห็นได้ว่า ผลลัพธ์ของการเพิ่มพูนกุศลมูลคือความสุข เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับผลลัพธ์ของกุศลมูลในพระไตรปิฎก ในมูลสูตรว่า บุคคลละกรรมฝ่ายบาปอกุศลที่เกิดเพราะโลภะ เพราะโทสะ เพราะโมหะได้แล้ว ถอนรากขึ้นแล้ว ทำให้เป็นดุจตาลยอดด้วน ถึงความเป็นผู้ไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ย่อมอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ไม่มีทุกข์ ไม่คับแค้น ไม่เดือดร้อน ปรินิพพานในปัจจุบัน³⁹⁵ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์กล่าวผลลัพธ์ของการเพิ่มพูนกุศลมูลไว้ในส่วนที่เป็นผลลัพธ์สูงสุด คือ การหมดกิเลสและกำจัดทุกข์ ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก แต่เพราะบาลีว่า ภิญฺฐเรว ธมฺเม สุขํ วิหริตี ซึ่งแปลได้ว่า ย่อมอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน จึงแสดงให้เห็นถึงความเหมือนกัน ในส่วนที่กุศลมูลเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขอย่างแท้จริง รวมถึงมีความสอดคล้องในด้านที่ว่า เป็นสิ่งที่ห้ามละทิ้งตราบเท่าที่ยังไม่บรรลุมะตะธรรม เพราะจุดหมายปลายทางของผลลัพธ์สูงสุดในคัมภีร์รัตนาวลี ก็คือการบรรลุถึงศูนย์ตถา กล่าวคือพระนิพพานในพระไตรปิฎกนั่นเอง

อคติ 4 อยู่ในหลักของสิ่งที่ให้ละเว้น ในเมื่อจำต้องทำสิ่งใด ๆ ควรละเว้นจากอคติ เพื่อไม่ให้ความประพฤตินั้นเป็นไปล่วงธรรม และเป็นไปตามกิเลส ผลลัพธ์ของการเว้นจากอคติ 4 ซึ่งเป็นมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป มีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดการพิจารณาในการทำความต่าง ๆ อย่างเป็นธรรม คัมภีร์รัตนาวลีระบุถึงผลลัพธ์ของการเว้นจากอคติ 4 ออกไปในด้านของการเสริมสร้าง

³⁹³ กล่าวต่อ หมายถึง กล่าวอ้างหรือทักท้วงเอาของผู้อื่นว่าเป็นของตัวเอง, กล่าวอ้างผิดตัว ผิดสิ่ง ผิดเรื่อง โดยมีเจตนามุ่งร้ายหรือหวังสนุก ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 508.

³⁹⁴ รัตนาวลี, 1.20-1.21.

³⁹⁵ อ.ต.ก. (บาลี), 20/509/ 261-262.

และการเตรียมตัวเพื่อรับรู้ รับฟัง และปฏิบัติในธรรมใหม่ ๆ ที่ได้ศึกษาอย่างมีสติรอบคอบ โดยระบุว่า ผู้ที่ไม่ประพฤติล่วงธรรมเพราะอคติ นับว่าเป็นผู้มีศรัทธา เป็นสหายอดภาชนะรองรับความสุข³⁹⁶ จากเนื้อความจะเห็นว่า ท่านกล่าวว่าเป็นสหายอดภาชนะรองรับความสุข เพราะคนที่ดำรงอยู่บนหลักของการเว้นอคติ ย่อมจะมีตนเป็นกลางต่อธรรมที่ได้เรียนรู้ ไม่ตกไปในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือด่วนตัดสินใจเร็ว ว่า สิ่งนั้นดี สิ่งนี้ไม่ดี โดยอาศัยเพียงความชอบ ความชัง ความเกลียด และความหลง สำหรับในพระไตรปิฎก การเว้นจากอคติ 4 นั้นมีการพูดถึงอันสงฆ์ของการเว้น และโทษในเพราะการยึดถือไว้ในภัตตฤทสะสูตร มีใจความว่า ผู้ประกอบด้วยอคติ 4 เป็นเหมือนถูกนำไปวางไว้ในนรก เป็นหยากเยื่อในบริษัท 4 ส่วนผู้เว้นจากอคติสี่ เหมือนถูกนำไปวางไว้ในสวรรค์ เป็นผู้ผุดผ่องในบริษัท³⁹⁷ จากเนื้อความจะพบว่า การเว้นจากอคติ 4 ในพระไตรปิฎก มีจุดประสงค์คือ การทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติ ไม่ตกไปในอำนาจของอคติ 4 จนเลิกการปฏิบัติธรรมฝ่ายกุศล และประกอบธรรมฝ่ายอกุศล แสดงจุดยืนของภพภูมิที่บุคคลผู้ตกไปในอคติ 4 จะต้องได้รับว่าเป็นอบาย ไม่ใช่สุคติภูมิ ไม่ใช่ภพภูมิที่สูงขึ้น เมื่อนำผลลัพธ์ของอคติ 4 ในคัมภีร์รัตนาวลี ทั้งในส่วนของ การตกไปในอำนาจ และการเว้นจากอคติ มาเทียบเคียง พบว่า มีวัตถุประสงค์และผลลัพธ์เช่นเดียวกันคือ เพื่อไม่ให้พลาดจากธรรมที่นำความสุขในปัจจุบันและการเกิดใหม่ในภูมิที่สูงขึ้นมาให้ผู้ปฏิบัติ

ปกิณกะธรรม ที่เป็นมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปในคัมภีร์รัตนาวลี เพราะไม่ได้ยกหมวดธรรมทั้งหมดขึ้นมา เป็นเพียงการนำเสนอธรรมบางอย่างสำหรับบุคคลทั่วไป ทั้งในส่วนของควรละและในส่วนที่ควรปฏิบัติ โดยก่อนจะทำการเปรียบเทียบกับผลลัพธ์ในพระไตรปิฎก จะทำการแบ่งมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีผลลัพธ์ปรากฏชัดเจน และกลุ่มที่มีผลลัพธ์ไม่ปรากฏชัดเจน

กลุ่มที่มีผลลัพธ์ปรากฏชัดเจน สามารถนำมาเทียบเคียงกับผลลัพธ์ ในพระไตรปิฎกได้โดยตรง เพราะในคัมภีร์ได้ชี้แจงผลลัพธ์ที่เป็นโทษและประโยชน์ และเมื่อเราต้องการทราบผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์ ก็สามารถนำผลลัพธ์ที่เป็นโทษมากลับเนื้อความให้เกิดนัยที่ตรงกันข้ามทำให้ทราบผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์ได้ โดยปกิณกะธรรมที่มีผลปรากฏชัดเจน มีดังนี้คือ 1. ให้ทาน 2. ฟังจากผู้รู้จริงให้มาก 3. ไม่ทรมาณตน 4. ไม่พยาบาท 5. ไม่เย่อหยิ่ง 6. ไม่ริษยา และ 5. ไม่โกรธ ส่วนกลุ่มที่มีผลลัพธ์ไม่ปรากฏชัดเจนไม่สามารถนำมาเปรียบเทียบกับหลักที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เพราะกลุ่มนี้

³⁹⁶รัตนาวลี, 1.6.

³⁹⁷ อจ.จตุกก. (บาลี), 21/19-20 /23-24.

ในคัมภีร์รัตนาวลีไม่ได้ระบุถึงผลลัพธ์ที่ชัดเจนไว้ เพียงแต่แนะนำว่าเป็นหลักที่ควรปฏิบัติและเป็นจุดเริ่มต้นให้ก้าวไปสู่หลักปฏิบัติขั้นต่อ ๆ ไป

การให้ทาน เมื่อพิจารณาผลลัพธ์จากนัยอันตรงกันข้ามคือ การไม่ให้ทาน³⁹⁸ ทำให้ทราบ ว่า ผลลัพธ์ของการให้ทานซึ่งมีจุดประสงค์หลักคือการกำจัดความตระหนี่ในคัมภีร์รัตนาวลี คือ ทำให้ไม่ยากจน และเนื้อความที่บ่งชี้ถึงผลลัพธ์ของการให้ทานอีกประการหนึ่งว่า ผู้พรังพร้อมไปด้วยการ สละและศัลยอมเป็นที่รัก³⁹⁹ ส่วนผลลัพธ์ของการให้ทานในพระไตรปิฎก มีปรากฏอยู่ในหลายสูตร ซึ่งโดยมากระบุผลลัพธ์ของทานตามวัตถุที่ให้ ตัวผู้ให้ ตัวผู้รับ และความคิดในขณะที่ให้ ส่วนที่เป็น ผลลัพธ์จริง ๆ ของการให้ทานนั้นโดยตรง หปรากฏอยู่ในทานานิสังสสูตร โดยระบุไว้ 5 ประการ คือ

1. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักของชนหมู่มาก
2. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
3. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมจรทั่วไป
4. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์
5. ผู้ให้ทานเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

เมื่อพิจารณาจากอานิสงส์ 5 ประการข้างต้น พบว่า มีจุดประสงค์หลักอยู่ 2 ประการ คือ เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และขึ้นสู่ภูมิธรรมที่สูงขึ้น ดังนั้น ผลลัพธ์ของการให้ทานในคัมภีร์รัตนาวลี เมื่อเปรียบเทียบกับพระไตรปิฎก พบว่า ผลลัพธ์ของการให้ทานในคัมภีร์รัตนาวลี มุ่งถึงสิ่งที่จะได้รับ ในลักษณะของผลลัพธ์และมุ่งถึงการเกิดใหม่ในภูมิที่สูงขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่จะได้รับในอนาคต ส่วนการ ให้ทานในพระไตรปิฎกมุ่งถึงผลลัพธ์ที่เป็นปัจจุบันธรรมมากกว่า แต่ทั้งสองก็ยังมีส่วนที่เหมือนกัน คือ ยังไม่ใช่เหตุของการบรรลุ แต่เป็นผลลัพธ์อันเป็นส่วนเบื้องต้นเพื่อการเข้าถึงธรรมในระดับสูง ๆ ขึ้นไป

ฟังจากผู้รู้จริงให้มาก มาตรการจริยะชนิดนี้สามารถประมวลเอามาตรการจริยะกลุ่มที่มี ผลลัพธ์ไม่ชัดเจนเข้ามาอธิบายถึงผลลัพธ์ร่วมกันได้ทั้งหมด เพราะเป็นมูลเหตุของการกระทำสิ่งต่าง ๆ เนื่องจากคำว่า ฟังจากผู้รู้จริงให้มาก นั้น มีผลลัพธ์ที่ชัดเจนคือทำให้ตัวผู้ฟังเกิดปัญญา⁴⁰⁰ แต่การ จะเข้าถึงกิริยาที่ทำให้เกิดการฟังจากผู้รู้จริงมากนั้น ล้วนต้องอาศัยมาตรการจริยะอื่นมาร่วม กล่าวคือ การคบบัณฑิต การบูชาคนที่ควรบูชา การเป็นมิตรต่อผู้อื่น และความมีขันติ เพราะเมื่อนำ

³⁹⁸ รัตนาวลี, 1.17.

³⁹⁹ รัตนาวลี, 4.41.

⁴⁰⁰ รัตนาวลี, 1.18.

มาตรการจริยะเหล่านี้มาเรียงเป็นลำดับเหตุการณ์ ก็จะได้ว่า เพราะมีขันติคือความอดทนอดกลั้นต่อ อารมณ์ จึงได้รับความเป็นมิตรจากผู้อื่น และเพราะการเป็นมิตรกับผู้อื่น จึงรู้จักบัณฑิต เพราะรู้จัก และคบบัณฑิต จึงได้บูชาคนที่ควรบูชา เพราะบูชาคนที่ควรบูชาซึ่งเป็นบัณฑิต ก็จะทำให้ได้ฟังจากผู้รู้ จริ่งมาก เพราะได้ฟังจากผู้รู้จริงมาก ก็เป็นผู้มีปัญญา ไม่โง่เขลา เพราะมีปัญญาไม่โง่เขลา ก็จะสามารถเว้นขาดจากความเห็นผิดได้ จะเห็นว่ามาตรการจริยะคือการฟังจากผู้รู้จริงให้มาก เป็นผลลัพธ์ที่สืบต่อกันเป็นลำดับขั้นของมาตรการจริยะกลุ่มที่มีผลลัพธ์ไม่ชัดเจน ทั้งยังส่งต่อผลลัพธ์ ไปอีกด้วย ส่วนในพระไตรปิฎก การฟังจากผู้รู้จริงให้มาก ก็มีส่วนตั้งต้นมาจากการคบบัณฑิต เช่นเดียวกัน โดยเทียบเคียงกับหลักการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า 5 ข้อ⁴⁰¹ ในอุทายสูตรที่ว่า 1. เรา จักแสดงธรรมโดยลำดับ 2. จักแสดงอรรถ 3. จักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู 4. จะเป็นผู้ไม่แสดง ธรรมเพ่งอามิส และ 5. จักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น ทั้งเมื่อเทียบเคียงกับการไม่คบคนพาล และการคบบัณฑิต⁴⁰² ในมงคลสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็นอันดับแรกของมงคลทั้ง 36 ประการ ก็เป็นตัวบ่งชี้ว่า การคบบัณฑิต นับเป็นจุดเริ่มต้น ของการฟังจากผู้รู้จริงให้มากเช่นเดียวกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาผลลัพธ์จากบทสรุปของมงคลสูตรก็พบว่า เป็นเหตุให้ถึงความสุขสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน⁴⁰³ และยังมีกล่าวถึงผลลัพธ์ของการฟังจากผู้รู้จริงมาก ไว้ในอาฬวกสูตรอีกว่า สุขสุสฺส ลภเต ปญญํ แปลว่า ฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา ก็เป็นการระบุ ได้เป็นอย่างดีถึงผลลัพธ์ที่ว่า การฟังจากผู้รู้จริงเป็นเหตุ ให้เกิดปัญญา ดังนั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกัน ก็พบว่ามาตรการจริยะข้อที่ว่า ฟังจากผู้รู้จริงให้มาก ทั้งของคัมภีร์รัตนาวลีและของพระไตรปิฎก มีความเหมือนกัน ทั้งโดยเหตุเกิดและผลลัพธ์

ไม่ปฏิบัติโดยการทรมาณตน เป็นเป็นมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปที่สำคัญประการ หนึ่งในคัมภีร์รัตนาวลี เพราะท่านนาคารชุนไม่ยอมรับหลักของการปฏิบัติโดยการทรมาณตน โดยท่าน ได้ชี้ผลลัพธ์ของการปฏิบัติโดยการทรมาณตนเพื่อหวังผลแห่งธรรม ว่า การทรมาณตน ไม่ได้ทำให้เกิด คุณธรรมที่ควรให้เกิด เป็นมูลเหตุแห่งอาชญา ทั้งนำไปสู่สังสารวัฏอันมีการเกิดไม่มีที่สิ้นสุด ถูกกด กินโดยกิเลส⁴⁰⁴ ดังนั้น เมื่อต้องการทราบถึงผลลัพธ์ของการไม่ปฏิบัติทำตนให้ลำบากซึ่งเป็นการ ปฏิบัติอันเป็นสายกลาง ทั้งไม่ใช่หย่อนยานจนเกิดอกุศลมูล ก็ควรทราบได้โดยนัยะที่ตรงกันข้ามกับ ผลลัพธ์ของการปฏิบัติทรมาณตน สำหรับการห้ามหลักปฏิบัติโดยการทรมาณตนในพระไตรปิฎก

⁴⁰¹ อจ.ปญจก. (บาลี), 22/160/206.

⁴⁰² ขุ.ขุ. (บาลี), 25/6/3.

⁴⁰³ ขุ.ขุ. (บาลี), 25/6/4.

⁴⁰⁴ รัตนาวลี, 1.11-1.13.

พบว่ามีการปฏิบัติในอัมมะจักกัปปะวัตตะนะสูตร ซึ่งได้ระบุถึงหลักธรรมที่ไม่ควรปฏิบัติ 2 ประการ คือ การปฏิบัติทำตนให้ลำบาก และประพฤติด้อยลงในกาม⁴⁰⁵ โดยระบุถึงผลลัพธ์ของการทรมานตนว่าเป็นความลำบากเปล่า ไม่ใช่ของอริยะ ไร้ประโยชน์ แม้ในเทวทหสูตร⁴⁰⁶ พระพุทธองค์ก็ทรงระบุถึงผลลัพธ์ของความเพียรที่เกิดขึ้นโดยการทรมานตน ว่าเป็นความเพียรที่ไม่มีประโยชน์ เป็นความเพียรที่ไร้ผล จาก 2 พระสูตรที่กล่าวมา ทำให้ทราบถึงผลลัพธ์ของการปฏิบัติในทางสายกลางและไม่ทรมานตนโดยการพิจารณาจากนัยอันตรงกันข้าม ว่า การปฏิบัติโดยการไม่ทรมานตนเป็นการปฏิบัติที่มีผลและประกอบด้วยประโยชน์ ทำให้ได้รับความพึงพอใจในที่สุด เมื่อนำผลลัพธ์ของการปฏิบัติแบบไม่ทรมานตนทั้งจากคัมภีร์รัตนาวลีและพระไตรปิฎกมาเปรียบเทียบกันก็พบว่า มีความเหมือนกัน โดยแสดงถึงจุดยืนของการปฏิบัติตามหลักสายกลางว่าเป็นการปฏิบัติที่มีประโยชน์และเป็นไปกับด้วยผล โดยมีผลเริ่มต้นตั้งแต่ความสุขในปัจจุบัน จนถึงความสุขอันเป็นที่สุดคือพระนิรวาณเช่นเดียวกัน ทั้งยังยืนยันโทษในเพราะปฏิบัติทรมานตนไปในทางเดียวกัน

ความพยาบาท ความเย่อหยิ่ง ความริษยา ความโกรธ 4 อย่างนี้ถูกจัดเข้าในหลักที่ควรเว้น เป็นมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป โดยคัมภีร์รัตนาวลีระบุถึงผลลัพธ์ที่เป็นโทษของกิเลสเหล่านี้ว่า ความพยาบาท ทำให้เกิดความกลัว⁴⁰⁷ ความเย่อหยิ่ง ทำให้เกิดเป็นผู้มีตระกูลต่ำ ความริษยา ทำให้เป็นผู้มีเรี่ยวแรงทางกายน้อย⁴⁰⁸ ความโกรธ ทำให้ผิวพรรณทราม⁴⁰⁹ ดังนั้น เมื่อจัดกิเลสเหล่านี้เข้าในหลักที่ควรเว้น แล้วทำการเว้น ผลลัพธ์ของการเว้นกิเลสเหล่านี้จะได้ดังนี้คือ ไม่พยาบาท ก็ไม่มีความกลัว ไม่เย่อหยิ่ง ก็จะไม่เกิดในตระกูลต่ำ ไม่มีความริษยา ก็จะทำให้เป็นผู้มีกำลังกายมาก กำจัดความโกรธ ก็จะมีผิวพรรณงาม ผลลัพธ์ที่ได้มานี้เป็นการพิจารณาจากนัยอันตรงกันข้าม ยังพบอีกว่า ความไม่พยาบาท ส่งผลให้เกิดความสุขอันเป็นปัจจุบัน ส่วนความไม่เย่อหยิ่ง ไม่ริษยา ไม่โกรธ ส่งผลให้ไปเกิดในภูมิที่สูงขึ้น สำหรับในพระไตรปิฎก ธรรมสี่ประการเหล่านี้อยู่ในกลุ่มของอุปกิเลส 16 ประการ ซึ่งปรากฏอยู่ในวัตถุปมสูตร ในชื่อว่า พยาบาทะ ความพยาบาท, ถัมภะ ความเย่อหยิ่ง, อิสสา ความริษยา, โภชะ ความโกรธ โดยพระพุทธองค์ทรงระบุถึงผลลัพธ์ของการเว้นอุปกิเลสเหล่านี้ว่า ทำให้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ได้ความปราโมทย์ เกิดปีติ มีกายสงบ เสวยสุข และมีจิตตั้งมั่นพร้อม

⁴⁰⁵ วิ.ม. (บาลี), 4/13/18.

⁴⁰⁶ ม.อ. (บาลี), 14/11-12/11-14.

⁴⁰⁷ รัตนาวลี, 1.16.

⁴⁰⁸ รัตนาวลี, 1.17.

⁴⁰⁹ รัตนาวลี, 1.18.

แก่การบรรลุลุทธิธรรม⁴¹⁰ จากการเทียบเคียงผลลัพธ์กับพระไตรปิฎกพบว่า การเว้นจากความพยาบาท ความเย่อหยิ่ง ความริษยา และความโกรธในคัมภีร์รัตนาวลีจะมุ่งถึงการเกิดใหม่ในภุมิที่สูงขึ้นมากกว่า ในพระไตรปิฎก เพราะพระไตรปิฎกเน้นถึงผลลัพธ์คือการกำจัดกิเลสและการไม่เกิด

มาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครอง⁴¹¹

เป็นมาตรการจริยะที่มีจุดมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับผู้ปกครองในทุก ระดับชั้น รวมถึงหลักการบริหารรูปแบบต่าง ๆ เนื่องจากคัมภีร์รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ที่มีการแสดงต่อ พระราชา จึงมีการนำมาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครองขึ้นมาเป็นหนึ่งในเรื่องหลักของคัมภีร์ ซึ่งจะเป็นการนำหลักของการปกครองเข้ามาผสมกับหลักธรรมเพื่อให้เกิดรูปแบบของการบริหารที่ เป็นไปควบคู่กับธรรม โดยวัตถุประสงค์หลักของมาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครองในคัมภีร์รัตนาวลี มีดังนี้คือ

1. เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่รัฐและประชาชนที่อยู่ในการปกครอง
2. เพื่อความมั่นคงทางการปกครองที่ประกอบด้วยธรรม
3. เพื่อไม่ให้เกิดโทษอันนำไปสู่การเกิดในภุมิที่ต่ำแก่ตัวผู้ปกครอง
4. เพื่อเผยแพร่ธรรมให้เข้าถึงชนทุกระดับชั้น ผ่านอำนาจที่มีขึ้นจากการปกครอง

มาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครอง สามารถถูกเรียกในอีกชื่อหนึ่งว่า หลักการบริหาร และการปกครอง เนื่องด้วยคำภีร์รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ทางศาสนา ดังนั้น หลักการบริหารการปกครอง จึงดำรงอยู่บนหลักของศีลธรรม มากกว่าที่จะใช้อำนาจอธิปไตยของตัวผู้ปกครองขึ้นมาควบคุมด้วย กำลัง นั่นเป็นเหตุให้การบริหารบางส่วนในคัมภีร์ดูไม่เฉียบขาด แต่ถึงอย่างนั้นการบริหารการปกครอง ที่ตั้งอยู่บนหลักศีลธรรม ก็นับว่าเป็นสิ่งนำมาซึ่งประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนหมู่มาก

วิเคราะห์มาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครองในคัมภีร์รัตนาวลี

เมื่อทำการศึกษา มาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครองในคัมภีร์รัตนาวลี จะพบว่า มีการแบ่ง เป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ตามรูปแบบคำสอนและวัตถุประสงค์เฉพาะทาง คือ

⁴¹⁰ ม.ญ. (บาลี), เล่มที่ 12/95/66-68.

⁴¹¹ มาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครองที่เป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานของพระราชา เป็นที่รู้จักในชื่อว่า ราชธรรม (Skt. rājadharma) บาลีว่า ราชธัมมะ (Pali. rājadhamma) ทั้งปรากฏในอีกชื่อหนึ่งว่า ราชนิตติ (Skt. and Pali. rājanīti) อันหลายถึงหลักปกครองของพระราชา, หลักปกครองบ้านเมือง ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 995.

1. มาตรการจริยะสำหรับพัฒนาตนของผู้ปกครอง
2. มาตรการจริยะสำหรับส่งเสริมพัฒนาบุคลากรที่อยู่ในการปกครอง
3. มาตรการจริยะสำหรับบริหารรัฐและท้องถิ่น

มาตรการจริยะสำหรับพัฒนาตนของผู้ปกครอง

การพัฒนาตน คือ การพัฒนาคุณสมบัติที่ดั่งามซึ่งมีอยู่แล้วให้มากขึ้น และ ลดละคุณสมบัติที่ไม่ดีที่อยู่ในตนให้เบาบางลง คัมภีร์รัตนาวลี ได้เสนอมาตรการจริยะสำหรับพัฒนาตนของผู้ปกครองไว้ 4 ประการใหญ่ คือ คำสัตย์ การสละ ความสงบ และปัญญา ว่าเป็นหัวใจหลักของผู้ปกครอง ดั่งเนื้อความตอนหนึ่งว่า พระราชาผู้ที่เจริญด้วยธรรมสี่ประการ คือ คำสัตย์ การสละ ความสงบ และปัญญา ย่อมถูกเทวดาและมนุษย์สรรเสริญเหมือนอย่างธรรมอันเจริญ 4 ประการ เพราะผู้ที่อยู่กับพระราชาเช่นนั้น ย่อมจะเจริญด้วยธรรมสี่ประการเช่นเดียวกันเนื่องนิตย⁴¹²

คำสัตย์ นับเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองควรมี เพราะทำให้เกิดความน่าเชื่อถือ ความไว้วางใจ และปลอดภัย การไม่รักษาคำสัตย์ถือว่าเป็นจุดที่นำไปสู่ความล้มเหลวของผู้ปกครอง โดยคำภีร์ได้ให้นิยามของคำศัพท์ไว้ว่า ต้องเป็นคำที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง⁴¹³

การสละ กล่าวคือการให้ปัน เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้กับผู้รับ โดยคัมภีร์ระบุว่า การให้ที่สมบูรณ์มีคุณสมบัติในระดับที่สามารถทำลายความเกลียดชังระหว่างตัวบุคคลได้ และสร้างเกียรติคุณแก่ตัวผู้ให้ โดยก้าวข้ามกระทั่งความผิดบาป⁴¹⁴ที่เคยทำมาแต่เดิม

ความสงบ ในที่นี้หมายถึง การดำรงตนให้กายและจิตมีความสงบมั่นคงไม่หลุกหลิก เป็นการรักษากิริยาอาการให้สงบอยู่เสมอ แม้กระทั่งตอนที่ตนประสบกับเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝัน โดยคัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า อาการสงบทางกายและจิตนี้เองเป็นเหตุให้ผู้ปกครองสามารถตัดสินใจในสิ่งต่าง ๆ ได้ละเอียดรอบคอบขึ้น ทั้งยังช่วยเป็นเสาหลักทางจิตใจของคนหมู่มาก อันมีเหตุมีผลจากการเคารพอย่างสูง⁴¹⁵

⁴¹² รัตนาวลี, 2.39-2.40.

⁴¹³ รัตนาวลี, 2.35.

⁴¹⁴ รัตนาวลี, 2.36.

⁴¹⁵ รัตนาวลี, 2.37.

ปัญหา ความรอบรู้ก็นับเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองควรพัฒนาอย่างสม่ำเสมอ เป็นความรู้ทั้งทางฝ่ายขาวและดำ เพื่อที่จะได้จัดการป้องกันและแก้ไขได้ทันเหตุการณ์ ไม่ก่อให้เกิดผลเสียในภายหลัง ในคัมภีร์รัตนาวลีบ่งชี้ว่า ผู้ที่มีปัญญาเท่านั้นจึงจะปกครองได้อย่างมั่นคง ไม่ถูกหลอกลวง⁴¹⁶ หรือตกไปในความลำเอียง

เปรียบเทียบมาตรการจริยะสำหรับพัฒนาตนของผู้ปกครองในคัมภีร์รัตนาวลีกับพระไตรปิฎก

มาตรการจริยะสำหรับพัฒนาตนในคัมภีร์รัตนาวลี เมื่อเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกพบว่า มีความคล้ายคลึงกับหลักธรรมที่ชื่อว่า ฆราวาสธรรม 4 ซึ่งประกอบด้วย คือ สัจจะ ความจริง ซื่อสัตย์ ต่อกัน, ทมะ การฝึกฝนปรับปรุงตน ปรับตัวเข้ากับงานและสภาพแวดล้อม, ขันติ ความอดทนต่อสิ่งที่เข้ามากระทบ, จาคะ ความเสียสละเผื่อแผ่แบ่งปัน⁴¹⁷ โดยสามารถเทียบเคียงได้ดังนี้คือ

ตารางที่ 30 แสดงเปรียบเทียบมาตรการจริยะสำหรับพัฒนาตนของผู้ปกครอง

การเทียบเคียง	ผลลัพธ์
สัตยะ คำสัตย์ เทียบเท่ากับ สัจจะ	เกียรติคุณและความน่าเชื่อถือ
ตยาอะ การสละ เทียบเท่ากับ จาคะ	ผู้กมิตร ลดความบาดหมาง
ศมะ ความสงบ เทียบเท่ากับ ขันติ	ก่อให้เกิดความเคารพ ความรุ่งเรืองด้วยทรัพย์
ปรัชญา ความรู้ทั่ว เทียบเท่ากับ ทมะ	ทำให้รอบรู้ และมั่นคง ไม่ถูกหลอกได้ง่าย

ในด้านของ สัตยะ คำสัตย์ และ ตยาอะ การสละ ไม่พบความต่างกัน ในด้านของความหมายและคำอธิบาย ส่วนของ ศมะ ความสงบ และ ปรัชญา ความรอบรู้ นั้น มีความต่างกันกับพระไตรปิฎกอยู่เล็กน้อย โดยที่ขันติและทมะเป็นเหตุให้เกิด ศมะ และ ปรัชญา ตามลำดับ ก่อนที่จะก่อให้เกิดผลตามตารางด้านบน

อธิบายเพิ่มเติมสำหรับ “ปรัชญา” หนึ่งในสิ่งที่ช่วยพัฒนาตนของผู้ปกครองนั้น เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาในคัมภีร์รัตนาวลี จะพบว่า ปรัชญา หมายถึง ปัญญา นี้ ถูกนับว่าเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองควรที่พัฒนาอย่างยิ่ง เป็นความเฉลียวฉลาดที่ตรงกับ สัปบุริสธรรม 7⁴¹⁸ ประการใน

⁴¹⁶ รัตนาวลี, 2.38.

⁴¹⁷ ชุ.สุ. (บาลี), 25/311/361.

⁴¹⁸ อง.สตตค (บาลี), 23/65/114.

พระไตรปิฎก คือ ธัมมัญญุตตา, อตถัญญุตตา, อตตัญญุตตา, มัตตัญญุตตา, กาลัญญุตตา, ปริสัจญญุตตา, และ ปุคคสัญญุตตา ซึ่งความรู้ในสิ่งเหล่านี้ก็ได้ถูกอธิบายไว้ในคัมภีร์รัตนาวลี ผ่านคำสอนต่าง ๆ โดยที่ไม่ได้ระบุชื่อออกมาเป็นหัวข้อธรรมโดยตรงดังนี้คือ

ธัมมัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ แห่งความเจริญและความเสื่อม เช่นรู้ว่า ความมัวเมา เป็นเหตุ แห่งความน่าละอาย ความเสื่อมจากการงาน ความสิ้นทรัพย์ และการกระทำที่ขาดสติ⁴¹⁹ ก็หยุดเสียเป็นต้น ซึ่งในส่วนของความเป็นผู้รู้จักเหตุ นั้น ผู้ศึกษาคัมภีร์รัตนาวลีก็สามารถรับรู้ได้ผ่านการแนะนำถึงสิ่งที่เป็นสาเหตุของคุณและโทษไว้ในตัวคัมภีร์

อตถัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักผล ว่าล้วนเกิดขึ้นมาจากเหตุ รวมถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดผล ตามความจริง โดยพิจารณาย้อนไปที่เหตุ การอธิบายถึงเรื่องนี้สำหรับผู้ปกครองในคัมภีร์รัตนาวลี ก็สอดคล้องกับธัมมัญญุตตา

อตตัญญุตตา ความรู้เข้าใจถึงตัวตนตามความเป็นจริง รวมไปถึงสภาวะที่ตนดำรงอยู่ รู้ความผิดพลาดของตน และรู้สิ่งที่ตนควรพัฒนา ในคัมภีร์รัตนาวลีเสริมสร้างส่วนนี้โดยการสอนคำสอนที่นำเสนอให้ละความยึดถือว่าเป็นตัวตนพร้อม ๆ กันกับแนะนำภาวะที่พระราชาควรทำ และควรรักษาไว้ โดยชี้ว่า เมื่อรู้ว่าตนผิดก็ควรแก้ไขให้ถูกต้อง แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ถูกใจ⁴²⁰

มัตตัญญุตตา ความรู้จักประมาณความพอดี เป็นผู้ปกครองก็ควรรู้ว่าควรลงโทษเท่าไร ควรปูนบำเหน็จเท่าไร อย่างไรเกิดผลดี อย่างไรเกิดผลเสีย เช่นรู้ว่า คนนี้เป็นโจร เป็นฆาตกร ก็เนรเทศจากประเทศ⁴²¹ เป็นต้น และรู้จักประมาณในการใช้สอยและรักษาทรัพย์ ไม่ให้สิ้นเปลือง เช่น ไม่รักษาภณณ์ที่ทำให้เสียค่าใช้จ่ายมาก ทั้งยังไม่ก่อประโยชน์⁴²² เป็นต้น

กาลัญญุตตา ความรู้จักกาล รู้เวลา รวมไปถึงรู้โอกาสที่ควร และที่ไม่ควรจะทำกิจ ให้ตรงเวลาให้เหมาะสมกับเวลา

ปริสัจญญุตตา ความรู้จักชุมชน ว่ามีอธยาศัยเช่นไร ฐานะความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละชุมชน เพื่อให้ทราบว่าคุณนี้ควรสงเคราะห์อย่างไร ในส่วนนี้คัมภีร์รัตนาวลีก็ได้

⁴¹⁹ รัตนาวลี, 2.46.

⁴²⁰ รัตนาวลี, 2.42.

⁴²¹ รัตนาวลี, 4.37

⁴²² รัตนาวลี, 4.44-4.45.

เสริมสร้างปัญญาแก่ผู้ปกครอง เช่นว่า กลุ่มหมอ ช่างตัดผม ก็ควรสนับด้วยสวัสดิการที่เหมาะสม แก่กลุ่มอาชีพ พวกครูอาจารย์ก็สนับสนุน ด้วยการมอบตำรา ปากกา และน้ำหมึก⁴²³ เป็นต้น

บุคคลัญญาตา ความรู้จักบุคคล คือ รู้จักอัธยาศัยใจคอของบุคคล ว่ามีคุณธรรมหรือไม่ อย่างไร รวมไปถึงการรู้จักบุคคลที่เหมาะสมกับงาน และตั้งไว้ในหน้าที่การงานนั้น ๆ เช่น รู้ว่า ควรจัดตั้งจัดตั้งคนเช่นไร ไว้ในตำแหน่งใด เป็นต้น

ปรัชญา จึงนับว่าเป็นสิ่งที่ผู้ปกครอง ควรฝึกและพัฒนาให้เกิดขึ้นเป็นอันดับแรก ๆ เพราะคุณลักษณะ 3 ประการที่เหลือจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากไม่ได้มีการพัฒนาปัญญาอย่างถูกต้อง

มาตรการจริยะสำหรับส่งเสริมพัฒนาบุคลากรที่อยู่ในการปกครอง

จากการพิจารณาถึงมาตรการจริยะสำหรับส่งเสริมพัฒนาบุคลากรที่อยู่ในการปกครอง ในคัมภีร์รัตนาวลีพบว่า มีหลักธรรมสำหรับส่งเสริมพัฒนาบุคลากร อยู่ 4 หัวข้อใหญ่ ๆ คือ 1. ทาน การให้ปัน, 2. ปริยวัฑยะ การกล่าวคำอันเป็นที่รัก, 3. ทิตจรรยา การประพฤติอันเป็นประโยชน์ เกื้อกูล และ 4. เอกการจรรยา การประพฤติเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ ซึ่งได้ถูกขยายออกไปในรูปแบบต่าง ๆ ในเนื้อหาของคัมภีร์ โดยที่ทุก ๆ สิ่งที่ทำเพื่อส่งเสริมพัฒนาบุคลากร จะต้องประกอบด้วยหลัก 4 ประการนี้ ตัวอย่างเช่น เนื้อความตอนหนึ่งว่า

ขอพระองค์จงประทานคัมภีร์ต้นฉบับและบทสวดที่มาจากวณะของพระพุทธเจ้า และเอกสารที่มาจากคัมภีร์เหล่านั้น พร้อมทั้งอุปกรณ์ที่จำเป็นเช่น ปากกาและน้ำหมึก เพื่อที่จะทำให้สติปัญญาเพิ่มพูนยิ่งขึ้น จงให้เขียนสนับสนุนการดำรงชีพแก่พวกครูอาจารย์ ที่อยู่ในทุกสถาบันที่มีการเรียนการสอนของอาณาจักร จงพระราชทานตำแหน่งพร้อมที่ดิน แก่พวกเขา จงใช้ภาษีที่ได้มาจากอาณาจักรของพระองค์มาจัดตั้งสวัสดิการสำหรับพวกหมอ และช่างกลบก เพื่อที่จะเป็นประโยชน์ต่อพวกคนแก่ เด็ก และคนเจ็บไข้ เป็นต้น เพื่อช่วย บรรเทาความทุกข์ของพวกสัตว์ผู้มีการโคกเศร้าเป็นนิตยเกิด⁴²⁴

จากเนื้อความจะพบว่า มีองค์ประกอบอย่างน้อย 3 ประการ ที่ตรงกับหลักการส่งเสริมพัฒนา คือ การให้ปัน การเกื้อกูล และ การประพฤติเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ ด้วยว่า การให้ใน เนื้อความที่ปรากฏ ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐาน ของการเกื้อกูล และ การประพฤติเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทั้งสิ้น ทั้งเมื่อพิจารณาจากเนื้อความอีกตอนหนึ่งว่า

⁴²³ รัตนาวลี, 3.38-3.39.

⁴²⁴ รัตนาวลี, 3.38-3.40.

จงอย่าได้ศึกษาหลักปรัชญาที่มีมลทินทั้งหลาย อย่างเช่นปรัชญาจรวาก โปรด จงยอมแพ้การโต้เถียงที่มุ่งหวังแต่เพียงชัยชนะ อย่าได้มัวแต่ไปโพทนาคุณสมบัติที่ดีของพระองค์ แต่จงพูดถึงคุณสมบัติที่ดีแม้ของคนที่พระองค์ไม่ชอบเถิด อย่าได้ทำลายสิ่งสำคัญของผู้อื่น อย่างกล่าวถ้อยคำที่มุ่งร้ายต่อคนอื่น แต่จงพิจารณาดูสิ่งที่ผิดพลาดในตัวพระองค์เองเถิด⁴²⁵

จะพบว่า เนื้อความดังกล่าวดำรงอยู่บนหลักการทั้ง 4 อย่างน้อย 3 องค์ประกอบ คือ การพูดคำอันเป็นที่รัก, การเกื้อกูล และ การประพฤติเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่นจากเนื้อความว่า “แต่จงพูดถึงคุณสมบัติที่ดีแม้ของคนที่พระองค์ไม่ชอบเถิด” นั้น การพูดถึงคุณสมบัติที่ดีของคนที่ไม่ชอบ ก็นับว่าเป็นการพูดคำอันเป็นที่รักโดยไม่ต้องสงสัย ทั้งสิ่งที่ได้รับจากการที่พูดข้อดีของคำที่ไม่ชอบ ยังสร้างประโยชน์อย่างมหาศาล เพราะช่วยลดทอนความเป็นศัตรู ทั้งกับใจตัวเอง และใจของศัตรูที่เข้ามาฟัง จนก่อเกิดเป็นมิตรภาพ ไม่เพียงเท่านั้น ยังส่งผลให้เป็นที่รักของคนเหล่านั้นในระยะยาว เพราะไม่ก่อให้เกิดความระแวงกับบุคคลใหม่ที่จะเข้ามาว่า บุคคลนั้นจะนำเรื่องเสียหายของตนไปประจาน ดังนั้น จึงเป็นเหตุให้มีชื่อเสียงและสร้างความมั่นคงทางความเชื่อแก่คนที่อยู่ในปกครองและชนที่ร่วมงานกัน

เมื่อพิจารณาจากการให้ และการพูดคำอันเป็นที่รักข้างต้น จะพบว่าเราสามารถนำมาตราการจรรยาสำหรับส่งเสริมและพัฒนาบุคลากรมาจัดรูปแบบ โดยแบ่งออกเป็นสองกระบวนการใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็นรูปแบบของการกระทำ และส่วนของผลลัพธ์ โดยเขียนเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 31 แสดงรูปแบบของมาตรการจรรยาสำหรับส่งเสริมและพัฒนาบุคลากร

รูปแบบของการกระทำ	ผลลัพธ์
1.การให้	เกื้อกูล และเป็นประโยชน์โดยส่วนเดียว
2.การพูดคำอันเป็นที่รัก	เกื้อกูล และเป็นประโยชน์โดยส่วนเดียว
3.การให้ปันและการพูดคำอันเป็นที่รัก	เกื้อกูล และเป็นประโยชน์โดยส่วนเดียว

จะพบว่า ทุกองค์ประกอบของการส่งเสริมพัฒนาบุคลากร จะยึดถือถึงความเกื้อกูล และประโยชน์ของตัวบุคลากร มากกว่าที่จะคำนึงถึงรูปแบบของการกระทำเพียงอย่างเดียว ยืนยันได้จากเนื้อความตอนหนึ่งว่า “หากยาพิษจะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่พวกเขาแล้วละก็ พระองค์ก็ควรให้แม้กระทั่งยาพิษแก่พวกเขา” หากมองจากมุมมองปกติ “ยาพิษ” ไม่มีทางที่จะถูกนับว่ามีประโยชน์

⁴²⁵ รัตนาวลี, 3.68-3.69.

มันมีเพียงโทษ แต่เมื่อมองผลลัพธ์ที่เกิดจำเพาะแก่บุคลากรนั้น ๆ ถ้าเห็นว่าเป็นประโยชน์อย่างยั่งยืน ก็สมควรให้ ทั้งนี้คำว่า ยาพิษ ในที่นี้ น่าจะไม่ใช่ยาพิษจริง ๆ แต่สื่อถึงสิ่งที่ไม่น่าพอใจสำหรับผู้รับที่อยู่ในปกครอง เช่น การดูดำดูขาวอย่างเป็นธรรม เพื่อหวังให้บุคลากรมีความสามารถและพัฒนาได้ดียิ่งขึ้นไปอีก เป็นต้น แต่ถึงอย่างนั้นจากข้อความนี้ ก็ทำให้เราเห็นว่า ตัวคัมภีร์มุ่งเน้นถึงผลลัพธ์ ซึ่งเป็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับบุคลากรที่อยู่ในปกครองเป็นสำคัญ

และเมื่อเราพิจารณาจากประเด็นที่ว่า ให้ยาพิษหากมันเป็นสิ่งมีประโยชน์ ก็จะทำให้เราเห็นหลักการของมาตรการจริยะเพื่อส่งเสริมและพัฒนาบุคลากรว่ามีหลักการเดียว โดยการนำหลักการทั้ง 4 มาเขียนรวมใหม่ โดยเขียนเป็นตารางได้ว่า

ตารางที่ 32 สรุปรูปแบบมาตรการจริยะเพื่อส่งเสริมและพัฒนาบุคลากร

รูปแบบของการกระทำ	ผลลัพธ์
กิริยาอาการ ทั้งทางกาย และวาจาทุกรูปแบบ	เกื้อกูล และเป็นประโยชน์ ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

เปรียบเทียบมาตรการจริยะสำหรับส่งเสริมพัฒนาบุคลากรในคัมภีร์รัตนาวลีกับ พระไตรปิฎก

หลัก 4 ประการสำหรับส่งเสริมพัฒนาบุคลากรในคัมภีร์รัตนาวลี เมื่อนำมาเทียบเคียงกับ คัมภีร์พระไตรปิฎกพบว่า มีความคล้ายคลึงกับหัวข้อธรรมที่ชื่อว่า “สังคหวัตถุ 4” ซึ่งประกอบไปด้วย ทาน ปิยวาจา⁴²⁶ อุตถจริยา และสมานัตตตา⁴²⁷ เพื่อความชัดเจนจึงต้องทำการเปรียบเทียบไปตามลำดับ

ทาน ในพระไตรปิฎกกับในคัมภีร์รัตนาวลี พบว่าไม่มีความต่างกัน เพราะจุดประสงค์คือการเอื้อเพื่อ เผื่อแผ่แบ่งปัน รวมไปถึงการให้ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม โดยทั้งสองคัมภีร์ก็ได้ระบุถึงทานชั้นสูงสุดไปในทางเดียวกันว่า การให้ธรรมเป็นทานนั้นเป็นเลิศ⁴²⁸ การสอนธรรมแก่ผู้พลาตจากการปฏิบัติธรรมเป็นทานที่ดีที่สุด⁴²⁹

⁴²⁶ มีการใช้คำว่า เปยยวชช แทนคำว่า ปิยวาจา แปลว่า การกล่าวคำอันเป็นที่รัก, อจ.นวก. (บาลี), 23/209/377.

⁴²⁷ ขุ.ชา.ปญญาส. (บาลี), เล่มที่ 28/162/66.

⁴²⁸ อจ.นวก. (บาลี), 23/209/ 377.

⁴²⁹ รัตนาวลี, 3.62.

คำว่า ปิยวาจา และ เปยวัชชะ ในพระไตรปิฎก กับคำว่า ปริยวัฑยะ ในคัมภีร์รัตนาวลี มีคำแปลที่เหมือนกัน คือการกล่าวคำอันเป็นที่รัก ไพเราะ อ่อนหวาน และคำสัตย์ มีจุดร่วมของการกล่าวคำอันเป็นที่รักอย่างสูงสุดไปในแนวทางเดียวคือ การกล่าวสอนถึงสัจจะ รวมไปถึงธรรมที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง เช่น การแสดงธรรมแก่ผู้ปรารถนาที่จะฟังธรรม⁴³⁰ หรือ การกล่าวคำสัตย์ซึ่งหมายถึงการกล่าวสัจจะ⁴³¹ เป็นต้น

อรรถจริยา การประพฤติประโยชน์ ในพระไตรปิฎก กับ หิตจรรยา การประพฤติเกื้อกูล ในคัมภีร์รัตนาวลี มีพิจารณาจากความหมาย ก็ไม่พบความต่างกันแต่อย่างไร เพราะเป็นการประพฤติที่มุ่งถึงประโยชน์ของผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองทั้งสิ้น ซึ่งจุดสูงสุดของหลักการนี้ในทั้ง 2 คัมภีร์ มีแนวร่วมคือการยกระดับภูมิธรรมที่มีอยู่เดิมของคนที่ตนช่วยเหลือ เช่น การทำให้คนที่ไม่มีศรัทธา กลับมามีศรัทธา ไม่มีศีลให้กลับมามีศีล⁴³² หรือจากคนที่ไม่ใส่ใจถึงโพธิจิต ก็มาตั้งมั่นอยู่ในโพธิจิต⁴³³ เป็นต้น

สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอ ในพระไตรปิฎก กับ เอกการจรรยา การประพฤติเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกัน โดยพิจารณาจากคำแปล ก็พบว่า มีความต่างกัน เพราะสมานัตตตา ในพระไตรปิฎก มุ่งถึงการวางตัวเสมอเท่าเทียม ไม่ถือตัวว่าสูงหรือต่ำกว่า และในจุดสูงสุดของสมานัตตตานี้ คือการทำตนให้มีคุณสมบัติเหมือนเช่นนั้น เช่น วางตัวให้เสมอกับโสดาบัน โดยการเป็นพระโสดาบัน⁴³⁴ เป็นต้น แต่คำว่า เอกการจรรยา ในคัมภีร์รัตนาวลี มุ่งถึงการประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ และหาโทษไม่ได้ไม่ว่าในกรณีไหน ๆ และขั้นสูงสุดการชักนำเข้าสู่ปรมาภธรรม กล่าวคือ โพธิญาณ ทั้งตัวผู้ปกครองเองและตัวผู้อยู่ใต้การปกครอง

แต่อย่างไรก็ตาม หลักการทั้ง 4 ในคัมภีร์รัตนาวลีที่เป็นมาตรการจริยะสำหรับส่งเสริมพัฒนาผู้อยู่ในปกครอง และสังคหะวัตถุ 4 ในพระไตรปิฎกก็นับว่า มีจุดประสงค์ที่ไม่ต่างกันนัก คือ

⁴³⁰ อจ.นวก. (บาลี), 23/209/377.

⁴³¹ รัตนาวลี, 3.74.

⁴³² อจ.นวก. (บาลี), 23/209/377.

⁴³³ รัตนาวลี, 3.86.

⁴³⁴ อจ.นวก. (บาลี), 23/209/378..

เพื่อส่งเสริมพัฒนาเหล่าชนผู้อยู่ในปกครอง ด้วยการสงเคราะห์ทั้งในคติโลกและคติธรรม⁴³⁵ เป็นสิ่งที่พระราชารหรือผู้ที่ปกครองคนหมู่มากทำกันมาทุกยุคทุกสมัย⁴³⁶

มาตรการจริยะสำหรับบริหารรัฐและท้องถิ่น

เมื่อทำการวิเคราะห์เนื้อหาในคัมภีร์รัตนาวลิลีพบว่า ตัวคัมภีร์ได้นำเสนอมาตรการจริยะสำหรับบริหารรัฐและท้องถิ่นแก่ผู้ปกครอง โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ การบริหารทรัพยากรบุคคล และการบริหารรัฐกิจ

การบริหารทรัพยากรบุคคล

คัมภีร์จะนำเสนอระบบและวิธีการสนับสนุนบุคคลในตำแหน่งงานต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ควรจะสนับสนุนบุคลากรทางศาสนาอย่างไร ทางคัมภีร์ก็เสนอว่า ควรจัดตั้งสิ่งของไว้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่กลุ่มคนเหล่านั้น เป็นต้น ทั้งนี้ การจัดการทรัพยากรบุคคล สามารถจำแนกออกมาได้ 4 ฝ่ายตามลักษณะของฐานะและหน้าที่ คือ

1. ฝ่ายศาสนา
2. ฝ่ายคนอนาถา ทุกข์ยาก และพลเมืองพื้นฐาน
3. ฝ่ายบริการและบรรเทาทุกข์
4. ฝ่ายผู้กระทำความผิด

ฝ่ายศาสนา เป็นกลุ่มคนที่ทำหน้าที่ในการพร่ำสอนหลักธรรมคำสอน เผยแผ่ศาสนา ที่ถูกต้อง ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งเป็นพุทธสาวกที่ตั้งมั่นและเข้าใจให้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ในคัมภีร์ได้คัดค้านการบำรุงศาสนาอื่นที่ไม่ใช่พุทธศาสนาไว้ด้วย⁴³⁷ โดยการบริหารทรัพยากรบุคคลฝ่ายศาสนานี้ ทางคัมภีร์ได้เสนอว่า “ให้บำรุงศาสนสถานให้มั่นคงแข็งแรง เขียนรูปเคารพของพระพุทธเจ้า⁴³⁸ จัดการบูชาอย่างเหมาะสม แสดงการเคารพที่ตนมี

⁴³⁵ รัตนาวลิลี, 2.33.

⁴³⁶ อ.นวก. (บาลี), 23/114/222-223.

⁴³⁷ รัตนาวลิลี, 3.37.

⁴³⁸ คำว่า “เขียนรูปเคารพของพระพุทธเจ้า” ถ้าเป็นรูปเคารพที่เคลื่อนที่ได้สันนิษฐานว่าเป็นแผ่นป้ายบูชาที่ชื่อ “เจรวัด” มีลักษณะเป็นแผ่นป้ายที่มีแท่นตั้งไว้เสียบ อาจทำจากแผ่นไม้หรือแผ่นหินก็ได้ แล้วนำมาวาดรูปเคารพของสิ่งที่ตนบูชา มีลักษณะ

ให้ปรากฏแก่คนอื่น ให้พิมพ์คัมภีร์ที่บันทึกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและแจกจ่าย”⁴³⁹ เมื่อพิจารณาจากสิ่งที่คัมภีร์ได้นำเสนอมา พบว่า มุ่งให้ผู้ปกครองเห็นความสำคัญในการเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนที่อยู่ในปกครอง เพราะเมื่อผู้ปกครองมีความเคารพหรือให้การสนับสนุนสิ่งใดเป็นอย่างดี ย่อมจะเป็นที่ภูษานุคติแก่คนเป็นอันมาก ทั้งฝ่ายที่เห็นคุณค่าของศาสนาจริง ๆ และฝ่ายที่หวังจะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากผู้ปกครอง ซึ่งคนเหล่านี้เมื่อเข้ามาทำนุบำรุงศาสนาแล้ว ย่อมจะเกิดความผูกพันและหวงแหน เป็นเหตุให้ศาสนาที่ถูกบำรุงนั้น ๆ ตั้งมั่นโดยลำดับ

ฝ่ายคนอนาถา ทุกข์ยาก และพลเมืองพื้นฐาน คือ กลุ่มชั้นล่างสุดที่ช่วยสร้างผลผลิตทางการเกษตร การค้า และปศุสัตว์ เป็นกลุ่มพื้นฐานของประชากรที่มีจำนวนมากที่สุด ทางคัมภีร์ได้นำเสนอหลักการสำหรับบริหารกลุ่มนี้ไว้ว่า “ให้สร้างศาลาสำหรับพักในทุกจุดของเมืองซึ่งเข้าถึงได้ง่ายสำหรับคนอนาถาไร้ที่พัก เข้าไปเยี่ยมคนทุกข์ยากเศร้าเสียใจ แล้วรับฟังปัญหาปัญหาของพวกเขา อย่างให้เกิดมิตรภาพพร้อมจัดการแก้ไขตามแต่เหตุการณ์ สร้างสถานศึกษาและสถานพยาบาล เพื่อสร้างแนวคิดที่ดีให้แก่เด็กและพร้อมทั้งป้องกันรักษาสุขภาพของคนป่วยและคนชรา จัดหางานให้คนตกงาน จัดหาและพัฒนาเมล็ดพันธุ์เพื่อเกษตรกร กำหนดราคากลางของสินค้าพร้อมกับตรวจสอบคุณภาพ จัดตั้งสาธารณานุเคราะห์อย่างเหมาะสม และลดด้านภาษีที่เกินความจำเป็น รวมไปถึงลดภาษีของกลุ่มคนผู้ที่กำลังสร้างตัว เพื่อไม่ให้พวกเขาเป็นหนี้”⁴⁴⁰ เมื่อพิจารณาจากเนื้อความโดยสรุปของคัมภีร์จะพบว่า มุ่งให้ผู้ปกครองเข้าใจถึงความยากลำบากของพวกเขาตามความเป็นจริง รวมถึงลดภาระที่เกินความจำเป็นซึ่งประชากรโดยรวมจะต้องแบกรับ เพื่อที่กลุ่มคนเหล่านั้นจะได้มีกำลังในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของรัฐ เพราะเมื่อประชาชนมีความสุขและกำลังทรัพย์เพียงพอ อุปสงค์ความต้องการในซื้อบริโภค และอุปทาน ความต้องการในการขาย ย่อมจะมากขึ้น ก่อให้เกิดการแข่งขันและพัฒนาอย่างเหมาะสม เป็นเหตุให้เมืองพัฒนาอย่างรวดเร็ว

ฝ่ายบริการและบรรเทาทุกข์ เป็นฝ่ายที่มีความสำคัญอย่างที่สุด ซึ่งจะช่วยให้ระบบของฝ่ายบุคลากรข้างต้นดำเนินไปได้ด้วยดี มิเช่นนั้น ระบบการบริหารก็จะไม่เป็นกลางและไม่เป็น

คล้ายใบสีมา; แต่ถ้าเคลื่อนที่ได้สันนิษฐานว่า เป็นจิตรกรรมรูปพระพุทธเจ้าที่สลักอยู่บนผนังหรือกำแพง โดยคาดคะเนจากการค้นพบวิหารในถ้ำหมายเลขสองของถ้ำนสิก (Nasik caves) ที่อยู่ในรัฐมหาราษฏระ ประเทศอินเดีย สร้างโดย เคาตมิบุตร ศาตรกรณิ วาสิษฐปุตระ ศรีปุลุมาวี (Gautamiputra śātkārnī Vāsiṣṭhiputra Śrī Pulumāvi) ที่มีรูปสลักของพระพุทธเจ้าดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 334; and James Burgess, **The cave temples of india** (London: W. H. Allen & Co., 1880), 267.

⁴³⁹ รัตนาวลี, 3.31-3.39.

⁴⁴⁰ รัตนาวลี, 3.38-3.53.

ธรรมกับคนทุกกลุ่ม ดังนั้นคัมภีร์จึงได้นำเสนอว่า “ให้สนับสนุนอุปกรณ์ที่จำเป็น เช่น ปากกาและน้ำหมึก เวชภัณฑ์⁴⁴¹ สถานพยาบาล เป็นต้น พร้อมทั้งสวัสดิการที่เพียงพอต่อการใช้ชีวิต อย่านำลำบากแก่ครูอาจารย์ หมอ พยาบาล⁴⁴² และแก่ผู้ทำกิจของรัฐ รวมไปถึงพวกคนที่คอยจัดวางอาหารแก่ผู้ยากไร้” จากการวิเคราะห์พบว่า จุดประสงค์หลักของคัมภีร์ในส่วนนี้ เพื่อป้องกันการทุจริตคดโกงและยักยอกเงินของรัฐ ในระดับเบื้องต้น เพราะเมื่อบุคคลคนไม่ขัดสนหรืออดอยาก การทุจริตจะย่อมจะมีน้อยลงอย่างมีนัยสำคัญ

ฝ่ายผู้กระทำความผิด ในการบริหารบุคลากรกลุ่มนี้ ถ้าตามความเข้าใจปกติ นั่นคือการจัดการตามบทลงโทษที่รัฐได้ตั้งไว้ตามแต่ความผิด อาจเป็นการประหารชีวิต ทารุณกรรม ตัดมือเท้าหรือจองจำด้วยตรวนเหล็ก แต่เนื่องด้วยคัมภีร์รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ทางศาสนาซึ่งมีบทบัญญัติทางศีลธรรม ดังนั้นการบริหารจัดการบุคลากรฝ่ายผู้กระทำความผิด จึงไม่ได้รุนแรงเท่าไรนัก เพราะมุ่งให้กลับตัวและกลับมาประพฤติดีอีกครั้ง โดยทางคัมภีร์ได้เสนอว่า “หยุดการลงอาชญาด้วยการโบย จองจำ และประหาร ที่มีตามหลักคิด⁴⁴³ แก่เหล่าคนผู้ทำผิด หากพบก็เห็นคนที่ถูกทำเช่นนั้นให้ช่วยเหลือและทำการปล่อย ถ้าปล่อยไม่ได้เพราะยังอยู่ในขั้นตอน ก็ควรให้ปัจจัย 4 แก่คนเหล่านั้นตามสมควร เหมือนบิดาลงโทษบุตร หากพิจารณาจนเห็นจริงว่าทำผิด ก็ให้เนรเทศออกจากแคว้น⁴⁴⁴” จากการวิเคราะห์เนื้อหาโดยสรุปพบว่า การแนะนำรูปแบบนี้มีความเหมาะสมในมุมมองของศาสนา เพราะหยุดการทำลายและเบียดเบียนชีวิต แต่หากมองในมุมมองปกติ ก็นับว่าเป็นหลักบริหารที่ทำได้ยากอย่างมาก เพราะการลงโทษที่เหมาะสมย่อมทำให้เกิดระเบียบแบบแผนที่ดีในสังคม คนที่จะทำชั่วก็ไม่กล้าเพราะคำนึงถึงบทลงโทษทางกฎหมาย และสำหรับคนที่ดีย่อมจะมีความวางใจในการใช้ชีวิต ถ้าใช้ระบบผ่านมุมมองทางศาสนา ก็ย่อมจะทำให้กฎหมายเป็นสิ่งที่นำมาบังคับใช้ได้ยาก อาจก่อให้เกิดช่องว่างในการกระทำผิดของเหล่าคนที่มีความชั่วอยู่ในพื้นสันดานเดิมให้ทำผิดอยู่ร่ำไปในระยะยาว

จากการประมวลมาตรการจริยะสำหรับรัฐและท้องถิ่น ในส่วนของการบริหารทรัพยากรบุคคล ก็พบว่าตัวคัมภีร์เน้นความกรุณาในผู้อยู่ในปกครองตามหลักศาสนาเป็นที่ตั้ง และทำการบริหาร

⁴⁴¹ เวชภัณฑ์ หมายถึง สิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับการแพทย์ ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1128.

⁴⁴² รัตนาวลี, 3.38-3.40.

⁴⁴³ รัตนาวลี, 4.30.

⁴⁴⁴ รัตนาวลี, 4.33-4.37.

ด้วยการสนับสนุนส่งเสริมช่วยเหลือตามสมควร เป็นระบบการปกครองแบบพ้องปกครองลูก ไม่ได้แบ่งแยกชนชั้นทางสังคมเท่าไรหรอก แต่อย่างไรก็ตาม เพราะคัมภีร์รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ทางศาสนา ดังนั้น จึงเน้นในส่วนของการปกครองโดยธรรมที่ทำได้ยาก มากกว่าที่จะบังคับใช้กฎหมายที่เด็ดขาด ซึ่งใช้ความกลัวการลงโทษเป็นที่ตั้ง

การบริหารรัฐกิจ

หลักการในการบริหารรัฐกิจในคัมภีร์รัตนาวลี จะว่าด้วยการสร้างหรือระบุถึงสิ่งที่รัฐต้องมี รวมไปถึงการจัดตั้งบุคคลไว้ในตำแหน่งที่เหมาะสมกับงาน เพื่อให้รัฐสามารถขับเคลื่อนไปได้ โดยสามารถแบ่งตามหน่วยงานได้ดังนี้

1. ฝ่ายบรรเทาสาธารณภัย
2. ฝ่ายการปกครอง

ฝ่ายสาธารณภัย เป็นฝ่ายที่ทำการดูแลช่วยเหลือประชาชน ที่ลงไปคลุกคลีอย่างใกล้ชิด ในส่วนของสถานที่ทางคัมภีร์ได้แนะนำให้จัดสร้างโรงพยาบาล เพื่อรักษาและสอนการป้องกันโรค สร้างศาสนสถาน เพื่อเป็นจุดรวมใจและบ่มเพาะศีลธรรมอันดี สร้างโรงเรียนเพื่อกระจายความรู้ สร้างถนน ขุดคลอง สร้างศาลา ขุดบ่อเก็บน้ำ⁴⁴⁵ พร้อมทั้งจัดเตรียมสิ่งเหมาะสมไว้ในที่เหล่านั้นอย่างพร้อมสรรพ เพื่อความสะดวกแก่ประชาชนและป้องกันสาธารณภัยที่อาจเกิดขึ้น ในส่วนของการเลือกบุคคลเพื่อดำเนินการประจำแต่ละหน้าที่ดังกล่าว คัมภีร์รัตนาวลีเน้นย้ำว่า ควรจัดบุคคลที่ซื่อสัตย์⁴⁴⁶ มีกรุณาเป็นที่ตั้งมาทำหน้าที่เหล่านี้

ฝ่ายการปกครอง ในคัมภีร์ไม่ได้ระบุถึงการจัดการเรื่องสถานที่ไว้ เพียงได้ระบุถึงการจัดตั้งบุคคลเข้ามาทำหน้าที่โดยคัดเลือกจากพฤติกรรมว่า ในตำแหน่งไหนควรจัดวางคนจำพวกใด เช่นว่า จงตั้งคนที่ไม่เอนเอียง เสียสละ กล้าหาญ อ่อนโยน มั่นคง ไม่ประมาทไว้เป็นแม่ทัพ เป็นต้น เมื่อพิจารณาจากประเด็นที่ว่าควรตั้งคนซึ่งมีอุปนิสัยแบบใดไว้ในหน้าที่เช่นใด ก็จะสามารถจำแนกการจัดตั้งหน้าที่ ตามอุปนิสัยของผู้ทำหน้าที่ออกมาได้ตามตารางดังนี้

⁴⁴⁵ รัตนาวลี, 3.41.

⁴⁴⁶ รัตนาวลี, 3.49.

ตารางที่ 33 แสดงอุปนิสัยที่เหมาะสมกับการจัดตั้งเข้ามาทำหน้าที่

โคลกที่	หน้าที่	อุปนิสัย
4.22	ตำแหน่งงานทั่วไป	ตั้งอยู่ในธรรม ไม่โลภ เป็นบัณฑิต ประพฤติธรรม และไม่เบียดเบียนธรรม
4.23	ที่ปรึกษาใกล้ชิด	ฉลาดในกฎหมาย ประพฤติธรรม อ่อนโยน มีสมาจารสะอาด ภาวดี ไม่กระสับกระส่าย น่านับถือ มีศีล กตัญญู
4.24	แม่ทัพ	ไม่เอนเอียง เสียสละ กล้าหาญ อ่อนโยน บริโภคร่วมกัน มั่นคง ไม่ประมาทเป็นนิตย์
4.25	ผู้บริหารรัฐ	ทรงธรรม สะอาด สามารถ รู้สิ่งที่ตนควรทำ ฉลาดในศาสตร์ การงานเรียบร้อย สม่่าเสมอ อ่อนโยน มีวัยเจริญ

จากการวิเคราะห์พบว่า ทางคัมภีร์ได้ให้ความสำคัญในการเลือกคนมาทำงานยิ่ง สังเกตได้จากการตั้งที่ปรึกษาใกล้ชิด ก็เน้นย้ำให้เลือกคนที่กตัญญู ภาวดี ไม่กระสับกระส่าย ซึ่งหมายเหตุที่ซ่อนอยู่ในข้อความก็จะได้เป็นว่า คนฉลาด รู้คุณที่เราทำให้ ไม่แปรฝักฝ่ายเพราะเหตุที่ถูกล่อลวงด้วยสิ่งที่ต้องการ หรือการตั้งแม่ทัพ ก็ให้เลือกคนที่ไม่เอนเอียง เสียสละกล้าหาญ บริโภคร่วมกัน ถ้าพิจารณาหมายเหตุในข้อความจะได้ว่า ต้องเป็นที่พึงทางใจให้เหล่าลูกน้องได้แม้ในยามวิกฤต แต่ต้องเป็นคนใกล้ชิด เพราะจะได้สังเกตได้ง่ายหากมีการแปรเปลี่ยนใจไปฝ่ายอื่น หรือการจัดตั้งบุคคลไว้ในตำแหน่งผู้บริหารรัฐ ซึ่งก็ต้องเป็นคนที่รอบรู้หลายด้าน เพราะต้องเข้าไปบริหารงาน รวมถึงต้องมีประสบการณ์ในการใช้ชีวิตมาอย่างโชกโชน จึงจะสามารถประคองสติได้อย่างดีในเวลาที่ต้องเผชิญปัญหาอย่างเฉียบพลัน คัมภีร์ก็ระบุมาด้วยข้อความว่า ฉลาดในศาสตร์ การงานเรียบร้อย สม่่าเสมอ มีวัยอันเจริญ จากการวิเคราะห์ดังกล่าว อาจสรุปได้ การบริหารรัฐกิจที่สำคัญที่สุดของคัมภีร์รัตนาวลีคือการเลือกคนเข้ามาทำงานนั่นเอง เพราะการเลือกคนที่ดี และมีอุปนิสัยตรงกับรูปแบบการทำงาน ถือว่าเป็นฉนวนเหตุในการทำกิจที่สำคัญทุกอย่างให้สำเร็จ

มาตรการจริยะสำหรับภิกษุและนักบวช

มาตรการจริยะประเภทนี้ในคัมภีร์รัตนาวลีได้ระบุถึงชื่อของปราติโมกษสูตร พระวินัย และการกำจัดอุปกิเลส 57 ประการในพระอภิธรรมว่า เป็นสิ่งที่ผู้เป็นภิกษุและนักบวชควรทำ⁴⁴⁷ มีจุดประสงค์ คือ

1. เพื่อให้สามารถปฏิบัติธรรมในส่วนที่ควรทำได้อย่าง
2. เพื่อให้ทราบถึงความมีอยู่ของข้อปฏิบัติขั้นสูง
3. เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสงสัยและค้นคว้า ในการกำจัดกิเลสอย่างละเอียด

เมื่อพิจารณาถึงสิ่งที่ได้ระบุถึงในคัมภีร์ และวัตถุประสงค์ จึงสามารถแบ่งมาตรการจริยะสำหรับภิกษุและนักบวชในคัมภีร์รัตนาวลี ออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

1. ปราติโมกษสูตรและพระวินัย
2. การกำจัดอุปกิเลส 57 ประการ

ปราติโมกษสูตรและพระวินัย

ปราติโมกษสูตรและพระวินัยถูกจัดเข้าในหมวดหมู่เดียวกัน เป็นมาตรการจริยะสำหรับภิกษุและนักบวช เพราะเป็นหลักที่ภิกษุต้องปฏิบัติ กล่าวได้ว่า เป็นศีลของพระภิกษุ หากปฏิบัติผิดย่อมก่อให้เกิดโทษทั้งปณัตติวัชชะ คือโทษที่เกิดจากการทำผิดบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ คนทั่วไปทำเข้าก็ไม่ผิด เป็นความผิดเฉพาะแก่ภิกษุ⁴⁴⁸ และทั้งโลกวัชชะ คือโทษทางโลก ซึ่งเป็นโทษที่แม้คนทั่วไปทำก็เป็นความผิดเสียหาย บ้างว่าเป็นโทษที่ชาวโลกตำหนิ⁴⁴⁹ ก่อให้เกิดความเสียหายคือการทำลายศรัทธาที่มีอยู่แล้วและที่กำลังจะเกิดขึ้นของเหล่าชนผู้มาพบเห็น หรือก่อให้เกิดโทษอย่างใดอย่างหนึ่ง

เนื่องจากในคัมภีร์รัตนาวลีได้ทำการระบุเพียงชื่อของสูตรไว้เท่านั้น ดังนั้น จึงต้องทำการศึกษาจากปราติโมกษสูตรของนิกายหรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “นิกายสัพพัตถิวัต” ซึ่งเป็น

⁴⁴⁷ รัตนาวลี, 5.1-5.2.

⁴⁴⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 234.

⁴⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 353.

นิกายเดิมของท่านนาคารชุน⁴⁵⁰ โดยในสูตรนี้ได้ระบุถึงสิกขาบทที่ภิกษุจำต้องปฏิบัติว่ามีจำนวน 263 สิกขาบท⁴⁵¹ดังนี้ คือ

1. ปาราชิก 4 สิกขาบท
2. สัฆวเสชา (สังฆาทิเสส) 13 สิกขาบท
3. อนียเตา (อนียต) 2 สิกขาบท
4. ไนสรคิกพายันติกา (นิสสัคคียปาจิตตีย์) 30 สิกขาบท
5. ปายันติกา (ปาจิตตีย์) 90 สิกขาบท
6. ปกติเทศนียา (ปาฏิเทศนียะ) 4 สิกขาบท
7. ไสภษา (เสขียะวัตร) 113 สิกขาบท
8. อธิกรณคมถา (อธิกรณสมถะ) 7 สิกขาบท

ปาราชิก (Skt. and Pali. *pārājika*⁴⁵²) เป็นชื่อของสิกขาบท มีความหมายว่า ผู้พ่ายแพ้⁴⁵³ ในที่นี้หมายถึง แพ้ต่อการทำความดี อันเป็นข้อปฏิบัติทางพระวินัยของพระภิกษุ เป็นอาบัติหนักซึ่งแก้ไขไม่ได้ มีบทบัญญัติที่ระบุถึงปณัตติวัชชะล้วนในสิกขาบทข้อที่หนึ่งกล่าวคือ การเสพเมถุนธรรมกับสตรีเพศทั้งที่เป็นมนุษย์และเป็นสัตว์เดรัจฉาน และมีบทบัญญัติทั้งที่เป็นปณัตติวัชชะและโลกวัชชะในสิกขาบท 3 ข้อหลังว่าด้วย การลักขโมย การข่มามนุษย์ และการกล่าวหลอกลวงผู้อื่น ด้วยคุณธรรมที่ไม่มีในตน บทลงโทษของปาราชิกสิกขาบทนี้ คือ ขาดจากความเป็นภิกษุ ไม่มีสังฆวาสแก้ไขไม่ได้ และไม่สามารถกลับมาบวชเป็นภิกษุได้อีก

⁴⁵⁰K.Venkata Ramanan, *Nāgārjuna's Philosophy as presented in the MahāPrajñāpāramitā-Śāstra*, 26.

⁴⁵¹ **Thai Sanscript**, สรรวาสติวาทปราติโมกษสูตร, เข้าถึงเมื่อ 1 พฤษภาคม 2564, เข้าถึงได้จาก https://blog.thai-sanscript.com/sarvasativadin_turfan/

⁴⁵² มีความหมายว่า “ผู้แพ้” ทั้งในฝ่ายมหายานและเถรวาท เมื่อทำผิดขาดจากความเป็นภิกษุและภิกษุณีโดยทันที ต้องสละเพศสภาพกลับไปครองเรือน ดู Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., *The Princeton Dictionary of Buddhism*, 2296-2297.

⁴⁵³ อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก กังขาวิตรณีอรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559), 151.

สังฆาเวเสชา (Skt. saṅghāvaśeṣa)⁴⁵⁴ บาลีว่า **สังฆาทิเสส (Pali. saṅghādisesa)** เป็นชื่อสิกขาบทที่มีความหมายว่า อาบัติอันจำปรารถนาสงฆ์ในกรรมเบื้องต้นและกรรมที่เหลือ⁴⁵⁵ เป็นสิกขาบทที่รองจากปาราชิก เป็นอาบัติหนักที่สุดในบรรดาอาบัติที่ยังพอแก้ไขได้ ซึ่งสามารถแก้ไขได้ โดยการอยู่ปริวาส⁴⁵⁶ตามราตรีที่ปกปิด จากนั้นจึงอยู่มานัต⁴⁵⁷อีก 6 ราตรี เมื่ออยู่ครบราตรีที่กำหนดไว้ ก็ต้องอัฟกาน⁴⁵⁸ ด้วยสงฆ์จำนวนถึง 20 รูปมีทั้งหมด 13 สิกขาบท เริ่มตั้งแต่การให้น้ำอสุจิเคลื่อน จนถึงสิกขาบทว่าด้วยการประทุษร้ายตระกูล ซึ่งเป็นข้อสุดท้าย 9 ข้อแรกต้องอาบัติในขณะที่ล่วงละเมิด 4 ข้อหลังต้องอาบัติเมื่อสวดเตือนจบครบ 3 สามครั้ง

อนิยตะ (Skt. and Pali. aniyata) เป็นชื่อสิกขาบทที่มีความหมายว่า ไม่แน่นอน⁴⁵⁹ เป็นสิกขาบทที่ไม่ได้กำหนดอาบัติที่ชัดเจน ไม่มีความแน่นอน ขึ้นอยู่กับว่าบุคคลผู้โจทก์ ซึ่งเป็นผู้ที่จะถือได้ โจทก์ด้วยอาบัติอะไร หากภิกษุมีความผิดจริง ก็ให้ปรับด้วยอาบัตินั้น แบ่งออกเป็น 2 ส่วน⁴⁶⁰ คือ 1. ลับตา สามารถปรับอาบัติ 3 อย่าง คือ ปาราชิก สัฆาเวเสชา และปายนตีกา โดยพิจารณาตามความผิด และ 2. ลับหู สามารถปรับอาบัติได้ 2 อย่าง คือ สัฆาเวเสชา และปายนตีกา โดยอนิยตะนั้นอย่างไรก็ต้องปรับอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง หากไม่พบมูลก็ต้องปรับด้วยปายนตีกา⁴⁶¹

⁴⁵⁴ มีความหมายว่า อาบัติที่จำต้องการสงฆ์เพื่อออกจากกรรมทั้งในเบื้องต้น (Skt. ādi) และเบื้องท้าย (Skt. śeṣa) ดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 2772-2774.

⁴⁵⁵ อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก กังขาวิตรณีอรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 184.

⁴⁵⁶ วิ.มท. (บาลี), 1/632/429-430.

⁴⁵⁷ มานัต เป็นชื่อของวุฏฐานวิธี คือระเบียบในการออกจากครุกาบัติ, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, 234.

⁴⁵⁸ อัฟกาน การเรียกเข้า, รับกลับเข้าหมู่ เป็นขั้นตอนสุดท้ายของวุฏฐานวิธี, เรื่องเดียวกัน, 537.

⁴⁵⁹ อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก กังขาวิตรณีอรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 220.

⁴⁶⁰ Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr., **The Princeton Dictionary of Buddhism**, 218-219.

⁴⁶¹ พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปญโญ, ภิกขุปาติโมกข์แปล พร้อมมาติกาสำหรับวินิจฉัยสิกขาบท, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, 2560), 171.

ในสรคิกปาตยันติกา (Skt. naihsargikapāṭayantika) บาลีว่า นิสลักคิยปาจิตติย (Pali. nissaggiyapācittiya) เป็นชื่อสิกขาบทที่มีความหมายว่า การเสียสละ⁴⁶² เป็นสิกขาบทที่ว่าด้วยการเก็บงำปัจจัยสี่โดยวิธีที่ผิด ซึ่งจำต้องสละสิ่งที่ยึดถือมาโดยวิธีที่ผิดนั้นก่อน จึงจะแสดงอาบัติได้ให้ตกไปได้ด้วยเทศนาวิธี มีจำนวน 30 สิกขาบท แบ่งเป็นสิกขาบทที่ว่าด้วยจีวร 10 สิกขาบท ว่าด้วยสันถัต⁴⁶³จำนวน 7 สิกขาบท ว่าด้วยเงินและทอง จำนวน 3 สิกขาบท ว่าด้วยบาตรจำนวน 2 สิกขาบท ว่าด้วยยา จำนวน 1 สิกขาบท และว่าด้วยผ้า 7 สิกขาบท

ปาตยันติกา 90 (Skt. pāṭayantika) บาลีว่า ปาจิตติย 92 (Pali. pācittiya) เป็นชื่อสิกขาบทที่มีความหมายว่า ทำกุศลธรรมให้ตกไป⁴⁶⁴ เป็นสิกขาบทประเภทเทศนาคามินี⁴⁶⁵ กล่าวคืออาบัติที่ภิกษุต้องเข้าแล้วสามารถพ้นได้ด้วยวิธีคือการแสดง อาบติกกลุ่มนี้ผิดต่ออริยมรรค เป็นเหตุก่อให้เกิดฟุ้งซ่าน

ปรตเทศนียา 4 (Skt. pratidesanīyā) บาลีว่า ปาฏิตเทศนียะ 4 (Pali. pāṭidesanīya) เป็นชื่อสิกขาบทที่มีความหมายว่า อันบุคคลพึงแสดงคืน⁴⁶⁶ เป็นสิกขาบทประเภทเทศนาคามินีชนิดพิเศษ เพราะภิกษุผู้ล่วงละเมิดต้องกล่าวแสดงแยกต่างหากจากวิธีการแสดงอาบัติอื่น ๆ โดยระบุคำว่า การยห้ หรือ ครุทณียม ซึ่งแปลว่าน่าตีเตียนลงไปหน้าค้ำกล่าวแสดงอาบัติ

ไสกษา 113 (Skt. śaikṣa) บาลีว่า เสขิยะวัตร 75 (Pali. sekhiya) เป็นชื่อสิกขาบทที่มีความหมายว่า ควรศึกษา⁴⁶⁷ เป็นสิกขาบทว่าด้วยอาจารย์และความประพฤติ เพื่อแสดงจารีตวินัย โดยปรับอาบัติทุกกฎทุกข้อแก่ภิกษุผู้ไม่ทำความสำเหนียกแล้วล่วงละเมิด เป็นอาบัติประเภทเทศนาคามินีซึ่งสามารถออกจากอาบัติได้ด้วยการแสดง

⁴⁶² อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก กังขาวิตรณีอรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 227-228.

⁴⁶³ สันถัต ผ้าปูพื้นที่ห่อด้วยขนเจียมคือขนแกะ, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 431.

⁴⁶⁴ อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค 3 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560), 3/339/614.

⁴⁶⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 140.

⁴⁶⁶ อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค 3 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 3/339/614.

⁴⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 3/339/615.

อธิกรณสมถา 7 (Skt. adhikaraṇasamatha) บาลีว่า อธิกรณสมถะ 7 (Pali. adhikaraṇasamatha) เป็นชื่อสิกขาบทที่มีความหมายว่า ทำให้อธิกรณสงบ⁴⁶⁸ เป็นหลักที่พระผู้มีพระภาคเจ้าให้ไว้มุ่งถึงการระงับอธิกรณที่เกิดขึ้นแล้ว ตัวอย่างเช่น สติวินัย เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าให้ไว้เพื่อระงับอธิกรณที่สงฆ์พึงทำแก่พระอรหันต์ เป็นสิทธิเฉพาะพระอรหันต์เท่านั้น เพื่อไม่ให้เกิดการโจทก์เกิดขึ้นแก่ท่านนั้น ๆ ได้อีก เป็นต้น

เปรียบเทียบปราติโมกษสูตรกับพระปาติโมกข์ของเถรวาท

สรวาสติวาทปราติโมกษสูตรเป็นสูตรที่ว่าด้วยสิกขาบทของนิกายสรวาสติวาทซึ่งแยกมาจากนิกายเถรวาทฝ่ายบาลีโดยตรง เพราะมีข้อขัดแย้งทางด้านอธิธรรมจึงได้ทำการแยกนิกายออกมา ในส่วนของพระวินัยและพระสูตรจึงมีเนื้อหาที่ต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

สิ่งที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดปราติโมกษสูตรของนิกายสรวาสติวาทกับพระปาติโมกข์ของนิกายเถรวาท คือจำนวนของสิกขาบท โดยปราติโมกษสูตรมีจำนวนสิกขาบทที่จำต้องศึกษาจำนวน 263 สิกขาบท ส่วนพระปาติโมกข์ของนิกายเถรวาท จะมีสิกขาบทจำนวน 227 สิกขาบท โดยเปรียบเทียบจำนวนของแต่ละหมวดแห่งสิกขาบทได้ตามตาราง ดังนี้

ตารางที่ 34 แสดงการเปรียบเทียบจำนวนของสิกขาบท

ชื่อหมวดสิกขาบท	ปราติโมกษสูตร	พระปาติโมกข์
ปาราชิก	4	4
สังฆวาเสชา หรือ สังฆาทิเสส	13	13
อนียตะ	2	2
ในสรคิกปาตยันติกา หรือ นิสัคคิยปาจิตตีย์	30	30
ปาตยันติกา หรือ ปาจิตตีย์	90	92
ปรตเทศนียา หรือ ปาฎิเทสนียะ	4	4
ไศกษา หรือ เสขิยะวัตร	113	75
อธิกรณสมถา หรือ อธิกรณสมถะ	7	7

⁴⁶⁸ อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก กังขาวิตรณีอรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

จากตารางจะพบว่าความต่างกันของจำนวนในสองคัมภีร์ จะอยู่ในหมวดธรรมที่ชื่อว่า ปาตยันติกา หรือ ปาจิตตีย์ โดยฝ่ายของพระปาติโมกข์ จะมีจำนวนมากกว่าถึง 2 สิกขาบท และหมวดธรรมที่ชื่อว่า ไศกษา หรือ เสขิยะวัตร โดยที่ฝ่ายของปรกติโมกษสูตร มีมากกว่ากันถึง 38 สิกขาบท ไม่เพียงเท่านั้น หมวดธรรมที่ชื่อว่า ปาตยันติกา หรือ ปาจิตตีย์ และหมวดธรรมที่ชื่อว่า ไศกษา หรือ เสขิยะวัตร ยังมีความต่างกันในเรื่องนี้อีกด้วย

สำหรับหมวดธรรมที่ชื่อว่า ปาตยันติกา หรือ ปาจิตตีย์ เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาทั้งสองคัมภีร์ ก็พบว่าโดยส่วนมากมีเนื้อหาที่เหมือนกัน อาจมีการตัดทอนคำศัพท์หรือเนื้อหาบางส่วนออกไป แต่ก็ยังรักษาเค้าโครงและจุดประสงค์หลักอันเดิม ทั้งยังมีการวางสลับลำดับตำแหน่งของสิกขาบทเกือบทั้งหมด ตัวอย่างเช่น

สิกขาบทที่ 68 ในปรกติโมกษสูตร ภาษาสันสกฤตว่า ยะ ปุนฺร ภิกฺษุ ภิกฺษุ ปาตฺรึ วา จีวรฺม วา ทตฺตฺวา ตตะ ปศฺจาทฺ อปรตฺยทฺธาเรยฺ ปริภุชิตฺ ปาตฺยนฺติกา ฯ๖๘๓๓ แปลว่า ภิกษุใดมอบบาตรหรือจีวรแต่ภิกษุแล้ว ภายหลังจากนั้น ยังไม่ทันได้ถอนเลย ใช้สอยเอง เป็นอาบัติปาตยันติกา แก่ภิกษุนั้น ฯ๖8๓๓ ก็มีความหมายและเนื้อหาที่คล้ายกันกลับสิกขาบทที่ 59 ในพระปาติโมกข์ ซึ่งมีพระบาลีว่า โย ปน ภิกฺขุ ภิกฺขุสฺส วา ภิกฺขุณฺยา วา สิกฺขมานาย วา สามเณรฺสฺส วา สามเณรฺยา วา สามํ จีวรํ วิกฺปเปตฺวา อปฺจฺจุทฺธารกํ ปริภุชฺเชยฺย, ปาจิตฺตีย์. ซึ่งแปลว่า ภิกษุใดวิกัปจีวรเอง แก่ภิกษุ ภิกษุณีสิกขมานา สามเณร หรือสามเณรีแล้ว ใช้สอยจีวรซึ่งยังไม่ได้ถอน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ จะพบว่า สิกขาบททั้งสองข้อนี้ อาจฟังดูต่างกัน แต่ก็มีความเหมือนกัน ตัวอย่างเช่น การมอบจีวรให้ภิกษุ ในปรกติโมกษสูตร ก็จะใช้เทียบเคียงกันกับการวิกัป ซึ่งก็คือการมอบให้ทำเป็นสองเจ้าของ แก่ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร หรือสามเณรี เพียงแต่ลดประเภทของบุคคลที่มอบให้ได้เหลือเพียงภิกษุ ตามความนิยมของยุคสมัย แต่ประเด็นหลักสำคัญของสิกขาบทจากสองคัมภีร์นี้ที่เหมือนกันคือ การที่ยังไม่ได้ถอนคำกล่าวถวายหรือการวิกัปแล้วนำมาใช้โดยพลการ

และจากความต่างกันของจำนวน ก็พบว่า มีสิกขาบทบางข้อในพระปาติโมกข์ ที่ไม่ปรากฏอยู่ในปรกติโมกษสูตร คือ ข้อที่ 23 มีพระบาลีว่า โย ปน ภิกฺขุ ภิกฺขุณฺยปฺสฺสยฺ อุปสงกมิตฺวา ภิกฺขุณฺยโ อวฺทฺเตยฺย อณฺญตฺร สมฺยา, ปาจิตฺตีย์. ตตฺถายํ สมฺโย: คิลานา โหติ ภิกฺขุณฺยํ, อยํ ตตฺถ สมฺโย. แปลว่า ก็ภิกษุใดเข้าไปสู่ที่อาศัยของนางภิกษุณี ฟังกกล่าวสอนภิกษุณี เว้นไว้แต่สมัยต้องปาจิตตีย์ นี้เป็นสมัยในเรื่องนั้น ภิกษุณีเป็นไซในสมัยใด สมัยนี้แหละมีในเรื่องนั้น และสิกขาบทข้อที่ 82 มีพระบาลีว่า โย ปน ภิกฺขุ ขานํ สํฆิกํ ลากํ ปริณตํ ปุคฺคสฺส ปรีณาเมยฺย, ปาจิตฺตีย์. ซึ่งแปลว่า ภิกษุใด รู้อยู่ น้อมลากซึ่งเขาน้อมไว้เป็นของสงฆ์ ไปเพื่อบุคคล ภิกษุนั้นต้องอาบัติปาจิตตีย์ จากการศึกษาไม่

พบมูลเหตุว่าเหตุใดปายันติกาสิกขาบทในปราติโมกขสูตรจึงไม่พบสิกขาบทสองข้อนี้ แต่หากคาดการณ์จากบริบทของสิกขาบท 2 ข้อที่หายไป สาเหตุที่หายไปของสิกขาบทอาจเนื่องมาจากสังคมและความนิยมของแต่ละยุคสมัย เช่น กรณีสิกขาบทข้อที่ 82 การมอบลาภที่เป็นของสงฆ์ไปเพื่อบุคคล ก็เป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับทั่วไปในสังคม เช่น การบริจาคเพื่อช่วยน้ำท่วม การให้ทุนแก่นักเรียน หรือ การทำสาธารณประโยชน์อย่างอื่น เป็นต้น

สำหรับสิกขาบทหมวดไตรสิกขา หรือ เสขิยะวัตร เป็นหลักปฏิบัติทางจารีต ซึ่งสิกขาบทในหมวดนี้ มีความต่างกันในด้านจำนวนเป็นอย่างมาก โดยในพระปาติโมกข์ฝ่ายเถรวาท มีจำนวนเพียง 75 สิกขาบท แบ่งเป็น 4 หมวด ว่าด้วยความเหมาะสม 26 สิกขาบท ว่าด้วยโภชนะ 30 สิกขาบท ว่าด้วยการแสดงธรรม 16 สิกขาบท และว่าด้วยปกิณกะ⁴⁶⁹ 3 สิกขาบท แต่ในปราติโมกขสูตรมีจำนวนถึง 113 สิกขาบท มีการแบ่งหมวดที่ไม่เหมือนกัน โดยแบ่งเป็น 4 หมวด คือ ว่าด้วยการนุ่งห่ม 16 สิกขาบท ว่าด้วยการเข้าไปสู่บ้าน 43 สิกขาบท ว่าด้วยการรับและฉันทินทบาท 29 สิกขาบท ว่าด้วยการแสดงธรรม 25 สิกขาบท มีเนื้อหาภายในต่างกันหลายส่วน อาจจะเป็นเพราะธรรมเนียมในการปฏิบัติ หรือมารยาทในแต่ละสมัยไม่เหมือนกัน

จากการเปรียบเทียบสิกขาบททั้งหมดจากสองคัมภีร์ ก็พบว่า หมวดสิกขาบทเกือบทั้งหมดมีความเหมือนกัน อาจมีการลดทอนตัดบางสิกขาบทออกไป ยกเว้นเพียงหมวดไตรสิกขา หรือ เสขิยะวัตรที่มีความเหมือนกันเพียงเล็กน้อย แต่ส่วนที่เหลือมีความต่างกันอย่างเห็นได้ชัดทั้งโดยปริมาณและเนื้อหา จึงเกิดการตั้งคำถามว่า มีความเป็นไปได้หรือไม่ที่สิกขาบทหมวดไตรสิกขาหรือ เสขิยะวัตร จะเป็นของจำเพาะที่มีในแต่ละนิกายแยกกันไป อาจเป็นหลักปฏิบัติที่เป็นธรรมเนียมเดิมของแต่ละนิกาย โดย Hirakawa ได้ให้ความเห็นในประเด็นนี้ไว้ว่า มีความเป็นไปได้ที่สิกขาบทหมวดนี้จะมีขึ้นตั้งแต่ก่อนการแบ่งนิกาย และดูจากลักษณะแล้วควรเป็นเพียงข้อควรปฏิบัติของภิกษุและไม่ควรถูกยกเป็นสิกขาบท⁴⁷⁰ ทั้งการระบุว่า ศึกษา กรณียา หรือว่า สิกขา กรณียา ซึ่งแปลว่า ควรศึกษา น่าจะบ่งชี้ว่า เป็นข้อแนะนำพิเศษ หรือข้อวัตรพิเศษสำหรับภิกษุที่ถูกแนะนำเพิ่มเติมไว้ ในแต่ละนิกายเท่านั้น

⁴⁶⁹ ปกิณกะ (Skt. prakīrṇka) บาลีว่า ปกิณณกะ (Pali. pakiṇṇāka) เรียกราย, เบ็ดเตล็ด, กระจาย, ระคนกัน, คละกัน ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 693.

⁴⁷⁰ พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, “สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เกิดขึ้นเมื่อใด”, ธรรมธारा 1 (มิถุนายน, 2558): 34.

การกำจัดอุปกิเลส 57 ประการ

เป็นประเด็นที่ 2 ของมาตรการจริยะสำหรับภิกษุและนักบวช ที่ถูกระบุไว้ในคัมภีร์รัตนาวลี โดยระบุว่า ให้หมั่นศึกษาวิเคราะห์แยกแยะอุปกิเลสทั้ง 57 ประการ ที่ถูกอธิบายไว้ในคัมภีร์พระอภิธรรม จากนั้นก็ให้กำจัดมันเสีย⁴⁷¹ โดยอุปกิเลส 57 ประการในคัมภีร์รัตนาวลี มีดังนี้

ตารางที่ 35 แสดงอุปกิเลส 57 ประการในคัมภีร์รัตนาวลี

อุปกิเลส 57 ประการ			
ที่	ชื่อ	ความหมาย	โศลกที่
1	โกรธะ	ความขัดเคืองใจอย่างรุนแรง	5.3
2	อุปนาหะ	การผูกติดอยู่ในความโกรธ	
3	มรักษะ	การปิดบังสิ่งที่ทำไว้ไม่ดีของตน	
4	ปรทาศะ	ความมุ้งม้าย กล่าวคือ ความอาฆาตจองเวร	
5	มายา	การซ่อนเร้นหลอกลวง	5.4
6	ศาสฐยะ	ความคดโกง กล่าวคือ ความไม่ซื่อตรงของใจ	
7	อีรชยา	ความอิจฉา ความกระวนกระวายในเมื่อคนอื่นได้ดีกว่า	
8	มาตสฺรยะ	ความตระหนี่ กล่าวคือ ความกลัวที่จะให้	5.5
9	อหริกตา	ความไม่ซื่อสัตย์ ความไม่รู้จักละอายต่อตัวเอง	
10	อนปิตฺราราพฺยา	การไม่คำนึงถึงผู้อื่น	
11	สตัดัมภะ	ความทะนงตน กล่าวคือ ความไม่รู้จักอ่อนน้อม	
12	สัมรัมภะ	ความดูร้าย ที่มีเหตุมาจากความโกรธ	
13	มทะ	ความยกตนอันเนื่องมาจากเหตุมี สมบัติ เป็นต้น	5.6-5.12
14	ประมาทะ	ความประมาท ไม่ประพฤติธรรม	
15	มานะ	ความถือตัว มี 7 ประการ	
		1. มานะ ความสำคัญตนว่า ต่ำ เสมอ หรือสูงกว่าผู้อื่น	
		2. อติมานะ ความถือมั่นอย่างยิ่งในตนเอง	
		3. มานาติมานะ กล่าวคือ การถือมั่นอย่างสูงสุดว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมแม้กว่าคนที่ยอด	

⁴⁷¹ รัตนาวลี, 5.2.

		เยียมกว่าเรา	
		4. อัสมีมานะ ความยึดมั่นว่า ตัวเรา	
		5. อภิมานะ การถือมั่นว่า ตนเองได้บรรลุ อริยะผลที่ตนยังไม่ได้บรรลุ	
		6. มิถยามานะ ความภาคภูมิใจในการ กระทำที่ผิดบาป	
		7. อุณมานะ การถือมั่นว่า ตนเองต่ำกว่า ด้อยค่ากว่าผู้อื่น	
16	กุหนา	การเสแสร้ง กล่าวคือการปกปิดความรู้สึก	5.13
17	ลปนา	การประจบ	
18	โนมิตติกัตตะ	การพูดเลียบเคียง เพื่อที่ได้รับสิ่งเหล่านั้น	5.14
19	โนชเปชีกัตตะ	การข่มขู่	
20	ลาเภณ ลิปสา ลาภานาม	ความต้องการสิ่งทีตนได้รับมาแล้วเพิ่มอีก	5.15
21	ศฤงคี	การมักเฟงเล็งแต่สิ่งผิดพลาดที่ผู้อื่นทำ	
22	สไตมิตยะ	ความสับสน	5.16
23	ตันทรี	ความท้อแท้เบื่อหน่าย	
24	นานาตวสัมชญา	การแบ่งแยกความต่างกัน	5.17
25	อมนัสการ	การพ่ายแพ้ที่จะตรวจสอบจิตใจของตน	
26	อกควัทฤตติ	การไม่ดูแลอุปฐากผู้ที่คอยแนะนำ	5.18
27	เทารวัจสยะ	สิ่งที่ผิดซึ่งถูกตกลงกันว่า สิ่งนี้ทำให้คนเป็นคนเลว	
28	ครณะ	ความปรารถนา	5.19
29	ปริครณะ	ความหลงมัวเมา	
30	โลภะ	ความโลภยินดีพอใจสมบัติตัวเองของคน ๆ หนึ่ง	5.20
31	วิศมโลภะ	ความละโมภต่อสมบัติของคนเหล่าอื่น	
32	อธรรมราคะ	ความกำหนดในฝ่ายข้าศึกของธรรม	5.21
33	ปาเปจฉตา	การปรารถนาชั่ว	
34	มเหจฉตา	ความอยากได้อย่างแรงกล้า	5.22
35	อิจเฉปสุตา	การเห็นแก่ความอยาก	
36	อักษานติ	ความไม่อดทน	5.23

37	อนาจาร	การประพจน์ไม่สมควร	
38	อนาทร	การไม่ใส่ใจต่อคำสั่งสอน	5.24
39	ชญาติสัมพันธวิตรรกะ	ความคิดกังวลอันเนื่องมาจากพวกญาติของคน	
40	ชนปทวิตรรกะ	การดำริเยื่อใยต่อเมืองของตน	5.25
41	อมรวิตรรกะ	การคิดว่าตนจะไม่ตาย	
42	อนวัชฌูปติสัมยุกโต วิตรรกะ	ความคิดกังวลเนื่องมาจากการเข้าไปข้องเกี่ยวกับ การได้รับการยอมรับ	5.26
43	กามวิตรรกะ	ความคิดกังวลที่มาจาก การพัวพันกับความรัก	5.27
44	วยาปาทวิตรรกะ	ความคิดกังวลที่มาจาก การพัวพันกับความโกรธ	
45	อรติ	ความขัดเคืองอันไม่เป็นไปกับด้วยเหตุ	5.28
46	สมุตกัณฐา	ความกระสันออกไป	
47	อาลัสยะ	ความเหน้อยล้ำ กล่าวคือ ความเกียจคร้านของคน ที่ไม่มีกำลัง	
48	วิชฌุมภิกา	ความกำเริบทางกิริยาและวาจา	5.29
49	ภักตสัมมทะ	ความมัวเมาในอาหารเกินประมาณ	
50	เจโตลีนิตวะ	ความหดหู่ทางจิต	5.30
51	กามัจฉันทะ	ความโหยหาสิ่งอันน่าพอใจที่รับรู้ได้โดยทวาร 5	
52	วยาปาทะ	เจตนามุ่งจะทำร้าย	5.31
53	สตยานะ	ความหดหู่ที่ถ้อย ซึ่งมีเหตุมาจากความลำบาก ทางกายและทางใจ	5.32
54	มิทระ	ความง่วงซึม กล่าวคือ ความหลับ	
55	เอาทธัตยะ	ความฟุ้งซ่าน กล่าวคือความไม่สงบทางกายและใจ	
56	เกากฤตยะ	ความรำคาญใจ	5.33
57	วิจิทิตสา	ความลึกลับเสงสัย	

อุปกิเลส 57 ประการในคัมภีร์รัตนาวลี ช่วงตั้งแต่โคลกที่ 5.3 – 5.33 อยู่ในส่วนที่ไม่ปรากฏเนื้อหาภาษาสันสกฤตอักษรโรมัน ดังนั้น จึงต้องนำเนื้อความของอุปกิเลส 57 ประการมาจากหนังสือ “Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna’s Precious Garland” ในข้อที่ 403-433 ซึ่งถูกเรียบเรียงและแปลจากภาษาทิเบตเป็นภาษาอังกฤษโดย Bhikshuni Thubten Chodron และได้นำชื่อของอุปกิเลส 57 หรือที่ปรากฏในอีกชื่อหนึ่งว่า

สัปตปัญจาศัทโทชาะ (Skt. saptapañcāśaddoṣāḥ) โทชะ 57 ประการ⁴⁷² มาจากหนังสือชื่อว่า *Nagarjuniana Studies in the Writings and Philosophy of Nāgārjuna* ของ Chr. Lindtner

เปรียบเทียบกับกิเลสและอุปกิเลสในพระไตรปิฎก

ในคัมภีร์รัตนาวลี อุปกิเลสที่ปรากฏมีจำนวนถึง 57 ประการ ซึ่งเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับอุปกิเลสในพระไตรปิฎก ก็พบว่ามีความต่างกันเป็นอย่างมาก โดยในพระไตรปิฎก มีจำนวนเพียง 16 ประการ แต่เมื่อพิจารณาถึงรายละเอียดของอุปกิเลสที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี ก็พบว่า มีหลายข้อที่ประมวลรวมเอากิเลสที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาไว้ในส่วนของอุปกิเลสด้วย ทำให้กล่าวได้ว่า อุปกิเลสในคัมภีร์รัตนาวลีซึ่งเป็นคัมภีร์ฝ่ายมหายาน เป็นการรวมเอากิเลสและอุปกิเลสในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นฝ่ายเถรวาทมารวมกัน ดังนั้น เมื่อทำการเปรียบเทียบ จึงต้องทำการเปรียบเทียบ ระหว่างอุปกิเลสในคัมภีร์รัตนาวลี กับกิเลสและอุปกิเลสที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยจะทำการเปรียบเทียบ ไปพร้อมกันกับการประมวลเข้าเป็นหมวดหมู่

การเปรียบเทียบอุปกิเลส ในคัมภีร์รัตนาวลี สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม โดยกลุ่มแรก จะทำการเปรียบเทียบอุปกิเลสเฉพาะส่วนที่มีความสอดคล้องกับอุปกิเลสในพระไตรปิฎก ซึ่งพิจารณาจากส่วนที่มีความคล้ายคลึงกันหรือที่มีอยู่ในอุปกิเลสของพระไตรปิฎกว่า มีส่วนที่เหมือนหรือต่างกันอย่างไร สำหรับกลุ่มที่ 2 จะนำอุปกิเลสเฉพาะที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี แต่ไม่ปรากฏในอุปกิเลสของพระไตรปิฎก ไปเปรียบเทียบและจัดหมวดหมู่เข้าในกิเลสหรืออกุศลธรรมของพระไตรปิฎก

กลุ่มที่ 1 อุปกิเลส 57 ประการในคัมภีร์รัตนาวลีที่สอดคล้องกับอุปกิเลสในพระไตรปิฎก ในส่วนของอุปกิเลสแห่งจิต 16 ประการ⁴⁷³ พบว่า เมื่อพิจารณาถึงความเหมือนหรือต่างกันของเนื้อความ และละไว้ในส่วนของความต่างกันทางตัวอักษรทางภาษาศาสตร์ อันเนื่องมาจากคัมภีร์รัตนาวลีเป็นภาษาสันสกฤตและพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลีแล้ว อุปกิเลสในคัมภีร์รัตนาวลีที่มีความสอดคล้องกับพระไตรปิฎก มีเนื้อความที่เหมือนกันโดยส่วนมาก แต่ก็มีบางเนื้อหาที่มุ่งความหมายในประเด็นที่ต่างออกไป เช่น คำว่า พรทาสะ คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึงความหมายว่า ความมุ่งร้าย กล่าวคือความอาฆาตจองเวร, การประจบประแจง แต่ในพระไตรปิฎกใช้คำว่า ปลาสะ ซึ่งแปลว่า

⁴⁷² Chr. Lindtner, *Nagarjuniana Studies in the writings and Philosophy of Nāgārjuna*, 167.

⁴⁷³ ม.ม. (บาลี), เล่มที่ 12/93/64-65.

ความดีเสมอ ยกตนเทียมนาน ไม่ยอมให้ใครดีกว่าตน ซึ่งสองคำนี้ก็ปรากฏความหมายที่ต่างกันเป็นอย่างมาก โดยอุปมาอุปไมยในคัมภีร์รัตนาวลีที่สอดคล้องกับอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกสามารถพิจารณาถึงความเหมือนและความต่างได้จากตาราง ดังนี้

ตารางที่ 36 เปรียบเทียบอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์รัตนาวลี

ข้อที่	พระไตรปิฎก	คัมภีร์รัตนาวลี	ลำดับ	โคลกที่	ลำดับในหมวดชุดปัดตี
1	อภิขณาวินนิยต	วิคคณาวินนิยต	31	5.20	2442
แปล	ความเพ่งเล็งอยากได้ อย่างไม่สมควร	ความละโมภต่อสมบัติของชนเหล่าอื่น			
2	พญาปาหะ	วยาปาหะ	52	5.31	1697
แปล	ปองร้ายเขา	เจตนามุ่งจะทำร้าย			
3	โกธะ	โกธะ	1	5.3	1961
แปล	ความโกรธ	ความขัดเคืองใจอย่างรุนแรง			
4	อุปนาหะ	อุปนาหะ	2	5.3	1962
แปล	การผูกโกรธไว้	การผูกติดอยู่กับความโกรธ			
5	มกขะ	มรักขะ	3	5.3	1963
แปล	ลบลู่คุณท่าน	การปิดบังสิ่งที่ตนทำไว้ไม่ดี			
6	ปลาสะ/ปหาสะ	ปรทาสะ	4	5.3	1964
แปล	การยกตนเทียบเท่า	ความมุ่งร้าย ความอาฆาตจองเวร, การประจบ			
7	อิสสา	อิรัชยา	7	5.4	1965
แปล	ความริษยา	ความอิจฉา ความกระวนกระวายในเมื่อคนอื่นได้ดีกว่า			
8	มัจฉริยะ	มาตศริยะ	8	5.4	1966
แปล	ความตระหนี่	ความตระหนี่ กล่าวคือ ความกลัวที่จะให้			
9	มายา	มายา	5	5.4	1967
แปล	มารยา	การซ่อนเร้นหลอกลวง			
10	สาธูยยะ	ศาธูยยะ	6	5.4	1967
แปล	ความโอ้อวด	ความคดโกง กล่าวคือความไม่ซื่อตรงของใจ			
11	ถัมภะ	สถัมภะ	11	5.5	7339
แปล	ความหัวดี	ความทะนงตน กล่าวคือ ความไม่รู้จักอ่อนน้อม			
12	สารัมภะ	สัสมัมภะ	12	5.5	-
แปล	ความแข่งดี	ความดูร้าย ที่มีเหตุมาจากความโกรธ			

13	มานะ	มานะ	15	5.7	1946
แปล	ความถือตัว	ความถือตัว สำคัญตนว่า ต่ำ เสมอ หรือสูงกว่าผู้อื่น			
14	อติมานะ	อติมานะ	15	5.8	1948
แปล	ความดูหมิ่นท่าน	การถือมั่นอย่างสูงสุดว่าตนยอดเยี่ยมกว่าคนอื่น			
15	มทะ	มทะ	13	5.6	1968
แปล	ความมัวเมา	ความยกตนอันเนื่องมาจากเหตุมี สมบัติ เป็นต้น, ความหยิ่งผยอง			
16	ปรมาทะ	ปรมาทะ	14	5.6	1975
แปล	ความเลินเล่อ	ความประมาทไม่ประพฤดิธรรม, ความมั่งกาย			

อุปกิเลส 5 ประการที่ปรากฏในอุปกิเลสสูตร⁴⁷⁴ในพระไตรปิฎก ปรากฏในอีกชื่อหนึ่งว่า นิวรรณ 5 เป็นอุปกิเลสที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองแห่งจิตและขัดขวางการปฏิบัติ เป็นองค์ที่ควรกำจัดให้หายไป มี 5 ประการคือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทตะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิฉณา อุปกิเลสกลุ่มนี้ มีปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลีเช่นเดียวกัน อาจมีการเปลี่ยนอักษรไปบ้าง แต่ก็มี ความหมายที่ตรงกัน มีตารางเปรียบเทียบ ดังนี้

ตารางที่ 37 เปรียบเทียบอุปกิเลส 5 ซึ่งปรากฏในอุปกิเลสสูตรกับคัมภีร์รัตนาวลี

ข้อที่	พระไตรปิฎก	คัมภีร์รัตนาวลี	ลำดับ	โศลกที่	ลำดับในมหายุคปัตติ
1	กามฉันทะ	กามฉันทะ	51	5.30	2218
แปล	ความพอใจในกามคุณ	ความโหยหาสิ่งอันน่าพอใจที่รับรู้ได้โดยทวาร 5			
2	พยาปาทะ	วยาปาทะ	52	5.31	1697
แปล	ปองร้ายเขา	เจตนามุ่งจะทำร้าย			
3	ถีนะ	สตยานะ	53	5.32	1981
แปล	ความหดหู่, ท้อแท้	ความหดหู่ที่ถ้อย ซึ่งมีเหตุมาจากความลำบาก ทางกายและใจ			
	มิทตะ	มิทตะ	54	5.32	1982
แปล	ความหลับ	ความง่วงซึม กล่าวคือความหลับ			
4	อุทธัจจะ	เอาถัตตะ	55	5.32	1979
แปล	ความฟุ้งซ่าน	ความฟุ้งซ่าน กล่าวคือ ความไม่สงบทางกายและใจ			
	กุกกุจจะ	เกากถุตตะ	56	5.33	1980
แปล	ความรำคาญใจ	ความรำคาญใจจากกรรมไม่ดีที่คนเคยทำไว้			

⁴⁷⁴ อภ.ปญจก. (บาลี), 22/23/17.

5	วิจิกิจฉา	วิจิทิตสา	57	5.33	1980
แปล	ความลึงเลงสัย	ความลึงเลงสัย ในอริสัจ 4 และพระรัตนตรัย			

อุปกิเลส 5 ประการนี้ จะไม่ได้แยกออกจากกันเหมือนในคัมภีร์รัตนาวลี โดยในคัมภีร์รัตนาวลี คำว่า สัตยานะ และ มิทตะ ได้เขียนแยกกันเป็นอุปกิเลสต่างชนิด แต่ในพระไตรปิฎกได้เขียนรวมเป็นคำเดียวกันคือ ถินมิทตะ และคำว่า เอาทตฺตยะ และ เกากถตฺตยะ ได้เขียนแยกกัน ส่วนในพระไตรปิฎกได้เขียนรวมกันเป็น อุทตฺตจกุกุกจจะ แปลกแต่ศัพท์ว่า สัตยานะ ที่พระไตรปิฎกใช้คำว่า ถินะ มาแทนเท่านั้น ส่วนคำแปลของอุปกิเลสในกลุ่มนี้ก็ยังคงมีความตรงกันอยู่ ตัวอย่างเช่น คำภีร์รัตนาวลีระบุว่า เป็นความลึงเลงสัยในอริสัจ 4 และพระรัตนตรัย พระไตรปิฎกก็ระบุว่า วิจิกิจฉา คือ ความลึงเลงสัยในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในธรรมที่พระองค์ได้บรรลุ ในอริยสัจ และในปฏิจจสมุปบาท⁴⁷⁵ ว่าเป็นมูลเหตุแห่งความเศร้าหมองแห่งจิต และเป็นเครื่องขัดขวาง⁴⁷⁶ การปฏิบัติธรรมไม่ให้ก้าวหน้าเป็นต้น ก็พบว่าเหมือนกันและไปในแนวทางเดียวกัน

ในพระพระไตรปิฎกยังมีอุปกิเลส 4 ประการอีกจำพวกหนึ่ง ถูกระบุว่า เป็นอุปกิเลสจำเพาะของสมณะ พรหมณ์ ภิกษุและนักบวช⁴⁷⁷ คือ การดื่มสุราเมรัย การเสพเมถุนธรรม การยินดีและรับทองและเงิน และการเลี้ยงชีพผิด ทั้ง 4 ประการไม่มีปรากฏในอุปกิเลส 57 ประการของคัมภีร์รัตนาวลี ถึงอย่างนั้นก็มีการกล่าวไว้ตั้งแต่ช่วงต้น ซึ่งเป็นส่วนของมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป

ในอุปกิเลสสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์⁴⁷⁸ ได้ระบุถึงอุปกิเลส 11 อย่าง ว่าเป็นเหตุแห่งความเคลื่อนออกจากสัทธและสมาธิ ทำให้กัมมัญฐานที่มีอยู่เสื่อมลงและยังขัดขวางการเจริญขึ้น มีดังต่อไปนี้ คือ

1. **วิจิกิจฉา** ความสงสัยที่เกิดขึ้นในเมื่อเห็นนิมิตว่า นี่คืออะไร
2. **อมนสิการ** ความไม่ใส่ใจที่เกิดขึ้นเพราะต้องการจะกำจัดความสงสัยที่ทำให้เคลื่อนจากสมาธิว่า เราไม่ควรใส่ใจอะไร
3. **ถินมิทตะ** ความท้อถอยและง่วงซึมในผู้ปฏิบัติไม่ใส่ใจในกัมมัญฐานที่เกิดขึ้น

⁴⁷⁵ อภ.ก. (บาลี), 37/522-546/201-207.

⁴⁷⁶ ส.ม. (บาลี), 19/499/136.

⁴⁷⁷ อ.จ.ต.ก. (บาลี), 21/50/68-69.

⁴⁷⁸ ม.อ. (บาลี), 14/452-465/302-310.

4. **ฉันทิตตตะ** ความสะดุ้งกลัวในเมื่อผู้ปฏิบัติกสิณในเมื่อเห็นสิ่งที่ไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาเนื้อ เป็นเหตุให้เลิกฝึกกสิณเพราะกลัว
5. **อุพพิละ** ความปลื้มใจในเมื่อไม่เห็นสิ่งที่ตนเองกลัวอันมีเหตุมาจากการเพิกกสิณ
6. **ทฏฐุทธะ** ความชั่วหยาบกล่าวคือความเกียจคร้านที่เกิดจากความปลื้มใจ
7. **อัจจาร์ทรวิริยะ** ความเพียรที่มากเกินไปของผู้ฝึกกสิณที่พบเห็นความเสื่อมแห่งกสิณอันมีเหตุมาจากความเกียจคร้าน
8. **อติสินวิริยะ** ความเพียรที่ย่อหย่อนอีก ซึ่งเกิดขึ้นมาจากเหตุข้างต้น
9. **อภิขัปปา** ตัณหาที่คอยกระชิบ ซึ่งเกิดแก่ภิกษุที่เห็นนิมิตมีเทวโลกเป็นต้น ทำให้เป็นการปฏิบัติที่มุ่งการเกิดในภพใหม่ที่สูงขึ้น
10. **นानัตตสัจญญา** ความสำคัญใส่ใจในนิมิตที่ตนเห็นมี เทวโลก เป็นต้น แล้วใส่ใจถึงมูลเหตุที่ทำให้เกิดในภพภูมิที่ตนปรารถนา
11. **อตินิชฌายิตตตะ** ลักษณะที่เพ่งรูปรูปร่างมากเกินไปซึ่งเกิดแก่ผู้ใส่ใจตั้งข้างต้นว่า เราต้องใส่ใจรูปที่มีชาติกำเนิดอย่างเดียว

อุปกิเลส 11 ประการนี้เป็นอุปกิเลสที่ได้อธิบายเป็นการเฉพาะสำหรับภิกษุหรือนักบวชผู้ปฏิบัติกสิณ ดังนั้นเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับอุปกิเลสในคัมภีร์รัตนาวลีก็พบว่ามีความต่างกันเป็นอย่างมาก เพราะจุดประสงค์ที่ไม่ตรงกับคัมภีร์รัตนาวลี ให้พิจารณาการเปรียบเทียบเฉพาะส่วนที่มีหัวข้อของอุปกิเลสตรงกับคัมภีร์รัตนาวลี จากตารางด้านล่าง

ตารางที่ 38 แสดงอุปกิเลส 11 ประการ

ข้อที่	ชื่อของอุปกิเลส	คัมภีร์รัตนาวลี	อุปกิเลสสูตร
57	วิจิจิตสา	ความสงสัยในพระรัตนตรัย และในสังขะ 4	ความสงสัยในนิมิตที่ตนเห็น
53-54	สตยาน-มิทส	หดหู่ที่อถอย-ว่างซิมหลับ	ความที่อถอยว่างซิมในการปฏิบัติ
25	อมนัสการ	ความพ่ายแพ้ที่จะตรวจสอบจิตใจของตน	การไม่ใส่ใจนิมิตที่ปรากฏ

เมื่อเทียบเคียงกับคำแปลและคำอธิบายอุกขยไวัรรณกถา⁴⁷⁹ อุกกิลสในอุกกิลสสูตรกับในคัมภีร์รัตนาวลีจึงมีความต่างกัน เพราะในอุกกิลสสูตรมีความจำเพาะเจาะจงมากกว่า ส่วนในคัมภีร์รัตนาวลีเป็นแบบกว้าง ๆ ซึ่งทั่วไปกับทุกกลุ่มผู้ปฏิบัติ หรืออาจกล่าวได้ว่าไม่ควรเปรียบเทียบกัน เพราะมีจุดประสงค์ที่ต่างกัน ถึงแม้ว่าอุกกิลสจากทั้งสองสูตรจะเป็นสิ่งที่ควรละเหมือนกัน แต่ก็เป็นคนละประเด็น ส่วนในการเทียบความหมายของอุกกิลสในคัมภีร์รัตนาวลีกับความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์มหาวายุตปตติก็พบว่ายังตรงกันตามเดิม

เมื่อพิจารณาคำแปลจากพระไตรปิฎก จากคัมภีร์รัตนาวลี และจากคัมภีร์มหาวายุตปตติ⁴⁸⁰ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางนิรุกติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาพหุทศนามหายาน พบว่า มีทั้งส่วนที่เหมือนและต่างกัน แต่โดยมากจะเหมือนกัน ส่วนความหมายในคัมภีร์รัตนาวลีกับในคัมภีร์มหาวายุตปตติไม่มีส่วนที่แปลกกัน ความแปลกกันของอุกกิลสในคัมภีร์รัตนาวลีกับในพระไตรปิฎกน่าจะเกิดขึ้นจากความขัดแย้งกันภายในพระพุทธศาสนาทำให้เกิดการแบ่งแยกนิกายออกเป็น 2 คือ เถรวาท ซึ่งเป็นนิกายดั้งเดิม และ อัจฉริยวาท หรือที่รู้จักกันในนามว่า มหาสังฆิกะ เป็นนิกายที่มีต้นกำเนิดมาจากพวกภิกษุวัชชีบุตร ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากการทำสังคายนาที่ชื่อวามหาสังคีติ เนื่องจากคัมภีร์รัตนาวลีถูกประพันธ์โดยท่านนาคารชุน ซึ่งมีนิกายเดิมคือสรวาสติวาท หรือที่เรียกว่า สัพพัตถิยวาท ดังนั้นเนื้อหาในคัมภีร์ จึงมีความสอดคล้องกับพระไตรปิฎก เพราะตัวนิกายสรวาสติวาทมีรากเหง้ามาจากนิกายมเหสีสาสกะที่แตกมาจากฝั่งเถรวาท ดังเนื้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์ทีปวงค์ ปริเฉทที่ 4 คาถาที่ 84 และ 86⁴⁸¹ ว่า

วิสุตตเถรวาทมहि ปุน เภโท อชายถ

มเหสีสาสกา วชชีปุตตกา ทวิธา ภิชชิตถ ภิกขโว (4.84)

ในเถรวาทอันบริสุทธิ์ ได้เกิดความแตกขึ้นอีกครั้ง พวกภิกษุแบ่งออกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายมเหสีสาสกะ และฝ่ายวัชชีปุตตกะ

มเหสีสาสกานํ ทเว เกทา อปรกาลมहि ชายถ

⁴⁷⁹ วรรณคดีภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก ปปัญจสุทนี ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), 204-206.

⁴⁸⁰ Dharma Drum Buddhist College, **Mahāvuyutpatti**, accessed May 10, 2021, available from <https://glossaries.dila.edu.tw/glossaries/MVP?locale=en>

⁴⁸¹ Dr. Paramānand Singh, **DIPA VAMSA (An Ancient Historical Record)**, (Varanasi: Ratna Publications, 1996), 72.

สัพพตถิวาทา ธมมคุดตา ทวีธา ภิชชิตถ ภิกขโว (4.86)

พวกภิกษุฝ่ายมหิงสาสะกะ เกิดการแยกเป็นสองฝ่ายอีกครั้ง พวกภิกษุ แยกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายสัพพตถิวาท และฝ่ายธัมมคุดตะ

ดังนั้น การที่อุปกิเลสในฝ่ายที่สอดคล้องกับพระไตรปิฎกในคัมภีร์รัตนาวลี มีทั้งความเหมือนกันและต่างกับพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท จึงไม่ใช่สิ่งที่น่าแปลกใจ เพราะตัวผู้แต่งเองได้รับอิทธิพลของคำสอนมาจากทางฝ่ายเถรวาท และจากทางฝ่ายอจาริยวาท กล่าวคือ นิกายมหิงสาสะกะ

กลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มที่ว่าด้วยอุปกิเลสที่ควรเว้นที่ปรากฏเฉพาะในคัมภีร์รัตนาวลี แต่ไม่มีปรากฏในอุปกิเลสของพระไตรปิฎก จะนำไปเทียบเคียงกับอกุศลกรรมหรือธรรมที่ก่อให้เกิดโทษในพระไตรปิฎก กลุ่มนี้จะทำการวิเคราะห์ไปตามลำดับของอุปกิเลสที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี

อหริกตา มาจาก หรี ธาตุ เป็นไปในความละอาย เมื่อนำมาประกอบกับ น ศัพท์ที่เป็นไปในกรณีสัทธ จึงแปลได้ว่า ความไม่รู้จักละอาย ความไม่เชื่อสัตว์ เป็นศัพท์เฉพาะสำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนา และ **อนปิตราปยา** มีรากศัพท์มาจาก อป อุปสรรค + ตรป ธาตุ เป็นในความรู้สึกผิด, กระจก, ละอาย เมื่อนำมาประกอบกับ น ศัพท์ ที่เป็นไปในกรณีสัทธ จึงแปลได้ว่าการไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดแก่ผู้อื่นทั้งทางด้านการกระทำและด้านความรู้สึก เมื่อนำมาเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกพบว่า มีหัวข้อธรรมที่มีลักษณะคล้ายกันคือ อหิริกะ ความไม่ละอาย และโหนดตปปะ ความไม่เกรงกลัวต่อผลลัพท์ของอกุศลกรรม ซึ่งปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก โดยระบุว่าเป็นธรรมซึ่งสัมปยุตด้วยกิเลส⁴⁸² จัดเข้าในฝ่ายของอกุศลเจตสิก⁴⁸³ ธรรมสองประการนี้จัดเป็นธรรมที่ไม่คุ้มครองโลก เพราะตรงกันข้ามกับธรรมคุ้มครองโลกที่ปรากฏในธัมมสูตร ที่พระพุทธองค์ทรงระบุว่า เป็นธรรมที่ช่วยรักษาโลกไว้ และทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์เดรัจฉาน⁴⁸⁴ กล่าวคือ หิริ ความละอาย และโอดตปปะ ความกลัวต่อผลของอกุศลกรรม

มาน ในคัมภีร์รัตนาวลี มีการแสดงไว้ 7 ประการ ดังนี้คือ “มานะ อติมานะ มานาติมานะ อัสมิมานะ อภิมานะ มิถยามานะ อุณมานะ” เป็นการแสดงถึงมานะรูปแบบที่ต่าง ๆ กัน เมื่อนำมาเทียบเคียงกับพระไตรปิฎก พบว่ามีการกล่าวถึงมานะ 7 ประการไว้ในมหากรรมสมาบัติ

⁴⁸² อภ.สง. (บาลี), 34/808/316.

⁴⁸³ เจตสิก หมายถึง ธรรมที่ประกอบกับจิต, อาการหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 73.

⁴⁸⁴ ชู.อิตติ. (บาลี), 25/220/257.

สูตร ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค ซึ่งระบุว่า สตติ มาเนหิ อุนฺณโต โลกสนฺนิวาโส⁴⁸⁵ แปลได้ว่า “โลกสนฺนิวาสเจริญขึ้นเพราะมานะ 7” ไม่ได้จำแนกว่าทั้ง 7 มีอะไรบ้าง แต่ในขุททกวัตถุวิงค์ พระพุทธองค์ได้ทรงจำแนกมานะทั้ง 7 ไว้ดังนี้ว่า มานะ 7 ประการเหล่านี้คือ มานะ อติมานะ มานาติมานะ โอมานะ อธิมานะ อัสมิมานะ มิจจมานะ⁴⁸⁶ โดยอรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค ชื่อว่า สัทธัมมปัปกาสนี⁴⁸⁷ ได้อธิบายมานะ 7 แต่ละประเภท ไว้ว่า

1. **มานะ** ความถือตัวด้วยอำนาจวัตถุฐานะ มีชาติ เป็นต้น โดยไม่อิงกับตัวบุคคลว่า เรา ดีกว่าหรือต่ำกว่าเขา เป็นต้น
 2. **อติมานะ** ความถือตัวเกินไปเช่นว่า ไม่มีใครเสมอกับกับเราด้วยชาติ ตระกูล สมบัติ เป็นต้น
 3. **มานาติมานะ** ความถือตัวว่า ผู้นี้กาลก่อนเป็นคนเช่นกับเรา บัดนี้ เราประเสริฐกว่าเขาต่ำกว่า
 4. **โอมานะ** ความถือตัวว่า เราดีน้อยกว่าเขา มานะประเภทนี้ทำให้ผู้เฒ่าเข้าใจว่าตนด้อยต่ำกว่าโดย ชาติ เป็นต้น
 5. **อธิมานะ** ความสำคัญว่า ได้บรรลุธรรม ทั้งที่ตนยังไม่ได้บรรลุ เกิดแก่ปุถุชน ผู้มีศีล บริสุทธิ์ เจริญวิปัสสนาเท่านั้น
 6. **อัสมิมานะ** ความถือว่า เรามีอยู่ในชั้นทั้งหลาย มีรูป เป็นต้น เป็นมานะที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจว่า เราเป็นรูป และรูปเป็นเรา เป็นต้น
 7. **มิจจมานะ** มานะที่เกิดขึ้นด้วยเหตุคือการทำงาน เป็นต้นอันเลวทราม
- เมื่อนำเนื้อความในพระไตรปิฎกมาเทียบกับมานะในคัมภีร์รัตนาวลี จะพบว่ามีความต่างกันเพียงอักษรเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ในคัมภีร์รัตนาวลี ใช้คำว่า อุนมานะ ซึ่งหมายถึง ความสำคัญว่าตนต่ำกว่าเขา แต่ในพระไตรปิฎกใช้ศัพท์ว่า โอมานะ ที่มีความหมายไปในทางเดียวกัน เป็นต้น

ตารางที่ 39 เปรียบเทียบมานะ 7 ประการ

ที่		คัมภีร์รัตนาวลี	พระไตรปิฎก
1	ศัพท์	มานะ	มานะ

⁴⁸⁵ ขุ.ป. (บาลี), 31/285/189.

⁴⁸⁶ อภ.วิ. (บาลี), 35/1010/518.

⁴⁸⁷ อรรถกถาภาษาไทย พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค ภาค 2 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559), 42.

	แปล	ความถือตนด้วยอำนาจฐานะว่า สูง ต่ำ หรือเสมอกันกับผู้อื่น	
2	ศัพท์	อติมานะ	อติมานะ
	แปล	ความถือมั่นอย่างยิ่งในตัวเอง ความถือตัวเกินไป	
3	ศัพท์	มานาติมานะ	มานาติมานะ
	แปล	การถือมั่นอย่างสูงสุดว่า เป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าคนที่เคยยอดเยี่ยมกว่าหรือเสมอกัน	
4	ศัพท์	อัสมิมานะ	อัสมิมานะ
	แปล	ความยึดมั่นว่าว่า “ตัวเรา” ในธาตุขันธ์	
5	ศัพท์	อภิมานะ	อภิมานะ
	แปล	ความถือมั่นว่าตนได้บรรลुरुธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุ	
6	ศัพท์	มิจยามานะ	มิจยามานะ
	แปล	ความยึดมั่นภูมิใจในการทำบาป	
7	ศัพท์	อุณมานะ	โอมานะ
	แปล	ความสำคัญตนว่าด้อยกว่าเขา ต่ำกว่าเขา	

มิดยาชีวะ 5 ประการ คือ กุหนา, ลปนา, เนมิตติกัตว, ไนษเปชิกัตว, และ ลาเภณ ลิปสา ลาภา นาม เหล่านี้ถูกจัดไว้ในส่วนของอุปกิเลส 57 ประการ ซึ่งเป็นมาตรการจริยะที่ควรเว้นสำหรับพระภิกษุในคัมภีร์รัตนาวลี ไม่พบว่ามีการจัดเป็นหมวดหมู่ในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏอยู่ในขุททกวัตถุวิภังค์ว่า “กุหนา ลปนา เนมิตติกตา นิปเปสิกตา ลาเภณ ลากัง ชิคีสนตา⁴⁸⁸” มีการจัดเข้าเป็นหมวดหมู่ไว้ในอรรถกถา ชื่อปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรค โดยระบุว่า ปาปธมมานัน วเสน ปวตฺโต มิจฉาซีโว⁴⁸⁹ แปลว่า การเลี้ยงชีพผิด ที่เป็นไปด้วยบาปธรรม ซึ่งหมายถึง กิริยาอาการอันเลวทรามที่ภิกษุประกอบเพื่อใช้เลี้ยงชีพ โดยได้จำแนกออกมา 5 ประการ ผ่านคำว่า กุหนาที่นี้ซึ่งแปลว่า มีคำว่า กุหนา เป็นต้น หรือก็คือ กุหนา, ลปนา, เนมิตติกตา, นิปเปสิกตา, และลาเภณ ลากัง นิชิคีสนตา นั่นเองเมื่อเปรียบเทียบกับในคัมภีร์รัตนาวลีจะพบว่า มีเนื้อหาไปในแนวทางเดียวกัน โดยพิจารณาจากข้อความในตาราง

ตารางที่ 40 เปรียบเทียบมิดยาชีวะ 5 ประการ

ที่	คัมภีร์รัตนาวลี	คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค
-----	-----------------	---------------------

⁴⁸⁸ อภ.วิ. (บาลี), 35/849/468.

⁴⁸⁹ วิสุทฺธิมรรคสส นาม ปกรณวิเสสสส ปฐโม ภาค, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2555), 37.

1	ศัพท์	กุหนา	กุหนา
	แปล	การเสแสร้ง เพื่อได้ประโยชน์ที่จะได้รับ	การหลอกลวงมุ่งลบล้างการระชื้อเสียง
2	ศัพท์	ลปนา	ลปนา
	แปล	การประจบหวังลาภและความเคารพ	การบื้อยอมมุ่งลบล้างการระชื้อเสียง
3	ศัพท์	โนมิตติกัตว	เนมิตติกตา
	แปล	การพูดเลียบเคียงหวังทรัพย์	การทำนิมิตเป็นเลสนัยมุ่งลบล้างการระชื้อเสียง
4	ศัพท์	โนชเปชิกัตว	นิปเปสิกตา
	แปล	การข่มขู่เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ	การพูดทำลายคุณความดี เพื่อข่มขู่เอาลาภ
5	ศัพท์	ลาเภณ ลิปสา ลากา นาม	ลาเภณ ลากัง นิชิคีสนตา
	แปล	การแสวงหาลาภด้วยลาภ	การต่อลาภด้วยลาภ

จากการเปรียบเทียบจะพบว่า ทั้งการจัดหมวดหมู่ของศัพท์และเนื้อหาจะมีนัยไปในทางเดียวกันต่างแต่ต่างแปลภาษา กันจึงเขียนต่างกัน ทั้งเมื่อทำการเทียบกับระยะเวลาที่คัมภีร์ทั้ง 2 ถูกแต่งขึ้นยังพบอีกว่า คัมภีร์รัตนาวลี ซึ่งคาดว่า ถูกแต่งขึ้นในปี 80 – 104 CE⁴⁹⁰ หรือก็คือพุทธศตวรรษที่ 623 – 647 อาจส่งอิทธิพลต่อคัมภีร์วิสุทธิมรรคในด้านของการจัดเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน กล่าวคือ กลุ่มของมิจฉาอาชีวะที่อิงอาศัยกรรมอันทรามของนักบวช เพราะคัมภีร์วิสุทธิมรรคถูกแต่งขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 985 - 1046 โดยอิงจากปีเกิดของท่านพุทธโฆษาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ซึ่งเกิดในปี พ.ศ.945⁴⁹¹ และอิงจากเนื้อความที่ระบุชื่อของพระเถระที่ปรากฏในตอนจบของคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “ตนได้รับคำเชิญจากพระสังฆปาละ ผู้เกิดในวงศ์ของภิกษุชาวมหาวิหาร ซึ่งเป็นฝ่ายเถรวาท” ซึ่งพระเถระรูปนี้ปรากฏอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 1046⁴⁹² โดยเดินทางไปจีนพร้อมกับราชทูตของอาณาจักรฟูนัน และได้แปลคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นภาษาจีน ภายหลังกวิสุทธิมรรค

⁴⁹⁰ Khesur Jampa Tegchok, **Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland**, ix.

⁴⁹¹ มหาวิทยาลัยธรรมกาย, “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา” (เอกสารประกอบการสอนรายวิชา GB 405 กลุ่มวิชาความรู้ทั่วไปทางพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, 2550), 118.

⁴⁹² เรื่องเดียวกัน, 157.

ฉบับที่เป็นภาษาจีนนี้ถูกรู้จักในชื่อว่า “วิมุตติมรรค” โดยเมื่อเทียบระยะเวลาการประพันธ์กับคัมภีร์รัตนาวลีก็นับว่าคัมภีร์วิสุทธิมรรคมีอายุน้อยกว่ามากทีเดียว

ศฤงคาร การจับผิด ฟังแต่สิ่งผิดพลาดของผู้อื่น ในบาลีพระไตรปิฎกปรากฏโดยรูปว่า สิ่งคะ พร้อมอธิบายว่า สิ่งคะ คือ การพูดเสียดแทง สภาพที่พูดเสียดแทง กิริยาที่พูดเป็นสี่เหลี่ยมสี่คม การพูดมีเหลี่ยมมีคู้⁴⁹³ และเมื่อพิจารณาจากคำอธิบายของหนังสือ *Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland* ที่ใช้คำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า *carping or nagging*⁴⁹⁴ ก็พบว่าคำอธิบายในรูปแบบเดียวกันกับพระไตรปิฎกคือ ส่อไปในด้านของการใช้คำพูดเพื่อถากถาง เสียดแทง เล่นแฉ⁴⁹⁵ โดยเอาความผิดพลาดของผู้ฟังมาเป็นตัวตั้ง เพราะคำว่า จตุรตา จาตุริยัม ปริกขตตา ปาริกขตติยัม ซึ่งแปลว่า กิริยาที่พูดเป็นสี่เหลี่ยมสี่คม การพูดมีเหลี่ยมมีคู้ ก็สื่อความหมายในด้านของการพูดมีแง่มุมและเหลี่ยมคมพร้อมบาดจิตใจผู้อื่นเช่นเดียวกัน

สโตมิตยะ ความสับสน กล่าวคือสภาวะจากการถูกครอบงำ มีเหตุมาจากความคิดไม่รอบคอบ หรือจากความเจ็บไข้ Chr. Lindtner ได้ชี้แจงว่า ตรงกับศัพท์ภาษาบาลีคือ ดินดิณะ⁴⁹⁶ เมื่อทำการสืบค้นจากพระไตรปิฎกพบว่า มีความหมายไม่ตรงกัน โดยคำว่า ดินดิณะ ในพระไตรปิฎกจะหมายถึง การพูดเกียดกัน⁴⁹⁷ ความละโมภ ความถ่มถนเพื่อให้ได้รับ และ ความต้องการสิ่งทีประณีต⁴⁹⁸ เพราะการสับสนในที่นี้เป็นการระบุดึงความสับสนอันมีเหตุมาจากการถูกกิเลสครอบงำ หรือจากการป่วยไข้ แต่พระไตรปิฎกจะเป็นการขัดขวางหรือทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดเพื่อให้ตนได้รับสิ่งที่อยากได้ โดยไม่สนวิธีการ หากจะเทียบคำว่า สโตมิตยะ ความสับสน ให้ตรงกับความหมายในบาลี ก็ควรจะใช้ศัพท์ว่า อพโพกิณณะ⁴⁹⁹ ซึ่งแปลว่า สับสน ที่สื่อถึงความสับสนจากเส้นทางของการปฏิบัติ และการทำความดีมากกว่า คำว่า สโตมิตยะ และว่า อพโพกิณณะ มีความเหมือนกันคือ เป็นสิ่งที่

⁴⁹³ อภิ.วิ. (บาลี), 35/869/474.

⁴⁹⁴ Khesur Jampa Tegchok, *Practical Ethics and Profound Emptiness. A commentary on Nagarjuna's Precious Garland*, 334.

⁴⁹⁵ เล่นแฉ หมายถึง หาแงมาขัดขวางไม่ให้เป็นไปอย่างสะดวกเพื่อเอาเปรียบ หรือแสดงว่าตนเหนือกว่าราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 1078.

⁴⁹⁶ Chr. Lindtner, *Nagarjuniana Studies in the writings and Philosophy of Nāgārjuna*, 167.

⁴⁹⁷ เกียดกัน หมายถึง กีดกัน ขัดขวาง กันไม่ให้ทำโดยสะดวก, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 149.

⁴⁹⁸ อภิ.วิ. (บาลี), 35/870/474.

⁴⁹⁹ อภิ.ก. (บาลี), 37/1307/430.

ควรละ และหากมีขึ้นก็ควรที่จะบรรเทาให้หมดสิ้นไป เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้คลาดเคลื่อนจากวิถีของการทำความดีทุกรูปแบบ

ตันทรี ความท้อแท้เบื่อหน่าย ในพระไตรปิฎกปรากฏในชื่อว่า ตันทิต โดยให้ความหมายว่า ความง่วงงุน สภาพที่ใจง่วงงุน ความเกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน สภาพที่เกียจคร้าน⁵⁰⁰ เมื่อเทียบทางความหมายที่ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์รัตนาวลี ที่ระบุว่า ความท้อแท้เบื่อหน่าย ซึ่งเป็นสิ่งติดตัวมาของคนขี้เกียจ เมื่อถูกห้ามไม่ให้ทำในสิ่งที่เขาชอบใจกำหนดยินดี ก็พบว่ามีความพ้องกัน โดยเป็นสภาพที่เกิดจากการที่ต้องทำสิ่งที่ไม่อยากทำ และเบื่อหน่ายในสิ่งที่ตัวเองไม่ต้องการไม่ยอมทำได้ ทำให้เกิดการปล่อยปละละเลยหน้าที่การงานแม้ที่ตนจำเป็นต้องทำ กล่าวคือความเกียจคร้านนั่นเอง

นानาตสัสมชญา การแบ่งแยกความต่าง ๆ กัน เป็นทัศนคติที่ถูกข่มไปด้วยความรัก ความโกรธความหลง มีความหมายเท่ากับคำว่า นานตตสัสมชญา ซึ่งหมายถึง ความจำได้ หมายถึงของบุคคลผู้ไม่ได้เข้าสมบัติ ผู้ที่ประกอบพร้อมด้วยความคิดและด้วยการแปลความหมายที่รับรู้ด้วยใจ ซึ่งในพระไตรปิฎกระบุว่า “เป็นสิ่งที่ไม่ควรใส่ใจ” จากพระบาลีว่า นานตตสณญาณิ อมนสิการา⁵⁰¹ แปลว่า เพราะไม่ใส่ใจถึงความสำคัญว่าเป็นต่าง ๆ กัน เมื่อพิจารณาจะพบว่ามีความตรงกัน ทั้งในด้านของการก้าวข้ามความจำและความคิดที่ถูกปรุงแต่งด้วยอวิชชา ทั้งยังจัดเป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติควรเว้นและไม่ควรใส่ใจเหมือนกัน

อภควัทฤตติ การไม่อุปัฏฐากผู้ที่คอยแนะนำทางจิตวิญญาณ โดยคัมภีร์ได้อธิบายว่า สิ่งนี้บรวมนไปถึงการทำสิ่งต่าง ๆ ที่ถูกสอนมาโดยไม่มีศรัทธาด้วย ในพระไตรปิฎกจะใช้คำว่า อสภาคฤตติ แปลว่า ความประพฤติไม่สมควร โดยอธิบายความหมายไว้ว่า เป็นความขัดขึ้น ไม่เอื้อเพื่อไม่เคารพ ในตัวบุคคลที่ควรเคารพ เช่น บิดามารดา อุปัชฌาย์อาจารย์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ควรเคารพ เป็นต้น⁵⁰² เมื่อพิจารณาจากความหมายของคำว่า อภควัทฤตติ ที่บ่งชี้ถึงการไม่อุปัฏฐากผู้ที่แนะนำอริยทรัพย์ หรือแม้ประเด็นที่ว่า ไม่ประพฤติตามคำสอนหรือประพฤติโดยไม่ใส่ใจให้ดี ก็พบว่าตรงกับประเด็นคือ ความไม่เคารพ ซึ่งถูกขยายไว้ในเนื้อหาของคำว่า อสภาคฤตติ ทำให้ทราบได้ว่าไม่มีความต่างกัน เพราะมีจุดประสงค์คือการละกิริยาที่ไม่เคารพอ่อนน้อมต่อผู้ที่ควรเคารพเช่นเดียวกัน

⁵⁰⁰ อภ.วิ. (บาลี), 35/874/475.

⁵⁰¹ อภ.วิ. (บาลี), 35/690/353.

⁵⁰² อภ.วิ. (บาลี), 35/872/474.

เทารวจัสยะ การกล่าวชั่ว ในที่นี้หมายถึง การสอนของครูผู้ที่ควรจะสอนสิ่งที่เป็นอรรถธรรม แต่กลับสอนในสิ่งที่เป็นอธรรมหรือสิ่งที่ชั่วร้ายซึ่งผิดจากคลองธรรมอย่างอื่น การสอนรูปแบบนี้ในคัมภีร์รัตนาวลี ระบุว่า เป็นสิ่งที่ผิดพร้อมกับปรามาสว่าเป็นกิริยาที่ถูกยอมรับว่าทำให้กลายเป็นคนเลว เมื่อเทียบกับพระไตรปิฎกจะตรงกับบาลีว่า ทุพพจะ ซึ่งโดยมากมักจะมีการแปลว่า ผู้ว่ากล่าวยาก แต่คำว่า เทารวจัสยะ นั้นจะตรงกับคำว่า ทุพพจะ ซึ่งหมายถึง ผู้กล่าวชั่ว⁵⁰³ ซึ่งมีใช้เพียงจำนวนน้อยในพระไตรปิฎก เพราะเป็นกิริยาที่ก่อให้เกิดวาทจาอันเป็นมูลแห่งอนุวาทาภิกรณ์⁵⁰⁴ ทั้งสองคำมีประเด็นรวมเดียวกันคือเป็นสิ่งที่ทำให้ถูกการตำหนิ และถูกมองว่าเป็นคนไม่ดี รวมไปถึงเป็นสิ่งที่พระภิกษุไม่ควรทำ แต่ในพระไตรปิฎกจะเป็นการพูดรวม ๆ ว่า การกล่าวชั่ว ซึ่งหมายถึงทุกประเด็นของการกล่าวที่นำมาซึ่งผลลัพธ์ที่ไม่ดี เช่นการพูดเท็จ พูดหยาบคาย เป็นต้น แต่ในคัมภีร์รัตนาวลีจะมุ่งถึงการกล่าวธรรมให้คลาดเคลื่อนและผิดจากความจริง ผ่านการปรุงแต่งด้วยความคิดของตน

ครุระ ความปรารถนา และ **ปริครุระ** ความหลงมัวเมา ครุระ คัมภีร์รัตนาวลีอธิบายไว้ว่าเป็นความปรารถนา ซึ่งก่อให้เกิดความสับสนทางจิตใจในระดับเบื้องต้น มีเหตุมาจากความยินดีพอใจในบางสิ่ง และอธิบายถึง ปริครุระ ว่า เป็นลำดับขั้นที่พัฒนาขึ้นมาจาก ครุระ ก้าวข้ามหลักเหตุผล ก่อให้เกิด ความสับสนงวยอย่างที่สุด เป็นเหตุมาจากความกำหนดยินดีอยากได้อย่างไม่มีประมาณจนควบคุมไม่ได้ในบางสิ่ง ซึ่งสองคำนี้ มีความหมายตรงกับพระบาลีว่า เคระ ความกำหนัด และ ปลิเคระ ความหวงแหวน โดยคำว่า เคระ ในพระไตรปิฎก มีความหมายเสมอกันกับคำว่า กาม หมายถึง ความกำหนัด ไม่ได้ระบุถึงเรื่องเพศ รัก ๆ ใคร ๆ เพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงความอยากได้ ความปรารถนาในสิ่ง ๆ หนึ่ง ความเหนียวรั้ง ความดำรงยืนในสิ่งที่ยากได้⁵⁰⁵ ส่วน ปลิเคระ ที่พบในพระไตรปิฎก จะสื่อถึง ความยึดติดยึดมั่นยินดีในสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากจนเกินไปจนขาดความพอดี มักเกิดขึ้นในกลุ่มคนหรือนักบวชที่เป็นใหญ่ ซึ่งมีความตระหนี่ในลาภที่ได้มา หรือตระหนี่ในบุคคลและสถานที่ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ลาภ มักพบในรูปของศัพท์ว่า อาवासปลิเคธึ ความหวงแหวนในอาวาสกุลปลิเคธึ ความหวงแหวนในตระกูล⁵⁰⁶ ซึ่งกลุ่มคนที่มีองค์ประกอบนี้จะคอยกีดกันไม่ให้ผู้อื่นเข้าถึงลาภนั้น ๆ ซึ่งจะเป็นเหตุให้ตนได้ลาภนั้นน้อยลง เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับคัมภีร์รัตนาวลี ในส่วนของ

⁵⁰³ วิ.จ. (บาลี), 6/647/342.

⁵⁰⁴ อนุวาทาภิกรณ์ คือ การกล่าวหา การฟ้องร้อง การประท้วง การโจทก์ การตามจี ในเรื่องเกี่ยวกับความวิบัติแห่งศีล อาจารย์ ทิฐิ หรือการเลี้ยงชีพของพระภิกษุ, วิ.จ. (บาลี), 6/634/336.

⁵⁰⁵ ขุ.ม. (บาลี), 29/840/524.

⁵⁰⁶ อ.ป.ญ.จ. (บาลี), 22/237/293.

ครณะ และ เคระ มีความเสมอกันในเชิงความหมาย และจุดประสงค์ที่ต้องการให้ลดความยึดติดยินดี สิ่งซึ่งเป็นเหตุให้ยึดมั่นในภพ ส่วนของ ปริครณะ และปลิเคระ มีความคล้ายคลึงกัน แต่ก็มีมีความต่างกัน อยู่บ้าง โดย ปริครณะ ถึงจะกำหนดยินดีในบางสิ่งมาจนเกินไป คล้ายกับอาการที่เจอสิ่งที่ยากได้แล้ว ไม่ได้ก็จะคิดวนเวียนในสิ่งนั้นจนขาดสติ หรือถึงได้มาแล้วก็ยินดีหมกมุ่นไม่ยอมละไปจากสิ่งนั้น ๆ ที่ ตนพอใจ แต่ก็ไม่ได้กีดกันผู้อื่นเหมือนปลิเคระซึ่งได้กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก เพราะการงดเว้น จากปลิเคระในพระไตรปิฎกเป็นสิ่งที่เจ้าอาวาสหรือผู้ปกครองควรมีเพื่อให้เกิดการแบ่งปันในกลุ่มคนที่ ตนดูแล

โลภะ ความโลภ ในคัมภีร์รัตนาวลีอธิบายว่า เป็นสภาวะใจที่ยึดติดรักใคร่ในสมบัติที่ตนมี และไม่ยอมสละสิ่งเหล่านั้น โดยคำว่า โลภะ ในคัมภีร์รัตนาวลี มีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า ปริเคระ ในพระไตรปิฎก โดยมุ่งถึงความยึดติดในสิ่งที่ตนเองได้รับมาซึ่งมีอยู่ แต่เมื่อเทียบกับคำว่า โลภะในพระไตรปิฎก ก็พบว่ามีมีความต่างกัน เพราะว่า โลภะในพระไตรปิฎก โดยความหมายจะมุ่งถึง ความอยากได้อย่างมี กิริยาที่อยากได้ ความกำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก⁵⁰⁷ ซึ่งมุ่งแสวงหาความ ความเป็นของสิ่งที่ตนยังไม่มี หรือเพิ่มพูนให้มากขึ้น เมื่อพิจารณาจากประเด็นดังกล่าว คำว่า โลภ จากทั้งสองคัมภีร์จึงมีความต่างกันอย่างชัดเจน

อธัมมราคะ ความกำหนัดในฝ่ายข้าศึกของธรรม หรือความกำหนัดที่ไม่ประกอบด้วยธรรม ความกำหนัดรูปแบบนี้ คัมภีร์รัตนาวลีจะมุ่งถึงความกำหนัดในเพศตรงข้ามซึ่งควรหลีกเลี่ยง อันได้แก่ หญิงหรือชายที่มีผู้หวงแหนกล่าวคือ สามี ภรรยา กุลบุตร กุลธิดา ที่ถูกตระกูลหวงแหน โดยที่ยังไม่ได้รับอนุญาตจากตระกูล จากสามี หรือจากภรรยาของตน รวมไปถึงหญิงหรือชาย ซึ่งจัดเป็นอโคจร เมื่อเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกจะตรงกับคำบาลีว่า อธัมมราคะ แปลว่า ความ กำหนัดผิดธรรม จัดอยู่ในธรรม 3 ประการที่ควรละได้แก่ 1. อธัมมราคะ ความกำหนัดผิดธรรม 2. วิสมโลภะ ความละโมภต่อสมบัติของผู้อื่น และ 3. มิจฉาธัมมะ ธรรมที่ผิด โดยคำว่า อธัมมราคะ ประกอบมาจาก อธัมมะ หมายถึง ผิดจากธรรม ไม่ชอบธรรม และคำว่า ราคะ คือ ความกำหนัด ยินดี พอใจ เมื่อแปลรวมกันในเชิงศัพท์ จะได้ว่า ความกำหนัดยินดี พอใจ ที่ผิดจากธรรม ดังนั้น เมื่อนำมา เปรียบเทียบกับอธรรม-ราคะในคัมภีร์รัตนาวลี จะพบว่า อธัมมราคะ มีความหมายที่แคบกว่า หากเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกจะเสมอกับศัพท์ว่า กาเมสุ มิจฉาจาระ ความประพฤติผิดในกาม เท่านั้น แต่เมื่อเทียบกับ อธัมมราคะที่มีรูปศัพท์คล้ายคลึงกัน อธัมมราคะจะมีประเด็นที่กว้างกว่า

⁵⁰⁷ พ.ม. (บาลี), 29/759/465.

เพราะมุ่งถึงความยินดีพอใจและความต้องการที่ผิดรูปผิดร่าง ผิดธรรมชาติ ไม่ได้จำกัดแต่เพียงเรื่องเพศแต่อย่างใด

ปาเปจฉตา ความปรารถนาชั่ว ในคัมภีร์รัตนาวลืออธิบายว่า เป็นความปรารถนาที่ต่ำทราม เมื่อเกิดกับใครก็ตาม เขามักจะแสวงหาว่าตนมีคุณสมบัติสูง เพื่อให้ได้รับสิ่งที่ตนปรารถนา ทั้งที่ตนไม่มีความสามารถอะไรเลย อย่างเช่นแสวงแสดงตัวเป็นพระอรหันต์ ทั้งที่ตนมีกิเลส เป็นต้น ในพระไตรปิฎก จะตรงกับคำบาลีว่า ปาปิจฉตา แปลว่า ความปรารถนาลามก⁵⁰⁸ โดยอธิบายว่าเป็นความปรารถนาของบุคคลผู้ที่ปรารถนาการยกยอปอขึ้น สักการะ และความเคารพจากชนเหล่าอื่น แสร้งทำให้คนเข้าใจผิด ด้วยคิดว่า พวกเขาจะรู้เราว่าเป็นคนมีความเพียร ทั้งที่โดยสันดานเดิมตนเป็นคนเกียจคร้าน เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับคัมภีร์รัตนาวลือ ก็พบว่าไม่มีความหมายส่วนใดที่ต่างกัน

มเหจฉตา ความปรารถนาอย่างแรงกล้า ในคัมภีร์รัตนาวลืออธิบายว่า เป็นความอยากอย่างแรงกล้า จนถึงขั้นที่ยอมละทิ้งสิ่งดี ๆ ที่ตนมีอยู่เดิม เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการนั้น โดยคิดว่ามันจะมากและดีขึ้นกว่าเดิม อย่างไม่รู้จักพอ เมื่อเทียบเคียงกับพระไตรปิฎก จะตรงกับคำว่า มหิจฉตา ซึ่งมีคำอธิบายไว้ว่า เป็นความมักมากของภิกษุผู้ไม่พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ทั้งทางด้านปัจจัย 4 และกามคุณ 5 เป็นความปรารถนามากขึ้นไปเรื่อย ๆ เป็นความกำหนัดแห่งจิต⁵⁰⁹ จากเนื้อความจะพิจารณาให้เห็นว่า คำว่า มเหจฉตา และ มหิจฉตา ต่างมุ่งประเด็นไปทางเดียวกัน คือ ความอยากได้ที่เกินพอดี จะต่างก็เพียงอักษรเท่านั้น

อิจเฉปสุตา การเห็นแก่ความอยาก ในคัมภีร์รัตนาวลืออธิบายว่า เป็นการอยากได้รับความยอมรับที่ถึงแม้ว่าตนจะไม่มีความสามารถเช่นนั้น เช่นว่า ตนไม่ใช่คนรวย ก็แสวงหาเพื่อให้คนเข้าใจผิดว่า เราเป็นคนรวย เป็นต้น แต่ไม่ได้มุ่งสิ่งอื่นนอกจากการได้รับความยอมรับนับถือ ต่างกับปาเปจฉตา ที่ทำเพื่อมุ่งหวังบางสิ่ง เมื่อเทียบกับพระไตรปิฎก จะพบกับศัพท์ว่า กามesu ปสุตา ซึ่งเป็นการเทียบได้เชิงพยัญชนะเท่านั้น เพราะศัพท์ว่า อิจเฉปสุตา ก็เป็นคำสมาสที่ไม่ได้ลบวิภक्ति มาจากอิจเฉ ในความปรารถนา และ ปสุตา แปลว่า ความขวนขวาย เมื่อนำมารวมกัน จึงกลายเป็นขวนขวายในสิ่งที่ปรารถนา หรือแปลได้ว่า เห็นแก่ความอยาก ซึ่งเมื่อเทียบเคียงกับพระบาลีจึงได้ศัพท์

⁵⁰⁸ อภ.วิ. (บาลี), 35/868/473.

⁵⁰⁹ อภ.วิ. (บาลี), 35/867/473.

ว่า กามะสุ ปสุตา หรือว่า กามัปปสุตา แปลว่า ขวนขวายในความอยากได้⁵¹⁰ หรือแปลได้ว่า เห็นแก่ความปรารถนา ซึ่งเป็นการแปลเอาใจความ แต่เมื่อมาเทียบเคียงโดยอธิบายในพระบาลี ก็พบว่ามุ่งถึงความแสวงหา ขวนขวาย อยากได้อย่างแรงกล้า ในสิ่งที่ตนใคร่ ไม่ว่าจะเป็นอย่างวิถุ (วิถุกาม) หรือทางด้านอารมณ์ (กิเลสกาม) ซึ่งกว้างเป็นอย่างมาก ขณะที่ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งเน้นเพียงการถูกยอมรับ ซึ่งเป็นส่วนย่อยของกิเลสกามเท่านั้น

อักษานติ ความไม่อดทน ในคัมภีร์รัตนาวลีได้อธิบายไว้ว่า เป็นสภาวะที่ไม่สามารถอดทนต่อความลำบากทางกายหรือทางใจแม้เพียงเล็กน้อยที่ตนได้รับ ทำให้ป่วยและวิตกกังวลง่ายเกินกว่าที่ควรจะเป็น ซึ่งตรงกับคำว่า อักษานติ ความไม่อดทน ในพระไตรปิฎก โดยได้อธิบายว่า เป็นสภาพไม่อดทน อดกลั้นไม่ได้ ความดุร้าย ความเปียงกุ่มด้วยน้ำตา และความไม่เข้มแข็งจิต⁵¹¹ พร้อมทั้งระบุโทษของความไม่อดทนว่า ทำให้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ เป็นผู้มากด้วยเวร หลงลืมสติตาย และหลังตายย่อมตกไปในอบาย⁵¹² เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพบว่า อักษานติ ในคัมภีร์รัตนาลี เน้นย้ำความอดทนทั้งทางกาย ทั้งทางใจ โดยมองว่าการไม่อดทนเป็นสิ่งที่ต้องแก้ไขและพัฒนาให้เกิดความอดทน ต่างกับ อักษานติ ในพระไตรปิฎกที่มุ่งเน้นทางความไม่อดทนทางใจเสียมากกว่า โดยบ่งชี้ถึงข้อที่ใจเป็นประธานในการประกอบกรรม

อนาจาร การประพฤติไม่สมควร คัมภีร์รัตนาวลีอธิบายว่า การประพฤติไม่สมควร คือการไม่เคารพต่อคนที่ควรถูกประพฤติด้วยความเคารพ ในพระไตรปิฎกคำว่า อนาจาร แปลว่า ความประพฤติอันไม่สมควร เช่นเดียวกัน โดยพระพุทธองค์ได้ระบุไว้เป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น ปลุกดอกไม้ ร้อยมาลัย เพื่อสตรีจำพวกต่าง ๆ ดื่มน้ำเมา วิ่งซบ ผิวปาก ฟ้อนรำกับสตรี⁵¹³ เป็นต้น ซึ่งในคัมภีร์ปกรณ์วิเสส ชื่อ วิสุทธีมรรค ได้อธิบายความหมายโดยรวมไว้ว่า เป็นความล่วงละเมิดทางกายและวาจาทุกประเภท⁵¹⁴ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับคัมภีร์รัตนาวลี พบว่าในคัมภีร์มีความหมายที่แคบกว่าพระไตรปิฎกเป็นอย่างมาก เพราะมุ่งเพียงการประพฤติอันไม่สมควรต่อผู้ที่ควรเคารพเท่านั้น

อนาทร การไม่ใส่ใจถึงคำสั่งสอน ในคัมภีร์รัตนาวลีได้อธิบายไว้ว่า เป็นภาวะที่บุคคลผู้ศึกษา ไม่ตั้งใจฟัง พร้อมทั้งไม่น้อมนำสิ่งที่ครูอาจารย์พร่ำสอนโดยธรรมเข้าไปปฏิบัติโดยเคารพ

⁵¹⁰ ชุ.ม. (บาลี), 29/41/40.

⁵¹¹ อภ.วิ. (บาลี), 35/920/487.

⁵¹² อจ.ปญจก. (บาลี) , 22/216/283.

⁵¹³ วิ.จ. (บาลี), 7/195/76-78.

⁵¹⁴ วิสุทธีมคคสส นาม ปกรณวิเสสสส ปฐโม ภาค, 20.

เมื่อค้นคว้าในพระไตรปิฎกพบว่า มีคำว่า อนาทร ปรากฏอยู่เช่นเดียวกัน โดยได้อธิบายไว้ว่า คือ ความไม่เคารพ ไม่เชื่อฟัง ไม่รับเอาสิ่งที่ถูกพร่ำสอน ความไม่มีศีล ความไม่ยำเกรง⁵¹⁵ เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาที่ทั้งสองคัมภีร์ได้อธิบาย ก็พบว่า มีความเหมือนกันทั้งในส่วนของการเขียนและความหมาย

วितรรกะ 6 ความตรึกคิดกังวล ในคัมภีร์รัตนาวลี มีการกล่าวอธิบายไว้ถึง 6 ประการด้วยกัน คือ 1. **ขญาติสัมพันธวितรรกะ** ความคิดกังวลอันเนื่องด้วยญาติ, 2. **ชนปทวितรรกะ** ความกังวลอันเนื่องด้วยเมืองที่อยู่, 3. **อมรวิตรรกะ** ความดำริคิดว่า ตนจะไม่ตาย, 4. **อนวัชญูปติสัมยุกโตวितรรกะ** ความคิดกังวลอันเข้าไปข้องเกี่ยวกับการไม่ถูกดูหมิ่น, 5. **กามวितรรกะ** ความคิดกังวลอันเกี่ยวข้องกับความรัก, และ 6. **วยาปาทวितรรกะ** ความคิดกังวลอันเนื่องด้วยความโกรธ, เมื่อเทียบกับพระไตรปิฎก ก็พบว่า มีวิตกอยู่ 6 ประการ ที่มีความคล้ายคลึงกัน ปรากฏอยู่ในขุททกวัตถุวิภังค์ คือ ญาติวิตกคะ ความคิดถึงญาติ, ชนปทวิตกคะ ความคิดถึงชนปทที่อาศัย, อมรวิตกคะ ความคิดว่าตนจะไม่ตาย, ปรานุทยตาปฏิสังยุตตะ วิตกคะ ความคิดเกี่ยวกับความเอ็นดูรักใคร่ในผู้อื่น, ลากสักการสิโลกปฏิสังยุตตะ วิตกคะ ความคิดเกี่ยวกับลากสักการะและชื่อเสียง, และ อน วัญญุตติ-ปฏิสังยุตตะ วิตกคะ ความคิดเกี่ยวกับความไม่ถูกดูหมิ่น⁵¹⁶ พบว่า มีวิตกอยู่ 2 ประการ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี คือ ปรานุทยตาปฏิสังยุตตะ วิตกคะ และลากสักการ-สิโลกปฏิสังยุตตะ วิตกคะ โดยอธิบายไว้ว่า ปรานุทยตาปฏิสังยุตตะ วิตกคะ ก็คือ ความตรึกคิดกังวลเกี่ยวกับคุณที่ตนเคยชื่นเริง โศกเศร้า สุขทุกข์ร่วมกัน เป็นความดำริผิดที่อิงอาศัยกามคุณ และลากสักการสิโลกปฏิสังยุตตะ วิตกคะ ก็คือ ความดำริผิด กังวล คะนิงหาอย่างแรงกล้า มุ่งที่จะได้ ลาก สักการะ และชื่อเสียง⁵¹⁷ เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาที่ได้อธิบาย ก็พบว่าเราสามารถจัดวิตกคะสองประการนี้ลงในส่วนของกามวิตรรกะในคัมภีร์รัตนาวลีได้ เพราะคัมภีร์รัตนาวลีอธิบายถึงกามวิตรรกะ ความคิดกังวลอันเกี่ยวข้องกับความรัก ไว้ว่า เป็นความคิดกังวลที่เกิดจากการอยู่อาศัยร่วมกับคนอื่น เป็นเหตุให้ถูกกระทบทางใจจากความรักที่เกิดขึ้นด้วยการอยู่ร่วมกัน สำหรับ **วยาปาทวิตรรกะ** ความคิดกังวลอันเนื่องด้วยความโกรธ มุ่งจะทำร้ายผู้อื่น อันมีเหตุมาจากการอยู่ร่วมกัน ก็มีความหมายเสมอกันกับ พยาปาทวิตกคะ และวิหีสาวิตกคะ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งจัดอยู่ในหมวดของอกุศลวิตก 3 ประการ คือ กามวิตกคะ ความดำริในทางกาม คือ ความใคร่ความปรารถนา

⁵¹⁵ อภ.วิ. (บาลี), 35/955/501.

⁵¹⁶ อภ.วิ. (บาลี), 35/849/468.

⁵¹⁷ อภ.วิ. (บาลี), 35/905-906/ 482-483.

ในทางที่ผิดทุกอย่าง พยาบาทวิตักกะ ความดำริที่มุ่งร้ายต่อตนและผู้อื่น และวิหีสาวิตักกะ ความดำริ มุ่งที่จะเบียดเบียน⁵¹⁸

อรติ ความขัดเคืองอันไม่เป็นไปกับด้วยเหตุ คัมภีร์รัตนาวลืออธิบายว่า มันคือความที่จิต คลอนแคลน ในเมื่อตนได้พบกับบางคนบางสิ่งที่ไม่น่าชอบใจ หรือเมื่อพบสิ่งที่พอใจแต่ไม่อาจได้รับสิ่ง ที่ชอบใจนั้น ในพระไตรปิฎกก็ใช้คำว่า อรติ ความไม่ยินดี เช่นเดียวกัน ต่างแต่ว่า เป็นความไม่ยินดี ในอริกฺขล⁵¹⁹ กล่าวคือสมณะและวิปัสสนา

สมุตกัณฐา ความกระสันออกไป เป็นความทะเยอทะยานที่ปกคลุมไปด้วยความอยากได้ อยากมี ในสิ่งที่ตนต้องการทุกอย่าง เปรียบเทียบได้กับคำว่า อุกกณฐา⁵²⁰ ในพระไตรปิฎก ซึ่งแปลว่า ความกระสันออกไป เป็นความหน่ายหนีอันเกิดจากความไม่ยินดีจนอยากหนีออกไปด้วยคิดว่า จะได้ในสิ่งที่ตนต้องการ

อาลัสยะ ความเกียจคร้าน คัมภีร์ได้อธิบายไว้ว่า เป็นความเกียจคร้านของคนที่ไม่มีการ ลัง อันเนื่องมาจากความกระสับกระส่ายทางร่างกาย เมื่อเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกพบว่า มีเนื้อความ ตรงกับคำว่า อาลัสยะ ความเกียจคร้าน ซึ่งเป็นไวพจน์หนึ่งของคำว่า ตันทิ⁵²¹ มีความหมายว่า โง่งงวง ง่วงงุน ต่างแต่ว่า ในพระไตรปิฎกมีเนื้อหา ที่กว้างกว่า เพราะไม่ได้ระบุว่าเป็นความเกียจคร้านที่เกิด จากอะไร แต่ถึงอย่างนั้น ก็มุ่งถึงความเกียจคร้านเหมือนกัน เป็นความเกียจคร้าน ย่อหย่อนต่อการทำ กิจที่ตนเองควรจะทำ

วิชฌมภิกา ความกำเริบทางกายและวาจา เป็นความแปรเปลี่ยนไปทางกิริยาและวาจามี มูลมาจากจิตที่เป็นอกุศล ตรงกับคำว่า วิชฌมภิกา ในพระไตรปิฎก ซึ่งอธิบายว่า เป็นความบิดกาย เหยียดกาย โนนกายไปมา ไม่สบายกาย⁵²² เมื่อเปรียบเทียบกัน พบว่า ในพระไตรปิฎกไม่ครอบคลุมไป ถึงที่เป็นวาจา เนื่องด้วยมีคำอื่นที่ตรงกับความหมายอยู่แล้ว และไม่ได้ระบุลงไปว่ามีมูลเหตุจากอะไร แต่คัมภีร์รัตนาวลือได้ทำให้มันกระชับเข้าว่ามีมูลเหตุมาจากความกระสับกระส่ายทางกายและจิต

⁵¹⁸ อภิ.วิ. (บาลี), 35/927/491.

⁵¹⁹ อภิ.วิ. (บาลี), 35/873/ 474.

⁵²⁰ อภิ.วิ. (บาลี), 35/873/ 475.

⁵²¹ อภิ.วิ. (บาลี), 35/874/475.

⁵²² อภิ.วิ. (บาลี), 35/875/475.

ภักตสัมมทะ ความมัวเมาในอาหารเกินประมาณ ทำให้อืดอาดและอืดอืดร่างกาย ในคัมภีร์รัตนาวลี เมื่อเทียบเคียงกับพระไตรปิฎก จะตรงกับศัพท์ว่า ภักตสัมมทะ ซึ่งหมายถึง ความมัวเมาในอาหาร ความอืดอืด ความกระวนกระวายเพราะอาหาร⁵²³ ความหนักเนื้อหนักตัว เพราะอาหาร เมื่อพิจารณาจากเนื้อความก็พบเพียงความต่างกันทางอักษรเท่านั้น

เจโตสันตวะ ความหดหู่ทางจิต คัมภีร์ได้อธิบายว่า เป็นอารมณ์เศร้าโศก เจ็บปวดทางใจ อย่างแรงกล้า ที่อาจจะเกิดขึ้นในระหว่างปฏิบัติ หรือในการทำงาน เป็นความรู้สึกผิดหวังว่า เราไม่สามารถทำมันได้ เมื่อเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกจะตรงกับคำว่า เจตโส สันตวะ ซึ่งมีอธิบายไว้ว่า เป็นความย่อหย่อนแห่งใจ ความหดหู่ ความท้อแท้แห่งจิต พิจารณาจากเนื้อความก็พบว่าไม่ต่างกัน

อุปกิเลส 57 ประการที่กล่าวไว้ในคัมภีร์รัตนาวลี ทั้งส่วนตรงกับอุปกิเลส ในพระไตรปิฎก และส่วนที่ไม่ปรากฏในอุปกิเลส แต่ยังปรากฏอยู่ในส่วนอื่นของกิเลสหรืออกุศลธรรม ที่ควรละของพระไตรปิฎก เมื่อนำมาเทียบเคียงกันก็พบความต่างเพียงเล็กน้อย ด้วยความต่างกัน ของขอบเขตข้อความ ความต่างของอักษรที่มีเหตุมาจากความต่างของภาษา แต่ถึงอย่างนั้น สิ่ง ที่ทั้งสองคัมภีร์มุ่งหมายไปในแนวเดียวกันคือ อุปกิเลสเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ควรละอย่างที่สุด สำหรับผู้ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อถึงที่สุดแห่งทุกข์

โดยสรุปมาตรการจริยะสำหรับภิกษุและนักรบวช

มาตรการจริยะสำหรับภิกษุและนักรบวชในคัมภีร์รัตนาวลี จะมีหลักการเพิ่มเติมจากส่วน พื้นฐานของมาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป โดยการเพิ่มปราติโมกษสูตรซึ่งเป็นพระวินัยของภิกษุ รวมไปถึงนำเสนออกุศลธรรมกล่าวคือ อุปกิเลส 57 ประการที่ปรากฏในพระอภิธรรมเข้ามา โดยทั้งหมดนี้ล้วนเป็นมาตรการจริยะที่เน้นหลักที่ควรเว้น เพราะล้วนเป็นข้อห้ามและข้อควรเว้นทั้งสิ้น เป็นมาตรการจริยะที่มีจุดมุ่งหมายคือ เพื่อให้สามารถปฏิบัติธรรมในส่วนที่คฤหัสถ์ทำได้ยาก เนื่องด้วย คฤหัสถ์มีความกังวลมากเนื่องด้วยเหตุมิจะต้องเลี้ยงชีพและใกล้ชิดอกุศลธรรม เพื่อให้ทราบถึงความมี อยู่ของข้อปฏิบัติขั้นสูงคือพระอภิธรรมซึ่งเป็นธรรมที่ละเอียด ต้องใช้เวลาและความสงบที่ทำได้ จากเพศของนักรบวช และเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสงสัยและค้นคว้าในการกำจัดกิเลสอย่างละเอียด

⁵²³ อภ.วิ. (บาลี), 35/876/475.

มาตรการจริยะสำหรับผู้ปรารถนาโพธิญาณ

มาตรการจริยะสำหรับผู้ปรารถนาโพธิญาณ เป็นมาตรการจริยะที่นำเสนอหลักการในการปฏิบัติตนของเหล่าสัตว์ผู้มุ่งโพธิญาณ เป็นหลักการในการประพฤติตนให้เป็นโพธิสัตว์อย่างสมบูรณ์และเตรียมพร้อมเพื่อการบรรลุโพธิญาณ โดยหลักการในการประพฤติตนของโพธิสัตว์ถูกเรียกว่า บารมี

คำว่า “บารมี” ซึ่งในสันสกฤต จะใช้คำว่า “ปารมิตา” แปลว่า เครื่องมือที่นำสัตว์ให้ถึงฝั่ง มาจาก ปาร ฝั่ง + อิ ธาตุ ในความไป โดยปกติในทางพระพุทธศาสนา บารมีเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกคนจะต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ เพื่อข้ามขึ้นสู่ฝั่งคือพระนิรวาณ อย่างไรก็ตาม จากการวิเคราะห์ถึงคำว่า บารมี ในคัมภีร์รัตนาวลีนั้นมีหลายระดับชั้น โดยแบ่งตามประเภทของบุคคล คือ

1. ระดับสวาก และคนทั่วไป
2. ระดับเหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ
3. ระดับพระพุทธเจ้า

ระดับสวากหรือบุคคลทั่วไป เป็นสิ่งที่ถูกกล่าวไว้เป็นอันดับแรก ๆ โดยมีหลักการปฏิบัติซึ่งก็คือ มาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไปที่ได้แนะนำเอาไว้แล้ว บารมีสำหรับสวากและคนทั่วไปนั้นเป็นลักษณะการบำเพ็ญที่มุ่งหวังผลลัพธ์อย่างอื่น เช่น การก้าวขึ้นสู่ภพภูมิหรือฐานะที่ดียิ่งขึ้น ซึ่งมีจุดหมายปลายทางคือการหมดสิ้นกิเลสเป็นอย่างสุดท้าย มีเหตุจูงใจหลายประการเพื่อให้ปฏิบัติบำเพ็ญบารมี และมีการนำเสนอถึงโทษที่ทำให้ผิดไป เพื่อให้งดเว้นสิ่งที่เป็นข้อห้ามซึ่งมีจุดตั้งต้นมาจากความอยากได้ อยากมี อยากพ้นจากทุกข์ที่ได้รับ

ระดับเหล่าสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ เป็นบารมีที่ไม่ได้มีจุดตั้งต้นมาจากความอยากได้ อยากมี หรืออยากหลุดพ้น คัมภีร์ระบุว่า เพราะเหล่าสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิได้นั้นขั้นต้นก็ต้องบำเพ็ญบารมีระดับสวากหรือบุคคลทั่วไปได้ในระดับนี้ และด้วยผลของบารมีที่บำเพ็ญ พวกเขาจะไม่ได้ประสบความสำเร็จทุกขความลำบากทางกายใด ๆ ให้ต้องกังวล หรือแม้ทุกข์ทางใจก็ไม่มี เพราะสัตว์ผู้มุ่งโพธิสามารถข้ามผ่านได้ด้วยปัญญา⁵²⁴ ด้วยเหตุนี้เอง การบำเพ็ญบารมีของสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิจึงไม่สามารถวัดได้ด้วยแรงจูงใจทั่วไป และจากการวิเคราะห์เนื้อความในคัมภีร์ก็พบว่า จุดร่วมเดียวที่ทำให้เกิดการบำเพ็ญบารมีระดับนี้ได้ คือ ความกรุณา กล่าวคือ ความปรารถนาที่หวังให้สัตว์ข้ามพ้นทุกข์ และความทุกข์ที่มากมายที่สุดที่เหล่าสัตว์พบเจอ คือการเวียนว่ายตายเกิดด้วยความไม่รู้ เพราะทำให้พบเจอและเป็นชนวนเหตุ

⁵²⁴ รัตนาวลี, 3.23.

ให้ความทุกข์ใหม่เกิดขึ้น การโปรดสัตว์และชี้ทางสว่างจึงเป็นสิ่งพระโพธิสัตว์มุ่งเพื่อจะทำให้สำเร็จ และเลือกที่จะอยู่ในโลก⁵²⁵ แต่การจะสำเร็จได้นั้นจำเป็นต้องบำเพ็ญบารมีจนถึงขีดสุด

ระดับพระพุทธเจ้า เป็นระดับที่สูงที่สุดซึ่งได้รับการกล่าวไว้ในคัมภีร์รัตนาวลี เป็นระดับที่สมบูรณ์ที่สุดซึ่งจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อตัวสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิ์นั้นบำเพ็ญบารมีจนถึงขีดสุดแล้ว แล้วก้าวข้ามความเป็นปุถุชน บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า และบารมีจะกลายเป็นเพียงเครื่องมือที่ใช้เป็นสื่อในการสอนและบอกเล่าวิธีในการบำเพ็ญเท่านั้น มีความเป็นอนันต์ อุปมาเหมือน เรือใหญ่คือบารมีที่นายเรือบังคับให้ล่องลอยในทะเลคือสังสารวัฏเพื่อช่วยสัตว์ เมื่อขึ้นฝั่งได้ ก็ไม่จำเป็นต้องใช้เรือใหญ่เพื่อลงไป ในทะเลอีก เพียงแต่คอยชี้แนะแนวทางและแสดงเรือเพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็น และปฏิบัติตามเท่านั้น

วิเคราะห์ “บารมี” หลักการสำหรับประพฤติกรรมของพระโพธิสัตว์

บารมี หรือ ปารมิตา ในคัมภีร์รัตนาวลี เป็นบารมีทางฝ่ายมหายาน ที่มุ่งเน้นการปลูกฝังโพธิจิตแก่ผู้ศึกษาและทำความเข้าใจ มี 6 ประการ⁵²⁶ คือ 1. ทาน การให้, 2. ศีล ข้อวัตรปฏิบัติ และข้องดเว้น, 3. กษมะ ความอดทน, 4. วีริยะ ความกล้าหาญบากบั่น, 5. ธยานะ สมาธิ, 6. ปรีชญา ปัญญา ซึ่งทั้ง 6 ประการนี้ต้องดำรงอยู่บนพื้นฐานของความกรุณา⁵²⁷ต่อเหล่าสัตว์

ทาน การให้ และ ศีล ข้อวัตรปฏิบัติและข้องดเว้น สองประการข้างต้น ได้อธิบายและวิเคราะห์ไปแล้วในส่วนของการเจริญอื่น ๆ โดยมีความต่างกันคือ การบำเพ็ญทานและศีลของพระโพธิสัตว์นั้น ไม่ได้ถูกบำเพ็ญเพราะมุ่งหวังคุณสมบัติอันดีเหมือนอย่างที่เขาโลกทั่วไปมุ่งหวัง เป็นเพียงกลุ่มก้อนของความกรุณาที่หวังจะให้สัตว์พันทุกข์เท่านั้น คัมภีร์กล่าวว่า ทานและศีลมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น⁵²⁸ เพราะทาน การให้ปัน เป็นสิ่งที่ช่วยให้สัตว์เปิดใจรับฟังหลักธรรมได้ง่าย เพราะการให้ที่ประกอบด้วยความกรุณา ย่อมจะสร้างความเบิกบานแก่ผู้รับ ลดความเป็นศัตรูหรืออคติทางใจที่มีอยู่ได้ง่าย ส่วนศีล ก็เช่นกันคือ ช่วยลดความกระตบกระทั้งระหว่างตัวของสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิ์กับสัตว์อื่นที่มีอคติเอนเอียง ทำให้เกิดการยอมรับนับถือและวางใจ ไม่เพียงเท่านั้น ทานบารมีและศีลบารมียังเป็นมูลเหตุแห่งธรรมเป็นเครื่องกำจัดโลภมูลอีกด้วย

⁵²⁵ รัตนาวลี, 3.26.

⁵²⁶ รัตนาวลี, 4.82.

⁵²⁷ รัตนาวลี, 4.78.

⁵²⁸ รัตนาวลี, 4.81.

กษมะ ความอดทน, วีริยะ ความกล้าหาญบากบั่น, ธยาน สมาธิ, และปรัชญา ปัญญา ทั้ง 4 ประการนี้เป็นบารมีที่สัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ์ต้องพัฒนาเพื่อประโยชน์แก่ตนเอง โดยเมื่อวิเคราะห์แล้ว จะพบว่า กษมะ ความอดทน มีส่วนช่วยในการอดทนต่อความทุกข์ที่ต้องพบเจอเป็นเวลานาน เพราะต้องบำเพ็ญบารมีเป็นจำนวนมาก ความทุกข์ของสัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ์ ไม่ใช่ความทุกข์ทางกาย และทางจิต แต่เป็นความทุกข์ที่เกิดจากความกรุณา เป็นความทุกข์ใจแทนผู้อื่นด้วยหวังว่าเขาจะพ้นทุกข์ การประสบความทุกข์รูปแบบนี้จะมีแก่เหล่าสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิ์ตลอดเวลา เป็นความทุกข์ที่เหมือนไม่มีที่สุด ความอดทนจึงเป็นบารมีที่สำคัญมากต่อการประคองโพธิ์จิตจนกว่าจะบรรลุโพธิ์ญาณ

วีริยะ ความกล้าหาญบากบั่น หรือที่เรารู้จักกันว่า ความเพียร เป็นบารมีที่ช่วยให้สัตว์ที่มุ่งโพธิ์ สามารถเผชิญกับความท้าทายในการบำเพ็ญบารมีที่มากขึ้นเรื่อย ๆ ยังไม่นับถึงความกล้าที่จะละทิ้งที่เสียหายนเดิมของตน และยอมรับแนวคิดใหม่ในเมื่อถูกนักปราชญ์ผู้รู้จริงบอกกล่าว ความกล้าที่จะทำความดีรูปแบบใหม่ ๆ ความกล้าที่จะเผชิญกับความไม่ดีเพื่อชี้แนะทางที่ดีต่อผู้อื่น ความกล้าที่ต้องเผชิญกับการตายเกิดซึ่งอาจพลัดพลั้งได้ทุกขณะ วีริยะ ความกล้าหาญกล่าวคือ ความเพียรนี้ จึงเป็นสิ่งที่สัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิ์ต้องพัฒนาให้เข้มแข็ง เพื่อจะคงไว้ในทาง ไม่หลุดนอกทาง จนกว่าจะหมดกิเลส

ธยานะ และปรัชญา เมื่อทำการวิเคราะห์จากเนื้อหาของคัมภีร์ก็พบว่า ธยานะ สมาธิ การประคองจิตให้จดจ่อในสิ่งที่ เป็นธรรม ไม่ตกไปในฝ่ายชั่ว⁵²⁹ เป็นการดำรงตนอย่างมีสติ มั่นคง ไม่คลอนแคลนจากเจตจำนงที่มุ่งตรงต่อโพธิ์ เป็นสิ่งที่พัฒนาควบคู่ไปกับ ปรัชญา ปัญญา ความรู้ชัด ตามความเป็นจริงของโลก ธยานปารมิตา และปรัชญาปารมิตา เป็นธรรมคู่ที่สัตว์ที่มุ่งต่อโพธิ์ต้อง ประกอบให้เสมอกัน เพราะหากปรัชญามากเกินไป ก็จะทำให้กลายเป็นนักคิด พร้อมกับรู้อะไรต่าง ๆ ตามความคิด ตกไปสู่ความชอบความชัง และหากธยานมากเกินไป ปรัชญาน้อย ก็จะเข้าไปสู่ฝ่ายของความยึดมั่น ไม่มีการพิจารณาแยกแยะ และจำแนกตามความเป็นจริง ดังนั้น บารมีทั้งสองประการนี้ จึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สัตว์ผู้มุ่งโพธิ์ทำให้ละเอียดขึ้นไปจนกว่าจะถึงความเป็นพระสัมพันธัญญ์

ประการสุดท้าย กรุณา ความปรารถนาเพื่อให้สัตว์พ้นทุกข์ แม้จะไม่ถูกจัดเข้าในบารมี ทั้ง 6 แต่ก็สามารถยกขึ้นเป็นหนึ่งในบารมีเสริมได้ เทียบเคียงได้กับเมตตาบารมี ในพระไตรปิฎก เพราะเป็นสิ่งที่ต้องประกอบเข้ากับทุกบารมีที่กล่าวมา ไม่สามารถละทิ้งได้ เพราะหากไม่มีกรุณา

⁵²⁹ รัตนาวลี, 5.37.

การมุ่งต่อโพธิญาณ เพื่อหวังนำสัตว์ให้ข้ามพ้นความทุกข์ ก็จะไม่มีการเกิดขึ้น มีเพียงการเร่งนำตนเพื่อข้ามพ้นทุกข์โดยไวเท่านั้น

เปรียบเทียบปารมิตา 6 ในคัมภีร์รัตนาวลีกับบารมี 10 พระไตรปิฎก

ในการเปรียบเทียบระหว่างปารมิตา 6 ในคัมภีร์รัตนาวลี กับบารมี 10 ในพระไตรปิฎก จะทำการวิเคราะห์ออกมาใน 2 ประเด็น คือ จำนวน และความหมาย

ในด้านจำนวนพบว่า ปารมิตาในคัมภีร์รัตนาวลี มีจำนวนน้อยกว่าบารมีในพระไตรปิฎก โดยพิจารณาได้จากเนื้อความในโคลกที่ 4.80 ของคัมภีร์รัตนาวลี ที่ได้มีการกล่าวถึงปารมิตาทั้ง 6 ไว้ว่า

ทานศีลขมาวิริยธยานปรัชญาทุกุปาตมกม |

มหายานมตส ตสมิน กสมาท ทุรภาชิต์ วจะ || 4.80 ||

คำสอนอันเป็นดั่งยานใหญ่นี้ เป็นคำสอนที่ประกอบไปด้วยทาน ศีล ความอดทน ความกล้าหาญ สมာธิ ปรัชญา อันอ่อนโยน, คำที่กล่าวไว้ไม่ดี ในคำสอนอันเป็นดั่งยานใหญ่นั้นจะมีได้แต่ที่ไหนเล่า (4.80)

เมื่อเราพิจารณาจากตัวโคลกและรูปความ ทำให้เราสามารถเขียนปารมิตาในคัมภีร์แยกออกมาเป็น 6 ประการได้ว่า 1. ทานปารมิตา, 2. ศีลปารมิตา, 3. ขมาปารมิตา, 4. วิริยปารมิตา, 5. ธยานปารมิตา, และ 6. ปรัชญาปารมิตา

บารมี 10 ในพระไตรปิฎก พบว่ามีการกล่าวไว้เช่นกัน โดยพิจารณาจากคำถามที่พระสารีบุตรได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

ทานํ สีลญจ เนกขมมํ

ปญญา วิริยญจ กิทัสสี

ขนติ สจจมธัญญานํ

เมตตูปেকขา จ กิทัสสา ฯ

ทสพารมี มหาวีร

กิทัสสา โลกนายนก

กถํ อูปปารมี ปุณฺณ

ปรมตถปารมี กถํ ฯ⁵³⁰

⁵³⁰ ขุ.พุทธ. (บาลี), 33/1/414-415.

ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรใหญ่ ผู้แนะแนวทางแก่สัตว์โลก ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และ อุเบกขาเป็นเช่นไร บารมี 10 จะเต็มได้อย่างไร อุปบารมี จะเต็มได้อย่างไร ปรมาตถบารมี จะเต็มได้อย่างไร.

เมื่อพิจารณาจากเนื้อความในพระไตรปิฎกทำให้เราได้ข้อสรุปว่า บารมี มีอยู่ 10 ประการ คือ 1. ทานบารมี, 2. ศีลบารมี, 3. เนกขัมมะบารมี, 4. ปัญญาบารมี, 5. วิริยะบารมี, 6. ขันติบารมี, 7. สัจจะบารมี, 8. อธิษฐานบารมี, 9. เมตตาบารมี, และ 10. อุเบกขาบารมี

หากพิจารณาเพียงจำนวนก็พบว่ามีความต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจถึงความเหมือนและความต่างมากขึ้น จึงต้องพิจารณาจากความหมายของบารมีจากแต่ละคัมภีร์ โดยเทียบเคียงในส่วนที่เหมือนกันโดยพิจารณาได้จากตารางด้านล่าง

ตารางที่ 41 เทียบเคียงปารมิตาและบารมี

คัมภีร์รัตนาวลี	พระไตรปิฎก	ความหมาย
ทานปารมิตา	ทานบารมี	การให้ปัน
ศีลปารมิตา	ศีลบารมี	ข้อปฏิบัติและข้อห้าม
กษมาปารมิตา	ขันติบารมี	ความอดทน
วิริยปารมิตา	วิริยะบารมี	ความเพียร, ความกล้าหาญ
ปรัชญาปารมิตา	ปัญญาบารมี	ความรู้ชัดตามเป็นจริง
ธยานปารมิตา		สมาธิ, การฝึกจิตให้มั่น
	เนกขัมมะบารมี	การออกบวช
	สัจจะบารมี	การพูดไม่ผิดคำ
	อธิษฐานบารมี	การตั้งสมาทานไม่หวั่นไหว
	เมตตาบารมี	การไม่พยาบาท มีกรุณา
	อุเบกขาบารมี	การละความเสื่อมและ ความแค้น มีความเป็นกลางใน สิ่งทั้งปวง

จากตารางจะพบว่า ในพระไตรปิฎกไม่มี ธยานปารมิตา ส่วนคัมภีร์รัตนาวลี ก็ไม่ได้มีการกล่าวถึง เนกขัมมะบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และ อุเบกขาบารมี อย่างไรก็ตาม ทั้ง 2 คัมภีร์ต่างระบุว่าหากบำเพ็ญได้บริบูรณ์จะบรรลุปรมาตถธรรม กล่าวคือโพธิญาณ

โดยพิจารณาจากเนื้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์รัตนาวลีว่า การแบ่งปัน นำมาซึ่งสมบัติ, การประพฤติชอบนำมาซึ่งความสุข, ความอดทน นำมาซึ่งความงาม, ความพากเพียรที่ประกอบด้วยปิติ นำมาซึ่งยศศักดิ์, เพราะการดำรงตนอย่างมีสติ บุคคลจะเป็นผู้สงบสุข, ปัญญา จะนำมาซึ่งวิมุตติ, ความกรุณา จะทำให้ความปรารถนาทุกอย่างสำเร็จ และด้วยการประกอบพร้อมของทุกอย่างเข้าด้วยกันอีกข้อหนึ่ง รวมเป็น 7 อย่าง บุคคลจะได้บรรลุปรมาภิปัญญา ซึ่งมีอำนาจข้ามพ้นจากโลก⁵³¹ และจากการพิจารณาถึงข้อความในอรรถกถา ขุททกนิกาย จรียาปิฎก⁵³² ที่ระบุถึงเหตุการณ์ถามตอบระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระสารีบุตรว่า “พุทธการกธรรม กล่าวคือ ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มีอะไรบ้าง พระพุทธองค์ทรงตอบว่า ธรรมที่ทำให้เป็นพุทธะ มี 10 ประการคือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมะบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี” ในเมื่อทั้งสองคัมภีร์มีจุดร่วมเดียวกันคือ การระบุว่าการบำเพ็ญบารมี คือ เหตุแห่งการบรรลุโพธิ์ และเนื่องจากในอรรถกถาของพระไตรปิฎกก็มีการอ้างว่า เป็นคำรัสของพระพุทธเจ้า ดังนั้น จึงไม่น่าเป็นไปได้ที่บารมีในสองคัมภีร์จะมีจำนวนต่างกัน เพียงแต่ว่า อาจถูกกล่าวถึงในรูปแบบอื่น หรือถูกประมวลรวมเข้าในแบบใดแบบหนึ่งของบารมีที่มีอยู่ ดังนั้น เพื่อทราบว่า บารมีที่มีในพระไตรปิฎกนั้นไม่มีอยู่ในคัมภีร์รัตนาวลีจริงหรือไม่ จึงต้องทำการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ประเด็นคือ 1. บารมีที่มีอยู่ในคัมภีร์รัตนาวลีแต่ดูเหมือนไม่มีในพระไตรปิฎก 2. บารมีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแต่ไม่ถูกเอ่ยถึงในคัมภีร์รัตนาวลี

สำหรับบารมีที่มีอยู่ในคัมภีร์รัตนาวลีแต่ดูเหมือนไม่มีในพระไตรปิฎก มีเพียงอย่างเดียวคือ ฌยานบารมีตา การฝึกจิตมั่นประกอบด้วยสติ กล่าวคือการประคองจิตไว้ในความเป็นกลาง ไม่ซัดส่ายไปข้างฝ่ายที่มีอยู่ หรือไม่มี อยู่ในความจริง ไม่ตัดสิน เป็นความสงบใจที่ช่วยประคองปัญญาไม่ให้แล่นพล่านไปในทิวทัศน์ที่ตนชอบ เพราะยังใช้ปัญญาในการพิจารณาอย่างลึกซึ้งซึ่งเท่าไร สมาธิที่ต้องมากำกับปัญญาจึงต้องลึกซึ้งสมกัน เมื่อวิเคราะห์จากสิ่งที่ฌยานบารมีตาทำหน้าที่และคุณสมบัติของมัน หากเทียบกับบารมีในพระไตรปิฎก สิ่งที่ดูเหมือนจะเข้ากันกับฌยานบารมีตาก็มีเพียงอย่างเดียวคือ อุเบกขาบารมี เพราะว่า อุเบกขา ความวางเฉยนั้น มีลักษณะเป็นกลาง มองทุกสิ่งเสมอกัน⁵³³

⁵³¹ รัตนาวลี, 5.38-5.39.

⁵³² มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จรียาปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), 398-399.

⁵³³ เรื่องเดียวกัน, 403.

หากขาดอุเบกขาก็ไม่สามารถมองโลกตามเป็นจริง ทำให้เกิดความบกพร่องทางจิต⁵³⁴ หรือก็คือเกิดความซ่านไปของปัญญาจนหาความสงบไม่ได้ อุเบกขาเป็นอารมณ์ของฌาน หากไม่มีอุเบกขาก็ย่อมจะยึดติดในองค์ฌานที่ละเอียดและเป็นสุข อุเบกขาเป็นเครื่องมือที่ช่วยประคองความรู้ให้อยู่ในความจริงไม่ฟุ้งซ่าน รวมถึงถ่วงถอนความยึดติดจากสิ่งที่ยึดไว้เพราะความไม่รู้ โดยจากการพิจารณาความหมายและแนวทางของธยานปารมิตาและอุเบกขาบารมีทั้ง 2 ประการ พบว่า มีแนวร่วมไปในทางเดียวกัน คือความเป็นกลาง และการประคองปัญญาให้ไม่ตกไปในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ให้ปัญญาอยู่กับความรู้ตามที่เป็นจริง เราจึงสามารถเทียบเคียงได้ว่า ธยานปารมิตา และอุเบกขาบารมี นั้นคือสิ่งที่เสมอกันเทียบเคียงกันได้

สำหรับบารมีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแต่ไม่ถูกเอ่ยถึงในคัมภีร์รัตนาวลี มีอยู่ 5 ประการ คือ เนกขัมมะบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และ อุเบกขาบารมี แต่เพราะจัดอุเบกขาบารมี ให้เทียบเท่ากับธยานปารมิตา ดังนั้น บารมีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลี จึงเหลืออยู่เพียง 4 ประการเท่านั้น คือ เนกขัมมะบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี และ เมตตาบารมี

เนกขัมมะบารมี เป็นบารมีที่ว่าด้วยการออกจากการ ประกาศโทษของกาม เห็นโทษของกาม เป็นจิตที่เห็นโทษของการยึดติดในกามภพ⁵³⁵ เป็นมูลเหตุที่พัฒนามาจากศีล ด้วยเห็นว่าศีลของตนยังไม่เพียงพอแก่การนำออกจากกาม เร้นจากกาม เพราะศีลบารมีบริบูรณ์ได้ด้วยเนกขัมมะ⁵³⁶

สัจจะบารมี เป็นบารมีที่ว่าด้วยการพูดไม่ผิด มีเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการกล่าวเท็จ เป็นต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา ลักษณะโดยตรงของสัจจะคือการไม่พูดเท็จ การกล่าวตามที่เป็นอย่างจริง และเป็นการสงบเสงี่ยมวากจาก่อนที่จะพูด⁵³⁷ เป็นมูลเหตุที่พัฒนามาจากศีลเหมือนเนกขัมมะ อยู่ในส่วนของการงดเว้นจากวจีทุจริต ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของศีลบารมี

จากการพิจารณาบารมีทั้งสองประการ พบพบว่ามีแนวร่วมไปในทางเดียวกัน คือ มีเหตุเกิดมาจากศีล และยังทำศีลบารมีให้บริบูรณ์ ดังนั้น เมื่อนำมาเทียบกับปารมิตาในคัมภีร์รัตนาวลี

⁵³⁴ เรื่องเดียวกัน, 427.

⁵³⁵ มหาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 402.

⁵³⁶ เรื่องเดียวกัน, 400.

⁵³⁷ เรื่องเดียวกัน, 403.

โดยพิจารณาจากการกล่าวถึงศีลแต่ละระดับ คือ ศีลที่เป็นของคฤหัสถ์ และศีลที่เป็นของบรรพชิต ทำให้ได้ข้อสรุปว่า เนกขัมมะบารมี และสังฆบารมี ก็มีอยู่ในคัมภีร์รัตนาวลี แต่อยู่ในรูปแบบของศีล-ปารมิตา เพราะตัวคัมภีร์ก็สนับสนุนให้ละการครองเรือนซึ่งเป็นทางของกาม ดั่งเนื้อความตอนหนึ่งว่า เพราะโลกไร้ธรรม การปกครองโดยธรรมจึงทำได้ยาก เพื่อความรุ่งเรืองแห่งโพธิธรรม จึงพยายามเพื่อความเป็นผู้ไม่มีเรือน⁵³⁸ หรือจากตอนที่บอกว่า หากบวชเป็นภิกษุ ของจงศึกษาเน้นย้ำปราติโมกษสูตรและพระวินัย⁵³⁹ ก็ยิ่งเป็นการเน้นย้ำว่า คัมภีร์รัตนาวลีเน้นย้ำในเรื่องของเนกขัมมะ โดยจัดเข้าไปในหมวดของศีลปารมิตานั้นเอง ส่วนสัตยะ กล่าวคือสังฆะก็เป็นสิ่งที่แนะนำมาแต่ต้นพร้อมระบุว่า เป็นธรรมอันวิเศษของคฤหัสถ์⁵⁴⁰ ดังนั้น จึงไม่แปลกที่จะจัดเนกขัมมะบารมี และสังฆบารมี เข้าในกลุ่มเดียวกันกับศีลปารมิตา

อธิษฐานบารมี เป็นบารมีที่ว่าด้วยความตั้งใจที่จะสืบทอดโพธิญาณ ก้าวข้ามพ้นอารมณ์หรือความคิดที่จะละทิ้งโพธิญาณ มั่นคงในโพธิญาณ⁵⁴¹ เป็นสิ่งที่สำเร็จได้ด้วยสังฆะบารมี ประกอบอยู่ในบารมีทุกจำพวก คือความตั้งใจที่จะบำเพ็ญบารมีและทำโพธิสมภารให้สำเร็จ ไม่ถอยหน่ายออกจากโพธิ แม้ว่าจะถูกกระทบด้วยสิ่งที่ไม่ปรารถนา

เมตตาบารมี เป็นบารมีที่เพ่งเล็งถึงประโยชน์ของเหล่าสัตว์ซึ่งทุกข์ยาก เป็นการนำสิ่งที่เป็นประโยชน์เข้าไปให้หมู่สัตว์ โดยเกิดขึ้นสมบูรณ์เมื่อพบว่าหมู่สัตว์พันทุกข์จนเป็นที่น่าพอใจ⁵⁴² เป็นบารมีที่ชักนำให้เกิดการอธิษฐาน และประกอบกรอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ เพราะผู้ดำรงมั่นอยู่ในโพธิสมภารเป็นผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา⁵⁴³ เป็นสิ่งที่คู่กันกับกรุณา เพราะเกิดพร้อมกัน เป็นสิ่งเดียวกัน เมตตาและกรุณานี้เอง เป็นเครื่องดำเนินไป เป็นหลัก เป็นมูลเหตุของธรรมทุกประการที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า⁵⁴⁴

⁵³⁸ รัตนาวลี, 4.100.

⁵³⁹ รัตนาวลี, 5.1.

⁵⁴⁰ รัตนาวลี, 4.99.

⁵⁴¹ อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 401.

⁵⁴² เรื่องเดียวกัน, 403.

⁵⁴³ เรื่องเดียวกัน, 401.

⁵⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 427.

จากการพิจารณาบารมีทั้งสองประการ ทำให้พบว่า อธิษฐานบารมี ก็คือ ฉันทะ ความพอใจตั้งมั่นที่จะบำเพ็ญให้ได้บรรลุโพธิญาณ และเมตตาบารมี ก็คือ กรุณา ความปรารถนาให้หมู่สัตว์พ้นทุกข์ และเข้าถึงบรมสุขกล่าวคือพระนิพพานที่ข้ามพ้นโลก ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องประมวลเข้าไปประกอบในบารมีทุกข้อ เพราะหากไม่นำลงไปประกอบ ก็จะไม่ใช่บารมีที่เหล่าสัตว์ผู้มุ่งโพธิต้องการ เมื่อนำบารมีเหล่านี้มาพิจารณาเทียบเคียงกับคัมภีร์รัตนาวลีก็พบว่า ในส่วนของกรุณา คัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า เป็นสิ่งที่ต้องประกอบเข้ากับบารมีทุกประเภท⁵⁴⁵ อธิษฐานก็เช่นกัน คัมภีร์รัตนาวลีย้ำว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้⁵⁴⁶ ทั้งในคัมภีร์ก็ยังได้บอกคำอธิษฐาน โดยระบุว่าให้สัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิจิต อธิษฐานด้วยใจมั่นทุกวัน โดยกล่าวไว้เป็นจำนวน 20 โศลก ตั้งแต่โศลกที่ 5.66-5.86 โดยเป็นคำอธิษฐานที่ประกอบด้วยกรุณานั้นเอง เพราะการอธิษฐานในคัมภีร์รัตนาวลีก็มีมูลเหตุมาจากกรุณา เหมือนอย่างในพระไตรปิฎก

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากการวิเคราะห์ก็พบว่า ปารมิตา ซึ่งเป็นมาตรการจริยะสำหรับสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิ หากกล่าวโดยการประมวลเนื้อความ และการจัดเข้าในหมวดเดียวกัน ก็นับว่ามีจำนวนเท่ากันกับบารมีในพระไตรปิฎกได้บ้าง และไม่ขัดแย้งกับพระไตรปิฎก โดยเราสามารถเขียนเทียบเคียงปารมิตา กับบารมี ออกมาได้ตามตารางดังนี้

ตารางที่ 42 ประมวลบารมี 10 ลงในปารมิตา 6

คัมภีร์รัตนาวลี	พระไตรปิฎก	ความหมาย
ทานปารมิตา	ทานบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี	การให้ปัน พื่อใจในโพธิจิตไม่ หวั่นไหว ประกอบด้วยกรุณา
ศีลปารมิตา	ศีลบารมี เนกขัมมะบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี	ข้อปฏิบัติและข้อห้ามของ คฤหัสถ์และนักบวช พื่อใจใน โพธิจิตไม่หวั่นไหว ประกอบด้วยกรุณา
กษมาปารมิตา	ขันติบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี	ความอดทน พื่อใจในโพธิจิตไม่ หวั่นไหว ประกอบด้วยกรุณา
วีรยปารมิตา	วีริยะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี	ความเพียร, ความกล้าหาญ พื่อใจในโพธิจิตไม่หวั่นไหว

⁵⁴⁵ รัตนาวลี, 5.38-5.39.

⁵⁴⁶ รัตนาวลี, 4.91.

		ประกอบด้วยกรุณา
ปรัชญาปารมิตา	ปัญญาบารมี อริชฐานบารมี เมตตาบารมี	ความรู้ชัดตามเป็นจริง พอใจ ในโพธิจิตไม่หวั่นไหว ประกอบด้วยกรุณา
อุทยานปารมิตา	อริชฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี	สมาธิ, การฝึกจิตให้มั่น พอใจ ในโพธิจิตไม่หวั่นไหว ประกอบด้วยกรุณา

สรุปการวิเคราะห์มาตรการจริยะในคัมภีร์รัตนาวลี

มาตรการจริยะในคัมภีร์รัตนาวลีเป็นมาตรการจริยะทางศาสนา ที่แบ่งหลักการประพฤติตามประเภทหน้าที่ของบุคคล เช่น บุคคลทั่วไปก็มีหลักประพฤติที่อยู่ในศีลและคุณธรรมพื้นฐานของคฤหัสถ์ตามหลักของพระพุทธศาสนา ผู้ปกครองก็มีหลักธรรมรวมไปถึงหัวข้อธรรมที่ทำให้การปกครองเป็นไปโดยธรรม พระภิกษุและนักบวชก็เป็นในส่วนของพระปราติโมกษ์ พระวินัย รวมถึงสิ่งที่ควรกำจัดอย่างอุปกิเลส 57 ประการ และสำหรับเหล่าสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิ ก็นำเสนอปารมิตา 6 ซึ่งเทียบเคียงได้กับบารมี 10 ในพระไตรปิฎก

มาตรการจริยะในคัมภีร์รัตนาวลี โดยมากมีความสอดคล้องกับพระไตรปิฎกมีความต่างกันไม่มากนัก ถึงจะต่างกันโดยอักษร หรือการอธิบายที่อิงไปทางโพธิจิต ซึ่งโดยปกติในพระไตรปิฎกไม่ได้นำเสนอไว้ เพราะพระไตรปิฎกโดยมากจะย้ำเพียงการพันทุกข์ด้วยการพิจารณาเห็นปฏิจสมุขบาท และการปฏิบัติตามอริยมรรคเพื่อทำบารมีทิ้งลิบให้บริบูรณ์ แต่ถึงอย่างนั้นก็พบว่ามีความไปในทางเดียวกัน ประดุจว่า พระไตรปิฎกเน้นย้ำในเรื่องสาวกญาณ มากกว่าพุทธญาณ ส่วนคัมภีร์รัตนาวลีก็เน้นย้ำพุทธญาณมากกว่าสาวกญาณ อย่างเห็นได้ชัด

ในด้านการนำไปใช้ ไม่พบว่ามีความต่างอะไรกับการนำคำสอนในพระไตรปิฎกไปใช้ หากต้องนำมากล่าว ก็มีเพียงส่วนของมาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครอง ที่ดูเหมือนว่า อาจจะทำให้ยากในหลาย ๆ กรณี อย่างเช่น เรื่องการลงโทษบุคคลผู้กระทำความผิด ทางคัมภีร์ก็ระบุเพียงการขับไล่หรือเนรเทศเท่านั้น ซึ่งไม่ใช่การแก้ปัญหาในมุมของนักบริหาร แต่เป็นมุมมองของการแก้ไขปัญหาในมุมของนักการศาสนา หรือนักบวชที่มีข้อจำกัดด้านศีลธรรม ทั้งนี้อาจแน่ใจได้ว่า บุคคลที่มีพื้นฐานเป็นคนชั่วมาแต่เดิมจะสามารถกลับใจได้ตามที่คัมภีร์มุ่งหวัง โดยคัมภีร์รัตนาวลีได้ยืนยันว่าการปกครองที่ประกอบด้วยธรรมเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะพื้นฐานของโลกนั้นไร้ธรรม จากเนื้อความ

จะเห็นถึงการแสดงจุดยืนว่า มาตรการจรรยาบรรณสำหรับผู้ปกครองในคัมภีร์เป็นหลักธรรมที่ใช้ประกอบการปกครอง เป็นสิ่งที่ทำได้ยากหากต้องการใช้วิธีนี้เพียงวิธีเดียวในการปกครอง ผู้ปกครองต้องนำมาใช้ประกอบกับหลักการปกครองและแนวคิดพื้นฐานจึงจะก่อประโยชน์สูงสุดแก่ตัวผู้ปกครอง

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มุ่งที่จะทำความเข้าใจส่วนองประเด็นที่สำคัญในคัมภีร์รัตนาวลีที่ ท่านนาคคารชุนได้เขียนขึ้นในรูปแบบของจดหมายธรรมถึงพระราชา โดยวิเคราะห์แนวความคิด และหลักปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์เพื่อหาจุดบ่งชี้ว่า คัมภีร์นี้มีรูปแบบการประพันธ์อย่างไร มีแกนกลางทางความคิดอย่างไร มีวิธีการสอนอย่างไร การนำคำสอนนั้นไปใช้ และเป็นหลักปฏิบัติ สำหรับใครบ้าง โดยจากการวิเคราะห์คัมภีร์รัตนาวลี ฉบับภาษาสันสกฤต และฉบับภาษาอังกฤษ สามารถสรุปผลออกมาได้ดังนี้

คัมภีร์รัตนาวลีมีรูปแบบการประพันธ์ด้วยฉันท์แบบอนุชฎก ซึ่งมี 4 บาท ๆ ละ 8 พยางค์ ประกอบด้วยเนื้อหาจำนวน 500 โศลก แบ่งออกเป็น ปริเฉทละ 100 โศลก โดยจำนวนโศลกที่เป็น ภาษาสันสกฤตอักษรโรมันในงานวิจัยฉบับนี้ มีอยู่ 223 โศลก มาจากปริเฉทที่ 1 จำนวน 77 โศลก ปริเฉทที่ 2 จำนวน 46 โศลก และปริเฉทที่ 4 จำนวน 100 โศลก ส่วนที่ไม่ปรากฏในภาษาสันสกฤต มีจำนวน 277 โศลก ปรากฏอยู่ในภาษาทิเบตซึ่งได้มีการแปลและอธิบายเป็นภาษาอังกฤษ

คำสอนทางปรัชญาของคัมภีร์รัตนาวลีตั้งอยู่บนแนวคิด 2 ประการคือ ประตียสมุตบาท และศูนยตา โดยระบุว่า ทุกสิ่งล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของประตียสมุตบาท คือ การอิงอาศัยกันและกัน เกิดขึ้น ไม่ใช่สมบูรณ์ภาวะ ที่มีความสมบูรณ์ในตัวมันเอง ทุกสิ่งที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นนั้นก็ไม่มี ตัวตน มีลักษณะของอนิจจภาวะคือความไม่เที่ยง แปรเปลี่ยนไปได้ตามปัจจัยที่เข้ามาประกอบ เป็นเพียงปรากฏการณ์

ประตียสมุตบาท ในคัมภีร์รัตนาวลี มุ่งแสดงถึงการอิงอาศัยเชิงปรากฏการณ์ของสิ่งเช่น ร่างกายจะดำรงอยู่ได้ก็เพราะการอิงอาศัยกันของชั้นร ชั้นรจะดำรงอยู่ได้ก็เพราะการอิงอาศัยกัน ของธาตุ ธาตุจะดำรงอยู่ได้ก็เพราะอิงอาศัยกับธาตุอื่น เป็นต้น มากกว่าที่จะนำเสนอถึงในลักษณะ ของปัจเจกการ 12 ที่ปรากฏในประไตรปิฎกว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้ เกิดวิญญาณ เป็นต้น จากประเด็นนี้ผู้วิจัยพิจารณาว่า เป็นเพราะท่านนาคคารชุนมุ่งที่จะนำเสนอ ประตียสมุตบาทเพื่อให้ผู้ศึกษาใช้เป็นเครื่องมือในการแยกแยะสิ่ง และทำให้เข้าใจถึงศูนยตาอย่าง ถ่องแท้

ศุนยตา ในคัมภีร์รัตนาวลี ไม่ใช่ความไม่มี ไม่ใช่ความมีอยู่ เป็นเพียงสภาวะที่ว่างตามธรรมชาติของสิ่ง เพราะความรู้สึกรู้ว่ามีหรือไม่มี ในมุมมองของคำภีร์รัตนาวลีล้วนเกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของอภิปุชา ความไม่รู้ตามที่จริงนั่นเอง อีกนัยหนึ่ง ศุนยตาในคัมภีร์รัตนาวลี มีความหมายเท่ากับพระนิรวาณหรือโมกษะ โดยระบุว่า ศุนยตา คือ การไม่เกิด เมื่อพิจารณาจากตรงนี้อาจก่อให้เกิดข้อสรุปว่า ศุนยตา คือ ความไม่มี แต่ทางคัมภีร์ก็ได้แย้งไว้แล้วว่า ไม่ใช่ความไม่มีของสิ่งหรือการสิ้นไปของสิ่ง เพราะการจะบอกว่า สิ่งนั้นไม่มี แสดงว่ามันมีอยู่ก่อน แต่ถูกทำลายไปจึงไม่มี ดังนั้น ศุนยตา จึงไม่ใช่ความไม่มีของสิ่ง เพราะแต่เดิมสิ่งที่เข้าใจกันว่ามี ก็เป็นเพียงสภาวะเชิงปรากฏการณ์เท่านั้น อีกนัยหนึ่งว่า ศุนยตาคือการไม่เกิดและการทำลาย เป็นการแสดงถึงศุนยตาบนฐานความจริงสองระดับ โดยคำว่า ศุนยตาคือการไม่เกิด เป็นการกล่าวถึงศุนยตาในระดับปรมาภิสัตย์ซึ่งมุ่งแสดงว่าทุกสิ่งคือ ความว่าง การเข้าใจว่าเกิดล้วนเป็นสิ่งสมมติที่เกิดจากความเข้าใจผิดทางอภิปุชา ส่วนคำว่า ศุนยตาคือการทำลาย เป็นการกล่าวถึงศุนยตาในระดับสัมภวิสัตย์ เพราะแสดงให้เห็นถึงความเสื่อมสลายของสิ่งที่เข้าใจกันว่า “มีตัวตน” เพราะต้องอิงอาศัยกันจึงมีอยู่ หากสิ่งที่อิงอาศัยถูกทำลายหรือแยกออกไป สิ่งที่เหลือก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ภาวะที่ไม่สามารถดำรงอยู่ด้วยตนเองนี้ นับเป็นสภาวะคือความว่างเปล่าจากตัวตนกล่าวคือศุนยตา

โลก สิ่งที่เข้าใจกันว่ามีบนโลก ตัวตน สังสารวัฏ และพระนิพพาน เป็นศุนยตาเท่ากันในทรรศนะของคัมภีร์รัตนาวลี เพราะสิ่งเหล่านั้นต่างเป็นสภาวะที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นในเชิงปรากฏการณ์เท่านั้น แต่ความจริงแล้วล้วนว่างเปล่า เพราะความเข้าใจว่ามีหรือไม่มี เป็นเพียงปรากฏการณ์ แม้กระทั่งผลกรรมก็เป็นปรากฏการณ์ อย่างเช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นศุนยตาโดยสภาวะ แต่ก็ยังปรากฏในเชิงปรากฏการณ์ของประตียศสมุตปาท ซึ่งแนวคิดนี้ก็ตรงกับพระไตรปิฎกบาลีว่า ปรมํ สุขญญํ นิพพานํ ซึ่งแปลได้ว่า นิพพานว่างอย่างยิ่ง⁵⁴⁷ โดยคำว่า ศุนยตา ในคัมภีร์รัตนาวลี ยังมีความหมายเท่ากับ อนัตตา ในพระไตรปิฎก เพราะทั้งสองบ่งชี้ถึงสภาวะที่ว่างจากตัวตนของสิ่งจากการเป็นของควรรยึดถือของสิ่ง ทั้งศุนยตาและอนัตตา ล้วนมีอยู่ในทุกองค์ประกอบของปรากฏการณ์

วิธีการนำเสนอหลักความคิดหรือปรัชญา ทางคัมภีร์ได้นำเสนอหลักประตียศสมุตปาททางสายกลาง และศุนยตาแก่ผู้สนใจ โดยใช้หลักภาษาวิธีและเครื่องมือที่เรียกว่า จตุชโยภิกขุ มาช่วยในโต้แย้งแนวความคิดเดิม โดยการผลักแนวคิดเดิมของผู้ฟังให้ตกไปสู่ระบบตรรกะ คือ ยอมรับ, ปฏิเสธ, ทั้งยอมรับและปฏิเสธ, ไม่ใช่ทั้งยอมรับและไม่ใช่ทั้งปฏิเสธ เมื่อผู้โต้แย้งเลือกประเด็นใด

⁵⁴⁷ ขุ.ป. (บาลี), 31/735/632.

ประเด็นหนึ่ง ก็ย่อมจะคัดค้านอีกประเด็นในทันที คัมภีร์นำประเด็นที่คัดค้านมาโต้แย้งเพื่อทำลายทฤษฎีของผู้ฟัง ส่วนในกรณีที่ผู้ฟังเลือกทั้งสองสิ่งก็จะเป็นการยืนยันว่าแนวคิดของผู้ฟังเป็นแนวคิดที่ไร้สาระ เพราะไม่มีแนวคิดไหนที่ถูกและผิดในประเด็นเดียวกันได้ ต้องลงในประเด็นใดประเด็นหนึ่ง และหากผู้ฟังปฏิเสธที่จะไม่เลือกอะไร ก็จะตรงกับกฎที่ว่า ไม่ใช่ทั้งยอมรับและไม่ใช่ปฏิเสธ ซึ่งก็จะทำให้แนวคิดของผู้ฟังนั้นเลื่อนลอยหาหลักการไม่ได้ โดยหลังจากผลักแนวคิดอื่นเข้าสู่แ่งมุมทั้ง 4 และประกาศความไม่น่าเชื่อถือของแนวคิดนั้น ๆ แล้ว คัมภีร์ก็จะประกาศแนวคิดใหม่เป็นทางเลือกให้ผู้ฟังได้ยึดถือแทน

คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งแสดงว่าหลักการที่นำเสนอในคัมภีร์ไม่ใช่แนวคิดและตรรกะ แต่เป็นหลักการที่รับรู้ผ่านประสบการณ์ที่เป็นจริงเชิงประจักษ์โดยไม่ปรุงแต่ง หลักการในคัมภีร์รัตนาวลีจึงไม่จำเป็นต้องได้รับการปกป้อง แต่เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความย้อนแย้งหรือขัดกับกฎนิรมัชฌิมะและเพื่อไม่ให้ผู้ที่มาศึกษาคัมภีร์เกิดการสับสนในเมื่อมีการโต้แย้งเชิงตรรกวิทยา คัมภีร์รัตนาวลีจึงได้นำเสนอความรู้ผ่านความจริง 2 ระดับคือ ระดับสัมวฤตีสัตย์ซึ่งเป็นระดับในเชิงปรากฏการณ์และระดับปรมารตีสัตย์ซึ่งเป็นระดับความจริงแท้อย่างสูงสุดเข้าในหลักจตุชโกฏี ทำให้เกิดความรู้บนฐานความจริงที่ต่างระดับกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ย่อมจะไม่มี ความขัดแย้ง เช่นว่า โลกมี และ โลกไม่มี หากไม่มองบนฐานความจริงที่ต่างระดับ หลักการนี้จะเป็นสิ่งที่เชื่อถือไม่ได้ เพราะไม่มีทางที่สิ่งเดียวจะเป็นสองอย่างที่ตรงกันข้ามกันได้พร้อมกัน แต่เมื่อกำหนดลงบนความจริงสองระดับ จะกลายเป็นว่า โลกมีในระดับสัมวฤตีสัตย์ที่เป็นเชิงปรากฏการณ์ และโลกไม่มีในระดับปรมารตีสัตย์ เพราะไม่สามารถดำรงอยู่ด้วยตนล้วน ๆ ต้องอิงอาศัยสิ่งอื่นเพื่อให้ดำรงอยู่ได้ ในเมื่อไม่มีตัวตนของโลกไม่มี มันจึงกลายเป็นความว่าง เป็นต้น ดังนั้นการนำวิภาษวิธีและจตุชโกฏีมาใช้จึงเป็นการนำมาใช้เพื่อทำลายลายแนวคิดผู้อื่นและยกระดับแนวคิดของตน

การนำหลักทางปรัชญาและวิธีการนำเสนอที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนาวลีมาใช้ “วิภาษวิธี” และ “จตุชโกฏี” ถือว่าเป็นวิธีนำเสนอสำคัญที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อทำลายทฤษฎีเดิมของผู้ฟัง โดยที่ไม่จำเป็นต้องป้องกันแนวคิดของตน เพราะทุกสิ่งที่คัมภีร์ได้นำเสนอ สามารถที่จะแยกออกได้บนความจริงสองระดับ ไม่มีสิ่งใดให้โต้เถียงกลับคืนได้ “ประตียสมุตปาท” ถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ต้องนำมาใช้ เพราะช่วยให้เข้าใจศูนยตา ทำให้ดำรงอยู่บนทางสายกลาง และไม่ตกไปในฝักฝ่ายของความคิด คือ แ่งมุมทั้ง 4 กล่าวคือ “จตุชโกฏี” การนำหลักประตียสมุตปาทมาใช้ในการแยกแยะสิ่งที่ปรากฏในเชิงปรากฏการณ์ทำให้เข้าใจในแก่นเดิมของสิ่งได้เร็ว เพราะเมื่อไม่เห็นตัวตนในสิ่ง ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้คลายความยึดถือ โดยประตียสมุตปาทนี้จัดเป็นญาณวิทยาหลักของสำนักมหายมิกะ

เพราะเป็นความรู้ที่นำไปสู่การรู้แจ้งศูนยตา ส่วน “ศูนยตา” ไม่มีลักษณะของการนำมาใช้เพราะเป็นความรู้แท้ในสิ่ง มีสภาวะเป็นการรู้แจ้งอย่างสูงสุด จัดเป็นอภิปรัชญาของสำนักมหายมิกะ

ในส่วนของหลักจริยศาสตร์ซึ่งเป็นหลักในการปฏิบัติ เนื่องด้วยคัมภีร์รัตนาวลีเป็นคัมภีร์ทางศาสนา จริยศาสตร์ในคัมภีร์ก็เป็นจริยศาสตร์ทางศาสนา ทำให้การแนะนำในส่วนหลักปฏิบัติหรือจริยศาสตร์มีเรื่องกรรมและผลของกรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเชื่อมโยงไปถึงผลลัพธ์ที่จะได้รับไม่เพียงแต่ในชาติปัจจุบันแต่เป็นในส่วนของภพต่อ ๆ ไป การนำเสนอหลักจริยศาสตร์ของคัมภีร์ดำรงอยู่บน 3 รูปแบบคือ 1.การชี้ให้เห็นผลของการกระทำที่เป็นโทษ ระบบการสอนนี้จะใช้กับผู้ที่ยังไม่เข้าใจในกฎแห่งกรรม โดยใช้ความกลัวในผลลัพธ์อันไม่น่าพึงประสงค์มาเป็นมูลแห่งการลดละอกุศลกรรม 2.การนำเสนอกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผล ในส่วนนี้ใช้กับผู้เข้าใจและเชื่อในกฎแห่งกรรมระดับพื้นฐานซึ่งต้องการวิธีที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ดีกว่า โดยนำเสนอสิ่งที่ทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีได้อย่างรวดเร็ว และ 3.การแนะนำเชิงคำสอนเพื่อป้องกันแก้ไขและพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น สำหรับคนที่ก้าวข้ามการแนะนำในสองระดับเบื้องต้นมาแล้ว มีจุดประสงค์เพื่อรักษาความประพฤติที่ดีนั้นไม่ให้เสื่อมถอยลง รวมทั้งหาวิธีที่จะทำให้ความดีนั้นดำรงอยู่อย่างถาวรและพัฒนาขึ้นสู่ความดับอันเป็นที่สุด ตัดขาดจากสังสารวัฏและก้าวเข้าสู่นิรวาณ

การแบ่งประเภทของจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลีตามกลุ่มของบุคคล ถูกอธิบายไว้ในรูปแบบของมาตรการจริยะ อันเป็นระเบียบข้อกำหนดในการประพฤติ แบ่งออกเป็น 4 กลุ่มคือ 1. มาตรการจริยะสำหรับบุคคลทั่วไป มีจุดประสงค์เพื่อให้อยู่ร่วมในสังคมได้อย่างเป็นสุข ไม่ก่อโทษแก่ตนและผู้อื่น ประกอบบุคคลและละอกุศลพร้อมทั้งทำความเข้าใจในประติยสมุตบาท ทางสายกลางและศูนยตา เพื่อให้ได้เกิดใหญ่ในภูมิที่สูงและบรรลุธรรมคือกำจัดอวิชชาได้สนิท 2. มาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครอง เป็นมาตรการจริยะที่มุ่งให้ผู้ปกครองนำธรรมไปใช้ในการบริหารการปกครอง เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้ปกครอง ชนผู้อยู่ภายใต้การปกครอง และพัฒนาสถานที่ ๆ ปกครอง ในประเด็นนี้คัมภีร์รัตนาวลีเน้นย้ำในเรื่องของการบริหารการจัดการบุคคลากรที่เข้ามาทำงานเป็นประเด็นหลัก เช่น ธรรมสำหรับตัวผู้ปกครอง หรือการสนับสนุนการศึกษาและธรรมแก่ผู้อยู่ใต้การปกครองปกครอง พิจารณาจากตอนที่คัมภีร์รัตนาวลีให้แจกจ่ายคัมภีร์ สนับสนุนเบี้ยหวัดแก่ครูอาจารย์ พร้อมทั้งมอบอุปกรณ์สำหรับเขียนและบันทึกเป็นต้น หรือแม้ในส่วนของการเลือกคนเข้ามาทำงานในส่วนต่าง ๆ ก็เลือกคนโดยพิจารณาจากธรรมเป็นหลัก โดยเน้นเลือกบุคคลที่มีธรรมที่เหมาะสมกับตำแหน่งงาน การพัฒนาคนเป็นหัวใจหลักของมาตรการจริยะสำหรับผู้ปกครองที่ตรงประเด็นที่สุด แต่ก็นับว่าทำได้ยากที่สุดเช่นกัน แต่ถ้าทำได้การปกครองจะเป็นการปกครองที่ยั่งยืน

3. มาตรการจริยะสำหรับภิกษุและนักรบวช เป็นมาตรการจริยะที่นำเสนอทางออกพิเศษในการบำเพ็ญโพธิจิตทั้งสำหรับคนทั่วไปและนักปกครอง เนื่องด้วยเล็งเห็นถึงความลำบากในการจะพัฒนาตนให้เข้าใจประติตยสมุตบาท ทางสายกลางและศูนยตา เพราะในเพศฆราวาสมีกิจที่ต้องทำและบริหารจัดการมากเนื่องด้วยต้องพยายามเพื่อให้ได้รับ และเพื่อรักษาสิ่งเหล่านั้นไว้ใช้ในการดำรงชีพ จึงเป็นเหตุแห่งการสั่งสมความหวังเหวน ยึดถือในตัวตน และของ ๆ ตน มาตรการจริยะกลุ่มนี้คัมภีร์ได้ยกหลักในการปฏิบัติซึ่งว่าด้วยปราติโมกษสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม โดยเฉพาะการกำจัดอุปกเลส 57 ประการในคัมภีร์อภิธรรมสมุจจะขึ้นเป็นข้อปฏิบัติหลัก มุ่งให้เข้าใจและปฏิบัติในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับอุปกเลส 57 ประการเป็นสำคัญ 4. มาตรการจริยะสำหรับผู้ปรารถนาโพธิญาณ เป็นมาตรการจริยะส่วนที่มุ่งนำเสนอปารมิตาธรรมที่สัตว์ผู้มุ่งโพธิควรประพฤติ เนื่องด้วยเป็นคัมภีร์ของมหายานที่มุ่งให้สัตว์เข้าถึงความเป็นพุทธะมากกว่าที่จะมุ่งให้บรรลุความเป็นพระปัจเจกพุทธะและความเป็นอริยสาวก โดยมีจุดมุ่งหมายหลักคือการแผ่ความกรุณาไปในหมู่สัตว์หวังช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์ ดังนั้น มาตรการจริยะสำหรับผู้ปรารถนาโพธิญาณในคัมภีร์รัตนาวลีจึงไม่เจาะจงกลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นมาตรการจริยะที่ประกอบอยู่ในทุกกลุ่มคือ กลุ่มฆราวาสบุคคลทั่วไป กลุ่มนักปกครอง และกลุ่มนักรบวช ซึ่งการยกมาตรการจริยะสำหรับผู้ปรารถนาโพธิขึ้นมานี้ ก็เพื่อให้เห็นพื้นฐานของมหายานธรรม และหลักปฏิบัติพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับผู้นับถือมหายาน

การนำจริยศาสตร์ปฏิบัติในคัมภีร์รัตนาวลีมาใช้ จากการวิจัยพบว่าเป็นหลักปฏิบัติที่เหมาะสมตามหลักศีลธรรม ในกรณีที่มีการตั้งคำถามว่า เหมาะสมหรือไม่ และเหมาะกับใคร ต้องตอบว่า เนื่องด้วยตัวคัมภีร์มีหลักของศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง ถ้าตีความตามหลักศีลธรรมก็ตอบว่า เหมาะสม เพราะคำสอนรวมถึงหลักปฏิบัติของคัมภีร์มุ่งให้คนเป็นคนดีตามมุมของศาสนา มุ่งหวังประโยชน์ของผู้ศึกษาคัมภีร์ ดังนั้น หลักปฏิบัติในคัมภีร์จึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมควรนำไปปฏิบัติตามที่ยังเหมาะกับคนทุกกลุ่ม เพราะคัมภีร์ถือว่าสัตว์ทุกกลุ่มควรมุ่งต่อโพธิจิต ดังนั้นในคัมภีร์จึงได้นำเสนอหลักปฏิบัติที่พัฒนาขึ้นจากระดับล่างไปจนถึงระดับสูงของคนทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นคนทั่วไป กษัตริย์ นักรบวช และผู้ที่มุ่งต่อโพธิในระดับสัพพัญญู

แต่หากตีความตามสถานการณ์ที่ต้องนำมาใช้จริง หลักปฏิบัติของคัมภีร์รัตนาวลีอาจทำได้ยากในบางประเด็นและบางโอกาส ตัวอย่างเช่น ในกรณีที่พระราชอาจับคนร้ายที่เป็นฆาตกรมีความประพฤติโดยปกติเป็นคนโหดเหี้ยม หรือจับคนผู้กระทำความผิดจริงได้ ทางคัมภีร์แนะนำให้เนรเทศออกจากแคว้นแคว้น รวมถึงให้ตั้งความกรุณาในพวกเขา ให้ลงโทษประหนึ่งบิดาลงโทษบุตร เป็นต้น ถ้ามองตามในมุมมองของนักปกครองคำสอนลักษณะนี้ไม่มีความเด็ดขาดพอ เพราะไม่มี

หลักประกันได้ว่า คนชั่วเหล่านั้นจะไม่ทำกรรมเช่นนั้นอีก ไม่เพียงเท่านั้น อาจต้องหวาดระแวงถึงผลลัพธ์ที่เกิดจากความคับแค้นใจของคนชั่วเหล่านั้นอีก บทลงโทษที่รุนแรงให้เช็ดหลายจึงจำเป็นกับบางบุคคลและบางกรณี แต่หากมองในมุมของนักการศาสนาหรือนักบวชในพุทธศาสนา การนำเสนอหลักการปกครองของคัมภีร์รัตนาวลีถือว่า “มีความเหมาะสม” เพราะมุ่งประโยชน์สุขและไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเบียดเบียนและแก่ผู้อื่น หลักปฏิบัติด้านการปกครองในคัมภีร์จึงเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองควรพิจารณานำมาใช้ไม่ละทิ้งเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองและคนที่อยู่ในการปกครอง เพียงแต่ต้องพิจารณาให้เหมาะสมแก่กาล โอกาส และบุคคล

ปัญหาและข้อเสนอแนะ

ในด้านของปัญหาเนื่องด้วยงานวิจัยฉบับนี้ มีปรากฏแหล่งค้นคว้าเป็นจำนวนน้อยทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ทั้งที่คัมภีร์รัตนาวลีถูกนำไปอ้างอิงบนวิจัยชิ้นอื่นที่เป็นของท่านนาคารชุนเป็นจำนวนมากในลักษณะว่า ถูกกล่าวไว้ในคัมภีร์รัตนาวลี เป็นต้น ดังนั้น ปัญหาหลักของงานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นเรื่องของการหาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์รัตนาวลีจริง ๆ ไม่ใช่เพียงอ้างอิงโคลงมาเพื่อยืนยันแนวคิดอื่นของท่านนาคารชุน

ในส่วนข้อเสนอแนะ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการวิเคราะห์คัมภีร์รัตนาวลี ในหลายประเด็น ทั้งทางปรัชญา การสอน และหลักจริยศาสตร์ ที่มีความคล้ายคลึงกับหลักการในพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท ผู้ทำวิจัยเห็นอาจยังมีประเด็นในส่วนความเป็นมาของนิกายต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาว่ามีความเป็นมาอย่างไร อะไรคือจุดเปลี่ยนของอิทธิพลทางพระพุทธศาสนามหายาน รวมถึงสืบค้นในประเด็นที่ว่าอะไรคือจุดเปลี่ยนที่ทำให้ท่านนาคารชุนตั้งนิกายมารมิกะ ทั้งที่แต่เดิมท่านเป็นนิกายสรวาสตีวาท หรืออาจจะเป็นประเด็นในส่วนของการวิเคราะห์ทางภาษาศาสตร์เช่นเปรียบเทียบคำสันสกฤตและบาลีโดยพิจารณาจากพัฒนาการทางภาษาและไวยากรณ์ อาจศึกษาในด้านการปกครองเชิงศาสนาเปรียบเทียบระหว่างคัมภีร์รัตนาวลีกับคัมภีร์การปกครองในศาสนาอื่น หรือศึกษาวิเคราะห์การบริหารการปกครองเชิงปรัชญาศาสนา เป็นต้น

รายการอ้างอิง

- Apple, James B. "Candrakirti and Lotus Sutra." **Bulletin of the Institute of Oriental Philosophy, Tōyō Tetsugaku Kenkyūjo Kiyō (The Journal of Oriental Studies)** no. 31 (2015): 97-122.
- Apte, Vaman Shivram. **The Practical Sanskrit Dictionary**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1965.
- Basham, Arthur Llewellyn. **The Wonder That Was India**. New York: The Macmillan Co., 1954.
- Basu, Major B.D. **The Sacred Books of the Hindus**. Bahadurganj: Sudhindra Nath Basu m.b. the paṇini office, 1923.
- Boin-Webb, Sara. **Abhidharmasamuccaya the Compendium of the Higher Teaching (Philosophy) by Asanga**. California: Jain Publishing Company, 2001.
- Burgess, James. **The Cave Temples of India**. London: W. H. Allen & Co., 1880.
- Cooper, Neil. "The Law of Excluded Middle." **Oxford Journals** 87, no. 347 (April 1978): 161-80.
- Davids T.W. Rhys, and Stede William. **Pāli-English Dictionary**. Bristol: Pāli Text Society, 1999.
- Denton, John M. **A Sanskrit Dictionary. A Concise Sanskrit Dictionary of Words from Principal Traditional Scriptures, Major Philosophical Works, and Historical Texts V3.1** 2014.
- "Mahāvvyutpatti." 2015, accessed May 10, 2021, <https://glossaries.dila.edu.tw/glossaries/MVP?locale=en>.
- Giuseppe, Tucci. "The Ratnavali of Nagarjuna." **The Journal of The royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland** 68, no. 2 (April 1936): 237-52.
- . "The Ratnavali of Nagarjuna." **The Journal of the royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland** 66, no. 2 (April 1934): 307-25.
- H. jones, Richard. **Nagarjuna Buddhism's Most Important Philosopher**. New York: Jackson Square Books, 2010.
- Hahn, Michael. **Nāgārjuna's Ratnāvalī Vol. 1 the Basic Texts (Sanskrit, Tibetan, Chinese)**. Bonn: R. Schwarzbild, 1982.
- Hopkins, Jeffrey. **Nagarjuna's Precious Garland Buddhist Advice for Living and Liberation**. New York: Snow Lion Publications, 2007.
- Jones, C.V. . "Beings, Non-Beings, and Buddhas: Contrasting Notions of Tathāgatagarbha in the Anu Natvāpūrṇatvamrdeśaparivarta and *Mahābherī Sūtra." **Journal of the Oxford Centre for Buddhist Studies** 10 (2016): 53-84.
- Kale, Moreshwar Ramchadra (M.B.). **A Higher Sanskrit Grammar**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1977.
- Kapoor kapil, and Singh Kumar. **Indain Knowledge Systems**. New Delhi: Indian Institute of Advanced Study, 2005.
- Lamotte, Étienne. **The Treatise on the Great Virtue of Wisdom by Nāgārjuna (Mahāprajñāpāramitāsāstra)**. Vol. I. Chapters I – Xv, Translated from the French by Gelongma Kanna Migme Chodron Gampo Abbey. 2001.
- Lindtner, Chr. **Nagarjuniana Studies in the Writings and Philosophy of Nāgārjuna**. Delhi: Motilal Banarsidass, 2011.
- Murti, T.R.V. . **The Central Philosophy of Buddhism: A Study of the Mādhyamika**

- System.** 3rd ed. London: George Allen and Unwin Ltd, 1970.
- Newmark, Peter. **A Textbook of Translation.** New York: Prentke Hall International, 1988.
- Nida, Eugene Albert, "Toward a Science of Translating." **E.J. Brill**, 1964.
- Padhye, A.M. . **The Framework of Nagarjuna's Philosophy.** Delhi: Indian book centre, 2011.
- Paṇḍit Srirama Ramanujācāri. **Theory and Practice of Hindu Ritual Vol. 1 Pūjā.** Montana: srimatham, 2013.
- Ramanan, K. Venkata. **Nāgārjuna's Philosophy as Presented in the Mahāprajñāpāramitā-Sāstra.** 8th ed. Delhi: Motilal Banarsidass, 2016.
- Red Pine. **The Lankavatara Sutra. A Zen Text. Translation and Commentary by Red Pine.** Berkeley: Counterpoint; Illustrated edition, 2013.
- Rinpoche, Kyabje Kangyur. **Nagarjuna's Letter to a Friend.** London: Snow Lion, 2013.
- Robert E. Buswell Jr., and Donald S. Lopez Jr. **The Princeton Dictionary of Buddhism.** New Jersey: Princeton University Press, 2014.
- Singh, Dr. Paramānand. **Dipa Vaṃsa (an Ancient Historical Record).** Varanasi: Ratna Publications, 1996.
- Singh, Jai Deva. **The Conception of Buddhist Nirvāna with Sanskrit Text of Madhyamaka Kārikā.** 7th ed. Delhi: Motilal Banarsidass, 2018.
- Tegchok, Khesur Jampa. **Practical Ethics and Profound Emptiness. A Commentary on Nagarjuna's Precious Garland.** Somerville Massachusetts: Wisdom Publications, 2017.
- "สรรพาสติวาทปราติโมกษสูตร." September 29, 2017, accessed May 1, 2021, https://blog.thai-sanscript.com/sarvasativadin_turfan/
- Westerhoff, Jan. **Nāgārjuna's Madhyamaka: A Philosophical Introduction.** New York: Oxford University Press, 2009.
- Williams, Monier. **A Sanskrit-English Dictionary.** Oxford: The Oxford University Press, 1992.
- กรมศิลปากร. ไตรภูมิภิกษา หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระมหารัชมหารัชมหาราชที่ 1 พญาภิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526.
- กฤษณา ภูมิศิริรักษ์. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การใช้เหตุผลแบบবিষয়วิธี ในคัมภีร์มูลธมกการิกา." **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**, 2554.
- กองทัพ เคลือบพณิชกุล. **พจนานุกรม สุภาษิตไทย.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ อักษรวัฒนา, 2537.
- กীরติ บุญเจือ. **ชุดพื้นฐานปรัชญา จริยศาสตร์ สำหรับผู้เริ่มเรียน.** พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2534.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. **บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่มที่ 1 ภาคที่ 1-4.** พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.
- "พระไตรปิฎกสยามรัฐออนไลน์ เล่ม 1-45." January 22, 2018, accessed November 8, 2021, http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/Trapitaka_v1-45_2470-1-22-2018.pdf.

เฉลิมศรี จันทรสิงห์. การแปลเบื้องต้น ทฤษฎี และแบบฝึกหัด. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา. การใช้เหตุผล. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2545.

เดียน คำดี. "พระเวทในสายตาพุทธปรัชญา." วารสารราชบัณฑิตยสภา 41, no. 2 (เมษายน-มิถุนายน, 2559): 68-111.

ทองสุข เกตุโรจน์. ศัพทานุกรม วรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2559.

เทนซิน เกียตโซ. ทางสายกลาง ครัทธาอย่างมีเหตุผล, แปลจาก *the Middle Way. Faith Grounded in Reason*. แปลโดย นัยนา นาควัชระ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2561.

———. ปรัชญาปารมิตาหทัยสูตร, แปลจาก *Essence of the Heart Sutra*. แปลโดย นัยนา นาควัชระ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2559.

น้อย พงษ์สนิท. จริยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์, 2527.

บุญมี แทนแก้ว. จริยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, 2539.

บุญย์ นิลเกษ. พุทธศาสนายาน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรววิทยา, 2526.

พรพิมล เสนะวงศ์. พื้นฐานของการแปล. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2558.

———. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2558.

———. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 25. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2556.

———. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 21 กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2556.

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). กรรมที่ปณี. สงขลา: สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสงขลาแห่งที่ 2, 2552.

พระมหาธิพงษ์ อุตตมปญโญ. ภิกขุปาติโมกข์แปล พร้อมมาติกาสำหรับวินิจัยสิกขาบท. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, 2560.

พระมหามิตร ฐิตปญโญ. พระพุทธศาสนายาน. ขอนแก่น: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต ขอนแก่น, 2558.

พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ. "สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เกิดขึ้นเมื่อใด." ธรรมธारा 1 (มิถุนายน, 2558): 13-54.

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคประทีป). รัตนาวลี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

พัชนีย์ สรรคบุรานุรักษ์. การแปลอังกฤษเป็นไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

- พุทธทาสภิกขุ. ชุมนุมนธรรมบรรยายเรื่อง จิตว่าง ของพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ: น.ส.พ.ตะวันออก, 2520.
- . ปฏิจจสมุปบาท: เรื่องสำคัญที่สุดสำหรับพุทธบริษัท. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2514.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ 17 กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- . อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก กังขาวิตรณีอรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559.
- . อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค 3 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560.
- . อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.
- . อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค ภาค 2 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559.
- . อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาตปิฎก ปัญจสุทนี ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.
- . อรรถกถาภาษาไทย อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต มโนรปุรณี ภาค 1 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.
- "อักษรย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ภาษาไทย อรรถกถา ฎีกาปกรณ์วิเสส และไวยากรณ์ (ภาษาบาลี)." accessed 8 พฤศจิกายน 2564, http://gds.mcu.ac.th/site/office/images/b7_acronym.html.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 31 กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.
- . ขุททกนิกาย พุทรวสาลี. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 33. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.
- . ขุททกนิกาย มหานิทเทสาลี. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 29. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.
- . ธมมปทฎฐกถา. สดตโม ภาโค. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532.
- . วินยปิฎก จุฬาคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 6. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . วินยปิฎก จุฬาคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 7. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.

- . วินยปิฎก ภิกขุวิภังคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 1. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.
- . วินยปิฎก มหาวคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . วิสุทธิมคคสส นาม ปกรณวิเสสสส ปฐโม ภาโค. พิมพ์ครั้งที่ 12 กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2555.
- . สุตตนตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 11. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.
- . สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐปาติ, สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาติ, สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิปาตปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ 25. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย ปญญาสนิปาตชาตคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 28. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . สุตตนตปิฎก สยัตตนิกาย ขนธวคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 17. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . สุตตนตปิฎก สยัตตนิกาย นิทานวคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 16. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . สุตตนตปิฎก สยัตตนิกาย มหาวารวคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 19. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . สุตตนตปิฎก สยัตตนิกาย สฬายตนวคคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 18. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . สุตตนตปิฎก องคุดตตนิกาย จตุกกนิปาตปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 21. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . สุตตนตปิฎก องคุดตตนิกาย ติกนิปาตปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 20. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . สุตตนตปิฎก องคุดตตนิกาย ปญจกนิปาตปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 22. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.
- . สุตตนตปิฎก องคุดตตนิกาย สตตคคนิปาตปาติ, สุตตนตปิฎก องคุดตตนิกาย อฏฐกคคนิปาตปาติ, สุตตนตปิฎก องคุดตตนิกาย นวกคคนิปาตปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 23. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . สุตตนตปิฎก มชฌิมนิกาย มชฌิมปณณาสกปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ.

- เล่มที่ 13. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.
- . **สุดตนตปิฎก มขณิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 12.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.
- . **สุดตนตปิฎก มขณิมนิกาย อุปริปณณาสกปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 14.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . **อภิธมมปิฎก กถาตถุปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 37.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . **อภิธมมปิฎก ธมมสงคณิปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 34.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2470.
- . **อภิธมมปิฎก วิภังคปาติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. เล่มที่ 35.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.
- มหาวิทยาลัยธรรมกาย. “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา” **เอกสารประกอบการสอนรายวิชา Gb 405 กลุ่มวิชาความรู้ทั่วไปทางพระพุทธศาสนา.** แคลิฟอร์เนีย: มหาวิทยาลัยธรรมกาย 2550.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2556.
- "การแนะแนวและให้คำปรึกษา." 2548, accessed 29 มีนาคม 2564, https://sites.google.com/a/nareerat.ac.th/ed_guide_nareerat/guide.
- วรนาถ วิมลเฉลา. **คู่มือสอนแปลสำหรับผู้แปลมือใหม่.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- วศิน อินทสระ. **จริยศาสตร์ อันเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยคุณความดีและศิลปะในการตัดสินใจ.** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2544.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์.** พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย, 2514.
- สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนมหายาน.** กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.
- สมักร บุราวาส. **วิชาปรัชญา.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2563.
- สมาคมบาลีปกรณ์. **พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2556.
- สัญญาวี สายบัว. **หลักการแปล.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
- สำเนียง เลื่อมใส. **มหากาพย์พุทธจรีต ฉบับสมบูรณ์.** กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2547.
- . **มหาวัสตถุอวทาน เล่ม 3.** พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ: มูลนิธิสันสกฤตศึกษา, 2561.
- สุเชาว์น พลอยชุม. **จริยศาสตร์แนวพุทธ.** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532.
- สุนิสา วงศ์อารีย์. "หลักการแนะแนว." **เอกสารประกอบการสอนรายวิชาจิตวิทยาสำหรับครู ED**

15101 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี (2559).

สุมาลี มหณรงค์ชัย. พระนาครชุนะ กับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2548.

———. พุทธศาสนamahayan. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2550.

———. ภูมิปัญญาอินเดียโบราณ: ประวัติศาสตร์และปรัชญา ทางสายกลางแบบ พุทธ พราหมณ์
เซน. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2562.

เสฐียร พันธรังสี. พุทธศาสนamahayan. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2543.

เสถียร โพนันทะ. ปรัชญามahayan. พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2555.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนamahayan. พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ: สภาการศึกษา มามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2539.

ภาคผนวก

คัมภีร์รัตนาवलि

(เฉพาะส่วนที่ไม่ปรากฏในภาษาสันสกฤต)

Chapter 1

Terrified of that fearless state,
ruined, they lead others to ruin.
See to it, O King, that no matter what,
you are not led to ruin by those already ruined. (1.77)

King, so that you might not be ruined,
I will explain in accord with the scriptures
this correct, transcendent approach
that does not rely on the two [extremes]. (1.78)

Beyond both negativity and merit,
it is the profound meaning derived [from the scriptures];
other [philosophers, such as] the *tirthikas*, and even some of our own
have not tasted it for they fear the foundationless. (1.79)

80. The person is not earth, not water,
not fire, not wind, not space,
not consciousness, not all of them [together].
What person is there other than these? (1.80)

Just as the person is not real
due to being a composite of six constituents,

so each constituent also is not real
due to being a composite. (1.81)

The aggregates are not the self, nor do they exist in the [self];
nor is the [self] in the [aggregates]; but without them, the [self] cannot
exist.

And the self and aggregates are not mixed like fire and fuel.
Therefore, how could the self-exist? (1.82)

The [other] three elements are not earth, nor are they in earth;
nor is the [earth] in them, but without them, the [earth element] cannot
exist.

Such is also the case for each [of the other elements].

Therefore, as with the self, the elements are unreal. (1.83)

Earth, water, fire, and wind
are each not inherently existent,
since each one does not exist without the [other] three,
and the other three do not exist without each one. (1.83)

If each one does not exist without [the other] three,
and [the other] three do not exist without each one,
then individually they do not essentially exist,
so how could they arise as a compound? (1.84)

If each [element] existed on its own,
why wouldn't fire occur without fuel?

Likewise, why wouldn't there be water, wind, and earth

without coherence, motility, and hardness? (1.86)

If you claim that [only] fire well known [to depend on fuel],
then according to you, how could the other three be independent?
It does not make sense for those three to be incompatible
with what is interdependently arisen. (1.87)

[If] those [elements] each exist on their own,
how could they exist mutually?
And [if they] do not each exist on their own,
how could they exist mutually? (1.88)

If each does not exist on its own,
but whenever there is one, the remaining [three are present],
then [if] not mixed, they cannot be present in one locus,
and [if] mixed, they cannot each exist on their own. (1.89)

How can elements that do not exist on their own have inherent characteristics?

[When mixed, one element] cannot predominate
[since it] does not exist on its own.

[Hence, their] characteristics are stated conventionally. (1.90)

This approach also applies to colors,
odors, tastes, and tactile [objects].

Such is also the case with the eye [faculty], consciousness,
and [visible] forms; ignorance, karma, and birth, (1.91)

Agent, object, and action, number,

conjunction, cause and effect, and time,
 long and short, and so on—
 designation and designated as well. (1.92)

The Sage has stated that earth,
 water, fire, and wind,
 short and long, thick and thin, virtue and so on
 cease in the awareness [of the ultimate]. (1.93)

Earth, water, fire, and wind
 cannot find any place [to exist]
 in that indemonstrable, limitless,
 fully sovereign awareness. (1.94)

Short and long, subtle and coarse,
 virtue and nonvirtue,
 and also name and form,
 all cease in this [awareness]. (1.95)

All that previously appeared to awareness,
 due to not knowing that [reality],
 later will likewise cease in awareness
 because one has come to know that [reality]. (1.96)

It is maintained that all beings and [their] qualities
 are fuel for the fire of awareness.
 Having been incinerated by brilliant true analysis,
 they are [all] pacified. (1.97)

The reality is later ascertained
of what was formerly imputed by ignorance.
When a thing is not found,
how can there be a non-thing? (1.98)

Since it is merely the absence of form,
space is merely a designation.
How can there be form without the elements?
Therefore, the mere designation also does not exist. (1.99)

One should consider feelings, discriminations,
volitional factors, and consciousnesses
in the manner [that one considered] the elements and self.
Hence, the six constituents are selfless. (1.100)

Seeing that you will definitely die,
and that, when dead, you suffer from your negativity,
do not engage in any negativity
even for the sake of temporary pleasures. (2.44)

In some cases, the dire [result of negativity] is not observed;
in other instances, the dire [result] is observed.
If there is comfort in one,
why do you have no fear of the other? (2.45)

From intoxicants come the world's disdain,
 your own failure, and the loss of your wealth.
 Confused, you do what you should not.
 Therefore, always refrain from intoxicants. (2.46)

Gambling causes attachment, unpleasantness,
 and anger, deception, trickery, and an occasion for wildness,
 lying, pointless chatter, and harsh speech.
 Therefore, always refrain from gambling. (2.47)

Most attachment to women
 comes from the belief that women's bodies are pure.
 But in actuality there is no purity
 in a woman's body at all. (2.48)

Her mouth is a vessel of impurity,
 with putrid saliva and gunk between her teeth.
 Her nose is a pot of snot, phlegm, and mucus,
 and her eyes contain eye-slime and tears. (2.49)

Her torso is a container of excrement,
 holding urine, the lungs, liver, and such.
 The confused do not see that a woman is such;
 thus, they lust after her body. (2.50)

Like unknowing persons, who have become
 attached to an ornamented vessel filled with filth,
 ignorant and confused worldly beings

are attached to women. (2.51)

If the world is greatly attached
to the putrid objects that are bodies
that should cause non-attachment,
how then can it be led to non-attachment? (2.52)

Just as filth-loving pigs are greatly attached
to heaps of feces and urine,
so too are desirous people greatly attached
to heaps of feces and urine, like filth-loving pigs. (2.53)

Foolish persons imagine
that this city [of bugs] that is the body,
with cavities that are sources of filth,
is something conducive to pleasure. (2.54)

When you yourself see the impurities
of excrement, urine, and such,
how can the body, being composed of them,
be something pleasant for you? (2.55)

It is produced by a seed of impure essence,
an admixture of ovum and semen.
How can the lustful be attached to it
when they know its nature is impure? (2.56)

One who lies with this filthy mass,
 covered with skin moistened by those fluids,
 is doing nothing more than
 lying on top of a woman's bladder. (2.57)

Whether it be beautiful or ugly,
 whether it be young or old,
 the body of a woman is filthy,
 so to what special quality could you be attached? (2.58)

It is not right to yearn for a pile of excrement,
 even if it has a nice color or is very fresh or nicely shaped;
 likewise, one should not yearn
 for a woman's body. (2.59)

While the nature of this rotting corpse,
 with its putrid core covered with skin,
 looks extremely terrible,
 why [do the lustful] not see it? (2.60)

“The skin is not impure;
 it is just like a soft cloth.”
 Like a leather bag filled with a turd,
 how could it be clean? (2.61)

While a vase filled with excrement might glitter,
 it is still objectionable.
 The body, whose nature is unclean, is filled with filth;

why isn't it objectionable? (2.62)

If you object to excrement,
 why not object to this body
 that takes pure perfume, garlands, food, and drink
 and turns them into filth? (2.63)

A pile of excrement is objectionable,
 whether it comes from you or someone else.
 Why not then object to these filthy bodies,
 whether [they are] your own or someone else's? (2.64)

Your own body is just as filthy
 as the body of a woman.
 So doesn't it make sense to be unattached
 to both the external and the internal? (2.65)

Even though you daily rinse off
 the discharge from your "nine wounds,"
 if you still do not realize that the body is impure,
 then what is the point of explaining this to you? (2.66)

Some compose romantic poetry
 about this filthy body—
 O, what shamelessness! What idiocy!
 How worthy of people's contempt! (2.67)

In this [world], sentient beings,
 obscured by the darkness of unknowing,
 quarrel about what they lust for,
 like dogs fighting over filth. (2.68)

If you scratch an itch, it feels good,
 but it feels even better not to have an itch at all.
 So too, one is happy in obtaining worldly desires,
 but there is greater happiness in having no desires at all. (2.69)

When you analyze things in this fashion,
 even if you are not yet freed from desires,
 you will cease lusting after women
 through the gradual decrease of your desire. (2.70)

Hunting is the terrible cause
 of a short life, fear, and suffering,
 as well as rebirth in the hells.
 Therefore, always firmly refrain from killing. (2.71)

Like a snake all smeared with filth,
 poison dripping from its fangs,
 despicable indeed is the one
 on account of whom others feel terror. (2.72)

When a great rain cloud appears,
 farmers experience much joy;

excellent in this way is the one
on account of whom beings feel joy. (2.73)

Therefore, refrain from what is not Dharma.

Heedfully practice the Dharma.

If you and the world
wish to attain unexcelled awakening, (2.74)

its roots are bodhichitta
that is as firm as the king of mountains
compassion that is as vast as space,
and wisdom that relies not on duality. (2.75)

Great King, listen now to the way
that your body will be adorned
with the thirty-two distinct signs
that indicate a great being. (2.76)

Due to honoring *caityas* and those
who are worthy, aryas and also elders,
your glorious hands and feet will be wheel-marked,
showing that you shall turn the wheel. (2.77)

King, always be steadfast
in your commitments concerning the Dharma.
That way, you shall become
a bodhisattva who has level and even feet. (2.78)

Through generosity and gentle speech,

and by acting beneficently and consistently,
 you will have hands and feet
 with digits joined by glorious webs. (2.79)

Through abundantly giving the best food and drink,
 your glorious hands and feet will be soft,
 and you will have a large body
 with seven broadly curved parts. (2.80)

Through renouncing violence and freeing those to be killed,
 your body will be beautiful, straight, and tall.
 You will have a long life,
 your digits will be long, and your heels broad. (2.81)

Through enhancing the practices that you have undertaken,
 you will be glorious, you will have a good complexion;
 your ankles will not be prominent,
 and you will be marked with body hairs that curl upward. (2.82)

By both learning and imparting with respect
 the sciences, crafts, and other fields of knowledge,
 you will have the calves of an antelope
 and have a sharp mind and great wisdom. (2.83)

Through the avowed practice of quickly giving
 your wealth at the request of others,
 your arms will be broad and facile,
 and you will be a leader of the world. (2.84)

Through seeing to the reconciliation
of friends who have had a falling out,
you will be a holy person
with secret organ retracted into the abdomen. (2.85)

By giving pleasant and excellent dwellings
adorned with carpets,
your skin will have a gentle hue
like refined, untarnished gold. (2.86)

Through giving unexcelled authority
and properly following your guru,
your resplendent body hairs will grow one by one,
and your face will be adorned with the forehead curl. (2.87)

By listening properly, speaking in a pleasing manner,
and acting in accord with the well-spoken,
your shoulders will be well rounded
and you will have a leonine upper body. (2.88)

Through serving and healing the sick
you will have a broad back,
you will be imperturbable,
and all tastes will be supreme. (2.89)

By focusing on deeds that accord with Dharma,
you will have a crown protuberance on your head,

and your body will also have
the symmetry on a banyan tree. (2.90)

Having spoken truthful and gentle words
for a long period of time,
you will have a broad tongue, king,
and your speech will be Brahma's voice. (2.91)

Through always and continually
uttering words that are true,
you will have a lion's jaw;
glorious, you will be undefeatable. (2.92)

Through behaving with respect
and serving in the appropriate manner,
your teeth will be very white and lustrous;
they will also be even, not jagged. (2.93)

Having become accustomed
to words that are true and not divisive,
you will have glorious teeth, forty in number,
set closely together and excellent. (2.94)

From gazing on sentient beings with love,
without attachment, aversion, or confusion,
your eyes will be sparkling blue
with eyelashes like a cow. (2.95)

Thus, you should recognize
that these are, in brief,

the thirty-two signs that indicate
a great lion-like person. (2.96)

The eighty marks have love
as their concordant cause.
But concerned that this treatise will be too long,
I will not explain them to you. (2.97)

Although all wheel-turning monarchs
have these [signs and marks],
their purity, beauty, and luster
cannot compare with a buddha's. (2.98)

Each of the signs and marks
of a wheel-turning monarch
are said to come from one cause—
clear faith in the King of Sages. (2.99)

But even were such virtue to be uniquely amassed over a billion eons,
it would not be sufficient to produce even a single pore of a buddha.
The brilliance of the sun has some slight similarity to a firefly. Likewise,
the signs of the Buddha are slightly similar to those of a wheel-turning
monarch. (2.100)

Great King, listen to the way
 in which the signs of a buddha arise
 from an inconceivable amount of merit
 according to the great scriptures of the universal vehicle. (3.1)

A single pore of a buddha is made
 from ten times the following amount of merit—
 the total merit from which all solitary realizers have risen,
 the total merit that produced all learners and those beyond learning (3.2)

and the total merit of the entire universe,
 which like the universe is measureless.

Each pore of a buddha likewise
 arises from that much merit. (3.3)

A single mark of a buddha
 is obtained through one hundred times
 the amount of merit needed
 to produce all of a buddha's pores. (3.4)

King, that amount of merit
 completes one auspicious mark.
 Likewise, from that amount of merit
 arises each of them up to eighty. (3.5)

A single of a great person

comes from one hundred times
 the mass of merit
 needed to produce all eighty marks. (3.6)

Through a thousand times
 the vast merit that causes thirty of the signs,
 arises like the full moon
 the swirl of hair between the brows. (3.7)

For a hundred thousand times the merit required for the forehead swirl is
 produced the protector's crown protrusion, the top of which is
 imperceptible.

You should realize that a single Dharma-conch of the One Who Possesses
 the

Ten Powers arises from the amount of merit that produces the crown
 protrusion multiplied a million ten million times. (3.8)

Thus, even though the merit is incalculable,
 it is merely said to have a limit,
 just as one expresses all the regions of the universe
 by subsuming them in the ten [directions]. (3.9)

If the causes of a buddha's form body
 are immeasurable, like the universe,
 how then could the causes
 of the truth body be measurable? (3.10)

If in all cases a vast effect arises from a small cause,
 then one should cease to believe

that a measurable effect comes
from the immeasurable causes of a buddha. (3.11)

In brief, King, the buddhas' form body
arises from the collection of merit,
and their truth body is born
from their collection of wisdom. (3.12)

Thus, these two collections
cause the attainment of Buddhahood.
Hence, in short, always devote yourself
to merit and wisdom. (3.13)

You should not be discouraged about
accumulating the merit for obtaining awakening,
since there are reasons to be reassured
set forth by both reasoning and scripture. (3.14)

In all directions, space, earth,
water, fire, and wind are immeasurable;
so too it is acknowledged the dukkha
of sentient beings is immeasurable. (3.15)

Through a bodhisattva's love and compassion
those countless sentient beings
are led out of their dukkha
and definitely brought to Buddhahood. (3.16)

Since sentient beings are immeasurable,

from the point that this commitment is made,
 those who remain resolute
 whether they are asleep or awake, (3.17)
 or even careless, will still constantly amass merit that,
 like beings is immeasurable.
 And since this merit is immeasurable,
 it is said that attaining immeasurable buddhahood is not hard. (3.18)

Remaining for an immeasurable time
 and wishing to obtain immeasurable awakening
 for the sake of immeasurable beings,
 the bodhisattvas perform immeasurable virtue, (3.19)
 so how could they not obtain before long awakening,
 even though it is immeasurable,
 through the collection of
 these four that are immeasurable? (3.20)

What is called immeasurable merit
 and also that called immeasurable wisdom
 quickly eradicate the suffering
 of both the body and mind. (3.21)

Hunger, thirst, and other such physical suffering
 occur in unfortunate rebirths due to one's misdeeds.
 [Bodhisattvas] do not engage in misdeeds,
 due to merit, they have no such suffering in other rebirths. (3.22)

From confusion comes the mental suffering
 of attachment, anger, fear, lust, and such.
 [Bodhisattvas] quickly eliminate this

by realizing that [all things] are foundationless. (3.23)

If bodhisattvas are not greatly harmed
by mental and physical pain,
then even though in an endless universe they lead the world,
why would they be discouraged? (3.24)

Even brief suffering is difficult to bear—
what need then to mention suffering for long?
But even if limitless in duration,
what could harm one who has no suffering and is happy? (3.25)

[Bodhisattvas] have no physical suffering—
how could they have mental suffering?
But through compassion, they feel pain for the world;
for that reason, they remain for a long time. (3.26)

Thus, do not be discouraged
by thinking that buddhahood is so distant.
Always be assiduous in this practice
to eliminate faults and obtain good qualities. (3.27)

Recognizing that they are flawed,
abandon attachment, anger, and confusion.
Realizing that they are good qualities,
devote yourself respectfully to non-attachment, non-anger,
and non-confusion. (3.28)

Through attachment you go to the realm of hungry ghosts.

Due to anger, you are pitched into hell.

Out of confusion, you are reborn as an animal.

Through their opposites, you become a human or celestial being. (3.29)

Eliminating faults and acquiring good qualities

is the Dharma for one seeking higher rebirth.

The elimination of all grasping by means of wisdom

is the Dharma for one seeking the highest good. (3.30)

In a respectful manner, make buddha images,

stupas, and vast monasteries,

providing extensive and excellent residences,

abundant riches, and so on. (3.31)

From all kinds of precious substances,

please make well drawn,

beautifully proportioned images

of buddhas seated on lotus flowers. (3.32)

With every possible effort, take care of the holy Dharma

and the community of monks and nuns.

Adorn the stupas with gold

and with lattices made from gems. (3.33)

Honor the reliquaries with offerings

of gold and silver flowers,

diamonds, coral, and pearls,

sapphires, lapis lazuli, and emeralds. (3.34)

To honor those who teach the holy Dharma,
 with goods and with services,
 do what brings them joy
 and respectfully devote yourself to the six dharmas. (3.35)

Serve your gurus and listen respectfully;
 aid them and attend to them.

Always respectfully honor
 [other] bodhisattvas as well. (3.36)

You should not pay such respect, honor,
 or homage to others who are non-Buddhists.
 Through that [misplaced respect],
 the unknowing become attached to faulty [teachers]. (3.37)

Offer manuscripts and volumes
 of the word of the King of Sages
 and the treatises that come from it,
 along with their prerequisites, pens and ink. (3.38)

For the sake of increasing wisdom,
 provide for the livelihood of the schoolmasters
 in all the educational institutions of the land
 and formally grant estates to them. (3.39)

With [the proceeds from] your fields
 establish wages for doctors and barbers
 for the sake of the elderly, the young, and the ill
 so as to relieve the suffering of sentient beings. (3.40)

You of good wisdom,
 establish rest houses and build parks and causeways,
 pools, pavilions, and cisterns;
 provide for bedding, grasses, and wood. (3.41)

Build pavilions in all towns,
 at temples and in all cities.
 Along any thoroughfare
 where water is scarce, provide cisterns. (3.42)

Out of your compassion, always care for the ill,
 the homeless, those afflicted by suffering,
 the downtrodden and unfortunate.
 Respectfully apply yourself to aiding them. (3.43)

It is not proper for you to partake of seasonal foods
 and beverages, produce, grains, and fruits
 until you have offered them to monks and nuns
 and those asking for alms. (3.44)

At the sites of cisterns place shoes,
 parasols, and water filters,
 tweezers for removing thorns,
 needles, thread, and fans. (3.45)

At the cisterns also place the three kinds of fruit,
 the three kinds of salt, honey,
 eye medicine, and antidotes to poison.
 Also write formulas for medicinal treatments and spells. (3.46)

At the cisterns also place ointments
 for the body, feet, and head,
 cradles, ladles, and ewers,
 brass pots, axes, and so on. (3.47)

In cool, shady spots make small cisterns
 filled with potable water
 and provided with sesame, rice,
 grain, foods, and molasses. (3.48)

At the openings of anthills
 have trustworthy persons
 constantly place food and water,
 molasses and piles of grain. (3.49)

Both before and after each meal
 always offer in a pleasant manner
 food to hungry ghosts,
 dogs, ants, birds, and so on. (3.50)

Always care extensively for [places] in the world
 that are oppressed or where crops have failed,
 that have suffered harm or where there is plague,
 or that have been conquered [in war]. (3.51)

Provide seeds and food to farmers
 who have fallen on hard times.
 Eliminate excessive taxes
 and reduce the portion [of products taxed]. (3.52)

Protect [citizens] from debt;
 eliminate new tolls and reduce [excessive] tolls.
 Eliminate the suffering of those
 who wait at your door [with their petitions unanswered]. (3.53)

Eliminate bandits from your own land
 and in other lands as well.
 Keep prices level
 and place the proper value [on goods]. (3.54)

Be thoroughly familiar
 with all that your advisors say,
 and always do whatever
 is healthy for the world. (3.55)

Just as you pay attention
 to whatever you think will benefit you,
 so too pay attention
 to what you think will benefit others. (3.56)

Like the earth, water, fire, and wind,
 wild herbs and the plants of the forest,
 make yourself [and your possessions]
 available for the general enjoyment [of all]. (3.57)

Even when taking their seventh step,
 bodhisattvas have the attitude of giving away all their possessions;
 this produces merit in them

that is as limitless as the sky itself. (3.58)

If you bestow well-adorned, beautiful maidens
upon those who seek them,
you will thereby attain the *dharanis*
that hold the holy Dharma. (3.59)

Previously the Victor bestowed
eighty thousand maidens adorned
with all kinds of ornaments
accompanied by all kinds of goods. (3.60)

To those who come begging,
lovingly give numerous and resplendent clothes,
ornaments, perfumes, and garlands,
and other objects of enjoyment. (3.61)

There is no greater act of generosity
than to grant to the extremely unfortunate
who are bereft of some aspect of the Dharma
the happy chance [to receive teachings on it]. (3.62)

You should even give poison
to those for whom poison would be beneficial.
But if even the best food will not help someone,
do not give it to him. (3.63)

It is said that if a snake has bitten one's finger,
it is helpful to amputate it.
Likewise, the Sage said that if it benefits others,

one should even do something unpleasant. (3.64)

Have supreme respect for the holy Dharma
and those who teach the Dharma.
Respectfully listen to the Dharma
and offer the Dharma to others. (3.65)

Do not revel in worldly discourse;
take delight in the transcendent.
Just as you develop good qualities in yourself,
develop them also in others. (3.66)

Do not be satisfied with the Dharma you have heard;
keep in mind its meaning and analyze it.
Always respectfully offer
a gift of thanksgiving to your gurus. (3.67)

Do not study profane [philosophical systems], such as that of the
Charvakas.
Give up debate that is for the sake of arrogance.
Do not speak in praise of your own good qualities,
but rather speak of even your enemies' good qualities. (3.68)

Do not attack what is vital [to another],
nor make statements with
a negative attitude toward others.
Instead, examine your own errors. (3.69)

You should eliminate in yourself

those faults that the wise always decry in others.

And to the best of your ability,
eliminate them in others as well. (3.70)

Do not be angry when others do harm,
but realize that it is [the effect of] previous karma.

Without causing any more suffering,
eliminate your own faults. (3.71)

Do what benefits others
without expecting anything in return.
Endure your suffering alone,
and share your pleasures with beggars. (3.72)

Even if you have the excellent conditions
of a god, do not become inflated with conceit.
Do not be discouraged
even by poverty like that of a hungry ghost. (3.73)

For your own sake always speak the truth
even if it leads to your death
or the loss of your sovereignty.

Never speak in any other fashion. (3.74)

Devote yourself always to the discipline
of acting in accord with your statements.
Glorious one, by that you will become
supremely authoritative for the sake of the world. (3.75)

In all cases you should act

after first thoroughly examining [the situation].
 by correctly seeing things as they are,
 do not become dependent on others. (3.76)

Through the Dharma your kingdom will be happy,
 the vast canopy of your fame
 will spread in all directions,
 and ministers will bow to you. (3.77)

The causes of death are numerous;
 those that sustain life are few,
 and even they can cause death.
 Therefore, always practice the Dharma. (3.78)

If, in this way, you always practice Dharma,
 the contentment that will arise
 in you and in the world will be abundant. (3.79)

Through the practices you will sleep happily
 and will awaken happily.
 Because your inner nature will be without defect,
 even your dreams will be happy. (3.80)

Earnestly serve your parents,
 and respect the principals of your lineage;
 use your resources well, have fortitude, and be generous;
 speak gently without divisiveness, (3.81)
 and practice the discipline of truth.
 By doing these in this one life, you will become

king of the celestial beings, and be a godly king even now.

Therefore, devote yourself away to this kind of Dharma. (3.82)

Giving the food of three hundred stew-pots
every day, three times a day,
cannot compare to even part of the merit
of just a short moment of love. (3.83)

Even if not liberated, you will attain
these eight excellent qualities from practicing love;
celestial and human beings will love you,
and they will also protect you; (3.84)
you will have peace of mind and much happiness
and not be harmed by either poison or weapons;
you will effortlessly attain your aims
and be reborn in the realm of Brahma. (3.85)

If you lead others to develop bodhichitta
and then make it firm,
you will always have bodhichitta,
as stable as the king of mountains itself. (3.86)

Through faith you do not take rebirths that lack freedom.

Through ethical conduct, you have fortunate rebirths.

Through developing [your understanding] of emptiness,
you attain non-attachment to all things. (3.87)

By not being deceptive, you become mindful.

Through reflection, you attain intelligence.

Through reverence, you will realize the meaning [of the Dharma].

Through preserving the Dharma, you will become wise. (3.88)

Through eliminating obstructions
in listening to and imparting the Dharma,
you will gain the companionship of buddhas
and quickly fulfill your desires. (3.89)

Through non-attachment, you accomplish your aims.
Through lack of greed, your possessions increase.
Through lack of arrogance, you will become prominent.
Through fortitude for the Dharma, you attain the *dharani* [of not forgetting]. (3.90)

Through giving the five essences
and fearlessness to those in danger,
you will become impervious to all demons
and the best of powerful beings. (3.91)

Through giving garlands of lamps to reliquaries,
lights for those [hindered by] the dark,
and oil for all these lamps,
you will attain the divine eye. (3.92)

By offering cymbals and bells
for the worship of reliquaries
and also giving conch-horns and drums,
you will attain the divine ear. (3.93)

Do not speak of others' errors

or mention their physical handicaps.

By carefully protecting their minds,
you will attain the knowledge of others' minds. (3.94)

By providing shoes and conveyances,
attending to those who are weak
and assisting your gurus with transportation,
the wise person attains supernormal powers. (3.95)

By making effort for the sake of the Dharma,
by keeping the Dharma treatises and their meaning in mind,
and by giving the Dharma immaculately,
you will come to remember your past lives. (3.96)

Through correctly and truly understanding
that all things are essenceless,
you will attain the sixth superknowledge—
the supreme cessation of all defilements. (3.97)

In order to liberate all beings by meditating
on the uniform awareness of suchness
that has been moistened by compassion,
you will become a victor with supreme qualities. (3.98)

Due to your unshakable resolve,
your buddha land will be pure.

By having offered precious gems to the King of Sages,
you will shine with infinite light. (3.99)

Thus realize that a karmic effect
 corresponds to its karmic cause.
 Therefore, you should always benefit beings—
 this will likewise benefit you. (3.100)

Chapter 4

Thereupon, as a monastic you should first become serious about your
 training,
 focusing on the pratimoksha along with the Vinaya,
 and also on becoming learned
 and determining the meaning [of what you study]. (5.1)

Then you should eliminate those faults
 that are cited in the *Kshudravastuka*.
 Assiduously learn to recognize them,
 widely known to be fifty-seven in number. (5.2)

Wrath is severe mental agitation;
 rancor comes from constantly having it.
 Concealment is hiding one's negativity.
 Hostility is an addiction to negativity. (5.3)

Dissimulation is deceptiveness;
 pretension, crookedness of mind.
 Jealousy is irritation at others' good qualities.
 Miserliness is fear of giving. (5.4)

Non-integrity is not to be ashamed of yourself;
 inconsideration of others is not being embarrassed with regard to others.
 Haughtiness is the incapacity of honoring others.
 Fury is a mental disturbance caused by anger. (5.5)

Being arrogant is being conceited.
 To be heedless is to not apply oneself to virtue.
 Pride is of seven kinds;
 I will [now] explain each of them. (5.6)

Concerning these, the [first] is called “pride”;
 it is where one thinks of oneself
 as even inferior to the inferior, equal to the equal,
 or greater than or equal to the inferior. (5.7)

It is presumptive pride for one to presume
 that one is equal to someone who is better.
 If one presumes oneself to be
 even better than one’s betters, (5.8)
 this is pride beyond pridefulness,
 thinking oneself to be even loftier than the lofty.
 It is excessively bad,
 like developing sores on top of one’s boils. (5.9)

The five empty aggregates
 are called “the appropriated.”
 When one apprehends them as I,
 this is called the conceit of thinking “I am.” (5.10)

To presume that one has attained a result
that one has not attained is to have conceited pride.
The wise know that boasting
about one's negative deeds is erroneous pride. (5.11)

Deriding oneself, thinking,
"I cannot manage,"
is the pride of inferiority.
Such are the seven forms of pride, in brief. (5.12)

Hypocrisy is to restrain the senses
for the sake of acquisition and respect.
Flattery is to utter primarily pleasant phrases
for the sake of acquisition and respect. (5.13)

Hinting is praising others' possessions
so that one might obtain them.
Harassment is openly deriding others
in order to acquire something from them. (5.14)

The desire to acquire things through what has been acquired
is to praise what has already been acquired.

Carping is constantly remarking
on the mistakes that others have made. (5.15)

Stupefaction is the state of being overwhelmed
that comes from not thinking clearly or from illness.
Boredom is the attachment of the lazy
when they are deprived of what they need to support themselves. (5.16)

Discrimination of differences is an attitude
obscured by attachment, aversion, and confusion.
The failure to examine one's mind
is what is called inattention. (5.17)

Not treating spiritual mentors in the manner of the Blessed One
is the loss of respect that occurs
due to being lazy about concordant activities.
It is agreed that this makes one a negative person. (5.18)

Longing is a lesser mental obscuration
that comes from desirous attachment.
Obsession comes from lusting for something;
it is an extreme mental obscuration. (5.19)

Avarice is a mental state of attachment
brought about by being attached to one's possessions.
The attachment to others' possessions
is called unsuitable greed. (5.20)

Lusting in opposition to Dharma
is to approve of attachment to women, who should be avoided.
Fraud is when one who does not have good qualities
pretends to have good qualities. (5.21)

Great desire is an extreme yearning
that leaves behind the good fortune of contentment.
Craving approval means thinking,

“I will be known as having good qualities, no matter what.” (5.22)

Non-fortitude means that one is unable to bear it
due to harm or when one suffers.

Impropriety is the failure to respect what should be done
with regard to preceptors and gurus. (5.23)

Not heeding instructions means
that one does not take seriously statements that accord with Dharma.
Conceptuality concerning one’s relatives
is an attachment that [arises through] fondness for one’s relatives. (5.24)

Likewise to be attached to one’s country
is to overstate its good qualities.
The notion that one will not die means that
one is not concerned with death due to fearing it. (5.25)

Conceptuality in connection with recognition
is thinking, “Somehow [I must make] people
take me as their guru
by virtue of my excellent qualities.” (5.26)

Conceptuality in connection with infatuation
is to dwell on how
one might help or hurt others,
due to being affected by attachment or malice for them. (5.27)

Erratic displeasure is an unsteady mind.
Desiring union is a mind that is stained.

Lassitude is the laziness of one who lacks energy—
it comes from being physically listless. (5.28)

Affect is the transformation of body and face
that occurs through negative mental states.
Physical discomfort from eating too much food
is physical sluggishness. (5.29)

It is taught that the state of extreme mental dejection
is mental depression.

Longing for the desirable
is yearning for the five sensory objects. (5.30)

Harmful intent comes from nine causes—
it is the intent to harm others on the part of one who is concerned
about some misfortune in the three times
with regard to oneself, one's friends, or one's enemies. (5.31)

Dullness is a state of inactivity
due to physical and mental heaviness.
Drowsiness is sleep;
excitement is a lack of physical and mental tranquility. (5.32)

Remorse is to lament one's negative activities;
it arises from agonizing about them later.

Doubt is to be of two minds about
the [four] truths, the Three Jewels, and so on. (5.33)

A bodhisattva should forsake these [faults];

one with [monastic] precepts must forsake even more—
 since when one is freed of these faults,
 one can easily develop positive qualities. (5.34)

In short, the good qualities that bodhisattva should develop
 are generosity, ethical conduct, fortitude,
 joyous effort, meditative stability,
 wisdom, compassion, and so on. (5.35)

Generosity is to give up one's wealth;
 ethical conduct is to endeavor to help others;
 fortitude is the abandonment of anger;
 joyous effort is enthusiasm for virtue. (5.36)

Meditative stability is unafflictive one-pointedness;
 wisdom is definitely determining the truths' meaning.
 Compassion is a state of mind that savors
 only loving-kindness for all sentient beings. (5.37)

From generosity comes wealth; happiness from ethical conduct.
 From fortitude comes beauty; splendor from joyous effort.
 Through meditation, one is peaceful; through wisdom comes liberation.
 Compassion accomplishes all aims. (5.38)

Through the simultaneous
 perfection of all seven,
 one attains the sphere of inconceivable wisdom—
 lordship over the world. (5.39)

Just as the eight grounds of the hearer

are discussed in the hearer vehicle,
 so too the ten grounds of the bodhisattva
 are taught in the universal vehicle. (5.40)

The first of these is called the Joyous
 because the bodhisattvas experience great joy,
 since the three fetters have been eliminated
 and they have been born into the tathagata family. (5.41)

Through the maturation of that [ground],
 the perfection of generosity becomes supreme,
 they are able to make a hundred worlds quake,
 and they become the Great Lord of Jambudvipa. (5.42)

The second ground is called the Stainless
 because [bodhisattvas'] tenfold activities
 of body, speech, and mind are stainless,
 and they naturally adhere to those [ethical activities]. (5.43)

Through maturation of that [ground] the perfection of ethical conduct
 becomes supreme; they become glorious rulers with the seven treasures,
 wheel-turning monarchs, beneficent to beings.

Through its maturation they become monarchs that rule all four continents,
 and they gain expertise in turning beings away from unethical behavior.
 (5.44)

The third ground is [called] the Luminous
 because the light of peaceful wisdom arises,
 the concentrations and superknowledges have arisen,

and attachment and anger have completely ceased. (5.45)

Through the maturation of that [ground].
they practice supreme fortitude and joyous effort;
they become the celestials' skilled,
great lord who averts all sensual desire. (5.46)

The fourth is called the Radiant
because the radiance of true wisdom arises,
and [bodhisattvas] distinctively develop
all the aids to awakening. (5.47)

Through the maturation of that [ground]
they become the celestial ruler in the abode of the Suyana [deities].
They become skilled,
destroying the source of the view of a personal identity. (5.48)

The fifth is the Indomitable,
since one cannot be subdued by any demons,
and one gains expertise in knowing
the subtle meaning of the aryas' truths and such. (5.49)

Through the maturation of that [ground]
they become the celestial ruler of Tushita
and refute all the tirthikas' beliefs
concerning the efficacy of austerities. (5.50)

The sixth is called the Approaching
because they approach the qualities of a buddha

and are enhanced by the attainment of cessation
through uniting insight and serenity. (5.51)

Through the maturation of that [ground],
they become lord of Celestials Who Delight in Emanations.
Unsurpassable by the hearers,
they eliminate arrogant pride. (5.52)

The seventh is the Far Advanced
because the number [of excellent qualities] has advanced far,
since on this [ground] they enter moment by moment
into the equipoise of cessation. (5.53)

Through the maturation of that [ground]
they become the powerful ruler of the celestials.
They become a great leader of Jnanacharyas,
knowing the realizations of the aryas' [four] truths. (5.54)

The eighth is the youth's ground, the Immovable,
because, free of conceptions, they are unshakable.
The range of their physical, verbal,
and mental activities is inconceivable. (5.55)

Through the maturation of this [ground],
they become a Brahma who rules a thousand worlds;
they are unsurpassed by the hearers and solitary realizers
in determining the meaning of the Dharma. (5.56)

The ninth, like a regency,

is called Excellent Intelligence,
 since by attaining true awareness,
 [these bodhisattvas] have excellent understanding on this [ground]. (5.57)

Through the maturation of this [ground],
 they become the lord of a million worlds;
 they are unsurpassed by arhats and such
 regarding qualms in the minds of beings. (5.58)

The tenth is the Cloud of Dharma
 because [bodhisattvas] rain down the holy Dharma,
 and these bodhisattvas are anointed
 with rays of light by the buddhas. (5.59)

Through the maturation of that [ground],
 they become the celestial ruler of the Pure Abode,
 master of inconceivable objects of wisdom,
 supreme among great lords. (5.60)

These then are renowned
 as the ten bodhisattva grounds.
 The buddhas' ground is different—
 in all ways immeasurably vast. (5.61)

It is merely called
 “Possessing Ten Powers.”
 Each of those powers is as limitless
 as the countless number of beings. (5.62)
 The limitlessness of a buddha's [excellent qualities]

is said to be like
 the limitlessness of space, earth, water,
 fire, and wind in all directions. (5.63)

If the causes are [reduced] to a mere [measure]
 and not seen to be limitless,
 then one will not be confident
 that the [good qualities of] the buddhas are inestimable. (5.64)

Therefore, each day, three times a day,
 before a statue, stupa, or elsewhere,
 you should perform the recitation
 of the following twenty verses. (5.65)

Honoring in all ways the Buddha, Dharma, Sangha,
 and also the bodhisattvas,
 I take refuge in them and pay homage
 to those worthy of homage. (5.66)

I turn away from all negativity
 and embrace all merit.
 I rejoice in all the merit
 [amassed by] all sentient beings. (5.67)

With bowed head and palms together
 I beseech all perfect buddhas
 to turn the wheel of Dharma,
 and remain as long as beings remain. (5.68)

Through the merit of doing this
and the merit I have done and will do,
may all sentient beings be endowed
with unsurpassed bodhichitta. (5.69)

May all sentient beings have immaculate faculties
and transcend the unfree [state].
May they control their own actions
and live by right livelihood. (5.70)

May all embodied beings have jewels in their hands,
and may a limitless [amount] of all kinds of necessities
remain inexhaustible
for as long as cyclic existence endures. (5.71)

At all times may all women
become supreme persons.
May all beings be endowed
with intelligence and legs. (5.72)

May all beings have a good complexion
and also a good physique.
May they be radiant and pleasant to behold.
Free of illness, may they be strong and live long. (5.73)
May they all gain expertise in skillful means
and become free of all dukkha.
May they be devoted to the Three Jewels
and have the great treasure of Buddhadharma. (5.74)

May they be adorned with love, compassion,
 joy, [the ability to] remain equanimous in the face of hardship,
 generosity, ethical conduct, fortitude,
 joyous effort, meditative stability, and wisdom. (5.75)

Thus adorned, may they complete all the collections,
 and [obtaining] brilliant signs and marks,
 may they traverse without hindrance
 the ten grounds to the inconceivable. (5.76)

May I also be adorned with these good qualities
 and all others as well.
 May I become free from all faults,
 and may I attain supreme love for all beings. (5.77)

May I perfect the virtues
 to which all beings aspire,
 and may always dispel
 the dukkha of all embodied beings. (5.78)

In all worlds may all beings
 who are feeling anxious due to fear
 become completely fearless
 merely by hearing my name. (5.79)

From seeing and thinking of me
 and from merely hearing my name,
 may beings become clear-minded,
 undisturbed, and at ease. (5.80)

May it be definite that they will awaken,
 and in all their future lives, may they attain the five superknowledges.
 In all ways may I always do
 what brings benefit and happiness to all beings. (5.81)

May I always dissuade all at once
 all those beings of any world
 who intend to engage in negativity
 without doing them any harm. (5.82)

Like the earth, water, wind, and fire,
 medicinal herbs, and the trees in the wilderness,
 may I always freely be an object of enjoyment
 by all beings as they wish. (5.83)

May I be beloved of beings,
 and may they be more beloved to me than myself.
 May I bear the results of their negativity,
 and may they have the results of all my virtue. (5.84)
 As long as there is even one sentient being
 somewhere who is not yet free,
 may I remain [in the world] for that being's sake,
 even if I have attained peerless awakening. (5.85)

If the merit of making such statements
 were to be material,
 it would not fit into worlds
 as numerous as the grains of sand of the Ganges. (5.86)

This is what the Blessed One said,
 and the reason is here to be seen—
 the worlds of beings are immeasurable,
 and the intention to aid them is likewise. (5.87)

Thus concludes my brief explanation
 of the Dharma to you.

Always consider this Dharma to be beloved to you,
 just as you are beloved to yourself. (5.88)

Those who consider the Dharma to be beloved
 are truly holding themselves as beloved.

For if one wants to benefit those whom one loves,
 one can do so by means of the Dharma. (5.89)

Therefore, be devoted to the Dharma, just as you are devoted to yourself.
 Be devoted to correct practice, just as you are devoted to Dharma.
 Be devoted to wisdom, just as you are devoted to correct practice.
 Be devoted to the wise, just as you are devoted to wisdom. (5.90)

One who, due to his own failings, has doubts about a pure, loving, and
 intelligent teacher

who speaks with restraint about what is helpful ruins his chances of
 attaining his aims.

Thinking, “I am under the care of one who is pure, loving, and wise,
 and who states with restraint what is helpful,” vow to spiritually discipline
 yourself, King. (5.91)

Know, in brief, the qualifications of spiritual friends.

You should receive teachings from
 those who are content, compassionate, and ethical,
 and possess the wisdom that dispels negative mental states. (5.92)

Having understood [what they teach],
 you should respectfully put it into practice.
 Through this excellent system,
 you will attain the supreme achievement. (5.93)

Speak the truth, and speak gently to beings.
 Be pleasant, unassailable, and skilled in public policy;
 do not wish to humiliate others;
 be independent, and always speak well. (5.94)

With enmity well subdued,
 be generous, dignified, and mentally peaceful.
 Do not procrastinate, and do not be rash;
 do not be dishonest, and be courteous. (5.95)

Be auspicious like the full moon,
 and radiant like the autumn sun.
 Be profound like the ocean,
 and steadfast like Mount Meru. (5.96)

Freed from all negativities
 and adorned with all good qualities,
 be the sustenance of all beings
 and become omniscient. (5.97)

This Dharma is not explained only for a king. It is also taught,
as is appropriate, to other beings out of the desire to benefit them. (5.98)

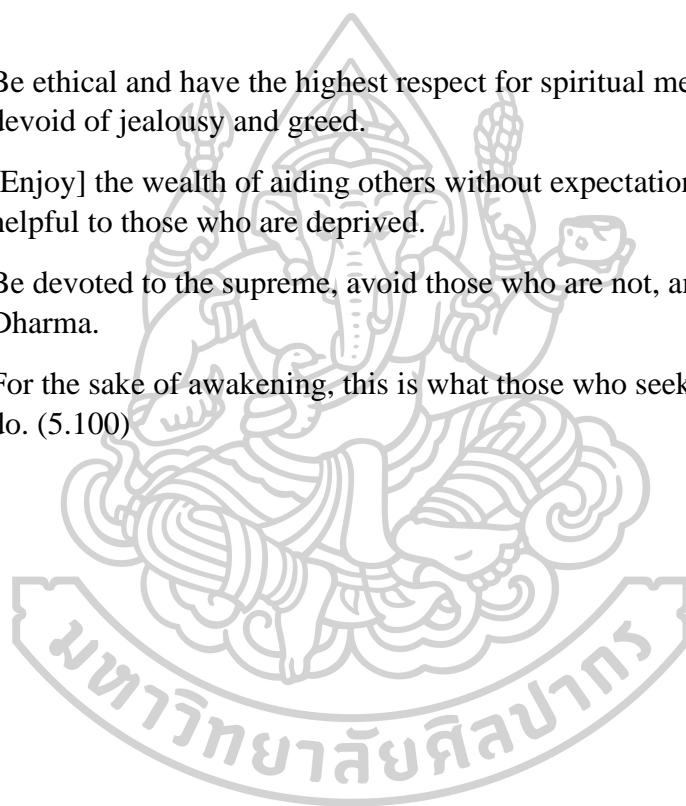
King, it would be good for you
to contemplate this discourse every day,
so that you and other beings
will attain true, complete awakening. (5.99)

Be ethical and have the highest respect for spiritual mentors; be patient,
devoid of jealousy and greed.

[Enjoy] the wealth of aiding others without expectations of return and be
helpful to those who are deprived.

Be devoted to the supreme, avoid those who are not, and embrace the
Dharma.

For the sake of awakening, this is what those who seek it should always
do. (5.100)

อภิธานศัพท์

(Glossary)

- กฏนิรมลชณิมะ** เป็นกฏที่ว่าด้วยการไม่มีค่ากลาง ทุกประพจน์มีค่าแท้จริงเพียงอย่างเดียว คือจริงหรือเท็จเท่านั้น ไม่มีทางที่หนึ่งประพจน์จะเป็นทั้งจริงและเท็จพร้อม ๆ กัน.
- กฤษณกรรมปะละ** (Skt. kṛṣṇakarmapatha) ถ่ายถอดเป็นบาลีได้ว่า กัณห์กัมมปะ (Pali. kaṇha-kammapada) หมายถึง กรรมบถฝ่ายดำ ในคัมภีร์รัตนาวลิตระบุดำ เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ มีส่วนคล้ายกับอกุศลกรรมบถ แต่เพิ่มส่วนทฤษฎีของพวกอัสติกะคือ ปรัชญา 6 สำนัก และพวกนัสติกะคือปรัชญาจรวากและไชนะ.
- กระวาน** (Skt. and Pali. elā) ชื่อไม้ล้มลุกชนิด *Amomum testaceum* Ridl. ในวงศ์ Zingiberaceae มักจะขึ้นในป่าดิบตามภูมิประเทศที่เป็นเขา ผลค่อนข้างกลม สีน้ำตาล มี 3 พู มีกลิ่นหอมฉุน ใช้ปรุงอาหารและทำยา.
- กรุณา** (Skt. and Pali. karuṇā) ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ ความห่วงใยเมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ คิดหาทางช่วยเหลือเพื่อปลดเปลื้องทุกข์ของเขา เป็นข้อที่สองของพรหมวิหาร (Skt. and Pali. brahmavihāra) รวมถึงเป็นคุณธรรมประการหนึ่งของผู้บรรลุนิเวศน์วิมุกติ (Skt. cetovimukti) บาลีว่า เจริญวิมุตติ (Pali. cetovimutti) ความหลุดพ้นทางใจซึ่งเป็นอันสงส์ของการเจริญพรหมวิหาร.
- กล่าวตุ้** กล่าวอ้างหรือทักท้วงเอาของผู้อื่นว่าเป็นของตัวเอง, กล่าวอ้างผิดตัว ผิดสิ่ง ผิดเรื่อง โดยมีเจตนามุ่งร้ายหรือหวังสนุก.
- กเลสะ** (Skt. kleśa) บาลีว่า กิเลส (Pali. kilesa) อ่านว่า กิ-เหลด หมายถึง เครื่องทำใจให้เศร้าหมอง ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ และเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำกรรมซึ่งนำไปสู่ปัญหา ความยุ่งยากเดือดร้อนและความทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำจัดออกจากจิตใจเพื่อข้ามพ้นความทุกข์.
- กษมะ** (Skt. kṣama) บาลีว่า ขันติ (Pali. khanti) ความอดทน คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ, ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อบรรลุนิเวศน์วิมุกติที่ติงาม.

กัลป์ (Skt. kalpa) บาลีว่า กัปป์ (Pali. kappa) อายุของโลกตั้งแต่พระพรหมสร้างเสร็จจนถึงเวลาที่ไฟประลัยกัลป์มาล้างโลก ซึ่งได้แก่ช่วงเวลากลางวัน วันหนึ่งของพระพรหมคือ 1,000 มหายุค (เท่ากับ 4,320,000,000 ปีมนุษย์) เมื่อสิ้นกัลป์ พระอิศวรจะล้างโลกด้วยไฟประลัยกัลป์ โลกจะไร้สิ่งมีชีวิตและอยู่ในความมืดมนจนถึงรุ่งเช้าของวันใหม่แล้ว พระพรหมก็จะสร้างโลกเป็นการขึ้นต้นกัลป์ใหม่ โลกจะถูกสร้างและถูกทำลายเช่นนี้ สลับกันตลอดอายุของพระพรหม ทั้งนี้ตามคติของพราหมณ์.

การุณย์ (Skt. kārūṇya or karuṇā) บาลีว่า การุญฺญะ (Pali. kāruṇṇā) ความกรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์, ความห่วงใย เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ คิดหาทางปลดเปลื้องความทุกข์ของเขา เป็นหนึ่งในพรหมวิหาร เป็นองค์คุณที่พัฒนาให้ผู้ปฏิบัติก้าวเข้าสู่กระแสแห่งโพธิจิต เพราะหวังให้สัตว์พ้นทุกข์.

เกียดกัน หมายถึง กีดกัน ขัดขวาง กันไม่ให้ทำโดยสะดวก.

ขันธ (Skt. skandha) บาลีว่า ขันธะ (Pali. khandha) กอง พวก หมวด หมู่ ลำตัว; หมวดหนึ่ง ๆ ของรูปธรรมและนามธรรม, มวลรวมของสิ่งที่เข้าใจกันว่ามี เป็นหมวดหมู่ที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดในทางพระพุทธศาสนาเมื่อต้องการที่กล่าวถึงองค์ประกอบของสิ่งที่ยึดถือกันว่าเป็นตัวบุคคล หลังจากทำการจำแนกตัวบุคคลออกเป็นส่วน ๆ จะพบว่า มี 5 ขันธก็คือ 1. รูป (Skt. and Pali. rūpa) กายหยาบ ร่างเนื้อ 2. เวทนา (Skt. and Pali. vedanā) ความรู้สึกเสวยอารมณ์ 3. สังขยา (Skt. saṃjñā) บาลีว่า สัญญา (Pali. saññā) ความจำได้หมายรู้ 4. สัมสการะ (Skt. saṃskāra) บาลีว่า สังขาร (Pali. saṅkhāra) สิ่งหรือภาวะที่ถูกปรุงแต่ง 5. วิชญาณ (Skt. vijñāna) บาลีว่า วิญญาน (Pali. viññāna) ความรู้แจ้งอารมณ์ผ่านสัมผัสทั้ง 6.

คฤหัสถ์ (Skt. gr̥hastha) บาลีว่า คหฺฐฐะ (Pali. gahatṭha) หมายถึง ผู้ครองเรือน ผู้ไม่ใช่ นักบวช ฆราวาส.

ความขูชั้นแห่งขน เป็นคำบ่งบอกกิริยาอาการสื่อถึงความกลัว มักใช้ในคำว่า “ขนลุก” “ขนพอง” หรือ “ขนพองสยองเกล้า” เช่น เขาเจอผีแล้วขนลุกขนพอง, แต่ผมไม่ยอมเห็นแมงมุม เพราะแค่นี้ก็ถึงกับขนลุกแล้ว, โจรรู้สึกขนพองสยองเกล้าเพราะเห็นตำรวจ.

ความดีที่เป็นอุปกรรม หมายถึง ความดีที่มาจากกระทำทางกายและทางวาจาอันเป็นสาเหตุ และเครื่องมือให้ผู้กระทำได้รับผลที่มุ่งหวัง คำว่า ความดี โดยปกติจะหมายถึง สิ่งหรือ

การทำกริยาอาการที่ให้ผลลัพธ์ที่น่าพอใจ นำปรารถนา ในงานวิจัยฉบับนี้จะมุ่งถึง “บุญ” ซึ่งเป็นความดีที่เกิดจากศรัทธาความเชื่อ และ “กุศล” ซึ่งเป็นความดีที่เกิดจากปัญญาความรู้ชัดและศรัทธาควบคู่กัน.

- คุถ** (Skt. and Pali. *gūtha*) ฐี, อุจจาระ, กากอาหารที่ร่างกายไม่ต้องการแล้วขับถ่ายออกทางทวารหนัก.
- โคจร** (Skt. and Pali. *gocara*) “ที่โคเที่ยวไป”, “เที่ยวไปดั่งโค” 1. ที่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย มีตาเป็นต้น ท่องเที่ยวไป ได้แก่ อารมณ (กรรมฐาน บางครั้งก็เรียกว่า “โคจร” เพราะเป็น อารมณของการเจริญภาวนา) 2. สถานที่ที่เที่ยวไปเสมอ หรือไปประจำ เช่น ที่ภิกษุไปเที่ยวบิณฑบาต, บุคคลหรือสถานที่ที่เที่ยวไปมาหาสู่ 3. การดำเนินไปในวิถีแห่งการปฏิบัติ; คำว่า โคจร ในโคลกนี้มุ่งถึงการดำเนินไปในวิถีการปฏิบัติมี ศิล เป็นต้นระดับปกติสาวก ซึ่งไม่เพียงพอให้พระอริยสารทวติบุตรได้บรรลุความเป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้า.
- จตุษโกฏี** (Skt. *catuskoti*) บาลีว่า จตุกโกฏี (Pali. *catukkotī*) หมายถึง แ่งมุมทั้ง 4 อันได้แก่ 1. ยินยัน, 2. ปฏิเสธ, 3. ทั้งยินยันทั้งปฏิเสธ, และ 4. ไม่ใช่ทั้งยินยันไม่ใช่ทั้งปฏิเสธ เป็นหลักการจัดกลุ่มแนวคิดทางปรัชญา เพื่อรู้จุดยืนของแนวคิดของคู่สนทนา คัมภีร์รัตนาวลีนาฏเกณท์นี้มาใช้ร่วมกับวิชาวิธี เพื่อหลักแนวคิดของฝั่งตรงข้ามให้เข้าสู่ความขัดแย้ง โดยที่ไม่กระทบหลักการของตน พร้อมจุดยืนของตนว่าข้อเสนอของตน ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นจากความคิด แต่เป็นการนำเสนอความจริงเชิงประจักษ์ซึ่งเสียงไม่ได้.
- จริต** (Skt. and Pali. *carita*) ความประพฤติ, พินิสัยหรือพื้นเพทางจิตใจที่หนักไปทางด้านใดด้านหนึ่ง แตกต่างกันไป จำแนกเป็น 6 ตามจริยา 6 ในการเจริญกรรมฐานท่านแนะนำให้เลือกกรรมฐานให้เหมาะหรือเข้ากับจริต โดยสอดคล้องกับจริยาของเขา ในพุทธศาสนานิกายตันตระ จริตปรากฏในชื่อว่า จารยะ (Skt. *cārya*) แสดงถึง ศิลพรตที่บริสุทธิ์ ความถูกต้องของพิธีกรรม และสนิมิตตะโยคะ (Skt. *sanimittayoga*) เป็นการปฏิบัติลับเฉพาะของนิกายตันตระผ่านการสอนตัวต่อตัวระหว่างอาจารย์และศิษย์ เน้นหนักในการกำหนดนิมิต เป็นด้านตรงข้ามของอนิมิตตะโยคะ (Skt. *animittayoga*) ที่ปฏิบัติเน้นในการทำสมาธิโดยกำหนดศูนยตา โดยคำว่า ไม่มีจริตในที่นี้ น่าจะหมายถึงการปฏิบัติสมาธิตามหลักศูนยตา.

จริตตะ (Skt. and Pali. carita) หมายถึง ความประพฤติ, พฤติกรรม แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ
 1. สุจริต (Skt. and Pali. sucarita) หมายถึง ความประพฤติดีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งไม่นำความเดือดร้อนมาให้ทั้งแก่ตน และแก่คนเหล่านี้ 2. ทุจจริต (Skt. duścārita) บาลีว่า ทุจจริต (Pali. ducārita) ความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นสิ่งตรงข้ามกับสุจริตทั้งในลักษณะของการกระทำและผลลัพธ์.

จริยศาสตร์ หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับความประพฤติ, ศาสตร์เกี่ยวกับความประพฤติ เน้นให้ผู้ที่ปฏิบัติ เกิดความเข้าใจถึงประโยชน์ที่ตนจะได้รับและประพฤติตาม ไม่ใช่การบังคับ เนื้อหาของจริยศาสตร์ในคัมภีร์รัตนาวลีจะเน้นในหลักปฏิบัติแนวพุทธ.

จันทรกีรติ (candrakīrti) เป็นชาวอินเดียใต้ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงคริสต์ศักราช 600-650 มีชื่อด้านการเขียนอธิบายคำภีร์ของท่านนาคารชุนและของท่านอารยะทเวะ ท่านเป็นนักวิชาการทางพุทธศาสนา ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุ โดยมีอุปัชฌาย์คือท่านกมลพุทธิ (Kamalabuddhi) ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านพุทธปาละ (Buddhapāli) ท่านเป็นนักปรัชญาสำนักมหายมิกะ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการช่วยปกป้องแนวคิดวิภาษวิธีของปรัชญามัชฌมกะซึ่งได้รับถ่ายทอดมาจากท่านพุทธปาละ โดยดำรงอยู่บนพื้นฐานของประสังคะ (Skt. prasaṅga) ภายหลังได้ไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยยานาลันทา ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย และได้เป็นผู้อำนวยการของสถานศึกษา นั้น.

จารบุรุษ (Skt. cārapuruṣa) บาลีว่า จารบุรีสะ (Pali. cārapurisa) หมายถึง คนผู้ทำหน้าที่สอดแนม ในตัวโคลกใช้คำว่า จารจกษุส (Skt. cāracakṣus) แปลตามศัพท์ว่า ตาสอดสาย แต่ตามความหมายหมายถึง หน่วยสอดแนม, คนที่ทำหน้าที่สอดแนม, คนที่ทำหน้าที่สืบข่าวสาร, คนที่ทำหน้าที่เป็นหูตาให้พระราชา; ในภาษาไทยมักใช้ประกอบหน้าคำอื่น เช่น จารกรรม, จารบุรุษ, จารชน, จารสตรี.

จรรวาก หรือ จากวาก (Skt. cārvāka or cākṣvāka) มาจากคำว่า จารุ ที่แปลว่า ไพเราะ + วากะ ที่แปลว่า “คำพูด” รวมทั้ง 2 คำ แปลความได้ว่า “คำพูดที่อ่อนหวานไพเราะ”; ปรัชญาจรรวาก ได้สมญานามว่า “ปรัชญาปากหวาน” เพราะหลักปรัชญานี้เป็นข้อความสั้น ๆ ฟังรื่นหูชวนให้หลงเชื่อได้ง่าย เป็นปรัชญาแบบชาวบ้าน เป็นไปตามกระแสโลก ๆ เช่น

จากความตอหนึ่ของคำสอนว่า “จกน จงตึ่ม จงรึ่นเรงเสยแ่่วนนี้ พรงึนี้เรอาจตาย”.

จิต หรือ จิตต์ (Skt. and Pali. citta) ธรรมชาตึที่รึ้อารมณึ, สภาพที่นึ่กคตึ, ความนึ่กคตึ, จอ ในโศลกนึ่การระบุงว่า “มอมีจตึ” หมายถึง การมอปรุงแ่ตงทางความคตึ เป็นการยึนยึนแนวคตึว่า หลักรการของคนมอใชความคตึซึ่ถูกปรุงแ่ตงดวอยอวทยา.

เจตลึ หมายถึง ธรรมที่ประกอบกบจิต, อาการหรือคณสมบตึตาง ๆ ของจตึ.

เจตึยึ มาจากสันสกฤตว่า จอตึยะ (Skt.caitya) บาลึว่า เจตึยะ (Pali. cetiya) ลึซึ่กอเป็นรูปคลึายลอมฟาง มึยอดแหลม บรรจุลึ่ที่นบถึอมีพระธาตึเป็นตึน, ลึหรือบुकคตึที่เคารพนบถึอ.

จ้อฉล หมายถึง การใชอูบายหลอกลงโดยเอาความเทจมากลวเพื่อใหเขาหลงผตึ.

ชนกกรรม หมายถึง กรรมที่ใหวึบากนามซึนธึและกัम्मชรูปเกตึซึน.

ชางกัลบก (Skt. kalpaka) บาลึว่า กัปกะ (Pali. kappaka) หมายถึง ชางตัดผม, ชางโกนผคคนกลุ่มนึมีหน้าทึในการตัดผและหนวดใหผู่อึน, ผูรับใชของกษัตรียึ บ้างทำหน้าที่ในการเตรียมน้าอาบใหพระราชาดว.

เชอตโกใหลึงดู เป็นสำนวนไทย หมายถึง ลงโทษคนหนึ่หรือกลุ่หนึ่ เพื่อเป็นดวอยางใหคนอึนหรือกลุ่อึนเกรงกลัว มอกล้าซัดคำสึ่ หรือมอกล้าทาความผตึ.

ไจนะ, เซน, หรือ จิน (Skt. jaina) เป็นชือศาสนาหนึ่ในอึนเดย ศาสนาชือมหาวึระ ศาสดาองคึนึมีประวตึไกลึเคยงพระพุทเจ้ามาก มี 2 นึกายคือ นึกายทึคัฒพรคือพวกชึเปลึอยและนึกายเศวตัฒพรหรือเศวตามพรคือพวกนุงขาว ใชภาษาปราฤตเป็นภาษาทางศาสนา ถึอมนึนในหลึกอหึงสาและม้งสวึรตึ, คาคว่ามีตึนกำเนตึมาจากปรึชญาสาขยะคำสอนของศาสนานึถูกเรยีกว่า ทวอวาทะ (Skt. dvaitavāda) เพราะมหาวึระผูเป็นศาสดายึนว่า ความจรงึแ่ที่ประกอบในทุกลึ่มีเพียง 2 ชนตึคือ 1. ชึวะ ลึ่ทึมีชึวตึและ 2. ลึ่ทึมอชึวตึ, นึกบวชของศาสนานึมีชึื่อว่า นึครนถึ.

ตึณหา (Skt. trṣṇā) บาลึว่า ตึณหา (Pali. taṇhā) ความกระหาย, ความอยาก ความปรารธนา ตึองการมอคลาดจากความสุข, ความปรารธนาจะมอมีความทุกขึ, และความปรารธนาทึมอหย้งลงในความสุขและความทุกขึ มักใชในเรอื่งของความครึนในกาม, ตึณหามี 3 ประเภท

ตามชนิดของสิ่งที่ทะยานอยาก คือ กาม (Skt. and Pali. kāma) เกี่ยวข้องกับความยึดติดคะเนิงหาปรารถนาที่จะได้ในสิ่ง, ภพ (Skt. and Pali. bhava) เกี่ยวข้องกับการมีอยู่ดำรงอยู่ต่อไปอย่างสืบเนื่องไม่เสื่อมสลาย และ วิภพ (Skt. and Pali. vibhava) เกี่ยวข้องกับความดับสูญ การไม่มี และการไม่ดำรงอยู่, ตัณหาเป็นเหตุของตัวทุกข์ ดังนั้นจึงเป็นที่รู้จักในอีกชื่อว่า สมุทัย (Skt. and Pali. samudaya).

ตรัสรู้ หมายถึง รู้แจ้ง หมายถึง รู้ร้อยสัจจ 4 หรือ อารยสัจจ 4 ได้แก่ ทุกข์ (Skt. duḥkha) บาลีว่า ทุกข์ (Pali. dukkha) ความลำบากกายใจ, สมุทัย เหตุแห่งความทุกข์, นิโรธ (Skt. and Pali. nirodha) ความดับทุกข์และดับเหตุของทุกข์, และ มรรค (Skt. mārga) บาลีว่า มัคคะ (Pali. magga) วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ตรียาน (Skt. triyāna) ยานทั้งสาม หมายถึง คำสอนที่มุ่งความเป็นสาวก, เป็นปัจเจกพุทธะ และเป็นพระโพธิสัตว์ที่ต้องการบรรลุอย่างรวดเร็ว ข้อสังเกตของยานทั้งสามนี้คือ หลังจากการบรรลุพวกเขาจะอยู่ในพระนิรวาณอันเป็นจุดสูงสุดของเส้นทางการบำเพ็ญ บรรลุความเป็นอรหันต์ การเกิดใหม่ในสังสารวัฏก็ดับลง อย่างไรก็ดี การดำรงอยู่ของสิ่งที่เรียกว่า “ตัวตน” ของท่านเหล่านั้นจะยังถือว่ามียู่ และจะนับว่าดับสนิทก็ต่อเมื่อขั้น 5 ถูกทำลายไป กลุ่มนี้ถือว่าพระนิรวาณเป็นโลกหนึ่ง มีสัดส่วนชัดเจน.

ทรมาน หมายถึง ทำให้ลำบาก, ทำทารุณ, ข่ม, ปราม, ฝึก, ทำให้เสื่อม, ทำให้เสื่อมการถือตัว, ทำให้กลับใจ, ทำให้ละพศหรือลดทิฐิมานะลงด้วยการแผ่เมตตาเป็นต้น.

ทรรคนะ (Skt. darśana) บาลีว่า ทัสสนะ (Pali. dassana) การเห็น, การมองดู, การสังเกต, การเล็งเห็น, มุมมองทางความคิด, ความเข้าใจ, ทฤษฎี.

ทัญยะ (Skt. Dravya) บาลีว่า ทัพพะ (Pali. dabba) หมายถึง สาร, สิ่งของ, วัตถุ, องค์ประกอบ, และสมบัติ; เป็นหนึ่งในปทารถะ ทั้ง 7 ของไวเศษิกะ มี 9 ประการ คือ 1. ปฐวี (Skt. pṛthivī) ดิน 2. อาปะ (Skt. āpa) น้ำ 3. เตชะ (Skt. teja) ไฟ, 4. วายุ (Skt. vāyu) ลม หรือ อากาศ, 5. อากาศะ (Skt. ākāśa) อากาศ, 6. กาละ (Skt. kāla) เวลา, 7. ทิก (Skt. dik) พื้น, 8. อาตมา (Skt. ātmā) อัตตาหรือตัวตน, 9. มนัส (Skt. manas) ใจ เป็นส่วนประกอบสำคัญที่มีอยู่ในทุกสิ่ง เป็นที่รองรับคุณและกรรม เป็นตัวเหตุของสังขตธรรม.

ทวาทศางคประวจนะ (Skt. dvādaśāṅga-pravacana) คำสอนของพระศาสดามือองค์ 12 ประการ ในบาลีถูกเรียกว่า นวังกส์ตฤศาสน์ (Pali. navaṅgasatthusāsna) หมายถึง รูปแบบคำสอนของพระศาสดา 9 ประเภท โดยฉบับภาษาสันสกฤตจะเพิ่ม นิทาน (Skt. and Pali. nidāna) เรื่องเล่า, อวทาน (Skt. avadāna) เรื่องจำเพาะส่วน และอุปเทศ (upadeśa) ข้อแนะนำ ส่วนอีก 9 ประการที่มีเหมือนอย่างในบาลีได้แก่ 1. สูตร (Skt. sūtra) บาลีว่า สุตตะ (Pali. sutta) โอวาทของพระพุทธเจ้า มักขึ้นต้นสูตรด้วย “เอวัม มยา ศรุตัม” ในสันสกฤตและ “เอวัมเม สุตัง” ในบาลี แปลว่าข้าพเจ้าฟังมาแล้วอย่างนี้, 2. เคยะ (Skt. geya) บาลีว่า เคยยะ (Pali. geyya) คำสอนที่ผสมไปด้วยร้อยแก้วและร้อยกรอง, 3. วยาकरणะ (Skt.vyākaraṇa) บาลีว่า เวยยาकरणะ (Pali. veyyākaraṇa) คำสอนในเชิงพยากรณ์, 4. คาถา (Skt. and Pali. Gāthā) คำสอนที่ลักษณะเป็นร้อยกรอง ฉันทภาพย์ และกลอน, 5. อุทาน (Skt. and Pali. udāna) คำพูดหรือสำนวนที่พระพุทธเจ้าตรัสด้วยคำอันประกอบด้วยปีติ, 6. อิติวุตตกะ (Skt. itivṛttaka) บาลีว่า อิติวุตตกะ (Pali. itivuttaka) คำสอนที่ขึ้นต้นคำว่า วุตตัง เหตัง ภควตา แปลว่า สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้, 7. ชาตก (Skt. and Pali. jātaḥ) เรื่องเล่าเกี่ยวกับอดีตชาติ, 8. อัทภูตธรรม (Skt. adbhutadharma) บาลีว่า อัภภูตธัมมะ (Pali. abbhutamhamma) คำสอนที่กล่าวด้วยเหตุมหัศจรรย์, 9. ไวปุละยะ หรือ ไวทัลยะ (Skt. vaipulya or vaidalya) บาลีว่า เวทัลละ (Pali. vedalla) พระสูตรแบบถามตอบซึ่งผู้ถามได้รับความรู้และความพอใจ.

ทวิวิธธรรม (Skt. dvividhadharma) ในคัมภีร์รัตนาวลี หมายถึงหลักธรรม 2 ประการ คือ การไม่ทำกรรมชั่วหยาบกล่าวคือกรรมที่ประกอบด้วยโลภะ โทษะ โมหะ และการทำกรรมที่ดีกล่าวคือกรรมที่ประกอบด้วยอโลภะ อโทษะ อโมหะ ทวิวิธธรรมเป็นธรรมสำหรับผู้เริ่มต้นปฏิบัติ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อภยุตยธรรม (Skt. abhayudyadharma) การปฏิบัติทวิวิธธรรมนับเป็น “ธรรมาภยุตยะ” การเริ่มต้นปฏิบัติธรรม.

ทวีป (Skt. dvīpa) บาลีว่า ทิป (Pali. dīpa) ในทางพระพุทธศาสนาระบุว่ามี 4 ทวีป โดยทั้ง 4 ทวีปนี้จะอยู่ล้อมรอบภูเขาสุมเมรุตามทิศทั้ง 4 โดยบุพพิเทหะทวีปตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก กว้าง 7,000 โยชน์ มีมณฑลโดยรอบ 21,000 โยชน์ (1 โยชน์ เท่ากับ 16 กิโลเมตร), อุตตรกัฐทวีปตั้งอยู่ทางทิศเหนือ กว้าง 8,000 โยชน์ มีมณฑลโดยรอบ 32,000 โยชน์, อมรโคยานทวีปตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก กว้าง 7,000 โยชน์ มีมณฑล

โดยรอบ 22,000 โยชน์, และชมพูทวีปตั้งอยู่ทางทิศใต้ กว้าง 10,000 โยชน์ มีมณฑล
โดยรอบ 300,000 โยชน์.

ทศพลญาณ (Pali. dasapalañña) สันสกฤตว่า ทศชญาณพล (Skt. daśajñānabala) หมายถึง
กำลัง 10 ประการของพระตถาคต ได้แก่ 1. สถานาสถานชญาณ (Skt. sthānāsthānajñāna) บาลีว่า ฐานาฐานญาณ (Pali. thānāthānañña) ปรีชาหยั่งรู้สิ่ง
ที่เป็นไปได้และไม่ได้, 2. กรรม-วิปากชญาณ (Skt. karmavipākajñāna) บาลีว่า
กัมมวิปากญาณ (Pali. kammavipāka-ñña) ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม สามารถ
จำแนกแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีและกรรมชั่ว, 3. นานาธิมุกติ
ชญาณ (Skt. nānādhimuktijñāna) บาลีว่า นานาธิมุตติญาณ (Pali. nānādhimuttikañña) ปรีชาหยั่งรู้อุปนิสัย อหยาศัย ความโน้�นเอียง ความเชื่อถือ
แนวความสนใจเป็นต้น, 4. นานาธาตชญาณ (Skt. nānādhātujñāna) บาลีว่า
นานาธาตญาณ (Pali. nānādhātuñña) ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วย
ธาตุต่าง ๆ, 5. อินทริยปราปรชญาณ (Skt. indriyaparāparajñāna) บาลีว่า
อินทริยปรโรปรียัตตญาณ (Pali. indriyaparopariyattañña) ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและ
หย่อนในอินทริย์ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ของเหล่าสัตว์,
6. สรรพตรคามินีประติปัทชญาณ (Skt. sarvatragāminīpratipadjñāna) บาลีว่า
สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ (Pali. sabbattha-gāminīpaṭipadāñña) ปรีชาหยั่งรู้
ข้อปฏิบัติที่นำไปสู่จุดหมายคือ คติภพ และภูมิทั้งปวง, 7. สรรพธยานวิโมกษสมาธิ
สมาปัตติ-สัมเกลสวะยวทานะวยวัสถานชญาณ (Skt. sarvadyānavimokṣasamādhi
samāpatti-saṃkleśavyavadānavyavasthānajñāna) บาลีว่า ญาณาทิสังกิเลสชาติ
ญาณ (Pali. jhānādi-saṅkilesādiñña) ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว
การออก ของธรรมเหล่านี้คือ ธ्यान วิโมกษะ สมาธิ และสมาบัติ, 8. ปุรวนิวาसानุสมฤติ-
ชญาณ (Skt. pūrvanivāsānusmṛtijñāna) บาลีว่า ปุพเพนิวาสนุสสติญาณ
(Pali. pubbenivāsānussatiñña) ปรีชาหยั่งรู้ชาติภพที่เคยเกิดในกาลก่อนได้,
9. จยุตยูปัตติชญาณ (Skt. cyutyupapattijñāna) บาลีว่า จุตูปปาตญาณ
(Pali. cutūpapāta-ñña) ปรีชาหยั่งรู้จุดและอุบัติของเหล่าสัตว์, 10. อาสรวักขชญาณ
(Skt. āsrava-kṣayajñāna) บาลีว่า อาสรวักขญาณ (Pali. āsavakkhayañña)
ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย.

- ทาน** (Skt. and Pali *dāna*) การให้, ยกมอบแก่ผู้อื่น, ให้ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้ เพื่อประโยชน์แก่เขา, สละให้ปันสิ่งของ ๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น; สิ่งที่ให้, ทรัพย์สิน สิ่งของที่มอบให้หรือแจกออกไป; ทานเป็นคุณธรรมที่น่ายกย่องประการหนึ่ง นับว่าเป็น หลักปฏิบัติที่สำคัญของผู้ครองเรือน เพราะเห็นสาเหตุให้ผู้ประพฤติกลายความยึดถือ ยินดียินร้ายในทรัพย์สิ้นและสิ่งที่สำคัญกันว่าเป็นของตนซึ่งนำไปสู่การบวชเป็นภิกษุ เป็นหนึ่งในหน้าที่ของพุทธบริษัทที่พึงทำเพื่ออนุเคราะห์สงฆ์ รวมถึงเป็นเหตุให้ไปเกิดใน ภพภูมิที่ดีอันได้แก่สวรรค์ชั้นกามาวจร.
- ทุกข์ภัย** (Skt. *duḥkhabhāṇḍa*) บาลีว่า ทุกข์ภัยณะ (Pali. *dukkhabhaṇḍa*) ตัดบทเป็น ทุกข์ (ความลำบาก, ความไม่สบายกายไม่สบายใจ, ความทนอยู่ในสภาพทนไม่ได้; ใช้เพื่อแสดง ถึงความยาก) + ภัยณะ (สิ่งของ, เครื่องใช้) เมื่อรวมกันจะแปลได้ว่า “สิ่งของที่ดูแลได้ ยาก” แต่ตามเนื้อความของคัมภีร์จะหมายถึง สิ่งของที่รักษาได้ยากและเป็นไปเพื่อความ เสียทรัพย์ในการดูแลไม่รู้จัก, สิ่งของที่ต้องใช้ทรัพย์ในการรักษาอย่างสิ้นเปลืองเกินกว่า มูลค่าของตัวทรัพย์สิ้นเอง.
- ทุกข์** อ่านว่า ทุกคะติ สันสกฤตว่า ทุรคติ (Skt. *durgati*) บาลีว่า ทุกคะติ (Pali. *duggati*) ภูมิ ที่ถือว่าไปเกิดแล้วมีความทุกข์ความลำบาก คติไม่ดี ทางดำเนินที่ไม่ดีมีความเดือดร้อน ที่ไปเกิดอันชั่ว หรือไปเกิดของผู้ที่ทำกรรมชั่ว แดนกำเนิดที่ไม่ดีมากไปด้วยความทุกข์ บางครั้งเรียกว่า อบาย แบ่งเป็น 4 จำพวก คือ 1. นารกะ (Skt. *nāraka*) บาลีว่า เนรายิกะ (Pali. *nerayika*) สัตว์นรก 2. ตีรยัก (Skt. *tiryak*) บาลีว่า ตีรจฉาน (Pali. *tiracchāna*) สัตว์ทุกประเภทบนโลกที่ไม่ใช่มนุษย์ 3. เปรต (Skt. *preta*) บาลีว่า เปตะ (Pali. *peta*) ผีจำพวกหนึ่งมีลักษณะจำเพาะคือหิวโหยอยู่ตลอด อยู่ได้ด้วยบุญ ที่ผู้อื่นอุทิศให้เท่านั้น 4. อสูร (Skt. and Pali. *asura*) ปีศาจจำพวกหนึ่งซึ่งรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว บ้างว่าเป็นยักษ์.
- ทรวจะ** (Skt. *durvaca*) บาลีว่า ทุพพจ (Pali. *dubbaca*) แปลว่า ผู้ที่แนะนำได้ยาก คำนี้บาลี จะมีการแปลเป็นสองความหมาย คือ ผู้ว่ายาก และผู้กล่าวชั่ว ประเด็นของการแปลว่า “ผู้ว่ายาก” พบทั่วไปในพระไตรปิฎก ส่วนการแปลว่า “ผู้กล่าวชั่ว” พบเพียงใน วิ.จ. (บาลี), 6/647/342. แต่ในสันสกฤตถ้าแปลว่า “ผู้กล่าวชั่ว” จะใช้คำว่า เทารวจัสยะ (Skt. *daurvacasya*) แทน โดยคำนี้ปรากฏอยู่ในส่วนของอุปกิเลส 57 ประการ.

เทวโอรณิ (Skt. devadornī) การสร้งน้ำเทพ มาจากคำว่า เทว (เทพ) + โอรณิ (รวงน้ำ) หากแปลตามศัพท์จะแปลได้ว่ารวงน้ำสำหรับเทพ แต่เมื่อพิจารณาจากเนื้อความที่บอกว่าเป็นสิ่งที่พระราชองค์ก่อน ๆ ประพฤติกัน เห็นว่าน่าจะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมจึงควรแปลว่า “การสร้งน้ำเทพ” เมื่อสืบค้นหลักการสำหรับบูชาที่ชื่อว่า โષทโคปจาระ (Skt. Ṣoḍaśopacāra) หรืออุปจาร 16 ซึ่งเป็นหนึ่งในแปดวิธีบูชาของฮินดู พบว่า มีอุปจาร 4 ประการที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำคือ อรคหยะ (Skt. arghya) การถวายน้ำล้างมือ โดยการนำน้ำที่เจือน้ำหอมประมาณ 1 ฟายมือมาเช็ดที่มือของเทวรูป สิ่งนี้นับรวมการบูชาด้วยด้วยอาหารและเครื่องดื่มเข้าไปด้วย, ปาทยะ (Skt. pādya) การถวายน้ำล้างเท้าเทวรูป โดยการตักน้ำประมาณ 2 ฟายมือแล้วล้างที่เท้าของเทวรูป, อาจมนะ (Skt. ācamana) การใช้น้ำประพรมเทวรูป ส่วนนี้จะใช้น้ำประมาณ 3 ฟายมือแตะที่ริมฝีปากของเทวรูปแล้ว ให้นำส่วนที่เหลือราดลงไปพื้นฐานขององค์เทวรูป, สนานะ (Skt. snāna) การอาบน้ำให้เทพ จะนำน้ำผสมดอกไม้มาราดรดบนองค์เทวรูป ใช้น้ำจำนวนเท่ากับอาจมนะ แต่ในพิธีใหญ่จะเป็นการอาบองค์ของเทวรูปด้วยวัตถุ 5 อย่าง คือ นม, โยเกิร์ต, เนย, น้ำผึ้ง และน้ำตาล และจากเนื้อความว่า “ทั้งได้น้ำและอาหาร อย่างเท่าเทียมกัน” (รัตนาวลี, 4.20) ทำให้พบว่าการสร้งน้ำเทพคือ อุปจารทั้ง 4 ชนิดนี้ เพราะตามทำเนียมแล้วเครื่องบูชาที่ใช้ในพิธีส่วนใหญ่หลังจากเสร็จพิธีจะถูกนับเป็นของมงคลและใช้ในการแจกจ่าย.

เทวราชัน (Skt. devarājan) บาลีว่า เทวราชา (Pali. devarājā) แปลว่า ราชาแห่งเหล่าเทพ, ตามปกติ คำว่า “เทวราชา” หากนำมากล่าวในคัมภีร์อื่นทางพระพุทธศาสนา ส่วนมากจะหมายถึงศักระ (Skt. śakra) บาลีว่า สักกะ (Pali. sakka) ผู้เป็นราชาของเหล่าเทพ ชั้นดาวดึงส์ (Pali. tāvatimsa) สันสกฤตว่า ตรายัสตรีสะ (Skt. trāyastriśa) ซึ่งเป็นสวรรค์ที่เป็นปกครองโดยเหล่าเทพ 33 องค์ มีท้าวศักระเป็นหัวหน้า ศักระเป็นเทพที่คอยดูแลพระพุทธศาสนา ทั้งในคัมภีร์บาลี และในพระสูตรฝ่ายมหายาน แต่ในคัมภีร์รัตนาวลีนี้มุ่งแสดงถึงราชาซึ่งปกครองเหล่าเทพในแต่ละชั้น.

โทษะ (Pali. dosa) สันสกฤตว่า ทเวชะ หรือ โทชะ (Skt. dveṣa or doṣa) ความเกลียดชัง, ความมุงร้าย, รังเกียจ เป็นหนึ่งในอกุศลมูล 3 จัดเข้าในสังโยชน์ 10 และอนุสัย 7 ในส่วนของประติฆะ จัดเข้าในอวารณ 5 ในส่วนของพยาบาท เป็นปฏิกิริยาของจิตที่เนื่องด้วยการขัดเคือง, การต่อต้าน, การแสดงออกถึงความไม่ชอบต่อสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เป็นคำ

ฟ้องความหมายกับคำว่า ประติฆะ (skt. pratigha) บาลีว่า ปฏิฆะ (Pali.patigha) มีสภาวะที่ตรงกันข้ามคือ “อโทสะ”.

ธรรมกาย (Skt. darmakāya) บาลีว่า ธรรมกาย (Pali. dhammakāya) “ผู้มีธรรมเป็นกาย” เป็นพระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า (ตามความในอัครคัมภีร์อรรถกถา แห่งที่ฆนิกาย ปาฎีกวรรค) หมายความว่า พระองค์ทรงคิดพุทธพจน์คำสอนด้วยพระหทัยแล้วทรงนำออกเผยแผ่ด้วยพระวาจา เป็นเหตุให้พระองค์ก็คือพระธรรม เพราะทรงเป็นแหล่งที่ประมวลหรือที่ประชุมอยู่แห่งพระธรรมอันปรากฏเปิดเผยออกมาแก่ชาวโลก; “กองธรรม” หรือ “ชุมนุมแห่งธรรม” ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึงกองธรรมที่พระพุทธเจ้าองค์ทรงแตกฉานและได้บรรลุอย่างชัดเจน.

ธรรมนิยาม (Skt. dharmaniyāma) บาลีว่า ธรรมนิยามะ (Pali. dhammaniyāma) หมายถึง กฎธรรมชาติ, ความจริงที่มีอยู่ซึ่งดำรงอยู่ตามธรรมดาของมัน.

ธรรมเขตก (Skt. dharmayautaka) ถ่ายถอดเป็นบาลีว่า ธรรมยุคะ (Pali. dhammayuga) มาจากคำว่า ธรรม (ธรรม) + เขตก (คู่) หมายถึง คู่แห่งธรรม หรือ ธรรมที่เป็นคู่ ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึง ธรรมที่เป็นคู่เช่น กุศล อกุศล, ความเห็นว่า มี และไม่มี, ธรรมฝ่ายดีและชั่ว การละคู่แห่งธรรมได้นับเป็นความหลุดพ้น.

ธรรมลักษณะ (Skt. dharmalakṣṇa) บาลีว่า ธรรมลักษณะ (Pali.dharmalakkhana) หมายถึง รูปแบบแห่งธรรม, รูปแบบพื้นฐานของธรรม, ลักษณะของธรรมชาติ; เป็นคำสมาสมมาจากคำว่า ธรรม + ลักษณะ คัมภีร์รัตนาวลีบ่งชี้ถึง รูปแบบพื้นฐานของสภาวะธรรมที่มีอยู่ในทุกสิ่ง รวมถึงตัวคุณตาเอง.

ธรรมวิชัย (Skt. dharmavicaya) บาลีว่า ธรรมวิจยะ (Pali. dhammavicaya) ความวิชัยธรรม กล่าวคือความเลือกเฟ้นธรรม, ความสอดส่องธรรม, ความสืบค้นธรรม, การวิชัยหรือค้นคว้าธรรม.

ธรรมภายุทธยะ (Skt. dharmābhyudya) ถ่ายถอดเป็นบาลีว่า ธรรมภายุทธยะ (Pali.dhammābhayudya) มาจากศัพท์ว่า ธรรม (ธรรม) + อกุทธ (การเริ่มต้น) หมายถึง การเริ่มต้นปฏิบัติธรรม คัมภีร์รัตนาวลีนำเสนอว่า เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ได้รับความสุขสามระดับ เป็นภานะรองรับความสุขชั้นยอด ถ้าไม่มีธรรมภายุทธยะ ก็จะไม่มีความบรรลุธรรมได้.

ธาตุ (Skt. and Pali. dhātu) สิ่งทีถือว่เป็นส่วนสำคัญที่ประกอบกันเป็นร่างของสิ่งทั้งหลาย โดยทั่วไปเชื่อกว่มี 4 ธาตุ คือ ธาตุดินมีลักษณะแข็งแข็ง, ธาตุน้ำมีลักษณะเอบอบซึมซาบ, ธาตุลมมีลักษณะเคลื่อนไหว, และ ธาตุไฟมีลักษณะร้อนอบอูน แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่สิ่งที่มีชีวิตเพิ่มอีก 2 ธาตุ คือ ธาตุอากาศที่มีลักษณะว่าง และธาตุวิญญาณที่เป็นเป็นตัวรู้ รวมเป็นธาตุ 6 อีกนัยหนึ่ง ธาตุมี 18 ประการแบ่งเป็น อินทริยธาตุ 6 (Skt. indriyadhātu) บาลีว่ อินทริยธาตุ (Pali. indariyadhātu) อาลัมพนธาตุ 6 (Skt. ālambanadhātu) บาลีว่ อารัมมณธาตุ (Skt. ārammaṇadhātu) และวิชญาณธาตุ 6 (Skt. vijñānadhātu) บาลีว่ วิญญาณธาตุ (Pali. viññānadhātu) ถ้าว่โดยทางวิทยาศาสตร์ ธาตุคือสารเนื้อเดียวกันซึ่งประกอบไปด้วยบรรดาอะตอมที่มีโปรตอนจำนวนเดียวกันในนิวเคลียส.

ธำรง หมายถึง ทรงไว้, ชูไว้ (แผลงมาจาก ธรง).

นขลิต หมายถึง เครื่องหมายวงเล็บ รูปดังนี้ ().

นฤปะ (Skt. nrpa) ผู้ปกครอง, พระราชา.

นามรูป (Skt. and Pali. nāmarūpa) หมายถึง นามธรรม และรูปธรรม นามธรรมหมายถึง สิ่งที่ไม่มรูปร่างคือ รู้ไม่ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่รู้ได้ด้วยใจ ได้แก่ เวทนา สัมชญา สัมสการ และวิชญาณ รูปธรรมหมายถึง สิ่งที่มีรูปร่างที่เป็นรูป ได้แก่ รูปชั้นธทั้งหมด (ดูค่ว่ ว่า ชั้นธ), จิตและวัตถุ, ความคิดและกายเนื้อ.

นาสติกะ (Skt. nāstika) บาลีว่ นัตติกะ (Pali. natthika) ในที่นี้มาจากศัพท์ว่ “นาสติกะ” น่าจะเป็นคำสมาสรูปแบบหนึ่ง ที่ใช้วิธีการลบศัพท์หนึ่งค่ว่ศัพท์หนึ่ง ดังนั้น “นาสติกะ” ในที่นี้น่าจะหมายถึง อาสติกะ สำนักทั้ง 6 ในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ผู้มีความเชื่อในพระเวท ในการดำรงอยู่ของเทพผู้สร้าง รวมถึงโลกอื่น และนาสติกะฝ่ายที่ตรงข้ามกับกับพุทธศาสนาคือไชนะที่เชื่อเรื่องกรรมมากเกินไปจนต้องปีบคั่นกายเพื่อกำจัดกรรมที่มีอยู่และไม่สร้างกรรมใหม่ให้เกิดขึ้นอย่างสุดโต่ง และจรรวากผู้ที่ปฏิเสธผลของกรรมและการเกิดใหม่.

นาสติดาทฤษฎี (Skt. nāstitādṛṣṭī) บาลีว่ นัตติกทิฎฐี (Pali. natthikadiṭṭhi) มาจากค่ว่ว่า นาสติดา (ความไม่มี) + ทฤษฎี (ความเห็น) ดังนั้น นาสติดาทฤษฎี หมายถึง ความเห็นว่ไม่มี

ปฏิเสธผลของกรรมและภพชาติ ในคัมภีร์รัตนาวลี บ่งชี้ว่า โดยสมวฤตินาสติตาทฤษฎี เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดโทษ โดยปรมาภะเกิดจากโมหะและอวิชชา.

นิครนถ์ (Skt. nirgrantha) บาลีว่า นิคัณฐะ (Pali. niganṭha) นักบวชในศาสนาไชนะ เป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนา ที่เป็นสาวกของนิครนถนาฏบุตร (Skt. Nirgrantha jñātiputra, Pali. Niganṭha Nātaputta) ผู้นำของศาสนาเป็นที่รู้จักในพระพุทธศาสนา ในอีกชื่อว่า “มหาวิระ” นักบวชของศาสนานี้มักมีการบำเพ็ญตบอย่างสุดโต่ง เพราะพวกเขาเชื่อว่าสามารถกำจัดบาปที่ตนเคยทำไว้ได้ด้วยการกดดันร่างกายให้ไม่ได้รับสิ่งที่อยาก ความดับสนิทของร่างกายที่ผ่านการบ่มเพาะด้วยการทรมานเช่นนี้ เป็นการบรรลุขั้นสูงสุดหยุดการเวียนว่ายตายเกิด.

นิรวาน (Skt. nirvāṇa) บาลีว่า นิพพาน (Pali. nippāna) หมายถึง ความดับสนิท ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึง สภาวะพ้นจากความเข้าใจของชาวโลก ไม่เกี่ยวเนื่องกับความมีและความไม่มี โดยปรมาภะเป็นศูนย์ตาไม่มีความต่างกับโลก โดยสมวฤติถูกนำเสนอในรูปแบบของสถานที่ซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับโลก.

ไนะเศรยสะ (Skt. naiḥśreyaśa) มาจาก นิร + เศรยส หมายถึง อันยอดเยี่ยมอย่างไม่มีใครเทียบ ในคัมภีร์รัตนาวลีมักใช้คำนี้คู่กับธรรม ทำหน้าที่เป็นคุณศัพท์ของธรรม ดังนั้นหากแปลตามศัพท์จะแปลได้ว่า ธรรมอันยอดเยี่ยมไม่มีธรรมใดเยี่ยมกว่า โดยตัวคัมภีร์ใช้คำว่า “ไนะเศรยสะ” สื่อถึง อมตะธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อการบรรลุ ใช้ในการแสดงถึงคำสอนเนื่องด้วยประติยสมุตปาหะและศูนย์ตา และสื่อถึง พระนิรวาน ในกรณีแสดงภาวะของธรรมที่บุคคลได้บรรลุ.

ไนเรเศรยโสทยะ (Skt. nairśreyasodya) มาจากศัพท์ว่า ไนเรเศรยส (ความหลุดพ้น) + อุทย (การเข้าถึง) หมายถึง การเข้าถึงความหลุดพ้น คัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า ไนเรเศรยโสทยะ และโมกษะ เป็นอย่างเดียวกัน ดังนั้น ไนเรเศรยโสทยะและโมกษะในคัมภีร์รัตนาวลี จึงมุ่งถึงสภาวะที่บุคคลเข้าถึงมากกว่าที่จะมุ่งถึงสถานที่.

บัณฑิต (Skt. and Pali. paṇḍita) อ่านว่า บัน-ดิด เป็นคำคุณศัพท์ หมายถึง ผู้ดำเนินชีวิตด้วยคติคือความรู้ในประโยชน์ที่เป็นปัจจุบันและประโยชน์ในอนาคต ผู้ฉลาด ปราดเปรื่อง ชำนาญ หลีกแหลม มีเขาวน รู้จักคิด ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ผู้สำเร็จการศึกษาขั้นปริญญา ผู้มีความสามารถพิเศษโดยกำเนิด.

- บุพทล** (Skt. pudgala) หมายถึง สิ่งที่รวมเข้าด้วยกันและแยกกันได้เช่นว่า สิ่งขนาดใหญ่เกิดจากการรวมกันของปรมาณู และหวนคืนกลับเป็นปรมาณูเช่นเดิมได้ โดยบุพทลมีลักษณะ 4 ประการคือ 1. ผัสสะ, 2. รส, 3. สี, และ 4. กลิ่น ซึ่งลักษณะเหล่านี้จะประจำอยู่ในปรมาณูชนิดต่าง ๆ.
- ปกิณกะ** (Skt. prakīrṇka) บาลีว่า ปกิณณกะ (Pali. pakinnāka) เรียกราย, เบ็ดเตล็ด, กระจาย, ระคนกัน, คละกัน.
- ปฏิบัติ** (Pali. paṭipadā) สันสกฤตว่า ประติปัต (Skt. pratipad) ทางดำเนิน, ความประพฤติ, ข้อปฏิบัติ.
- ปถารณะ** (Skt. padārtha) หมายถึง สิ่งที่อาจแสดงให้รู้กันได้ด้วยคำพูด พบว่ามีการใช้ในทางปรัชญาไวเศษิกะ มีลักษณะคล้ายกับขั้นทางพระพุทธศาสนา เป็นองค์ประกอบของสิ่งมี 7 ประการคือ 1. ทรัพย์ะ (Skt. dravya) เครื่องรองรับคุณและกรรม เป็นเหตุของสังขตธรรม, 2. คุณะ (Skt. guṇa) คุณสมบัติที่ตั้งอยู่ในทรัพย์ เช่น สี, กลิ่น เป็นต้น, 3. กรรม (Skt. karma) กิริยาความเคลื่อนไหวทางกายภาพ(ทรัพย์ะ), 4. สามานยะ (Skt. sāmānya) ลักษณะสามัญที่มีอยู่ในทุกสิ่ง เพียงแต่ถาวร เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าสิ่งนี้คืออะไร เช่น เมื่อเห็นลักษณะเช่นนี้ก็รู้ได้ว่าเป็นคน เป็นต้น, 5. วิเศษะ (Skt. viśeṣa) ลักษณะพิเศษที่มีอยู่ประจำในสิ่งต่าง ๆ เช่น การที่ดินไม่เหมือนกับน้ำ เป็นต้น, 6. สมวาเย (Skt. samavāya) ความสัมพันธ์เชิงอิงอาศัยของสิ่ง เช่น ผ้าเกิดจากการรวมกันของเส้นด้าย เมื่อแยกเส้นด้ายออกก็ไม่เหลือความเป็นผ้า เป็นต้น, 7. อภาวะ (Skt. abhāva) ความไม่มีในที่นี้มุ่ง ความไม่มีของสิ่งหนึ่งในสิ่งหนึ่ง เช่น ไม่มีมะม่วงในเมล็ดกล้วย เป็นต้น และความไม่มีที่ปฏิเสธความเหมือนกัน เช่น ไก่ไม่ใช่หมู สมุดไม่ใช่ปากกา เป็นต้น.
- ปรมารณะ** (Skt. patamārtha) หมายถึง ความจริงแท้ ดูคำว่า ปรมารณสัจย์.
- ปรมารณสัจย์** (Skt. paramārthasatya) บาลีว่า ปรมัตถสัจจะ (Pali. paramatthasacca) มาจากคำว่า ปรมารณ (อรรถอย่างสูงสุด) + สตย (ความจริง) หมายถึง ความจริงอย่างสูงสุด คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึง ความจริงแท้ เพราะไม่ถูกปรุงแต่งด้วยความคิด ทรรคนะ ทฤษฎี สิ่งที่เป็นความจริงอย่างสูงสุดในคัมภีร์รัตนาวลี คือ ปรากฎการณ์ของศูนย์ตาและประตียสมุตปาท เพราะมีอยู่ในทุกสิ่งและปฏิเสธไม่ได้.

ปรมารถปารมิตา (Skt. paramārthapāramitā) บาลีว่า ปรมัตถปารมี (Pali.paramatthapāramī)

บารมียอดเยี่ยม, บารมีในความหมายสูงสุด, บารมีที่เต็มความหมายที่แท้จริง, บารมีขั้นสูงสุด เหนืออุปบารมีอันเป็นบารมีชั้นกลาง มักจะเอาชื่อของบารมีนั้น ๆ ไว้หน้าแล้ว จึงเขียนต่อท้ายด้วยคำว่า -ปรมารถปารมิตา เช่น ทานปรมารถปารมิตา (ปารมิตาขั้นสูงสุดกล่าวคือการให้), กษมปรมารถปารมิตา (ปารมิตาขั้นสูงสุดกล่าวคือความอดทนอดกลั้น) เป็นต้น ปรมารถปารมิตาในฝ่ายมหายานมี 6 ประการ ในฝ่ายเถรวาท ปรมัตถปารมี มีจำนวน 10 ประการ ตามอย่างบารมี 10.

ปรรุธาสะ (Skt. paryudāsa) หมายถึง เป็นชื่อของการปฏิเสธที่ยังมีทางเลือก คัมภีร์รัตนาวลีใช้ในการ

การสนับสนุนแนวคิดตน โดยปฏิเสธสิ่งที่ดำรงอยู่ต่างพื้นฐานกัน ทำให้ไม่เกิดความขัดแย้งระหว่างแนวคิด เช่นว่า โลกมีที่สูงสุดในระดับสัมฤทธิ์ โลกไม่มีที่สูงสุดในระดับปรมารถะ ทั้งสองปฏิเสธกันแต่ไม่ขัดแย้งกัน.

ประติขญา (Skt. pratijñā) บาลีว่า ปฏิญญา (Pali. paṭiññā) การให้คำมั่น, การแสดงความยืนยัน,

ให้การยอมรับ, การให้คำมั่นสัญญาหรือการแสดงยืนยันโดยถือเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือความสุจริตใจเป็นที่ตั้ง ในทางปรัชญามุ่งถึงการยืนยันแนวคิดทางปรัชญาของตน หลักปรัชญามายมิกะของท่านนาคารชุนเป็นหลักปรัชญาที่ไม่จำเป็นต้องรักษาปฏิญญา เพราะท่านนาคารชุนถือว่าหลักปรัชญาของท่านไม่ใช่แนวความคิด.

ประตีตยสมุตปาท (Skt. pratītyasamutpāda) บาลีว่า ปฏิจจสมุตปาท (Pali. paṭiccasamuppāda)

มาจากคำว่า ประตีตย (อาศัย) + สมุตปาท (เกิดขึ้นพร้อมกัน) หมายถึง อิงอาศัยกันเกิดขึ้น คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งแสดงว่า ประตีตยสมุตปาท เป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในทุกสิ่ง เพราะสิ่งที่เราเข้าใจกันว่ามีเป็นเพียงสภาวะเชิงปรากฏการณ์เท่านั้น การเข้าใจชัดประตีตยสมุตปาท จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการเข้าใจศูนยตา และทำลายความยึดถือว่ามีและไม่มี.

ประตีตยสมุตปาทหฤทัยศาสตร์ (Skt. Pratītyasamutpādahrdayasāstra) คัมภีร์นี้มุ่งเสนอ

ความหมายหลักของประตีตยสมุตปาทคือ การอิงอาศัยกันเกิดขึ้นของเหตุและผล ซึ่งมีหลัก 12 ประการ (ปัจจยการ 12) โดยทำการแบ่งเป็น 3 กลุ่มหลักคือ 1. กลุ่มของกิเลส ได้แก่ อวิชชา ความไม่รู้, ตถุชณา ความอยาก, และอุปาทาน ความยึดมั่น 2. กลุ่มของกรรม ได้แก่ สัมสการ การปรุงแต่งที่ก่อให้เกิดรูป และภพ การดำรงอยู่ และ 3. กลุ่มของ

ทุกข์ ได้แก่เจ็ดประการที่เหลือ สองกลุ่มแรกเป็นเหตุ กลุ่มที่สามเป็นผล รวมถึงมุ่งแสดงถึงความไม่อยู่ของสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นตัวตนรวมไปถึงองค์ประกอบของมัน.

ประสัจจะ (Skt. prasajya) หมายถึง เป็นชื่อของการปฏิเสธแบบคัดค้านทุกด้าน คัมภีร์มักใช้การปฏิเสธแบบนี้เพื่อทำลายแนวคิดอื่น โดยดึงทุกแนวคิดให้มาอยู่บนพื้นฐานเดียวกัน ในแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งของจตุชโกฏี จากนั้นทำการปฏิเสธ ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดอย่างสูง เช่นว่า คนที่มีความเห็นว่า กรรม(การกระทำ)และผลของกรรมไม่มีอยู่จริง จะต้องไปสู่ทุกคติ เช่น นรก อบายภูมิ เป็นต้น เป็นการปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงว่าทางนี้มีโทษ และด้านตรงข้ามมีประโยชน์.

ปรัชญา (Skt. prajñā) บาลีว่า ปัญญา (Pali. paññā) ความรู้ทั่ว, ปรินิชาตยังรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการทำให้บรรลุผล ล่วงพ้นปัญหา, ความรอบรู้ในกองสังขารตามที่เป็นจริง, ปัญญาเป็นสิ่งที่ถูกนับเนื่องในไตรสิกขา (Skt. TRISIKṢĀ) บาลีว่า ตีสิกขา (Pali. tisikkhā) กล่าวคือ หลักที่จำต้องศึกษา และปฏิบัติ 3 ประการของชาวพุทธ เป็นเครื่องมือในการก้าวข้ามผ่านความไม่รู้ ปัญญาเป็นสิ่งที่ต้องมีศรัทธาและสติมาประกอบเสมอ มิเช่นนั้นจะเป็นไปข้างฝ่ายแห่งความฟุ้งซ่าน แต่ถ้ามีการประกอบด้วยศรัทธาและสติ ปัญญาจะเป็นองค์คุณสำคัญที่ทำหน้าที่ในการตัดความลึกลับสงสัย (Skt. vicikitsā) บาลีว่า วิจิกิจฉา (Pali. vicikicchā).

ปรัชญา 6 สำนัก เป็นสำนักปรัชญาที่แยกออกมาจากปรัชญาอุปนิษัท โดยมีความเชื่อข้างฝ่ายอัสติกะ (Skt. āstika) เพราะเชื่อว่าทุกสิ่งไม่สามารถเกิดขึ้นได้เองจำต้องมีผู้สร้าง ตัวปรมาณู เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ประกอบไปด้วย 1.สาขชยะ (Skt.sāṅkhya) ก่อตั้งโดยกบิลฤชี, 2.โยคะ (Skt. yoga) ก่อตั้งโดยฤชีปตัญชลี, 3.นยายะ (Skt.nyāya) ก่อตั้งโดยฤชีโคตมะ, 4.ไวเศชิกะ (Skt. vaiśeṣika) ก่อตั้งโดยฤชีกนาทะ, 5.มีมางสา (Skt.mīmāṃsā) ก่อตั้งโดยฤชีไซมินี, 6.เวทานตะ (Skt. vedānta) ก่อตั้งโดยฤชีเวียส โดยปรัชญาทั้ง 6 สำนักนี้นยายะและไวเศชิกะ เน้นด้านตรรกวิทยา วรรณคดีวิจารณ์ และปรัชญาธรรมชาติ โยคะ เน้นวิธีดับพหุติจิตให้หลุดพ้นจากโลกอันเป็นแนวคิดที่มีแนวคิดจากปรัชญานยายะอยู่เบื้องหลัง มีมางสาก็มีแนวคิดเสมอกับเวทานตะแต่เน้นที่จะนำเสนอเหตุผลที่ช่วยสนับสนุนให้การประกอบพิธีกรรมเป็นสิ่งสำคัญ มีเพียงปรัชญาสาขชยะและเวทานตะเป็นปรัชญาล้วน.

ปรัชญากรรมติ (prajñākaramati) เป็นชาวอินเดีย ที่ได้แสดงความคิดเชิงวิจารณ์ได้อย่างยอดเยี่ยม ต่อคัมภีร์โศติจรรยาวดารของท่านศานติเทวะ ทั้งยังเขียนบทความสั้น ๆ ซึ่งเป็นบทสรุปที่ ทรงอิทธิพลต่อคัมภีร์อภิสมยาลังการวิวฤติ (Skt. abhisamayālaṅkāravivṛti) ของท่านหริภักระ (Haribhadra) ท่านปรัชญากรรมติเป็นหนึ่งในหกผู้เฝ้าประตูของ อารามแห่งหนึ่งทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียซึ่งมีความรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ในสมัยของราชวงศ์ปาละ.

ปราณาติบาต (Skt. prāṇātipāta) บาลีว่า ปาณาติบาต (Pali. pāṇātipāta) การฆ่าสิ่งมีชีวิต, ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป, เป็นข้อที่หนึ่งในศีล 5 ของคฤหัสถ์.

ปราติโมกษสูตร (Skt. prātimokṣasūtra) บาลีว่า ปาฏิโมกขสูตร (Pali. pāṭimokkhasutta) เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมข้อสิกขาบทที่ภิกษุและภิกษุณีจำต้องประพฤติตาม รู้จักกันในชื่อว่า วินัย (Skt. and Pali. vinaya).

ปริยวัฑยะ (Skt. priyavadya) บาลีว่า ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ (Pali. piyavācā or peyyavajja) วาจาเป็นที่รัก, พูดจาน่ารัก, นานิยมนับถือ, วาจาน่ารัก, วาจาที่กล่าวด้วย จิตด้วยจิตเมตตา, คำที่พูดด้วยความรักความปรารถนาดี เช่น คำพูดสุภาพอ่อนโยน คำแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี.

ปารมิตา (Skt. pāramitā) บาลีว่า บารมี (Pali. pāramī) หมายถึง คุณธรรมอันจะนำไปถึงฝั่ง แห่งนิรวาณ คัมภีร์รัตนาวลีแสดงว่าเป็นสิ่งที่โพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญจนบริบูรณ์ มี 6 ประการ เพื่อบรรลุภูมิทั้ง 10.

ปุโรหิต (Skt. and Pali. purohita) พรหมณ์ที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ในทางนิติ คือ ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ในโคลกใช้คำว่า สจิวาน (Skt. saciva).

เปรต (Skt. preta) บาลีว่า เปตะ (Pali. peta) สัตว์จำพวกหนึ่งเกิดในอบายภูมิคือแดนทุกข์, ฝิเลวจำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด ชนิดหนึ่งตามที่ว่ากันว่า มีรูปร่างสูงโย่งแย่งเท่าต้นตาล ฝม ยาวเหยียดเหยียด คอยาว ผอมโซ มีปากเท่ารูเข็ม เป็นต้น ดูคำว่า ทูคติ และคำว่า อบาย.

ผิดเป็นครู เป็นคำสุภาษิตไทย หมายถึง ทำผิดพลาดแล้ว จำข้อผิดพลาดไว้เพื่อจะได้ไม่ทำผิดพลาด อีก ทำให้ครั้งต่อไปมีโอกาสที่จะให้ถูกต้องมากขึ้น รอบคอบมากขึ้น.

ผูกพันกำหนด แยกศัพท์ได้เป็น ผูกพัน หมายถึง ความเป็นห่วงกังวลเพราะห่วงใยรักใคร่; การก่อให้เกิดพันธะที่จะต้องปฏิบัติตาม และ “กำหนด” หมายถึง ความใคร่ในกามคุณ เมื่อนำมารวมกัน หมายถึง การก่อพันธะอันมีเหตุมาจากความยึดติดเพราะยินดีในกามคุณ, ความยึดติดอันมีเหตุจากกามคุณ.

พยับแดด หมายถึง เงาแดด, แสงแดดกล้าที่ปรากฏในระยะไกลเป็นระยิบระยับลวงตา ทำให้เห็นว่าเป็นน้ำ เป็นต้น.

พระนลาฏ เป็นคำราชาศัพท์ อ่านว่า นะ-ลาต หมายถึง หน้าผาก สันสกฤตว่า ลลาฏ (Skt. lalāṭa) บาลีว่า นลาฏ หรือ นลาต (Pali. nalāta or nalāta).

พระเวท หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับพระเป็นเจ้า เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์พื้นฐานของศาสนาฮินดู ประพันธ์ด้วยสันสกฤตยุคพระเวท (vedic sanskrit) แบ่งเป็นสี่ประเภทหลัก คือ ฤคเวท ว่าด้วยการสรรเสริญ ยชุรเวท ว่าด้วยการบูชา สามเวท ว่าด้วยบทเพลงขับกล่อมเทพ และอถรรพเวท ว่าด้วยเวทมนต์คาถาที่มุ่งเพื่อให้เกิดผลที่น่าปรารถนา.

พระสูตร (Skt. sūtra) บาลีว่า สุตตะ (Pali. sutta) หากแปลตามศัพท์จะหมายถึง ด้าย, เชือก, เส้นด้าย ในทางพระพุทธศาสนาจะหมายถึง โอวาทคำสอน, คัมภีร์, และข้อบัญญัติของพระพุทธเจ้าที่ถูกรวบรวมไว้โดยเหล่าพุทธสาวกทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ พระสูตรมักจะได้รับนำไปพัฒนาต่อยอดในวรรณคดีพุทธศาสนา คำว่า “เอวมเม สุตฺ” (Pali. evamme sutam) สันสกฤตว่า “เอวิ มยา ศรุตม” (Skt. evaṃ mayā śrutam) แปลได้ว่า “ข้าพเจ้าฟังมาแล้วอย่างนี้” มักจะเป็นข้อพิจารณาสำคัญที่ทำให้รู้ว่าเป็นพระสูตร คำว่า เม และ มยา แปลว่า เรา ในเนื้อความดังกล่าวได้รับการอธิบายว่าเป็นพระอานนทผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า ท่านได้ถ่ายทอดเนื้อหาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงจากความทรงจำของตน พร้อมระบุว่า พระพุทธองค์แสดงที่ไหนอย่างไร และกับใคร พระสูตรได้รับการถ่ายทอดเพื่อบันทึกและทรงจำครั้งแรกในคราวปฐมสังคายนา ครั้งจากที่พระพุทธองค์ได้ปรินิพพาน; พระสูตรเป็นหนึ่งในปิฎกทั้ง 3 ซึ่งรวบรวมเนื้อหาคำสอนพื้นฐานทั้งหมด รู้จักกันในชื่อว่า พระสุตตันตปิฎก.

พระอริยสารีทวตีบุตร หรือ พระสารีบุตร (Skt. āryasāradvatīputra or śāriputra) บาลีว่า สารีปุตตะ (Pali. sārīputra) มีความหมายว่า บุตรของนางสารี, พระสารีบุตร เป็นลูกชายพราหมณ์ผู้มั่งคั่งนามว่า “ติชยะ” มีมารดานามว่า “สารี” มารดาของท่านถูกขนาบ

นามไว้หลายชื่อตามลักษณะพิเศษ เช่น เพราะมีดวงตางามประดุจตาของนกศาริกา จึงถูกขนานนามว่า ศาริกา และเพราะเป็นสตรีที่ฉลาดที่สุดในแคว้นมคธ จึงถูกขนานนามว่า ศารัทวตี ทำให้ให้ท่านพระศาสดาเป็นที่ยึดมั่นในชื่อว่า ศาริกบุตร บ้าง และว่า ศารัทตีบุตร บ้าง ส่วนชื่อ “อุปติษยะ” ที่เป็นชื่อที่ใช้ในคราวเป็นคฤหัสถ์ เป็นชื่อที่ตั้งตามชื่อบิดา, ท่านเกิดที่นาลกะ (Skt. nāḷaka) ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมืองราชคฤห์ ท่านมีพี่น้องชาย 3 ท่านและพี่น้องหญิงอีก 3 ท่าน ภายหลังทุกท่านได้ก้าวเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ และได้บรรลอรหัตต์ทั้งหมด ท่านมีเพื่อนสนิทชื่อ มหาเมาทคัลยาณะ (Skt. Mahāmaudgalyāna) บาลีว่า มหาโมคคัลลานะ (Pali. mahāhoggallāna) ซึ่งได้ออกบวชพร้อมกันกับท่าน หลังจากบรรลุพระอรหัตต์ ท่านพระศาสดาได้เป็นอัครสาวกฝ่ายขวา ส่วนท่านพระมหาเมาทคัลยาณะผู้เป็นสหายของท่านได้เป็นอัครสาวกฝ่ายซ้าย.

พระอานนท์ (Skt. and Pali. ānanda) พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นเจ้าชายในศากยะวงศ์ เป็นโอรสของพระเจ้าอมิตตทนะผู้เป็นพระเจ้าอาของเจ้าชายสิทธารถะ (Skt. siddhārtha) บาลีว่า สิทธิทถะ (Pali. siddhattha) ท่านเกิดวันเดียวกันกับเจ้าชายสิทธารถะผู้ที่ภายหลังสำเร็จเป็นพระโคตมพุทธเจ้า (Skt. gautama buddha) บาลีว่า พระโคตมพุทธะ (Pali. gotama) หลังจากอุปสมบทท่านพระอานนท์ได้เป็นพุทธอุปัฏฐาก และได้เฝ้าทักคะหลายด้านคือ เป็นพหูสูต มีสติ คติ ธิติ ดำรงชีวิตสืบมาจนอายุได้ 120 ปี.

พาล (Skt. and Pali. bāla) ใช้ในสองความหมายคือ โง่ และ เด็กอ่อน ในที่คัมภีร์รัตนาวลี จะใช้ในความหมายว่า โง่ มุ่งถึงผู้ที่เพิกเฉยต่อธรรมคำสั่งสอนที่เป็นฝ่ายขาว และมักประพตติผิดธรรมอย่างร้ายกาจ.

พินาศ (skt.vināśa) บาลีว่า วินาส (Pali. vināsa) มาจาก วิ บทหน้า นศ ธาตุ ลงในอรรถแห่งความสูญเสีย หมายถึง ความสูญเสียอย่างถึงที่สุด ความย่อยยับดับสูญ การพลาดโอกาส.

พิศุทธิ (Skt. viśuddhi) บาลีว่า วิสุทธิ (Pali. visuddhi) หมายถึง ความผ่องใส, ความงาม, ความดี, ความสะอาด, ความบริสุทธิ์, ความถูกต้อง; การล้าง.

พูดส่อเสียด สันสกฤตว่า ไปศุนยวาท (Skt.paiśunyavāda) บาลีว่า ปิสุณวาจา (Pali. piṣuṇavācā) กิริยาอาการที่พูดยุยงให้ผู้อื่นแตกแยกกัน.

โพธิจรรยาเวตาร (Skt. Bodhicaryāvatāra) เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นโดยภิกษุชาวอินเดียนามว่า ศานติเทวะ (Skt. Śāntideva) ซึ่งมีชีวิตอยู่ที่นาลันทาในช่วงศตวรรษที่ 8 มีเนื้อหาเกี่ยวกับข้อปฏิบัติตนของโพธิสัตว์ มีจำนวน 10 ประการ เริ่มต้นจากการจำแนกลักษณะของโพธิจิต และนำเสนอวิธีการอธิษฐานตามแนวทางของมหายานในท้ายคัมภีร์.

โพธิจิต (Skt. and Pali. bodhicitta) มาจาก โพธิ (การตรัสรู้) + จิตต (ความเอาใจใส่ไม่วางธุระ) หมายถึง ความใส่ใจที่จะตรัสรู้ คัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า เป็นเจตจำนงที่สำคัญต่อการบรรลุธรรม ยิ่งมั่นคงยิ่งก่อประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่สรรพสัตว์.

โพธิสัตว์ (Skt. bodhisattva) บาลีว่า โพธิสัตว์ (Pali. bodhisatta) มาจาก โพธิ + สत्व (สัตว์) หมายถึง สัตว์ผู้ที่มีความปรารถนามุ่งตรงต่อโพธิ ในคัมภีร์รัตนาวลี ไม่ได้บังคับว่าจะต้องเป็นผู้ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า เป็นเพียงผู้ที่ตั้งใจเพื่อจะบรรลุธรรมโดยมีความกรุณาต่อผู้อื่นเป็นที่ตั้ง และปฏิบัติตามหลักของมหายาน.

เพราะความแตกแห่งกาย เป็นสำนวนแปลที่มาจากวลีบาลีว่า “กายสส เกทา” หมายถึง เพราะความตาย มักใช้แสดงเพื่อเกริ่นนำถึงภพภูมิที่จะได้ไปเกิด โดยเริ่มต้นว่า “กายสส เกทา เพราะกายแตก” หรือ “กายสส เกทา ปรมมรณา เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก” ถ้าภพภูมิที่สัตว์ไปเกิดเป็นภพภูมิที่ดี มักจะตามด้วยประโยคว่า “สุคติ สคคิ โลกิ อุปปชชติ ย่อมเข้าถึงสุคติ โลก สวรรค์” เมื่อนำมารวมกัน อาจแปลออกมาได้ว่า “ตายแล้วไปสวรรค์” แต่ถ้าภพภูมิที่สัตว์ผู้ทำกรรมไปเกิดเป็นภพภูมิที่ไม่ดี ก็จะตามด้วยประโยคว่า “อปาโย ทุกคคิ วินิปาติ นิรโย อุปปชชติ ย่อมเข้าถึง อบาย ทุกคคิ วินิปาต นรก” เมื่อรวมกันแล้วจะแปลออกมาได้ว่า “ตายแล้วตกนรก” รูปแบบการเชื่อมมุ่งประเด็นการตายแล้วไปเกิด อาจมีการเปลี่ยนรูปของกิริยาตามกฎเกณฑ์ในภาษาบาลี แต่ก็ยังคงรักษาโครงสร้างรูปแบบประโยครวมถึงธาตุที่นำมาใช้ในการประกอบเป็นกิริยาให้อยู่ในรูปแบบเดิม.

ภพภูมิที่ไร้อิสระ หมายถึง ทุกคติ มี นรก เป็นต้น ดูคำว่า ทุกคติ.

ภาษี เป็นคำไทย สันสกฤตว่า ศุลกะ (Skt. śulka) บาลีว่า สุงกะ (Pali. suṅka) หมายถึง เงินหรือทรัพย์สินที่มีกฎหมายกำหนดให้รัฐหรือท้องถิ่นเรียกเก็บจากบุคคลในเหตุต่าง ๆ เช่น การมีรายได้ เพื่อใช้จ่ายในการบริหารประเทศหรือท้องถิ่น มีการนำคำว่า “ศุลกะ” มาใช้ในคำไทยเช่น “ศุลกากร” หมายถึง ผู้ทำหน้าที่เก็บภาษี.

- ภิกษุ** (Skt. bhikṣu) บาลีว่า ภิกขุ (Pali. bhikkhu) ชายที่บวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา, ชายผู้ได้อุสมบทแล้ว ชายที่บวชเป็นพระ, พระผู้ชาย; แปลตามรูปศัพท์ว่า “ผู้ขอ” หรือ “ผู้มองเห็นภัยในสงสาร” หรือ “ผู้ทำลายกิเลส”.
- ภิกษุณี** (Skt. bhikṣuṇī) บาลีว่า ภิกขุณี (Pali. bhikkhunī) หญิงที่บวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา เทียบเคียงกับภิกษุ.
- โภคะ** (Skt. and Pali. bhoga) แปลว่า สมบัติ ทรัพย์ ของกินของใช้.
- มลทิน** (Skt. and Pali. mala) หมายถึง ความมัวหมอง, ความต่างพร้อย, ความไม่บริสุทธิ์; ในคัมภีร์รัตนาวลี หมายถึง กิเลสอันเป็นคุณชาติเครื่องเศร้าหมอง, สภาวะข้างฝ่ายอกุศล, และมิฉฉาทฤษฎี.
- มหาปละ** (Skt. and Pali. mahāpāṭha) หมายถึง หนทางใหญ่คืออริยมรรคมีองค์ 8 (Skt. āryāṣṭāṅga mārga) บาลีว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค (Pali. ariyāṭṭhaṅgikamagga) เป็นข้อปฏิบัติหรือปฏิบัติทางเครื่องกำจัดทุกข์ที่อยู่ในอริยสัจ 4 เป็นเหตุแห่งการตรัสรู้, เป็นทางสายกลางแห่งการปฏิบัติ.
- มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์** (Skt. Mahāprajñāpāramitāsāstra) มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มหาปรัชญาปารมิตอปเทศ (Skt. Mahāprajñāpāramitopadeśa) เป็นผลงานของท่านนาคคารุณที่ไม่พบต้นฉบับภาษาสันสกฤตหรือฉบับที่ได้แปลเป็นภาษาทิเบต คงเหลืออยู่เพียงฉบับที่มีการแปลไว้เป็นภาษาจีน แต่มักถูกอ้างถึงโดยท่านกุมารชิพในคัมภีร์ปัญญา-วิมคติสหัสริกาปรัชญาปารมิตา (Skt. Pañcaviṃśatisāhasrikāprajñāpāramitā) เรื่องที่คัมภีร์มุ่งเน้นจะเป็นในส่วนมุมมองด้านพุทธภาวะ การประพัตติตนของโพธิสัตว์ วิถีแห่งมหายาน และการทำสมาธิ.
- มหาปุรุชลักษณะ** (Skt. mahāpuruṣalakṣaṇa) บาลีว่า มหาปุริสลักษณะ (Pali. mahāpurisalakṣaṇa) เครื่องหมายแห่งมหาบุรุษ บางครั้งเป็นเครื่องบ่งชี้สำคัญว่าเป็นผู้ควรแก่การบรรลुरुธรรม หรือควรแก่การประกอบกิจต่าง ๆ ให้สำเร็จ มีจำนวน 32 ลักษณะ (Skt. dvātriṃśadvāralakṣaṇa) ถ้ามีครบทั้ง 32 ลักษณะจะเป็นเครื่องหมายบ่งชี้ความเป็นพระพุทธเจ้า หรือพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งคนทั้งสองประเภทนี้ยังจะต้องประกอบด้วยอนุพยัญชนะ 80 ประการด้วย เป็นเครื่องแสดงผลของกุศลกรรมที่ท่านเหล่านั้นได้สั่งสม.

มหาภูตรูป (Skt. mahābhūtarūpa) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากรวมตัวกันของอณู(ซึ่งเป็นสภาวะที่มองไม่เห็น)ของแต่ละธาตุ จำนวน 3 อณูมาควบแน่นรวมเป็นอันเดียว เช่น อณูของน้ำ 3 อณูควบแน่นรวมกันเป็น 1 ไตรกัต เป็นต้น ทำให้อณูปรากฏชัดขึ้นจนสามารถมองเห็นได้อณูที่ควบแน่นเหล่านั้น เกิดการหมุนและรวมตัวกันจนเป็นมหาภูตรูป โดยสำเร็จเป็นธาตุลม น้ำ ดิน และ ไฟ ตามลำดับ การรวมตัวกันของมหาภูตรูปก่อให้เกิดฟองไขคือโลกอันเป็นที่อยู่ของพรหมา หรือสากลชีพ.

มหาภีร์สูตร (Skt. Mahābherī Sūtra) เป็นคัมภีร์ที่นำเสนอเรื่องของตถาคตครุฑ ซึ่งรู้จักในอีกชื่อว่า อาตมัน เป็นสิ่งสำคัญของทุกชีวิต คัมภีร์นี้เน้นย้ำการดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้าผู้ที่ปรินิพพานด้วยกายเนื้อว่ายังดำรงอยู่ในนิรวาณ โดยกำหนดขอบเขตว่า นิรวาณคือเป้าหมายที่โพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อให้ได้ไปอยู่และไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ที่สภาวะที่ดำรงอยู่ถาวร คำสอนของคัมภีร์นี้จัดเข้าในกลุ่มเอกยาน เน้นการบรรลุจำเพาะตน.

มหาเมฆสูตร (Skt. mahāmegha Sūtra) เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนสำหรับโพธิสัตว์ ทางหลุดพ้นและอานุภาพของเหล่าธารณี คัมภีร์ระบุว่า “พระพุทธองค์แม้ว่าจะปรินิพพานไปแล้ว แต่ก็ยังคงดำรงอยู่ไม่แปรผันในพระธรรมและพระสงฆ์” เป็นคัมภีร์ที่ได้รับอิทธิพลการเขียนมาจากมหาปรินิรวาณสูตรในหลายตอน ทั้งได้ทำนายถึงเรื่องราวการเกิดของพระนาคารชุนไว้ล่วงหน้า.

มหามุนี, จอมมุนี (Skt. and. Pali. mahāmuni) เป็นหนึ่งในพระนามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในมันตรระตอนหนึ่งว่า โอม มุนิ มุนิ มหามุนี ศากยมุนี สวาहा (Skt. om muni muni mahāmuni śākyamuni svāhā) แปลว่า โอม พระศากยมุนี ผู้รู้ ผู้หนึ่ง(ไม่หวั่นไหวต่อกิเลส) ผู้เป็นจอมมุนี สวาหะ.

มหายาน (Skt.mahāyāna) ธรรมอันเป็นดั่งยานใหญ่, มหายนเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงแก่เหล่าสาวกที่มีจิตใจพัฒนาไปได้อย่างที่สูงสุด ต่างกับคำสอนเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้สำหรับผู้ปฏิบัติเริ่มต้นที่มุ่งหวังการบรรลุจำเพาะตัวบุคคล มหายนธรรมได้เปลี่ยนจุดมุ่งหมายปลายทางจากเดิมคือการบรรลุความเป็นพระอรหันต์มาเป็นการบำเพ็ญโพธิจิตในสภาวะของโพธิสัตว์เพื่อหวังจะช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์; เป็นชื่อของนิกายหนึ่งทางพุทธศาสนา ที่เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน 500-600 ปี โดยสืบเชื้อสายจากนิกายที่แตกแยกออกไปเมื่อใกล้ พ.ศ.100 เรียกชื่อตนว่า มหายน และบางที่เรียกว่า

โพธิสัตว์ยาน, มหายานนั้นมีผู้นับถือมากในประเทศแถบเหนือของทวีปเอเชีย เช่น จีน เกาหลี ญี่ปุ่น เป็นต้น บางครั้งจึงถูกเรียกว่า อุตฺรนิกาย (นิกายฝ่ายเหนือ) เป็นคู่กับ ทักขิณนิกาย (นิกายฝ่ายใต้) คือ เถรวาท ที่เป็นที่นับถือในประเทศแถบใต้เช่น ไทย และลังกา, บ้างถูกเรียกว่า อัจฉริยวาท ลัทธิของอาจารย์ที่เป็นเจ้านิกายนั้น ๆ ถือกันว่า สืบต่อมาจากนิกายมหาสังฆิกะที่สูญไปแล้ว.

มัญชุศรีมูลกัลปสูตร (Skt. Mañjuśrīmūlakalpa Sūtra) เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นด้วยสันสกฤตแบบผสม มีลักษณะการประพันธ์เป็นสังคีติ มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยเป็นพระสูตรที่แยกมาจากไวปุลยสูตร (Vaipulyasūtras) คัมภีร์นี้มีความสำคัญ เพราะนำเสนอตันตระของชาวพุทธในยุคต้น ซึ่งแสดงการเปลี่ยนผ่านระหว่างคัมภีร์ประเภทสูตรเข้าสู่ตันตระ เป็นคัมภีร์พุทธยุคแรก ๆ ที่มีการกล่าวถึงการสร้างครอบครวั การวาดภาพ การทำนาย โดยคัมภีร์นี้มักโดนนำมากล่าวถึงบ่อย ๆ ในส่วนของการทำนายถึงพระนาคารชุน.

มัทยปานะ (Skt. madyapāna) บาลีว่า มัชชปานะ (Pali. majjapāna) มาจากคำว่า มทย แปลว่า มินเมา ปาน แปลว่า น้ำดื่มก็ได้ การดื่มก็ได้ เมื่อนำคัมภีร์มาประกอบกันสามารถแปลได้ว่า เครื่องดื่มที่มินเมา และว่า การดื่มสิ่งมินเมา ในที่นี้แปล มทย ว่า น้ำเมา เพื่อให้เข้ากับบริบทของปานะที่มุ่งถึงการดื่ม จึงได้คำแปลว่า การดื่มน้ำเมา ซึ่งเป็นองค์ประกอบของสิ่งที่ควรเว้นที่ถูกระบุไว้ในศีล 5 (Skt. pañcaśīla) บาลีว่า ศีล 5 (Pali. pañcasīla) และศีล 8 สันสกฤตว่า อุโปษธศีล (Skt. upoṣadhaśīla) บาลีว่า อุโปสธศีล (Pali. uposathasīla).

มัธยมกาศาสตร์ (Skt. Madhyamakāśāstra) หรือ มูลมัธยมกการิกา (Skt. Mūlamadhyamakārikā) เป็นคัมภีร์ที่วาดด้วยข้อปฏิบัติทางสายกลางเพราะไม่ตกไปสู่ฝั่งแห่งความคิด ทำนนาคารชุนประพันธ์ขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 2 เป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของทำนนาคารชุน นำเสนอการตรวจสอบประเภทของความคิด พร้อมอธิบายว่าสิ่งที่เกิดจากความคิดเป็นสิ่งไร้สาระ.

มัธยมกาวตาร (Skt. Madhyamakāvātāra) เป็นคัมภีร์ที่เขียนโดยพระภิกษุจากสำนักมัธยมกะนามว่า จันทรกิริติ (Skt. Candrakīrti) คัมภีร์มัธยมกาวตารมีการประพันธ์ในรูปแบบฉันทลักษณ์ เนื้อหาของคัมภีร์ว่าด้วยการดำรงอยู่ในสายกลาง ซึ่งเน้นย้ำอย่างมากในด้านปรัชญาที่นำเสนอผ่านความจริงสองระดับ นำเสนอเรื่องภูมิ 10 ซึ่งเกิดขึ้นจากการ

บำเพ็ญบารมี (Skt. pāramitā) เพื่อการตรัสรู้ของโพธิสัตว์ หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงภูมิทั้ง 10 ความสำเร็จของแต่ละภูมิ และคุณสมบัติของโพธิสัตว์.

มานัต เป็นชื่ออุฏฐานวิธี คือระเบียบในการออกจากครุกาบัติ.

มายา (Skt. and Pali. māyā) หมายถึง ไม่จริงไม่แท้ เล่ห์กล การลวงหลอก อีกนัยหนึ่ง คำว่า มายา เป็นคำนิยามของสิ่งที่ปรากฏขึ้นผ่านการรับรู้ ก่อให้เกิดความเข้าใจว่าจริงหรือไม่จริงตามระบบการนึกคิด ทั้งที่ความจริงเป็นเพียงสภาวะที่เกิดและดับไป ไม่มีลักษณะจำเพาะตน การเข้าใจว่ามีในสิ่งที่ไม่มีจึงถูกนับว่าเป็นมายา.

มิดยาทฤษฎี (Skt. mithyādṛṣṭī) บาลีว่า มิจฉาทิฏฐิ (Pali. micchādittṭhi) มาจากคำว่า มิถยา (ผิด) + ทฤษฎี (ความเห็น) ดังนั้น มิถยาทฤษฎี จึงหมายถึง ความเห็นผิด ในคัมภีร์ รัตนาวลีระบุว่า ความเห็นผิดคือการไม่เข้าใจศูนยตาและประติยสมุตบาทตามความเป็นจริง.

มูตร (Skt.mūtra) บาลีว่า มุตตะ (Pali.mutta) น้ำปัสสาวะ, น้ำเบา, เยี่ยว.

มูลค่าภณท์ (Skt. bhāṇḍamūlya) ตัดบทเป็น ภณชะ (สิ่งของ) + มุลยะ (มูลค่า, ราคา, คุณค่า, ค่าใช้จ่าย, ค่าของสิ่งของ, ราคาของสิ่งของ) เมื่อรวมกันแปลได้ว่า ราคาของสิ่งของ, สิ่งที่มีมูลค่า ในเนื้อความของคัมภีร์จะหมายถึง สิ่งของที่มูลค่าหรือทรัพย์สินที่มีมูลค่า ซึ่งต้องนำมาใช้จ่ายเพื่อรักษาสิ่งของอื่น.

มูลมัธยมการิกา (Skt. Mūlamadhyamakakārikā) ดูคำว่า มัธยมกาศาสตร์.

เมตตา (Pali. mettā) สันสกฤตว่า ไมตระ (Skt.maitra) ความรัก, ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีสุข, แผ่ไมตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า เป็นข้อแรกของพรหมวิหาร 4, อานิสงส์ของการเจริญเมตตา มี 11 ประการ คือ 1. หลับเป็นสุข, 2. ตื่นเป็นสุข, 3. ไม่ฝันร้าย, 4. เป็นที่รักของเหล่ามนุษย์, 5. เป็นที่รักของเหล่าอมมนุษย์, 6. เทวดาคุ่มครองรักษา, 7. ไฟยาพิษ ศาตราทำอันตรายไม่ได้, 8. จิตเป็นสมาธิได้เร็ว, 9. ใบหน้าผ่องใส, 10. ไม่เป็นผู้หลง(ขาดสติ)ในเวลาตาย และ 11. เพื่อยังไม่บรรลุธรรมขั้นสูง จะได้เกิดในพรหมโลก (อง.อภุฎก. (บาลี) 23/91/151.) แม้ในคัมภีร์รัตนาวลีจะมีจำนวนน้อยกว่า แต่ก็มี อานิสงส์ที่ต่างกันเล็กน้อยเท่านั้น โดยเฉพาะอานิสงส์การเจริญเมตตาในคัมภีร์รัตนาวลี ข้อที่ 7 มีใจความว่า “คุณจะได้รับสิ่งที่หวังโดยไม่ยาก” เป็นส่วนที่เพิ่มเติมพิเศษ

จากพระไตรปิฎก ผู้วิจัยเห็นว่า “ข้อนี้เป็นข้อที่เพิ่มเข้ามาเพื่อสร้างแรงจูงใจแก่ผู้บำเพ็ญ” แต่ส่วนที่มีในพระไตรปิฎกแต่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกเช่น การหลับเป็นสุข, ตื่นเป็นสุข, ใบบนห้องใส, เป็นผู้ไม่หลงในเวลาตาย ก็สามารถประมวลเข้าในข้อที่ 4 คือ “มากไปด้วยความสุข” เพราะอาการดังกล่าวเป็นสภาวะของความสุข และในส่วนของข้อที่ว่า ไม่ฝันร้าย ก็จะเทียบได้กับข้อที่ว่า มีความอุ่งใจไม่ระแวง เป็นต้น.

โมกษะ หรือ มุกติ (Skt. mokṣa or mukti) บาลีว่า วิโมกข์ (Pali. vimokkha) หมายถึง ความหลุดพ้น ในกรณีที่เป็นคำสอนฝ่ายตน คัมภีร์รัตนาวลีจะแสดงถึงสภาวะการหลุดพ้นของตัวบุคคล แต่ในกรณีที่เป็นคำสอนฝ่ายอื่น คัมภีร์จะแสดงในเชิงของสถานที่ ๆ บุคคลจะไปถึงเมื่อบรรลุความหลุดพ้น.

โมหะ (Skt. and Pali. moha) ความลวง, ความหลง, ความสับสน, ความโง่เขลาไม่รู้จริง, ความมึนตม เป็นหนึ่งในอกุศลมูล 3 โมหะเป็นเหตุตั้งต้นของความทุกข์ เป็นคำพ้องความหมายกับคำว่า อวิชชา มีสภาวะที่ตรงกันข้ามคือ “อโมหะ”.

ยามา (Skt. and Pali. yāmā) เป็นสวรรค์ชั้นที่ 3 ในบรรดาสวรรค์ 6 ชั้น, จอมเทพที่ดูแลสวรรค์ชั้นนี้มีชื่อว่า “สุยามะ”, ระยะเวลา 200 ปีบนโลกมนุษย์ มีเวลาเท่ากับหนึ่งวัน และหนึ่งคืนบนสวรรค์ชั้นยามา.

แยบคาย หมายถึง เข้าที่, เหมาะกับเหตุผล, ละเอียดถี่ถ้วน, เรียบร้อยไม่มีตำหนิ เช่น ความคิดแยบคาย, พุดจาแยบคาย. ตรงกับคำบาลีว่า โยนิโสมนสิการ (Pali. yonisomanasikāra).

โยนิโสมนสิการ (Pali. yonisomanasikāra) หมายถึง การทำในใจโดยแยบคาย, กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย, การพิจารณาโดยแยบคาย คือการพิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริง โดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะ และความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย หรือตริตรองให้รู้จักสิ่งดีชั่ว ทำกุศลให้เกิดโดยชอบ, ความรู้จักคิด วิเคราะห์ แยกแยะ, ความเอาใจใส่อย่างถูกต้อง, มีกระบวนการทางความคิดที่ชัดเจนรอบคอบไม่ผิดพลาด.

ยুক্তิชัยฎีกา (Skt. Yuktiṣaṭīkā) เป็นงานประพันธ์ของท่านนาคารชุน มีจำนวน 60 โศลก ต้นฉบับภาษาสันสกฤตได้หายไป เหลือเพียงฉบับที่เป็นภาษาจีนและทิเบต เป็นการรวบรวมคติพจน์ในหัวข้อเกี่ยวเนื่องด้วยประติยสมุตปาต โดยนำเสนอประติยสมุตปาตในมุมมอง

ที่มองข้ามประเด็นของการเกิดขึ้นและความเสื่อม และโต้เถียงสิ่งที่ชาวโลกยึดถือว่า “มี” โดยระบุว่า การเข้าใจสิ่งในโลกว่าเกิดและเสื่อมสลาย ล้วนเป็นเพราะความไม่รู้ชัดตามเป็นจริง และเส้นทางที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้มีเพื่อทำลายความไม่รู้เหล่านั้น.

ราชธรรม (Skt. rājadharma) บาลีว่า ราชธัมมะ (Pali. rājadhamma) ทั้งปรากฏในอีกชื่อหนึ่งว่า ราชনীติ (Skt. and Pali. rājanīti) อันหลายถึงหลักปกครองของพระราชชา, หลักปกครองบ้านเมือง.

ราชบริวาร หมายถึง ผู้แวดล้อมพระราชชา, ผู้ห้อมล้อมติดตามพระราชชา เขียนว่า ราชบริวาร บ้าง.

ราชภณฑ์ (Skt.rājabhāṇḍa) บาลีว่า ราชภณฑะ (Pali. rājabhaṇḍa) ตัดบทเป็น ราชัน (พระราชชา) + ภณฑะ (สิ่งของ) แปลว่า สิ่งของของพระราชชา, เครื่องใช้ของพระราชชา, ทรัพย์สินของพระราชชา, ทรัพย์สินทั้งที่เคลื่อนที่ได้และไม่ได้ของพระมหากษัตริย์.

รูปฉาน (Skt.rūpāvacaradhyāna) บาลีว่า รูปฉาน (Pali. rūpajhāna or rūpāvacarajhāna) ในรัตนาวลีโคลกที่ 1.24 ปรากฏคำว่า “ธยาน” ซึ่งแปลว่า ฉาน, สมาธิ แต่เพราะมีคำว่า “อรูป” อยู่ในตอนท้ายของศัพท์สมาส ทำให้ต้องแปลว่า รูปฉาน เพื่อให้สอดคล้องกับคำว่า “อรูป” ซึ่งหมายถึงอรูปฉาน, คำว่า รูปฉาน หมายถึง ฉานที่มีรูปเป็นอารมณ์ มี 4 ระดับ ตามลักษณะขององค์ฉาน โดยกิเลส (Skt. kleśa, Pali. kilesa) ที่เป็นเครื่องขัดขวางการเกิดขึ้นของรูปฉานคือ นีวรณั (Skt. nīvaraṇa, Pali. nivarana) มี 5 ประการ เมื่อนีวรณัทั้ง 5 สงบลง ฉานที่ 1 มีองค์ฉาน 5 ประการจะเกิดขึ้นดังนี้คือ 1. วิตรก (Skt. vitarka) บาลีว่า วิตักกะ (Pali.vitakka) ความตรึกเกิดขึ้นเมื่อระงับสตัยานมิทธะ (Skt.styāna-middha) บาลีว่า ถิน-มิทธะ (Pali. thīna-middha) ความง่วงงุนเซื่องซึม 2. วิจาร (Skt. and Pali. vicāra) ความตรองเกิดขึ้นเมื่อระงับวิจิจิตสา (skt.vicikitsā) บาลีว่า วิจิกิจฉา (Pali.vicikicchā) ความลังเลสงสัย 3. ปรีติ (Skt. prīti) บาลีว่า ปีติ (Pali. pīti) ความอิมใจเกิดขึ้นเมื่อระงับพยาบาท (Skt. and Pali. vyāpāda) ความคับแค้นใจมุ่งร้าย 4. สุข (Skt. and Pali. sukha) เกิดขึ้นเมื่อระงับเอาทธัทยะ-เกากฤตยะ (Skt.auddhatya-kaukr̥tya) บาลีว่า อุทธัจจะ กุกกุจจะ (Pali. uddhacca-kukkucca) ความฟุ้งซ่าน ร้าคาญใจ 5. เอกาครตา (Skt. ekāgratā) บาลีว่า เอกัคคตา (Pali. ekaggatā) ความแน่วแน่เป็นหนึ่งเดียวของใจเกิดขึ้นเมื่อระงับกามัจฉันทะ (Skt. and Palikāmacchanda) ความยินดีพอใจในกาม เมื่อฉานที่ 1

ละเอียดก็จะก้าวขึ้นสู่ฌานที่ 2 มีองค์ฌานลดน้อยลงตามความละเอียดของฌาน โดยฌานที่ 2 มีองค์ฌาน 3 ประการคือ 1.ปริติ 2.สุข 3.เอกาครตา ฌานที่ 3 เหลือองค์ ฌานอยู่เพียง 2 คือ 1.สุข 2.เอกาครตา ในฌานที่ 4 ปล่อยวาทอารมณ์ละเอียดทั้งหมด เหลือองค์ฌานอยู่เพียงเอกาครตาเท่านั้น.

ความชู้ชั่นแห่งชน เป็นคำบ่งบอกกิริยาอาการสื่อถึงความกลัว มักใช้ในคำว่า “ชนลูก” “ชนพอง” หรือ “ชนพองสยองเกล้า” เช่น เขาเจอผีแล้วชนลูกชนพอง, แค่มผมไม่อยากจะเห็นแมงมุม เพราะแค่นี้ก็ถึงกับชนลูกแล้ว, โจรรู้สึกชนพองสยองเกล้าเพราะเห็นตำรวจ.

ลังกาวตารสูตร (Skt. Lankāvatāra Sūtra) เป็นพระสูตรที่เป็นต้นกำเนิดของนิกายเซน ไม่ทราบปีที่แต่ง ใช้ภาษาสันสกฤตแบบดั้งเดิมในการประพันธ์ ปรากฏครั้งแรกในประเทศจีน โดยการนำเข้ามาของภิกษุชาวอินเดียนามว่า โทธีธรรม ผู้มักแสดงอาการแยมยิ้มเล็ก ๆ อยู่ตลอดเวลา ภายหลังได้มอบให้หลวงจีนฮุยเค่อเป็นผู้สืบทอด คัมภีร์นี้เชื่อว่าสิ่งจริงแท้มีเพียงจิต.

ลัทธิ (Skt.Labdhi) บาลีว่า ลัทธิ (Pali. laddhi) หมายถึง คติความเชื่อถือ ความคิดเห็น และหลักการที่มีผู้นิยมนับถือ และปฏิบัติตามสืบเนื่องกันมา คำว่า “คนลัทธิอื่น” หมายถึง คนที่อยู่ต่างคติความเชื่อกัน ในที่นี้หมายถึงเอาทุกคติความเชื่อที่ไม่ใช่คติความเชื่อในพระพุทธศาสนา.

เล่นแง่ หมายถึง หาแง่มาขัดขวางไม่ให้เป็นไปอย่างสะดวกเพื่อเอาเปรียบ หรือแสดงว่าตนเหนือกว่า.

โลกบัญญัติ (Pali. lokapaññatti) มาจากคำว่า โลก หมายถึง โลกหรือชาวโลก + บัญญัติ หมายถึง การบัญญัติ, การแสดงให้เห็น, การบรรยาย, การกำหนด, การตั้งชื่อ, ความคิดหรือแนวความคิด, ความรู้สึก, ความเข้าใจ ในที่นี้มุ่งความหมายว่า ความเข้าใจพื้นฐานของชาวโลก, แนวความคิดของชาวโลก; เป็นที่รู้จักกันในฐานะที่เป็นชื่อของคัมภีร์ซึ่งประพันธ์โดย คิน อุปโคต (śin upagot) หรือ พระสังฆธรรมโฆษเระ มีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของโลกตามคติความเชื่อของพุทธศาสนา.

โลกสมมติ (Pali. lokasammati) มาจากคำว่า โลก หมายถึง โลกหรือชาวโลก + สมมติ หมายถึง การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน, ยอมรับร่วมกัน เมื่อนำมารวมกันหมายถึง การยอมรับร่วมกันของชาวโลก, การมีมติร่วมกันของชาวโลก, การตกลงกันของชาวโลก.

- โลภะ** (Skt. and Pali. lobha) ความอยาก, ความละโมภ เป็นหนึ่งในอกุศลมูล 3 จัดเข้าในสังโยชน์ 10 และอนุสัย 7 ในส่วนของกามราคะ จัดเข้าในอวารณ (รู้จักกันในชื่อนิวรณ) 5 ในส่วนของกามฉันท์ ลักษณะอาการของโลภะ จะเป็นปฏิกิริยาของจิตที่มุ่งไล่ตามไขว่คว้าดิ้นรนเพื่อให้ได้รับสิ่งที่ต้องการ เป็นคำพ้องความหมายกับคำว่า “ราคะ” มีสภาวะที่ตรงกันข้ามคือ “อโลภะ”.
- วิฏฐะ** (Pali. vatṭa) สันสกฤตว่า วฤตตะ (Skt. vṛtta) วงกลม, การหมุน, การเวียนไป, รอบแห่งการเวียนว่ายตายเกิด, ความเวียนเกิด อันมีเหตุมาจากกรรม กิเลส และวิบาก ทำให้เกิดการวนเวียนไม่รู้จบ.
- วัตถุทรัพย์ะ** สำหรับไชณะ ใช้สำหรับกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีความวิญญาน “อชีพ” มี 5 ประการคือ 1. บุคคล (Skt. pudgala) สิ่งที่ยรวมจากเล็ก(ปรมาณู)ไปใหญ่ และแยกจากใหญ่กลับคืนไปเล็กได้, 2. อากาศ หรือ เทศ (Skt. ākāśa or deśa) ที่อยู่ของสรรพสิ่ง และพื้นที่ ๆ ไม่ใช่ที่อยู่ของสิ่ง เป็นที่ว่างเปล่า, 3. กาล (Skt. kāla) อันตรฐานที่บอกการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนที่ ความใหม่เก่า, 4. ธรรม (Skt. darma) ความเคลื่อนไหว กิริยาอาการที่ไม่หยุดอยู่ของสิ่งทั้งหลาย (ไม่ได้หมายถึงศีลธรรมหรือข้อปฏิบัติตามหลักจริยศาสตร์), และ 5. อธรรม (Skt. adarma) การหยุดนิ่งหนัก สภาพที่ไม่เคลื่อนไหว.
- วาทกรรม** เกิดจากการนำคำสันสกฤตสองคำมาผสมกันคือ วาท (Skt. and Pali. vāda) ที่แปลว่าการพูด การสนทนา การกล่าว + กรรม (Skt. karman) บาลีว่า กัมมะ (Pali. kamma) ที่แปลว่า การกระทำ, กิริยา, การแสดงออกทางกายภาพ เมื่อนำมารวมกัน จึงหมายถึงการแสดงออกทางวาจา, ถ้อยคำ, คำว่า “วาทกรรม” ในคัมภีร์รัตนาวลีหากกล่าวถึงฝ่ายอื่นจะมุ่งถึงถ้อยคำที่ใช้แสดง ประกาศ และยืนยันแนวคิดของฝ่ายนั้น ๆ แต่ถ้ากล่าวถึงฝ่ายตน จะมุ่งถึงความจริงอันเป็นที่สุดซึ่งพ้นจากความคิดที่ประกอบด้วยอวิชชา.
- วิญญาน** (Pali. viññāna) สันสกฤตว่า วิชญาน (Skt. vijñāna) ความรู้แจ้งอารมณ์, จิต, ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายใน (อินทรีย์ หรือ ชันธภายใน) และอายตนะภายนอก (อารมณ์ หรือ ชันธภายนอก) เข้ามากระทบกัน เช่น รู้อารมณ์เมื่อรูปมากระทบตาเป็นต้น มี 6 ประการ คือ รู้แจ้งอารมณ์ทางตาที่เห็น, รู้แจ้งอารมณ์ทางหูที่ได้ยิน, รู้แจ้งอารมณ์ทางจมูกที่ดมกลิ่น, รู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้นที่ลิ้มรส, รู้แจ้งอารมณ์ทางกายที่สัมผัส และรู้แจ้ง

อารมณ์ทางใจที่รู้สึก วิญญาณเป็นสิ่งเชื่อมระหว่างอายตนะภายในและภายนอก หากไม่มี วิญญาณถึงมีตาก็มองไม่เห็น มีหูก็ไม่แน่ว่าได้ยิน.

- วิญญาณชน** เป็นคำไทยที่ประกอบขึ้นมาจากคำบาลี 2 คำ คือ วิณฺญ (Pali. viññū) แปลว่า ผู้รู้แจ้ง, นักปราชญ์ กับคำว่า ชน (Pali. jana) หมายถึง คน, บุคคล, ชน เมื่อนำมารวมกันแปลได้ว่า “บุคคลซึ่งรู้ผิดรู้ชอบตามปกติ” และสามารถถ่ายทอดเป็นภาษาสันสกฤตได้ว่า วิชฺญะชน (Skt. vijñā-jana).
- วิถีสองสาม** เป็นคำที่แปลมาจากคำสันสกฤตว่า ตริวิรตมน (Skt. trivartman) คัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึง องค์ประกอบ 3 ประการที่ทำให้สังสารวัฏเกิดการหมุนไปต่อเนื่องไม่ขาดสายคือ การยึดถือตัวตน กรรมที่บุคคลกระทำ และการเกิดใหม่ โดยการยึดถือว่าตัวตนมี ของ ๆ ตนมี เป็นจุดเริ่มต้นแรก จากนั้นตัวบุคคลผู้ยึดถือเช่นนั้นจะทำความดีหรือชั่วตามแต่ ความยึดถือของตน และตัวกรรมนี้เองเป็นเหตุนำไปเกิดในสุคติบ้างทุคติบ้างไม่รู้จบ.
- วิบาก** (Skt. and Pali. vipāka) หมายถึง ผลแห่งกรรม ผลดีผลร้ายที่เกิดแก่ตน คำว่า วิบาก เป็นคำที่มีความหมายเสมอกันกับคำว่า ผล (Skt. and Pali. phala) มุ่งถึงผลลัพธ์ของ กรรมที่ได้กระทำไว้ทางกาย วาจา และใจ แสดงผลลัพธ์ในเมื่อกรรมที่ทำนั้นถึงจุดที่จะ แสดงผลออกมาในเชิงปรากฏการณ์อย่างเต็มที่ ผลลัพธ์นี้เกิดได้ทั้งจากกรรมที่ได้ทำ ในภพนี้และภพก่อน.
- วิภาษวิธี** (dialectic) เป็นรูปแบบการโต้เถียงทางปรัชญา เน้นการกล่าวแย้งแนวคิดของฝั่งตรงข้าม ทำลายแนวคิดเดิมและนำเสนอแนวคิดตนเป็นทางเลือกใหม่ พบว่าในคัมภีร์ รัตนาวลี มีการนำหลักการนี้มาใช้เป็นส่วนมาก.
- เวชภัณฑ์** หมายถึง สิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับการแพทย์.
- เวทानตะ** (vedānta) มีความหมายว่า “ที่สุดของพระเวท” เป็นหนึ่งในสาขาปรัชญาหลักของ ฮินดูที่เป็นสาขาของปรัชญาอุปนิษัท ปรัชญาเวทานตะจัดเป็นปรัชญาแท้ มีความขัดแย้งกับปรัชญาสาขชยะ เพราะเป็นเอกนิยม (Skt. advaita) โดยยึดถือว่า สิ่งจริงแท้มี เพียงจิต ทุกสิ่งล้วนรวมลงในจิต
- ไวเศษิกะ** (vaiśeṣika) มีความหมายว่า “พิเศษ” เป็นชื่อของสำนักปรัชญาสายหนึ่ง มีที่มาจากชื่อ ของไวเศษิกะสูตร (vaiśeṣikasūtra) ของท่านกณาทะ (kaṇāda) ที่เป็นผู้ให้กำเนิด

สำนักปรัชญานี้ ปรัชญาไวเศษิกะได้รับอิทธิพลด้านตรรกศาสตร์และญาณวิทยา จากปรัชญานายายะ (nayāya) สำนักปรัชญานี้จัดเป็นสัจนิยมเพราะถือว่าสิ่งที่เราได้รับ ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และจิตเป็นความจริง พร้อมนำเสนอว่า จิตเป็นเครื่องมือในการรับรู้ ผ่านอายตนะภายนอก ข้อสังเกตของสำนักปรัชญานี้คือการรับรู้ต้องเป็นไปตามลำดับและไม่พร้อมกัน แต่เราเข้าใจว่ามันพร้อมกันเพราะความต่อเนื่องของการรับรู้ ซึ่งแสดงถึงการรวมจุดรับรู้ให้เป็นหนึ่ง หรือการที่จิตมีอารมณ์เดียวอย่างยอดเยี่ยม (Skt. ekāgratā, Pali. ekaggatā) ว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญของการรับรู้ที่ถูกต้อง

ศรัทธา (Skt. śraddhā) บาลีว่า สัทธา (Pali. saddhā) ความเชื่อ, ความเชื่อถือ; ในทางธรรม หมายถึง เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบไปด้วยเหตุผล, ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม, ความเลื่อมใสซาบซึ้งชื่นใจสนิทใจเชื่อมั่นมีใจโน้มน้อมมุ่งแล่นไปตามไปรับคุณความดีในบุคคลหรือในสิ่งนั้น ๆ, ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งดีงาม และในการทำความดี ไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก, ศรัทธาที่ดีต้องประกอบด้วยปัญญา และสติ มิเช่นนั้นจะเกิดความศรัทธาที่ผิดทาง วัตถุเป็นที่แห่งความศรัทธา หรือสิ่งที่ควรศรัทธาในพระพุทธศาสนา มี 4 ประการ คือ 1. เชื่อผลของการกระทำว่าจะติดตามไป ทั้งในภพนี้และภพหน้า 2. เชื่อหลักคำสอนที่เป็นธรรมแท้ได้เสียไม่ได้เพราะเป็นจริง เช่น ประติตยสมุตตปาต และไตรลักษณ์ คือ อนิยตะ (Skt. aniyata) บาลีว่า อนิจจัง (Pali. aniccā) ความไม่เที่ยง ทุกข์ (Skt. duḥkha) บาลีว่า ทุกขัง (Pali. dukkham) ความไม่สบายทางกายและทางใจ และอนัตมัน (Skt. anātman) บาลีว่า อนัตตา (Pali. anattā) ความไม่ใช่ตัวตน 3. ความเชื่อในพระรัตนตรัย 4. ความเชื่อในมรรค (mārga) บาลีว่า มัคคะ (Pali. magga) ว่าเป็นหนทางให้บรรลุนิรวาณ.

ศาสตร์ (Skt. śāstra) หมายถึง ระบบวิชาความรู้, มักใช้ประกอบหลังคำอื่น.

ศีล (Skt. śīla) บาลีว่า สีล (Pali. sīla) ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษากฎตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ; การปฏิบัติที่มีจุดมุ่งหมายคือการรักษากายและวาจาให้บริสุทธิ์ เป็นหนึ่งในหลักปฏิบัติที่มีชื่อว่า ตรีสิกขา (Skt. trīśikṣā) บาลีว่า ตีสิกขา (Pali. tisikkhā) ในภาษาไทยรู้จักกันในชื่อว่า ไตรสิกขา หมายถึงข้อที่ควรศึกษา 3 ประการ โดยเป็นคุณธรรมข้อแรกในตรีสิกขา จากนั้นจึงเป็น

สมาธิ (Skt. and Pali. samādhī) และปรัชญา (Skt.prajñā) บาลีว่า ปัญญา (Pali. paññā) ตามลำดับ และนับเข้าในปารมิตาข้อที่ 2 จากปารมิตาทั้ง 6.

ศุกลกรรมปละ (Skt. śuklakarmapatha) ถ่ายถอดเป็นบาลีได้ว่า สุกกัมมบถ (Pali. sukka-kammapada) หมายถึง กรรมบถฝ่ายขาว ในคัมภีร์รัตนาวลิตระบุนว่า กรรมบถฝ่ายขาวคือ สิ่งที่ควรทำ เพราะเป็นประโยชน์ มีส่วนคล้ายกับกุศลกรรมบถ ต่างแต่ว่าให้งดเว้นจาก ทฤษฎีของพวกอัสติกะคือปรัชญา 6 สำนัก และพวกนาสติกะคือปรัชญาจรวาก และไชนะ.

ศุนยตา (Skt. śūnyatā) บาลีว่า สุญญตา (Pali. suññatā) หมายถึง ความว่างเป็นสภาวะทั่วไป ของทุกสิ่ง คัมภีร์รัตนาวลิต ไม่ได้ใช้ศุนยตาเพื่อปฏิเสธสิ่งที่เกิดขึ้นเชิงปรากฏการณ์ เช่น ผลของกรรม เป็นต้น เพียงแต่ยกให้เห็นถึงความเป็นจริงของมันผ่านหลักความจริง 2 ระดับว่า ทุกสิ่งล้วนเป็นศุนยตา.

ศุนยตาสัตตติ (Skt. Śūnyatāsaptati) เป็นงานประพันธ์ของท่านนาคารชุน ที่มีจำนวนโคลกเพียง 73 โคลกเท่านั้น เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นเพื่อเป็นส่วนเสริมของคัมภีร์มูลมัธยมกการิกา โดยสรุปและเพิ่มเติมเนื้อหาบางส่วน เช่น ปัจจัยการ 12 เป็นต้น โดยนำเสนอความเป็น ศุนยตาของทุกสิ่ง ศุนยตาเป็นปรมาณะของทุกสิ่ง ท่านจันทรกิริติได้นำคัมภีร์นี้มาเขียน อธิบายไว้ในคัมภีร์ศุนยตาสัตตติวฤตติ.

โคลก (Skt. śloka) บาลีว่า ลีโลกะ (Pali. Siloka) ใช้นับเนื้อหาของคำประพันธ์ประเภทหนึ่ง ที่ชื่อว่า คาถา (Skt. and Pali. gāthā) ซึ่งเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง อัตราของ ฉันท คือ 4 บาท รวมเป็น 1 โคลก จำนวนพยางค์ในบาทขึ้นอยู่กับประเภทของฉันท, คาถานับเป็นหนึ่งใน 12 ประการของทวารวาทสาขคประวจนะฝ่ายมหายาน (Skt. dvādaśāṅgapravacana) หรือ 1 ใน 9 ประการของนวังคสัตตฤคาสนฝ่ายเถรวาท (Pali. navaṅgasatthusāsna).

สวภาวะ (Skt. svabhāva) บาลีว่า ภาวะ หรือ สภาวะ (Pali. bhāva or sabhāva) เป็นคำศัพท์ ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเป็นตัวตนจำเพาะของสิ่ง, ธรรมชาติของสิ่ง, อาการ จำเพาะของสิ่ง, ในปรัชญามัธยมกะจะหมายถึง ธรรมชาติที่ประกอบขึ้นเชิงปรากฏการณ์ เพราะไม่รู้จริงจึงทำให้มักเข้าใจว่าสิ่งนั้นดำรงอยู่ด้วยตัวมันเอง.

สถูป อ่านว่า สะ-ถูป มาจากสันสกฤตว่า สตุป (Skt. satūpa) บาลีว่า ถูป (Pali. thūpa) หมายถึงสิ่งก่อสร้างที่มีรูปโอคว่ำซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของศรัทธาของพระพุทธรูปเจ้าและพระธาตุของพระอรหันต์เป็นต้น, บางทีใช้เข้าคู่กับคำว่า เจดีย์ เป็นสถูปเจดีย์ เช่น เวียนเทียนรอบสถูปเจดีย์.

สนาตนะ (Skt.sanātana) บาลีว่า สนั่นตนะ (Pali. sanantana) แปลว่า เก่า, แก่, สมัยแรกเริ่ม, แต่เก่าก่อน, ตลอดไป, นิรันดร ในคัมภีร์รัตนาวลี “สนาตนะธรรม” หมายถึง ธรรมอันเป็นนิรันดร, พระนิรวาณ.

สมาจาร (Skt. and Pali. samācāra) ความประพฤติที่ดี, ธรรมเนียม, ประเพณี.

สรพพชญา (Skt.sarvajña or sarvajñatā) บาลีว่า สัพพัญญู (Pali. sabbaññu) หมายถึง ผู้รู้สิ่งทั้งปวง, ความรู้สิ่งทั้งปวง ใช้แสดงในสองลักษณะ คือ ลักษณะของตัวบุคคล และลักษณะของสภาวะธรรม ในลักษณะของตัวบุคคลจะหมายถึง พระพุทธเจ้าผู้รู้แจ้งธรรมทั้งปวงโดยชอบ ส่วนในลักษณะของสภาวะธรรมจะหมายถึง การรู้ภูมิธรรมทั้งหมดอย่างบริสุทธิ์และชัดแจ้งผ่านอารยสัจ 4 (Skt. catvāryāryasatyāni) บาลีว่า อริยสัจ 4 (Pali. cattāri ariyasaccāni) ทั้งในทางบวกและทางลบ โดยทางบวกจะเป็นรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นแล้วนำมาแสดงแก่สาวก (Skt. śrāvaka) บาลีว่า สาวก (Pali. sāvaka) ส่วนทางลบจะเป็นในส่วนของความฉลาดในอุบาย (Skt. And Pali. upāya) เป็นเครื่องกำจัดกิเลส แยกแยะรูปขันธ์และนามขันธ์.

สวาชีวะ (Skt. svājīva) บาลีว่า สัมมาอาชีวะ (Pali. sammāājīva) การเลี้ยงชีพชอบ ตรงกับคำไทยว่า สัมมาชีพ หมายถึง อาชีพที่สุจริต อาชีพที่ชอบธรรม เช่น การทำไร่ไถนาก็เป็นสัมมาชีพอย่างหนึ่ง ในพระพุทธศาสนา หมายถึง เลี้ยงชีพชอบ คือเว้นจากการเลี้ยงชีพผิดในทางที่ผิด เช่น โกงเขา หลอกหลวง สอพลอ ค้ามนุษย์ ค้ายาพิษ เป็นต้น.

สังขตธรรม หมายถึง ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ ขันธ์ 5 ทั้งหมด มีลักษณะจำเพาะ 3 ประการคือ 1. ตั้งอยู่, 2.แปรเปลี่ยน, และ 3. ดับไป คัมภีร์รัตนาวลิมุ่งถึงสิ่งที่เข้าใจกันว่ามีในโลกทุกอย่าง สิ่งตรงข้ามกับสังขตธรรมคือ อสังขตธรรม ได้แก่ โมกษะ และพระนิพพาน.

สังขาร (Pali. saṅkhāra) สันสกฤตว่า สัมสการะ (Skt.samskāra) ประการแรก หมายถึง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย เป็นรูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม, โลกแห่งปรากฏการณ์ ทุกสิ่งทุกอย่างที่ถูกสร้างโดยเหตุที่มีอยู่ก่อน, การรวมของสภาวะหรือ

สมบัติที่สำคัญ เพื่อกระบวนการหรือผลบางอย่าง, ส่วนรวมของสภาวะหรือสมบัติ ก่อให้เกิดเป็นการดำรงอยู่, ส่วนประกอบสำคัญหรือธาตุของทุกสิ่ง, สัมประสิทธิ์ทางใจ, ปัจจัยสำคัญต่อการกระทำ ต่อการพูด และการคิด, ประการที่ 2 สังขาร หมายถึง สภาวะที่ปรุงแต่งใจให้ดีหรือชั่ว, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งความคิด เป็นหนึ่งในชั้นที่ 5 หรือองค์ประกอบที่ทำให้เกิดเป็นชีวิต เป็นสิ่งที่เกิดร่วมทางใจหรือเครื่องประกอบทางใจที่จะปรากฏก่อต่อเมื่อใจรับรู้อารมณ์.

- สังสารวัฏ** (Skt. saṃsāravṛtta) บาลีว่า สังสารวัฏฏ์ (Pali. saṃsāravatṭa) หมายถึง วัฏวนแห่ง การเวียนเกิดเวียนตาย, การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกหรือในภพต่าง ๆ โดยใจความ ได้แก่ “สังสาระ” นั่นเอง; สังสารวัฏฏ์, สงสารวัฏ, วัฏสงสาร ก็เขียน.
- สัจจะ** (Pali. sacca) สันสกฤตว่า สัตยะ (Skt. satya) เขียนเป็นคำไทยได้ว่า สัจ, สัจจะ, สัตย์ แปลว่า ความจริง มีการนำมาใช้ใน 2 นัย คือ 1. การนำมาใช้เพื่อมุ่งแสดงถึงสภาวะ ส่วน นี้จะเป็นการกล่าวถึงความจริง 2 ระดับคือ สัมมฤตีสัตย์ และปรมาภัสสัตย์ 2. การนำมาใช้มุ่งแสดงถึงคุณลักษณะที่ดีเช่น กล่าวคำสัตย์ หมายถึง พูดจริง มักมากู้กับ ทำจริง หมายถึงการทำตามคำที่พูด, ชื่อสัตย์ หมายถึง จริใจไม่ลวงหลอก เป็นต้น.
- สัญญา** (Pali. saññā) สันสกฤตว่า สัมชญา (Skt. samjñā) ความรู้สึกรับรู้, ความสังเกตจดจำ, ความหมายรู้, ความจำได้, ความตระหนัก เป็นชั้นที่ 3 ในชั้นที่ 5 มีลักษณะคือ การกำหนดรู้อารมณ์ที่เคยได้รับรู้รับทราบมาก่อนแล้ว นำมาประมวลผลหาคำตอบและ ข้อสรุปในสิ่งที่รับรู้ได้อย่างรวดเร็ว พร้อมกับจัดหมวดหมู่ตามความรู้เดิม มี 6 ประการ โดยจำแนกตามอารมณ์ที่เคยรับรู้ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สัมผัส, และความรู้สึกรู้.
- สัตบุรุษ** (Skt. satpuruṣa) บาลีว่า สัปบุริสะ (Pali. sappurisa) ในตัวคัมภีร์รัตนาวลี บ้างใช้คำว่า สทฺธิส เกิดจากการแจกรูปจากคำว่า สต ตามวิภक्तिที่ 3 ฝ่ายพหู คำว่า สต นี้เมื่อมีการแจกรูปวิภक्तिที่ 3 และใช้ในโคลกนิยามแปลว่า สัตบุรุษ พบในบาลีมีการนำมาใช้เหมือนกันคือ สทฺธิ (ดู ที.ปา. (บาลี), 11/171 /192.) แปลว่า อันสัตบุรุษทั้งหลาย, คำว่า สัตบุรุษ หมายถึง คฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาในพระศาสนา ผู้ไปร่วมกิจกรรมทางกุศล ผู้รักษาศีล ฟังธรรม และปฏิบัติธรรม คนผู้ฉลาดในการพิจารณาถึงคุณและโทษของสิ่งที่ทำแล้ว เลือกรู้แต่ความดี ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึงบุคคลผู้เข้าใจถึงประติตยสมุตปาท และศูนยตาอย่างชัดเจน.

สันถัต ผ้าปูพื้นที่หล่อด้วยขนเจียมคือขนแกะ.

สัมยักสัมโพธิ (Skt. samyaksambodhi) บาลีว่า สัมมาสัมโพธิ (Pali. sammāsambodhi) หมายถึง ผู้ที่รู้ธรรมด้วยสติปัญญาของตนเองอย่างถูกต้อง แล้วจึงนำมาแสดงแก่ผู้อื่นด้วยความกรุณา โดยหวังว่าจะช่วยให้เขาหลุดพ้นจากความทุกข์ คำนี้มีมักถูกใช้อ้างถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นโพธิ์ นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาหลายนิกายยืนยันแนวคิดว่าการบรรลุนี้มีความต่างกับการบรรลุของพระอรหันต์ เพราะเป็นการทำลายกิเลสด้วยตนและรอบรู้ทุกอย่าง ส่วนของพระอรหันต์เป็นบรรลุตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้เท่านั้น มีคำที่ใช้แทนกันได้คือ อนุตตรสัมยักสัมโพธิ (Skt. anuttarasamyaksambodhi) และบาลีว่า อนุตตรสัมมาสัมโพธิ (Pali. anuttarasammāsambodhi).

สัมยัคทฤษฎี (Skt. samyagdrṣṭī) บาลีว่า สัมมาทิฏฐิ (Pali. sammāditṭhi) มาจากคำว่า สมยก (ถูก) + ทฤษฎี (ความเห็น) ดังนั้น สัมยัคทฤษฎี จึงหมายถึง ความเห็นถูก ในคัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า ความเห็นถูกคือการเข้าใจศูนยตาและประติยสมุตปาทตามความเป็นจริง การเชื่อและเข้าใจในความจริงสองระดับ.

สัมวฤติสัจย์ (Skt. samvṛtisatya) บาลีว่า สมมติสัจจะ (Pali. sammatisacca) มาจากคำว่า สวัฤติ (ปกปิด) + สตย (ความจริง) หมายถึง ความจริงเชิงประจักษ์ระดับชาวโลก คัมภีร์รัตนาวลีระบุว่า เป็นความจริงเชิงประจักษ์ระดับที่คนทั่วไปยอมรับและเชื่อว่ามีจริงผ่านอภิปยา.

สาขชยะ (sāṅkhya or saṅkhya) แปลว่า หลัคนับ เป็นชื่อของสำนักปรัชญาฝ่ายทวินิยม (Skt. dvaita) ว่าด้วยความจริงแท้ 2 ประการ คือ ประกฤติ ที่เป็นตัววัตถุ และบุรุษะ ที่เป็นจิตสาขชยะนับเป็นปรัชญาแท้.

สาธารณ (Skt. and Pali. sādharma) เป็นที่คุ้นเคยในรูปคำว่า “สาธารณะ” มีความหมายว่าทั่วไป, สามัญ, เป็นของคนส่วนมาก, เป็นสิ่งทั่วไปแก่คนทุกกลุ่มไม่จำเพาะคนใดคนหนึ่ง; บ้างใช้ในความหมายว่า เลว, ทราม, ชั่วช้า, ด้อยค่า.

สามัญลักษณะ (Pali. sāmaññalakkhaṇa) ลักษณะที่ทั่วไปแก่ทุกสิ่ง แบ่งเป็น 3 คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา.

- สுகติ** (Skt. and Pali. sugati) แปลว่า ดำเนินไปดี มักใช้ในการกล่าวถึงภพภูมิฝ่ายดี ในกามธาตุ (Skt. kāmadhātu) บาลีว่า กามภพ หรือกามาวจร (Pali. kāmabhava or kāmāvacara) ได้แก่ ภูมิแห่งสวรรค์และมนุษย์, รูปธาตุ (Skt. rūpadhātu) บาลีว่า รูปภพ (Pali. rūpabhava) ภูมิแห่งพวกพรหม, และอรุပ္ยธาตุ (Skt. arūpyadhātu) บาลีว่า อรูปภพ (Pali. arūpabhava) ภูมิของอรุပ္พรหม อรูปภพนี้บ้างว่าเป็นทุกติ เพราะเกิดจากตัณหาคิดยึดสิ่งที่ไม่มีรูป.
- โสตทิพย์** สันสกฤตว่า ทิวโยศโรตระ (Skt. divyaśrotra) บาลีว่า ทิพพโสต (Pali. dibbasota) หมายถึง ทูทิพย์, ญาณพิเศษที่ทำให้ฟังอะไรได้ยินหมดตามปรารถนา.
- สุหฤลলেখะ (Suhṛllekha)** เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นโดยท่านนาคราชุน มีความหมายว่า จดหมายถึงเพื่อน (Skt. suhrd+lekha) เป็นคัมภีร์ประเภทเดียวกันกับคัมภีร์รัตนาวลี เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นเพื่อแนะนำกษัตริย์ โดยนำเสนอเกี่ยวกับการใช้ชีวิตและการสะสมบุญ (Skt. punya, Pali. puñña) ตามแนวทางพระพุทธศาสนาหายาน ทั้งได้กล่าวถึงพระอวโลกิเตศวร(avalokiteśvara) และพระอมิตาภะ (amitābha).
- हितจรรยา** (Skt. hitacaryā) บาลีว่า หิตจริยา (Pali. hitacariyā) มาจาก “हित” ประโยชน์เกื้อกูล, ความเกื้อกูล และ “จรรยา” ความประพฤติ, การครองตน, การดำเนินชีวิต เมื่อนำมาประกอบกันจึงหมายความว่า การประพฤติอันเป็นประโยชน์เกื้อกูล, การประพฤติที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล(ทั้งแก่ตนและคนอื่น).
- หินยาน** (Skt. and Pali. hīnayāna) มาจากคำว่า หิน ที่แปลว่า เลว, ทราม, แย่, ต่ำทราม + ยาน แปลว่า ยานพาหนะ เมื่อนำมารวมกันจึงแปลได้ว่า ยานพาหนะที่แย่ แต่เพราะเป็นคำที่ตรงกันข้ามกับคำว่า “มหายาน” ที่แปลว่า ยานใหญ่ ดังนั้น คำว่า หินยาน หรือ หินยาน จึงถูกแปลว่า ยานเล็ก แสดงถึงคุณสมบัติที่ด้อยกว่ามหายาน ทั้งด้านขนาดและคุณภาพในการรื้อสัตว์ชนสัตว์ออกจากสังสารวัฏ คำว่า หินยาน เป็นคำที่นิกายพุทธศาสนาซึ่งเกิดในภายหลัง เมื่อประมาณ พ.ศ. 500-600 คิดขึ้นโดยเรียกตนเองว่า มหายาน และเรียกพระพุทธศาสนาแบบอื่นที่มีอยู่ก่อนรวมกันไปว่าหินยาน พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทอย่างที่ยึดมั่นนับถือกันอยู่ในไทย พม่า ลังกา เป็นต้น ก็ถูกเรียกรวมในชื่อว่าเป็นนิกายหินยาน.

อรรถ (Skt. artha) บาลีว่า อัตถะ (Pali. attha) หมายถึง ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดมุ่งหมาย มี 3 ประการคือ ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์ขั้นต้นที่ได้รับในภพนี้, ประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ที่มุ่งหวังจะได้ในภพถัด ๆ ไป, ประโยชน์สูงสุด หรือจุดหมายสูงสุดในทางศาสนา หากเป็นในพระพุทธศาสนาจะมุ่งถึงนิรวาณ (พระนิพพาน)

อกตัณณุตตา (Pali. akataññutā) สันสกฤตว่า “อกฤตัจญุตวะ (Skt. akṛtajñatva) ความอกตัณณู, ความเป็นผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ท่านทำแก่ตน เป็นภูมิของอัสตบรูษ เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับ กตัณณุตตาอันเป็นเครื่องหมายของคนดี อันเป็นภูมิของสัสตบรูษ.

อกุศลมูล (Skt. akuśalamūla) บาลีว่า อกุศลมูล (Pali. akusalamūla) รากเหง้าของอกุศล, ต้นเหตุของอกุศล, ต้นเหตุของความชั่ว มี 3 อย่างคือ โลภะ โทสะ โมหะ ทั้งสามประการนี้ เป็นมูลเหตุให้สัตว์ผู้ปฏิบัติไปเกิดในทุรคติภูมิ (Skt. durgati) บาลีว่า ทุคคติ (Pali. duggati) อกุศลมูลนี้เป็นที่รู้จักในวรรณกรรมพระสุตฺรในอีกชื่อหนึ่งว่า พิช 3 (Skt. triviṣa) เพราะก่อให้เกิดทุกข์แก่เหล่าสัตว์ที่ได้ลิ้มรสของยาพิชคืออกุศลอย่างเจ็บแสบ โดยทำให้ไปเกิดในอบาย สิ่งตรงข้ามกับอกุศลมูลคือกุศลมูล (Skt. kuśalamūla) ตรงกับบาลีว่า กุศลมูล (Pali. kusalamūla).

อธิการ (Skt. and Pali. adhikāra) 1. “ตัวการ” หมายถึง ตัวทำการ, เจ้าการ, เจ้ากรรม, เจ้าของเรื่อง, เรื่องหรือกรรมที่กำลังพิจารณา, เรื่องที่เกี่ยวข้อง, เรื่องที่เป็นข้อสำคัญ, หรือเป็นข้อที่พิจารณา, ส่วนหรือตอนที่ว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ เช่น “ในอธิการนี้” หมายความว่า ในเรื่องนี้หรือในตอนนี้, 2. “การอันยิ่ง” หมายถึง การทำความดีที่ยิ่งใหญ่หรืออย่างพิเศษ, บุญหรือคุณความดีสำคัญที่ได้บำเพ็ญมา, ความประพฤติปฏิบัติที่เคยประกอบไว้หรือการอันได้บำเพ็ญมาแต่กาลก่อนหรือได้สะสมเตรียมเป็นทุนไว้, การอันสำคัญหรือที่ทำได้อย่างจริงจัง, 3. “การทำให้เกิน” หมายถึง การเติม, การใส่เพิ่ม, การทำให้เพิ่มขึ้น, 4. อำนาจ, ตำแหน่ง, หน้าที่, กิจการ, ภาระ.

อนาตมัน (Skt. anātman) บาลีว่า อนัตตา (Pali. anattā) อนาตมัน หมายถึง สิ่งที่ไม่ดำรงอยู่ได้ด้วยตน เป็นสภาวะเชิงปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในทุกสิ่ง ในคัมภีร์รัตนาวลีใช้คำนี้ในการแสดงถึงสิ่งว่า ไม่มีสิ่งที่เป็นอาตมัน มีเพียงอนาตมันที่เป็นเชิงสภาวะ อิงตามกฎของประติตยสมุตปาทที่ต้องอิงอาศัยกันเกิดขึ้นเท่านั้น.

อนุพยัญชนะ (Skt. and Pali *anuvyañjana*) ลักษณะที่รองลงมาจากมหาบุรุษลักษณะ เป็นลักษณะปลีกย่อย ซึ่งก่อให้เกิดการจดจำและเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปว่า คนนี้คือพุทธเจ้า คนนี้คือจักรพรรดิ.

อนุวาทาธิกรณ์ คือ การกล่าวหา การฟ้องร้อง การประท้วง การโจทก์ การตามจี ในเรื่องเกี่ยวกับความวิบัติแห่งศีล อาจารย์ ทิฐิ หรือการเลี้ยงชีพของพระภิกษุ.

อบาย (Skt. and Pali. *apāya*) มาจาก อป (ปราศ, หลีก, ลีน) + อาย (เจริญ) หมายถึง สิ่ง, ที่, หรือภูมิที่ปราศจากความเจริญ เป็นคำที่มีความหมายพ้องกันกับคำว่า ทุคติ, วินิบาต (Skt. and Pali *vinipāta*) มาจาก วิ (วิเศษ) + นิ(ลง) + ปต ชาติในความตก หมายถึง ภูมิที่เป็นที่เสื่อมลงอย่างพิเศษ แดนเป็นที่ตกไปพินาศย่อยยับ, และนรก (Skt. *naraka*) มาจาก น (ไม่) + ร อาคม + อก ตัทธิตปรัตยะ หมายถึง ภูมิที่ไม่ใช่ที่อยู่ (เพราะเต็มไปด้วยความทุกข์) หรือมาจาก นร (สัตว์, คน) + อก (ความทุกข์) + อ ตัทธิตปรัตยะ หมายถึง ภูมิที่เหล่าสัตว์มีความทุกข์ (Pali. *niraya*) มาจาก นิ (ไม่มี) + ร อาคม + (อย) ความเจริญ แปลว่า ไม่มี ความเจริญ.

อภยทุยธรรม (Skt. *abhayudyadharmā*) มาจาก อภยทุย (การเริ่มต้น) + ธรรม (ธรรม) หมายถึง ธรรมสำหรับการเริ่มต้น(ปฏิบัติ) ในคัมภีร์รัตนาวลีมุ่งถึงทวิวิธธรรม ดูคำว่า ทวิวิธธรรม.

อภิธรรมสมุจจยะ (Skt. *Abhidharmasamuccaya*) ประพันธ์โดยท่านอสังคะ (Skt. *Asaṅga*.) ผู้มีชีวิตอยู่ในช่วงราวพุทธศักราช 843-913 คัมภีร์นี้ได้อธิบายธรรมะตามหลักอภิธรรม และทำการจัดหมวดหมู่การอธิบายเป็น 5 หัวข้อใหญ่ ๆ คือ 1. ลักษณะสมุจจยะ (Skt. *Lakṣaṇasamuccaya*) ว่าด้วยการอธิบายคุณลักษณะของสภาวะมีชั้น 5 อายนะ 12 เป็นต้น 2. สัตยวินิจจยะ (Skt. *Satyaviniścaya*) ว่าด้วยการพิจารณาและจำแนกสัตย์ 4 (Skt. *catvāryāryasatyāni*) 3. ธรรมวินิจจยะ (Skt. *Dharmaviniścaya*) ว่าด้วยการสรุปรูปแบบของธรรมในพระพุทธศาสนาออกเป็น 12 ประการ 4. ปราปติวิจจยะ (Skt. *Prāptiviniścaya*) ทำการแบ่งประเภทของพระพุทธศาสนิกชนพร้อมทั้งนำเสนอหลักปฏิบัติจำเพาะกลุ่มบุคคล 5. สำกถยะวินิจจยะ (Skt. *Sāṃkathyaviniścaya*) ว่าด้วยการโต้แย้งแนวคิดอื่น.

อรรถรส (Skt. *artharasa*) บาลีว่า อัตถรส (Pali. *attharasa*) อ่านว่า อัตถะรด หมายถึง รสแห่งถ้อยคำ, ถ้อยคำที่ทำให้เกิดความซาบซึ้ง, ถ้อยคำที่ทำให้เกืออารมณ์สะเทือนใจ.

- อวิชชา** (Skt. avidyā) บาลีว่า อวิชชา (Pali. avijjā) หมายถึง ความไม่รู้ชัด เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นจากโมหะ ความหลง คัมภีร์รัตนาวลิตระบุนว่า อวิชชาเป็นสิ่งที่ปกปิดความรู้ชัดของสรรพสัตว์ ทำให้สัตว์ยึดติดอยู่กับความเห็นว่ามีตน มีของ ๆ ตน เชื่อมมั่นในสัมวลุตีสัตย์ และมองไม่เห็นปรมาภสสัตย์.
- อรูปรณาน** (Skt. ārūpyāvacaradhyāna) บาลีว่า อรูปรณาน (Pali. arūpajhāna or arūpāvacara-jhāna) หมายถึง ฌานที่มีอรูปรณานเป็นอารมณ์ เป็นฌานที่ละเอียดกว่ารูปฌาน ผู้ที่ปฏิบัติถึงระดับนี้จะได้ไปเกิดในอรูปรณาน.
- อสังวร** (Skt. and Pali. asaṃvara) ความไม่สังวร, ความไม่ระวัง, ความไม่ป้องกัน, ความไม่สำรวม, ความไม่ระวังปิดกั้นบาป.
- อหังการ** (Skt. and Pali. ahaṃkāra) หมายถึง การยึดถือว่าเป็นตัวเรา ว่าตัวเรามี ความเย่อหยิ่งจองหอง ความทะนงตัว ความก้าวร้าวด้วยการถือว่าตนเองสำคัญ ใช้คำว่า อาตมคราหะ (Skt. ātmagrāha) บาลีว่า อัตตะคะหะ (Pali. attagaha).
- อัตลักษณ์** หมายถึง ลักษณะจำเพาะตนมาจาก อัต (Skt. ātman, Pali. atta) แปลว่า ตัวตน + ลักษณะ (Skt. lakṣaṇa, Pali. lakkhana) แปลว่า คุณสมบัติ, เครื่องหมาย ตัวอย่างเช่น ดิน ก็มีลักษณะคือความแข็ง คุณสมบัติของดินคือแข็ง เป็นต้น เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกันจึงควรมีความหมายว่า คุณลักษณะจำเพาะตัวของสิ่ง หรือว่าคุณสมบัติจำเพาะตัวของสิ่งก็ได้.
- อัปมัญญา** สันสกฤตว่า อปรมาณะ (Skt. apramāṇa) บาลีว่า อัปมัญญา (Pali. appamaññā) ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ แผ่ไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างเสมอกัน ไม่จำกัดขอบเขต เป็นที่รู้จักในอีกชื่อหนึ่งคือ พรหมวิหาร (Skt. and Pali. brahmavihāra) แต่จะเป็นระดับที่สูงกว่าพรหมวิหาร ถ้าเป็นการเจริญไปในบุคคลจำเพาะกลุ่มจะเรียกว่าพรหมวิหาร ถ้าเจริญไปไม่มีประมาณจะเรียกว่าอัปมัญญา.
- อัพภาน** การเรียกเข้า, รักลับเข้าหมู่ เป็นขั้นตอนสุดท้ายของวฏฏฐานวิธึ.
- อัสดิตาทฤษฎี** (Skt. astitādṛṣṭi) บาลีว่า อัตถิกทิตถึ (Pali. atthikaditṭhi) มาจาก คำว่า นาสติดา (ความไม่มี) หรือ อสติดา (ความมี) + ทฤษฎี (ความเห็น) ดังนั้น และอัสดิตาทฤษฎี หมายถึง ความเห็นว่ามี เป็นความเห็นว่ามีผล ในคัมภีร์รัตนาวลิต บ่งชี้ว่า ถ้า

โดยสมวฤติ อัสดิตาทฤษฎีเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ โดยปรมาภระเกิดจากโมหะ และอวิทยา.

- อาตมัน** (Skt. ātman) บาลีว่า อตตะตา (Pali. attā) อาตมัน หมายถึง สิ่งดำรงอยู่ด้วยตน ใน คัมภีร์รัตนาวลีระบุดว่า อาตมันไม่มีจริง การเข้าใจว่าอาตมันมีอยู่เป็นความเข้าใจที่เกิดจาก อวิทยา.
- อานิสงส์** (Skt. ānṛsaṃsa) บาลีว่า อานิสังสะ (Pali. ānisaṃsa) หมายถึง ผลแห่งกุศลกรรม, ผล บุญ มักใช้แสดงถึงผลของกรรมฝ่ายดี; ประโยชน์เช่น อานิสงส์กฐิน.
- อามิส** (Pali. āmisa) สันสกฤตว่า อามิษ (Skt. āmiṣa) สิ่งของวัตถุเครื่องหล่อใจมีเงินเป็นต้น, เหยื่อ, สิ่งของ.
- อารมณ** (Skt. ālambana or in Rā: viṣaya) บาลีว่า อารัมมณะ (Pali. ārammaṇa or viṣaya) พื้นฐานการทำงานของจิตและปัญญาชนิดหนึ่ง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของความคิด หรือจิตใจ องค์ประกอบภายนอกและภายในที่เกี่ยวข้องด้วยนามขันธ์และรูปขันธ์ สิ่ง ที่ชื่อว่า “อารมณ” นี้เป็นที่รู้จักในชื่อว่า आयतนะ บ้างว่า วิสยะ; อธิบายเพิ่มเติม อารมณ จัดเป็นขันธ์ภายนอก เพราะคำว่า “ขันธ์” ไม่ได้นับเฉพาะสิ่งมีชีวิตเท่านั้น เพราะทุกสิ่ง บนโลกล้วนประกอบขึ้นจากขันธ์ หากไม่มีชีวิตก็จะนับว่ามีขันธ์เดียวคือรูปขันธ์ ถ้าเป็น สิ่งมีชีวิตก็มี 5 ขันธ์ ยกเว้นแต่อสัญญัตตาพรหม ที่มีเพียง 4 ขันธ์ เพราะไม่มีสัญญา ขันธ์; คำว่า อารมณที่เป็นอดีต มุ่งถึงธรรมารมณคือนามขันธ์ 3 อันได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ ที่เป็นอดีต เพราะผ่านความทรงจำที่ปรุงแต่งสำเร็จมาแต่ อดีตว่า นี้เป็นสุข ที่เป็นทุกข์.
- อิจจา** หรือ ริชยา เป็นคำยืมไทยที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า อีรัชยา (Skt. īrṣyā) หรือบาลีว่า อิสสา (Pali. issā) คือ ความรู้สึกไม่พอใจในขณะที่เห็นว่าผู้อื่นได้รับสิ่งที่ดีกว่า หรือ แม้กระทั่งขัดใจต่อการอยู่เป็นสุขตามปกติของผู้อื่น เป็นสิ่งตรงข้ามกับมุทิตา (Skt. and Pali. muditā) ความยินดีเมื่อผู้อื่นมีความสุข.
- อินทริย** (Skt. and Pali. indriya) ความเป็นใหญ่, สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน, ธรรมที่เป็น เจ้าการในการทำหน้าที่อย่างหนึ่ง ๆ เช่น ตาเป็นใหญ่หรือเป็นเจ้าในการเห็น หูเป็นใหญ่ ในการได้ยิน วิริยะเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความเกียจคร้าน เป็นต้น; อินทริย นับว่าเป็นขันธ์ภายใน; คำว่า “อินทริย” ในที่นี้มุ่งถึงสภาวะที่เป็นใหญ่ในการรับรู้

ประกอบไปด้วย ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, และใจ; ในกรณีที่บอกว่าอินทรี 5 เพราะมุ่งอินทรีที่เป็นรูปขันธ์ ได้แก่ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, และกาย ซึ่งทำหน้าที่ในการรับรู้อารมณ์ที่เป็นรูปขันธ์กล่าวคือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, และสัมผัส ส่วนอินทรีข้อที่ 6 คือ “ใจ” ที่เป็นวิญญาณขันธ์ก็ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ข้อที่ 6 คือ “ธรรม” ที่เป็นนามขันธ์ 3 อันได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์.

เอกพานธวะ (Skt. ekabāndhava) บาลีว่า เอกพันธุ (Pali. ekapandhu) มาจากคำว่า “เอก” ที่แปลว่า หนึ่ง กับคำว่า พันธุ ที่แปลว่า เผ่าพันธุ์, เชื้อสาย ประกอบกับ อ ปัจจัย ตัทธิต ซึ่งใช้ในอรรถที่ทำให้เป็นนามธรรม คำว่า “พันธุ” จึงเปลี่ยนรูปเป็น “พานธวะ” ซึ่งใช้ในอีกความหมายคือ ผู้เป็นสหาย, ผู้เป็นเพื่อน, ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ เมื่อรวมกับคำว่า เอก สำเร็จรูปเป็น เอกพานธวะ หมายถึง ผู้เป็นเพื่อนแท้เพียงหนึ่งเดียว พบมีการนำมาใช้ตั้งชื่อเป็นภาษาไทยว่า เอกพันธุ.

เอกยาน (Skt. ekayāna) ยานหนึ่ง หมายถึง กลุ่มคำสอนที่มีความเชื่อว่า ยานมีเพียงหนึ่งเดียว คือความเป็นพระพุทธเจ้าอันเป็นการตื่นรู้ขั้นสูงสุดที่สัตว์ทุกจำพวกจะต้องเข้าถึงในวาระสุดท้าย ความเป็นพระอรหันต์ที่หมดสิ้นอาสวะไม่ใช่จุดสิ้นสุด เป็นเพียงบันไดก้าวแรก ที่นำเข้าถึงขั้นต่อ ๆ ไป แม้จะละข้ามขั้นไปแล้วก็ยังคงอยู่ แสดงให้เห็นถึงการยึดถือการดำรงอยู่ของตัวตนไม่รู้จบ.

เอการถจรรยา (Skt. ekārthacaryā) ปวิรรตเป็นบาลีได้ว่า เอกัตถจริยา (Pali. ekatthacariyā) มาจาก “เอก” หนึ่ง + “อรถ” ประโยชน์ + “จรรยา” ความประพฤติ, การครองตน, การดำเนินชีวิต หมายถึง การประพฤติเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์, การดำเนินชีวิตมีประโยชน์โดยส่วนเดียว, การครองตนให้มีประโยชน์ร่วมกัน.

อุจจาระ (Skt. and Pali. uccāra) หมายถึง ของที่เหลือจากระบบย่อยอาหารซึ่งร่างกายขับออกทางทวารหนัก มีลักษณะอ่อนนุ่มเป็นพื้นฐาน ส่วนมากมีกลิ่นเหม็น มีสีตามแต่ลักษณะอาหารที่สัตว์นั้น ๆ ทานเข้าไป แต่ส่วนมากมีสีหม่นเหลืองเขียวอันมีที่มาจากสีของน้ำดี บ้างว่า ขี้, อี, กรีส.

อุปนิษท (Skt. upaniṣad) หมายถึง การเข้าไปนั่งใกล้หรืออยู่ใกล้ เพราะผู้ศึกษาต้องเข้าไปรับฟังจากสำนักของครูเท่านั้น เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยความนึกคิดทางด้านปรัชญา หรือนัยหนึ่งคือความนึกคิดเกี่ยวกับจิตวิญญาณหรืออามัน พระเป็นเจ้า โลก และมนุษย์ แสดงคำสอนที่

ลึกซึ้ง เป็นปรีชาชั้นสูง เรียกอีกอย่างว่า “เวทาคตะ” แปลว่าที่สุดแห่งพระเวท เป็นพัฒนาการขั้นสุดท้ายของคัมภีร์พระเวท.

อุณาโลม ขนระหว่างคิ้ว มีที่มาจาก อูรณา (Skt. *ūrṇā*) มาจาก (อุ + ร อาคม + นม) + อ ปรัตต ยะ บาลีว่า อูรณา (Pali. *uṇṇā*) แปลว่า สิ่งเป็นเครื่องนุ่มเข้าไปประดับ; บ้างว่า ขน แกะ หรือ ขนสีขาวอ่อนนุ่ม + โลม แปลว่า ขน เมื่อนำมาประกอบกัน หมายถึง ขนขาว อ่อนนุ่มที่ประดับเหนือระหว่างคิ้ว; เครื่องรูปร่างคล้ายเลขหนึ่งไทยที่เอาปลายขึ้นเอาหัว ลง.

เอาลูกยะ (skt. *aulūkyā*) บาลีว่า โอลูกกะ (Pali. *olukka*) เป็นหนึ่งในฉายาของพวกคนสำนัก ไวเศษิกะเปรียบเทียบกับนวกฐก เพราะพวกเขาถลึงตาใส่คู่สนทนาในขณะที่ทำการโต้เถียง.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล พระมหาทิวา สุขุม
วัน เดือน ปี เกิด 07 มกราคม 2534
สถานที่เกิด อ.บางมูลนาก จ.พิจิตร
วุฒิการศึกษา น.ธ.เอก, ป.ธ.๙ ของคณะสงฆ์ไทย
ที่อยู่ปัจจุบัน

